

Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка

**СИТНИК Н.С., ГУКАЛЮК А.Ф., СТАСИШИН А.В.,
СЛОБОДА Л.Я.**

Фінансова безпека держави

Навчальний посібник

За загальною редакцією д.е.н., проф. Ситник Н.С.

Львів 2024

ББК 65.261

С 41

УДК 336.1:338.1 (075.8)

Автори:

д-р екон. наук, проф. Ситник Н.С.,
к.е.н., доц. Гукалюк А.Ф.
к.е.н., доц. Стасишин А.В.,
к.е.н., доц. Слобода Л.Я.

Рецензенти:

Маргасова В.Г.- доктор економічних наук, професор, проректор з наукової роботи Національного університету «Чернігівська політехніка»;

Запухляк І.Б. - доктор економічних наук, професор, директор Інституту економіки та менеджменту Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу;

Любкіна О.В. - доктор економічних наук, професор кафедри фінансів Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Рекомендовано до друку Вченою Радою Львівського національного університету імені Івана Франка (протокол №65/4 від 30.04.2024 р.)

Фінансова безпека держави: навчальний посібник / [Ситник Н.С.,
Гукалюк А.В., Стасишин А.В., Слобода Л.Я.] – Львів: ЛНУ імені Івана
Франка. 2024. – 680 с.

У навчальному посібнику представлено теоретичні засади фінансової безпеки держави як важливої складової економічної безпеки держави, що забезпечує захист інтересів її у фінансовій сфері. Детально охарактеризовано складові фінансової безпеки держави: зокрема, окреслено сутність і значення, проблеми і загрози, подано методичку розрахунку індикаторів безпеки, оцінку і критерії, стратегію та механізм забезпечення фінансової безпеки у розрізі складових (бюджетної, боргової, грошово-кредитної, інвестиційної, банківської, а також сфер валютного ринку, небанківського фінансового сектору, суб'єктів господарювання та домашніх господарств). Для кращого засвоєння матеріалу в кінці кожної теми є контрольні запитання для самоперевірки та тестові завдання. У кінці навчального посібника наведено термінологічний словник та предметний покажчик.

Посібник рекомендований для здобувачів вищої освіти економічних спеціальностей, наукового ступеня доктор філософії, викладачів та фахівців-практиків у сфері фінансів.

ISBN 978-617-10-0863-2

© Ситник Н.С., Гукалюк А.Ф.,
Стасишин А.В., Слобода Л.Я.. 2024
© ЛНУ імені Івана Франка, 2024

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ	9
ТЕМА 1. ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ЯК СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ	9
1.1. Місце та роль економічної безпеки в системі національної безпеки	9
1.2. Зміст та складові елементи економічної безпеки	20
1.3. Чинники впливу на економічну безпеку держави.	29
1.4. Стратегії забезпечення економічної безпеки	34
ТЕМА 2. ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА В СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ	44
2.1. Сутність, значення фінансової безпеки держави	44
2.2. Складові елементи фінансової безпеки	50
2.3. Основні фактори та загрози впливу на фінансову безпеку	54
2.4. Оцінка рівня фінансової безпеки країни	61
РОЗДІЛ 2. МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ	81
ТЕМА 3. БЮДЖЕТНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ	81
3.1 Сутність, значення та нормативно-правове забезпечення бюджетної безпеки держави	81
3.2. Критерії та індикатори оцінки бюджетної безпеки держави	92
3.3. Загрози бюджетній безпеці країни	106
3.4. Проблеми, напрями та механізм забезпечення бюджетної безпеки	111
	122

ТЕМА 4. ФІСКАЛЬНА БЕЗПЕКА	
4.1. Роль і місце фіскальної безпеки в системі фінансової безпеки держави	122
4.2. Індикатори оцінки фіскальної безпеки держави	131
4.3. Чинники та загрози фіскальної безпеки держави	150
4.4. Тіньова економіка як загроза фіскальній безпеці країни	162
ТЕМА 5. БОРГОВА БЕЗПЕКА	173
5.1. Поняття та складові елементи боргової безпеки держави	173
5.2. Критерії та система індикаторів оцінки боргової безпеки.	177
5.3. Внутрішня та зовнішня заборгованість держави: рівні безпеки.	201
5.4. Чинники формування безпечного рівня державних запозичень	204
ТЕМА 6. ГРОШОВО-КРЕДИТНА БЕЗПЕКА	213
6.1. Сутність та особливості грошово-кредитної безпеки	213
6.2. Класифікація загроз грошово-кредитній безпеці держави	222
6.3. Індикатори оцінки грошово-кредитно безпеки	230
6.4. Шляхи забезпечення безпеки грошового обігу та інфляційних процесів.	248
ТЕМА 7. БЕЗПЕКИ ВАЛЮТНОГО РИНКУ	262
7.1. Поняття, суб'єкти та об'єкти безпеки валютного ринку	262
7.2. Валютно-курсова політика і її вплив на фінансову безпеку країни.	274
7.3. Загрози та індикатори валютної безпеки.	288
7.4. Регулювання валютного ринку як фактор валютної безпеки країни	307
	326

ТЕМА 8. ІНВЕСТИЦІЙНА БЕЗПЕКА	
8.1. Сутність безпеки інвестиційної діяльності	326
8.2. Формування та функціонування системи інвестиційної безпеки держави	334
8.3. Критерії та індикатори оцінки інвестиційної безпеки	346
8.4. Загрози інвестиційній безпеці держави та страхування інвестиційних ризиків.	363
ТЕМА 9. БЕЗПЕКА БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ	378
9.1. Сутність та основні аспекти фінансової безпеки банківської системи	378
9.2. Індикатори оцінки фінансової безпеки банківської системи	381
9.3. Банківська таємниця і її захист.	397
9.4. Загрози та механізм забезпечення банківської безпеки	406
ТЕМА 10. БЕЗПЕКА НЕБАНКІВСЬКОГО ФІНАНСОВОГО СЕКТОРУ	429
10.1. Сутність, функції та складові безпеки ринку страхових послуг	429
10.2. Індикатори та загрози фінансовій безпеці страхової системи.	438
10.3. Поняття та основні характеристики фінансової безпеки фондового ринку	466
10.4. Показники фінансової безпеки фондового ринку.	474
ТЕМА 11. ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА РЕГІОНУ	482
11.1. Склад та структура фінансової безпеки регіону	482
11.2. Система показників оцінки фінансової безпеки регіону	488
11.3. Фактори, загрози та ризики фінансовій безпеці регіонів	503
11.4. Державна підтримка та напрями забезпечення фінансової безпеки регіону	511

ТЕМА 12. ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМСТВА	521
12.1. Фінансова безпека підприємства: поняття та складові елементи	521
12.2. Чинники впливу на фінансову безпеку підприємства	525
12.3. Оцінка рівня фінансової безпеки	528
12.4. Механізм забезпечення фінансової безпеки підприємства	544
12.5. Фінансова розвідка в системі забезпечення фінансової безпеки підприємства	551
ТЕМА 13. ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА ДОМАШНІХ ГОСПОДАРСТВ	563
13.1. Сутність фінансів домогосподарств та їх місце у фінансовій системі держави	563
13.2. Фінансова безпека домогосподарств: чинники впливу та загрози	587
13.3. Методика оцінки фінансової безпеки домогосподарств	595
13.4. Напрями підвищення фінансової безпеки домогосподарств	608
ЛІТЕРАТУРА	618
ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК	635
ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК	643
ДОДАТКИ	645

ПЕРЕДМОВА

Захищеність фінансових інтересів на усіх рівнях фінансових відносин передбачає певний рівень незалежності, стабільності і стійкості фінансової системи держави в умовах впливу на неї зовнішніх і внутрішніх дестабілізуючих факторів.

Нааявні та потенційно можливі загрози фінансовій безпеці створюють істотну небезпеку національним фінансовим інтересам. Завданням держави є виявлення цих негативних наслідків, визначення рівня їх небезпеки та прийняття адекватних заходів щодо запобігання та їх усунення.

Основна мета забезпечення фінансової безпеки держави є постійна підтримка ефективного стану фінансової системи для стабільного функціонування національної економічної системи.

Фінансова безпека є однією з важливих складових економічної безпеки держави, що забезпечує захист інтересів її у фінансовій сфері.

В сучасних умовах система фінансової безпеки покликана забезпечити та гармонійно поєднати інтереси держави, регіонів, підприємств, організацій, установ, домашніх господарств та громадян.

Моніторинг ризиків для фінансової національної безпеки дозволяє приймати швидкі та ефективні управлінські рішення щодо усунення фінансових проблем, а також компенсації негативних наслідків дії загроз на державному рівні.

Нормативно-правове забезпечення управління фінансовою безпекою держави визначає правову базу для діяльності фінансових установ та регулює функції державних органів і є необхідною складовою для забезпечення стабільності та ефективності фінансової системи, захисту інтересів держави та споживачів фінансових послуг, відіграє важливу роль у контролі і регулюванні фінансового сектору щодо розробки та впровадження політики забезпечення фінансової безпеки.

Для формування дієвої системи фінансової безпеки необхідно з'ясувати та систематизувати за економічним характером явища і процеси, здійснення яких безпосередньо чи опосередковано можуть мати негативний вплив на той чи інший суб'єкт фінансової безпеки.

В основу визначення рівня впливу ризиків і загроз покладено

розрахунок та моніторинг системи індикаторів та подальше їх зіставлення з пороговими значеннями. Ефективна система індикаторів дозволяє у короткі терміни провести аналіз фінансової безпеки різних об'єктів, запобігти виникненню негативного впливу на них та внести необхідні корективи для їх подальшої успішної діяльності.

У навчальному посібнику для формування системних знань представлено комплексне бачення методологічних, стратегічних, організаційних та ресурсних аспектів щодо забезпечення фінансової безпеки держави з метою здійснення самостійної фінансово-економічної політики відповідно до національних інтересів. Зокрема, розглянуто теоретико-прикладні питання ролі економічної безпеки в системі національної безпеки, основні фактори та загрози впливу на фінансову безпеку, загрози бюджетній безпеці країни, вплив тіньової економіки на фіскальну безпеку, рівні безпеки внутрішньої та зовнішньої заборгованості держави, індикатори оцінки грошово-кредитної та валютної безпеки та безпеки небанківського сектору, роль фінансової розвідки в системі забезпечення фінансової безпеки підприємства та забезпечення фінансової безпеки домогосподарства.

Освітня компонента «Фінансова безпека держави» визначена освітньо-професійною програмою підготовки здобувачів освітнього ступеня магістра.

Структура навчального посібника охоплює 13 тем. Для успішного самостійного опанування тем у навчальному посібнику запропоновано перелік питань та завдань для перевірки знань. Для ґрунтовного опрацювання тем здобувачам вищої освіти рекомендовано список літератури та термінологічний словник. Такий формат посібника дозволить поглибити практичну підготовку майбутніх фахівців-фінансистів.

Підготовлений авторами навчальний посібник «Фінансова безпека держави» розрахований для здобувачів вищої освіти економічних спеціальностей, зокрема спеціальностей «Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок» і «Публічне управління та адміністрування» та буде корисним для здобувачів наукового ступеня доктор філософії, викладачів та фахівців-практиків у сфері фінансів.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ

ТЕМА 1. ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ЯК СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

- 1.1. Місце та роль економічної безпеки в системі національної безпеки*
 - 1.2. Зміст та складові елементи економічної безпеки*
 - 1.3. Чинники впливу на економічну безпеку держави*
 - 1.4. Стратегія забезпечення економічної безпеки*
-

1.1. Місце та роль економічної безпеки в системі національної безпеки

Складовою частиною національної безпеки, її фундаментом і матеріальною основою є економічна безпека – це стан економіки, при якому забезпечується достатньо високе і стійке економічне зростання, ефективне задоволення економічних потреб, контроль держави за рухом і використанням національних ресурсів, захист економічних інтересів країни на національному і міжнародному рівнях. Об'єктом економічної безпеки виступає як економічна система узята в цілому, так і її складові елементи: природні багатства, виробничі і невиробничі фонди, нерухомість, фінансові, людські ресурси, людські ресурси, господарські структури, домогосподарство, особа.

Важливість економічної безпеки як основного складового елемента національної безпеки та її вплив на макроекономічну стабільність держави зростає разом із трансформуванням національно-державних процесів.

Значення категорії «економічна безпека держави», її сутність та ознаки характеризує поняття «безпека». Даний термін «безпека» почали вживати ще в XVII столітті майже у всіх країнах Європи, що

означав спокійний стан духу людини, яка вважала себе захищеною від будь-якої небезпеки. Загальне трактування визначає безпеку як відсутність небезпеки.

У XIX столітті сформувалося поняття національної безпеки, яке вперше офіційно було використано Президентом Сполучених Штатів Теодором Рузвельтом «національна безпека – це сукупність умов, що надійно забезпечують національний суверенітет, захист стратегічних інтересів і повноцінний розвиток суспільства, життя і здоров'я всіх його громадян».

Відповідно до основних нормативно-правових актів України можна виокремити три основних категорії складових національної безпеки, які охоплюють оборону країни та всі види безпеки, насамперед *державну, суспільну та безпеку людини*. Складові елементи національної безпеки представлено на (рис. 1.1).

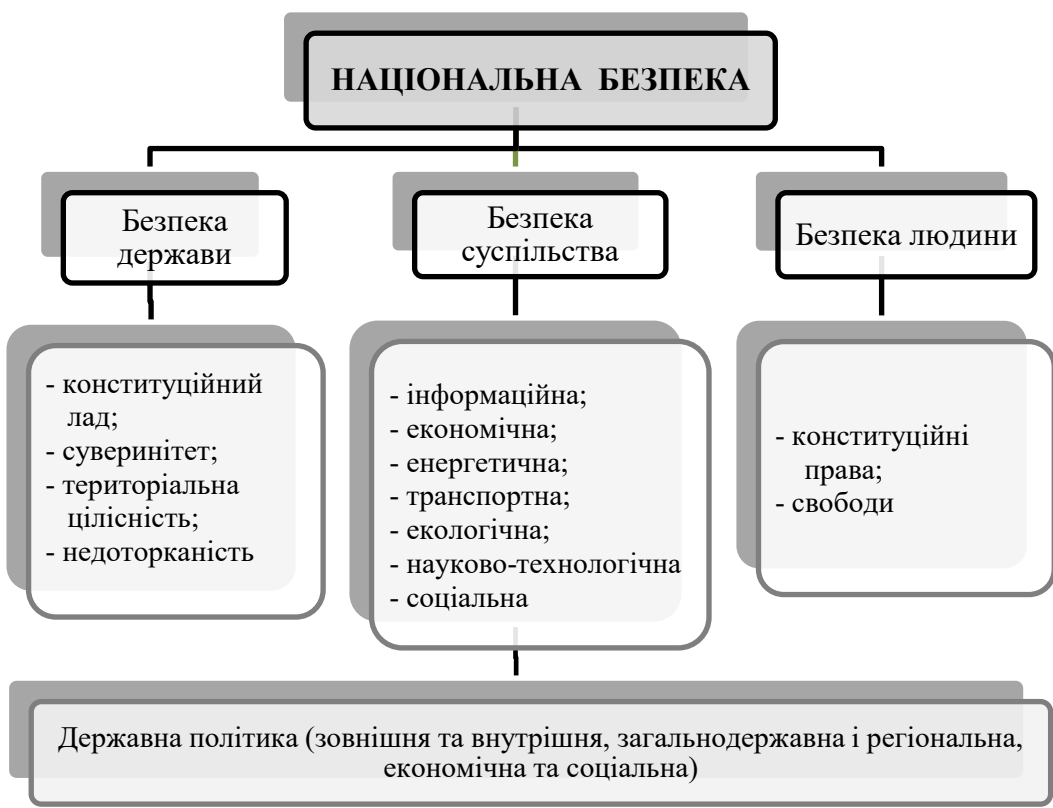

Рис.1.1. Місце економічної безпеки в системі національної безпеки

У системі національної безпеки будь-якої країни важлива роль відводиться саме економічній безпеці як основі матеріального добробуту нації.

Економічна безпека є складовою національної безпеки, яка забезпечує захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави і за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам.

Сам термін «економічна безпека має не досить тривалу історію і починає свою історію у роки «великої депресії» унаслідок економічної кризи у 1929- 1933 роках.

Офіційно термін «економічна безпека» було впроваджено у 1985 р., коли на 40-й сесії Генеральної Асамблеї ООН була прийнята резолюція про міжнародну економічну безпеку. Резолюція визначала, що світова спільнота має сприяти забезпеченню міжнародної економічної безпеки з метою соціально-економічного розвитку та прогресу кожної окремої держави.

Становлення економічної безпеки тривало у декілька етапів, які схематично представлено на рис.1.2.

I етап - негативні наслідки економічної кризи, що сталася у 1929-1933 роках, стали поштовхом до аналізу Ф. Рузвельтом внутрішніх проблем Сполучених Штатів Америки. У результаті чого у 1934 році було прийнято закон «Про національну безпеку» (перший нормативний документ, що регулював питання національної, а отже і економічної безпеки), а також створено Федеральний комітет з економічної безпеки. Але виділення «економічної безпеки» в особливу концепцію не відбулося. Створений Ф. Рузвельтом комітет був покликаний працювати з «економічною безпекою» окремих осіб.

II етап - внаслідок інтеграції провідних розвинених країн світу у 1940-60-х роках створено міжнародні організації для забезпечення міжнародної економічної безпеки, а саме: Міжнародний валютний фонд (1945р.), Міжнародний банк реконструкції та розвитку(1945р.), Міжнародна фінансова корпорація (1956р.), Міжнародна асоціація розвитку (1960р.), Організація країн-експортерів нафти (1960р.), Міжнародний центр по регулюванню інвестиційних спорів (1966р.).

Рис.1.2. Етапи розвитку економічної безпеки

III етап - країнами Західної Європи було розроблено стратегію економічного методу забезпечення національної безпеки. Це дало змогу сформувати механізм протидії внутрішнім і зовнішнім загрозам.

IV етап - кінець 80-х – початок 90-х років XX ст. був переломним для країн колишнього СРСР. У цей період, як відомо, відбулася зміна командно-адміністративної системи на ринкову систему господарювання. Підприємствам необхідно було

перебудувати свою діяльність за ринковими законами. Економічна безпека цих держав, у першу чергу, була сфокусована на збереженні їх економічної незалежності.

V етап - формування країнами пострадянського простору безпечних умов для здійснення підприємницької діяльності шляхом прийняття ряду державних нормативно-правових актів з питань забезпечення національної економічної безпеки.

Історія формування економічної безпеки України менш тривала і початок її було покладено з розпадом СРСР, і, як наслідок, зі здобуттям Україною незалежності. Утворення нових незалежних держав у 90-х рр. XX ст. стало поштовхом до формування ними національної, а отже і економічної безпеки.

Економічна безпека, як економічна категорія є визначальною складовою національної безпеки України і має досить складну внутрішню структуру, що підтверджується багатовекторністю поглядів щодо її визначення вченими-економістами.

В Україні поняття економічної безпеки офіційно визначене у Декларації про державний суверенітет України. У 1998 р. була розроблена Національна програма забезпечення економічної безпеки України до 2005 року, а у 1999 р. прийнята Концепція економічної безпеки України.

При визначенні економічної безпеки національної економіки розмежовують такі поняття як національна безпека, економічна безпека та економічна безпека держави.

Національна безпека України - це захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз

У системі національної безпеки будь-якої країни важлива роль відводиться саме економічній безпеці як основі матеріального добробуту нації.

В системі національної безпеки економічна безпека забезпечує чітко визначені функції і є матеріальною основою національної суверенності, що визначає реальні можливості у забезпеченні інших видів безпеки. Тобто економічна безпека – це підґрунтя для функціонування всіх інших її елементів, що входять у цю систему

(військової, технічної, продовольчої, екологічної) та забезпечується як суто економічними методами, так і засобами неекономічного характеру: політичними, юридичними, правовими, спеціальними військовими й іншими, включаючи захист державних таємниць.

Економічна безпека є базою для суверенного розвитку. Втрата економічної стабільності посилює загрози, спричиняє послаблення чи навіть втрату суверенності та державності.

Економічна безпека – це стан економіки, за якого досягаються основні національні економічні інтереси.

Основними національними економічними інтересами є забезпечення економічної стійкості, високої конкурентоспроможності української економіки у світовому економічному середовищі та досягнення на цій основі високих стандартів якості життя населення.

Економічна стійкість – здатність економічної системи витримувати вплив шоків, зокрема тих, які виникають внаслідок реалізації внутрішніх чи зовнішніх загроз, що дозволяє підтримувати стале економічне зростання.

Досягнення національних економічних інтересів вимагає формування і реалізації державної політики, спрямованої як на нарощування конкурентоспроможності економіки України, так і на поступове зміцнення показників економічної стійкості і, відповідно, невразливості національної економіки до зовнішніх і внутрішніх загроз.

Державна політика у сфері забезпечення економічної безпеки має два взаємопов'язаних напрями – напрям розвитку та безпековий напрям.

Економічна безпека держави захищає життєво важливі інтереси людини і громадянина, суспільства і держави, що сприяє забезпеченню сталого розвитку суспільства, своєчасному виявленню, запобіганню і нейтралізації реальних та потенційних загроз національним інтересам.

Забезпечення економічної безпеки – це гарантія самостійності та незалежності держави, умова стабільності й ефективного функціонування суспільства.

Механізм забезпечення національної безпеки держави – це комплекс дій суб'єктів системи, який спрямований на досягнення бажаного рівня безпеки національної економіки України.

Економічна безпека держави може бути забезпечена тільки за умови економічної рівноваги, а саме забезпечення нормальних умов існування та праці як громадян, так і підприємств, організацій, установ країни. Історичний досвід свідчить, що приватний бізнес та громадяни є зацікавлені у зміцненні і захисті інтересів держави та створенні оптимальних умов ефективного розвитку економіки країни.

Основними засадами державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки є:

- забезпечення стійкості від зовнішніх і внутрішніх викликів та загроз національним економічним інтересам держави та її громадянам;
- збереження та розвиток економічної потужності країни з урахуванням цілей сталого розвитку та позицій людиноцентризму;
- гарантування національної економічної незалежності та здатності до захисту національних економічних інтересів, зокрема у високотехнологічних сферах.

Метою державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки є упередження розбалансування економіки, підвищення її стійкості до впливу зовнішніх і внутрішніх викликів і загроз та створення умов для забезпечення підвищення конкурентоспроможності економіки України.

Завданнями державної політики у сфері економічної безпеки є:

- здійснення структурних зрушень в економіці та промисловості шляхом ефективної кластеризації та діджиталізації;
- створення нових робочих місць з максимальним рівнем із залучення інтелектуальної еліти;
- провадження політики інфляційного таргетування з урахуванням потреби забезпечення економічного розвитку країни;

- підвищення ефективності співпраці між НБУ та Урядом щодо забезпечення макроекономічної стабільності та економічного розвитку;
- забезпечення збереження плаваючого режиму курсу національної валюти;
- створення умов для підвищення стандартів гідної праці як основи для легалізації трудових відносин та заробітної плати;
- забезпечення загального охоплення населення медичними послугами в необхідному обсязі, зокрема домогосподарств, сукупний дохід яких нижче прожиткового мінімуму на кожного з його членів, підвищення загальної доступності медичних послуг і продуктів;
- проведення державної політики, спрямованої на повернення і реінтеграцію трудових мігрантів.

Нормативно-правове регулювання економічної безпеки в Україні здійснюється за допомогою законодавчих документів, які можна згрупувати у чотири групи:

1. акти, що є правовою основою національної економічної безпеки України;
2. акти, що регламентують галузевий розвиток щодо забезпечення безпеки;
3. акти, що регламентують стратегічний розвиток національної економічної безпеки України;
4. документи, що спрямовані на сталий розвиток національної економіки.

До першої групи документів, що забезпечують питання нормативно-правового регулювання економічної безпеки належить Конституція України. Відповідно до ст. 17 Конституції України захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави.

До другої групи можна віднести Господарський, Цивільний, Кримінальний, Адміністративний, Митний кодекси України, тощо.

До нормативних документів третьої групи належить Стратегія забезпечення державної безпеки, яка визначає реальні й потенційні загрози державній безпеці України, напрями та завдання державної політики у сфері державної безпеки, є основою для планування і

реалізації політики у сфері державної безпеки, яка введена в дію Указом Президента України від 16 лютого 2022 року № 56/2022, а також Стратегія економічної безпеки України на період до 2025 року, яка введена в дію Указом Президента України від 11 серпня 2021 року № 347/2021. Метою цієї Стратегії є визначення стратегічного курсу у сфері забезпечення економічної безпеки, спрямованого на реалізацію Стратегії національної безпеки України «Безпека людини - безпека країни», затвердженої Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392. Це фундаментальний документ, що є основою для формування державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки та базується на пріоритетах національних економічних інтересів і визначає мету, напрями, завдання та механізми державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки, які визначені з урахуванням вимог Указу Президента України від 30.09.2019 №722. "Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року" .

До третього джерела віднесено закони України з питань безпеки, а саме Закон України «Про національну безпеку України», Закон України «Про охоронну діяльність» та Закони України з питань діяльності суб'єктів забезпечення економічної безпеки, зокрема закони України «Про прокуратуру», «Про національну поліцію України», «Про Службу безпеки України», «Про державну податкову службу в Україні».

До четвертого джерела долучаються накази та інші акти міністерств, відомств, об'єднань, що регулюють окремі питання господарської діяльності.

Ще одним джерелом правового забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності є локальні нормативні акти органів місцевого самоврядування.

Закон України "Про національну безпеку України" № 1357-IX від 30.03.2021 є базовим, який визначає і розмежовує повноваження державних органів у сферах національної безпеки та оборони, а також визначає серед фундаментальних національних інтересів здобуття членства в ЄС і НАТО.

Загрози національній безпеці України – це явища, тенденції і чинники, що унеможливають чи ускладнюють реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України.

До загроз національній безпеці України в економічній сфері

можна віднести:

- скорочення внутрішнього валового продукту;
- зниження інвестиційної та інноваційної активності і науково-технічного та технологічного потенціалу;
- ослаблення системи державного регулювання і контролю економіки;
- нестабільність правового регулювання економічних відносин;
- критичний стан основних виробничих фондів у провідних галузях промисловості, АПК, системах життєзабезпечення;
- недостатні темпи відтворювальних процесів та подолання структурної деформації в економіці;
- критична залежність економіки від кон'юнктури зовнішніх ринків;
- нераціональна структура експорту з переважно сировинним характером;
- велика боргова залежність держави;
- небезпечне для економічної незалежності України зростання частки іноземного капіталу у стратегічних галузях економіки;
- неефективність антимонопольної політики;
- критичний стан з продовольчим забезпеченням населення;
- неефективність використання паливно-енергетичних ресурсів, недостатні темпи диверсифікації джерел їх постачання та відсутність активної політики енергозбереження, що створює загрозу енергетичній безпеці;
- «тінізація» національної економіки;
- переважання в діяльності управлінських структур
- особистих, корпоративних, регіональних інтересів над загальнонаціональними тощо.

Ключовими ризиками економічній безпеці слід визначити: критичне гальмування економічного розвитку України та погіршення основних макроекономічних показників (макроекономічне розбалансування за головними показниками); згортання промислового виробництва; зниження економічної активності, насамперед інвестиційної; погіршення добробуту населення (домогосподарств) та зростання рівня безробіття;

посилення боргового тиску, насамперед, у державному секторі; підвищення тінізації економічної діяльності.

На рисунку 1.3 наведено перелік загроз національним інтересам і національній безпеці України в економічній сфері відповідно до складових системи економічної безпеки.

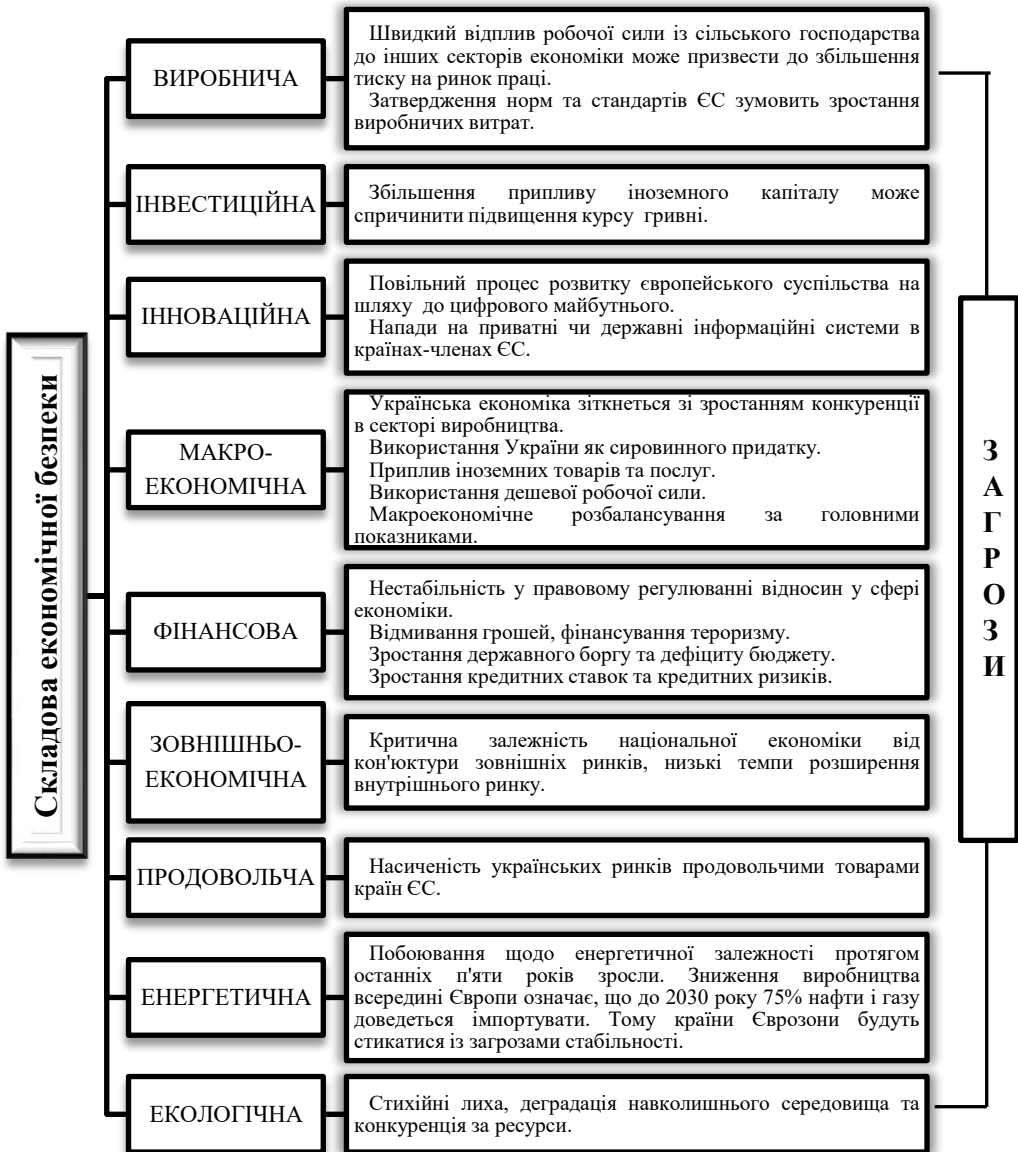

Рис. 1.3. Загрози національним інтересам України в економічній сфері

Основними цілями Стратегії є:

- мінімізація загроз державному суверенітету та створення умов для відновлення територіальної цілісності України у межах міжнародно-визнаного державного кордону України;
- гарантування мирного майбутнього України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави;
- утвердження прав і свобод людини і громадянина, забезпечення нової якості економічного, соціального і гуманітарного розвитку;
- забезпечення інтеграції України до Європейського Союзу та формування умов для вступу в НАТО.

1.2. Зміст та складові елементи економічної безпеки

Економічна безпека є провідною складовою національної безпеки, що забезпечує зв'язок між економічною могутністю країни (нагромадження ВВП), її воєнно-економічним потенціалом та національною безпекою.

Розвиток ринкових відносин неможливий без визначення сутності економічної безпеки як цілісної системи та її складових елементів з метою створення власної системи економічної безпеки, яка надає можливість уникнути руйнівних наслідків становлення національної безпеки.

Усі елементи економічної безпеки взаємно впливають один на одного. Країна, де чітко визначені права власності, є можливості розвитку підприємництва, захищені права і свободи людини, навіть з невеликим виробничим потенціалом не втрачає економічної незалежності і знаходить своє місце на міжнародній арені і навпаки, держава з величезним потенціалом, через відсутність правового регулювання та постійні внутрішні розлади втрачає можливість розвитку, і як наслідок – втрачає стійкість.

В економічній літературі економічна безпека характеризується як залежна від оптимального співвідношення суспільства, держави і економіки. Економічна безпека має кілька рівнів:

- 1) економічна безпека держави;
- 2) економічна безпека регіону;
- 3) економічна безпека підприємства
- 4) економічна безпека домогосподарства;

5) економічна безпека окремої людини.

Виділяють п'ять основних підходів до визначення економічної безпеки держави:

- перший базується на визначенні економічної безпеки як певної сукупності умов або потенціалів забезпечення цільових параметрів безпеки;
- другий – на визначенні економічної безпеки як певного стану чи рівня розвитку економіки;
- третій – на визначенні економічної безпеки як процесу, спрямованого на запобігання загрозам та реалізацію економічних інтересів;
- четвертий базується на відтворювальному підході;
- п'ятий – на ціннісному підході.

Економічна безпека - це сукупність умов та чинників, що забезпечують стабільність і стійкість національної економіки і здатність до постійного оновлення та самовдосконалення, а з іншого боку - це захищеність життєво важливих інтересів суспільства та його структур від внутрішніх і зовнішніх загроз та соціальної діяльності за забезпечення безпеки особи, суспільства, держави.

Економічна безпека держави характеризує загальний стан функціонування економічної системи країни, можливість її включення у світову економічну систему та **забезпечує**:

- стійкість та стабільність між усіма елементами економічної системи, стійкість до стримування та знешкодження дестабілізуючих факторів;
- економічну незалежність, що характеризує можливість самостійно приймати і реалізовувати стратегічні економічні та політичні рішення, використовувати національні конкурентні переваги для забезпечення стабільності та розвитку;
- самовідтворення та саморозвиток передбачає створення необхідних умов для ведення ефективної економічної політики та розширеного самовідтворення, забезпечення конкурентоспроможності національної економіки на світовій арені;
- національні інтереси, які характеризують спроможність національної економіки захищати національні економічні інтереси.

Основними завданнями економічної безпеки є:

- забезпечення пропорційного та безперервного економічного зростання;
- подолання інфляції та безробіття;
- формування ефективної структури економіки;
- зменшення дефіциту бюджету та державного боргу;
- забезпечення соціального захисту і підвищення якості життя населення;
- стабілізація національної валюти;
- підвищення конкурентоспроможності країни тощо.

***Економічна безпека** – це стан держави та інститутів влади, за якого максимально забезпечуватиметься захист національних інтересів, у тому числі економічних, та соціально орієнтований розвиток країни.*

***Економічна безпека держави** – це стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз, забезпечувати високу конкурентоспроможність у світовому економічному середовищі і характеризує здатність національної економіки до сталого та збалансованого зростання.*

Основні елементи системи економічної безпеки забезпечують сталий економічний розвиток держави та здатність протистояти наявним загрозам в глобальному економічному середовищі (рис.1.4.)

До об'єктів економічної безпеки відносять не тільки державу, її економічну систему, а й суспільство та особистість (галузеві міністерства і відомства, податкові і митні служби, банки, біржі, фонди і страхові компанії, відповідні комітети, а також виробники і продавці продукції, робіт і послуг, об'єднання споживачів).

Держава є не лише об'єктом, а й основним суб'єктом національної економічної безпеки і здійснює свої функції в цій сфері через органи законодавчої, виконавчої та судової гілок влади. У Конституції України чітко зазначено, що поряд із захистом суверенітету і територіальної цілісності України забезпечення її економічної безпеки є найважливішою функцією держави і справою всього українського народу.

Суб'єктами економічної безпеки України є центральні державні органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації різних форм власності.

У своїй сукупності та взаємодії суб'єкти можуть контролювати, впливати, прогнозувати та протидіяти загрозам та ризикам, які можуть заподіяти фінансову шкоду національним інтересам.

Рис. 1.4. Основні елементи системи економічної безпеки держави

Предметом державної діяльності щодо економічної безпеки є визначення і моніторинг чинників, що підривають стійкість соціально-економічної системи і держави в коротко- і довгостроковій перспективі та формування економічної політики, яка усуває шкідливий вплив чинників у рамках єдиної програми економічних реформ.

Економічна безпека включає:

1. Економічна незалежність, це можливість здійснення державного контролю за національними ресурсами, спроможність використовувати національні конкурентні переваги для забезпечення рівноправної участі у міжнародній торгівлі.

2. *Стійкість і стабільність національної економіки* передбачає міцність і надійність усіх елементів економічної системи, захист усіх форм власності, створення гарантій для ефективної підприємницької діяльності, стримування дестабілізуючих факторів.
3. *Здатність до саморозвитку і прогресу*, тобто спроможність самостійно реалізовувати і захищати національні економічні інтереси, здійснювати постійну модернізацію виробництва, ефективну інвестиційну та інноваційну політику, розвивати інтелектуальний і трудовий потенціал країни.

Виділяють такі рівні економічної безпеки (табл.1.1).

Таблиця 1.1

Ієрархія рівнів економічної безпеки

Рівні економічної безпеки	Складові елементи економічної безпеки
Мегарівень	Глобальна економічна безпека, міжнародна економічна безпека
Макрорівень	Національна економічна безпека
Мезорівень	Економічна безпека регіону
Мікрорівень	Економічна безпека підприємства, економічна безпека підприємця (особи)

До *мегарівня* відносять міжнародну градацію країн за ступенем економічного розвитку. Україна, на жаль, ще перебуває далеко не на перших позиціях; що визначає умови функціонування національної економіки.

До *макрорівня* відносять національну економіку, економічну безпеку якої забезпечує стале зростання всіх макроекономічних показників.

До *мезорівня* відносять економіку регіонів. Особливістю економіки цього рівня є максимальна наближеність ресурсів і результатів до населення. Вдалі економічні перетворення у кожному регіоні сприятимуть зростанню економіки країни загалом.

До *мікрорівня* відносять економіку підприємства. Це базовий рівень економіки регіону та країни, де майже всі економічні перетворення, спрямовані на поліпшення функціонування окремого підприємства.

Економічна безпека країни має складну структуру, охоплюючи власні складові.

Для досягнення найвищого рівня економічної безпеки треба створити максимальну безпеку її основних функціональних складових.

Функціональні складові економічної безпеки - це сукупність основних її напрямів, які істотно відрізняються один від одного.

Складовими економічної безпеки країни згідно з Методикою розрахунку рівня економічної безпеки України, затвердженою Міністерством економіки України 29.10.2013 № 1277, є: виробнича, демографічна, енергетична, зовнішньоекономічна, інвестиційно-інноваційна, макроекономічна, продовольча, соціальна, фінансова безпеки (табл. 1.2).

Виробнича безпека - це стан виробничої сфери країни, за якого забезпечується максимально ефективне використання наявних виробничих потужностей у країні, їх модернізація та розширене відтворення, зростання рівня інноваційності виробництва та підвищення рівня конкурентоспроможності національної економіки.

Демографічна безпека - це стан захищеності держави, суспільства та ринку праці від демографічних загроз, за якого забезпечується розвиток України з урахуванням сукупності збалансованих демографічних інтересів держави, суспільства й особистості відповідно до конституційних прав громадян України.

Енергетична безпека - це стан економіки, що сприяє ефективному використанню енергетичних ресурсів країни, наявності на енергетичному ринку достатньої кількості виробників та постачальників енергії, а також доступності, диференційованості та екологічності енергетичних ресурсів.

Зовнішньоекономічна безпека - це стан відповідності зовнішньоекономічної діяльності національним економічним інтересам, що забезпечує мінімізацію збитків держави від дії негативних зовнішніх економічних чинників та створення сприятливих умов для розвитку економіки завдяки її активній участі у світовому розподілі праці.

Структура економічної безпеки України

Макроекономічна	збалансованість макроекономічних відтворювальних пропорцій
Фінансова	забезпечує ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання
Зовнішньо-економічна	забезпечує мінімізацію збитків держави від дії негативних зовнішніх економічних чинників
Інвестиційна	забезпечує довгострокову позитивну економічну динаміку при належному рівні фінансування науково-технічної сфери
Соціальна	забезпечує гідний і якісний рівень життя населення
Науково-технологічна	забезпечує гідний і якісний рівень життя населення
Енергетична	забезпечує захищеність національних інтересів у енергетичній сфері від наявних і потенційних загроз внутрішнього та зовнішнього характеру
Демографічна	забезпечує розвиток України з урахуванням сукупності збалансованих демографічних інтересів держави, суспільства й особистості
Продовольча	гарантує соціально-економічну та політичну стабільність у суспільстві, стійкий та якісний розвиток нації

Інвестиційно-інноваційна безпека - це стан економічного середовища у державі, що стимулює вітчизняних та іноземних інвесторів вкладати кошти в розширення виробництва в країні, сприяє розвитку високотехнологічного виробництва, інтеграції науково-дослідної та виробничої сфери з метою зростання ефективності, поглиблення спеціалізації національної економіки на створенні продукції з високою часткою доданої вартості.

Макроекономічна безпека - це стан економіки, за якого досягається збалансованість макроекономічних відтворювальних пропорцій.

Продовольча безпека - це стан виробництва продуктів харчування в країні, що здатний повною мірою забезпечити потреби кожного члена суспільства в продовольстві належної якості за умови його збалансованості та доступності для кожного члена суспільства.

Соціальна безпека - це стан розвитку держави, за якого держава здатна забезпечити гідний і якісний рівень життя населення незалежно від віку, статі, рівня доходів, сприяти розвитку людського капіталу як найважливішої складової економічного потенціалу країни.

Фінансова безпека - це стан фінансової системи країни, за якого створюються необхідні фінансові умови для стабільного соціально-економічного розвитку країни, забезпечується її стійкість до фінансових шоків та дисбалансів, створюються умови для збереження цілісності та єдності фінансової системи країни.

Параметри кожної зі складових економічної безпеки повинні забезпечити її збалансованість, а їхній рівень має бути достатнім для забезпечення належної стійкості системи до дії внутрішніх і зовнішніх загроз в поточному та довгостроковому періодах.

Основні функції економічної безпеки держави поділяють на п'ять груп: захисна, регуляторна, попереджувальна, інноваційна та соціальна.

1. *Захисна* - виражається здатністю захищати державну економічну систему від внутрішніх та зовнішніх загроз. Реалізація цієї функції безпосередньо пов'язана з формуванням економічного ресурсного потенціалу та його ефективним використанням.

2. *Регулювання* - з'являється в різних економічних підсистемах шляхом забезпечення економічної безпеки держави та застосування функціональних механізмів, спрямованих на нейтралізацію ризиків.

3. *Попереджувальна* - державної економічної безпеки зосереджена на передбаченні виникнення потенційних кризових ситуацій під час економічної діяльності та підготовці економічної системи до їхнього протистояння. Це передбачає соціально-економічні та організаційно-технічні заходи, результатом яких є зміцнення оборонної функції системи.

4. *Інноваційна* - діє через нетрадиційні рішення держави щодо

економічних процесів та інноваційних рішень, спрямованих на прискорення темпів економічного розвитку або на нейтралізацію можливих негативних наслідків останнього. Результати цієї функції виникають в економіці опосередковано і, як правило, виражаються у вигляді підвищення ефективності інших функцій безпеки.

5. *Соціальна* - системи державної економічної безпеки передбачає повне задоволення вимог усіх членів суспільства та повного узгодження інтересів. Реалізація цієї функції сприяє підвищенню рівня та якості життя та гарантує захист прав та свобод громадян.

Всі функції взаємопов'язані та взаємозалежні, і часто завдання однієї функції можуть повторюватися при визначенні іншої функції. Ефективність забезпечення державної економічної безпеки залежить від можливості повного функціонування цих функцій разом і одночасно. Крім того, проблеми цих функцій можуть бути змінені у забезпеченні окремих компонентів економічної безпеки.

До **основних принципів** забезпечення економічної безпеки України відносять:

- дотримання законності на всіх етапах забезпечення економічної безпеки;
- баланс економічних інтересів особи, сім'ї, суспільства, держави;
- взаємну відповідальність особи, сім'ї, суспільства, держави щодо забезпечення економічної безпеки;
- своєчасність і адекватність заходів, пов'язаних із відверненням загроз і захистом національних економічних інтересів;
- надання пріоритету мирним заходам у вирішенні як внутрішніх, так і зовнішніх конфліктів економічного характеру;
- інтеграцію національної економічної безпеки з міжнародною економічною безпекою.

Економічна безпека передбачає баланс інтересів як по вертикалі (суспільство, країна, держава, регіон, підприємство, людина), так і по горизонталі на всіх стадіях відтворювального процесу: виробництва, розподілу, обміну і споживання.

Головними проблемами забезпечення економічної безпеки

України є:

- стрімке розповсюдження пандемії COVID-19;
- загострення економічної кризи в Україні внаслідок окупації територій Російською Федерацією;
- втрата інвестиційної привабливості держави.
- зростання корупції;
- підвищення тінізації економічної діяльності;
- зростання рівня безробітності.

Основним критерієм економічної безпеки держави є здатність її національної економіки зберігати чи швидко відновлювати критичний рівень суспільного відтворення в умовах припинення зовнішніх поставок чи кризових ситуацій внутрішнього характеру.

Економічна безпека забезпечується ефективністю самої економіки, тобто економіка повинна захищати сама себе на основі високої продуктивності праці, якості продукції, конкурентоспроможності тощо та підтримуватись усією системою державних органів, усіма ланками та економічними структурами.

1.3. Чинники впливу на економічну безпеку держави

Для сучасного стану економіки України як самостійної незалежної держави особливо актуальними є проблеми забезпечення стійкого соціально-економічного розвитку, формування механізму протидії внутрішнім та зовнішнім загрозам, підвищення рівня життя населення, розвитку системи міжнародної економічної взаємозалежності.

Основними чинниками, що впливають на функціонування національної економіки та несуть найбільше небезпеку національним економічним інтересам України є:

- скорочення ВВП;
- зниження інвестиційної активності;
- ослаблення системи державного регулювання у сфері економіки;
- несвоєчасна розробка, прийняття нормативно-правових актів, що регулюють економічні відносини
- регулювання національної економіки з боку держави;
- високий рівень зовнішнього боргу;

- стан, чинники саморегулювання у сфері економіки;
- рівень розвитку внутрішнього ринку,
- висока залежність від кон'юнктури зовнішніх ринків;
- економічна політика інших країн;
- діяльність транснаціональних корпорацій, міжнародних економічних організацій та установ.
- високий рівень інфляції;
- «тінізація» національної економіки;
- відставання в розробці і впровадженні перспективних технологій;
- інформаційні війни.

Усі ці чинники є не лише реальною загрозою економічній безпеці України, а й безпосередньо підбивають основи національної безпеки.

Необхідною умовою для стабільного розвитку країни та захисту життєво важливих інтересів громадян, суспільства і держави є створення надійної системи та механізму забезпечення економічної безпеки держави від негативному впливу основних її загроз.

Категорія «загроза» – наявні та потенційно можливі чинники, що створюють небезпеку реалізації життєво важливих національних інтересів

Загрози економічній безпеці – явища і процеси, що впливають негативно на господарство країни, що утискають економічні інтереси особи, суспільства і держави.

Загрози економічній безпеці видозмінюються залежно від стану розвитку національної економіки держави та для кожної країни відрізняються характером або рівнем гостроти.

За загальними ознаками загрози економічній безпеці можна класифікувати за такими параметрами (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

Класифікація загроз економічній безпеці держави

Загрози економічній безпеці держави	
1	2
<i>Критерії класифікації</i>	<i>Ознаки класифікації</i>
За місцем виникнення	- внутрішні; - зовнішні.
За ступенем небезпеки	- особливо небезпечні; - небезпечні.
За можливістю здійснення	- реальні; - потенційні.
За тривалістю дії	- тимчасові; - постійні.
За сферою спрямування	- виробничі; - фінансові; - технологічні; - експортно-імпортні; - інші.
За ставленням до них	- об'єктивні; - суб'єктивні.
За характером спрямування	- прямі; - непрямі.
За масштабами здійснення	- загальнонаціональні; - локальні; - індивідуальні.

В розрізі основних складових забезпечення економічної безпеки виокремлюють такі ключові загрози (рис. 1.5).

Для забезпечення економічної безпеки держави 10.03.2021 року Кабінет міністрів схвалив проект указу президента України про рішення Ради національної безпеки і оборони України (РНБО) “Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року”, де узагальнено ключові загрози в економічній сфері, які створюють небезпеку національним інтересам та економіці держави.

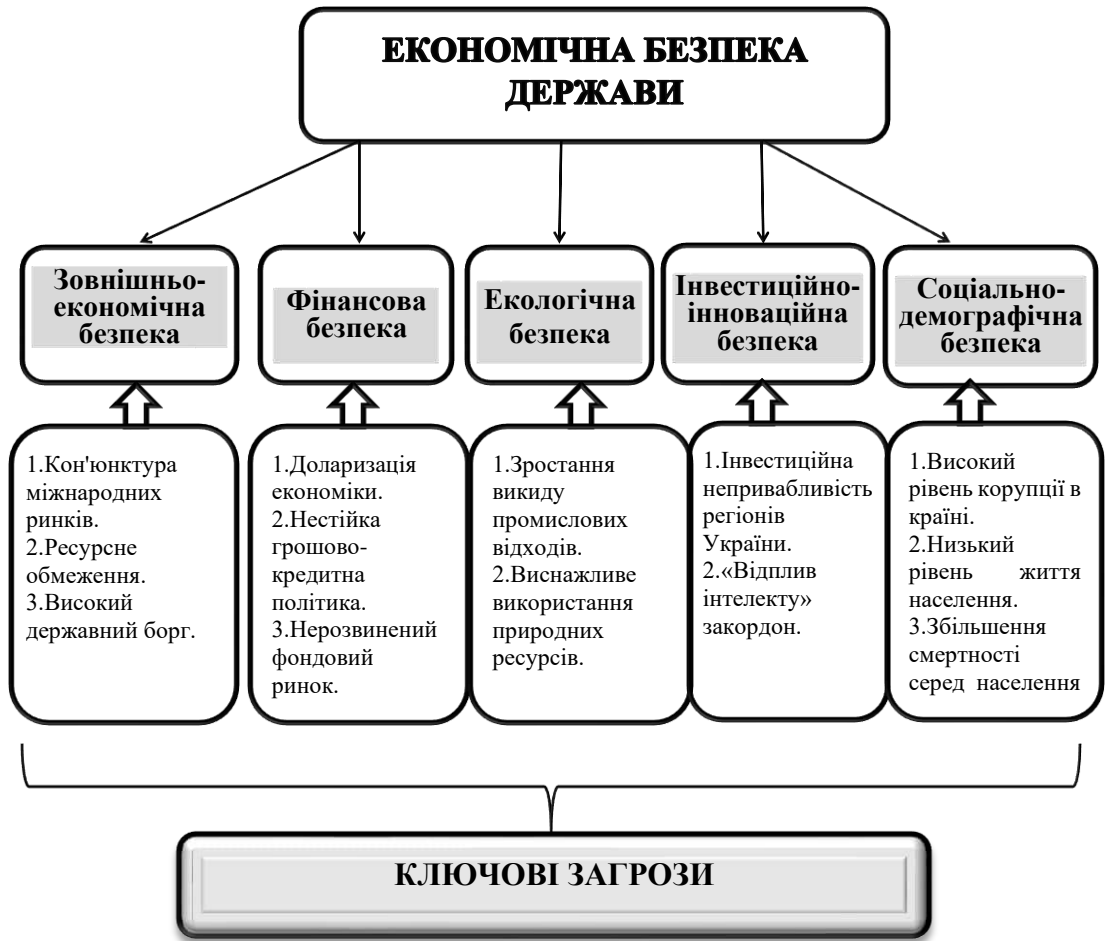

Рис. 1.5. Ключові загрози економічній безпеці України в розрізі її основних складових

Основними загрозами у сфері економічної безпеки є:

- уповільнення розвитку світової економіки в умовах пандемії COVID-19, як наслідок, падіння світових цін на основні вітчизняні експортні товари та зниження економічної активності всередині країни;
- повномасштабне військове вторгнення росії в Україну;
- збереження ризиків посилення інфляційних та курсових коливань на тлі існування монопольних ринків та, відповідно, недостатнього розвитку конкуренції, а також постійної дефіцитності поточного рахунку платіжного балансу;

- низький рівень добробуту населення, який призводить до звуження внутрішнього споживання та заощадження, зростання бідності, зокрема і серед працюючих;
- значні нерівномірності розподілу доходів населення в регіональному розрізі;
- процеси трудової міграції, які обумовлюють вплив кваліфікованих кадрів;
- високий рівень безробіття (порівняно з іншими європейськими країнами) на тлі наявних диспропорцій між попитом та пропозицією робочої сили на ринку, а також високої конкуренції на ринку робочої сили в галузях з високою оплатою праці;
- високий рівень неформальної зайнятості на тлі нижчої порівняно з іншими європейськими країнами заробітної плати;
- низькі темпи зростання продуктивності праці.

Державна політика попередження та ліквідації наслідків впливу загроз на економічну безпеку передбачає розробку комплексу заходів та відповідної нормативно-правової бази.

До основних заходів протидії негативному впливу основних загроз економічній безпеці держави відносять:

- вдосконалення нормативно-правової бази;
- здійснення заходів по збільшенню реального ВВП;
- структурна перебудова органів публічної влади;
- модернізація національної економіки;
- підвищення податкової дисципліни, облік бюджетної безпеки при введенні змін в податкове законодавство;
- тісна співпраця з міжнародними організаціями в питанні забезпечення національної економічної безпеки;
- подолання корупції в країні;
- пошук шляхів поповнення золотовалютних запасів держави;
- зниження рівня інфляції.
- стабілізація національного курсу валюти ;
- стимулювання зростання науково-технічного, виробничого, освітнього, техніко-технологічного потенціалу країни;
- підвищення рівня і якості життя населення країни.
- зниження рівня безробіття в країні;

- сприяння розвитку малого бізнесу в країні;
- покращення добробуту населення в усіх регіонах країни;
- відновлення інвестиційної привабливості в найбільш проблемних регіонах.
- створення сприятливих умов для молодого покоління;

Система економічної безпеки спрямована не тільки на забезпечення соціально-економічного розвитку та нейтралізацію внутрішніх або зовнішніх загроз, але і на задоволення інтересів суспільства в економічній сфері країни, які є складовою цілісної системи національної безпеки України.

1.4. Стратегія забезпечення економічної безпеки

Несприятливі тенденції поглиблення соціально-економічної ситуації актуалізували питання розробки стратегії забезпечення економічної безпеки України.

Забезпечення економічної безпеки є гарантом державної незалежності України, умовою її прогресивного економічного розвитку й зростання добробуту громадян.

Політика економічної безпеки буде ефективною за умов визначення стратегії й тактики економічної безпеки.

Стратегія економічної безпеки передбачає визначення мети і завдань системи забезпечення економічної безпеки, напрямів їх вирішення, а також форм і методів застосування відповідних сил і засобів, можливість їх перегрупування, створення необхідних резервів для нейтралізації та локалізації можливих загроз.

Тактика економічної безпеки – це найбільш рухлива частина політики економічної безпеки, яка змінюється залежно від дії внутрішніх і зовнішніх загроз, зміни пріоритетності національних економічних інтересів та вимагає застосування різноманітних тактичних заходів щодо забезпечення економічної безпеки.

Визначення стратегії і тактики сприяє повноцінному функціонуванню системи забезпечення економічної безпеки, здійсненню ефективної політики економічної безпеки.

Економічна безпека досягається шляхом здійснення єдиної державної політики, узгодженої системою заходів, адекватних внутрішнім та зовнішнім загрозам.

Стратегія забезпечення економічної безпеки має базуватись на

варіантах прогнозів (з можливим їх коригуванням) соціально-економічного розвитку України. Це сприяє можливості вибору різноманітних заходів, а не термінового застосування екстрених і недостатньо розроблених рішень.

Стратегія економічної безпеки включає такі елементи (рис.1.6).

Рис. 1.6. Складові елементи стратегії економічної безпеки

Стратегія економічної безпеки - ключовий документ формування державної політики у сфері забезпечення економічного суверенітету. Стратегія базується на пріоритетах національних економічних інтересів та визначає мету, напрями, завдання, механізми державної політики та загрози за основними складовими

у сфері забезпечення економічної безпеки.

Реалізація Стратегії дозволяє:

- запровадити прозору систему постійного моніторингу економічної стійкості;
- щорічну системну оцінку стану економічної безпеки;
- сприяє підвищенню ефективності реалізації державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки і політичну відповідальність за її результати.

Основними національними економічними інтересами є забезпечення економічної стійкості, високої конкурентоспроможності української економіки у світовому економічному середовищі та досягнення на цій основі високих стандартів якості життя населення.

Державна стратегія у сфері забезпечення економічної безпеки розроблюється та втілюється в межах реалізованої економічної політики.

Удосконалення системи забезпечення економічної безпеки країни передбачає:

- удосконалення законодавства з питань економічної безпеки;
- уточнення завдань і функцій суб'єктів забезпечення економічної безпеки і підвищення ефективності планування, координації та контролю за їх діяльністю;
- підвищення ефективності виявлення, моніторингу та нейтралізації внутрішніх і зовнішніх загроз економічній безпеці країни;
- стратегічне управління економічною безпекою національної економіки.

Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року введено в дію Указом Президента України від 11 серпня 2021 року № 347/2021.

Документом визначено пріоритети національних економічних інтересів та визначає мету, напрями, завдання та механізми державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки, а також цільові орієнтири та критичні межі індикаторів економічної безпеки з урахуванням вимог Указу Президента України від 30.09.2019 № 722 «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року».

Метою Стратегії є визначення стратегічного курсу державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки, зорієнтованого на реалізацію Стратегії національної безпеки України "Безпека людини - безпека країни", затвердженої указом Президента України від 14 вересня 2020 року №392.

Правовою основою Стратегії є Конституція України, закони України, міжнародні договори та Стратегія національної безпеки України "Безпека людини - безпека країни".

Досягнення основних національних економічних інтересів та економічного суверенітету вимагає формування та реалізації державної політики, спрямованої як на стале нарощення конкурентоспроможності економіки України, так і на поступове зміцнення показників економічної стійкості, і відповідно невразливості національної економіки до зовнішніх і внутрішніх загроз.

Державна політика у сфері забезпечення економічної безпеки має два взаємопов'язані напрями – напрям розвитку та безпековий напрям (рис.1.7)

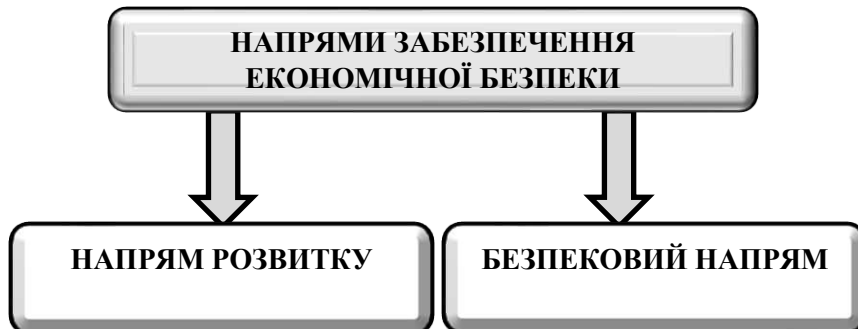

Рис. 1.7. Основні напрями забезпечення економічної безпеки

За *напрямом розвитку* передбачається визначення економічної безпеки за основними її складовими.

За *безпековим напрямом* передбачається щорічна системна оцінка стану економічної безпеки та постійний моніторинг економічної стійкості, який проводиться на основі індикаторів стану економічної безпеки та їх критичних меж, вихід за які загрожує розвитком масштабних кризових процесів в економічній сфері.

За кожним із напрямів розвитку, на основі оцінки стану

економічної безпеки, Стратегія визначає завдання та механізми їх виконання за основними складовими економічної безпеки (табл. 1.4).

Таблиця 1.4

Завдання державної політики за основними складовими економічної безпеки.

Складові	Завдання
у сфері фінансової безпеки	<ul style="list-style-type: none"> – поступове скорочення дефіциту державного бюджету та зміцнення взаємодії з МФО; – стимулювання банківського сектору; – активізація розвитку національного фондового ринку для забезпечення його ефективності та конкурентності; – мінімізація ризиків інвестора; – реформування українського страхового ринку; – забезпечення функціонування трирівневої пенсійної системи; – розвиток сфери публічних закупівель.
у сфері виробничої безпеки	<ul style="list-style-type: none"> – відновлення потенціалу високотехнологічних галузей промисловості; – створення фінансових та інституційних умов для створення промислових екосистем; – розвиток промислового інжинірингу та виробництва складної індустріальної техніки; – оптимізація регуляторного навантаження з урахуванням необхідності забезпечення сталого розвитку економіки країни і модернізації її виробничо-технологічної бази; – залучення внутрішніх та іноземних інвестицій в модернізацію і розвиток підприємств та інфраструктури; – спрощення доступу національним виробникам до природних ресурсів; – розвиток ринкової конкуренції; – удосконалення правового захисту прав власності; – підвищення рівня ресурсоефективності економіки.

Продовження табл. 1.4.

у сфері зовнішньо-	<ul style="list-style-type: none"> – створення нормативно-правового середовища для його адаптації до законодавства ЄС; – вдосконалення санкційної політики; – впровадження ефективних процедур;
---------------------------	--

<p>економічної безпеки</p>	<ul style="list-style-type: none"> – створення цілісної мережі інституцій з підтримки зовнішньої торгівлі; – забезпечення належного рівня представлення інтересів держави в міжнародних організаціях,; – розширення міжнародних торговельно-економічних зв'язків; – поглиблення економічної інтеграції з ЄС
<p>у сфері інвестиційно-інноваційної безпеки</p>	<ul style="list-style-type: none"> – розвиток інституційної системи супроводження інвесторів; – створення умов для малого та середнього бізнесу для інвестування в науково-дослідну діяльність; – запровадження фінансових стимулів та механізму підтримки вітчизняних підприємств у разі впровадження ними новітніх технологій; – впровадження моделі “відкритих інновацій”; – забезпечення міжнародної співпраці у сфері інноваційної та науково-технічної діяльності; – впровадження інструментів державної регіональної політики, спрямованих на підвищення інвестиційної привабливості регіонів.
<p>у сфері макроекономічної безпеки</p>	<ul style="list-style-type: none"> – здійснення ефективної кластеризації та діджиталізації; – створення нових робочих місць з максимальним рівнем інтелектуальної залученості; – продовження політики інфляційного таргетування; – підвищення ефективності співпраці між НБУ та Урядом; – забезпечення збереження плаваючого режиму курсу національної валюти; – створення умов для підвищення стандартів гідної праці як основи для легалізації трудових відносин та заробітної плати; – забезпечення загального охоплення населення медичними послугами в необхідному обсязі;

Механізми реалізації державної політики у сфері економічної безпеки забезпечуватиметься шляхом:

- визначення критичних меж за індикаторами основних складових економічної безпеки;

- здійснення постійного моніторингу економічної стійкості шляхом відслідковування рівня критичних меж за індикаторами, візуалізації відповідних даних у вигляді інфографіки, розміщення та підтримання її в актуальному стані на урядовому порталі (www.kmu.gov.ua);
- проведення щорічної системної оцінки стану економічної безпеки.

Реалізація державної політики за напрямом розвитку забезпечується шляхом:

- врахування результатів постійного моніторингу економічної стійкості та прогресу у досягненні цільових орієнтирів за індикаторами основних складових економічної безпеки та за результатами щорічної системної оцінки економічної безпеки під час розроблення проектів Бюджетної декларації та Державного бюджету України на відповідний бюджетний період ;
- недопущення прийняття рішень з питань формування і реалізації державної політики, які призводитимуть до виходу індикаторів економічної безпеки за критичні межі;

За результатами виконання заходів за визначеними напрямами державної політики Кабінет Міністрів України за участю виконавців відповідних заходів щороку готує, схвалює і направляє на розгляд Ради національної безпеки і оборони України Звіт про виконання цієї Стратегії (не пізніше 1 квітня року, наступного за звітним).

Щорічна системна оцінка стану економічної безпеки здійснюється Радою національної безпеки і оборони України. Висновки за результатами щорічної системної оцінки стану економічної безпеки можуть містити рекомендації щодо завдань і заходів державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки у відповідь на існуючі та виявлені нові виклики та загрози.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте сутність поняття «економічна безпека».
2. Охарактеризуйте етапи розвитку економічної безпеки.
3. Що являє собою механізм забезпечення національної безпеки

держави?

4. Назвіть основні завдання економічної безпеки.
5. Перелічіть загрози національним інтересам та національній безпеці України в економічній сфері.
6. Які рівні економічної безпеки виділяють?
7. Які складові входять до структури економічної безпеки держави? Охарактеризуйте їх.
8. Перелічіть основні функції економічної безпеки держави.
9. Назвіть головні проблеми забезпечення економічної безпеки України.
10. Дайте характеристику ключовим загрозам економічної безпеки України в розрізі її основних складових.
11. Дайте визначення поняттям «стратегія економічної безпеки» та «тактика економічної безпеки».

Тестові завдання

1. Комплекс дієвих заходів офіційних державних органів, які забезпечують стійкість до зовнішніх та внутрішніх загроз, характеризують здатність національної економіки до розширеного самовідтворення та задоволення потреб громадян, суспільства і держави на певному визначеному рівні та часовому проміжку – це
 - а) національна безпека
 - б) економічна безпека
 - в) боргова безпека
 - г) фіскальна безпека
2. До принципів забезпечення економічної безпеки держави належать:
 - а) правомірність;
 - б) своєчасність;
 - в) плановість;
 - г) гнучкість.
3. Індикатор, який сигналізує, з одного боку, про зону безпеки, а з другого – про розвиток небезпеки, – це:
 - а) загроза;
 - б) небезпека;

- в) економічний інтерес;
- г) граничний показник.

4. Економічні інтереси – це:

- а) стратегічні зацікавленості суб'єктів у певних галузях ;
- б) усвідомлені потреби, задоволення яких є життєво необхідним для функціонування системи;
- в) процеси, які можуть впливати та безпосередньо впливають й істотно на стан нації;
- г) правильні відповіді б, в.

5. Ознака, за якою визначають стан і здатність суб'єкта суспільства протистояти загрозам чи проявам небезпеки – це:

- а) індикатор;
- б) граничний показник;
- в) економічний інтерес;
- г) критерій.

6. Об'єктами економічної безпеки виступають...

- а) економічна система загалом, та її різні складові;
- б) державні фінанси, корпоративні фінанси, фінанси домогосподарств;
- в) галузі національної економіки;
- г) немає правильної відповіді.

7. Суб'єктами економічної безпеки виступають...

- а) державні та приватні підприємства;
- б) приватні корпорації, органи державної влади, населення та інші фінансові інститути;
- в) держава, підприємства, а також працівники, які приймають управлінські рішення;
- г) держава та її інститути, підприємства, установи й організації державної та приватної форми власності.

8. Національна безпека держави охоплює:

- а) політичну, правову та військову безпеку;
- б) енергетичну, екологічну та фінансову безпеку;
- в) інформаційну, соціальну та військову безпеку;

г) всі відповіді правильні

9. Що є об'єктами національної економічної безпеки держави?

- а) держава, суспільство, сім'я, окремі громадяни, підприємства, установи, організації, окремі території;
- б) економічна незалежність, стійкість і стабільність національної економіки, здатність до саморозвитку і прогресу;
- в) рівень і якість життя; темпи інфляції; норму безробіття; економічне зростання; дефіцит бюджету; державний борг;
- г) зв'язок із світовою економікою; стан золотовалютних резервів; діяльність тіньової економіки.

10. Гарантом економічної безпеки громадян є:

- а) Президент України;
- б) держава;
- в) Національний банк України, Міністерство фінансів України та Міністерство оборони України;
- г) золотовалютний резерв держави.

ТЕМА 2. ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА В СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

- 2.1. Сутність, значення та принципи забезпечення фінансової безпеки держави*
 - 2.2. Складові елементи фінансової безпеки*
 - 2.3. Основні фактори та загрози впливу на фінансову безпеку*
 - 2.4. Оцінка рівня фінансової безпеки країни*
-

2.1. Сутність, значення та принципи забезпечення фінансової безпеки держави

Тісний зв'язок світової та української економіки вимагає постійного моніторингу дестабілізуючих факторів, які на сьогоднішній день в умовах експортної орієнтації країни, від'ємного платіжного балансу, неефективності бюджетних відносин, поглибленої співпраці з МФО несуть постійну загрозу міцності фінансової системи держави.

Фінансову безпеку, можна визначити як «здатність фінансової системи зберігати захищеність, стабільність і стійкість своїх фінансових інтересів за негативного впливу зовнішніх і внутрішніх факторів, що становлять загрозу фінансовій безпеці».

Важливими чинниками впливу фінансів на економіку держави є:

1. різке збільшення попиту на фінансові ресурси в реальному секторі економіки;
2. активне зростання товарно-грошових відносин, що поширилось на раніше некомерційні сфери діяльності;
3. значні досягнення в розвитку сучасних технологій, систем і засобів комунікації в Україні;
4. розвиток процесу глобалізації, пов'язаного з необхідністю концентрації капіталів, які не обмежені рамками національних кордонів, формування глобального фінансового ринку

Фінансова безпека України як складова економічної безпеки,

базується на незалежності, ефективності та конкурентоспроможності фінансової системи України і покликана забезпечити захист національних економічних інтересів та гармонійний, збалансований її розвиток.

Фінансова система є основою формування фінансових ресурсів і впровадження заходів для забезпечення рівня безпеки інших складових: макроекономічної, демографічної, соціальної, виробничої, енергетичної, продовольчої, зовнішньоекономічної та інвестиційно-інноваційної, що демонструє важливість фінансової безпеки держави рис. 2.1.

Для забезпечення виконання основних завдань фінансової системи важливим є запровадження заходів фінансової безпеки держави, які відображені на рисунку 2.2.

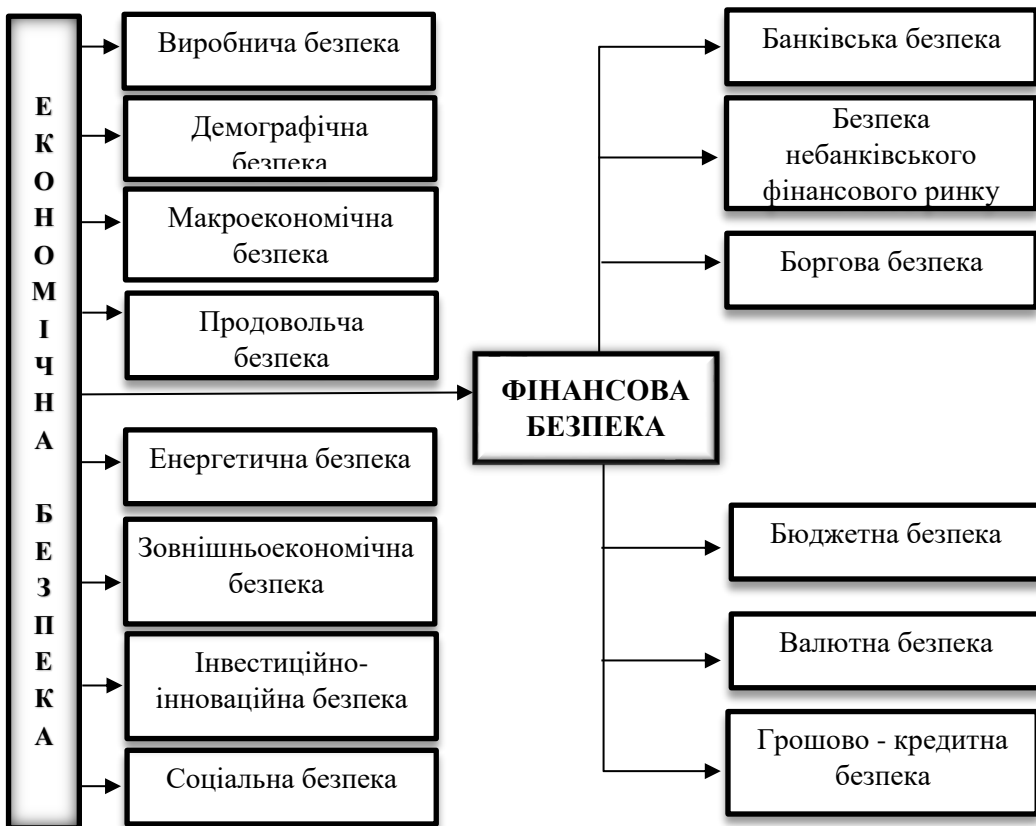

Рис. 2.1. Місце фінансової безпеки в системі економічної безпеки держави

Відповідно до Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджених наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 р. № 1277, **фінансова безпека** – це стан фінансової системи країни, за якого створюються необхідні фінансові умови для стабільного соціально-економічного розвитку країни, забезпечується її стійкість до фінансових шоків та дисбалансів, створюються умови для збереження цілісності та єдності фінансової системи країни.

Рис.2.2. Заходи забезпечення фінансової безпеки для фінансової

Фінансова безпека держави – це такий стан її фінансової системи, що характеризується високим рівнем розвитку, цілісності, стійкості і конкурентоспроможності держави, що забезпечує необхідну основу для здійснення економічної і соціальної політики з метою забезпечення національної безпеки, а також протидії внутрішнім і зовнішнім загрозам безпеки країни.

Основним критерієм фінансової безпеки є здатність економіки країни зберігати стан захищеності та підвищувати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз.

Виокремлюють такі риси фінансової безпеки держави:

1. *стабільність та ефективність фінансової системи* - характеризує стан захищеності інтересів держави, регіонів, громадян та підприємницьких структур від впливу ендо-та екзогенних чинників;
2. *здатність до розширеного відтворення* – забезпечення достатності фінансових ресурсів, що знаходяться у розпорядженні домашніх господарств, бізнес-структур, підприємств, регіонів, і держави, які необхідні для задоволення їх потреб та забезпечення розширеного відтворення;
3. *стабільність, ефективність та розвиток фінансової системи* – передбачає проведення сукупності заходів з метою забезпечення такого стану фінансової системи, яка буде максимально стійка до впливу зовнішніх та внутрішніх чинників для досягнення стратегічних та тактичних цілей розвитку держави;
4. *фінансова незалежність та захищеність національних інтересів у фінансовій сфері* передбачає визначення завдань, функцій, механізму та шляхів для реалізації власної фінансової політики та захисту національних інтересів.

Основною метою фінансової безпеки є створення умов для збалансованого розвитку та задоволення інтересів учасників ринку капіталу на національному та міжнародному рівнях.

Для забезпечення ефективного функціонування фінансової системи визначають поняття об'єкта, суб'єкта та факторів, що впливають на стан фінансової безпеки.

Об'єктом фінансової безпеки держави є фінансова система (централізовані фінанси, децентралізовані та фінансова інфраструктура). Її забезпечення безпеки здійснюється на кожному рівні.

Суб'єктами фінансової безпеки держави є: Президент України, ВРУ, Кабінет міністрів України, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, Рада національної безпеки і оборони країни, Національний банк України, Суди загальної юрисдикції, прокуратура України, Служба безпеки України, Державна прикордонна служба, громадяни України та їх об'єднання.

Система забезпечення та підвищення фінансової безпеки держави базується на принципах, які поділяють на три групи: загальні, функціональні, організаційні.

До *загальних принципів*, які є умовою створення й ефективного забезпечення фінансової безпеки відносять (рис. 2.3):

До *функціональних принципів*, що сприяють фінансовій системі виконувати свої функції відносять:

1. ефективність – здатність фінансової системи забезпечувати досягнення стратегічних і тактичних цілей розвитку держави;
2. незалежність – визначається здатністю держави самостійно встановлювати цілі, механізми та шляхи функціонування фінансової системи;
3. конкурентоспроможність – здатність фінансової системи повноцінно виконувати свої завдання та функції в умовах існування та впливу фінансових систем інших країн та світових фінансових агентів.

Дотримання *організаційних принципів* сприяє формуванню фінансової безпеки держави як системи. До них належать:

1. визначення й затвердження на державному рівні національних інтересів фінансової безпеки (стратегія, концепція чи програма);
2. встановлення й аналіз пріоритетних напрямів державної політики у сфері фінансової безпеки;
3. визначення основних критеріїв ефективності фінансово-кредитної системи;
4. визначення внутрішніх і зовнішніх загроз фінансовій безпеці держави;
5. постійний моніторинг порогових значень індикаторів фінансової безпеки, їх аналіз та порівняння з поточними;
6. встановлення та чітке виконання суб'єктами системи фінансової безпеки покладених на них функцій та повноважень, оцінювання відповідальності за неналежну реалізацію;
7. необхідність структурного формування й правового оформлення

системи фінансової безпеки

Рис. 2.3. Принципи забезпечення фінансової безпеки держави

Забезпечення фінансової безпеки держави сприяє забезпеченню ефективності фінансової сфери на основі проведення комплексу заходів: щодо ефективної грошової політики, реформування банківської системи та фінансових ринків.

2.2. Складові елементи фінансової безпеки

Фінансова безпека України характеризується досконалою інституційною базою, ефективним правовим та організаційним забезпеченням, а також рівнем розвитку ринкової кон'юнктури, рівнем тіньової економіки, корупції та політичною стабільністю в країні. Вона є системним та багаторівневим утворенням і складається з ряду підсистем, які у свою чергу мають свою структуру.

Здійснення виваженої фінансової політики у всіх сферах фінансової системи є головною умовою забезпечення її безпеки.

Фінансова безпека є структурною складовою національної безпеки та однією з найважливіших складових економічної безпеки. Вона підпорядковує ряд складників: фінансову безпеку домогосподарств (особистості) та фінансову безпеку підприємств (установ, організацій) – на мікрорівні та бюджетну, боргову, грошово-кредитну, валютну, інвестиційну, банківську безпеку та безпеку небанківського фінансового сектору – на макрорівні. Кожна із структурних складових фінансової безпеки характеризується певними особливостями та проблемами забезпечення.

В залежності від рівня охоплення економічних процесів, фінансову безпеку поділяють на такі види:

- міжнародна фінансова безпека;
- фінансова безпека держави;
- фінансова безпека регіону;
- фінансова безпека підприємства;
- фінансова безпека домогосподарства;
- фінансова безпека особи.

Згідно Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України від 29.10.2013 р. фінансова безпека України має такі складові: банківську, безпеку небанківського фінансового сектору, боргову безпеку, бюджетну, валютну та грошово-кредитну безпеку. Характеристику кожної складової фінансової безпеки представлено на рис. 2.4.

Цей підхід дозволяє розмежувати відповідальність органів державної влади щодо забезпечення фінансової безпеки національної економіки. Розподіл повноважень у цій сфері здійснюється між Міністерством фінансів України щодо безпеки публічних фінансів і включає питання бюджету та боргу, а також Національного банку

України стосовно фінансових ринків. При цьому, важливою є координація і з іншими органами державного управління.

ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ

Банківська безпека

Це рівень фінансової стійкості банківських установ країни, що дає змогу забезпечити ефективність функціонування банківської системи країни та захист від зовнішніх і внутрішніх дестабілізуючих чинників незалежно від умов її функціонування.

Безпека небанківського фінансового сектору

Це рівень розвитку фондового та страхового ринків, що дає змогу повною мірою задовольнити потреби суспільства в зазначених фінансових інструментах та послугах.

Боргова безпека

Відповідний рівень внутрішньої та зовнішньої заборгованості з урахуванням вартості її обслуговування та ефективності використання внутрішніх і зовнішніх запозичень та оптимального співвідношення між ними, достатній для задоволення нагальних соціально-економічних потреб, що не загрожує суверенітету держави та її фінансовій системі.

Бюджетна безпека

Це стан забезпечення платоспроможності та фінансової стійкості державних фінансів, що надає можливість органам державної влади максимально ефективно виконувати покладені на них функції.

Валютна безпека

Це стан курсоутворення, який характеризується високою довірою суспільства до національної грошової одиниці, її стійкістю, створює оптимальні умови для поступального розвитку вітчизняної економіки, залучення в країну іноземних інвестицій, інтеграції України до світової економічної системи, а також максимально захищає від потрясінь на міжнародних валютних ринках.

Грошово-кредитна безпека

Це стан грошово-кредитної системи, що забезпечує всіх суб'єктів національної економіки якісними та доступними кредитними ресурсами в обсягах та на умовах, сприятливих для досягнення економічного зростання національної економіки.

Рис. 2.4. Складові фінансової безпеки держави

Банківська безпека – це такий стан банківської системи країни (включає НБУ та банківські установи), який створює всі необхідні умови для стабільного та ефективного функціонування і дає змогу захистити банківську систему від внутрішніх і зовнішніх загроз, забезпечує ефективне використання ресурсного потенціалу.

Безпеку небанківського фінансового сектору характеризується рівнем розвитку фондового та страхового ринків.

Оцінка безпеки фондового ринку включає безпеку ринку корпоративних та державних цінних паперів, а також таких сегментів як: ринок облігацій, векселів, казначейських зобов'язань, акцій, ощадних сертифікатів, біржового та позабіржового ринків.

Фінансова безпека страхового ринку - це рівень забезпеченості страхових компаній фінансовими ресурсами, достатніми для відшкодування обумовлених у договорах збитків страхувальників та для забезпечення ефективного функціонування.

Боргова безпека держави – це рівень державної внутрішньої та зовнішньої заборгованості, що враховує ефективність використання запозичень та вартість обслуговування і характеризується оптимальним співвідношення між ними (*при чому він повинен задовольняти всі нагальні потреби країни та не нести загрози суверенітету держави*).

Валютна безпека характеризується забезпеченням країни валютними коштами в достатній кількості з метою дотримання позитивного сальдо платіжного балансу, накопичення валютних резервів, а також для збереження стабільності грошової одиниці та виконання міжнародних зобов'язань

Сутність **бюджетної безпеки** полягає у забезпеченні платоспроможності держави, при цьому варто брати до уваги баланс доходів та видатків як державного, так й місцевих бюджетів, та постійно контролювати ефективність використання бюджетних коштів.

Грошово-кредитна безпека – це стан грошово-кредитної системи, що забезпечує всіх суб'єктів національної економіки якісними та доступними кредитними ресурсами в обсягах та на умовах, сприятливих для досягнення економічного зростання.

Забезпечення грошово-кредитної безпеки можливе за умови існування досконалої грошової системи, що передбачає досягнення стабільності національної грошової одиниці, вчасне виконання

основних параметрів засад грошово-кредитної політики на певний рік, реалізацію ефективного управління грошовими потоками на державному рівні, організацію захисту фінансових інтересів суб'єктів грошово-кредитного ринку, проведення правильних антиінфляційних заходів.

Складові фінансової безпеки держави є взаємопов'язаними і мають значний вплив одна на одну та на загальний рівень фінансової безпеки держави зокрема.

Визначають такі рівні фінансової безпеки держави :

1. *Національний рівень фінансової безпеки* – визначається стійкістю фінансової системи країни та забезпечує необхідні фінансові умови для соціально-економічної та фінансової стабільності країни, збереження єдності фінансового простору країни, успішне подолання внутрішніх і зовнішніх загроз країні у фінансовій сфері.

2. *Регіональний рівень фінансової безпеки* – визначається стійкістю фінансової системи регіону та забезпечує необхідні фінансові умови для соціально-економічної та фінансової стабільності відповідного регіону, збереження єдності фінансового простору регіону, успішне подолання внутрішніх і зовнішніх загроз регіону у фінансовій сфері.

3. *Підприємницький (організаційний) рівень фінансової безпеки* – визначається стійкістю фінансової системи підприємства та забезпечує спроможність суб'єкта господарювання зберігати фінансову незалежність в умовах конкуренції.

4. *Особистісний рівень фінансової безпеки* – визначається стійкістю особистісних та сімейних доходів та забезпечує здатність людини (сім'ї) до самостійного повноцінного фінансового забезпечення індивідуального відтворення.

Найвищим рівнем фінансової безпеки є *міжнародна фінансова безпека* – це такий стан світових фінансів, за якого кожній державі забезпечується можливість вільно обирати й здійснювати власну стратегію фінансового розвитку без зовнішнього тиску з боку інших країн, а також створюються умови для взаємовигідної співпраці країн для вирішення національних та глобальних фінансових проблем.

Забезпечення фінансової безпеки на всіх рівнях є одним з найважливіших завдань для України, адже реалізація національних економічних інтересів та успішне вирішення економічних проблем

на рівні окремих домогосподарств, підприємств, регіонів та суспільством в цілому не є можливим без забезпечення безпеки фінансової складової.

2.3. Основні фактори та загрози впливу на фінансову безпеку

На стан забезпечення фінансової безпеки держави здійснює вплив безліч факторів, склад яких постійно змінюється в умовах діджиталізації глобальних перетворень та викликів.

Основні фактори, які визначають фінансову безпеку держави представлено на рис. 2.5.

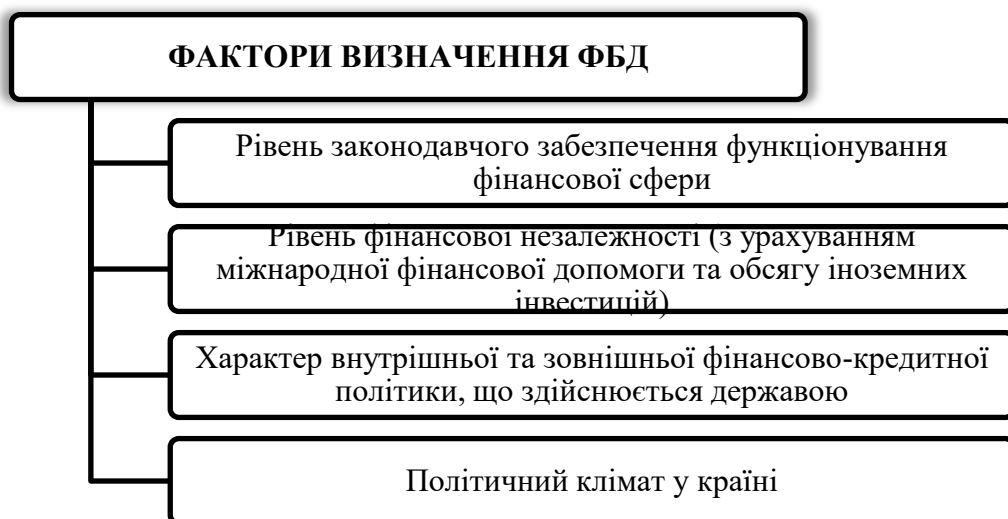

Рис. 2.5. Фактори, що визначають фінансову безпеку держави

На фінансову безпеку України безпосередньо впливають як внутрішні так і зовнішні фактори економічного середовища. Вони мають різний вплив на рівень фінансової безпеки та виступають основними індикаторами стану фінансової стабільності (незалежності) національної економіки держави рис 2.6.

Додатковими факторами впливу на рівень фінансової системи України є: війна та військові конфлікти (як у світі, так і в середині країни), залежність від експортно-імпортних операцій, наявність та розмір золотовалютних запасів в країні, природо- кліматичні зміни, глобальні проблеми (у т. ч. катастрофи), зміна демографічних та

економічних показників в державі.

Додатковими факторами впливу на рівень фінансової системи України є: війна та військові конфлікти (як у світі, так і в середині країни), залежність від експортно-імпортних операцій, наявність та розмір золотовалютних запасів в країні, природо- кліматичні зміни, глобальні проблеми (у т. ч. катастрофи), зміна демографічних та економічних показників в державі.

Рис. 2.6. Фактори впливу на фінансову безпеку України

В умовах воєнного стану для забезпечення захисту суверенітету та територіальної цілісності країни, в розрізі функціонального призначення державних фондів посилюється вплив факторів у сфері обігу державних фінансів як складової фінансової безпеки, а саме:

у бюджетній системі:

- дефіцит державного бюджету спричиняє зростання державного боргу та відповідного навантаження на державний бюджет;
- низька інституційна спроможність розпорядників бюджетних коштів;
- втрата доходів бюджету внаслідок поширених схем ухилення від оподаткування та розмивання бази оподаткування через пошкодження майна та підприємств;
- диспропорційність у розподілі фінансових ресурсів між обороною та розвитком, що звужує можливості обсягів виробництва.

у банківській системі:

- недостатній розвиток довгострокового кредитування внаслідок нестійкості банківської системи;
- значна частка непрацюючих кредитів у кредитному портфелі банків, зокрема державного сектора;
- недостатній рівень фінансової інклюзії;
- невирішені питання активів та фінансових зобов'язань на тимчасово окупованих територіях.

у валютній системі:

- ризик, пов'язаний з одноосібним регулятором – НБУ;
- низка валютних обмежень в умовах війни;
- високий рівень інфляції.

у грошово-кредитній системі:

- шахрайство з фінансовими ресурсами та кредитами;
- високий рівень облікової ставки та нераціональне використання сучасних форм кредитування;
- неефективне використання природних ресурсів, широке застосування екологічно шкідливих технологій та нераціональне використання земельних ресурсів, трудова міграція.

на фондовому ринку:

- низький рівень: ліквідності фондового ринку, захисту прав інвесторів, спроможності регулятора протидіяти зловживанням на ринку

у пенсійній системі та довгострокових заощадженнях:

- недостатня фінансова спроможність громадян до заощадження (низькі показники рівня життя);
- недостатній рівень фінансової інклюзії;
- вкрай низький рівень фінансової грамотності населення;
- нерозвиненість ринку страхування життя як інструменту довгострокового інвестування;
- недосконала застаріла система пенсійного забезпечення.

Для належного рівня забезпечення фінансової безпеки важливим є визначення основних внутрішніх та зовнішніх загроз, що дозволяє своєчасно розробляти та вживати практичних заходів з метою мінімізації чи ліквідації негативного їх впливу.

Загрози фінансовій безпеці України – це сукупність наявних і потенційно можливих явищ і чинників, що дестабілізують фінансову сферу.

Проявами загроз фінансовій безпеці України є різке падіння ВВП, порушення процесу формування та розподілу централізованих фондів держави, дестабілізація банківської системи, знецінення національної валюти й дефолт за суверенними боргами; зростання рівня тінізації економіки.

Загрози є пов'язані зі слабкістю фінансової системи, недостатньо ефективним її регулюванням і контролем.

До внутрішніх загроз відносять:

- недосконале законодавство у фінансовій сфері;
- зниження інвестиційної привабливості України в умовах війни;
- високий рівень корупції та політична нестабільність;
- значний рівень тінізації та криміналізації економіки;
- вивід капіталу за кордон нелегальним шляхом;
- зниження доходів серед підприємств бізнесу та домогосподарств;
- зниження інвестиційної та інноваційної активності підприємств в умовах війни;
- високий рівень міграції населення за кордон;
- низький рівень правової культури у фінансовому секторі.

До основних зовнішніх загроз фінансової безпеки відносять:

- нестійкість світової економічної системи;
- використання фінансових інструментів тиску в конкурентній боротьбі за вигідне місце на міжнародній арені;
- інтернаціоналізація світового господарства, залежність національних економік;
- нестійкість міграційних потоків фінансового та виробничого капіталу;
- залежність внутрішніх бюджетно-фінансових процесів від кон'юнктури ринку;
- нездатність світових фінансових інститутів регулювати несприятливі фінансові процеси;
- небезпеки впливу світових фінансових криз;
- кримінальна складова фінансової сфери, що полягає у відтоку фінансових ресурсів у тіншову сферу;
- зростання зовнішнього боргу.

У Стратегії економічної безпеки України на період до 2025 року, затвердженої Указом Президента України від 11 серпня 2021 року № 347/2021, узагальнено основні загрози фінансовій безпеці України, а саме:

- низький рівень бюджетної дисципліни, низька інституційна спроможність розпорядників бюджетних коштів розробляти плани діяльності більш як на один рік, обмежені зв'язки між бюджетним плануванням та пріоритетними напрямками розвитку держави;
- значний обсяг дефіциту державного бюджету, що перевищує визначені Бюджетним кодексом України 3 відсотки прогнозного номінального обсягу валового внутрішнього продукту України на відповідний рік, що за фактичної відсутності неборгових джерел його фінансування спричиняє зростання державного боргу та відповідного навантаження на державний бюджет;
- недостатній рівень фінансової інклюзії;
- невирішені питання щодо активів та фінансових зобов'язань на тимчасово окупованих територіях України;
- високий рівень тінізації економіки;
- втрата доходів бюджету внаслідок поширених явищ «сірого» імпорту та контрабанди, схем ухилення від

оподаткування, розмивання бази оподаткування шляхом використання «низькоподаткових» юрисдикцій;

- непослідовність правового регулювання відносин у податковій сфері;
- недостатній розвиток довгострокового кредитування;
- значна частка непрацюючих кредитів у кредитному портфелі банків, у тому числі державного сектору;
- функціонування системи пенсійного забезпечення в умовах високого демографічного навантаження;
- низький рівень ліквідності фондового ринку, захисту прав інвесторів поряд із недостатньою спроможністю регулятора протидіяти зловживанням на ринку;
- поширення явища легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Значний вплив на забезпечення фінансової безпеки в Україні має пандемія COVID-19, що вимагало проведення радикальних заходів, які спричиняють шоковий вплив на національну економіку та війна проти України, яку розв'язала росія.

Забезпечення ефективного рівня захисту від загроз фінансовій безпеці є одним з основних завдань при реалізації пріоритетів державної політики.

До завдань забезпечення фінансової безпеки держави відносять:

- розбудова ефективної моделі боротьби зі злочинами в економічній сфері шляхом забезпечення діяльності Бюро економічної безпеки України;
- підвищення ефективності планування діяльності головних розпорядників коштів Державного бюджету України відповідно до пріоритетних напрямів розвитку держави з урахуванням бюджетних показників на середньостроковий період, підвищення бюджетної дисципліни;
- поступове скорочення дефіциту державного бюджету та зміцнення взаємодії з міжнародними фінансовими організаціями;
- імплементація мінімального стандарту Плану протидії розмиванню бази оподаткування та виведенню прибутку з-під оподаткування (Плану дій BEPS) та впровадження ефективних податкових правил стосовно контрольованих іноземних компаній;

- стимулювання банківського сектору спрямовувати кредитні кошти, насамперед, на розвиток реального сектору економіки, малого та середнього підприємництва;
- створення умов для збільшення залучення довгострокового фондування і розширення довгострокового та інвестиційного кредитування;
- зменшення рівня непрацюючих кредитів та підвищення стійкості банківської системи;
- збереження інституційної незалежності Національного банку України;
- активізація розвитку національного фондового ринку для забезпечення його ефективності та конкурентності;
- убезпечення національної фінансової системи від легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення;
- мінімізація ризиків інвестора шляхом забезпечення ефективного захисту прав інвесторів на фондовому ринку;
- забезпечення зниження вартості позикових коштів для потреб держави (шляхом оптимального узгодження грошово-кредитної та боргової політики);
- подальше приведення положень Митного кодексу України у відповідність із положеннями митного законодавства ЄС на виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС;
- реформування українського страхового ринку шляхом широкого впровадження страхування життя, медичного та інших видів особистого страхування, законодавче посилення прав страхувальників;
- забезпечення функціонування трирівневої пенсійної системи без підвищення навантаження на фонд оплати праці із збільшенням надходжень до бюджету Пенсійного фонду України;
- розвиток сфери публічних закупівель шляхом подальшого приведення системи публічних закупівель України у відповідність із стандартами ЄС, визначеними у директивах ЄС у сфері державних закупівель.

Реалізація завдань, що охоплює більшість складових фінансової безпеки, актуальних для України, потребує збалансування і

комплексної взаємодії всіх гілок влади та суб'єктів господарювання. Забезпечення підтримки на законодавчому, виконавчому, владному рівнях дозволяє підвищити рівень фінансової безпеки та досягти економічного зростання країни.

2.4. Оцінка рівня фінансової безпеки держави

Індикатори стану фінансової безпеки країни – це взаємопов'язані показники стану фінансової системи, які в кількісному вираженні висвітлюють рівень загроз, мають високу чутливість і велику сигнальну здатність попереджати державу та суб'єкти ринку про можливі загрози у зв'язку зі зміною макроекономічної ситуації, прийняттям управлінських рішень у сфері фінансової політики.

Важливим регламентаційним документом в межах організації та оцінки бюджетної безпеки України є Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» від 29.10.2013 р. №1277. Структура нормативно-правового акту наведена в таблиці 2.1.

Інтегральний індекс економічної безпеки складається з 9 середньозважених субіндексів (складових економічної безпеки).

Однією з цих складових є фінансова безпека.

1. Формування переліку індикаторів

Фінансова безпека містить такі складові:

1. банківська безпека;
2. безпека небанківського фінансового ринку;
3. боргова безпека;
4. бюджетна безпека;
5. валютна безпека;
6. грошово-кредитна безпека.
7. Кожна із цих шести складових має свій перелік вхідних даних та відповідні індикатори.

Таблиця 2.1.

Структура Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України

Розділ	Характеристика наповненості розділу
I. Загальні положення	Призначення та характер документа
II. Визначення термінів	Термінологія
III. Підходи до визначення інтегрального індексу економічної безпеки	Складові елементи інтегрального індексу економічної (фінансової) безпеки, розрахунок даних показників, процедура комплексної оцінки економічної безпеки
IV. Формування множини (переліку) індикаторів	Наведено принципи формування переліку індикаторів, положення формування множини індикаторів, положення щодо верифікації та перегляду складу індикаторів (не рідше одного разу на п'ять років)
V. Визначення характеристичних значень індикаторів	Перелік характеристичних значень індикатора (п'ять рівнів), типи індикаторів (три категорії), спосіб і порядок присвоєння характеристичних значень
VI. Нормування індикаторів	Порядок нормування індикаторів
VII. Визначення вагових коефіцієнтів	Процедура розрахунку вагових коефіцієнтів
VIII. Розрахунок Інтегральних індексів за окремими сферами економіки та інтегрального індексу економічної безпеки в цілому	Порядок визначення комплексного індексу економічної безпеки, процедури розрахунку комплексного індексу кожної складової і загальний порядок розрахунку інтегрального індексу економічної безпеки

2. Розрахунок абсолютних індикаторів боргової безпеки та їх нормування

Для визначення інтегрального показника стану фінансової безпеки в системі економічної безпеки проводять розрахунок кожного з

індикаторів за вхідними даними, перелік яких є розміщений у Наказі Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України».

Далі визначають нормовані показники для кожного із індикаторів. Для нормування індикаторів необхідно скористатися формулами, що наведені в Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України та відповідними значенням для нормування:

L (ліва частина) - для індикаторів, які є стимуляторами, нормування відбувається за критеріями лівої частини. R (права частина) - для індикаторів, які є дестимуляторами, нормування відбувається за критеріями правої частини.

Нормування індикатора за типом С здійснюється за формулою 2.1:

$$y_{ij} = \begin{cases} 0,2 \exp\left(\frac{x_{ij} - x_{кр}}{n_i}\right), x_{ij} < 0 \cap x_{ij} < x_{кр} \\ 0,2 \frac{x_{ij}}{x_{кр}}, 0 < x_{ij} < x_{кр} \\ 0,2 + 0,2 \frac{(x_{ij} - x_{кр})}{(x_{неб} - x_{кр})}, x_{кр} \leq x_{ij} < x_{неб} \\ 0,4 + 0,2 \frac{(x_{ij} - x_{неб})}{(x_{нездв} - x_{неб})}, x_{неб} \leq x_{ij} < x_{нездв} \\ 0,6 + 0,2 \frac{(x_{ij} - x_{нездв})}{(x_{здв} - x_{нездв})}, x_{нездв} \leq x_{ij} < x_{здв} \\ 0,8 + 0,2 \frac{(x_{ij} - x_{здв})}{(x_{опт} - x_{здв})}, x_{здв} \leq x_{ij} < x_{опт} \\ 1, x_{опт} \leq x_{ij} \end{cases} \quad (2.1),$$

де x_{ij} – значення і-о індикатора в період j;

y_{ij} – нормоване значення індикатора x_{ij}

Нормування індикатора за типом В здійснюється за формулою 2.2.

$$y_{ij} = \begin{cases} 1, x_{ij} < x_{\text{опт}} \\ 0,8 + 0,2 \frac{(x_{\text{здв}} - x_{ij})}{(x_{\text{здв}} - x_{\text{опт}})}, x_{\text{опт}} \leq x_{ij} < x_{\text{здв}} \\ 0,6 + 0,2 \frac{(x_{\text{нездв}} - x_{ij})}{(x_{\text{нездв}} - x_{\text{здв}})}, x_{\text{здв}} \leq x_{ij} < x_{\text{нездв}} \\ 0,4 + 0,2 \frac{(x_{\text{неб}} - x_{ij})}{(x_{\text{неб}} - x_{\text{нездв}})}, x_{\text{нездв}} \leq x_{ij} < x_{\text{неб}} \\ 0,2 + 0,2 \frac{(x_{\text{кр}} - x_{ij})}{(x_{\text{кр}} - x_{\text{неб}})}, x_{\text{неб}} \leq x_{ij} < x_{\text{кр}} \\ 0,2 \frac{x_{\text{кр}}}{x_{ij}}, x_{ij} \geq x_{\text{кр}} \end{cases} \quad (2.2)$$

Розрахунок індикаторів та приклади їх нормування детальніше описані у наступних темах. Результати нормування індикаторів сформовані у табл 2.2 - 2.7

Таблиця 2.2

Нормовані значення індикаторів фінансової безпеки банківського сектору за 2019-2021 рр.

№	Індикатор	Нормоване значення		
		2019	2020	2021
1	Частка простроченої заборгованості за кредитами в загальному обсязі кредитів, наданих банками резидентам України, відсотків	0,024	0,026	0,035
2	Співвідношення банківських кредитів та депозитів в іноземній валюті, відсотків	1	0,407	0,394
3	Частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків, відсотків	0,784	0,41	0,76
4	Співвідношення довгострокових (понад 1 рік) кредитів та депозитів, разів	0,16	0,182	0,174
5	Рентабельність активів, відсотків	0,148	0,428	0,184
6	Співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань, відсотків	0,92	0,853	0,853
7	Частка активів п'яти найбільших банків у сукупних активах банківської системи, відсотків	0,645	0,199	0,29

Таблиця 2.3

Нормовані значення індикаторів фінансової безпеки

небанківського фінансового сектору за 2018-2020 рр.

№	Індикатор	Нормоване значення		
		2018	2019	2020
1	Рівень проникнення страхування, %	0,278	0,27	0,36
2	Рівень капіталізації лістингових компаній, % ВВП	0,003	0,001	0,001
3	Рівень волатильності індексу ПФТС, кількість критичних відхилень	0,8	0,8	0,8
4	Частка надходжень страхових премій трьох найбільших страхових компаній у загальному обсязі надходжень страхових премій (крім страхування життя), %	0,677	0,748	0,771

Таблиця 2.4

Нормовані значення індикаторів боргової безпеки за 2019-2021 рр.

№	Індикатор	Нормоване значення		
		2019	2020	2021
1	Відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу до ВВП	0,394	0,197	0,196
2	Відношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП	0,177	0,173	0,304
3	Середньозважена дохідність ОВДП на первинному ринку	0,13	0,28	0,284
4	Індекс ЕМВІ + Україна	0,353	0,198	0,185
5	Відношення обсягу офіційних міжнародних резервів до обсягу валового зовнішнього боргу	0,21	0,24	0,193

Таблиця 2.5

**Нормовані значення індикаторів бюджетної безпеки
за 2019-2021 рр.**

№	Індикатор	Нормоване значення		
		2019	2020	2021
1	Відношення дефіциту/профіциту державного бюджету до ВВП	0,9928	0,3692	0,675
2	Частка дефіциту/профіциту бюджетних та позабюджетних фондів сектору загальнодержавного управління у ВВП	0,9862	0,9404	0,6344
3	Частка дефіциту/профіциту бюджетних та позабюджетних фондів сектору загальнодержавного управління у ВВП	0,638	0,626	0,7706
4	Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет	0,0687	0,0680	0,0662
5	Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету	0,21	0,24	0,193

Таблиця 2.6

**Нормовані значення індикаторів валютної безпеки
за 2019-2021 рр.**

№	Індикатор	Нормоване значення		
		2019	2020	2021
1	Індекс зміни офіційного курсу національної грошової одиниці до долара США, середній за період	0,604	0,967	1
2	Різниця між форвардним і офіційним курсом гривні, гривень	0,947	1	1
3	Валові міжнародні резерви України, місяців імпорту	0,902	1	0,943
4	Частка кредитів в іноземній валюті в загальному обсязі наданих кредитів, відсотків	0,921	0,978	0,995
5	Сальдо купівлі-продажу населенням	0,961	0,950	0,936

	іноземної валюти, млрд доларів США			
6	Рівень доларизації грошової маси, %	0,338	0,346	0,317

Таблиця 2.7

Нормовані значення індикаторів грошово-кредитної безпеки за 2019-2021 рр.

№	Індикатор	Нормоване значення		
		2019	2020	2021
1	Питома вага готівки поза банками в загальному обсязі грошової маси (M0 /M3), %	0,531	0,484	0,478
2	Різниця між процентними ставками за кредитами, наданими депозитними корпораціями у звітному періоді, та процентними ставками за депозитами, залученими депозитними установами (крім НБУ), % пунктів	0,7	0,5	0,473
3	Рівень середньозваженої процентної ставки за кредитами, наданими депозитними корпораціями (крім НБУ) в національній валюті, відносно індексу споживчих цін, % пунктів	0,305	0,69	0,92
4	Частка споживчих кредитів, наданих домогосподарствам, у загальній структурі кредитів, наданих резидентам	0,409	0,4	0,233
5	Питома вага довгострокових кредитів у загальному обсязі наданих кредитів (скорегований на курсову різницю), %	1	1	1
6	Загальний обсяг вивезення фінансових ресурсів за межі країни, млрд дол. США	0,24	0,36	0,32

Для визначення інтегрального показника кожного з елементів фінансової безпеки, необхідно врахувати вагові коефіцієнти для кожної сфери. Значення вагових коефіцієнтів представлені у

Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України. Значення вагових коефіцієнтів для кожної сфери наведені у табл. 2.8 – 2. 13.

Таблиця 2.8

Вагові коефіцієнти для розрахунку стану фінансової безпеки банківського сектору

№	Індикатор стану фінансової безпеки банківського сектору	Значення вагового коефіцієнта
1	Частка простроченої заборгованості за кредитами в загальному обсязі кредитів, наданих банками резидентам України, відсотків	0,1510
2	Співвідношення банківських кредитів та депозитів в іноземній валюті, відсотків	0,1425
3	Частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків, відсотків	0,1371
4	Співвідношення довгострокових (понад 1 рік) кредитів та депозитів, разів	0,1487
5	Рентабельність активів, відсотків	0,1496
6	Співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань, відсотків	0,1359
7	Частка активів п'яти найбільших банків у сукупних активах банківської системи, відсотків	0,1351

Таблиця 2.9

Вагові коефіцієнти для розрахунку фінансової безпеки небанківського фінансового сектору

№	Індикатор стану фінансової безпеки небанківського фінансового сектору	Значення вагового коефіцієнта
1	Рівень проникнення страхування (страхові премії до ВВП), відсотків	0,3496
2	Рівень капіталізації лістингових компаній, відсотків ВВП	0,3295
3	Рівень волатильності індексу ПФТС, кількість	0,1278

	критичних відхилень (-10 відсотків)	
4	Частка надходжень страхових премій трьох найбільших страхових компаній у загальному обсязі надходжень страхових премій (крім страхування життя), відсотків	0,1931

Таблиця 2.10

Вагові коефіцієнти для розрахунку боргової безпеки

№	Індикатор стану боргової безпеки	Значення вагового коефіцієнта
1	Відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу до ВВП	0,2195
2	Відношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП	0,2214
3	Середньозважена дохідність ОВДП на первинному ринку	0,1830
4	Індекс ЕМВІ + Україна	0,1778
5	Відношення обсягу офіційних міжнародних резервів до обсягу валового зовнішнього боргу	0,1983

Таблиця 2.11

Вагові коефіцієнти для розрахунку бюджетної безпеки

№	Індикатор стану бюджетної	Значення вагового коефіцієнта
1	Відношення дефіциту/профіциту державного бюджету до ВВП, відсотків	0,2671
2	Дефіцит/профіцит бюджетних та позабюджетних фондів сектору загально-державного управління, відсотків ВВП	0,2482
3	Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет, відсотків	0,2203
4	Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету, відсотків	0,2644

Таблиця 2.12

Вагові коефіцієнти для розрахунку валютної безпеки

№	Індикатор стану валютної безпеки	Значення вагового коефіцієнта
1	Індекс зміни офіційного курсу національної грошової одиниці до долара США, середній за період	0,1775
2	Різниця між форвардним і офіційним курсом гривні, гривень	0,1505
3	Валові міжнародні резерви України, місяців імпорту	0,1801
4	Частка кредитів в іноземній валюті в загальному обсязі наданих кредитів, відсотків	0,1496
5	Сальдо купівлі-продажу населенням іноземної валюти, млрд доларів США	0,1657
6	Рівень доларизації грошової маси, відсотків	0,1767

Таблиця 2.13

Вагові коефіцієнти для розрахунку грошово-кредитної безпеки

№	Індикатор стану валютної безпеки	Значення вагового коефіцієнта
1	Питома вага готівки поза банками в загальному обсязі грошової маси (M0 /M3), %	0,1615
2	Різниця між процентними ставками за кредитами, наданими депозитними корпораціями у звітному періоді, та процентними ставками за депозитами, залученими депозитними установами (крім НБУ), % пунктів	0,1697
3	Рівень середньозваженої процентної ставки за кредитами, наданими депозитними корпораціями (крім НБУ) в національній валюті, відносно індексу споживчих цін, % пунктів	0,1725
4	Частка споживчих кредитів, наданих домогосподарствам, у загальній структурі кредитів, наданих резидентам	0,1523

5	Питома вага довгострокових кредитів у загальному обсязі наданих кредитів (скорегований на курсову різницю), %	0,1697
6	Загальний обсяг вивезення фінансових ресурсів за межі країни, млрд дол. США	0,1743

3. Розрахунок інтегрального показника складових елементів фінансової безпеки.

Для розрахунку інтегрального показника фінансової безпеки використаємо формулу:

$$I_m = \sum_{i=1}^n d_i y_i, (2.3),$$

де I_m – агрегований показник;

d_i – ваговий коефіцієнт;

y_i – нормалізована оцінка i -го індикатора.

Відповідно до вищенаведеної формули розрахуємо інтегральні показники безпеки:

1. Розрахуємо інтегральний показник фінансової безпеки банківського сектору у на 2019-2021 роки:

$$\text{ФБ } 2019 = 0,024 * 0,1510 + 1 * 0,1425 + 0,784 * 0,1371 + 0,16 * 0,1487 + 0,148 * 0,1496 + 0,92 * 0,1359 + 0,645 * 0,1351 = 0,512$$

$$\text{ФБ } 2020 = 0,026 * 0,1510 + 0,407 * 0,1425 + 0,41 * 0,1371 + 0,182 * 0,1487 + 0,428 * 0,1496 + 0,853 * 0,1359 + 0,199 * 0,1351 = 0,387$$

$$\text{ФБ } 2021 = 0,035 * 0,1510 + 0,394 * 0,1425 + 0,76 * 0,1371 + 0,174 * 0,1487 + 0,184 * 0,1496 + 0,853 * 0,1359 + 0,29 * 0,1351 = 0,374$$

2. Розрахуємо інтегральний показник фінансової безпеки небанківського фінансового сектору на 2019-2021 роки

$$\text{БНФС } 2018 = 0,278 * 0,3496 + 0,003 * 0,3295 + 0,8 * 0,1278 + 0,677 * 0,1931 = 0,331$$

$$\text{БНФС } 2019 = 0,27 * 0,3496 + 0,001 * 0,3295 + 0,8 * 0,1278 + 0,748 * 0,1931 = 0,341$$

$$\text{БНФС } 2020 = 0,36 * 0,3496 + 0,001 * 0,3295 + 0,8 * 0,1278 + 0,771 * 0,1931 = 0,377$$

3. Розрахуємо інтегральний показник боргової безпеки на 2019-2021 роки:

$$\begin{aligned} \text{ББ}_{2019} &= (0,2195 \times 0,394) + (0,2214 \times 0,177) + (0,1830 \times 0,13) \\ &\quad + (0,1778 \times 0,353) + (0,1983 \times 0,21) \\ &= 0,086 + 0,039 + 0,024 + 0,063 + 0,042 = 0,254 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \text{ББ}_{2020} &= (0,2195 \times 0,197) + (0,2214 \times 0,173) + (0,1830 \times 0,28) \\ &\quad + (0,1778 \times 0,198) + (0,1983 \times 0,24) \\ &= 0,043 + 0,038 + 0,051 + 0,035 + 0,048 = 0,347 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \text{ББ}_{2021} &= (0,2195 \times 0,196) + (0,2214 \times 0,304) + (0,1830 \times 0,284) \\ &\quad + (0,1778 \times 0,185) + (0,1983 \times 0,193) \\ &= 0,043 + 0,067 + 0,052 + 0,033 + 0,038 = 0,233 \end{aligned}$$

4. Розрахуємо інтегральний показник бюджетної безпеки на 2019-2021 роки:

$$\begin{aligned} \text{ББ}_{2019} &= (0,2671 \times 0,9928) + (0,2482 \times 0,9862) + (0,2203 \times 0,638) \\ &\quad + (0,2644 \times 0,0687) \\ &= 0,2651 + 0,2448 + 0,1406 + 0,0182 = 0,6687 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \text{ББ}_{2020} &= (0,2671 \times 0,3692) + (0,2482 \times 0,9404) + (0,2203 \times 0,626) \\ &\quad + (0,2644 \times 0,0680) \\ &= 0,0986 + 0,2334 + 0,1379 + 0,0180 = 0,4879 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \text{ББ}_{2021} &= (0,2671 \times 0,6750) + (0,2482 \times 0,6344) \\ &\quad + (0,2203 \times 0,7706) + (0,2644 \times 0,0662) \\ &= 0,1803 + 0,1575 + 0,1698 + 0,0175 = 0,5251 \end{aligned}$$

5. Розраховуємо інтегральний показник валютної безпеки на 2019-2021 роки.

$$\begin{aligned} \text{ВБ}_{2019} &= 0,604 * 0,1775 + 0,947 * 0,1505 + 0,902 * 0,1801 + 0,921 \\ &\quad * 0,1496 + 0,961 * 0,1657 + 0,338 * 0,1767 = 0,767 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \text{ВБ}_{2020} &= 0,967 * 0,1775 + 1 * 0,1505 + 1 * 0,1801 + 0,978 \\ &\quad * 0,1496 + 0,95 * 0,1657 + 0,346 * 0,1767 = 0,865 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \text{ВБ 2021} &= 1 * 0,1775 + 1 * 0,1505 + 0,943 * 0,1801 + 0,995 \\ &* 0,1496 + 0,936 * 0,1657 + 0,317 * 0,1767 = 0,856 \end{aligned}$$

б. Розрахуємо інтегральний показник грошово-кредитної безпеки на 2019-2021 роки.

$$\begin{aligned} \text{ГКБ 2019} &= 0,531 * 0,1615 + 0,7 * 0,1697 + 0,305 * 0,1725 + 0,409 \\ &* 0,1523 + 1 * 0,1697 + 0,24 * 0,1743 = 0,53 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \text{ГКБ 2020} &= 0,484 * 0,1615 + 0,5 * 0,1697 + 0,69 * 0,1725 + 0,4 * 0,1523 \\ &+ 1 * 0,1697 + 0,36 * 0,1743 = 0,573 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \text{ГКБ 2021} &= 0,478 * 0,1615 + 0,473 * 0,1697 + 0,92 * 0,1725 + 0,233 \\ &* 0,1523 + 1 * 0,1697 + 0,32 * 0,1743 = 0,575 \end{aligned}$$

Таблиця 2.14

**Інтегральні показники фінансової безпеки України
за 2019-2021 рр.**

№	Показник	2019	2020	2021
1	Інтегральний показник безпеки банківського сектору	51,2	38,7	37,4
2	Інтегральний показник безпеки небанківського фінансового сектору	33,1	34,1	37,7
3	Інтегральний показник боргової безпеки	25,4	34,7	23,3
4	Інтегральний показник бюджетної безпеки	66,87	48,79	52,51
5	Інтегральний показник валютної безпеки	76,7	86,5	85,6
6	Інтегральний показник грошово-кредитної безпеки	53	57,3	57,5

Проаналізувавши результати розрахунків бачимо, що найбільш високий рівень є валютної безпеки, в той же час, як найменш захищеною є боргова безпека України.

Позитивна динаміка прослідковується у валютній безпеці,

грошово-кредитній безпеці та небанківському секторі. Різне зниження помітне у бюджетній, борговій безпеці та банківському секторі.

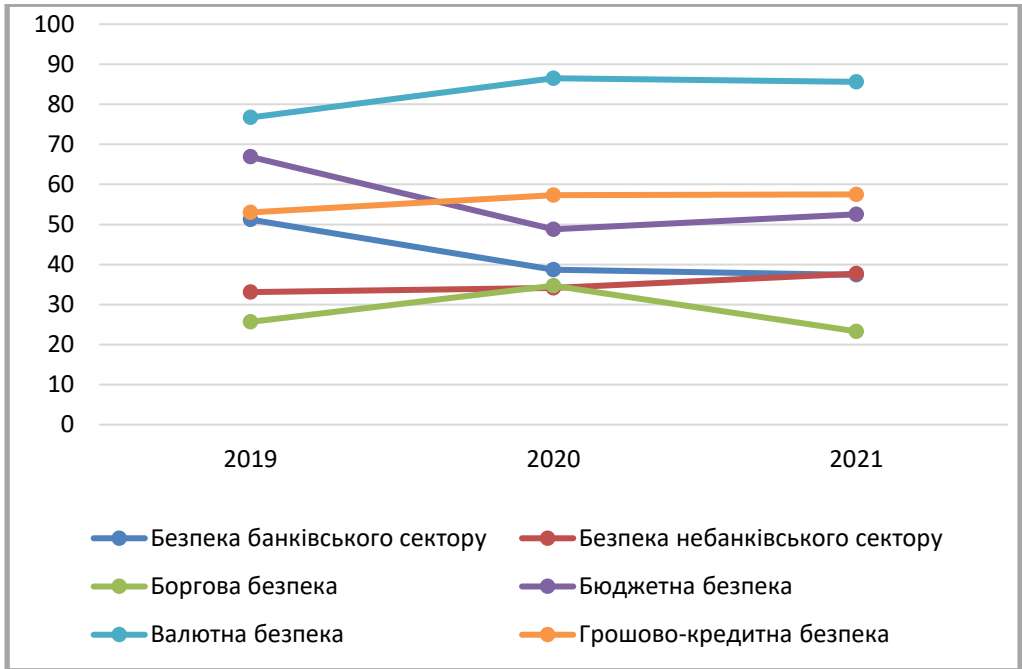

Рис. 2.7. Динаміка секторів фінансової безпеки країни за 2019-2021 рр., %

4. Формування прогнозу

Формування прогнозу проводиться для кожного із складових елементів фінансової безпеки. Одним із варіантів прогнозування є метод динамічного ряду, що включає в себе послідовність показників, які характеризують зміну показників у часі.

Основним аналітичним показником динамічного ряду, що застосовується для прогнозування значень показників є середній коефіцієнт зростання.

Середній коефіцієнт зростання розраховується за наступною формулою:

$$k = \sqrt[n-1]{\frac{x_n}{x_0}} \quad (2.4),$$

де, x_n – кінцеве значення динамічного ряду;

x_0 – початкове значення динамічного ряду;

n – кількість показників динамічного ряду.

Детальний розрахунок прогнозних показників представлено у наступних темах.

5. SWOT-аналіз

При формуванні фінансової стратегії важливим є врахування й оцінка зовнішнього та внутрішнього середовища об'єкта дослідження, щоб зрозуміти в якому напрямі йому розвиватися в майбутньому під впливом різних чинників.

Для цього застосовують методи стратегічного аналізу, як PEST-аналіз – інструмент, призначений для виявлення політичних, економічних, соціальних і технологічних аспектів зовнішнього середовища, які впливають на об'єкт дослідження та SWOT-аналіз, який дозволяє виявити й структурувати сильні та слабкі сторони об'єкта дослідження, а також потенційні можливості та загрози.

Стратегічний аналіз зовнішнього середовища – це комплексне дослідження зовнішнього середовища об'єкта дослідження з метою оцінки можливостей та загроз і розробки оптимальної економічної стратегії на основі вибору з-поміж можливих альтернатив.

На основі SWOT- та PEST-аналізу визначають вплив факторів зовнішнього середовища, визначення конкурентних переваг і недоліків, а також можливостей та загроз для функціонування об'єкт дослідження.

Назва методу SWOT-аналізу складена із початкових літер об'єктів стратегічного аналізу: S – Strength – сильні сторони; W – Weakness – слабкі сторони; O – Opportunities – можливості; T – Threats – загрози.

Проведення SWOT-аналізу передбачає аналіз поточної ситуації (оцінка зовнішніх та внутрішніх факторів, визначення конкурентних переваг і недоліків) і прогноз майбутнього (прогноз тенденцій розвитку аналізованих зовнішніх факторів, розробка вимог та рекомендацій, спрямованих на посилення переваг і подолання недоліків кожного з факторів).

Для успішного застосування SWOT-аналізу важливо не тільки розкрити загрози і можливості, але й оцінити їх з точки зору того, наскільки важливим є врахування стратегії своєї поведінки кожної з виявлених загроз і можливостей.

На основі проведеного дослідження представлено SWOT-аналіз фінансової безпеки країни (рис. 2.8).

У списку сильних сторін та можливостей проставляються тільки позитивні оцінки (якщо «5» — відповідний сильний фактор має найвищий рівень, а якщо «1» — найнижчий).

Слабкі сторони і загрози оцінюються за тим самим принципом, тільки максимум — для негативних значень (якщо «5» — найвищий негативний рівень впливу, якщо «1» — цей фактор слабкості практично невластивий).

На основі встановлення взаємозв'язків між сильними і слабкими сторонами об'єкта дослідження й зовнішніми можливостями і загрозами можна розробити та обґрунтувати систему заходів необхідних при формуванні стратегії об'єкта дослідження.

Для цього формується розширена матриця SWOT- аналізу (на основі рис.2.8).

Рис. 2.8. SWOT-аналіз фінансової безпеки держави

На перетині розділів утворюються чотири поля: Поле "S і M" (сильні сторони і можливості), Поле "S і Z" (сильні сторони і загрози), Поле "W і M" (слабкі сторони і можливості), Поле "W і Z" (слабкі сторони і загрози). Приклад складових розширеної матриці SWOT - аналізу представлено у табл. 2.15.

Таблиця 2.15

<p>СИЛЬНІ СТОРОНИ (S) (+22)</p> <ul style="list-style-type: none"> (+4) Наявність достатніх резервів іноземної валюти (+4) Експортний потенціал (+4) Застосування програмно-цільового методу при бюджетному плануванні (+5)- 20% списання та збільшення терміну на погашення завдяки реструктуризації у 2015 році (+5) Наявність розвиненої системи банківської та фінансової інфраструктури 	<p>СЛАБКІ СТОРОНИ (W) (-21)</p> <ul style="list-style-type: none"> (-4) Нестабільність економічної та політичної ситуацій у країні (-4) Недостатність іноземних інвестицій (-5) Незаконне та неефективне використання бюджетних коштів (-4) Постійне збільшення диспропорції портфеля зобов'язань (-4) Недовіра населення до банківської системи
<p>МОЖЛИВОСТІ (M) (+24)</p> <ul style="list-style-type: none"> (+4) Розвиток експортного потенціалу країни, що збільшуватиме потік валютних коштів (+5) Залучення іноземних інвесторів (+5). Діяльність в сфері виробництва військової техніки (+5). Членство в Європейському Союзі (+5) Розвиток нових продуктів та послуг у галузі фінансів та банківської діяльності 	<p>ЗАГРОЗИ (Z) (-23)</p> <ul style="list-style-type: none"> (-4) Падіння експорту (-5) різке збільшення державного та гарантованого боргу держави (-5) Політична ситуація та війна на території країни (-5) Можливість дефолту та зниження безпеки через внутрішні та зовнішні зобов'язання (-4) Зростання ризику кіберзлочинів

Розширена матриця SWOT- аналізу

	Сильні сторони	Слабкі сторони
--	----------------	----------------

Можливості	SiM	WiM
Загрози	SiZ	WiZ

При проведенні PEST-аналізу аналізують вплив чотирьох основних факторів макроекономічного середовища: Political політичний; Economic економічний; Social соціальний; Technological технологічний (табл. 2.16)

Політичний фактор дозволяє зрозуміти наміри органів державної влади відносно розвитку суспільства й про засоби, за допомогою яких держава припускає запроваджувати в життя свою політику.

Аналіз економічного аспекту зовнішнього середовища дозволяє зрозуміти, як на рівні держави формуються й розподіляються економічні ресурси.

Соціальний фактор демонструє вплив на об'єкт дослідження таких соціальних явищ, як ставлення людей до праці та якості життя, мобільність людей, активність споживачів та ін.

Технологічний фактор дозволяє передбачати можливості, пов'язані з розвитком науки й техніки, запровадження технологічно перспективного продукту чи відмови від використовуваної технології. Приклад складових PEST-аналізу представлено у табл. 2.16.

Таблиця 2.16

Складові PEST-аналізу

Політика	Економіка
<i>Складові:</i>	<i>Складові:</i>
Соціум	Технології
<i>Складові:</i>	<i>Складові:</i>

PEST-аналіз дозволяє розробити фінансову стратегію для об'єкта дослідження на основі аналізу впливу на нього макросередовища і виступає як складова SWOT-аналізу, що визначає фактори непрямого впливу зовнішнього середовища на формування можливостей та загроз для об'єкта дослідження.

Питання для самоконтролю

1. Назвіть основні завдання фінансової системи країни, які забезпечує фінансова безпека держави.
2. Дайте визначення поняття «фінансова безпека».
3. Перелічіть риси фінансової безпеки держави.
4. Назвіть об'єкт фінансової безпеки держави.
5. Які Ви знаєте принципи системи забезпечення та підвищення фінансової безпеки?
6. Охарактеризуйте складові фінансової безпеки держави.
7. Які визначають рівні фінансової безпеки країни?
8. Назвіть основні фактори впливу на фінансову безпеку України.
9. Які є загрози фінансовій безпеці України?
10. Які розділи містить структура Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України?

Тестові завдання

1. Об'єктом фінансової безпеки держави є:
 - а) фінансова система;
 - б) фінансовий механізм;
 - в) фінансові ресурси;
 - г) фінансові відносини.
2. Складовими фінансової безпеки держави слід вважати:
 - а) валютну, боргову, інвестиційну, інформаційну, безпеку фондового ринку;
 - б) грошово-кредитну, валютну, банківську, монетарну, боргову, бюджетну;
 - в) валютну, боргову, безпеку фондового ринку, грошово-кредитну, бюджетну;
 - г) усі відповіді правильні.
3. До внутрішніх факторів, які визначають фінансову безпеку держави належать:
 - а) політичний клімат в країні і характер фінансово-кредитної політики;

- б) кон'юнктура світових фінансових ринків і сальдо платіжного балансу;
- в) участь держави в міжнародних фінансових організаціях;
- г) усі відповіді правильні.

4. Основними елементами механізму забезпечення фінансової безпеки держави є:

- а) доктрина, концепція, стратегія, політика, тактика;
- б) інтереси, загрози, захист інтересів;
- в) моніторинг, індикатори, граничні значення індикаторів;
- г) усі відповіді правильні.

5. Відповідно до джерел виникнення загрози фінансовій безпеці можна класифікувати на:

- а) потенційні і реально існуючі;
- б) внутрішні і зовнішні;
- в) національні, регіональні і міжнародні;
- г) активні і пасивні.

6. До систем забезпечення фінансової безпеки держави слід віднести:

- а) інтереси, загрози, захист інтересів;
- б) доктрину, концепцію, стратегію, політику, тактику;
- в) моніторинг, індикатори, граничні значення індикаторів;
- г) організаційне, кадрове, матеріально-технічне, інформаційне, законодавче.

7. Система організаційних та інституційно-правових заходів впливу, спрямованих на своєчасне виявлення, попередження, нейтралізацію та ліквідацію загроз фінансовій безпеці держави, це:

- а) елементи фінансової безпеки;
- б) фактори, що впливають на фінансову безпеку;
- в) механізм забезпечення фінансової безпеки;
- г) усі відповіді вірні.

8. З розвитком ринкових відносин виникають такі загрози фінансовій безпеці держави:

- а) недосконалість бюджетної політики і нецільове використання коштів бюджету;

- б) значні розміри державного та гарантованого боргу;
- в) криміналізація та масштабний вплив капіталу в «тінь» та закордон;
- г) загрози в пунктах а), б) та в).

9. Назвіть основні принципи забезпечення фінансової безпеки держави:

- а) забезпечення національної фінансової безпеки з урахуванням стану міжнародної безпеки у фінансовій сфері;
- б) пріоритет державних інтересів над суспільними інтересами;
- в) надання переваги договірним відносинам у розв'язанні внутрішніх і зовнішніх конфліктів фінансового характеру;
- г) забезпечення балансу фінансових інтересів особи, суспільства, держави, їх взаємна відповідальність.

10. Які індикатори характеризують стан фінансової безпеки:

- а) співвідношення між обсягами залученого капіталу та експортом вітчизняного капіталу;
- б) рівень перерозподілу ВВП через доходи зведеного бюджету;
- в) відношення суми валових міжнародних резервів НБУ до загальної суми річного експорту;
- г) частка податків в обсязі ВВП.

РОЗДІЛ 2. МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ

ТЕМА 3. БЮДЖЕТНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ

- 3.1 Сутність, значення та нормативно-правове забезпечення бюджетної безпеки держави*
 - 3.2. Критерії та індикатори оцінки бюджетної безпеки держави*
 - 3.3. Загрози бюджетній безпеці держави*
 - 3.4. Проблеми, напрями та механізм забезпечення бюджетної безпеки*
-

3.1 Сутність, значення та нормативно-правове забезпечення бюджетної безпеки держави

Фінансова безпека країни є однією із найважливіших складових національної безпеки, оскільки вона є міцною основою для формування конкурентоспроможної позиції держави як суб'єкта міжнародних відносин, здатного забезпечити власну фінансову стійкість і стабільність та забезпечить державу необхідним обсягом фінансових ресурсів для виконання покладених на неї функцій і завдань.

Бюджетна безпека є складовою і стимулятором забезпечення фінансової безпеки держави і займає важливе місце у забезпеченні економічної та національної безпеки рис. 3.1.

Бюджетна безпека відображає відповідний стан держави, який забезпечує її платоспроможність завдяки балансу видатків та доходів бюджету, які ефективно розподіляються.

Підходи до визначення сутності бюджетної безпеки держави наведені у табл. 3.1

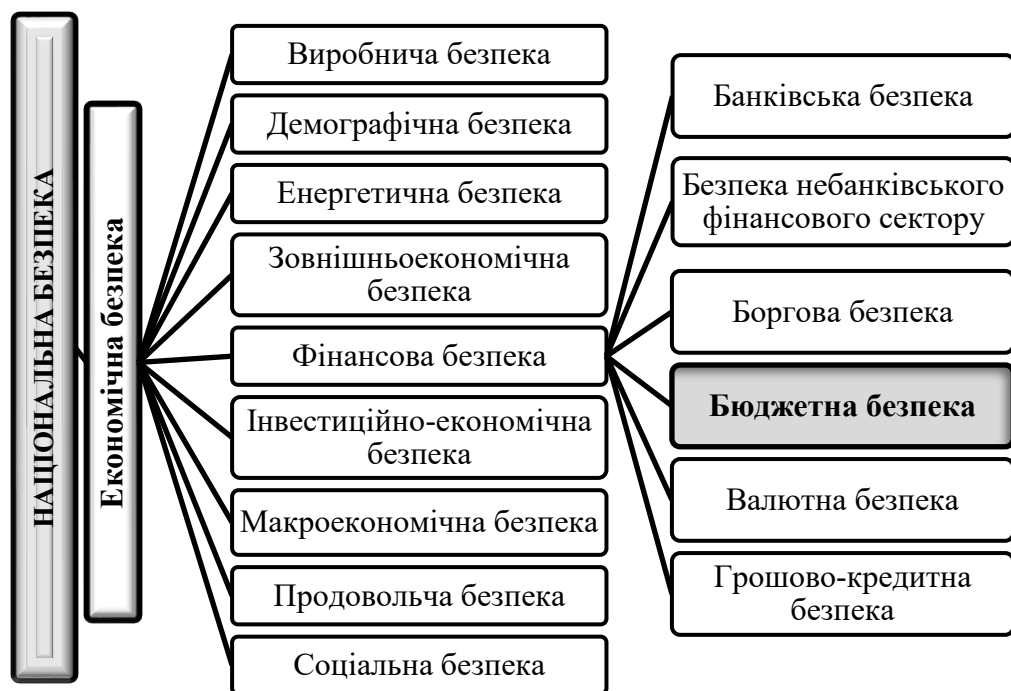

Рис. 3.1. Місце бюджетної безпеки в системі національної безпеки

Таблиця 3.1

Підходи до визначення сутності бюджетної безпеки держави

Підходи	Їх трактування
I підхід	як стану захищеності бюджетної системи на яку діють внутрішні та зовнішні загрози, що дозволяє державі покривати вартість реалізації власних функцій згідно з національними інтересами.
II підхід	як сукупності умов стійкості бюджетної системи, головна мета якої об'єктивна необхідність існування збалансованого бюджету.
III підхід	як стану забезпечення платоспроможності держави, що враховує баланс доходів і видатків як державного, так і місцевих бюджетів та ефективність залучення бюджетних коштів.

Основою визначення сутності бюджетної безпеки держави є бюджетна система. В Україні вона є дворівневою і складається із державного та місцевих бюджетів, які взаємозалежні між собою.

У статті 95 Конституції України зазначено, що «бюджетна система України базується на засадах справедливого і неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами».

На формування бюджетної безпеки впливає розмір бюджету, рівень перерозподілу ВВП через бюджет, структура доходів та видатків, характер та рівень дефіциту, методи та масштаби фінансування бюджету, бюджетний процес та бюджетна дисципліна.

Бюджетна безпека – це систематизований комплекс дій держави у бюджетній сфері з метою забезпечення захищеності державних фінансів шляхом збалансованості доходів та витрат бюджетів всіх рівнів, раціонального використання фінансових ресурсів та бюджетних інструментів для гарантування фінансової стійкості держави, відповідно до чинного законодавства.

Елементами бюджетної безпеки є її основна мета, об'єкт, предмет та суб'єкти рис. 3.2.

Рис. 3.2. Базові елементи бюджетної безпеки держави

Структуру бюджетної безпеки розглядають як цілісну систему сукупності окремих елементів, які між собою взаємодіють рис. 3.3

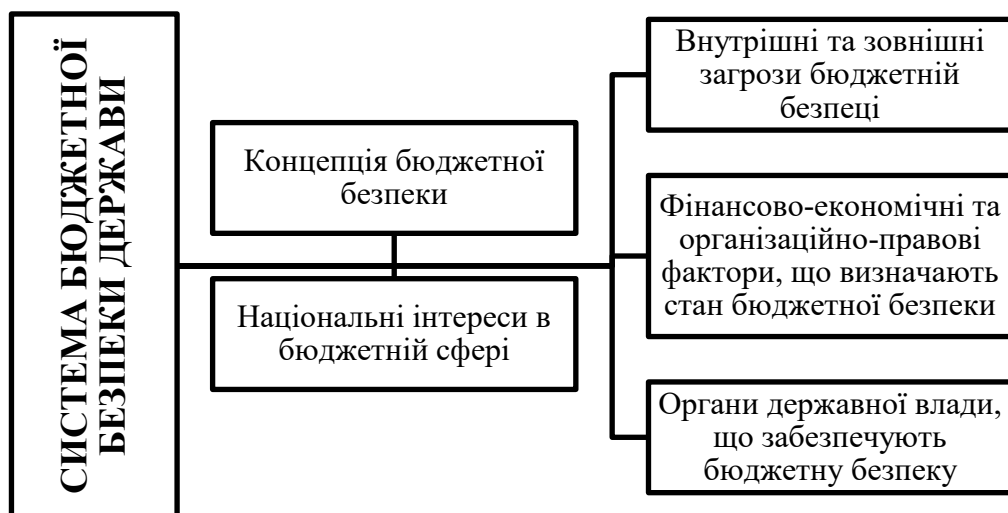

Рис. 3.3. Структура системи бюджетної безпеки держави

Бюджетна безпека є фундаментом для розробки методології, функціональної методики і організації даного процесу. Об'єкти бюджетної безпеки наведено на рис. 3.4.

Бюджетний безпека є багатогранною системою та функціонує за різних обставин і може відрізнитися за своєю формою та складністю.

Бюджетна безпека відіграє центральну з роль серед інших складових фінансової безпеки і є основою для виконання всіх пріоритетних завдань сучасної держави.

Її класифікують за такими ознаками

- за об'єктними складовими: безпека бюджетної системи, безпека бюджетного процесу, безпека бюджетного механізму;
- за рівнем бюджету: бюджетна безпека за державним рівнем; бюджетна безпека за місцевим рівнем;
- за елементами бюджету: бюджетна безпека доходів; бюджетна безпека видатків та кредитування; бюджетна безпека фінансування; бюджетна безпека боргу;

- за функціями держави: бюджетна безпека щодо реалізації загального управління; бюджетна безпека щодо реалізації політичної функції; бюджетна безпека щодо реалізації економічної функції; бюджетна безпека щодо реалізації функції громадського та правового порядку; бюджетна безпека щодо реалізації соціально-гуманітарної функції; бюджетна безпека щодо реалізації інформаційно-комунікаційних функцій; бюджетна безпека щодо реалізації ресурсно-екологічної функції; бюджетна безпека щодо реалізації міжнародно-дипломатичної функції;
- за сферою впливу: бюджетна безпека внутрішньої сфери держави; бюджетна безпека зовнішньої сфери впливу держави.

Рис. 3.4. Об'єкти бюджетної безпеки

Ефективність, регульованість, розвиток та стійкість – ці характеристики є ключовими ознаками оптимального стану бюджетної безпеки держави (рис. 3.5)

Рис. 3.5. Основні ознаки оптимального стану бюджетної безпеки

До основних функцій бюджетної безпеки відносять:

- інституційну - забезпечує формування фінансової бази для функціонування загальнодержавного сектору управління і реалізації їх повноважень;
- облікову - передбачає облік руху грошових коштів між суб'єктами бюджетних правовідносин;

- стабілізаційну – забезпечує вплив на формування показників економічного розвитку та темпів інфляції, тощо;
- захисну – забезпечує захист прав усіх суб'єктів бюджетного процесу;
- індикативну – визначає оцінку стану бюджетної безпеки на усіх рівнях;
- акумулятивну – формує фінансову базу держави на усіх рівнях;
- контрольну – передбачає регулювання всіх стадій бюджетного процесу та фінансового контролю впродовж бюджетного періоду.

Базою ефективного та стабільного забезпечення належного рівня бюджетної безпеки держави є законодавство. Через застосування нормативно-правових актів держава регулює якісні та кількісні засади функціонування бюджетної сфери. Удосконалення законодавчої бази дає можливість не тільки ефективно реалізовувати й регулювати бюджетну політику, а й прогнозувати її зміни та впливати на фінансову стійкість та платоспроможність держави .

Для забезпечення бюджетної безпеки держави основними нормативно-правовими актами, що дають можливість оцінити бюджетну політику держави є:

1. Конституція України;
2. Закони України;
3. Підзаконні нормативно-правові акти (постанови, укази, тощо);
4. Локальні акти бюджетних установ;
5. Правові міжнародні акти та стандарти.

Модель нормативно-правової бази забезпечення бюджетної безпеки класифікують за рядом ознак (рис. 3.6.).

Успішність гарантування бюджетної безпеки визначається наявністю системи її забезпечення, зокрема, нормативно-правового.

Нормативно-правове забезпечення бюджетної безпеки визначає державний погляд на її сутність та зміст, обумовлює офіційні ідеї та погляди, що до неї відносяться, у тому числі, умови та порядок співпраці держави та суспільства у забезпеченні бюджетної безпеки. За його допомогою встановлюється порядок організації, повноваження, функції та засоби, що забезпечують належний рівень бюджетної безпеки, а також правове становище

структур та осіб, які залучені до цієї діяльності. Оптимально сформоване нормативно-правове забезпечення бюджетної безпеки створює правову основу діяльності органів державної влади, в особі уповноважених осіб, інших суб'єктів та врегульовує відносини у цій сфері.

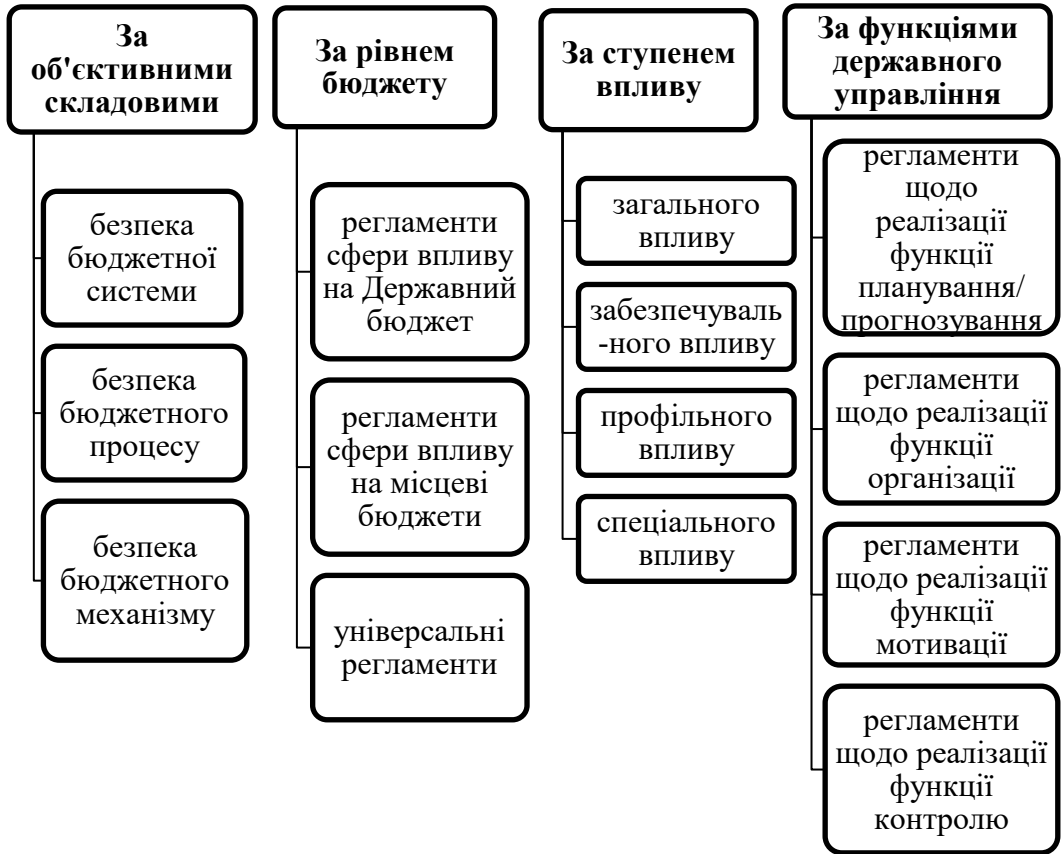

Рис. 3.6. Модель нормативно-правової бази забезпечення бюджетної безпеки за ознаками

Модель нормативно-правової бази управління бюджетною безпекою України відповідно до функціональної класифікації представлена на рис. 3.7.

Основним документом держави є Конституція України, яка містить положення про державне управління та національну безпеку. Виходячи із понятійно-категоріального апарату бюджетної безпеки, головним об'єктом її забезпечення є бюджетна система держави.

Основний Закон України визначає основи побудови бюджетної системи держави.

Нормативно-правова база щодо планування та прогнозування бюджетної безпеки	<ul style="list-style-type: none">•Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 серпня 2021 року "Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року".•Про схвалення Концепції забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.08.2012 р. №569-2012р.
Нормативно-правова база щодо організації бюджетної безпеки	<ul style="list-style-type: none">•Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. №254к/96-ВР•Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.07.2010 р. №2456-VI.•<i>Податковий кодекс України</i>: Закон України від 02.12.2010 р. №2755-VI.•Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 р. №2469-VIII.•Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 р. №1277•Закон України "Про Державний бюджет на відповідний бюджетний період"•Рішення про місцеві бюджети на відповідний бюджетний період
Нормативно-правова база щодо мотивації забезпечення бюджетної безпеки	<ul style="list-style-type: none">•Рішення внутрішнього розпорядку відповідних державних установ управління бюджетною безпекою щодо матеріальних та інших видів стимулювання працівників
Нормативно-правова база щодо контролю та регулювання бюджетної безпеки	<ul style="list-style-type: none">•Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. №254к/96-ВР•Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.07.2010 р. №2456-VI.•Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні: Закон України від 26 січня 1993 р. №2939-XII•Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. №2341-III

Рис. 3.7. Функціональна модель нормативного забезпечення управління бюджетною безпекою України

Окремі статті Конституції України врегульовують питання забезпечення бюджетної безпеки України та бюджетного процесу. Зокрема, до них відносять:

- держава прагне до збалансованості бюджету України (стаття 95);
- Рада національної безпеки і оборони України є координаційним органом з питань національної безпеки і оборони при Президентові України (стаття 107);
- порядок затвердження Державного бюджету України (стаття 96);
- порядок подання звіту про виконання Державного бюджету України (стаття 97);
- ключові повноваження органів місцевого самоврядування (стаття 119).

До основних нормативних актів, які організують і контролюють відносини у сфері забезпечення оптимального стану бюджетної безпеки України відносять (табл. 3.2) :

Таблиця 3.2

Характеристика наповненості кодифікаційних актів у сфері бюджетної безпеки

Бюджетний кодекс України
<p>БКУ окреслює нормативно-правові аспекти функціонування бюджетної системи України, її принципи формування, засади здійснення бюджетного процесу та міжбюджетних відносин. Так само, у цьому Законі України прописані види відповідальності за порушення бюджетного законодавства. Визначено особливості та порядок прогнозування, планування, формування, розгляду, затвердження та виконання бюджетів усіх рівнів.</p>
Податковий кодекс України

ПКУ встановлює особливості здійснення нагляду за відносинами у податковій сфері. Також визначає положення щодо адміністрування податків і зборів, які є частиною дохідної бази Державного бюджету України та місцевих бюджетів. Зокрема, наведено порядок їх справляння, платників податків, об'єкт оподаткування та базу оподаткування. Також, у цьому Законі України прописані види відповідальності за порушення податкового законодавства, обов'язки уповноважених органів та повноваження посадових осіб щодо справляння податків і зборів.

Продовження табл. 3.2

Кримінальний кодекс України

Регламенти ККУ передбачають кримінальну відповідальність за порушення взаємовідносин у секторі забезпечення бюджетної безпеки України. Зокрема, до них можна віднести:

- привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (стаття 191);
- нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням (стаття 210);
- видання нормативно-правових актів, що зменшують надходження бюджету або збільшують витрати бюджету всупереч закону (стаття 211);
- ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) (стаття 212);
- шахрайство з фінансовими ресурсами (стаття 222);
- незаконна приватизація державного, комунального майна (стаття 233), тощо.

До основних нормативно-правових актів, які безпосередньо стосуються забезпечення бюджетної безпеки України можна віднести:

- Закон України «Про Державний бюджет України на відповідний бюджетний період» - у якому щорічно встановлюється загальна сума доходів і загальна сума видатків (з розподілом на загальний та спеціальний фонди, а також з розподілом видатків на поточні і капітальні);

граничний обсяг річного дефіциту (профіциту) Державного бюджету України в наступному бюджетному періоді і державного боргу на кінець наступного бюджетного періоду, повноваження щодо надання державних гарантій, а також обсягу цих гарантій; бюджетні призначення головним розпорядникам коштів Державного бюджету України за бюджетною класифікацією; доходи бюджету за бюджетною класифікацією; бюджетні призначення міжбюджетних трансфертів; розмір мінімальної заробітної плати на плановий бюджетний період; рівень забезпечення прожиткового мінімуму на плановий бюджетний період тощо;

- Закон України «Про національну безпеку України», який окреслює засади та принципи національної безпеки та оборони, цілі та ключові аспекти національної політики, зокрема у напрямках забезпечення бюджетної безпеки, які убезпечать суспільство від загроз у всіх сферах життя.

До системи нормативно-правового забезпечення бюджетної безпеки України входять й інші нормативно-правові акти органів виконавчої влади прийняті Кабінетом Міністрів України та документи міністерств, відомств, контролюючих органів для регулювання відносин, що безпосередньо або опосередковано стосуються забезпечення бюджетної безпеки держави.

3.2 Критерії та індикатори оцінки бюджетної безпеки держави

Для аналізу й оцінки бюджетної безпеки у поточному та перспективному періодах мають бути використано комплекс характеристик, за допомогою яких кількісно та якісно оцінюють процеси, що відбуваються на макрорівні. Таку характеристику відображають індикаторами бюджетної безпеки . Це агреговані індекси динаміки складових бюджетної системи, які відображають стан кон'юнктури за окремими сегментами Державного бюджету України. Сукупність бюджетних індикаторів дає можливість поглиблено аналізувати розвиток бюджетної системи держави, виявляючи проблеми її функціонування.

Індикатори бюджетної безпеки висвітлюють особливості певного рівня управління (громадян, домогосподарств, суб'єктів господарювання всіх форм власності, регіонів) або їх складових,

таких як забезпеченість боргу, грошового обігу, фінансова стійкість та платоспроможність як на рівні підприємства, так і на рівні регіону, тощо.

Перелік індикаторів відповідно до економічного змісту показника поділений на три типи (рис. 3.8).

Для визначення сучасного стану бюджетної безпеки та формулювання його прогнозу необхідно скористатися алгоритмом наведеним на рис 3.9.

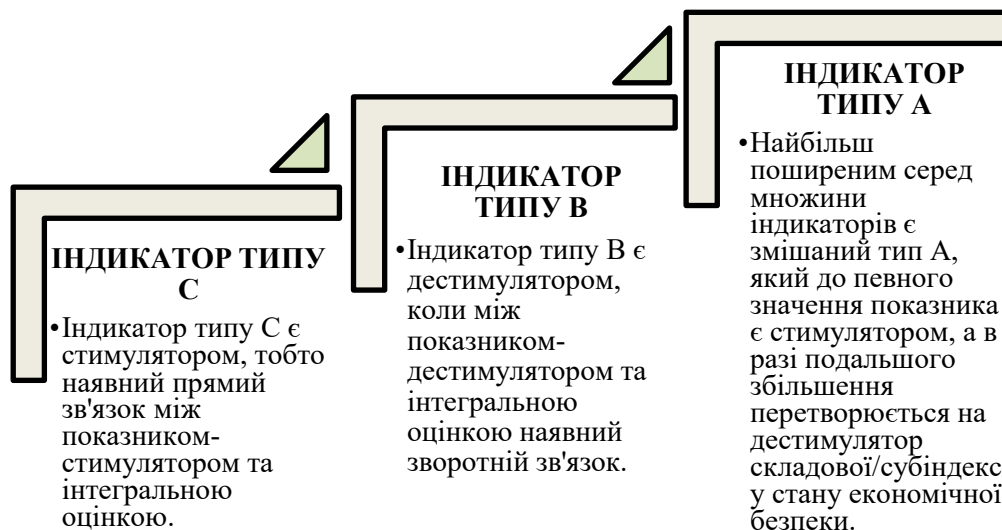

Рис. 3.8. Класифікація індикаторів відповідно до їх економічного змісту

Алгоритм визначення інтегрального рівня показників бюджетної безпеки

1. Формування переліку індикаторів бюджетної безпеки

Згідно з наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» від 29 жовтня 2013 р. № 1277 до індикаторів валютної безпеки належать:

1. Дефіцит/профіцит державного бюджету, млн. гривень.
2. ВВП, млн. гривень.
3. Дефіцит/профіцит сектору загального державного управління.
4. Дефіцит/профіцит зведеного бюджету.

5. Доходи зведеного бюджету, млн. гривень.
6. Сума коштів спрямованих на обслуговування державного боргу.
7. Сума коштів спрямованих на погашення державного боргу.
8. Доходи державного бюджету, млн. гривень.

2. Розрахунок абсолютних значень індикаторів бюджетної безпеки

У таблиці 3.3 наведено вхідні дані для розрахунку індикаторів бюджетної безпеки за 2019-2021 рр.

Рис. 3.9. Алгоритм моніторингу та визначення інтегрального рівня показників

Таблиця 3.3

Вхідні дані для розрахунку індикаторів бюджетної безпеки за 2019-2021 рр.

Показник	2019	2020	2021
Дефіцит/профіцит державного бюджету, млн. гривень.	-80 993,6	-217 611,0	-197937,43
ВВП, млн. гривень	3 974 564	4 194 102	5459574
Дефіцит/профіцит сектору загального	-84 515,90	-237 061,90	-87120,8

Бюджетна безпека держави

державного управління.			
Дефіцит/профіцит зведеного бюджету.	-87 264,2	-224 458,80	-186908,27
Доходи зведеного бюджету, млн. гривень.	1 289 849,16	1 376 673,8	1662242,66
Сума коштів спрямованих на обслуговування державного боргу.	119 933,7	119 718,8	158651,3
Сума коштів спрямованих на погашення державного боргу	345 212,5	385 509,3	468375,9
Доходи державного бюджету, млн. грн.	998 344,87	1 076 027,0	1296852,9

Користуючись Методичними рекомендаціями щодо розрахунку рівня бюджетної безпеки України, проведемо розрахунки індикаторів бюджетної безпеки України за 2019-2021 рр. Методологія розрахунку індикаторів представлена в таблиці 3.4.

Таблиця 3.4

Методологія розрахунку індикаторів бюджетної безпеки

Індикатор		Формула
I₁	Відношення дефіциту/профіциту державного бюджету до ВВП, відсотків	Дефіцит державного бюджету, млн. грн. / ВВП, млн. грн. * 100
I₂	Дефіцит/профіцит бюджетних та позабюджетних фондів сектору загальнодержавного управління, відсотків до ВВП	(дефіцит сектору загальнодержавного управління, млн. грн. – дефіцит заведеного бюджету, млн. грн.) / ВВП * 100
I₃	Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет, відсотків	Доходи зведеного бюджету, млн. грн. / ВВП, млн. грн. * 100
I₄	Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету, відсотків	(обслуговування державного боргу, млн. грн. + погашення державного боргу, млн. грн.) / доходи державного бюджету, млн. грн. * 100

Розрахунок кожного з індикаторів проводиться на основі вхідних даних за допомогою формул, описаних у табл. 3.3 на прикладі індикаторів за 2019 рік:

1. *I₁* - *Відношення дефіциту/профіциту державного бюджету*

до ВВП, відсотків

Відношення дефіциту/профіциту державного бюджету до ВВП є надзвичайно важливим показником для оцінювання як бюджетних, так і макроекономічних ризиків загалом. Цей показник дає можливість проаналізувати вплив фіскальної політики держави на стан фінансової системи, платіжного балансу та на обсяги внутрішнього попиту.

Цей індикатор є показником типу «А», тобто змішаного типу, який до певного значення є стимулятором, а в разі подальшого збільшення перетворюється на дестимулятор. Оптимальним вважається значення цього показника на рівні від -2% до 3% [25].

I_1 2019 = Дефіцит державного бюджету 2019 р, млн. грн. / ВВП 2019 р, млн. грн. * 100

$$I_{1\ 2019} = \frac{-80\ 993,69}{3\ 974\ 564} \times 100 = -2.036$$

2. I_2 - Дефіцит/профіцит бюджетних та позабюджетних фондів сектору загальнодержавного управління, відсотків до ВВП

Другий індикатор – частка дефіциту бюджетних та позабюджетних фондів сектору загальнодержавного управління у ВВП – розраховується за методикою МВФ і є загальноприйнятим ключовим індикатором діяльності для країн, що претендують на отримання кредиту від цієї міжнародної фінансової організації. Цей індикатор також є показником змішаного типу. Оптимальне значення цього індикатора дорівнює нулю.

I_2 2019 = (дефіцит сектору загальнодержавного управління, млн. грн. – дефіцит заведеного бюджету, млн. грн.) / ВВП * 100

$$I_{2\ 2019} = \frac{-84\ 515,90 - (-87\ 264,2)}{3\ 974\ 564} \times 100 = 0.069$$

3. I_3 - Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет, відсотків

Третій індикатор бюджетної безпеки – рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет – відображає обсяг фінансових ресурсів держави, які перерозподіляються через систему державних фінансів, і свідчить про рівень централізації фінансової системи держави. Оптимальним вважається значення на рівні від 25 до 28%. При цьому цей індикатор є показником змішаного типу, тобто у критичний стан

оцінюється як надмірне перевищення вказаного порогу (понад 37%), так і недостатнє значення (нижче за 18%)³.

$I_{3\ 2019} = \text{Доходи зведеного бюджету, млн. грн.} / \text{ВВП, млн. грн.} \cdot 100$

$$I_{3\ 2019} = \frac{1\ 289\ 849,16}{3\ 974\ 564} \times 100 = 32,43$$

4. I₄ - Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету, відсотків

Четвертий індикатор бюджетної безпеки – відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету, що розраховується за методикою МВФ. Цей індикатор є показником-дестимулятором, тобто між показником та інтегральною оцінкою наявний зворотний зв'язок. Оптимальним значенням є рівень 6%, а перевищення 16-відсоткового порогу свідчить про критичний стан державного боргу (табл 3.5).

Таблиця 3.5

Аналіз індикаторів бюджетної безпеки України за 2019-2021 рр.

Індикатор	Оптимальне значення індикатора	Значення показнику, %		
		2019	2020	2021
I ₁	-2-3%	-2,036	-5,154	-3,625
I ₂	0	0,069	0,298	1,828
I ₃	25-28%	32,43	32,61	30,44
I ₄	6%	46,59	47,04	48,34

**Сірим позначено значення індикаторів, що є відхиленням від норми.*

$I_{4\ 2019} = (\text{обслуговування державного боргу, млн. грн.} + \text{погашення державного боргу, млн. грн.}) / \text{доходи державного бюджету, млн. грн.} \cdot 100$

$$I_{4\ 2019} = \frac{119\ 933,7 + 345\ 212,5}{998\ 344,87} \times 100 = 46,59$$

Таким же методом визначають індикатори за 2020 та 2021 роки та проводять аналіз відповідності значення індикаторів до їх

оптимальних значень

3. Нормування індикаторів бюджетної безпеки

Для здійснення нормування індикаторів необхідно скористатися формулами, що наведені в Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України та відповідними значенням для нормування (табл. 3.6).

L (ліва частина) - для індикаторів, які є стимуляторами, нормування відбувається за критеріями лівої частини. R (права частина) - для індикаторів, які є дестимуляторами, нормування відбувається за критеріями правої частини.

Таблиця 3.6

Значення індикаторів бюджетної безпеки для нормування

Індикатор	Характеристичні значення індикаторів				
	$X^L_{\text{крит}}$	$X^L_{\text{небезп}}$	$X^L_{\text{нездв}}$	$X^L_{\text{здв}}$	$X^L_{\text{опт}}$
Стимулятори					
I ₁	-6	-5	-3	-3	-2
I ₂	-3	-2	-1	-1	0
I ₃	18	19	20	23	25
Дестимулятори	$X^R_{\text{опт}}$	$X^R_{\text{здв}}$	$X^R_{\text{нездв}}$	$X^R_{\text{небезп}}$	$X^R_{\text{кр}}$
I ₁	3	5	6	8	10
I ₂	0	1	2	3	5
I ₃	28	30	33	35	37
I ₄	6	7	10	13	16

Унаслідок того, що індикатор за типом А до певного значення є стимулятором, а в разі подальшого його збільшення є дестимулятором, нормування такого індикатора потребує поєднання розрахунків за типом С (яка є стимулятором) та за типом В (що є дестимулятором).

В інтервалі між лівою та правою частинами оптимальних значень індикатора нормалізоване значення дорівнює 1.

Нормування індикатора за типом С здійснюється за формулою 3.1:

де x_{ij} – значення і-о індикатора в період j;

u_{ij} – нормоване значення індикатора x_{ij}

$$y_{ij} = \begin{cases} 0,2 \exp\left(\frac{x_{ij} - x_{кр}}{n_i}\right), x_{ij} < 0 \cap x_{ij} < x_{кр} \\ 0,2 \frac{x_{ij}}{x_{кр}}, 0 < x_{ij} < x_{кр} \\ 0,2 + 0,2 \frac{(x_{ij} - x_{кр})}{(x_{неб} - x_{кр})}, x_{кр} \leq x_{ij} < x_{неб} \\ 0,4 + 0,2 \frac{(x_{ij} - x_{неб})}{(x_{нездв} - x_{неб})}, x_{неб} \leq x_{ij} < x_{нездв} \\ 0,6 + 0,2 \frac{(x_{ij} - x_{нездв})}{(x_{здв} - x_{нездв})}, x_{нездв} \leq x_{ij} < x_{здв} \\ 0,8 + 0,2 \frac{(x_{ij} - x_{здв})}{(x_{опт} - x_{здв})}, x_{здв} \leq x_{ij} < x_{опт} \\ 1, x_{опт} \leq x_{ij} \end{cases}, \quad (3.1)$$

Нормування індикатора за типом В здійснюється за формулою 3.2.

$$y_{ij} = \begin{cases} 1, x_{ij} < x_{опт} \\ 0,8 + 0,2 \frac{(x_{здв} - x_{ij})}{(x_{здв} - x_{опт})}, x_{опт} \leq x_{ij} < x_{здв} \\ 0,6 + 0,2 \frac{(x_{нездв} - x_{ij})}{(x_{нездв} - x_{здв})}, x_{здв} \leq x_{ij} < x_{нездв} \\ 0,4 + 0,2 \frac{(x_{неб} - x_{ij})}{(x_{неб} - x_{нездв})}, x_{нездв} \leq x_{ij} < x_{неб} \\ 0,2 + 0,2 \frac{(x_{кр} - x_{ij})}{(x_{кр} - x_{неб})}, x_{неб} \leq x_{ij} < x_{кр} \\ 0,2 \frac{x_{кр}}{x_{ij}}, x_{ij} \geq x_{кр} \end{cases} \quad (3.2)$$

Використовуючи значення індикаторів бюджетної безпеки наведених у таблиці 3.6 та формулу 3.2 здійснимо нормування. Нормовані значення вищезгаданих індикаторів відображено у таблиці 3.7.

Таблиця 3.7

**Нормовані значення індикаторів бюджетної безпеки
за 2019-2021 рр.%**

Рік	Розрахунок нормованого значення	Нормоване
-----	---------------------------------	-----------

Механізм забезпечення фінансової безпеки

	індикатора	значення
1	2	3
Відношення дефіциту/профіциту державного бюджету до ВВП – тип А		
2019	$0,8+0,2*((-2,036+3)/(-2+3))$	0,9928
2020	$0,2+0,2*((-5,154+6)/(-5+6))$	0,3692
2021	$0,6+0,2*((-3,625+4)/(-3+4))$	0,675
Частка дефіциту/профіциту бюджетних та позабюджетних фондів сектору загальнодержавного управління у ВВП – тип А		
2019	$0,8+0,2*((1-0,069)/(1-0))$	0,9862
2020	$0,8+0,2*((-0,298+1)/(0+1))$	0,9404
2021	$0,6+0,2*((2-1,828)/(2-1))$	0,6344

Продовження табл. 3.7

Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет – тип А		
2019	$0,6+0,2*((33-32,43)/(33-30))$	0,638
2020	$0,6+0,2*((33-32,61)/(33-30))$	0,626
2021	$0,6+0,2*((33-30,44)/(33-30))$	0,7706
Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету – тип В		
2019	$0,2*(16/46,59)$	0,0687
2020	$0,2*(16/47,04)$	0,0680
2021	$0,2*(16/48,34)$	0,0662

4. Визначення вагових коефіцієнтів

Відповідно до Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, вагові коефіцієнти визначають ступінь внеску кожного показника в інтегральний індекс безпеки (табл. 3.8).

5. Розрахунок інтегрального показника бюджетної безпеки

Розрахунок інтегрального показника бюджетної безпеки

здійснюється за такою формулою:

$$I_m = \sum_{i=1}^n d_i y_i, \quad (3.3)$$

де d_i – ваговий коефіцієнт, що визначає ступінь внеску i -го показника в інтегральний індекс складової економічної безпеки;

Y_i – нормалізована оцінка i -го індикатора.

Відповідно до вищенаведеної формули розраховуємо інтегральний показник бюджетної безпеки.

$$\begin{aligned} \text{ББ}_{2019} &= (0,2671 \times 0,9928) + (0,2482 \times 0,9862) + (0,2203 \times 0,638) \\ &\quad + (0,2644 \times 0,0687) = 0,2651 + 0,2448 + 0,1406 + 0,018 \\ &= 0,6687 \end{aligned}$$

Переводимо даний результат у відсоткове відношення:

$$\text{ББ}_{2019} = 0,6687 \times 100\% = 66,87\%$$

$$\begin{aligned} \text{ББ}_{2020} &= (0,2671 \times 0,3692) + (0,2482 \times 0,9404) + (0,2203 \times 0,626) \\ &\quad + (0,2644 \times 0,0680) = 0,0986 + 0,2334 + 0,1379 + 0,0180 \\ &= 0,4879 \end{aligned}$$

Таблиця 3.8

Вагові коефіцієнти індикаторів бюджетної безпеки України

№	Індикатор стану бюджетної	Значення вагового коефіцієнта
1	Відношення дефіциту/профіциту державного бюджету до ВВП, відсотків	0,2671
2	Дефіцит/профіцит бюджетних та позабюджетних фондів сектору загальнодержавного управління, відсотків ВВП	0,2482
3	Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет, відсотків	0,2203

4	Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету, відсотків	0,2644
---	---	--------

Переводимо даний результат у відсоткове відношення:

$$ББ_{2020} = 0,4879 \times 100\% = 48,79\%$$

$$\begin{aligned} ББ_{2021} &= (0,2671 \times 0,6750) + (0,2482 \times 0,6344) + (0,2203 \times 0,7706) \\ &+ (0,2644 \times 0,0662) = 0,1803 + 0,1575 + 0,1698 + 0,0175 \\ &= 0,5251 \end{aligned}$$

Переводимо даний результат у відсоткове відношення:

$$ББ_{2021} = 0,5251 \times 100\% = 52,51\%$$

Розрахований інтегральний індекс бюджетної безпеки України за 2019-2021 рр. представлено у таблиці 3.9 та продемонстровано його динаміку на рисунку 3.10

Проведений аналіз індикаторів бюджетної безпеки України дозволяє оцінити причинно-наслідковий її стан і охарактеризувати негативні чи позитивні результати.

Таблиця 3.9

Інтегральний індекс бюджетної безпеки України у 2020-2021 рр.

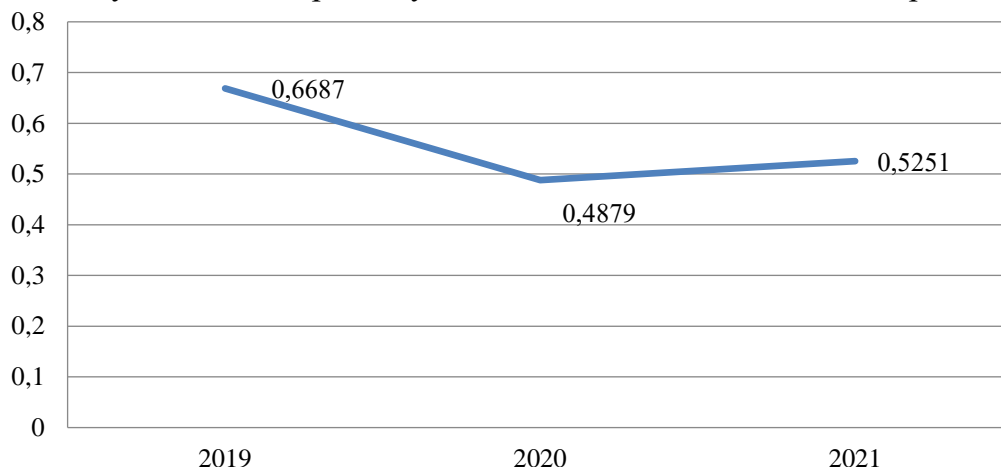
Показник	2019	2020	2021
Рівень бюджетної безпеки, %	66,87	48,79	52,51

Рис.3.10. Динаміка рівня бюджетної безпеки на 2019-2021 рр.

6. Формування прогнозу

Для формування прогнозу використовують метод динамічного ряду, що включає в себе послідовність показників, які характеризують зміну показників у часі.

Основним аналітичним показником динамічного ряду, що застосовується для прогнозування значень показників є середній

коефіцієнт зростання.

Середній коефіцієнт зростання розраховується за наступною формулою:

$$k = \sqrt[n-1]{\frac{x_n}{x_0}}, \quad (3.4)$$

де x_n – кінцеве значення динамічного ряду;

x_0 – початкове значення динамічного ряду;

n – кількість показників динамічного ряду.

На основі таблиці 3.5 розрахуємо коефіцієнт зростання та прогнозні показники на 2022 – 2024 рр. Розглянемо на прикладі нормованого показника I_1 Відношення дефіциту/ профіциту державного бюджету до ВВП спосіб розрахунку коефіцієнту зростання та прогнозованого показника на 2022 рік:

$$1) K = \sqrt[3-1]{\frac{(0,675)}{(0,9928)}} = 0,8$$

$$2) I_{12022} = 0,675 \times 0,8 = 0,54$$

Розраховуємо прогнозований рівень бюджетної безпеки України на 2022 – 2024 роки за формулою 3.3 на основі вищенаведених даних з таблиці:

$$\begin{aligned} \text{ББ } 2022 &= (0,2671 \times 0,540) + (0,2482 \times 0,508) + (0,2203 \times 0,848) \\ &\quad + (0,2644 \times 0,065) \times 100 \\ &= (0,1442 + 0,1260 + 0,1868 + 0,0172) \times 100 \\ &= 0,4742 \times 100 = 47,42\% \end{aligned}$$

Таблиця 3.10

Прогнозоване значення нормованих індикаторів бюджетної безпеки України 2022-2024 рр.

	Індикатор	Коефіцієнт зростання	2022	2023	2024
I₁	Відношення дефіциту/ профіциту державного бюджету до ВВП	0,8	0,540	0,432	0,346
I₂	Дефіцит/профіцит бюджетних та позабюджетних фондів сектору загальнодержавного управління, відсотків до ВВП	0,8	0,508	0,406	0,325
I₃	Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет, відсотків	1,1	0,848	0,933	1,026
I₄	Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету	0,98	0,065	0,064	0,063

$$\begin{aligned} \text{ББ } 2023 &= (0,2671 \times 0,432) + (0,2482 \times 0,406) + (0,2203 \times 0,933) \\ &\quad + (0,2644 \times 0,064) \times 100 \\ &= (0,1154 + 0,1008 + 0,1868 + 0,0169) \times 100 \\ &= 0,4199 \times 100 = 41,99\% \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \text{ББ } 2024 &= (0,2671 \times 0,346) + (0,2482 \times 0,325) + (0,2203 \times 1,026) \\ &\quad + (0,2644 \times 0,063) \times 100 \\ &= (0,0924 + 0,0807 + 0,2260 + 0,0167) \times 100 \\ &= 0,4158 \times 100 = 41,58\% \end{aligned}$$

У табл. 3.11 та на рис. 3.11 наведено прогнозовані значення

інтегрального показника та динаміку прогнозованого рівня бюджетної безпеки України за 2022-2024 рр.

Таблиця 3.11

Прогнозоване значення інтегрального показника бюджетної безпеки України на 2022-2024 рр.

Показник	2022	2023	2024
Інтегральний показник бюджетної безпеки, %	47,42	41,99	41,58

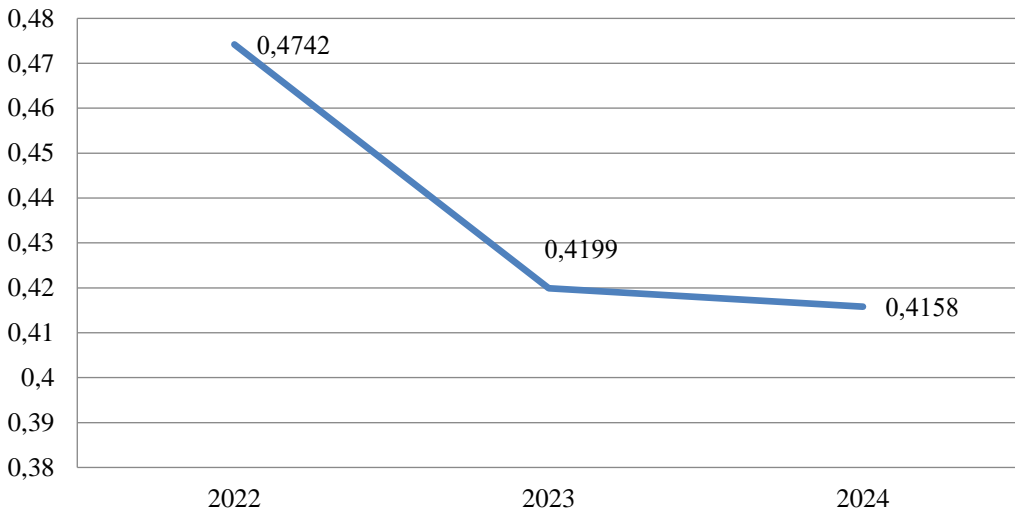

Рис. 3.11. Прогнозований рівень бюджетної безпеки України 2022-2024 рр.

7. SWOT-аналіз

На основі проведеного дослідження представлено SWOT-аналіз бюджетної безпеки України (рис. 3.12).

У списку сильних сторін та можливостей проставляються тільки позитивні оцінки (якщо «5» – відповідний сильний фактор має найвищий рівень, а якщо «1» – найнижчий).

<p>СИЛЬНІ СТОРОНИ (+18)</p> <p>(+4) Застосування програмно-цільового методу при бюджетному плануванні</p> <p>(+2) Система казначейського обслуговування бюджетів</p> <p>(+3) Моніторинг виконання бюджетних програм та показників їх результативності</p> <p>(+4) Співпраця з міжнародними фінансовими організаціями</p> <p>(+5).Статус кандидата на членство в Європейському Союзі</p>	<p>СЛАБКІ СТОРОНИ (-19)</p> <p>(-4) Недосконалість нормативно-правового забезпечення бюджетного процесу та прорахунки в бюджетному плануванні</p> <p>(-3) Недостатнє або невчасне наповнення джерел покриття бюджетного дефіциту</p> <p>(-4)Наявність суттєвих диспропорцій фінансування бюджетних видатків на підрозділи функціональної класифікації</p> <p>(-5)Незаконне та неефективне використання бюджетних коштів</p> <p>(-3) Неефективність системи контролю за бюджетними надходженнями та видатками(</p>
<p>МОЖЛИВОСТІ (+19)</p> <p>(+5) Діяльність в сфері виробництва військової техніки</p> <p>(+4) Співпраця з міжнародними фінансовими організаціями</p> <p>(+5)Членство в Європейському Союзі</p> <p>(+3) Залучення іноземних інвестицій</p> <p>(+2) Розвиток законних процесів керування криптовалютами</p>	<p>ЗАГРОЗИ (-17)</p> <p>(-3)Невиконання запланованих показників доходів і видатків бюджету;</p> <p>(-5)Різде збільшення державного та гарантованого боргу держави;</p> <p>(-2)Зменшення позитивного фінансового результату суб'єктів господарювання від звичайної діяльності до оподаткування;</p> <p>(-3)Зменшення загального обсягу зовнішньої торгівлі;</p> <p>(-4) Збільшення негативного показника зовнішньоторговельного сальдо</p>

Рис. 3.12. SWOT-аналіз бюджетної безпеки країни

Слабкі сторони і загрози оцінюються за тим самим принципом, тільки максимум – для негативних значень (якщо «5» – найвищий негативний рівень впливу, якщо «1» – цей фактор слабкості практично невластивий).

Ключовим важелем ефективного формування, розподілу та

використання фінансових ресурсів держави є доступ до інформації про забезпечення бюджетної безпеки держави.

Сутність показників бюджетної безпеки полягає у порівнянні бюджетних, боргових, макро- та мікрофінансових індикаторів між собою для дослідження їхнього взаємозв'язку.

Перелік бюджетних індикаторів дозволяють не тільки точно та всесторонньо оцінити рівень бюджетної безпеки держави, але й визначити її основні загрози.

3.3. Загрози бюджетній безпеці держави

На соціально-економічні зміни в державі мають вплив зовнішні та внутрішні чинники. За певних умов вони можуть мати як позитивний так і негативний вплив та становити реальну загрозу бюджетній безпеці.

Процес забезпечення оптимального рівня бюджетної безпеки – це складне та багатогранне явище з причинно-наслідковими зв'язками, які відображають інтереси окремих соціальних груп.

Формування ефективної системи та механізму забезпечення бюджетної безпеки потребує чіткого визначення джерел ризиків ймовірних загроз на кожному етапі і наявних потреб ресурсів для їх усунення. Процес забезпечення оптимального рівня бюджетної безпеки є важливим, адже його фінансово-забезпечувальна роль є вирішальною умовою економічної стабільності та фінансової стійкості країни.

Загрози бюджетній безпеці держави виникають за різних обставин, ідентифікуються та відрізняються за такими принципами (табл. 3.12).

Вищезазначені принципи визначають загрозу *бюджетній безпеці* як імовірність того, що будь-яка держава у ході виконання своїх завдань, повноважень та цілей стратегії у бюджетній сфері стикається з можливістю порушення оптимального рівня бюджетної безпеки та настання збитків через несприятливі та змінні умови функціонування.

Таблиця 3.12

Принципи ідентифікації загроз бюджетній безпеці держави

Принцип	Сутність
---------	----------

Сегментації	Загрози визначаються в межах певного фінансового сектора
Суттєвості	Ідентифікація відбувається в міру формування загрозових умов розвитку бюджетної системи
Об'єктивності	Наявність загрози має бути обґрунтована шляхом статистичних обрахунків, опису чинних процедур управління або нагляду, чи зазначення відсутності такої процедури
Повноти	Загроза ідентифікується з точки зору всіх можливих наслідків
Динаміки	При ідентифікації загроз враховуються поточні тенденції

Загрози бюджетній безпеці на основі наукових досліджень вчених класифікують за такими ознаками:

- за джерелом виникнення (загрози зовнішнього середовища держави – екзогенні; загрози внутрішнього середовища держави – ендогенні);
- за сферою спричинення (економічні, політичні, правові, екологічні, соціальні, конкурентні, природні, техногенні тощо);
- за характером виникнення – причини (об'єктивні, суб'єктивні, об'єктивно-суб'єктивні);
- за тривалістю дії (тимчасові, постійні);
- за сферою виникнення (середовища, ринкові, бюджетної системи, бюджетного процесу, професійної діяльності);
- за масштабом (локальні, регіональні, держані, міжнародні);
- за формою прояву (явні, латентні/приховані);
- за рівнем бюджетної системи (державного бюджету, місцевого бюджету);
- за можливістю здійснення (реальні, потенційні);
- за величиною втрат щодо бюджету (незначні, припустимі, граничні, неприпустимі, катастрофічні);
- за об'єктами в структурі бюджетів (доходи бюджету, видатки бюджету, кредитування бюджету, борг бюджету, фінансування бюджету (в розрізі загального та спеціального фондів));

- за об'єктами посягань (доходи бюджету, податковий потенціал, державна і приватна власність, економічні ресурси, тощо);
- за ступенем небезпеки (небезпечні та особливо небезпечні);
- за характером бюджетних втрат (що призводить до втраченої вигоди; що призводить до втрат бюджету; що призводить або до втрат, або до доходів);
- за періодичністю (випадкові, постійні, разові);
- за можливістю оцінювання (ті, що підлягають кількісному оцінюванню; такі, що не можуть бути оцінені);
- за кореляцією до індикативних показників бюджетної безпеки (за їх видами);
- за можливістю передбачення та прогнозування (прогнозовані, непрогнозовані);
- за ступенем ймовірності (малоймовірні, середнього ступеня ймовірності, високоймовірні);
- за структурою (інваріантні, варіативні);
- за відкритістю інформації (публічні, таємні);
- за характером причинно-наслідкових зв'язків між загрозами (первинні, вторинні).

Така класифікація систематизує зусилля держави щодо групування та ідентифікації виявлених загроз бюджетній безпеці з метою ефективного реагування на них без принципової зміни самої системи безпеки.

Поміж загрозами національній безпеці та загрозами бюджетній безпеці є причинно-наслідковий зв'язок, де кожна загроза з одного боку є причиною, а з іншого – наслідком. Наприклад, нестійкий фінансовий стан держави є результатом неефективної бюджетної політики, яка, зі свого боку, значною мірою залежить від фінансового потенціалу країни. Межа між екзогенними та ендогенними загрозами не завжди чітка. Вони часто взаємовизначають одна одну.

Перехід від одного етапу наростання загрози до наступного здійснюється за правилом «якщо ні, то...». Наприклад, якщо не вдалося попередити появу протиріч, то необхідно попередити переростання їх у загрозу, а якщо не вдалося уникнути конфлікту, то необхідно ліквідувати його наслідки.

Визначення всього циклу нейтралізації загрози і, відповідно захисту від неї представлено на рис. 3.13.

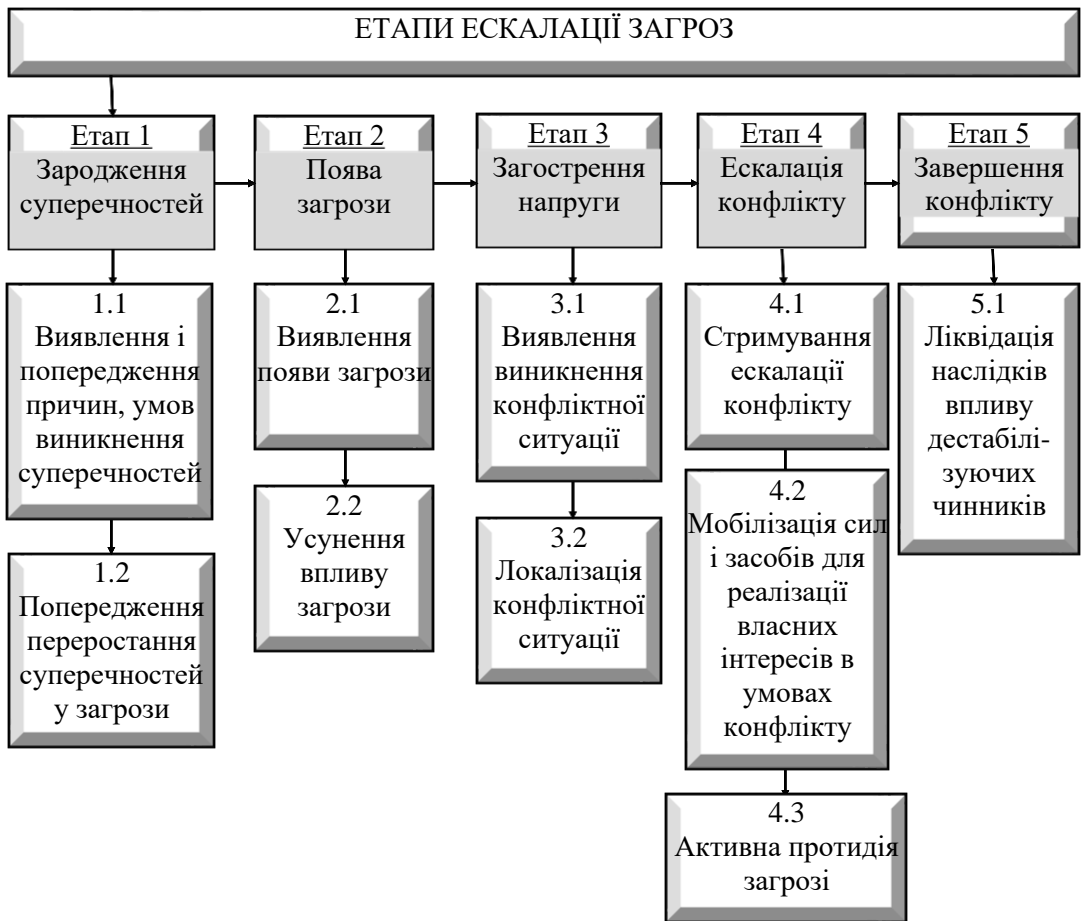

Рис. 3.13. Поетапна структура функцій захисту від загроз

Ступінь загрози бюджетній безпеці не є сталою величиною і змінюється залежно від економічно-політичної ситуації в країні. Рівень впливу одних загроз зменшується або взагалі нейтралізується, а інших – зростає та з’являються нові ризики. Тому важливо постійно відслідковувати детермінанти загроз бюджетній безпеці та координувати бюджетну, боргову та податкову політику країни задля забезпечення економічної стабільності.

Джерела загроз бюджетній безпеці – це умови і фактори, які призводять до деформації бюджетної системи.

Чинники, які породжують загрози бюджетній безпеці зображені

на рисунку 3.14.

Рис. 3.14. Чинники, які породжують загрози бюджетній безпеці держави

Виділена множина конкретних чинників загроз охоплює загальноприйняті для кожної країни детермінанти, які можуть найбільш негативно вплинути на функціонування держави та життєдіяльність громадян. Ці фактори за своєю суттю характеризуються здатністю створювати несприятливі умови, які переростають в загрозу.

До даного переліку факторів впливу на ефективність бюджетної безпеки відносять додатково і такі чинники: воєнні дії на території держави, кризові явища в економіці та суспільному житті, що виникли як результат поширення корона вірусу, величина бюджету, ступінь збалансованості бюджетів, нормативно-правове забезпечення, організація бюджету процесу, рівень оподаткування, ефективність податкового адміністрування, бюджетні резерви, наявність жорстких бюджетних обмежень, рівень девальвації національної валюти, платоспроможність економічний суб'єктів-платників податків, макроекономічна ситуація, події, явища, соціально-політична ситуація, події, явища; природні та техногенні катастрофи.

3.4. Проблеми, напрями та механізм забезпечення бюджетної безпеки

Стан бюджетної безпеки України формується під впливом екзогенних та ендегенних загроз та ризиків, які обумовлюють проблеми забезпечення оптимального рівня бюджетної безпеки.

Методологія структурування та ідентифікації загроз бюджетній безпеці спрощує процес групування наявних проблем з двох точок зору:

- з аналітичної сторони були виявлені проблема дохідної частини бюджету, проблема раціональності витрат, проблема дефіциту бюджету та державного боргу;
- з практичної сторони – проблеми, які формуються через некоректну систему управління доходами та видатками бюджету; проблеми, що проявляються на окремих стадіях бюджетного процесу та проблеми зумовлені недосконалим нормативно-правовим полем.

У Стратегії економічної безпеки України на період до 2025 року виділено у внутрішньому середовищі держави такі проблеми, які загрожують бюджетній безпеці:

- значний обсяг дефіциту державного бюджету, що перевищує визначені Бюджетним кодексом України 3 відсотки прогнозного номінального обсягу валового внутрішнього продукту України на відповідний рік, що за фактичної відсутності не боргових джерел його фінансування спричиняє зростання державного боргу та відповідного навантаження на державний бюджет;
- високий рівень тінізації економіки;
- втрата доходів бюджету внаслідок поширених явищ «сірого» імпорту та контрабанди, схем ухилення від оподаткування, розмивання бази оподаткування шляхом використання «низькоподаткових» юрисдикцій;
- непослідовність правового регулювання відносин у податковій сфері;
- поширення явища легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом.

В певні періоди своєї історії практично кожна держава стикалася з війною, кризою, боротьбою чи міжособними сутичками всередині

країни. А рівень бюджетних видатків на оборону належить до найважливіших індикаторів безпеки та захисту будь-якої держави.

Через повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну виникла загроза бюджетній безпеці: втрата ринків збуту, зменшення платоспроможності платників податку, скорочення робочих місць, девальвація гривні, матеріальні руйнування, розбалансування бюджетів на місцях, збільшення видатків на оборону, інфляція та зміни у нормативно-правовій базі оподаткування.

Бюджетна безпека України в умовах воєнного стану характеризується нестабільним обсягом надходжень фінансових ресурсів, які потрібні для масштабного фінансування збройних сил, оборонно-промислового комплексу і регіонів. Наявні комерційні структури та суб'єкти господарювання різних форм власності не можуть забезпечити систематичне відтворення виробництва та безперерійно спрямовувати довоєнні обсяги податкових платежів до бюджету держави, що зумовлює недоотримання фінансових ресурсів.

Для України проблема дефіцитності бюджету є однією з найактуальніших. Згідно з даними Державної служби статистики України, починаючи з 1990-х років в Україні постійно спостерігається брак грошових коштів у бюджеті (за винятком 2000р. та 2002р.), а за останні роки це питання дуже гостро постало перед урядом країни.

Дефіцит бюджету залежить від природи його походження та способу фінансування. Існує *позитивний вплив* перевищення видатків над доходами, але тільки тимчасовий. Деякі країни навмисно приймають бюджет з дефіцитом, щоб стимулювати розвиток економіки, в країні відбувається пошук більш обґрунтованого розподілу видатків бюджету, перегляд і вдосконалення законодавчої бази.

Негативних наслідків прийняття дефіцитного бюджету значно більше. Одним із основних є інфляція, що гальмує виробничі процеси. Як наслідок – розмір ВВП та ВНП країни знижується, знецінюється національна валюта та зменшується кругообіг грошових коштів. Це призводить до економічних криз в країні.

Для подолання дефіциту бюджету залучаються кошти із-за кордону, здійснюючи зовнішні запозичення, оскільки внутрішніх коштів не вистачає. Ці операції проводяться на умовах повернення, платності та строковості.

До основних кредиторів України належать міжнародні фінансові організації: Міжнародний валютний фонд, Європейський Союз, група Світового банку. Унаслідок використання кредитного методу подолання дефіциту бюджету формується державний борг, який негативно впливає на економіку, оскільки зменшує інвестиційну привабливість країни та стимулює зростання дефіциту бюджету.

Проблема формування дохідної частини бюджету держави та місцевого самоврядування проявляється у:

- перевищення офіційних трансфертів над податковими надходженнями в місцевому бюджеті, що показує значну залежність від центру;
- ухиленні від сплати податків та обов'язкових зборів;
- нестачі власних стабільних дохідних джерел.

Проблема формування видаткової частини бюджету є хронічною і полягає у нераціональному здійсненні витрат бюджетами всіх рівнів, а саме у:

- неякісному прогнозуванні показників дохідної частини бюджету (*підготовлені прогнози постійно піддаються «політичному» коригуванню як з боку Уряду і Міністерства фінансів з метою збільшення доходів для розподілу, так і з боку МВФ з метою узгодження з власними прогнозами, що закладені в програмі співробітництва з Україною. Як наслідок хронічне недовиконання планових показників державного бюджету як за доходами, так і за видатками*);
- «політичних» чинниках (*прийняття рішень щодо підвищення соціальних стандартів у цілому та видатків для окремих галузей перед парламентськими та президентськими виборами для отримання швидких результатів перед виборами, а не закласти підвалини системних змін у державі*);
- вадах казначейської системи виконання бюджету (*низький рівень розвитку фінансового ринку України не дозволяє гнучко управляти ліквідністю казначейського рахунку: на ньому або накопичується надлишок, або утворюється дефіцит коштів. Оскільки державний бюджет є найбільшим учасником фінансового ринку країни, такі коливання негативно впливають як на макроекономічну стабільність (особливо наприкінці бюджетного року, коли йде масована оплата рахунків, що не були*

оплачені своєчасно), так і на довіру до держави, яка невчасно виконує свої зобов'язання, або не виконує їх зовсім).

Забезпечення зростання доходної частини бюджету є необхідною, але одночасно недостатньою умовою забезпечення бюджетної безпеки держави.

Засоби та методи протидії виявленим проблемам представлено на рис. 3.16.

ЗАГРОЗИ ТА/АБО ПРОБЛЕМИ	ЗАСОБИ ТА МЕТОДИ ПРОТИДІЇ
<ul style="list-style-type: none">• Проблеми, які формуються через некоректну систему управління видатками• Проблеми, які виникають через недосконалість бюджетної системи	<ul style="list-style-type: none">• Формування стабільних дохідних джерел поповнення місцевих бюджетів, відштовхуючись від переваг регіну• Упорядкування видатків відповідно до актуальних потреб суспільства• Контроль та дотримання термінів на всіх стадіях бюджетного процесу

Рис. 3.16. Детермінанти загроз бюджетної безпеки

До основних напрямів забезпечення зміцнення бюджетної безпеки держави відносять:

- стабілізацію політичної та економічної ситуації, яка спричинена пандемією COVID-19 та війною;
- сприяння інтеграції економіки в європейські і світові господарські об'єднання та організації;
- удосконалення вітчизняної нормативно-правової бази у сфері бюджетної безпеки;
- забезпечення максимальної обґрунтованості залучення зовнішнього фінансування;
- розробка довгострокової стратегії управління боргом;

- удосконалення бюджетної статистики та механізмів діагностики системного аналізу показників валютної, боргової та бюджетної безпеки;
- ретельне опрацювання покрокової стратегії скорочення дефіциту бюджетів усіх рівнів за рахунок збільшення власного доходного потенціалу;
- аналіз досвіду та напрацювань розвинених країн у сфері бюджетного контролю, аудиту та регулювання.

Несприятливі умови у економіці держави, зміни у фінансовій та бюджетній сферах потребують пошуку механізму формування та забезпечення оптимальної бюджетної безпеки.

Ключовими компонентами цього механізму є:

1. Постійний моніторинг економіки, фінансової, бюджетної, податкової та боргової систем країни.
2. Виділення та розрахунок індикаторів, що розкривають стан

***Під механізмом забезпечення бюджетної безпеки** розуміють комплексну систему організаційно-інституційних, правових та функціональних заходів, дій та методів державного управління в сфері бюджетної безпеки з метою забезпечення вчасного виявлення та нейтралізації загроз безпеці державних фінансів.*

бюджетної системи держави за різних умов її функціонування.

3. Вчасне виявлення загроз та раціональна їх нейтралізація із забезпеченням незначних наслідків для бюджетної безпеки держави.

Головними факторами забезпечення ефективного функціонування механізму бюджетної безпеки є наукові, інноваційні та технологічні процеси, що призводять до виникнення певної культури бюджетної безпеки в залежності від розташування держави, ментальності народу та природи мислення.

Для формування механізму забезпечення бюджетної безпеки держави важливою є інформаційна складова, яка включає концепції економічних процесів та дій державного управління для розробки відповідних стратегій, тактик, цілей та завдань бюджетної політики шляхом використання методів та способів забезпечення безпеки (рис. 3.17).

Відповідно до економічних доктрин та концепцій бюджетна безпека включає об'єкти та суб'єкти, пріоритетні інтереси та завдання, методи та забезпечення, які повно та лаконічно відображають фінансово-забезпечувальну роль бюджетної безпеки в економічному та соціальному розвитку країни.

Зміст концептуальних аспектів механізму забезпечення бюджетної безпеки спрямований на контроль, регулювання та координацію загальнодержавних заходів у сфері бюджетної безпеки на всіх рівнях.

До ключових функцій забезпечення бюджетної безпеки відносять:

1. Інформативна функція пов'язана з дослідженням та розкриттям загально публічної та прихованої інформації про індикативний стан бюджетної безпеки, рівень боргового навантаження, виявлені та хронічні загрози, тощо.
2. Практична функція розкривається в аналітично-дослідницькому прояві стану бюджетної безпеки держави з подальшими обґрунтованими рекомендаціями покращення ситуації.
3. Контрольно-регульовальна функція полягає в державному управлінні всіма процесами пов'язаними з забезпеченням оптимального рівня бюджетної безпеки шляхом використання управлінських зв'язків, заходів впливу, методів та інструментів відповідно до чинного законодавства.
4. Захисна функція зводиться до забезпечення фінансової стійкості та платоспроможності держави на міжнародному рівні шляхом гарантування економічної/фінансової/бюджетної безпеки.
5. Функція прогнозу та планування розкривається в процесі функціонування системи формування стратегії і тактики бюджетної політики, а також передбачення песимістично/оптимістичного сценарію рівня бюджетної безпеки з врахуванням наявних загроз.

Рис. 3.17. Механізм забезпечення бюджетної безпеки держави

Важливим компонентом механізму забезпечення бюджетної безпеки України є суб'єкти, які уособлюють в собі механізм державного управління бюджетною безпекою і функціонують відповідно до перелічених функцій (рис. 3.18).

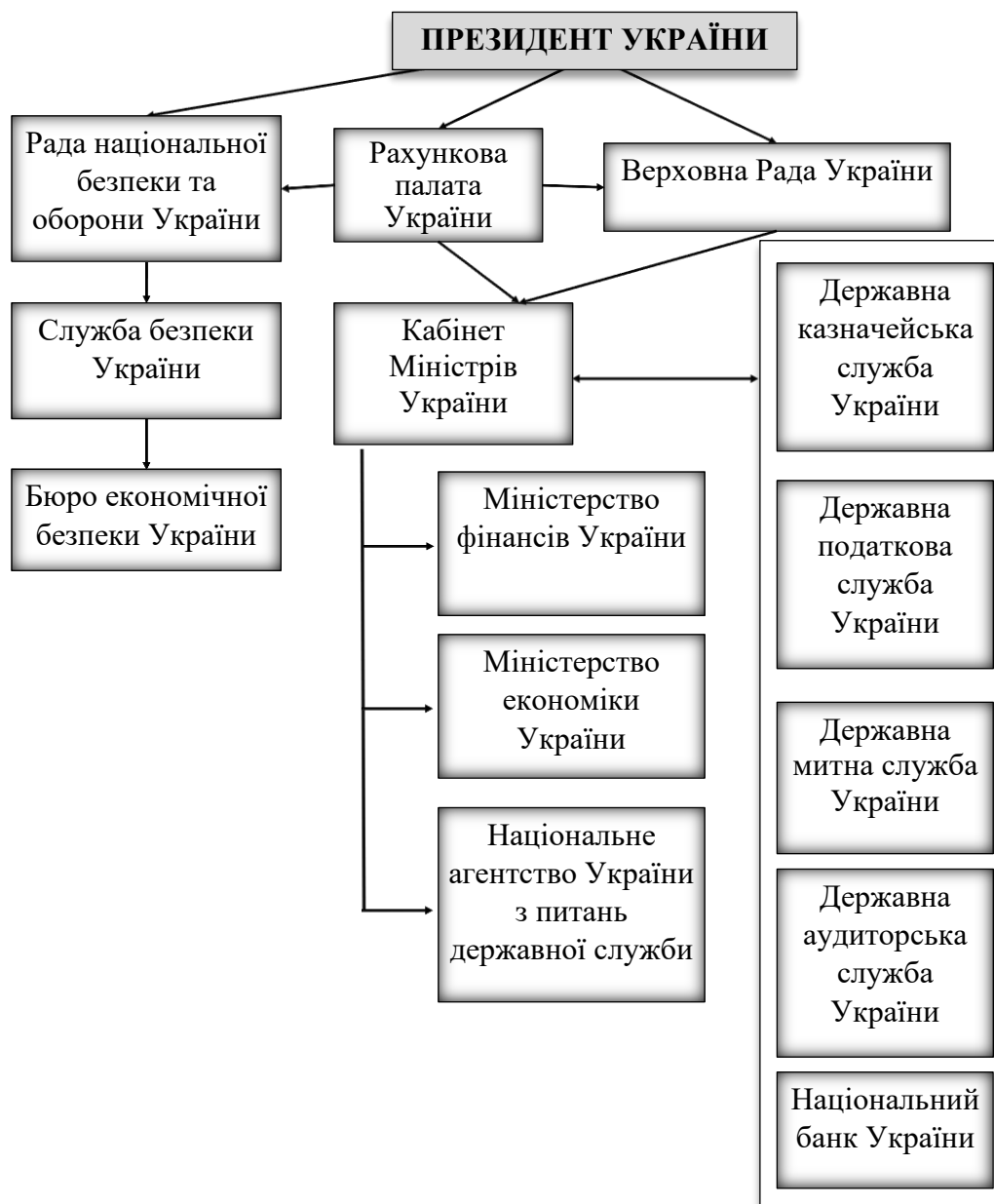

Рис. 3.18. Механізм державного управління бюджетною безпекою

Аналіз управлінських зв'язків наведених інституцій свідчить про ієрархічність та узгодженість дій в секторі державного управління бюджетною безпекою.

Суб'єктами опосередкованої дії є Державна казначейська служба України, Національний банк України, Державна аудиторська служба України, Державна податкова служба України та Державна митна служба України. А решта інституцій виступають суб'єктами прямого впливу.

Для функціонування механізму забезпечення бюджетної безпеки держави важливим є визначення стандартів, принципів забезпечення бюджетної безпеки та формулювання пріоритетних інтересів у бюджетному секторі на законодавчому рівні та вирішення цілого комплексу організаційно-правових, процедурних, кадрових, інноваційно-технологічних та ресурсних питань.

Питання для самоконтролю

1. Дайте характеристику поняття «Бюджетна безпека».
2. Що належить до об'єктів бюджетної безпеки?
3. Які основні функції виконує бюджетна безпека?
4. Назвіть основні нормативно-правові акти, які дають можливість оцінити бюджетну політику держави.
5. Перелічіть відомі вам індикатори бюджетної безпеки.
6. Який показник дає можливість проаналізувати вплив фіскальної політики держави на стан фінансової системи, платіжного балансу та на обсяги внутрішнього попиту?
7. Відповідно до яких принципів ідентифікують загрози бюджетній безпеці держави?
8. Охарактеризуйте засоби та методи протидії виявленим загрозам та/або проблемам бюджетної безпеки.
9. Які компоненти є ключовими механізму забезпечення бюджетної безпеки?
10. Які суб'єкти уособлюють в собі механізм державного управління бюджетною безпекою?

Тестові завдання

1. Бюджетна безпека держави – це:
 - а) стійкість бюджетної системи, що забезпечує збалансованість бюджету та його бездефіцитність;
 - б) невід’ємний атрибут ринкових відносин і, одночасно, важливий інструмент макроекономічного регулювання;
 - в) фінансовий план, в якому відображається діяльність держави та місцевих органів влади й управління;
 - г) ступінь (рівень) захищеності від негативного впливу внутрішніх або зовнішніх чинників.
2. На законодавчому рівні визначення бюджетної безпеки закріплено в:
 - а) Законі України «Про Державний бюджет України»;
 - б) Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України;
 - в) Законі України «Про Національну безпеку України»;
 - г) Бюджетному кодексі України.
3. Об’єктом бюджетної безпеки держави виступає:
 - а) державні органи влади та управління;
 - б) діяльність держави та фінансових інституцій;
 - в) бюджетні ресурси та параметри їх формування;
 - г) органи місцевого самоврядування та населення.
4. До організаційно-правових чинників формування бюджетної безпеки відносяться:
 - а) ступінь досконалості системи бухгалтерського обліку виконання бюджету і кошторисів витрат бюджетних установ;
 - б) характер касового виконання бюджету;
 - в) своєчасність прийняття рішень щодо бюджетно-податкового регулювання;
 - г) усі відповіді вірні.
5. До фінансово-економічних чинників формування бюджетної безпеки відносяться:
 - а) надання пріоритетності певній бюджетній класифікації;
 - б) масштаби бюджетного фінансування;
 - в) ступінь узгодження фінансово-економічних інтересів різних верств населення;
 - г) чинна правова база, рівень професіоналізму і ретельність розроблення бюджету.

6. За своєю структурою загрози бюджетній безпеці поділяють на:
- а) інваріантні, варіативні;
 - б) політичні, економічні, правові;
 - в) об'єктивні, суб'єктивні ;
 - г) явні, латентні(приховані).
7. Загрози бюджетної безпеки пов'язують з конкретним станом фінансової кон'юнктури, науковими розробками і відкриттями, форс-мажорними обставинами на:
- а) явні;
 - б) високо ймовірні;
 - в) катастрофічні;
 - г) об'єктивні.
8. Проблеми, що створюють перешкоди для стабільного функціонування бюджетної системи України:
- а) наявність дефіциту бюджету;
 - б) недотримання бюджетного законодавства;
 - в) відсутність стратегічних підходів розвитку економіки;
 - г) усі відповіді вірні
9. Бюджетна безпека визначається на основі показника:
- а) відношення дефіциту/ профіциту державного бюджету до ВВП;
 - б) коефіцієнта покриття експортом імпорту;
 - в) частки імпорту у внутрішньому споживанні країни;
 - г) рівня «тінізації» економіки
10. Найбільш негативний вплив на бюджетну безпеку України має:
- а) відношення дефіциту/ профіциту державного бюджету до ВВП;
 - б) частка дефіцит/профіцит бюджетних та позабюджетних фондів сектору загальнодержавного управління у ВВП;
 - в) рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет;
 - г) відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету.

ТЕМА 4. ФІСКАЛЬНА БЕЗПЕКА

- 4.1 Роль і місце фінансової безпеки в системі фінансової політики держави*
 - 4.2. Індикатори оцінки фінансової безпеки держави*
 - 4.3. Чинники та загрози фінансової безпеки держави*
 - 4.4. Тіньова економіка як загроза фінансовій безпеці країни*
-

4.1. Роль і місце фінансової безпеки в системі фінансової політики держави

Інтеграція України в європейське співтовариство в умовах глобалізації світової економіки зумовлює необхідність забезпечення економічного зростання та розвитку ринкової економіки, впровадження цілеспрямованої державної стратегії розвитку. Досягнення стабільності фінансової сфери в умовах економічної нестабільності є критерієм стану держави та рівня життя її населення, а забезпечення її фінансової безпеки вважається одним із ключових завдань реалізації стратегічних пріоритетів.

Стратегія національної безпеки України передбачає забезпечення економічної безпеки, що вимагає спрощення й оптимізації чинної системи оподаткування, консолідації інституційних спроможностей фінансових органів країни. Податки держави є основним важелем формування дохідної частини зведеного державного та місцевих бюджетів. Забезпечення фінансової безпеки держави залежить від підвищення інституційної спроможності органів, які реалізують бюджетно-податкову політику.

Однією з основних структурних складових фінансової безпеки є **податкова безпека**, що передбачає досягнення збалансування фінансових потреб уряду та економічних інтересів платників податків і зборів у коротко-, середньо- та довгостроковій перспективі. Це стан податкової системи, при якому забезпечується

гарантування захисту податкових інтересів держави, бізнесу і суспільства від внутрішніх та зовнішніх загроз.

Під фіскальною безпекою держави розуміють як стан захищеності фіскальних інтересів держави, підприємств та громадян, здатність бюджетно-податкової системи своєчасно виконувати функції, адекватно реагувати на виклики, протидіяти ризикам і загрозам зовнішнього та внутрішнього характеру.

Податкова безпека має забезпечувати такі умови взаємодії держави, підприємницьких структур та особи, щоб був досягнутий принцип взаємної відповідальності суб'єктів господарювання. Цей вид безпеки характеризує стан захисту інтересів платників та тих, хто розподіляє валовий внутрішній продукт через систему оподаткування, дає змогу реагувати на ризики та небезпеки, мінімізувати, приймати чи ігнорувати їх вплив на учасників податкової безпеки. Вагомий вплив на податкову безпеку країни має інституційна реформа системи органів, що реалізують податкову та митну політику та посилення регуляторного потенціалу оподаткування, його стимулюючого впливу на інститути розвитку.

Соціальний аспект податкової безпеки полягає у ступені захищеності інтересів усіх суб'єктів господарювання – держави, підприємницьких структур та населення, шляхом справедливого оподаткування, податкових преференцій, сплати податків та розподілу податкових надходжень між суб'єктами фінансової системи. Важливим є формування «податкової культури» та норми дисципліни, які забезпечать необхідний рівень податкової безпеки. Соціальна направленість податків має проявлятися через співвідношення прямого та непрямого оподаткування. Пряме оподаткування має переважати, що знизить навантаження на самих споживачів, а в разі ефективних ставок податків ще й активізує виробництво в державі. Податки мають ефективно реалізовуватися для вирішення соціально-економічних завдань для задоволення інтересів держави та її громадян.

Забезпечення податкової безпеки здійснюється через податковий механізм.

Інструменти податкового механізму, що включають

суб'єкти та об'єкти оподаткування, ставки і види податків і зборів, податкові пільги, податкові санкції, податкові консультації, податковий контроль, автоматизацію оподаткування, спеціальні податкові режими - відіграють роль стабілізаторів, які здійснюють державне регулювання податкового навантаження на економіку та соціальні процеси країни, регулюють швидкість надходження податків до бюджету, здійснюють контроль над своєчасністю і повнотою їх сплати та відсутністю шляхів приховування доходу, виступають основним інструментом регулювання соціально-економічного розвитку та рівня життя населення, забезпечують підтримку найменш захищених верств населення, здійснюють контроль утрати коштів, які повинні надійти від сплати податків та зборів, забезпечуючи при цьому наповнення бюджету. Інструменти податкового механізму відповідають за бюджетні наповнення, де податки та збори є основним джерелом доходної частини бюджету, рівень надходження яких впливає на економічне зростання та соціальний розвиток країни, від яких залежить фіскальна безпека держави.

Податкова безпека об'єднує низку підсистем нижчих рівнів, які формуються залежно від її суб'єктного складу. Суб'єктами податкової безпеки є держава та платники податків.

У системі податкової безпеки виділяють:

- податкову безпеку держави;
- податкову безпеку платників податків.

Відповідно до законодавства України **платники податків** – це фізичні особи, юридичні особи та їх відокремлені підрозділи, які мають, одержують (передають) об'єкти оподаткування або провадять діяльність (операції), що є об'єктом оподаткування або податковими законами, і на яких покладено обов'язок із сплати податків та зборів. Тобто це *юридичні особи* чи їх філії, відділення, інші відокремлені підрозділи, що *не мають статусу юридичної особи*, а також *фізичні особи*, які *мають статус суб'єктів підприємницької діяльності або не мають його*, на яких покладено обов'язок утримувати та/ або сплачувати податки й збори (обов'язкові платежі), пеню та штрафні санкції.

Поєднання бюджетної та податкової складових фінансової безпеки дає змогу розглядати фіскальну безпеку держави та особливості її забезпечення в економічних процесах. Крім

захищеності фіскальних інтересів держави, підприємств та громадян, фіскальна безпека передбачає здатність бюджетно-податкової системи своєчасно виконувати притаманні їй функції.

Для посилення фіскальної безпеки України та збільшення фіскальних надходжень до бюджету важливу роль відіграє вдосконалення митного контролю, що дозволить захистити внутрішній ринок від неякісного імпорту, ввезення товарів і предметів, які можуть зашкодити життю та здоров'ю громадян, вивезенні з України стратегічно важливих товарів.

Євроінтеграційний курс України вимагає:

- вдосконалення фіскальної політики;
- визначення напрямів забезпечення фіскальної безпеки держави та її адаптації до вимог європейських стандартів, ураховуючи особливості країни;
- забезпечення відповідного рівня соціального розвитку населення тощо.

Сутність фіскальної безпеки держави полягає у фінансовому забезпеченні податковими надходженнями, що забезпечить реалізацію ключових завдань державної політики та надасть змогу нейтралізувати зовнішні та внутрішні загрози для економічної і соціальної стабільності в державі.

Фіскальна безпека держави визначає рівень економіки країни – фінансову незалежність за рахунок наповнення бюджету фінансовими ресурсами та ефективного його розподілу і використання.

Фіскальна сфера – сукупність суспільних відносин, які характеризуються процесами формування матеріально-фінансової бази держави за рахунок диверсифікованих джерел фінансових надходжень (податкових, неподаткових надходжень, доходів від операцій з капіталом, трансфертів, повернення кредитів до бюджету, коштів від державних (місцевих) запозичень, коштів від приватизації державного майна (щодо державного бюджету), повернення бюджетних коштів з депозитів, надходження внаслідок продажу / пред'явлення цінних паперів) та здійснення державних витрат (видатків бюджету, які спрямовані на реалізацію заходів і програм, що передбачені законодавством, та надання

кредитів з бюджету, погашення основної суми державного боргу, придбання цінних паперів і розміщення коштів на депозитах) таким чином, щоб досягти забезпечення соціального добробуту, фінансової стабільності та економічного піднесення.

Фіскальний потенціал – сукупність наявних та потенційно можливих до мобілізації грошових ресурсів держави, що формуються за рахунок диверсифікованих джерел бюджетних надходжень в межах діючого -правового поля при фіскальних зусиллях з метою забезпечення загальносуспільних та фіскальних інтересів держави.

Фіскальні зусилля – це міра використання державою дохідної бази, що знаходиться в її розпорядженні.

Фіскальна відповідальність учасників бюджетних і податкових відносин базується на:

- нормах відповідного загального законодавства;
- фіскальних правилах, встановлених спеціальними законами або навіть конституційно;
- організаціях (державних і приватних), які можуть забезпечити моніторинг дотримання фіскальних правил (рис. 4.1).

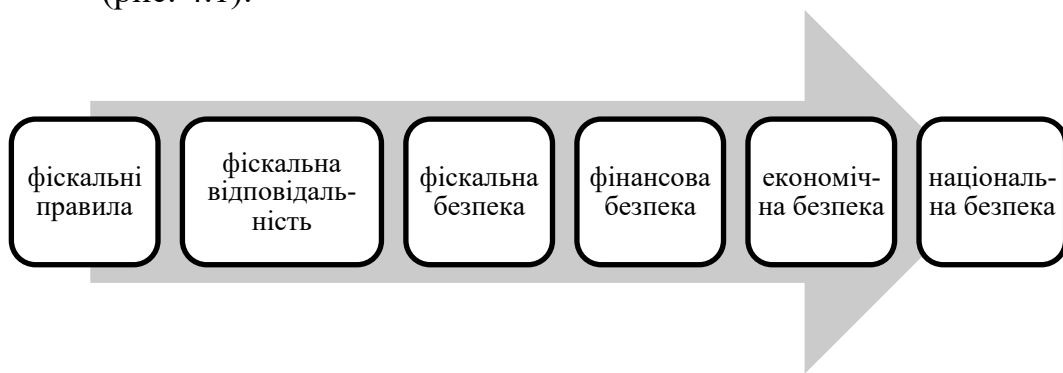

Рис 4.1. Управлінські взаємозв'язки фіскальної відповідальності учасників бюджетних і податкових відносин.

Фіскальна безпека держави реалізується за допомогою фіскальної політики.

Фіскальна політика держави - це один із інструментів державного втручання в економіку з метою подолання економічного спаду. Вона передбачає стягнення державних податків із усіх суб'єктів економіки, котрі мають будь-який дохід.

Розрізняють три основних види **фіскальної політики**:

- *нейтральна фіскальна політика* зазвичай проводиться, коли економіка знаходиться в рівновазі. Державні витрати повністю фінансуються за рахунком податкових надходжень і в цілому результат бюджету має нейтральний вплив на рівні економічної активності.
- *стимулююча фіскальна політика* включає в себе державні витрати, що перевищують податкові надходження, і, як правило, проводиться в період економічного спаду.
- *стримуюча фіскальна політика* має місце, коли державні витрати нижче податкових надходжень, і, як правило, проводиться для погашення державного боргу

Ефективність фіскальної політики виступає основним фактором, що визначає макроекономічні результати. На це впливає розмір державного сектора економіки. Уряд обкладає податками, саме купівельну спроможність, кредити, прибутки, заробітну плату.

Важливими **структурними елементами фіскальної безпеки держави**, що впливають на стан та індикатори економічної безпеки держави є:

- бюджетна безпека;
- безпека позабюджетних фондів;
- податкова безпека;
- митна безпека;
- боргова безпека;
- безпека фінансів територіальних громад;
- безпека фінансів державних підприємств та банків.

У табл. 4.1 представлено елементи функціонування та реалізації фіскальної політики, яка забезпечує перерозподіл національного доходу, відповідає за мобілізацію коштів до бюджетів держави для фінансування державних програм. Якщо використовувати окремі види фіскальної політики можна вплинути на економічні процеси в державі. В основному, фіскальна політика спрямовується на

забезпечення повної зайнятості, виробництво неінфляційного ВВП та згладжування циклічних коливань економіки держави.

Фіскальну безпеку держави потрібно розглядати як один зі складових елементів фінансової безпеки держави.

Таблиця 4.1

Фіскальна політика держави

Фіскальна політика		
Мета	Види	Функції
виробництво неінфляційного ВВП	недискреційна (здійснюється автоматично)	перерозподіл національного доходу
досягнення повної зайнятості	дискреційна (вплив держави)	вплив на стан господарства
згладжування циклічних коливань економіки		нагромадження необхідних ресурсів для фінансування державних програм

Основними критеріями фіскальної безпеки держави є:

6. **Безпека фінансових надходжень** - відносять доходи державного і місцевих бюджетів, що мобілізувалися за рахунок податкових, неподаткових надходжень, доходів від операцій з капіталом, трансфертів. Повернення кредитів та бюджетних коштів з депозитів.
7. **Безпека державних витрат** показує усі можливі видатки бюджету, які спрямовуються на реалізацію заходів і програм, що передбачені законодавством, та надання кредитів з бюджету, погашення основної суми державного боргу, купівля цінних паперів і розміщення коштів на депозитах. Окремим джерелом формування фінансових ресурсів держави є запозичення, а окремим напрямком використання бюджетних коштів є погашення боргових зобов'язань. Ця безпека дає зрозуміти тісний взаємозв'язок між борговою та фіскальною безпекою держави.
8. **Безпека міжбюджетних відносин**, яка створена через існування взаємозв'язку між складовими бюджетної системи.

Фіскальна безпека держави є однією з важливих складових фінансової безпеки держави, яка тісно взаємопов'язана з іншими її

складовими та впливає на рівень економічної та національної безпеки країни загалом через бюджет держави.

Стратегічні напрями діяльності у фіскальній сфері щодо отримання належного рівня забезпечення фіскальної безпеки держави подано на рис. 4.2.

СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ У ФІСКАЛЬНІЙ СФЕРІ	формування пріоритетів фіскальної політики на основі загальної економічної стратегії та можливостей її найбільш ефективної реалізації
	реформування політики державних витратів та податкової системи в цілому з метою посилення стимулюючих функцій фіскальної політики
	забезпечення залежності державних витрат від доходів
	реформування бюджетних взаємовідносин між центральними, регіональними і місцевими рівнями
	ефективне управління державними коштами та їх раціональне використання
	вдосконалення управління державним зовнішнім і внутрішнім боргом
	вдосконалення структури державних витрат відповідно до пріоритетів розвитку суспільства
	забезпечення стабільності в оподаткуванні
	реформування системи податкових пільг з врахуванням економічних інтересів держави, галузей, підприємств
	посилення контролю за повнотою сплати податків
розширення бази та прав місцевих органів влади щодо формування доходів місцевих бюджетів за рахунок місцевих податків і зборів	

Рис. 4.2. Стратегічні напрями діяльності у фіскальній сфері.

Покращення фіскальної безпеки держави залежить від вдосконалення координації між бюджетною, податковою та монетарною політиками в частині забезпечення своєчасного наповнення дохідної частини бюджету країни, оперативного

здійснення видатків із дотриманням проголошеного значення офіційного показника інфляції (таргету) протягом визначеного періоду часу. Дискреційна політика податкового регулювання має скорочувати розриви між реальними та номінальними податковими надходженнями, а монетарна політика – через посилення інституційної спроможності Національного банку України, реалізуючи режим інфляційного таргетування, повинна сприяти їх скороченню.

Для покращення забезпечення фіскальної безпеки держави доцільно:

- дотримуватись податкового законодавства шляхом забезпечення дієвої діяльності органів контролю;
- провести інституційну реформу системи органів, що реалізують податкову та митну політику;
- підвищити якість планування та виконання податкових надходжень до бюджету країни на основі середньострокової системи бюджетного планування;
- адаптувати базу оподаткування відповідно до змін макроекономічного середовища;
- посилити функціональні спроможності щодо протидії ухиленню від сплати податків (передусім через офшори, конвертаційні центри, порушення митних правил);
- покращити механізм виявлення фіскальних ризиків щодо упередження виникнення новоствореного податкового боргу;
- упорядкувати систему надання податкових пільг;
- покращити систему податкового адміністрування та підвищити довіру до фіскальних інституцій.

Важливою ланкою посилення фіскальної безпеки є контроль за правильністю визначення митної вартості. Митне законодавство України відповідає міжнародним стандартам та деталізує процес визначення митної вартості, внутрішні протистояння декларанта та митного органу завжди будуть викликати дискусії щодо встановлення бази нарахування митних платежів. Пошук декларантами варіантів класифікації товару за іншим кодом приводить до зниження митної вартості товару та інших маніпуляцій, що створює проблеми затримок при митному оформленні або неефективного контролю внаслідок часових обмежень щодо

здійснення митних формальностей.

4.2. Індикатори оцінки фіскальної безпеки держави

Для визначення рівня фіскальної безпеки держави можна виокремлюють такі індикативні показники, що є як дестимуляторами, так і стимуляторами. Це дозволяють максимально відобразити специфічні особливості функціонування фіскальної сфери:

- *рівень монетизації економіки* - обчислюється, як відношення грошового агрегату М2 (готівка, грошові кошти на рахунках підприємств і внески населення в банках) до ВВП у відсотках та характеризує ступінь забезпеченості економіки грошима, необхідними для проведення платежів і розрахунків, та відображає забезпеченість процесів виробництва та споживання відповідною грошовою масою;
- *рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет* – розраховується як відношення доходів зведеного бюджету до ВВП у відсотках та пояснює стан соціально-економічної сфери країни; при стабільних пропорціях такого розподілу зростають доходи усіх суб'єктів;
- *рівень дефіциту (профіциту) зведеного бюджету до ВВП* – вказує на ступінь збалансованості бюджету.
- *відношення дефіциту (профіциту) бюджету до видатків зведеного бюджету* – відображає обсяг видатків, які не забезпечені бюджетними доходами;
- *відношення загального обсягу державного боргу до ВВП* – відображає рівень фінансової стійкості економіки держави та вказує на можливу загрозу фінансового краху.
- *рівень боргового навантаження на бюджет* (частка видатків на погашення та обслуговування державної позики у загальних видатках зведеного бюджету) – характеризує макроекономічну позицію державного боргу, вказує на здатність держави виконувати власні боргові зобов'язання (D);
- *рівень податкового навантаження на економіку* (частка податкових надходжень Зведеного бюджету України у ВВП)

- відображає ефективність системи оподаткування країни та рівень наповнення казни за рахунок податкових надходжень;
- *відношення обсягу податкового боргу до ВВП* – показує втрати бюджету через недоотримання податкових надходжень внаслідок непогашення податкових зобов'язань платниками податків;
 - *частка міжбюджетних трансфертів у доходах місцевих бюджетів* – характеризує ступінь самостійності місцевих органів влади й можливість виконання ними власних повноважень за рахунок отриманих фінансових ресурсів;
 - *рівень трансфертів з державного бюджету до ВВП* – вказує на ступінь залежності місцевих бюджетів від державного бюджету;
 - *рівень трансфертів Пенсійному фонду України до загальних доходів зведеного бюджету* – відображає спроможність надання таких коштів з казни держави без завдання шкоди виконанню усіх інших покладених на неї функцій;
 - *рівень інфляції (рік до попереднього року)* – показує падіння купівельної спроможності грошей, підвищення грошової вартості життя та показує, як змінилися ціни в економіці;
 - *рівень мінізації доходів зведеного бюджету, % до ВВП* – визначає нереалізований потенціал соціально-економічного розвитку.

Основними показниками для оцінки фіскальної безпеки України є:

- рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет (без урахування доходів Пенсійного фонду), % (порогове значення – не більше 30%);
- виконання дохідної частини Державного бюджету України, % (порогове значення – 95%);
- виконання видаткової частини Державного бюджету України, %;
- відношення розміру дефіциту (профіциту) Державного бюджету України до ВВП, % (порогове значення – не більше 3%);
- відношення розміру дефіциту (профіциту) державного бюджету до загальної суми видатків Державного бюджету України, % (порогове значення – не більше 10%);

- відношення загального обсягу державного боргу до ВВП, % (порогове значення – 55-60%);
- боргове навантаження на бюджет (частка видатків на погашення та обслуговування державних позик у загальній сумі видатків Державного бюджету України), % (порогове значення – 30%);
- податкове навантаження на економіку (податковий коефіцієнт), % (порогове значення – не більше 30%);
- відношення обсягу податкового боргу до ВВП, % (порогове значення – не більше 3%);
- частка міжбюджетних трансфертів у доходах місцевих бюджетів, % (порогове значення – не більше 35%);
- трансферти з державного бюджету у % до ВВП (порогове значення – не більше 10-15%);
- трансферти Пенсійного фонду України з Державного бюджету України до загальних доходів державного бюджету, % (порогове значення – не більше 30%).

Найбільшу питому вагу у складі фіскальної безпеки держави займає саме бюджетна безпека, що визначається як стан забезпечення платоспроможності та фінансової стійкості державних фінансів, що надає можливість органам державної влади максимально ефективно виконувати покладені на них функції. Для забезпечення фінансової стійкості державних фінансів необхідно провести моніторинг фіскальної безпеки, який дозволить своєчасно виявляти загрози фінансовим інтересам держави.

У вітчизняній практиці фіскальну безпеку країни визначають на основі бюджетної безпеки в системі економічної безпеки та оцінюють за допомогою офіційної методики, затвердженої наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» від 29 жовтня 2013 р. № 1277. Сучасна методика базується на аналізі індикаторів економічної безпеки для її інтегральної оцінки.

Для визначення сучасного стану фіскальної безпеки та формування її прогнозу необхідно скористатися алгоритмом наведеним на рисунку 4.3.

Алгоритм визначення інтегрального рівня показників фіскальної безпеки

Рис. 4.3. Алгоритм моніторингу та визначення інтегрального рівня показників фінансової безпеки

1. *Формування переліку індикаторів фінансової безпеки*

У наказі Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» від 29 жовтня 2013 р. № 1277 не наведено перелік індикаторів фінансової безпеки країни, тому для розрахунку даного показника використаємо вищезазначені індикатори.

2. *Розрахунок абсолютних значень індикаторів фінансової безпеки за 3 роки*

У таблиці 4.2 наведено вхідні дані для розрахунку індикаторів фінансової безпеки країни за 2019-2021 рр.

Таблиця 4.2

**Вхідні дані для розрахунку індикаторів фіскальної безпеки
країни за 2019-2021 рр.**

Показник	2019	2020	2021
Грошовий агрегат М2, млн. грн.	1 435 221,3	1 847 363,5	2 069 606,0
Валовий внутрішній продукт (номінальний), млн. грн.	3 974 564	4 194 102	5 459 574
Доходи зведеного бюджету, млн. грн.	1 289 779,8	1 376 661,6	1 662 242,7
Дефіцит зведеного бюджету України, млн. грн.	84 316,4	223 944,3	186 908,3
Видатки зведеного бюджету України, млн. грн.	1 370 113,0	1 595 289,7	1 844 377,7
Загальний обсяг державного боргу України, млн. грн.	1 998 275,4	2 551 935,6	2 671 827,6
Видатки на погашення та обслуговування державної позики, млн. грн.	120 096,1	121 239,4	157 591,8
Податкові надходження зведеного бюджету України, млн. грн.	1 070 321,8	1 136 687,2	1 453 804,1
Податковий борг зведеного бюджету, млн. грн.	125 512,9	104 975,3	105 726,7
Обсяг міжбюджетних трансфертів, млн. грн.	260 302,0	160 177,1	202 733,3
Доходи місцевих бюджетів, млн. грн.	560 527,9	471 479,9	580 699,2
Обсяг трансфертів Пенсійному фонду України, млрд. грн.	182,3	202,3	195,3
Рівень інфляції, %	104,1	105,0	110,0

Користуючись Методичними рекомендаціями щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, проведемо розрахунки індикаторів фіскальної безпеки України за 2019-2021 рр. Методологія розрахунку індикаторів фіскальної безпеки України представлена в таблиці 4.3.

Таблиця 4.3

Методологія розрахунку індикаторів фіскальної безпеки

Індикатор		Формула
I ₁	Рівень монетизації економіки, %	(грошовий агрегат М2, млн грн/ валовий внутрішній продукт України (номінальний), млн грн)*100 %
I ₂	Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет, %	(доходи зведеного бюджету України, млн грн/ валовий внутрішній продукт України (номінальний), млн грн)*100 %
I ₃	Рівень дефіциту (профіциту) зведеного бюджету до ВВП, %	(дефіцит зведеного бюджету України, млн грн/ валовий внутрішній продукт України (номінальний), млн грн)*100 %
I ₄	Відношення дефіциту (профіциту) бюджету до видатків зведеного бюджету, %	(дефіцит зведеного бюджету України, млн грн/ видатки зведеного бюджету України, млн грн)*100 %
I ₅	Відношення загального обсягу державного боргу до ВВП	(загальний обсяг державного боргу України, млн грн/ валовий внутрішній продукт України (номінальний), млн грн)*100 %
I ₆	Рівень боргового навантаження на бюджет, %	(видатки на погашення та обслуговування державної позики, млн грн/видатки зведеного бюджету України, млн грн)*100%
I ₇	Рівень податкового навантаження на економіку, %	(податкові надходження зведеного бюджету України, млн грн/ валовий внутрішній продукт України (номінальний), млн грн)*100 %
I ₈	Відношення обсягу податкового боргу до ВВП, %	(обсяг податкового боргу, млн грн/ валовий внутрішній продукт України (номінальний), млн грн)*100 %
I ₉	Частка міжбюджетних трансфертів у доходах місцевих бюджетів, %	(обсяг міжбюджетних трансфертів, млн грн/доходи місцевих бюджетів, млн грн)*100 %

Продовження табл. 4.3

I₁₀	Рівень трансфертів з державного бюджету до ВВП, %	(обсяг міжбюджетних трансфертів/ валовий внутрішній продукт України (номінальний), млн грн)*100 %
I₁₁	Рівень трансфертів Пенсійному фонду України до загальних доходів зведеного бюджету, %	(обсяг міжбюджетних трансфертів Пенсійному фонду України, млрд грн/доходи зведеного бюджету України, млрд грн)*100 %
I₁₂	Рівень інфляції (рік до попереднього року), %	((індекс цін поточного року-індекс цін минулого року)/індекс цін минулого року)*100 %
I₁₃	Рівень тінізації доходів зведеного бюджету, %	((доходи зведеного бюджету без наявності тіншової економіки, млн грн – фактичні доходи зведеного бюджету, млн грн)/ валовий внутрішній продукт України (номінальний), млн грн)*100 %

Проведемо розрахунок кожного з індикаторів на основі вхідних даних за допомогою формул, описаних у табл. 4.3 на прикладі індикаторів за 2019 рік:

I₁ – Рівень монетизації економіки, %

Відповідно до формули (табл. 4.3) розрахуємо I₁ у 2019 році:

$$I_1 = \frac{1\,435\,221,3}{3\,974\,564} * 100\% = 36,11\%$$

1) **I₂** – Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет, %

Відповідно до формули (табл. 4.3) розрахуємо I₂ у 2019 році:

$$I_2 = \frac{1\,289\,779,8}{3\,974\,564} * 100\% = 32,45\%$$

2) **I₃** – Рівень дефіциту (профіциту) зведеного бюджету до ВВП, %

Відповідно до формули (табл. 4.3) розрахуємо I₃ у 2019 році:

$$I_3 = \frac{84\,316,4}{3\,974\,564} * 100\% = 2,12\%$$

3) **I₄** – Відношення дефіциту (профіциту) бюджету до видатків зведеного бюджету, %

Відповідно до формули (табл. 4.3) розрахуємо I₄ у 2019 році:

$$I_4 = \frac{84\,316,4}{1\,370\,113,0} * 100\% = 6,15\%$$

4) **I₅** – Відношення загального обсягу державного боргу до ВВП, %

Відповідно до формули (табл. 4.3) розрахуємо I₅ у 2019 році:

$$I_5 = \frac{1\,998\,275,4}{3\,974\,564} * 100\% = 50,27\%$$

5) **I₆** – Рівень боргового навантаження на бюджет, %

Відповідно до формули (табл. 4.3) розрахуємо I₆ у 2019 році:

$$I_6 = \frac{120\,096,1}{1\,370\,113,0} * 100\% = 8,76\%$$

6) **I₇** – Рівень податкового навантаження на економіку, %

Відповідно до формули (табл. 4.3) розрахуємо I₇ у 2019 році:

$$I_7 = \frac{1\,070\,321,8}{3\,974\,564} * 100\% = 26,93\%$$

7) **I₈** – Відношення обсягу податкового боргу до ВВП, %

Відповідно до формули (табл. 4.3) розрахуємо I₈ у 2019 році:

$$I_8 = \frac{125\,512,9}{3\,974\,564} * 100\% = 3,16\%$$

8) **I₉** – Частка міжбюджетних трансфертів у доходах місцевих бюджетів, %

Відповідно до формули (табл. 4.3) розрахуємо I₉ у 2019 році:

$$I_9 = \frac{260\,302,0}{560\,527,9} * 100\% = 46,44\%$$

9) **I₁₀** – Рівень трансфертів з державного бюджету до ВВП, %

Відповідно до формули (табл. 4.3) розрахуємо I₁₀ у 2019 році:

$$I_{10} = \frac{260\,302,0}{3\,974\,564} * 100\% = 6,55\%$$

10) I_{11} – Рівень трансфертів Пенсійному фонду України до загальних доходів зведеного бюджету, %

Відповідно до формули (табл. 4.3) розрахуємо I_{11} у 2019 році:

$$I_{11} = \frac{182,3}{1\,289,8} * 100\% = 14,13\%$$

11) I_{12} – Рівень інфляції, %

Відповідно до формули (табл. 4.3) розрахуємо I_{12} у 2019 році:

$$I_{12} = \frac{104,1 - 109,8}{109,8} * 100\% = -5,19$$

12) I_{13} – Рівень мінізації доходів зведеного бюджету, %

Таким же методом розраховуємо індикатори для 2020 та 2021 років та проводимо аналіз індикаторів відповідно до їх порогових значень (табл. 4.4)

Таблиця 4.4

Аналіз індикаторів фіскальної безпеки за 2019-2021 рр.

Індикатор	2019	2020	2021	Порогові значення
I_1	36,11	44,05	37,91	40;65;80;100
I_2	32,45	32,82	30,45	25;30;32;36,5
I_3	2,12	5,34	3,42	5;2;-1;0,5
I_4	6,15	14,04	10,13	12;7;5;3
I_5	50,27	60,84	48,94	60;20;15;10
I_6	8,76	7,6	8,54	15;7;5;3
I_7	26,93	27,10	26,63	30;28;25;22
I_8	3,16	2,5	1,94	5;3;1;0,5
I_9	46,44	33,97	34,91	30;28;25;20
I_{10}	6,55	3,82	3,71	10;7;4;3
I_{11}	14,13	14,69	11,75	12;7;4;3
I_{12}	-5,19	0,86	4,76	10;5;3;2
I_{13}	34,2	34,1	34,1*	8;6;3;2

*Взято на рівні попереднього року.

3. Нормування індикаторів фіскальної безпеки

Нормування індикаторів фіскальної безпеки проводиться за формулою:

$$y(x) = \frac{X - X_{\min}}{X_{\max} - X_{\min}}, \quad (4.1)$$

де, X – значення індикатора;

X_{\min} – мінімальне значення часового ряду.

X_{\max} – максимальне значення часового ряду.

Використовуючи значення індикаторів фіскальної безпеки наведених у таблиці 4.4 та формулу 4.1 здійснимо нормування. Нормовані значення вищезгаданих індикаторів відображено у таблиці 4.5.

Таблиця 4.5

Нормовані значення індикаторів фіскальної безпеки за 2019-2021 рр.

Рік	Розрахунок нормованого значення індикатора	Нормоване значення
1	2	3
Рівень монетизації економіки, %		
2019	(36,11-36,11)/(44,05-36,11)	0
2020	(44,05-36,11)/(44,05-36,11)	1
2021	(37,91-36,11)/(44,05-36,11)	0,227
Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет, %		
2019	(32,45-30,45)/(32,82-30,45)	0,843
2020	(32,82-30,45)/(32,82-30,45)	1
2021	(30,45-30,45)/(32,82-30,45)	0
Рівень дефіциту (профіциту) зведеного бюджету до ВВП, %		
2019	(2,12-2,12)/(5,34-2,12)	0
2020	(5,34-2,12)/(5,34-2,12)	1
2021	(3,42-2,12)/(5,34-2,12)	0,403
Відношення дефіциту (профіциту) бюджету до видатків зведеного бюджету, %		
2019	(6,15-6,15)/(14,04-6,15)	0
2020	(14,04-6,15)/(14,04-6,15)	1
2021	(10,13-6,15)/(14,04-6,15)	0,504

Продовження табл. 4.5

1	2	3
Відношення загального обсягу державного боргу до ВВП		
2019	(50,27-48,94)/(60,48-48,94)	0,112
2020	(60,84-48,94)/(60,48-48,94)	1
2021	(48,94-48,94)/(60,48-48,94)	0
Рівень боргового навантаження на бюджет, %		
2019	(8,76-7,6)/(8,76-7,6)	1
2020	(7,6-7,6)/(8,76-7,6)	0
2021	(8,54-7,6)/(8,76-7,6)	0,810
Рівень податкового навантаження на економіку, %		
2019	(26,93-26,63)/(27,10-26,63)	0,638
2020	(27,10-26,63)/(27,10-26,63)	1
2021	(26,63-26,63)/(27,10-26,63)	0
Відношення обсягу податкового боргу до ВВП, %		
2019	(3,16-1,94)/(3,16-1,94)	1
2020	(2,5-1,94)/(3,16-1,94)	0,459
2021	(1,94-1,94)/(3,16-1,94)	0
Частка міжбюджетних трансфертів у доходах місцевих бюджетів, %		
2019	(46,44-33,97)/(46,44-33,97)	1
2020	(33,97-33,97)/(46,44-33,97)	0
2021	(34,91-33,97)/(46,44-33,97)	0,075
Рівень трансфертів з державного бюджету до ВВП, %		
2019	(6,55-3,71)/(6,55-3,71)	1
2020	(3,82-3,71)/(6,55-3,71)	0,039
2021	(3,71-3,71)/(6,55-3,71)	0
Рівень трансфертів Пенсійному фонду України до загальних доходів зведеного бюджету, %		
2019	(14,13-11,75)/(14,69-11,75)	0,809
2020	(14,69-11,75)/(14,69-11,75)	1
2021	(11,75-11,75)/(14,69-11,75)	0
Рівень інфляції (рік до попереднього року), %		
2019	(-5,19-(-5,19))/(4,76-(-5,19))	0
2020	(0,86-(-5,19))/(4,76-(-5,19))	0,608
2021	(4,76-(-5,19))/(4,76-(-5,19))	1
Рівень тінізації доходів зведеного бюджету, %		
2019	(34,2-34,1)/(34,2-34,1)	1
2020	(34,1-34,1)/(34,2-34,1)	0
2021	(34,1-34,1)/(34,2-34,1)	0

4. *Визначення вагових коефіцієнтів*

У науковій літературі немає сталих вагових коефіцієнтів для визначення інтегрального показника фіскальної безпеки, тому для наведених індикаторів фіскальної безпеки України пропонуємо вагові коефіцієнти, наведені у таблиці 4.6.

Таблиця 4.6

Вагові коефіцієнти індикаторів фіскальної безпеки України

№	Індикатор стану фіскальної безпеки	Значення вагового коефіцієнта
1	Рівень монетизації економіки, %	0,0872
2	Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет, %	0,0870
3	Рівень дефіциту (профіциту) зведеного бюджету до ВВП, %	0,0718
4	Відношення дефіциту (профіциту) бюджету до видатків зведеного бюджету, %	0,0699
5	Відношення загального обсягу державного боргу до ВВП	0,0829
6	Рівень боргового навантаження на бюджет, %	0,0472
7	Рівень податкового навантаження на економіку, %	0,0907
8	Відношення обсягу податкового боргу до ВВП, %	0,0919
9	Частка міжбюджетних трансфертів у доходах місцевих бюджетів, %	0,0713
10	Рівень трансфертів з державного бюджету до ВВП, %	0,0886
11	Рівень трансфертів Пенсійному фонду України до загальних доходів зведеного бюджету, %	0,0981
12	Рівень інфляції (рік до попереднього року), %	0,0705
13	Рівень тінізації доходів зведеного бюджету, %	0,0429

5. *Розрахунок інтегрального показника фіскальної безпеки*

Розрахунок інтегрального показника фіскальної безпеки здійснюється за формулою 4.2:

$$I_m = \sum_{i=1}^n d_i y_i, \quad (4.2)$$

де I_m – агрегований показник;

d_i – ваговий коефіцієнт;

y_i – нормалізована оцінка i -го індикатора.

Відповідно до вищенаведеної формули розраховуємо інтегральний показник фіскальної безпеки.

$$\begin{aligned} \text{ФБ 2019} &= 0 * 0,0872 + 0,843 * 0,0870 + 0 * 0,0718 + 0 * 0,0699 \\ &+ 0,112 * 0,0829 + 1 * 0,0472 + 0,638 * 0,0907 + 1 \\ &* 0,0919 + 1 * 0,0713 + 1 * 0,0886 + 0,809 * 0,0981 + 0 \\ &* 0,0705 + 1 * 0,0429 = 0,561 \end{aligned}$$

Переводимо даний результат у відсоткове відношення:

$$\text{ФБ 2019} = 0,561 * 100\% = 56,1\%$$

$$\begin{aligned} \text{ФБ 2020} &= 1 * 0,0872 + 1 * 0,0870 + 1 * 0,0718 + 1 * 0,0699 + 1 \\ &* 0,0829 + 0 * 0,0472 + 1 * 0,0907 + 0,459 * 0,0919 + 0 \\ &* 0,0713 + 0,039 * 0,0886 + 1 * 0,0981 + 0,608 * 0,0705 \\ &+ 0 * 0,0429 = 0,674 \end{aligned}$$

Переводимо даний результат у відсоткове відношення:

$$\text{ФБ 2020} = 0,674 * 100\% = 67,4\%$$

$$\begin{aligned} \text{ФБ 2021} &= 0,227 * 0,0872 + 0 * 0,0870 + 0,403 * 0,0718 + 0,504 \\ &* 0,0699 + 0 * 0,0829 + 0,810 * 0,0472 + 0 * 0,0907 + 0 \\ &* 0,0919 + 0,075 * 0,0713 + 0 * 0,0886 + 0 * 0,0981 + 1 \\ &* 0,0705 + 0 * 0,0429 = 0,198 \end{aligned}$$

Переводимо даний результат у відсоткове відношення:

$$\text{ФБ 2021} = 0,198 * 100\% = 19,8\%$$

Розрахований рівень фіскальної безпеки України за 2019-2021 рр. представлено у таблиці 4.7 та продемонстровано його динаміку на рисунку 4.4.

Проаналізувавши рівень фіскальної безпеки України, можна спрогнозувати яким він буде у 2022 – 2024 рр. Для розрахунку

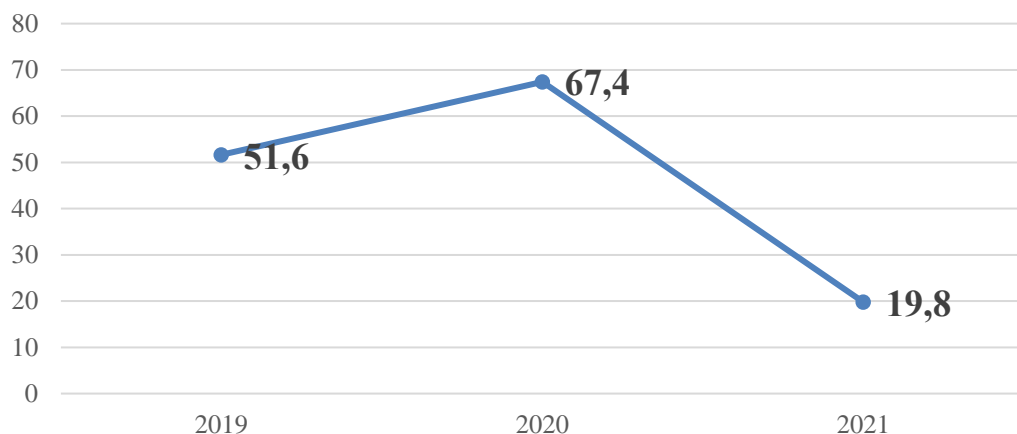
використовуємо метод динамічного ряду, що включає в себе послідовність показників, які характеризують зміну показників у часі.

Таблиця 4.7

**Інтегральний показник фіскальної безпеки України,
2019-2021 рр.**

Показник	2019	2020	2021
Інтегральний показник фіскальної безпеки, %	51,6	67,4	19,8

Основним аналітичним показником динамічного ряду, що застосовується для прогнозування значень показників є середній коефіцієнт зростання.

**Рис. 4.4. Рівень фіскальної безпеки України
за 2019-2021 рр., %**

6. Розрахунок прогнозних показників

Середній коефіцієнт зростання розраховується за наступною формулою:

$$k = \frac{\sqrt[n-1]{x_n}}{\sqrt{x_0}}, \quad (4.3)$$

де, x_n – кінцеве значення динамічного ряду;

x_0 – початкове значення динамічного ряду;

n – кількість показників динамічного ряду.

На основі таблиці 4.4 розраховано коефіцієнт зростання та прогнозні показники на 2022 – 2024 рр.

Розглянемо на прикладі рівня монетизації економіки спосіб розрахунку коефіцієнту зростання та прогнозованого показника на 2022 рік:

$$1) \text{ Коефіцієнт зростання: } K = \sqrt[3-1]{\frac{37,91}{36,11}} = 1,02$$

$$2) \text{ Рівень монетизації економіки: } \text{PME } 2022 = 37,91 \times 1,02 = 38,67$$

Таблиця 4.8

Прогнозоване значення індикаторів фіскальної безпеки України 2022-2024 рр.

	Індикатор	Коефіцієнт зростання	2022	2023	2024
1	2	3	4	5	6
I₁	Рівень монетизації економіки, %	1,02	38,67	39,44	40,32
I₂	Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет, %	0,97	31,39	30,45	29,54
I₃	Рівень дефіциту (профіциту) зведеного бюджету до ВВП, %	1,27	4,34	5,51	7,00
I₄	Відношення дефіциту (профіциту) бюджету до видатків зведеного бюджету, %	1,28	12,96	16,58	21,22
I₅	Відношення загального обсягу державного боргу до ВВП	0,98	47,96	47,00	46,06
I₆	Рівень боргового навантаження на бюджет, %	0,98	8,37	8,20	8,04
I₇	Рівень податкового навантаження на економіку, %	0,99	26,36	26,09	25,83
I₈	Відношення обсягу податкового боргу до ВВП, %	0,78	1,51	1,18	0,92
I₉	Частка міжбюджетних трансфертів у доходах місцевих бюджетів, %	1,01	35,26	35,61	35,97
I₁₀	Рівень трансфертів з державного бюджету до ВВП, %	0,75	2,78	2,08	1,56

Продовження табл. 4.8

1	2	3	4	5	6
I ₁₁	Рівень трансфертів Пенсійному фонду України до загальних доходів зведеного бюджету, %	0,91	10,69	9,73	8,85
I ₁₂	Рівень інфляції (рік до попереднього року), %	0,96	4,56	4,38	4,21
I ₁₃	Рівень тінізації доходів зведеного бюджету, %	0,99	33,76	33,42	32,74

Для визначення прогнозного рівня фіскальної безпеки України на 2022-2024 рр. розраховуємо інтегральні показники на основі даних наведених у таблиці 4.8.

Використовуючи формулу 4.1 проведемо нормування показників з таблиці 4.8. Прогнозовані значення нормованих індикаторів фіскальної безпеки за аналізований період наведено у таблиці 4.9.

Далі розраховуємо прогнозований рівень фіскальної безпеки України на 2022 – 2024 роки за формулою 4.2 на основі вищенаведених даних з таблиці:

$$\begin{aligned} \text{ФБ 2022} &= 0 * 0,0872 + 1 * 0,0870 + 0 * 0,0718 + 0 * 0,0699 + 1 \\ &* 0,0829 + 1 * 0,0472 + 1 * 0,0907 + 1 * 0,0919 + 0 \\ &* 0,0713 + 1 * 0,0886 + 1 * 0,0981 + 1 * 0,0705 + 1 \\ &* 0,0429 = 0,6998 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \text{ФБ 2023} &= 0,467 * 0,0872 + 0,492 * 0,0870 + 0,439 * 0,0718 + 0,438 \\ &* 0,0699 + 0,495 * 0,0829 + 0,485 * 0,0472 + 0,491 \\ &* 0,0907 + 0,441 * 0,0919 + 0,493 * 0,0713 + 0,426 \\ &* 0,0886 + 0,478 * 0,0981 + 0,485 * 0,0705 + 0,667 \\ &* 0,0429 = 0,4737 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \text{ФБ 2024} &= 1 * 0,0872 + 0 * 0,0870 + 1 * 0,0718 + 1 * 0,0699 + 0 \\ &* 0,0829 + 0 * 0,0472 + 0 * 0,0907 + 0 * 0,0919 + 1 \\ &* 0,0713 + 0 * 0,0886 + 0 * 0,0981 + 0 * 0,0705 + 0 \\ &* 0,0429 = 0,3002 \end{aligned}$$

Таблиця 4.9

Прогнозоване значення нормованих індикаторів фіскальної безпеки за 2022-2024 рр.

Індикатор	Нормоване значення		
	2022	2023	2024
I ₁ - Рівень монетизації економіки, %	0	0,467	1
I ₂ - Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет, %	1	0,492	0
I ₃ - Рівень дефіциту (профіциту) зведеного бюджету до ВВП, %	0	0,439	1
I ₄ - Відношення дефіциту (профіциту) бюджету до видатків зведеного бюджету, %	0	0,438	1
I ₅ - Відношення загального обсягу державного боргу до ВВП	1	0,495	0
I ₆ - Рівень боргового навантаження на бюджет, %	1	0,485	0
I ₇ - Рівень податкового навантаження на економіку, %	1	0,491	0
I ₈ - Відношення обсягу податкового боргу до ВВП, %	1	0,441	0
I ₉ - Частка міжбюджетних трансфертів у доходах місцевих бюджетів, %	0	0,493	1
I ₁₀ - Рівень трансфертів з державного бюджету до ВВП, %	1	0,426	0
I ₁₁ - Рівень трансфертів Пенсійному фонду України до загальних доходів зведеного бюджету, %	1	0,478	0
I ₁₂ - Рівень інфляції (рік до попереднього року), %	1	0,485	0
I ₁₃ - Рівень тінізації доходів зведеного бюджету, %	1	0,667	0

Переводимо даний результат у відсоткове відношення:

$$\text{ФБ 2021} = 0,6998 * 100\% = 69,98\%$$

$$\text{ФБ 2022} = 0,4737 * 100\% = 47,37\%$$

$$\text{ФБ 2023} = 0,3002 * 100\% = 30,02\%$$

У табл. 4.10 та на рис. 4.5 наведено прогнозовані значення інтегрального показника та динаміку прогнозованого рівня фіскальної безпеки України за 2022-2024 рр.

Таблиця 4.10

Прогнозоване значення інтегрального показника фінансової безпеки України, 2022-2024 рр.

Показник	2022	2023	2024
Інтегральний показник фінансової безпеки, %	69,98	47,37	30,02

Рис. 4.5. Прогнозований рівень фінансової безпеки України 2022-2024 рр.,%

7. SWOT-аналіз

На основі проведеного дослідження представляємо SWOT-аналіз фінансової безпеки країни (рис. 4.6).

У списку сильних сторін та можливостей визначено тільки позитивні оцінки (якщо «5» — відповідний сильний фактор має найвищий рівень, а якщо «1» — найнижчий).

Слабкі сторони і загрози оцінюються за тим самим принципом, тільки максимум — для негативних значень (якщо «5» — найвищий негативний рівень впливу, якщо «1» — цей фактор слабкості практично невластивий).

<p>СИЛЬНІ СТОРОНИ (+15)</p> <p>(+4) Наявність відповідного законодавства</p> <p>(+4) Використання сучасних інформаційних технологій</p> <p>(+3) Висока увага до фіскальних правопорушень</p> <p>(+4) Наявність відповідних контролюючих органів</p>	<p>СЛАБКІ СТОРОНИ (-14)</p> <p>(-4) Недостатня ефективність контролюючих органів</p> <p>(-4) Низький рівень свідомості населення</p> <p>(-3) Недостатня компетентність та кваліфікація працівників державних органів</p> <p>(-3) Недостатня прозорість та відкритість процесу контролю за дотриманням фіскальних правил та процедур</p>
<p>МОЖЛИВОСТІ (+12)</p> <p>(+5) Розвиток співпраці з міжнародними організаціями та використання їхнього досвіду</p> <p>(+4) Застосування новітніх технологій та програм</p> <p>(+3) Підвищення кваліфікації працівників відповідних органів</p>	<p>ЗАГРОЗИ (-16)</p> <p>(-4) Економічна та політична ситуація у країні</p> <p>(-5) Війна в країні</p> <p>(-4) Зростання кіберзлочинності та кібератак</p> <p>(-3) Значний рівень корупції у країні</p>

Рис. 4.6. SWOT-аналіз фіскальної безпеки держави

Основними напрямками вдосконалення бюджетно-податкової сфери для стабілізації та поліпшення фіскальної безпеки держави є:

- впровадження ефективної фіскальної політики держави відповідно до стратегії соціально-економічного розвитку країни;
- зниження бюджетного дефіциту, що сприятиме стабілізації публічних фінансів;

- проведення бюджетного планування із врахуванням перегляду системи державних цільових програм на основі системи державного планування та прогнозування;
- забезпечення дотримання стабільності цін із врахуванням рівня інфляції, що сприятиме формуванню відповідного рівня доходної частини бюджету;
- зниження та оптимізація рівня податкового навантаження, що сприятиме зниженню рівня тінізації економіки, ухилення від сплати податків, поліпшенню інвестиційного клімату держави та зацікавленості інвесторів, зростанню доходів населення та підвищенню економічного розвитку країни;
- забезпечення стабільності процесу оподаткування та контролю над своєчасністю та повнотою сплати податків і зборів ;
- ефективне та раціональне використання бюджетних коштів, удосконалення напрямів управління державним боргом країни тощо.

Застосування цих заходів важливе не тільки на загальнодержавному рівні, але й на регіональному з позиції децентралізації місцевих фінансів.

4.3. Чинники та загрози фіскальної безпеки держави

Основною причиною підвищення ефективності забезпечення фіскальної безпеки є передчасне виявлення та прогнозування можливості виникнення явищ чи реалізації дій, що прямо чи опосередковано чинитимуть вплив на фіскальну безпеку держави й виступатимуть як загрози. Знання інформації про активізацію загроз дає змогу тому чи іншому суб'єкту фіскальної безпеки вжити необхідних заходів щодо їх мінімізації чи нейтралізації.

***Чинники** – наявні (позитивні чи негативні) або можливі умови чи процеси, що мають вплив на об'єкт дослідження за певних умов.*

На рівень фіскальної безпеки України мають позитивний або негативний вплив чинники, які формуються за певних умов і ситуацій, що складаються на локальному (державному, регіональному) чи глобальному рівнях.

Визначення чинників фіскальної безпеки України дозволяє з'ясувати вектор подальшого регулювання цієї сфери фінансової безпеки через призму визначення загроз та фіскальних ризиків, а також виділити актуальні проблеми забезпечення фіскальної безпеки України та можливі шляхи її зміцнення.

Відповідно до джерел походження чинників запропоновано їх поділяють на *екзогенні* й *ендогенні*. Систематизація екзогенних та ендогенних чинників фіскальної безпеки дає можливість розділяти джерела зародження можливих небезпек і потенційних загроз фіскальній сфері, що є надзвичайно актуально в умовах високих ризиків кризового та посткризового періодів. У період фінансової нестабільності, яка стала основною умовою, що здійснила деструктивний вплив на чинники фіскальної безпеки України, спостерігається значна кількість небезпек, які переросли в загрози із значними збитками для національної економіки.

Чинники **екзогенного** (геополітичні інтереси, коливання валютних курсів країн-партнерів на світовому економічному просторі, конкурентоспроможність країни на міжнародному рівні, стан ділової активності країни, глобалізаційні економічні процеси) та **ендогенного характеру** (економічні, політичні, соціальні, демографічні, техногенні та природні), що відображені в таблиці 4.11. Так:

- електронна комерція та електронні трансакції сприяють збільшенню продажу товарів та послуг без сплати податків та процвітанню тіньового збуту, що деструктивно позначається на податковій базі податків з продажу;
- трансферне ціноутворення сприяє мінімізації податкового навантаження;
- офшорні фінансові центри сприяють відмиванню грошей та процвітанню процесу ухилення від сплати податків;
- використання електронних грошей не в повному обсязі забезпечує контроль за їх обігом для виокремлення господарських операцій, що повинні оподатковуватися;
- використання деривативів сприяє ухиленню від сплати податків через складність отримання інформації щодо об'єкта оподаткування;
- нездатність оподатковувати фінансовий капітал пов'язана із його швидкою мобільністю, застосуванням цифрових

- технологій, правом платників податків обирати прийнятні для них податкові юрисдикції;
- податкова конкуренція між країнами провокує мінімізацію ставок податків за окремими акцизами, що деструктивно відображається на стані фіскальної безпеки держави;
 - іноземна активність резидентів сприяє ухиленню від сплати податкових зобов'язань.

Таблиця 4.11

Чинники фіскальної безпеки держави

ФІСКАЛЬНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ				
ЕКЗОГЕННІ ЧИННИКИ		ЕНДОГЕННІ ЧИННИКИ		
Фіскальні	Макроекономічні процеси	Соціально-політичні	Демографічні	Економічні
Електронна комерція та електронні транзакції	Стан ділової активності країни	Рівень безробіття та трудової мотивації	Тривалість життя населення	Грошово-кредитка політика
Офшорні фінансові центри	Конкурентно-спроможність країни на міжнародному ринку	Рівень соціального забезпечення	Міграція населення	Фондовий ринок
Деривативи та хеджові фонди	Коливання валютних курсів країн-партнерів на світовому економічному просторі	Соціально – психологічний клімат	Рівень інтелектуального трудового потенціалу	Банківська система
Нездатність оподатковувати фінансовий капітал	Геополітичні інтереси	Рівень доходів		Валютний ринок
Інтенсивність податкової конкуренції між країнами				Страховий ринок
Зростаюча іноземна активність				

До внутрішніх чинників, які здійснюють вплив на стан фіскальної безпеки держави відносять політичні, соціальні, демографічні та економічні чинники. Останнім, в свою чергу, підпорядковані енергетичні, інноваційні та фінансові чинники.

Ці чинники можуть формуватися у будь-якому сегменті економіки, але вони мають прямий чи опосередкований вплив на рівень формування централізованого фонду, фактичного виконання планових показників бюджету (рис. 4.7).

Рис. 4.7. Основні групи внутрішніх чинників, що впливають на фіскальну безпеку держави

Фіскальна безпека держави характеризується ступенем збалансованості бюджету, від чого залежить здатність держави за рахунок власних доходів забезпечити фінансування необхідних державних витрат. Обсяги бюджетного фінансування мають вплив на рівень фіскальної безпеки. Наявність та розмір бюджетних резервів, що формуються в державному бюджеті для фінансування непередбачених витрат позначається на ступені фіскальної безпеки держави.

Негативний вплив на забезпечення фіскальної безпеки України створюють податкові пільги. Наявність податкових пільг посилює податковий тягар на прибуткові суб'єкти господарювання, створює неоднорідні умови та підриває конкурентне середовище, у якому діють підприємства. На фіскальну безпеку мають вплив і чинники правового характеру, зокрема нормативно-правова база, податкова дисципліна, своєчасність прийняття бюджету, досконалість системи бюджетного та податкового обліку, стан бюджетних розрахунків тощо.

Вплив чинників на фіскальну безпеку держави має різну тривалість у часі (разовий вплив, безперервний, глобальний), різний просторовий масштаб (локальний, регіональний, глобальний) та походження.

Ідентифікація чинників, що мають негативний вплив на фіскальну безпеку держави, та інтерпретація безпеки як можливості або здатності протистояти небезпекам чи ризикам дозволяють сформулювати ряд суміжних понять, які характеризують деструктивний вплив на фіскальну сферу.

Під “ризиками” розують будь-які обставини або події, що можуть бути причиною порушення політики безпеки. Загрози фіскальній безпеці України поділяють на зовнішні та внутрішні.

Основними внутрішніми загрозами фіскальної безпеки держави є дисбаланси фіскального простору, формування яких спричинене бюджетною розбалансованістю, неефективністю податкової системи, надмірними бюджетними витратами, зростанням боргового тягара, проблемами міжбюджетних відносин, низьким рівнем фіскальної дисципліни. Загрози, які існують в інших сегментах фінансової сфери, порушують стабільність фінансового сектора та впливають на стан фіскальної безпеки держави.

До зовнішніх загроз фіскальної безпеки держави належать глобалізаційні кризові явища економічних процесів, надмірне

споживання і використання кредитних ресурсів, що призводить до зростання зовнішніх боргів, значне від'ємне зовнішньо-торгівельне сальдо, нерегульованість припливу іноземного капіталу, падіння біржових індексів країн світу.

Під фіскальними ризиками розуміють відхилення результатів фіскальної діяльності від очікуваних при прогнозуванні бюджету або складанні іншого прогнозу, що виникли внаслідок макроекономічних шоків (зростання економіки, зміни цін на сировинні товари, процентних ставок) і під час реалізації умовних зобов'язань (спричинених невизначеною подією, як явною (певним законом, наприклад, боргові гарантії), так і неявною (моральні зобов'язання або зобов'язання уряду, засновані на суспільних очікуваннях).

Фіскальні ризики пов'язані з проведенням операцій із залучення, розподілу й використання ресурсів публічних фондів: відхиленням показників бюджетних доходів і витрат від обсягів та структури державного бюджету, що призведе до його розбалансування. Тому управління бюджетними ресурсами має спрямовуватися на врахування ймовірних фіскальних ризиків у ході планування та виконання державного бюджету.

Світовий досвід оцінки фіскальних ризиків показує: коли в країні існує проблема, котра спричиняє істотну загрозу зриву виконання бюджету країни, тоді особлива увага приділяється аналізу, кількісній оцінці та пошуку шляхів пом'якшення фіскальних ризиків на всіх рівнях державного управління.

Основними індикаторами, що характеризують зв'язок між фіскальним сектором і економікою держави загалом щодо фіскальної вразливості є: початковий стан бюджету; короткострокові бюджетні ризики; довгострокова стійкість; витрати; доходи; бюджетний менеджмент; ефективність уряду.

Найбільший інтерес із точки зору конкретної методики оцінювання фіскальних ризиків та індикаторів фіскальної стійкості становить досвід країн Європейського Союзу. Згідно з цією методологією враховують довго-, середньо- й короткострокові показники ризику, які оцінюються таким чином:

- короткострокові завдання – за допомогою індикатора S0 (раннє виявлення “фіскального стресу”);
- середньострокові завдання – на основі модифікованого індикатора S1 (ризик “фіскального розриву”);

- довгострокові проблеми – через індикатор S2 (фіскальні ризики, пов'язані зі старінням населення).

Індикатор стійкості S0 – зведений показник, за яким оцінюються ризики “фіскального стресу” в короткостроковій перспективі на основі використання граничних значень ризику. Оскільки цей індикатор є “індикатором раннього виявлення”, він призначений для визначення проблем, пов'язаних із фіскальною стійкістю, що впливають з фінансового, зокрема податкового, аспекту економіки, включаючи конкурентоспроможність у короткотерміновому періоді (горизонт – один рік). Для розрахунку зведеного показника S0 використовується набір фіскальних і фінансових змінних, а також змінних конкурентоспроможності, більшість з яких застосовується для спостереження за макроекономічними дисбалансами. Процедура виявлення макроекономічних дисбалансів є механізмом спостереження, спрямованим на виявлення потенційних ризиків на ранній стадії для запобігання появі “загрозливих” макроекономічних дисбалансів і диспропорцій, а також для виправлення вже наявних.

Середньостроковий індикатор стійкості S1 вказує на необхідність заходів фіскального коригування (вводиться на період 10 років) для поліпшення первинного структурного балансу й доведення співвідношення боргу до 60 % ВВП до 2030 року. Під час розрахунку враховується фінансування додаткових витрат, пов'язаних зі старінням населення, до дати кінцевої точки, тобто до 2030 року. Терміни обрані достатньо довгі для можливості аналізу впливу старіння населення, оскільки це питання доволі важливе для платників податків і соціально-економічної політики. Індикатор S1 по суті – це кількісна оцінка необхідного бюджетного коригування для досягнення 60-відсоткового порогового значення державного боргу до 2030 року.

Індикатор S2 демонструє коригування поточного первинного структурного балансу, необхідного для відповідності міжчасового бюджетного обмеження нескінченного горизонту, коли поточні та майбутні урядові доходи, включаючи державний борг, відповідають майбутнім витратам, у тому числі додатковим, пов'язаним зі старінням населення. Отже, вважається, що прогнозовані зміни, пов'язані з віковими витратами, необхідно здійснювати на значно триваліший період часу (до 2060 року і далі). На відміну від індикатора S1, в індикатора S2 за визначенням немає конкретної кінцевої точки величини боргу, оскільки цей показник розраховують

на нескінченному горизонті. Отже, індикатор S2 не враховує спеціально необхідне коригування для скорочення боргу нижче 60% ВВП відповідно до положень Пакту про стабільність і зростання для країн із високим борговим тягарем. Чим вище значення індикатора стійкості S2, тим більшою мірою потрібні фіскальне коригування та коригування ризику фіскальної стійкості. Коли розрив стійкості великий (унаслідок високих витрат, пов'язаних зі старінням населення), структурні реформи, націлені на оптимізацію таких витрат, є обов'язковою складовою політики коригування.

Основні ризики для фіскальної безпеки країни полягають у надмірному податковому навантаженні, а саме:

- “тінізації” фінансових потоків і скорочення ресурсної бази національної фінансової системи на суму “тіньових” ресурсів, що набувають форм готівкових коштів, у тому числі в іноземній валюті (це також ризик доларизації як індикатора зовнішньої залежності фінансової системи);
- впливу капіталу і приховування прибутків на рахунках в офшорних юрисдикціях;
- скороченні обігових коштів реального сектору та зростання обсягів неплатежів.

Вплив системи оподаткування на фіскальну складову фінансової безпеки проявляється у конкурентоспроможності системи порівняно з іншими країнами та інвестиційної привабливості національної економіки.

До основних заходів, які сприятимуть забезпеченню фіскальної дисципліни та контролю в Україні можна віднести:

- запровадження і дотримання фіскальних правил при складанні та виконанні Державного бюджету України, а також для місцевих бюджетів;
- зниження боргового навантаження до економічно безпечних меж;
- реалізацію середньострокового підходу до управління державним боргом;
- розвиток функціональної спроможності державного внутрішнього фінансового контролю розпорядників та отримувачів бюджетних коштів;
- запровадження нових форм та методів контролю, зокрема ІТ-аудиту;

- створення єдиної бази публічної частини результатів державного фінансового контролю всіх уповноважених органів;
- забезпечення рівномірності витрачання бюджетних коштів впродовж бюджетного року;
- розробку загальнодержавної Стратегії податкового комплаєнсу – добровільного дотримання законодавчих норм на існуючих успішних та з урахуванням кращих міжнародних практик;
- налагодження співпраці місцевих органів влади із місцевими податковими органами в частині детінізації оплати праці, обліку земельних ділянок та об'єктів нерухомого майна;
- розробку та впровадження Інформаційно-аналітичної системи управління соціальною підтримкою населення України («E-Social») для унеможливлення шахрайств та зловживань у сфері державних соціальних виплат;
- налагодження превентивної, поточної та ретроспективної верифікації отримувачів всіх видів державних соціальних виплат на основі ухвалення проекту Закону України «Про верифікацію та моніторинг державних виплат», що має посилити адресність державної соціальної підтримки, убезпечити державу від шахрайств та зловживань.

Інструменти зміцнення фіскальної безпеки держави відображено на рисунку 4.8.

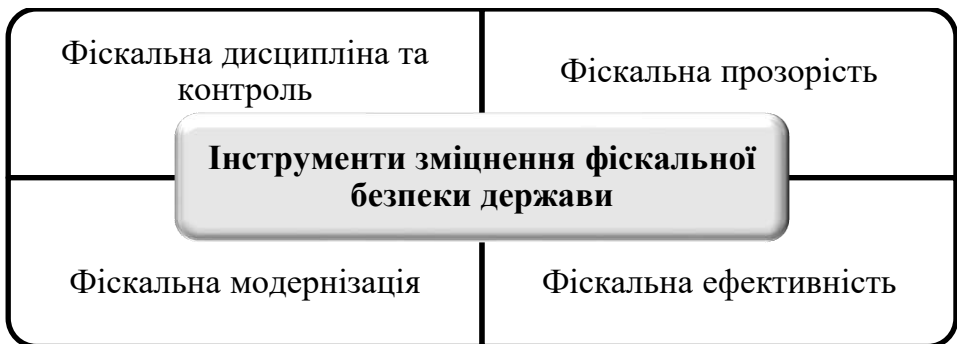

Рис. 4.8. Інструменти зміцнення фіскальної безпеки України

Фіскальна дисципліна та контроль - фіскальні правила;

зниження боргового навантаження; нові форми і методи, база даних контролю; податковий комплаєнс; міжвідомча співпраця; верифікація отримувачів всіх видів соцвиплат.

Фіскальна прозорість - просвітницькі кампанії; нові набори відкритих даних; розкриття даних фінансової звітності

Фіскальна модернізація - електронні сервіси; мобільні додатки; е-документообіг; єдині рахунки; передзаповнення декларацій.

Фіскальна ефективність - взаємозв'язок документів; середньострокове планування; об'єднання ПДФО, ЄСВ та ВЗ; оновлення профілів ризику; проведення перепису населення; аудит п'ятирічної реалізації бюджетних програм.

Заходи спрямовані на забезпечення фіскальної безпеки держави подано на рис. 4.9.

Реалізація комплексу зазначених заходів сприятиме зміцненню фіскальної безпеки України для реалізації національних інтересів.

Тенденції реформування податкової системи України для забезпечення фіскальної безпеки країни передбачають:

- підвищення ставок та розширення бази бюджетоутворюючих податків (непрямих) для швидкого збільшення доходів;
- відміну низки пільг;
- запровадження податкових інструментів для воєнних потреб;
- запровадження елементів оподаткування заможних громадян: зменшення пільгових площ податку на нерухоме майно, транспортний податок на нові автомобілі з великим обсягом двигуна, запровадження оподаткування пасивних доходів з депозитів тощо;
- спрощення податкового адміністрування;
- фіскальну прозорість з метою унеможливлення маніпуляцій та підвищення довіри до держави;
- формування системної політики запобігання ухиленням від оподаткування
- реформування публічного сектору, зокрема податкових органів, зміни їх внутрішньої організаційної структури.

ЗАХОДИ СПРЯМОВАНІ НА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІСКАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ		
Фіскальна модернізація	Фіскальна ефективність	Фіскальна прозорість
<ul style="list-style-type: none"> • спрощення податкового та митного адміністрування за рахунок доопрацювання існуючих та розробка нових електронних сервісів • розробка мобільних додатків для платників податків із персоналізованими даними • запровадження сервісу попереднього заповнення Податкової декларації про майновий стан і доходи • запровадження єдиного рахунку для сплати митних платежів, єдиного рахунку для сплати податків (крім ПДВ). 	<ul style="list-style-type: none"> • взаємоузгодженість між документами соціально-економічного розвитку та існуючими бюджетними програмами з метою оцінки їх ефективності і реалізації • дієвий вплив існуючих інструментів стимулювання регіонального розвитку • об'єднання ПДФО, ЄСВ та військового збору в один податок для спрощення адміністрування із їх розподілом на рівні казначейських органів • оновлення профілів ризику в ризик-орієнтованій системі податкового та митного контролю; • запровадження аудиту реалізації бюджетних програм протягом 5 терміну їх виконання за існуючими результативними показниками • моніторинг міграційного руху громадян, які постійно або тимчасово перебувають за кордоном. 	<ul style="list-style-type: none"> • просвітницька діяльність для підвищення фінансової грамотності громадян всіх вікових груп та сфер діяльності • розширення практик Громадського бюджету участі (партисипативного бюджету) на рівні міст та областей постраждалих регіонів • застосування інструментарію Boost Світового банку для оцінки ефективності бюджетних видатків в рамках проекту «Прозорий бюджет» • забезпечення відкритості даних у податкових органах та органах місцевої органами влади

Рис. 4.9. Заходи, спрямовані на забезпечення фінансової безпеки держави

Основні завдання зміцнення фінансової безпеки держави представлено на рис. 4.10.

Рис. 4.10. Основні завдання зміцнення фінансової безпеки держави

Для фіскальної безпеки важливою є оптимізація оподаткування з позицій впливу як на обсяги державних доходів, так і на фінанси реального сектору. Така оптимізація системи оподаткування дозволяє:

- забезпечити соціальне спрямування розвитку фінансової системи та всієї сукупності фінансових відносин і процесів у державі;

- спрямувати податкову політику інститутів оподаткування створювати механізми реалізації та захисту національних інтересів для забезпечення структурної перебудови економіки й підтримки соціально-політичної стабільності в суспільстві;
- сформувати необхідний обсяг фінансового потенціалу для збереження цілісності та єдності фінансової системи;
- успішно протистояти внутрішнім і зовнішнім загрозам.

Забезпечення відповідного рівня фіскальної безпеки потребує стабільності її складових – реалізацію комплексу заходів із метою ліквідації недоліків, визначення пріоритетних напрямів щодо розроблення єдиної стратегії забезпечення фінансової безпеки України, законодавчого закріплення та вдосконалення бюджетного планування, зменшення бюджетного дефіциту, посилення контролю за ефективністю, цільовим використанням державних фінансів, поверненням і обслуговуванням зовнішніх ресурсів, оптимізації фіскальної політики.

4.4. Тіньова економіка як загроза фіскальній безпеці країни

Поширення тіньової економіки, макроекономічна розбалансованість і обмеженість ресурсів є основними глобальними ризиками. Зростання рівня тіньової економіки у країнах світу є загально поширеною тенденцією (в середньому 6,2 % на рік), але в Україні офіційно визнаний обсяг тінізації (до 55 %) майже втричі перевищує пороговий граничний рівень (20 %), що створило реальну загрозу економічній безпеці держави.

Існування надкритичного обсягу тіньової економіки унеможливує стабільний розвиток суспільства і призводить до зменшення надходжень до бюджету, скорочення інвестицій і технічного переоснащення, посилення податкового тягара в легальному секторі й подальшого переходу в тінь дедалі більшої кількості суб'єктів господарювання. Прихована діяльність криміналізує суспільство, сприяє глобалізації й виведенню її за національні межі, спотворює офіційний стан економіки та гальмує впровадження пріоритетів фінансово-економічної політики.

З економіко-правового погляду тіньова економіка охоплює не тільки корисливі економічні та кримінальні злочини, але й

незлочинні економічні правопорушення та правомірну, але не враховану або непідконтрольну державі економічну діяльність.

Тіньова економіка – це господарська діяльність, яка розвивається поза державним обліком та контролем, а тому не відображається в офіційній статистиці і як соціально-економічне явище є сукупністю неконтрольованих і нерегульованих як протиправних, так і законних, але аморальних економічних відносин між суб'єктами економічної діяльності з приводу отримання прибутку шляхом приховування доходів й ухилення від сплати податків.

Причини виникнення тіньової економіки поділяють на загальні та часткові. До загальних належать заборони й обмеження. До часткових – високе податкове навантаження та неефективна система адміністрування, бюрократичні процедури, недовіра до інститутів влади й судової системи та їх корумпованість.

Тіньова економіка має, такі три основні складові: неформальну, приховану та підпільну (кримінальну) економіку.

Неформальну економіку створюють нерегламентовані виробництво товарів і надання послуг.

Прихована економіка – це в легальне виробництво та продаж не облікованих товарів і послуг.

Підпільна (кримінальна) економіка – заборонені види діяльності (корупція, наркоторгівля тощо).

Суб'єкти тіньової економічної діяльності – це суб'єкти (підприємці), що прагнуть до максимізації вигоди. Відмінність між суб'єктами легальної та тіньової економічної діяльності полягає в ступені вірогідності бути покараними за девіантну поведінку.

Факторами формування тіньової економічної діяльності є:

- прихована діяльність з причин непередставлення статистичної звітності.
- прихована діяльність з причин неадекватної інформації реєстрів статистичної звітності. Це переважно стосується тих підприємств, щодо яких наявна в реєстрі інформація застаріла з таких причин: наявність “мертвих” або тимчасово неактивних суб'єктів у реєстрі; зміна розміру або виду діяльності.

- прихована діяльність з причин нереєстрації. До такого типу належить не охоплення одиниць спостереження з причин: створення або припинення існування будь-якого суб'єкта у поточному році.
- економічно прихована діяльність з причин викривлення звітних даних. Це можна вважати типовим проявом економіки, яка безпосередньо не спостерігається. У звітності можливим є викривлення показників виробництва продукції й операційних витрат, зокрема матеріальних, фінансових, з оплати праці.
- економічно прихована діяльність із причин навмисної нереєстрації цілих підприємств або їхніх частин.
- неформальний сектор. До уваги беруться обставини, пов'язані з нечіткими правилами та нормативами реєстрації діяльності (несільськогосподарське виробництво для власного споживання, індивідуальне житлове будівництво домогосподарствами, випадкова економічна діяльність, невраховані обсяги виробництва осіб за ознакою сумісництва, самозайнятих тощо).
- протизаконні види діяльності: виробництво товарів та послуг, які заборонені законом для продажу, розповсюдження та володіння;—легальна виробнича діяльність, що стає нелегальною, оскільки здійснюється виробниками, котрі не мають на це права; нелегальний експорт та імпорт; торгівля нелегально виробленими або контрабандними товарами.
- інші види економічної діяльності, яка безпосередньо не спостерігається.

Основними сферами та джерелами тіньової економіки є:

1. нелегальний експорт капіталів; приховуванню доходів та прибутків підприємств і громадян від оподаткування;
2. незаконна приватизація державної власності;
3. випуск і реалізація неврахованої продукції, надання неврахованих послуг і вилучення з обігу різниці між офіційними й реальними цінами на товари та послуги;
4. нелегальні валютні й зовнішньоекономічні операції (контрабанда);
5. дрібні розкрадання на державних, акціонерних і колективних підприємствах;

6. фінансове шахрайство;
7. кримінальний промисел (рекет, наркобізнес, проституція, крадіжки та пограбування).

Тіньова економіка і тіньова політика – це два аспекти одного процесу – тіньового державно-приватного партнерства в Україні.

Тіньова політика має ряд особливостей: створює сприятливе інституційне середовище для існування тіньової економіки; показує активну «боротьбу» з тіньовою економікою; керує тіньові потоки з метою контролю за ними та використання їх для «державних інтересів» тощо.

Детінізація економічних процесів передбачає створення несприятливого інституційного середовища для функціонування в тіні суб'єктів господарювання. В Україні поширилася тінізація не лише економіки підприємницької діяльності, а й соціального сектору, що негативно позначається на формуванні суспільно-політичної системи країни.

Основними причинами зростання тіньового сектору національної економіки є:

- високе податкове навантаження та часті зміни податкового законодавства;
- державна зарегульованість підприємництва;
- висока інфляція та нестійкість грошової одиниці;
- криза платежів і брак коштів у підприємств;
- неефективна цінова політика компаній;
- значні розміри економічної злочинності;
- корупція державних чиновників, пов'язана з високим рівнем адміністративного регулювання, що надає їм свободу у прийнятті рішень на власний розсуд;
- відсутність глибокого аналізу форм і методів тіньової економіки, властивих їй автономних механізмів внутрішнього регулювання, кількісного та якісного моніторингу основних напрямів тіньової економіки і джерел її здійснення;
- незахищеність громадян і підприємств від зазіхань злочинних формувань та встановлення контролю за підприємницькою діяльністю з боку цих структур;
- відсутність інвестиційної альтернативи тіньовим капіталам;

- міждержавна інтеграція тіньового сектору та суб'єктів тіньової економіки;
- незадовільна організація і проведення приватизації економічно перспективних об'єктів, ігнорування конкуренції й доступності приватизації для легальних капіталів.

Зростання тіньової економічної діяльності в Україні передбачає:

- неповноцінність функціонування ринкового середовища та монопольну позицію окремо компаній, неузгодженість державної економічної політики з інтересами суб'єктів господарювання;
- неефективне податкове адміністрування та недосконалість податкового законодавства, що недостатньо заохочує суб'єктів господарювання до легалізації тіньових коштів для їх приєднання до офіційної економіки;
- незбалансовану державну регуляторну політику, часту зміну законодавчої бази підприємницької діяльності, що є підґрунтям схем ухилення від оподаткування та виведення капіталів за кордон;
- недосконалість бюджетної політики та низький контроль за використанням бюджетних коштів, зокрема у сфері державних закупівель, що формує тіньовий потік грошових коштів;
- структурні деформації на ринку зайнятості, які пов'язані з низькими економічними стимулами до офіційного працевлаштування працівників і відповідно ухилення від оподаткування;
- недосконалість діяльності судової та правоохоронної системи, пов'язані з неправомірністю судових рішень, що є причинами злочинів в економічній сфері (рейдерство), та низького рівня довіри громадян до судових та правоохоронних органів;
- високий рівень корупції, що є причиною непрозорої системи взаємовідносин у суспільстві.

Тінізація економіки країни має негативні наслідки для фіскальної безпеки, а саме:

1. зменшення обсягів податкових надходжень до бюджету;

2. складність управління економікою країни через відсутність коректних статистичних даних про економічні процеси;
3. зниження рівня інвестиційної активності всередині держави та зменшення інтересу зовнішніх потенційних інвесторів через недостатню прозорість та відкритість функціонування економічної системи;
4. підвищення рівня корумпованості суспільства через зрощування державного апарата з підприємницькими структурами, а також формування їхніх ділових відносин поза межами правового поля.

Економіка України характеризується наявністю досить значного за обсягом тіньового сектору, який «підриває» ефективність державних механізмів стимулювання економіки, спотворюючи умови ведення господарської діяльності. Неповноцінне функціонування ринкових механізмів, неефективне податкове адміністрування, незбалансована державна регуляторна та бюджетна політика, проблеми на ринку зайнятості, недоліки в діяльності судів та правоохоронних органів, всеохоплююча корупція є головними

Головна загроза, яку створює тіньова економіка, полягає в тому, що її існування деформує природний перебіг відтворювальних процесів та поглинає потенційні ресурси стратегічного розвитку.

Представники тіньового сектору зазвичай не здійснюють довгострокових інвестицій у виробництво, якісне вдосконалення технології або впровадження інновацій, використовуючи, зазвичай, виробничі потужності офіційно діючих підприємств, що призводить до їх некомпенсованого прискореного зношування.

Тіньовий капітал працює переважно в торговельно-посередницькій, кредитно-фінансовій, банківській, зовнішньоекономічній сферах, де є можливість швидко одержати максимальний прибуток, відтягуючи до цих сфер дефіцитні та найбільш ліквідні капітальні ресурси.

Практичне знецінення стимулів для відкриття або розширення виробництва, одержання прибутку у легальний спосіб стало одним із вагомих чинників фінансової кризи в Україні.

Основними завданнями вдосконалення фіскального адміністрування держави та підвищення його ефективності в сфері детінізації є:

1. удосконалення законодавства щодо впорядкування реєстрації, перереєстрації юридичних осіб, які передбачають проведення

податкової перевірки після здійснення реєстрації та перереєстрації підприємств;

2. чітке визначення критеріїв оцінювання ризиків, зокрема, під час постановки на облік з ПДВ, реорганізації юридичних осіб;
3. розробка ефективного механізму обміну інформацією між державними та приватними структурами.

Пріоритетними шляхами для детінізації економіки України у контексті трансформаційних перетворень та сучасної політико-економічної ситуації є:

- удосконалення чинного законодавства в частині спрощення правових основ ведення підприємницької діяльності та врегулювання економічних відносин з країною-агресором;
- реалізація антикорупційних реформ;
- проведення податкової реформи в частині зменшення податкового навантаження на суб'єктів господарювання.

Посилення боротьби з відмиванням коштів, отриманих злочинним шляхом, та перекриття каналів фінансування тероризму є однією з обов'язкових умов, що впливають із міжнародних правових актів та угод, зокрема Конвенції Ради Європи «Про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом». Це покладає на нашу країну зобов'язання міжнародного рівня щодо запобігання тінізації та криміналізації економічних процесів.

Одним із державних інструментів розв'язання загальної комплексної проблеми з детінізації вітчизняної економіки є амністія тіньових капіталів, які потенційно здатні збільшити обсяг легальних інвестицій, стати фінансовим забезпеченням подальших якісних змін в економічній структурі суспільства.

Основними системними заходами щодо протидії поширенню тіньової діяльності в Україні є:

- підвищення ефективності державного управління грошово-кредитною сферою;
- забезпечення ефективного контролю за фінансовими й товарними потоками;
- упровадження механізмів стимулювання розподілу фінансових ресурсів на користь виробничої сфери, зокрема у спосіб концентрації банківського і промислового капіталу у пріоритетних напрямках економічного розвитку;

- упровадження стратегічного планування розвитку фінансових ринків;
- підвищення ефективності державного нагляду і контролю за виконанням інвестиційними фондами та компаніями, страховими організаціями зобов'язань перед громадянами тощо.

Забезпеченню фіскальної безпеки та детінізації економіки сприятиме дотримання Україною Кодексу практики щодо забезпечення прозорості в бюджетно-податковій сфері схваленого Радою керівників МВФ. Програма з реалізації його основних положень має на меті визначення інституційних засад відкритості на основі дотримання встановлених стандартів і нормативів (Reports on the Observance of Standards and Codes). Основою організації відносин між громадськістю й органами державної влади держави має *стати принцип транспарентності (прозорості)*, який передбачає публічність і гласність проведення заходів моніторингу, що охоплюють як сам контрольний процес, так і його результати.

Прозорість допомагатиме виявляти потенційні ризики змін економічних умов і системно діяти на попередження виникнення кризових ситуацій шляхом своєчасного реагування і коригування податково-бюджетної політики аж до впровадження нових концепцій державного управління у сфері фінансової безпеки.

Питання для самоконтролю

1. Дайте характеристику поняттю «Фіскальна безпека».
2. Що є основною метою фіскальної безпеки країни?
3. Перелічіть основні функції фіскальної безпеки держави.
4. Охарактеризуйте стратегічні напрями забезпечення

фіскальної безпеки держави.

5. Як розраховується рівень монетизації економіки країни?

6. Яке порогове значення показника податкового навантаження на економіку країни?

7. Назвіть чинники, які відносять до екзогенних у сфері фінансової безпеки держави.

8. Перелічіть загрози, які відносять до зовнішніх та охарактеризуйте їх вплив та фіскальну безпеку.

9. Поясніть відмінність між тіньовою економікою і тіньовою політикою.

10. Що потрібно для вдосконалення фіскального адміністрування держави та підвищення його ефективності?

Тестові завдання

1. - це заходи, які спрямовуються на збереження повної зайнятості та виробництва не інформованого ВВП шляхом зміни державних видатків системи оподаткування та підходів до формування державного бюджету.

- а) фіскальна безпека;
- б) фінансова безпека;
- в) фіскальна політика;
- г) фіскальна сфера.

2. фіскальної безпеки держави полягає у достатньому фінансовому забезпеченні податковими надходженнями виконання державою основних і додаткових функцій на базі вираженої податкової політики, яка не перешкоджає розвитку і покращанню бізнес-середовища, що надає можливість створювати умови для стабільного та збалансованого соціально-економічного розвитку країни.

- а) сутність;
- б) мета;
- в) ціль;
- г) принцип.

3. Який з показників відображає ступінь збалансованості державного бюджету?

- а) рівень монетизації економіки;
- б) рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет
- в) рівень дефіциту (профіциту) зведеного бюджету до ВВП
- г) рівень податкового навантаження на економіку

4. Рівень податкового навантаження на економіку країни показує?

- а) фінансову стійкість економіки держави та можливу загрозу кризи;
- б) ефективність системи оподаткування країни та рівень наповнення казни за рахунок податкових надходжень;
- в) втрати бюджету через недоотримання податкових надходжень внаслідок непогашення податкових зобов'язань платниками податків;
- г) ступінь самостійності місцевих органів влади й можливість виконання ними власних повноважень за рахунок отриманих фінансових ресурсів.

5. Причини виникнення тіньової економіки поділяються на:

- а) первинні та вторинні;
- б) загальні та індивідуальні;
- в) основні та другорядні;
- г) загальні та часткові.

6. Причиною поглиблення наявних в економіці дисбалансів та однією з найбільших викликів економічній безпеці держави, що визначає сценарії економічного розвитку, є:

- а) тіньова економіка
- б) фіскальна політика;
- в) бюджетна політика;
- г) всі відповіді невірні.

7. Відмінність між суб'єктами легальної та тіньової економічної діяльності полягає у:

- а) вірогідності бути покараними за девіантну поведінку;
- б) ступені вірогідності не бути покараними за свою поведінку;
- в) всі відповіді не вірні;
- г) відповіді а і б є вірними.

8. Високий рівень інфляції та корупції, платіжна криза, підвищення рівня безробіття відносять до фіскальної безпеки країни:

- а) зовнішніх загроз;
- б) внутрішніх загроз;
- в) геополітичних чинників;
- г) податкових чинників.

9. Стратегічними напрямками діяльності у фіскальній сфері щодо отримання належного рівня забезпечення фіскальної безпеки держави є:

- а) забезпечення жорсткої залежності державних витрат від доходів;
- б) реформування бюджетних взаємовідносин між центральними, регіональними і місцевими рівнями;
- в) утримання дефіциту Державного бюджету на рівні не більше 3% від ВВП;
- г) усі відповіді вірні.

10. Основними видами фіскальної політики держави є:

- а) зовнішня та внутрішня;
- б) політика примирення та нейтральна;
- в) дискреційна та недискреційна;
- г) прогресивна, та внутрішня.

ТЕМА 5. БОРГОВА БЕЗПЕКА

- 5.1. Поняття та складові елементи боргової безпеки держави*
- 5.2. Критерії та система індикаторів оцінки боргової безпеки*
- 5.3. Внутрішня та зовнішня заборгованість держави: рівні безпеки*
- 5.4. Чинники формування безпечного рівня державних запозичень*

5.1. Поняття та складові елементи боргової безпеки держави

Ключовим критерієм, що характеризує фінансову безпеку є рівень боргової безпеки держави.

Боргова безпека держави – це такий рівень державної заборгованості, за якого країна здатна здійснювати стійке функціонування національної економіки, забезпечуючи одночасно недопущення критичного накопичення боргового тягаря.

Це, перш за все, пов'язано з тим, що державний борг є інструментом державного регулювання економіки.

Згідно із Законом України «Про основи національної безпеки України» рівень внутрішньої та зовнішньої заборгованості з урахуванням вартості її обслуговування й ефективності використання внутрішніх і зовнішніх запозичень та оптимального співвідношення між ними, достатній для вирішення нагальних соціально-економічних потреб, що не загрожує втратою суверенітету та руйнуванням вітчизняної фінансової системи.

Відповідно до «Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України», затверджених Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 № 1277 *боргова*

безпека – це відповідний рівень внутрішньої та зовнішньої заборгованості з урахуванням вартості її обслуговування та ефективності використання внутрішніх і зовнішніх запозичень та оптимального співвідношення між ними, достатній для задоволення нагальних соціально-економічних потреб, що не загрожує суверенітету держави та її фінансовій системі.

Сутність боргової безпеки держави за визначенням О.І. Барановського відображає рівень внутрішньої та зовнішньої державної та гарантованої державою заборгованості з урахуванням їхньої структури в часовому і валютному вимірі, вартості їх обслуговування, можливості реструктуризації та ефективності використання внутрішніх і зовнішніх запозичень й оптимального співвідношення між ними, достатній для вирішення нагальних соціально-економічних потреб і поступального економічного та соціального розвитку країни, що забезпечує захист інтересів усіх учасників боргових відносин від внутрішніх і зовнішніх ризиків, викликів і загроз та не загрожує втратою суверенітету, руйнуванням вітчизняної фінансової системи, виникненням боргової кризи, оголошенням суверенного дефолту.

При борговій безпеці країни необхідним є досягнення такого рівня державного та зовнішнього сукупного боргу, співвідношення між структурними складовими боргу, вартостями обслуговування боргу і цільової спрямованості запозичених коштів, які забезпечують вирішення нагальних соціально-економічних потреб держави і не створюють загроз для стабільності вітчизняної фінансової системи й поступального розвитку економіки країни.

Боргову безпеку держави можна визначити як оптимальне співвідношення між внутрішніми та зовнішніми запозиченнями з урахуванням сумарної величини державного боргу та вартості обслуговування його складових.

Систему боргової безпеки можна характеризувати як сукупність взаємопов'язаних підсистем (науково-теоретичної, правової, організаційної, ресурсної, інформаційно-аналітичної, матеріально-технічної та інших), що становлять єдине ціле та мають спільну мету. Її метою є організація процесу управління державним боргом і борговими ризиками, за якого державними і недержавними інституціями забезпечується ефективне функціонування системи.

Суб'єктами забезпечення боргової безпеки держави рівною мірою є всі фінансові агенти в межах їх функцій та ролі у боргових

відносинах: Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Рада національної безпеки і оборони України, Міністерство фінансів України, Національний банк України, Державне казначейство та інші органи державної влади.

Об'єктами боргової безпеки держави є боргові відносини всіх сфер і ланок фінансової системи держави. Саме об'єкти боргової безпеки визначають особливості її оцінки та напрями управління. Базовим об'єктом боргової безпеки кожної країни є державний борг.

*Відповідно до Бюджетного кодексу України, **державний борг** – це загальна сума боргових зобов'язань держави з повернення отриманих та непогашених кредитів (позик) станом на звітну дату, що виникають внаслідок державного запозичення.*

Державні запозичення здійснюються з метою покриття дефіциту державного бюджету та рефінансування державного боргу. Право на здійснення державних запозичень в межах, визначених законом про Державний бюджет України, належить державі в особі Міністра фінансів України за дорученням Кабінету Міністрів України. Кабінет Міністрів України визначає основні умови здійснення державних запозичень, у тому числі основні умови кредитних договорів та основні умови випусків і порядок розміщення державних цінних паперів. Кредити (позики) від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій для реалізації інвестиційних проектів залучаються державою на підставі міжнародних договорів України і відносяться до державних зовнішніх запозичень. Витрати з погашення та обслуговування державного боргу здійснюються за рахунок коштів державного бюджету відповідно до кредитних договорів, а також нормативно-правових актів, за якими виникають державні боргові зобов'язання, незалежно від обсягу коштів, визначеного на таку мету законом про Державний бюджет України.

Управління державним боргом здійснюється Міністерством фінансів України в межах повноважень, визначених законодавством України. З метою ефективного управління державним боргом та/або ліквідністю єдиного казначейського рахунку Міністр фінансів України від імені України має право здійснювати правочини з державним боргом, включаючи обмін, випуск, купівлю, викуп та

продаж державних боргових зобов'язань, за умови дотримання граничного обсягу державного боргу на кінець бюджетного періоду.

Гарантований державою борг – загальна сума боргових зобов'язань суб'єктів господарювання - резидентів України щодо отриманих та непогашених на звітну дату кредитів (позик), виконання яких забезпечено державними гарантіями.

До вступу в силу державних гарантій (настання гарантійного випадку), операції щодо зазначеної заборгованості не відображаються в державному бюджеті. Державні гарантії для забезпечення повного або часткового виконання боргових зобов'язань суб'єктів господарювання - резидентів України можуть надаватися за рішенням Кабінету Міністрів України або на підставі міжнародних договорів України виключно у межах і за напрямками, що визначені законом про Державний бюджет України.

Величина державного та гарантованого державою боргу розраховується у грошовій формі, як непогашена номінальна вартість боргових зобов'язань у гривнях та дол. США за офіційним курсом Національного банку України на останній день звітного періоду.

Взаємозв'язок між борговою та економічною безпекою держави представлено на рис. 5.1.

Рис. 5.1. Зв'язок державного боргу та економічної безпеки країни.

Боргова безпека є ключовим чинником забезпечення економічного суверенітету держави, стійкості її фінансової системи до внутрішніх та зовнішніх загроз, а також реалізації соціально-економічної стратегії розвитку держави. Виконання умов боргової безпеки спрямовується на задоволення економічних потреб держави у фінансових ресурсах із врахуванням того, що перевищення цього критичного рівня може призвести до незворотних процесів щодо можливостей повернення боргів, їхнього обслуговування, до так званої боргової кризи або кризи ліквідності, чи фінансово-економічної залежності від зовнішніх кредиторів. Це в свою чергу знижуватиме рівень економічної свободи країни у прийнятті важливих геополітичних рішень та відстоювання національних інтересів на міжнародній арені.

5.2. Критерії та система індикаторів оцінки боргової безпеки

Спроможність у повному обсязі обслуговувати та своєчасно погашати державний борг є одним із основних показників фінансової стабільності країни, що закріплює за державою статус надійного позичальника та відкриває перед нею можливості до нових позик на більш вигідних умовах.

Оцінка боргової безпеки держави передбачає вивчення як критеріїв, так і індикаторів оцінки платоспроможності кожної держави. Для цього у світі розробляються методологічні підходи та використовуються різні методики розрахунку економічно безпечного рівня державного боргу, розраховуються порогові значення основних індикаторів, що характеризують, з одного боку, рівень платоспроможності держави і впливають на її кредитний рейтинг на зовнішньому ринку, а з іншого – відображають стан бюджетної і міжнародної ліквідності країни, як найвпливовіших факторів фінансової стабільності. При цьому платоспроможність держави та її кредитний рейтинг виступають ключовими індикаторами довіри кредиторів до держави.

Оцінюючи рівень боргового тягара в державі, доцільно чітко розмежовувати два поняття: платоспроможність у широкому розумінні (або загальна платоспроможність) та стан ліквідності.

Платоспроможність – здатність країни-боржника залучати іноземні позичкові ресурси і обслуговувати свій зовнішній борг, не порушуючи при цьому нормальний хід відтворювального процесу, і передбачає підтримку певних стабільних темпів економічного зростання.

Для характеристики загальної платоспроможності країн в міжнародній практиці використовуються ті показники, які порівнюють обсяг державного зовнішнього боргу з основними параметрами відтворювального процесу (динаміка ВВП, норма нагромаджень, капіталовіддача тощо).

Стан ліквідності передбачає наявність у країни в даний період часу певної суми коштів чи міжнародних платіжних засобів, достатньої для погашення поточних боргових зобов'язань.

Оцінка ліквідності базується на порівнянні розмірів поточних платежів за зовнішнім боргом з наявними (прогнозованими) обсягами ліквідних ресурсів (доходи бюджету, експортна виручка, золотовалютні резерви, резервна позиція в МВФ, та інші). Відповідно, боргова криза як криза загальної платоспроможності відрізняється від кризи ліквідності, оскільки остання може бути як симптомом першої, так і виникнути самостійно.

Рівень боргової безпеки країни визначається сукупністю зовнішніх та внутрішніх факторів, зокрема:

1. залежністю від стану нормативно-правової бази, що регламентує формування та управління державним боргом, стратегією боргової політики країни;
2. загальним обсягом, структурою (за джерелами запозичень, видами валют, умовами емісії, погашення та обслуговування) боргових зобов'язань, а також графіком їхнього погашення;
3. стабільністю параметрів монетарної політики та динаміки економічного зростання, адже необхідність обслуговування зовнішнього боргу може бути обтяжливим для збереження рівноваги платіжного балансу України;
4. стабільністю політичного, соціального та економічного курсу країни відповідно до стратегії її розвитку;

5. досвідом держави щодо зовнішньої та внутрішньої боргової політики, обслуговування боргу та його цільового використання.

Більшість провідних країн світу застосовують у практиці оцінки боргової безпеки імовірнісний підхід до оцінки ринкового ризику, зокрема такі його показники, як:

- показник VAR (Value-at-Risk – вартість під ризиком), із допомогою якого оцінюються коливання вартості боргових зобов'язань;
- показник CAR (Cost-at-Risk – витрати при ризику), дає змогу оцінити коливання вартості обслуговування та погашення боргових зобов'язань;
- показник BAR (Budget-at-Risk – ризик бюджету), який враховує взаємний зв'язок боргових і фіскальних показників на рівні держави.

Методи оцінки стійкості державного боргу в цілому можна узагальнити у три групи:

1. Методи із застосуванням підходу платоспроможності (Methods of assessment by using the solvency approach), згідно із яким оцінка стійкості державної боргової політики за допомогою цих методів бере початковий відлік в «бюджетному обмеженні» країни, що визначається обсягами затвердженого державного бюджету на рік.
2. Методи моніторингу тенденцій боргу у вигляді відношення до ВВП (Methods of monitoring the trends of debt as a share of GDP), мета яких стабілізація співвідношення між номінальним боргом та номінальним ВВП. Найпростіший підхід за такої концепції стійкості боргу говорить про те, що темпи зростання частки боргу в номінальному ВВП повинні дорівнювати сукупності темпів зростання цін та реального темпу зростання виробництва.
3. Методи аналізу часових рядів (Time series analysis methods), котрі ґрунтуються на ідеї про те, що тенденція довгострокового боргу має ключове значення для питання сталого розвитку. Заборгованість є стійкою, якщо можна довести, що протягом тривалого періоду часу з незмінною політикою боргу збалансований первинний дефіцит та надлишки вартості.

Відповідно до чинного законодавства України управління борговою безпекою здійснює Міністерство фінансів України, яке

розробляє та відповідає за реалізацію середньострокової стратегії управління державним боргом. Ця стратегія реалізується в контексті макроекономічної стабілізації.

Згідно із положеннями стратегії у середньостроковій перспективі основною метою України в управлінні державним боргом є залучення необхідного фінансування за найнижчої можливої вартості з урахуванням ризиків. У зв'язку з цим визначено чотири основні цілі управління державним боргом:

1. збільшення частки державного боргу у національній валюті;
2. продовження середнього строку до погашення і забезпечення рівномірного графіка погашення державного боргу;
3. залучення довгострокового пільгового фінансування;
4. продовження розвитку міцних взаємовідносин з інвесторами та подальше удосконалення політики управління державним боргом.

На сучасному етапі Міністерство фінансів України у своїй діяльності застосовує методологію розрахунків показників боргового навантаження, яке, у свою чергу, включає такі показники для оцінки рівня боргової безпеки країни, як співвідношення:

- обсягу державного боргу до ВВП (критичний рівень – 60%). Цей показник є одним з головних показників боргової безпеки країни. Слід зазначити, що існують різні підходи до визначення граничного значення відношення державного боргу до ВВП. Відповідно до Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України критичним рівнем вважається 55%. Згідно вимог міжнародних фінансових організацій, зокрема в Меморандумі про співробітництво з МВФ, державний борг України не повинен перевищувати 35–40% ВВП. Хоча граничне значення цього коефіцієнта в Бюджетному кодексі України встановлено на рівні 60%, таке порогове значення притаманне і практиці країн Європейського Союзу та визначене у Маастрихтському договорі. Проте для країн, що розвиваються, якою можна вважати Україну, найбезпечнішим рівнем встановлено значення на рівні 50% від ВВП. Така тенденція зумовлена тим, що в Європейському Союзі до державного боргу відносять ширше коло зобов'язань, ніж в Україні;

- обсягу державного боргу до доходів державного бюджету України (критичний рівень – 300%);
- платежів за державним боргом до ВВП (критичний рівень – 7%);
- планових платежів з обслуговування державного боргу до експорту товарів і послуг (критичний рівень – 20–25%);
- платежів за державним боргом до доходів Державного бюджету України (критичний рівень – 45%);
- дисконтної вартості боргу до експорту (довгострокова платоспроможність, критичний рівень якої – 200–250%);
- запланованих платежів з обслуговування боргу до суми бюджетних доходів (навантаження на бюджет (критичний рівень – 25–30%).

Оцінювання боргової безпеки України передбачає розрахунок індикаторів, що характеризують платоспроможність, ліквідність та здатність країни не залучати позики у короткостроковому періоді, а саме міжнародні резерви до короткострокового боргу (показник А. Грінспена), відношення міжнародних резервів до сукупних платежів з погашення та обслуговування зовнішнього боргу (правило Гвідотті), короткотерміновий державний борг до валового державного боргу, середньозважений термін погашення державного боргу, державний борг, номінований в іноземній валюті, до валового державного боргу. Ці показники широко використовуються в міжнародній фінансовій практиці, а в умовах поширення інтеграційних процесів та міжнародного співробітництва забезпечують комплексність оцінки та отримання релевантної інформації для розроблення виваженої боргової політики України.

Методичні рекомендації, затвержені наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» від 29 жовтня 2013 р. № 1277 передбачають оцінку стану складових економічної безпеки, в тому числі й боргової безпеки України на основі відповідних показників.

Для визначення сучасного стану боргової безпеки та формування її прогнозу необхідно скористатися алгоритмом наведеним на рис. 5.2.

Алгоритм визначення інтегрального рівня показників

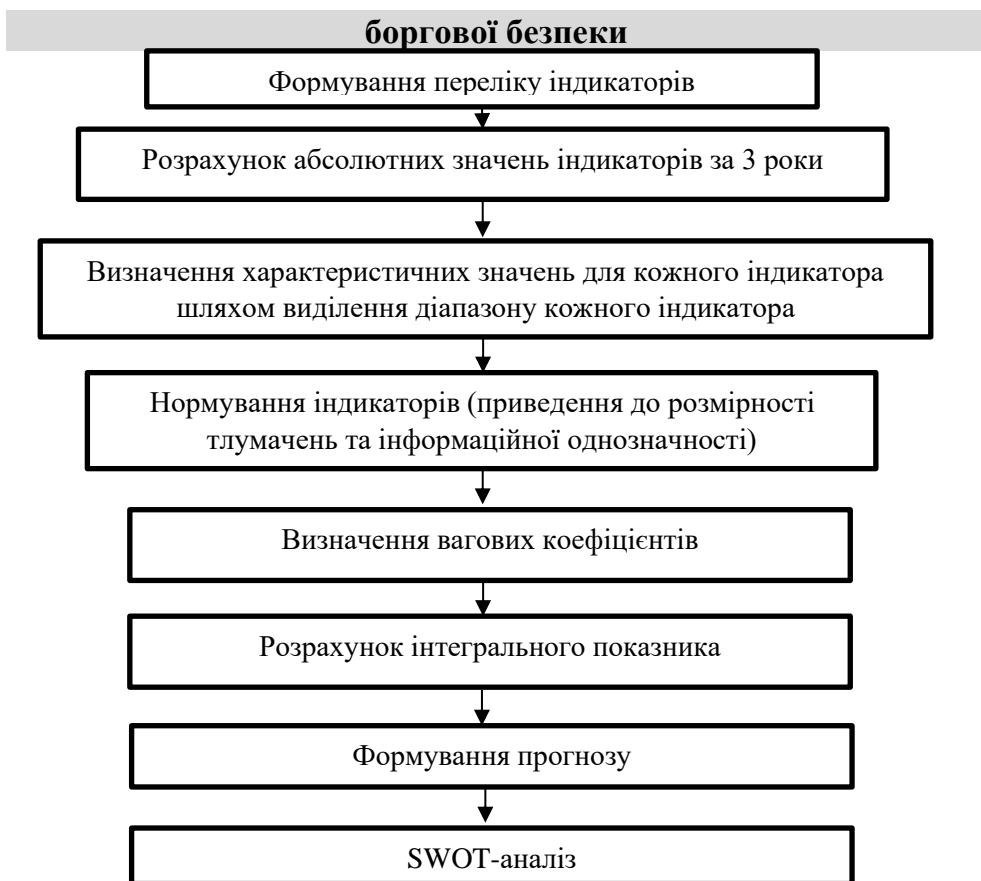

Рис. 5.2. Алгоритм моніторингу та визначення інтегрального рівня показників боргової безпеки

1. Формування переліку індикаторів боргової безпеки

Згідно Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України до індикаторів боргової безпеки належать:

1. Обсяг державного та гарантованого боргу, млн. гривень.
2. ВВП, млн. гривень.
3. Обсяг валового зовнішнього боргу, млн. доларів США.
4. Середній курс гривні до долара США.
5. Середньозважена дохідність облігацій внутрішньої державної позики (далі - ОВДП) на первинному ринку, відсотків.
6. Індекс ЕМВІ (Emerging Markets Bond Index) + Україна.
7. Обсяг офіційних резервних активів, млн. доларів США.

8. Обсяг валового зовнішнього боргу, млн. доларів США.

2. Розрахунок абсолютних індикаторів боргової безпеки за 3 роки

У таблиці 5.1 наведено вхідні дані для розрахунку індикаторів боргової безпеки країни за 2019-2021 рр.

Таблиця 5.1

Вхідні дані для розрахунку індикаторів боргової безпеки за 2019-2021 рр.

Показник	2019	2020	2021
Обсяг державного та гарантованого боргу, млн. гривень	1 998 275,4	2 551 935,6	2 671 827,6
ВВП, млн. гривень	3 974 564	4 194 102	5459574
Обсяг валового зовнішнього боргу, млн. доларів США	121 739,0	125 690,0	129 711,0
Середній курс гривні до долара США	25,84	26,96	27,29
Середньозважена дохідність облігацій внутрішньої державної позики (далі - ОВДП) на первинному ринку, відсотків	16,9	10,2	10,16
Індекс EMBI (Emerging Markets Bond Index) + Україна	770,33	1011,9	1082,1
Обсяг офіційних резервних активів, млн. доларів США ³	25 302,16	29 132,89	30 940,95
Обсяг валового зовнішнього боргу, млн. доларів США ³	121 739,0	125 690,0	129 711,0

Методика розрахунку індикаторів боргової безпеки України представлена в таблиці 5.2.

У табл. 5.2 на прикладі індикаторів за 2019 рік проведено розрахунок кожного з індикаторів на основі вхідних даних:

1) I_1 - Відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу до ВВП, відсотків.

Відповідно до формули (табл. 5.2) розраховуємо I_1 у 2019 році:

$$I_{1\ 2019} = \frac{1\ 998\ 275,4}{3\ 974\ 564} \times 100 = 50,3$$

Таблиця 5.2

Методика розрахунку індикаторів боргової безпеки

Індикатор		Формула
I₁	Відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу до ВВП, відсотків	обсяг державного та гарантованого боргу, млн. гривень / ВВП, млн. гривень x 100
I₂	Відношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП, відсотків	обсяг валового зовнішнього боргу, млн. доларів США x середній курс гривні до долара США / ВВП, млн. гривень x 100
I₃	Середньозважена дохідність облігацій внутрішньої державної позики (далі - ОВДП) на первинному ринку, відсотків	-
I₄	Індекс EMBI (Emerging Markets Bond Index) + Україна	-
I₅	Відношення обсягу офіційних міжнародних резервів до обсягу валового зовнішнього боргу, відсотків	обсяг офіційних резервних активів, млн. доларів США / обсяг валового зовнішнього боргу, млн. доларів США x 100

2) *I₂* - Відношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП, відсотків.

Відповідно до формули (табл. 5.2) розраховуємо *I₂* у 2019 році:

$$I_{2\ 2019} = \frac{121\ 739,0 \times 25,8}{3\ 974\ 564} \times 100 = 79,2$$

3) *I₃* - Середньозважена дохідність ОВДП на первинному ринку, відсотків.

Цей індекс не потребує окремого розрахунку, сталі показники за кожен період доступні на офіційному сайті Національного Банку України у розділі «Дохідність ОВДП на первинному ринку». Станом на 2019 рік індекс становить 15,2%.

4) *I₄* - Індекс EMBI (Emerging Markets Bond Index) + Україна

Показником, що використовується для оцінки рівня боргової безпеки є Індекс EMBI (Emerging Markets Bond Index), який представляє собою індекс облігацій ринків, що розвиваються і розраховується банком СВ «J.P. Morgan Bank International» як

середньозважений спред валютних облігацій ринків, що розвиваються та доходності облігацій Казначейства США.

Індекс ЕМВІ + Україна характеризує різницю між доходністю єврооблігацій України та доходністю державних облігацій США. Отже, чим вище кредитний серед, тим вище ризик дефолту по борговим цінним паперам, чим нижче тим більш вони надійніші. Станом на 2019 рік ЕМВІ+ в Україні становить 770,33.

5) I_5 - Відношення обсягу офіційних міжнародних резервів до обсягу валового зовнішнього боргу, відсотків

Відповідно до формули (табл. 5.2) розраховуємо I_3 у 2019 році:

$$I_{5\ 2019} = \frac{25\ 302,16}{121\ 739,0} \times 100 = 20,8\%$$

Таким же методом розраховуємо індикатори для 2020 та 2021 років та проводимо аналіз відповідності значення індикаторів до їх оптимальних значень (табл. 5.3)

Таблиця 5.3

Аналіз індикаторів боргової безпеки України за 2019-2021 рр.

Індикатор	Оптимальне значення індикатора	Критичне значення індикатора	Значення показника, %		
			2019	2020	2021
I_1	≤ 20	≤ 60	50,3	60,8	61,23
I_2	≤ 40	≤ 70	79,2	80,8	64,8
I_3	≤ 4	≤ 11	16,9	10,2	10,16
I_4	< 200	< 1000	770,33	1011,9	1082,1
I_5	> 50	> 20	20,8	23,2	19,34

*Сірим позначено значення індикаторів, що є нижчими від критичних значень показників

3. Нормування індикаторів боргової безпеки

Для здійснення нормування індикаторів необхідно скористатися формулами, що наведені в Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України та відповідними значенням для нормування (табл. 5.4).

L (ліва частина) – для індикаторів, які є стимуляторами, нормування відбувається за критеріями лівої частини. R (права частина) – для індикаторів, які є дестимуляторами, нормування

відбувається за критеріями правої частини

Таблиця 5.4

Значення індикаторів боргової безпеки для нормування

	Характеристичні значення індикаторів				
Дестимулятори	$X_{\text{опт}}^R$	$X_{\text{здв}}^R$	$X_{\text{нездв}}^R$	$X_{\text{небезп}}^R$	$X_{\text{крит}}^R$
I1	20	30	40	50	60
I2	40	45	55	60	70
I3	4	5	7	9	11
I4	200	300	500	700	1000
Стимулятори	$X_{\text{Лкрит}}$	$X_{\text{Лнебезп}}$	$X_{\text{Лнездв}}$	$X_{\text{Лздв}}$	$X_{\text{Лопт}}$
I5	20	36	41	45	50

Унаслідок того, що індикатор за типом А до певного значення є стимулятором, а в разі подальшого його збільшення є дестимулятором, нормування такого індикатора потребує поєднання розрахунків за типом С (яка є стимулятором) та за типом В (що є дестимулятором).

В інтервалі між лівою та правою частинами оптимальних значень індикатора нормалізоване значення дорівнює 1.

Нормування індикатора за типом С здійснюється за формулою 5.1:

$$y_{ij} = \begin{cases} 0,2 \exp\left(\frac{x_{ij} - x_{\text{кр}}}{n_i}\right), x_{ij} < 0 \cap x_{ij} < x_{\text{кр}} \\ 0,2 \frac{x_{ij}}{x_{\text{кр}}}, 0 < x_{ij} < x_{\text{кр}} \\ 0,2 + 0,2 \frac{(x_{ij} - x_{\text{кр}})}{(x_{\text{неб}} - x_{\text{кр}})}, x_{\text{кр}} \leq x_{ij} < x_{\text{неб}} \\ 0,4 + 0,2 \frac{(x_{ij} - x_{\text{неб}})}{(x_{\text{нездв}} - x_{\text{неб}})}, x_{\text{неб}} \leq x_{ij} < x_{\text{нездв}} \\ 0,6 + 0,2 \frac{(x_{ij} - x_{\text{нездв}})}{(x_{\text{здв}} - x_{\text{нездв}})}, x_{\text{нездв}} \leq x_{ij} < x_{\text{здв}} \\ 0,8 + 0,2 \frac{(x_{ij} - x_{\text{здв}})}{(x_{\text{опт}} - x_{\text{здв}})}, x_{\text{здв}} \leq x_{ij} < x_{\text{опт}} \\ 1, x_{\text{опт}} \leq x_{ij} \end{cases}, (5.1)$$

де x_{ij} – значення і-о індикатора в період j ;

y_{ij} – нормоване значення індикатора x_{ij}

Нормування індикатора за типом В здійснюється за формулою 5.2.

$$y_{ij} = \begin{cases} 1, x_{ij} < x_{\text{опт}} \\ 0,8 + 0,2 \frac{(x_{\text{здв}} - x_{ij})}{(x_{\text{здв}} - x_{\text{опт}})}, x_{\text{опт}} \leq x_{ij} < x_{\text{здв}} \\ 0,6 + 0,2 \frac{(x_{\text{нездв}} - x_{ij})}{(x_{\text{нездв}} - x_{\text{здв}})}, x_{\text{здв}} \leq x_{ij} < x_{\text{нездв}} \\ 0,4 + 0,2 \frac{(x_{\text{неб}} - x_{ij})}{(x_{\text{неб}} - x_{\text{нездв}})}, x_{\text{нездв}} \leq x_{ij} < x_{\text{неб}} \\ 0,2 + 0,2 \frac{(x_{\text{кр}} - x_{ij})}{(x_{\text{кр}} - x_{\text{неб}})}, x_{\text{неб}} \leq x_{ij} < x_{\text{кр}} \\ 0,2 \frac{x_{\text{кр}}}{x_{ij}}, x_{ij} \geq x_{\text{кр}} \end{cases} \quad (5.2)$$

Використовуючи значення індикаторів боргової безпеки наведених у таблиці 5.4 та формулу 5.2 здійснено нормування. Нормовані значення вищезгаданих індикаторів відображено у таблиці 5.5.

Таблиця 5.5

Нормовані значення індикаторів боргової безпеки за 2019-2021 рр.

Рік	Розрахунок нормованого значення індикатора	Нормоване значення
1	2	3
Відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу до ВВП		
2019	$0,2+0,2*((60-50,3)/(60-50))$	0,394
2020	$0,2*(60/60,8)$	0,197
2021	$0,2*(60/61,23)$	0,196
Відношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП		
2019	$0,2*(70/79,2)$	0,177
2020	$0,2*(70/80,8)$	0,173
2021	$0,2+0,2*((70-64,8)/(70-60))$	0,304
Середньозважена дохідність ОВДП на первинному ринку		
2019	$0,2*(11/16,9)$	0,13
2020	$0,2+0,2*((11-10,2)/(11-9))$	0,28
2021	$0,2+0,2*((11-10,16)/(11-9))$	0,284

Продовження табл. 5.5

1	2	3
Індекс ЕМВІ + Україна		
2019	$0,2+0,2*((1000-770,33)/(1000-700))$	0,353
2020	$0,2*(1000/1011,9)$	0,198
2021	$0,2*(1000/1082,1)$	0,185
Відношення обсягу офіційних міжнародних резервів до обсягу валового зовнішнього боргу		
2019	$0,2+0,2*((20,8-20)/(36-20))$	0,21
2020	$0,2+0,2*((23,2-20)/(36-20))$	0,24
2021	$0,2*(19,34/20)$	0,193

4. *Визначення вагових коефіцієнтів*

Відповідно до Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, вагові коефіцієнти визначають ступінь внеску кожного показника в інтегральний індекс безпеки (табл. 5.6).

5. *Розрахунок інтегрального показника боргової безпеки*

Розрахунок інтегрального показника боргової безпеки здійснюється за формулою 5.3:

$$I_m = \sum_{i=1}^n d_i y_i, \quad (5.3)$$

де d_i – ваговий коефіцієнт, що визначає ступінь внеску i -го показника в інтегральний індекс складової економічної безпеки;

y_i – нормалізована оцінка i -го індикатора.

Таблиця 5.6.

Вагові коефіцієнти індикаторів боргової безпеки України

№	Індикатор стану боргової безпеки	Значення вагового коефіцієнта
1.	Відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу до ВВП	0,2195
2.	Відношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП	0,2214
3.	Середньозважена дохідність ОВДП на первинному ринку	0,1830
4.	Індекс ЕМВІ + Україна	0,1778
5.	Відношення обсягу офіційних міжнародних резервів до обсягу валового зовнішнього боргу	0,1983

Відповідно до вищенаведеної формули розраховано

інтегральний показник боргової безпеки.

$$\begin{aligned} \text{ББ}_{2019} &= (0,2195 \times 0,394) + (0,2214 \times 0,177) + (0,1830 \times 0,13) \\ &\quad + (0,1778 \times 0,353) + (0,1983 \times 0,21) \\ &= 0,086 + 0,039 + 0,024 + 0,063 + 0,042 = 0,254 \end{aligned}$$

Переводимо даний результат у відсоткове відношення:

$$\text{ББ}_{2019} = 0,254 \times 100\% = 25,4\%$$

$$\begin{aligned} \text{ББ}_{2020} &= (0,2195 \times 0,197) + (0,2214 \times 0,173) + (0,1830 \times 0,28) \\ &\quad + (0,1778 \times 0,198) + (0,1983 \times 0,24) \\ &= 0,043 + 0,038 + 0,051 + 0,035 + 0,048 = 0,347 \end{aligned}$$

у відсотковому відношенні:

$$\text{ББ}_{2020} = 0,347 \times 100\% = 34,7\%$$

$$\begin{aligned} \text{ББ}_{2021} &= (0,2195 \times 0,196) + (0,2214 \times 0,304) + (0,1830 \times 0,284) \\ &\quad + (0,1778 \times 0,185) + (0,1983 \times 0,193) \\ &= 0,043 + 0,067 + 0,052 + 0,033 + 0,038 = 0,233 \end{aligned}$$

у відсотковому відношенні:

$$\text{ББ}_{2021} = 0,233 \times 100\% = 23,3\%$$

Розрахований рівень боргової безпеки України за 2019-2021 рр. представлено у таблиці 5.7 та продемонстровано його динаміку на рисунку 5.3.

Таблиця 5.7

Інтегральний індекс боргової безпеки України у 2019-2021 рр.

Показник	2019	2020	2021
Інтегральний показник боргової безпеки,%	25,4	34,7	23,3

Проведений аналіз індикаторів боргової безпеки України дозволив оцінити її стан як незадовільний у 2019 році, а у 2021 році – критичним, адже практично всі показники індикаторів є критичними або близькими до критичних.

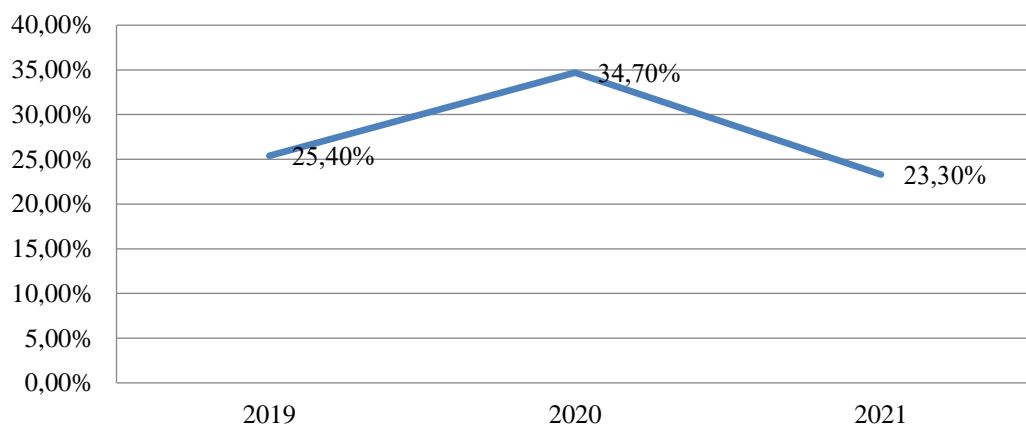

Рис. 5.3. Рівень боргової безпеки протягом 2019-2021 рр.

6. Розрахунок прогнозних показників

Проаналізувавши рівень боргової безпеки, можна спрогнозувати яким він буде у 2022 – 2024 рр. Для розрахунку використовуємо метод динамічного ряду, що включає в себе послідовність показників, які характеризують зміну показників у часі.

Основним аналітичним показником динамічного ряду, що застосовується для прогнозування значень показників є середній коефіцієнт зростання.

Середній коефіцієнт зростання розраховується за такою формулою:

$$k = \sqrt[n-1]{\frac{x_n}{x_0}}, \quad (5.4)$$

де x_n – кінцеве значення динамічного ряду;

x_0 – початкове значення динамічного ряду;

n – кількість показників динамічного ряду.

На основі таблиці 5.5 розраховуємо коефіцієнт зростання та прогнозні показники на 2022 – 2024 рр.

Розглянемо на прикладі нормованого показника I_1 - відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу до ВВП на 2022 рік:

$$1) K = \sqrt[3-1]{\frac{(0,196)}{(0,394)}} = 0,7$$

$$2) I_1 2022 = 0,196 \times 0,7 = 0,137$$

Далі розраховуємо прогнозований рівень боргової безпеки України на 2022 – 2024 роки за формулою 5.3 на основі вищенаведених даних з таблиці:

$$\begin{aligned} \text{ББ } 2022 &= (0,2195 \times 0,137) + (0,2214 \times 0,23) + (0,1830 \times 0,19) \\ &\quad + (0,1778 \times 0,254) + (0,198 \times 0,202) \times 100 \\ &= (0,03 + 0,05 + 0,035 + 0,045 + 0,04) \times 100 \\ &= 0,2 \times 100 = 20\% \end{aligned}$$

Таблиця 5.8

Прогнозоване значення нормованих індикаторів боргової безпеки України 2022-2024 рр

	Індикатор	Коефіцієнт зростання	2022	2023	2024
I ₁	Відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу до ВВП	0,7	0,137	0,096	0,067
I ₂	Відношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП	1,3	0,23	0,225	0,293
I ₃	Середньозважена дохідність ОВДП на первинному ринку,	1,47	0,19	0,279	0,41
I ₄	Індекс ЕМВІ + Україна	0,72	0,254	0,183	0,132
I ₅	Відношення обсягу офіційних міжнародних резервів до обсягу валового зовнішнього боргу,	0,96	0,202	0,194	0,186

$$\begin{aligned} \text{ББ } 2023 &= (0,2195 \times 0,096) + (0,2214 \times 0,225) + (0,1830 \times 0,279) \\ &\quad + (0,1778 \times 0,183) + (0,198 \times 0,194) \times 100 \\ &= (0,02 + 0,0498 + 0,051 + 0,033 + 0,038) \times 100 \\ &= 0,1918 \times 100 = 19,18\% \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \text{ББ } 2024 &= (0,2195 \times 0,067) + (0,2214 \times 0,293) + (0,1830 \times 0,41) \\ &\quad + (0,1778 \times 0,132) + (0,198 \times 0,186) \times 100 \\ &= (0,015 + 0,065 + 0,075 + 0,023 + 0,037) \times 100 \\ &= 0,215 \times 100 = 21,5\% \end{aligned}$$

У табл. 5.9 та на рис. 5.4 наведено прогнозовані значення інтегрального показника та динаміку прогнозованого рівня боргової безпеки України за 2022-2024 рр.

Таблиця 5.9

Прогнозоване значення інтегрального показника боргової безпеки України, 2022-2024 рр.

Показник	2022	2023	2024
Інтегральний показник боргової безпеки, %	20,00	19,18	21,50

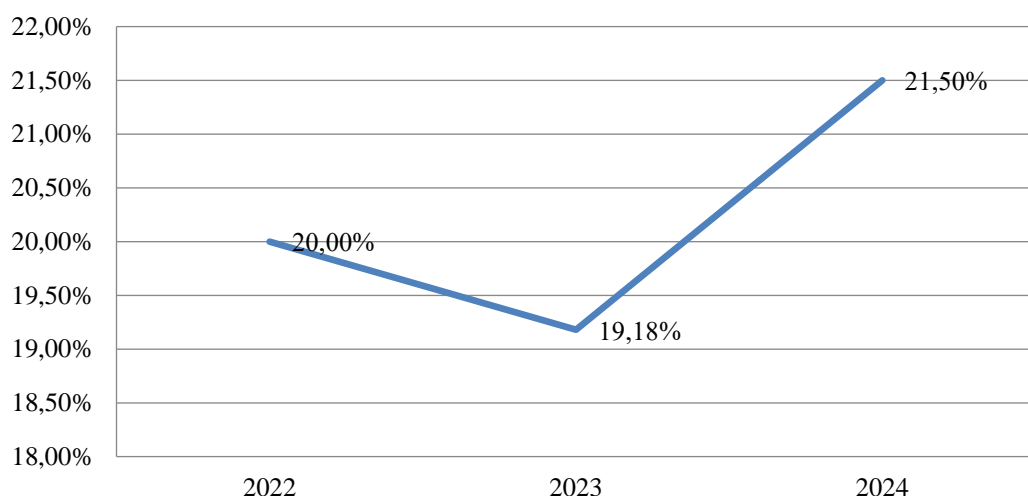

Рис. 5.4. Прогнозований рівень боргової безпеки України 2022-2024 рр.

7. SWOT-аналіз

На основі проведеного дослідження представлено SWOT-аналіз боргової безпеки України (рис. 5.5).

У списку сильних сторін та можливостей проставляються тільки позитивні оцінки (якщо «5» – відповідний сильний фактор має найвищий рівень, а якщо «1» – найнижчий).

Слабкі сторони і загрози оцінюються за тим самим принципом, тільки максимум – для негативних значень (якщо «5» – найвищий негативний рівень впливу, якщо «1» – цей фактор слабкості практично невластивий).

СИЛЬНІ СТОРОНИ (+20)

- (+4) прогнозування бюджетних коштів та обсягів запозичень;
- (+2) європейські параметри стійкості боргової політики використовують в Україні ;
- (+4) переважна більшість довгострокових зобов'язань з фіксованною ставкою;
- (+5)- 20% списання та збільшення терміну на погашення завдяки реструктуризації у 2015 році.
- (+5). Статус кандидата на членство в Європейському Союзі

СЛАБКІ СТОРОНИ (-16)

- (-3) нерегульованість на законодавчому рівні боргових зобов'язань;
- (-4) використання запозиченого ресурсу для обслуговування та погашення попередніх зобов'язань;
- (-3) непрозорість\незрозумілість дії щодо боргової політики;
- (-2) нестача досвідченності роботи з капіталом на міжнародному ринку;
- (-4) постійне збільшення диспропорції портфеля зобов'язань.

МОЖЛИВОСТІ (+13)

- реструктуризація та сек'юритизація боргу;
- (+4) підвищення стабільності економіки та розвиток своїх виробництв та підприємств на запозичений ресурс;
- (+2) доступ резидентів до інвестування у державні облігації;
- (+4) накопичення та централізовані витрати державних фінансів;
- (+3) пришвидшення активності та зростання фондового ринку України

ЗАГРОЗИ (-19)

- (-4) Ризик залежності від валютних боргів, залежність від кон'юктури ринків як наслідок;
- (-5) Можливість дефолту та зниження безпеки через внутрішні та зовнішні зобов'язання;
- (-3) вимушений випуск держ. цінних паперів через зростання ВВП
- (-2) Ризик надмірного темпу інфляції та девальвації;
- (-5) Політична ситуація та війна на території країни

Рис. 5.5. SWOT- аналіз боргової безпеки держави

Міжнародний досвід визначення критеріїв та системи індикаторів оцінки боргової безпеки показує їхню інтегрованість у сфери платоспроможності й ліквідності країни. Так, методики оцінки боргової безпеки, які використовуються міжнародними фінансово-кредитними установами, зокрема Модель Міжнародного Валютного Фонду 2003 року та Мінімальна стандартна модель Світового банку для оцінки боргової безпеки держави, не передбачають показників ефективності розміщення позик.

Для аналізу боргової безпеки держави Світовий банк пропонує використовувати Мінімальну стандартну модель (табл. 5.10) і, відповідно до неї, визначити основні боргові індикатори.

Таблиця 5.10

Стандартна модель Світового банку для оцінки боргової безпеки держави

Назва	Формула	Економічний зміст
1	2	3
Відношення валового зовнішнього боргу до експорту товарів і послуг	EDT / XGS (%)	Демонструє відносну довгострокову спроможність держави акумулювати валютні надходження без додаткового пресингу на сальдо платіжного балансу
Відношення валового зовнішнього боргу до ВВП	EDP / GNP (%)	Показує загальний рівень боргової складової економіки
Відношення загальних платежів з обслуговування боргу до експорту товарів і послуг	TDS / XGS (%)	Коефіцієнт обслуговування боргу, який показує, яка частина валютних надходжень спрямовується у сферу погашення боргу
Відношення відсоткових платежів до ВВП	INT / GNP (%)	Визначає можливість обслуговування зовнішнього боргу
Відношення відсоткових платежів до експорту товарів і послуг	INT / XGS (%)	Визначає частину валютних надходжень, які використовуються на обслуговування боргу
Відношення міжнародних резервів до валового зовнішнього боргу	RES / EDT (%)	Показує чи може країна використовувати свої резерви (і яку їх частину) для погашення зовнішнього боргу
Відношення міжнародних резервів до імпорту товарів і послуг	RES / MGS (%)	Відображає запас фінансової міцності держави

1	2	3
Відношення короткострокового боргу до валового зовнішнього боргу	Short - term / EDT (%)	Показує, яку частину становить короткотерміновий борг у загальній сумі зовнішнього боргу
Відношення боргу міжнародним організаціям до валового зовнішнього боргу	Multi-ateral / EDT (%)	Відображає питому частку заборгованості міжнародним фінансовим організаціям у загальній сумі зовнішнього боргу, або, свого роду, залежність держави від фінансування цими організаціями

Ці показники характеризують валютно-фінансовий стан країни-боржника, а також рівень її загальної платоспроможності та ліквідності. З аналітичною метою ці показники прийнято обмежувати пороговими або граничними значеннями оптимального рівня зовнішньої заборгованості, оскільки до конкретних меж ситуація із впливом боргу на економіку і стан фінансово-кредитної сфери країни в цілому може перебувати під контролем держави, а перевищення меж веде до створення і поглиблення кризових явищ в країні.

Система боргових індикаторів Міжнародного Валютного Фонду за напрямками їхнього цільового призначення в оцінці боргової безпеки держави представлена у табл. 5.11.

У практичній діяльності ця система також доповнюється групами показників соціально-економічного та інвестиційно-інноваційного розвитку країни, що позначається на результатах аналіз боргових індикаторів.

До показників соціально-економічного розвитку відносять:

- державний борг на душу населення;
- відношення приросту державного боргу до природного приросту населення, у %;
- відношення приросту боргу до приросту доходів населення, у %;
- відношення рівня заощаджень домогосподарств до боргу;
- співвідношення боргу і ВВП та частки працевдатного населення;
- відношення приросту державного боргу до зміни рівня безробіття, у %.

Боргові індикатори МВФ

№з/ п	Індикатор	Розрахунок/використання
1	2	3
I. Індикатори платоспроможності (Solvency)		
1	Покриття відсоткових платежів (Interest service ratio)	Відношення відсоткових платежів до експорту – показує рівень навантаження обслуговування зовнішнього боргу
2	Зовнішній борг до експорту (External debt to exports)	трендовий індикатор, який прямо пов'язаний із платоспроможністю країни
3	Зовнішній борг до ВВП (External debt over GDP)	Індикатор відношення боргу до ресурсної бази його покриття (як потенціал можливості збільшення обсягу експорту з метою підвищення платоспроможності)
4	Теперішня вартість боргу до експорту (Present value of debt over exports)	використовується щодо бідних країн з великим боргом (НІРС) для порівняння боргового навантаження з можливостями здійснювати платежі
5	Теперішня вартість боргу до доходів бюджету (Present value of debt over fiscal revenue)	використовується в бідних країнах з великим боргом (НІРС), для порівняння боргового навантаження із ресурсами державних фінансів
6	Обслуговування боргу до експорту (Debt service over exports)	індикатор, що характеризує платоспроможність та ліквідність
II. Індикатори ліквідності (Liquidity)		
7	Міжнародні резерви до короткострокового боргу (International reserves to short-term debt)	Найбільш важливий індикатор адекватності резервів в країнах із значним, але нестабільним доступом до ринку капіталу, може використовуватись для прогнозування ліквідності
8	Відношення короткострокового боргу до загальної величини боргу (Ratio of short-term debt to total outstanding debt)	Відображає відносну залежність від короткострокового фінансування. Разом із показниками погашення дозволяє прогнозувати майбутні ризики непогашення

III. Індикатори заборгованості державного сектору (Public sector Indicators)		
9	Обслуговування боргу державного сектору до експорту (Public sector debt service over exports)	Показник готовності до сплати та ризику неплатежу
10	Державний борг до ВВП чи податкових доходів (Public debt over GDP or tax revenues)	Індикатор платоспроможності державного сектору. Може визначатись як для внутрішнього державного, так і зовнішнього боргу
11	Середній строк погашення неконцесійного боргу (борг перед МФО) (Average maturity of nonconcessional debt)	Відображає середній термін зобов'язань держави перед міжнародними фінансовими організаціями
12	Частка боргу номінованого в іноземній валюті у загальній величині боргу (Foreign currency debt over total debt)	Індикатор впливу зміни обмінного курсу національної валюти на борг
IV. Індикатори заборгованості фінансового сектору (Financial sector indicators)		
13	Відкрита валютна позиція (Open foreign exchange position)	Валютні активи за вирахуваннями зобов'язань у валюті плюс довга позиція в іноземній валюті. Індикатор ризику зміни обмінного курсу, зазвичай є малим через банківські нормативи
14	Невідповідність строків надходжень і виплат в іноземній валюті (Foreign currency maturity mismatch)	Різниця між валютними зобов'язаннями і активами на момент їх погашення. Індикатор навантаження на резерви центрального банку в разі закриття доступу фінансового сектору до валютного фінансування
15	Валові валютні зобов'язання (Gross foreign currency liabilities)	Використовується для оцінки обсягу активів, що не можуть бути використані для підтримки ліквідності

V. Індикатори заборгованості приватного сектору (Corporate sector indicators)		
16	Леверидж (Leverage)	Номінальна вартість боргу по відношенню до капіталу. Ключовий індикатор фінансової стійкості
17	Відношення відсоткових платежів до грошового потоку (Interest over cash flow)	Відношення суми майбутніх відсоткових виплат до операційного грошового потоку (до сплати відсотків і податків)
18	Частка короткострокового боргу в загальній величині боргу (Short-term debt over total term debt)	В поєднанні з левериджем є індикатором уразливості від короткострокових обмежень у фінансуванні
19	Рентабельність активів (Return on assets (before tax and interest))	Відношення прибутку (до сплати відсотків та податків (ЕВІТ) до суми активів
20	Чистий грошовий потік в іноземній валюті до сукупного грошового потоку (Net foreign currency cash flow over total cash flow)	Чистий грошовий потік в іноземній валюті визначається як різниця між майбутніми валютними надходженнями і платежами. Індикатор нехеджованих валютних потоків
21	Відношення чистого боргу в іноземній валюті до капіталу (Net foreign currency debt over equity)	Чистий борг в іноземній валюті це різниця між валютними зобов'язаннями і активами. Капітал це активи за вирахування боргу та чистих зобов'язань за деривативами. Індикатор ефекту впливу зміни обмінного курсу на показники балансу

До показників інвестиційно-інноваційного розвитку належать:

- відношення обсягу річних запозичень до капітальних видатків (видатків розвитку) зведеного бюджету;
- відношення обсягу запозичень до витрат на НДДКР;
- відношення приросту боргу до приросту нагромадження основного капіталу.

Лише за допомогою комплексного підходу в аналізі запропонованих показників можна у повній мірі визначити реальний стан рівня заборгованості країни.

У багатьох країнах, коли можливості запозичення в країні вичерпані, уряд звертається до запозичення за кордоном. Оскільки зовнішній борг обслуговується через експорт, співвідношення зовнішнього державного боргу до експорту використовується як індикатор стабільності рівня зовнішнього боргу. Він характеризує платоспроможність країни і розраховується як відношення платежів щодо обслуговування боргу до поточних валютних надходжень країни від експорту товарів і послуг. Гранично допустимим вважається показник, що не перевищує 20-25% від національного експорту товарів і послуг. У міжнародній практиці прийнято вважати, що якщо даний показник перевищує цей рівень, то створюється загроза для платоспроможності позичальника.

Для оцінки платоспроможності зовнішнього боргу країни також використовують ряд показників, основні з яких наведено у таблиці 5.12.

Показники характеризують можливий вплив окремих елементів зовнішньої боргу на стан боргової безпеки загалом.

Джерелом інформації для їхнього розрахунку є індикатори питомої ваги короткострокового, довгострокового боргу і боргу міжнародним організаціям в загальній сумі зовнішнього боргу. Високі значення цих показників є негативними для формування високого рівня боргової стійкості та знижують рівень боргової безпеки держави.

Для всебічного аналізу стану боргової безпеки держави недостатньо використовувати тільки індикатори платоспроможності та ліквідності, а також доцільно врахувати показники ефективності розміщення позик, зокрема відношення капітальних видатків державного бюджету до обсягу річних запозичень та відношення обсягу кредитних ресурсів, вкладених в інвестиційні проекти, до обсягу річних державних запозичень.

Ці показники дають змогу виявити та оцінити загрози борговій безпеці на етапі їхнього виникнення, що дозволить успішно попередити їх та завчасно диверсифікувати.

Таблиця 5.12

Основні показники платоспроможності зовнішнього боргу:

№ з/п	Показник	Характеристика
Показники платоспроможності		
1	Покриття відсоткових платежів	Відношення відсоткових платежів до експорту - показує рівень навантаження обслуговування зовнішнього боргу
2	Зовнішній борг до експорту	Використовується як трендовий індикатор, який прямо пов'язаний із платоспроможністю країни
3	Зовнішній борг до ВВП	Індикатор відношення боргу до ресурсної бази його покриття (як потенціал можливості збільшення обсягу експорту з метою підвищення платоспроможності)
4	Теперішня вартість боргу до експорту	Ключовий індикатор стійкості, часто використовується щодо бідних країн з великим боргом (НІРС), для порівняння боргового навантаження з можливостями здійснювати платежі
5	Теперішня вартість боргу до доходів бюджету	Ключовий індикатор стійкості, використовується в бідних країнах з великим боргом (НІРС), для порівняння боргового навантаження із ресурсами державних фінансів
6	Обслуговування боргу до експорту	Загальний індикатор, що характеризує платоспроможність та ліквідність
Показники ліквідності		
7	Міжнародні резерви до короткострокового боргу	Найбільш важливий індикатор адекватності резервів в країнах із значним, але нестабільним доступом до ринку капіталу. Показник може використовуватись для прогнозування можливих криз ліквідності
8	Відношення короткострокового боргу до загальної величини боргу	Відображає відносну залежність від короткострокового фінансування. Разом із показниками погашення дозволяє прогнозувати майбутні ризики непогашення

До позитивних чинників впливу на економіку країни внаслідок

зростання державного боргу можна віднести:

- прискорення темпів економічного зростання;
- можливість здійснення масштабних капіталовкладень і реалізації довгострокових програм розвитку;
- залучення коштів під значно менший відсоток у довгостроковій перспективі у порівнянні з можливостями вітчизняної системи;
- інвестиційне спрямування зовнішніх позик;
- реалізація програм довгострокового кредитування банками.

До негативних явищ, пов'язаних із зниженням боргової безпеки відносять:

- вразливість до кон'юнктури світової фінансової системи;
- нестабільність валютних курсів, яка може вплинути на можливості виконання зобов'язань у визначені строки;
- невідповідність валюти запозичень і валюти основної частини активів суб'єкта господарювання;
- розриви у строках між залученими коштами на зовнішніх ринках і строками надходжень коштів від реалізації інвестиційних проектів,
- неможливість виконати зобов'язання при ускладненнях з доступом до джерел іноземної валюти та низьку ліквідність світових фінансових ринків.

5.3. Внутрішня та зовнішня заборгованість держави: рівні безпеки

Державний борг є невід'ємною частиною фінансової системи країни, що залежить від стану усієї системи і в той же час здійснює суттєвий вплив на її функціонування. Існування в економіці державного боргу є зрозумілим фактором, оскільки держава намагається використати свої ресурси з найбільшою ефективністю та допускає дефіцит бюджету, і щоб його покрити залучає додаткові кошти на внутрішньому або зовнішньому фінансових ринках. Ці кошти залучаються для використання як у державному секторі економіки, так і для ефективного трансформування у доходну частину бюджету.

*Згідно Бюджетного кодексу України, **державний борг** – це загальна сума боргових зобов'язань держави з повернення отриманих та непогашених кредитів (позик) станом на звітну дату, що виникають внаслідок державних запозичень.*

За своєю структурою державний борг розділяється на зовнішній і внутрішній.

***Внутрішній державний борг** – це загальна сума заборгованості держави чи місцевого самоврядування, яка складається з усіх випущених і непогашених боргових зобов'язань держави або місцевого самоврядування, включаючи боргові зобов'язання держави чи органів місцевого самоврядування, що вступають у дію в результаті виданих гарантій за ризиками або щодо зобов'язань на підставі законодавства або договору.*

Внутрішній борг України умовно можна поділити на боргові зобов'язання двох видів:

- ринкові, що існують у формі державних емісійних цінних паперів;
- неринкові, що виникли за підсумками виконання державного бюджету.

***Зовнішній державний борг** – це заборгованість держави перед іноземними громадянами, фірмами, урядами та міжнародними фінансовими організаціями.*

Це частина державного боргу. Він виникає внаслідок того, що для фінансування дефіциту поточних операцій країна змушена брати позики за кордоном. Сальдо рахунку поточних операцій визначається перш за все балансом товарів і послуг. Дефіцит поточних операцій фінансують чистим припливом капіталу в країну, що виникає необхідність зовнішніх запозичень.

Вагомими факторами нарощування зовнішньої заборгованості є дефіцит державного бюджету. Оскільки зовнішні запозичення на міжнародних ринках та іноземні кредити офіційних кредиторів також є джерелами фінансування дефіциту державного бюджету.

Доцільність використання зовнішніх позик залежить від їхньої величини, витрат на оплату і від того, як вони застосовуються. Якщо

брати позику під низькі відсотки і використовувати ці гроші для інвестицій, які дають приріст і доходи, що полегшує виплату позики, то іноземна позика не принесе турбот.

Існує позитивний взаємозв'язок між розмірами бюджетного дефіциту і державного боргу.

Бюджетний дефіцит збільшує державний борг, а зростання боргу у свою чергу потребує додаткових витрат бюджету на його обслуговування і тим самим збільшує бюджетний дефіцит. На обсягу бюджетного дефіциту відображаються всі зміни у величині державного боргу, в тому числі зумовлені впливом інфляції. Важливо, щоб державна заборгованість вимірювалася у реальних, а не лише в номінальних величинах.

Головним зовнішнім кредитором України є Міжнародний валютний фонд.

Внутрішній борг, як правило, є більш вигідним і менш небезпечним, ніж зовнішній. Оскільки сплата відсотків за внутрішнім боргом залишається в межах своєї країни та в умовах помірних відсоткових ставок він не є тягарем у майбутньому.

Причинами виникнення державного боргу України є постійний дефіцит державного бюджету, перевищення темпів зростання державних видатків над темпами зростання державних доходів; залучення коштів нерезидентів з метою підтримки національної валюти. Займи держави спрямовані переважно на покриття саме державного дефіциту, а також погашення попередньої заборгованості. Безпечним вважають такий рівень державного боргу, при якому уряд спроможний виконувати свої боргові зобов'язання своєчасно і повністю. Якщо для погашення боргів держава змушена звертатись по додаткові запозичення або вести переговори про їх реструктуризацію, – є загроза дефолту.

Згідно із дослідженнями щодо України, які підтвержені статистикою за роки незалежності, безпечним вважається державний борг на рівні 35% від ВВП. Для оцінки боргової стійкості країн, що розвиваються і отримують міжнародні кредити, використовують спеціальні маркери. Про надмірний рівень заборгованості свідчать перевищення таких показників якщо відношення поточних зобов'язань до доходів бюджету за рік досягає 80%, річні виплати щодо ВВП за рік близько 15%, величина поточних платежів з відсотками перевищує 220% надходжень від експорту за рік.

5.4. Чинники формування безпечного рівня державних запозичень

Для проведення ефективної фінансової політики держави та забезпечення її боргової безпеки, спроможності вчасно і в повному обсязі фінансувати виконання своїх завдань важливим є управління ризиками, які пов'язані з державним боргом.

Основна мета управління боргом забезпечення потреб держави у фінансових ресурсах з мінімально можливими витратами за умови збереження прийнятного рівня ризику. Призначення боргового ризик-менеджменту полягає у визначенні й досягненні оптимального співвідношення ризику і витрат.

Борговий ризик-менеджмент держави – це діяльність уповноважених органів державної влади, яка впливає на стан державного боргу за допомогою спеціальних способів, методів і прийомів з метою забезпечення оптимального співвідношення рівня витрат на його обслуговування і погашення з рівнем ризиковості, який він породжує.

З другого боку, це процес ідентифікації, оцінки та мінімізації впливу ризиків боргового портфеля на фінансову безпеку держави, який передбачає розробку стратегічних і тактичних дій держави у взаємозв'язку з усіма напрямками економічної політики.

Основними етапами процесу боргового ризик-менеджменту є:

1. Ідентифікація ризиків, ранжирування за масштабами впливу;
2. Вимір ризику: оцінювання ймовірності та масштабу коливань вартісних характеристик боргового портфеля держави;
3. Вибір стратегії та методу управління ризиком: зниження, збереження, передавання, уникнення;
4. Оцінювання доцільності вибраного методу та вартості балансування боргового портфеля держави;
5. Упровадження вибраної стратегії управління борговими ризиками держави, моніторинг та контроль;
6. Аналіз та оцінювання результатів реалізації вибраної стратегії та її корегування в разі потреби.

Зважене управління державним боргом, з одного боку, має прямий істотний вплив на рівень бюджетних ризиків, з другого - відіграє значну роль у поліпшенні загального макроекономічного становища і є

складовим чинником зменшення так званого ризику країни.

Обслуговування державного боргу – це комплексні дії, пов’язані з розміщенням цінних паперів та виплатою процентів, погашенням боргових зобов’язань, випуском нових цінних паперів.

Облік боргів та управління ними здійснюють такі суб’єкти держави:

- Національний банк України;
- Державне казначейство;
- Міністерство фінансів;
- Укресімбанк.

Облік боргів розпочинається з реєстрації випущених державних боргових зобов’язань – облігацій зовнішньої та внутрішньої державної позики, казначейських векселів та інших цінних паперів.

Гарантований державою борг – загальна сума боргових зобов’язань суб’єктів господарювання – резидентів щодо повернення отриманих та не погашених станом на звітну дату кредитів (позик), виконання яких забезпечено державними гарантіями.

Управління державним боргом та гарантованим державою боргом здійснюється Міністерством фінансів України з урахуванням рекомендацій Ради Національного банку України стосовно впливу політики державних запозичень на стан грошово–кредитної сфери.

Міністерство фінансів України розробляє середньострокову Стратегію управління державним боргом на трирічний період, яка затверджується Кабінетом Міністрів України в місячний строк після прийняття закону про Державний бюджет України і включає:

- розроблення Стратегії;
- оцінку існуючих боргових зобов’язань держави та забезпечених державними гарантіями боргових зобов’язань суб’єктів господарювання – резидентів, включаючи відповідні ризики;
- цілі та завдання управління державним боргом;
- заходи, які необхідно здійснити для виконання завдань управління державним боргом;
- прогностичні показники державного та гарантованого державою боргу.

Стратегія може переглядатися у разі істотних змін прогностичних

основних макроекономічних показників економічного і соціального розвитку України, ситуації на внутрішньому ринку державних цінних паперів та міжнародному ринку капіталу, які необхідно враховувати під час управління державним боргом.

Основними цілями управління державним та гарантованим державою боргом є:

- задоволення потреби держави у залучених фінансових ресурсах;
- утримання загального обсягу державного боргу та гарантованого державою боргу на економічно безпечному рівні;
- оптимізація структури державного боргу та його динаміки;
- розвиток внутрішнього ринку державних цінних паперів.

Управління державним боргом та гарантованим державою боргом здійснюється з дотриманням таких принципів (рис. 5.6):

- економічної обґрунтованості рішень, що приймаються під час здійснення державних запозичень та надання державних гарантій;
- оптимального співвідношення ризиків і витрат, пов'язаних з державним боргом та гарантованим державою боргом;
- узгодження напрямів реалізації політики управління державним боргом з напрямками реалізації фіскальної та грошово-кредитної політики;
- планування і прогнозування – прийняття рішень щодо управління державним боргом та гарантованим державою боргом на основі обґрунтованих планів і прогнозів потреби держави у фінансових ресурсах та прогнозних основних макроекономічних показників економічного і соціального розвитку України;
- прозорості та публічності інформації про управління державним боргом та гарантованим державою боргом;
- самостійності – держава не несе відповідальності за борговими зобов'язаннями органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування та суб'єктів господарювання – резидентів, не забезпечених державною гарантією;
- обліку і підзвітності операцій з управління державним боргом та гарантованим державою боргом;

- відповідальності посадових осіб, які беруть участь в управлінні державним боргом та гарантованим державою боргом.

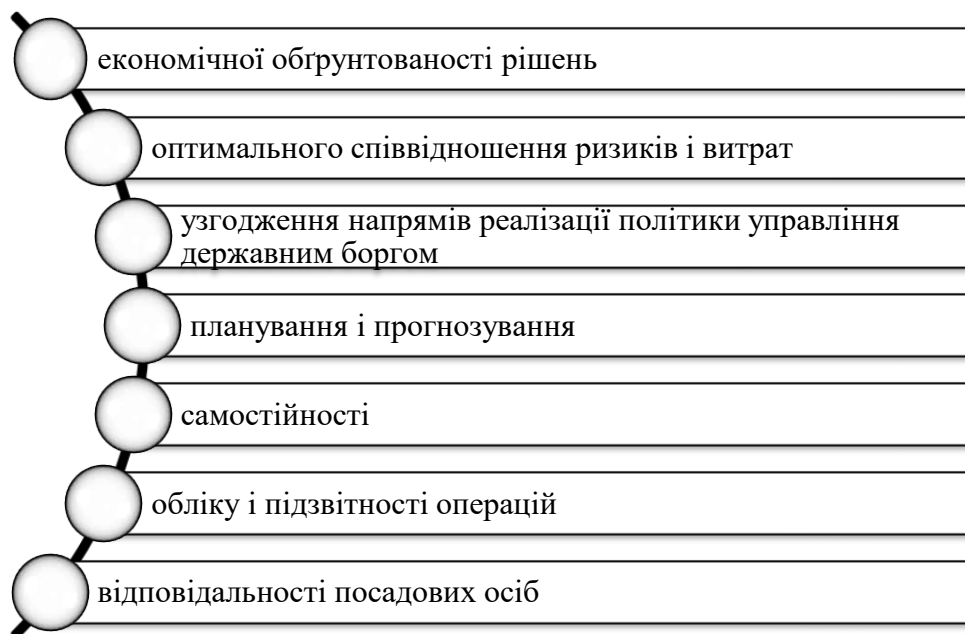

Рис. 5.6. Принципи управління державним та гарантованим державою боргом

Чинниками формування безпечного рівня державних запозичень є: розроблення стратегії державних запозичень, яка дозволить досягти оптимального співвідношення між витратами і ризиками та проведення операцій з активного управління державним боргом.

Стратегія державних запозичень передбачає:

1. *Формування різних співвідношень обсягів внутрішніх і зовнішніх запозичень.* Таке співвідношення (через вплив на зміни у сумі та частці боргу в іноземній валюті) визначає рівень валютних ризиків, з одного боку, але у разі дешевших зовнішніх запозичень має своїм результатом, за інших рівних умов, менший рівень витрат.
2. *Формування різних співвідношень обсягів запозичень під фіксовані і під плаваючі процентні ставки.* Відсутність залучення коштів під плаваючі процентні ставки сприяє зменшенню обсягу і частки боргу з плаваючими ставками, через що зменшуються процентні

ризика. Однак, з другого боку, запозичення під фіксовані ставки передбачатимуть, за інших рівних умов, вищі витрати на обслуговування державного боргу.

3. *Формування різних структур запозичення в розрізі строків запозичень.* Різні співвідношення між строками здійснюваних запозичень має своїми результатами зміни в графіку погашення державного боргу, а отже і зміни в рівнях ризику рефінансування. Короткострокові запозичення є дешевшими порівняно з довгими і генеруватимуть менші витрати на обслуговування державного боргу, однак містять у собі більші ризики рефінансування. Вплив запозичень з довгими термінами є, відповідно, протилежним. З метою уникнення піків боргового навантаження в майбутньому рішення про строки залучень відповідного обсягу коштів слід приймати на основі графіка погашення поточного державного боргу. Якщо поточний профіль погашення державного боргу не має значних пікових навантажень, нові державні запозичення слід здійснювати рівними сумами протягом усього періоду стратегії (бюджетного року чи періоду, що його перевищує).
4. *Формування різних графіків запозичень із зазначенням відповідних сум і строків запозичення.* Вибір між різними датами запозичень насамперед впливає на рівень обслуговування державного боргу через дію двох факторів:
 - чим пізніше здійснено запозичення, тим менші витрати на його обслуговування будуть здійснені у відповідному бюджетному періоді чи періоді стратегії, який перевищує бюджетний;
 - у зв'язку з тим, що процентні ставки протягом бюджетного періоду чи періоду стратегії, який перевищує бюджетний, змінюються, запозичення у різні дати передбачатимуть різні рівні витрат на обслуговування.

Вибір між різними датами запозичень у взаємозв'язку з вибором між різними строками запозичень визначають суму державного боргу станом на певні дати в майбутньому. Графік запозичень у розрізі сум та строків має вплив на рівень ризиків рефінансування через розподіл строків виконання зобов'язань з погашення державного боргу.

Під активним управлінням державним боргом розуміється проведення державою операцій, спрямованих на зменшення ризиків

та/або отримання економії й не пов'язаних зі здійсненням державних запозичень та платежів з погашення і обслуговування державного боргу.

Активне управління державним боргом полягає у проведенні:

- операцій з хеджування ризиків за допомогою деривативів;
- зворотного викупу державних цінних паперів;
- дострокового погашення цінних паперів;
- обміну державних цінних паперів, які перебувають в обігу, на нові випуски;
- операцій зворотного РЕПО (придбання державних боргових цінних паперів з одночасним зобов'язанням щодо зворотного продажу (купівлі) цінних паперів до кінця поточного бюджетного періоду).

Для оптимізації структури державного боргу доцільно:

- здійснити коригування боргових зобов'язань за строками користування залежно від етапу економічного розвитку; забезпечити єдністю планування та обліку всіх операцій для залучення, погашення та обслуговування зовнішніх державних запозичень;
- планувати випуск боргових зобов'язань, враховуючи сезонний фактор наповнення бюджету;
- забезпечити максимальну прозорість та узгодження стратегії регулювання на всіх стадіях здійснення запозичень – від розгляду доцільності до остаточного погашення позик;
- встановити граничний розмір дефіциту Державного бюджету на рівні, що не перевищує 3 % ВВП;
- посилити роль внутрішніх ринкових позик у процесі фінансування дефіциту бюджету, запровадити ОВДП з плаваючою відсотковою ставкою, прив'язаною до темпів інфляції, перейти до випуску ощадних облигацій, які розповсюджуватимуться серед фізичних осіб;
- продовжити співробітництво з міжнародними фінансовими організаціями та провадити стриману політику залучення іноземних кредитів від урядів іноземних держав;
- поповнити золотовалютні резерви до рівня, достатнього для задоволення основних потреб резидентів в іноземній валюті;

- підвищити рівень ефективності фінансового управління на підприємствах і на державному рівні;
- посилити контроль за цільовою спрямованістю і обґрунтованістю джерел погашення зовнішніх кредитів.

Ефективність політики управління державним боргом повинна визначатись відсутністю суттєвого боргового навантаження на економіку країни, його поступовим зменшенням в довгостроковій перспективі.

Стабілізація ситуації щодо державного боргу та підвищення рівня боргової безпеки істотно залежить від боргової політики країни. Запозичення, отримані Україною за останні роки від іноземних інвесторів, були більшою мірою спрямовані на фінансову стабілізацію країни в період політичної та соціально-економічної кризи. Завданням боргової політики України на перспективу має стати залучення фінансових ресурсів для реалізації програм націлених на забезпечення соціально-економічного розвитку країни та підвищення рівня боргової безпеки.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте сутність поняття боргової безпеки держави
2. Чи існує взаємозв'язок між борговою і економічною безпекою держави? Як він себе проявляє?
3. Який показник є головним показником боргової безпеки країни? Які його критичні рівні?
4. Назвіть показники платоспроможності зовнішнього боргу.
5. Яка є структура державного боргу?
6. Назвіть причини виникнення державного боргу в Україні.
7. Який рівень державного боргу вважають безпечним?
8. Які суб'єкти держави здійснюють облік та управління боргом України?
9. На скільки років розробляється Стратегія управління державним боргом України?
10. Які заходи потрібно здійснювати для того, щоб сформувати безпечний рівень державних запозичень?

Тестові завдання

1. Боргова безпека держави - це:
 - а) це рівень державної заборгованості, за якого країна здатна здійснювати стійке функціонування національної економіки, забезпечуючи одночасно недопущення критичного накопичення боргового тягаря;
 - б) рівень внутрішньої та зовнішньої заборгованості з урахуванням вартості її погашення й ефективності використання запозичень, що не призведе до втрати суверенітету і руйнування вітчизняної фінансової системи;
 - в) рівень державної заборгованості, який дозволяє забезпечити стійкі темпи економічного зростання та розвиток вітчизняної фінансової системи;
 - г) рівень внутрішньої заборгованості, що не призведе до втрати суверенітету і руйнування вітчизняної фінансової системи.
2. Суб'єктами забезпечення боргової безпеки в Україні є:
 - а) Кабінет Міністрів України;
 - б) Рада національної безпеки і оборони України;
 - в) Верховна Рада України;
 - г) всі варіанти відповіді вірні.
3. Рівень боргової безпеки держави не залежить від:
 - а) стану нормативно-правової бази;
 - б) стабільності параметрів монетарної політики;
 - в) несумлінної конкуренції;
 - г) стабільності політичного та економічного курсу країни.
4. Граничне значення обсягу державного боргу як показника фінансової складової економічної безпеки України становить?
 - а) не більше 25% від ВВП;
 - б) не більше 60% від ВВП;
 - в) не більше 55% від ВВП;
 - г) менше 20% від ВВП.
5. Критичний рівень якого показника боргової безпеки становить 300% (його використовує у своїй діяльності Мінфін України)?
 - а) обсяг державного боргу до ВВП;
 - б) обсяг державного боргу до доходів державного бюджету в) України;
 - г) платежі за державним боргом до ВВП;

платежі за державним боргом до доходів Державного бюджету України.

6. На скільки груп поділяються боргові індикатори МВФ?
- а) п'ять;
 - б) чотири;
 - в) десять;
 - г) дві.
7. Які є функції державного боргу?
- а) розподільча, стимулююча і соціальна;
 - б) фіскальна і регулююча;
 - в) фіскальна, регулююча і соціальна;
 - г) немає правильної відповіді.
8. Зовнішній державний борг – це:
- а) загальна сума заборгованості держави чи місцевого самоврядування;
 - б) заборгованість держави перед громадянами України;
 - в) загальна сума боргових зобов'язань суб'єктів господарювання;
 - г) заборгованість держави перед іноземними громадянами, фірмами, урядами та міжнародними фінансовими організаціями.
9. Який борг є більш небезпечний для держави?
- а) внутрішній борг;
 - б) зовнішній борг;
 - в) зовнішній і внутрішній борг є однаково небезпечними;
 - г) боргове навантаження не становить небезпеку для держави.
10. Основною загрозою зростання внутрішніх запозичень в країні є:
- а) збільшення темпів інфляції;
 - б) витіснення приватних інвестицій;
 - в) стагнація фондового ринку;
 - г) усі відповіді вірні.

ТЕМА 6. ГРОШОВО-КРЕДИТНА БЕЗПЕКА

- 6.1. Сутність та особливості грошово-кредитної безпеки країни*
- 6.2. Класифікація загроз грошово-кредитній безпеці держави*
- 6.3. Індикатори оцінки грошово-кредитної безпеки*
- 6.4. Напрями забезпечення безпеки грошового обігу та інфляційних процесів*

6.1. Сутність та особливості грошово-кредитної безпеки країни

Функція безпеки забезпечує надійний захист фінансово-кредитної сфери від впливу негативних чинників та сприяє підтриманню ефективних умов для забезпечення його життєдіяльності і розвитку. Грошово-кредитна безпека виступає важливою складовою фінансової безпеки та сприяє природному розвитку соціально-економічних процесів в країні.

Грошово-кредитна безпека – це такий стан грошово-кредитної системи країни, який характеризується економічним зростанням, стійкістю грошової одиниці, стабільністю її купівельної спроможності та таким рівнем інфляції, що сприяє зростанню реальних доходів населення.

Відповідно до Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України (наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 № 1277) грошово-кредитна безпека є важливою структурою складовою фінансової безпеки країни та визначається належним станом грошово-кредитної сфери, що забезпечує всіх суб'єктів національної економіки якісними та доступними кредитними ресурсами в обсягах та на умовах, що сприяють досягненню

економічного зростання національної економіки.

Основою забезпечення грошово-кредитної безпеки держави є моніторинг, який надаватиме можливість своєчасно виявляти внутрішні і зовнішні загрози монетарним інтересам держави.

Об'єктом грошово-кредитної безпеки є грошово-кредитна система країни та її окремі елементи: грошово-кредитна одиниця, грошово-кредитні відносини, організаційні механізми, грошово-кредитна політика, нормативно-правова база регулювання грошово-кредитної сфери тощо.

Суб'єктами грошово-кредитної безпеки виступають: Національний банк України, банки та фінансово-кредитні установи, домогосподарства, корпорації та фізичні особи.

Предметом грошово-кредитної безпеки є управління ризиками у грошово-кредитній сфері, що викликані певними чинниками. У більш конкретному вияві ця діяльність передбачає заходи щодо виявлення чинників, які є джерелами небезпеки, ідентифікація загроз та їх наслідків, удосконалення нормативно-правової бази, створення моделей захисту і здійснення регулюючих заходів.

Основними складовими грошово-кредитної безпеки є:

- безпека грошового обігу;
- безпека інфляційних процесів;
- безпека квазігрошей.

Безпека грошового обігу визначається досконалістю грошової системи, яка полегшує економічний розвиток країни та впливом характеру формування грошової маси як одного з найважливіших елементів фінансової системи на рівень фінансової безпеки будь-якої держави.

Грошова маса в обігу є кількісною характеристикою руху грошей за певний період й означає всю сукупність грошових коштів, що перебувають у розпорядженні юридичних і фізичних осіб. Для нормального соціально-економічного розвитку необхідно знайти оптимальне співвідношення між кількістю грошей в обігу і розміром ВВП. У випадках же перенасичення світова практика знає кілька способів скорочення грошової маси в обігу. Існує тісний взаємозв'язок між обсягом грошової маси в обігу, темпами її зростання та рівнем інфляції. Уповільнення темпів зростання грошової маси в обігу сприяє зниженню темпів інфляції. Стимування темпів інфляції та реальне

підвищення обмінного курсу національної грошової одиниці забезпечує збільшення питомої ваги коштів у національній валюті порівняно з коштами в іноземній валюті. Зниження темпів інфляції викликає збільшення реального рівня відсоткових ставок і зменшення інфляційних очікувань.

Безпека інфляційних процесів визначається впливом рівня інфляції та соціально-економічний розвиток країни. Інфляція, посилюючи нестабільність і ризики, стримує економічний розвиток, який неможливий без вирішення довгострокових завдань, освоєння ресурсозберігальних технологій, зміна структури виробництва тощо.

Інфляційні процеси викликають стрімке зростання цін, зниження життєвого рівня населення, позбавлення підприємців стимулів, викривлення економічних орієнтирів, загострення економічних і соціальних суперечностей. Висока інфляція є прихованою державною конфіскацією грошей у населення через інфляційний податок і, відповідно, пригнічує темпи зростання його реальних доходів.

Відповідно до регулятивних положень Національного банку України висока інфляція призводить до зменшення доходів та заощаджень бізнесу, населення і держави, підвищення виробничих витрат, збільшення вартості кредитів та їх обслуговування, зростання процентних ставок унаслідок невизначеності щодо майбутнього рівня цін. Значні коливання інфляції створюють несприятливе середовище для залучення довгострокових інвестицій в економіку, оскільки інвестори зосереджуються на короткострокових операціях. Враховуючи це, основним внеском у стійке економічне зростання з боку Національного банку України є створення середовища з низькою та стабільною інфляцією, в якому:

- інфляція більше не є причиною стурбованості домашніх господарств і підприємств;
- довіра до національної валюти зміцнюється та зростає сфера її використання;
- реальна вартість доходів і заощаджень населення зберігається;
- економічні агенти не застосовують іноземну валюту як засіб обміну, накопичення та міру вартості;
- низькі номінальні процентні ставки підтримують інвестиційну активність та економічне зростання;

- домашні господарства та підприємства адекватно оцінюють курсові ризики та готові до потенційно суттєвих коливань обмінного курсу, результатом яких стає зміна вартості заощаджень і зобов'язань, номінованих в іноземній валюті.

Безпека квазігрошей або недержавних грошових інструментів як сучасних інноваційних грошових інструментів, емітованих недержавними організаціями, що мають функції засобів розрахунку і збереження вартості і приймаються як оплата великою групою осіб в країні. Недержавна грошова система визначається як сукупність видів квазігрошей, а також правил їхньої емісії та обігу і системи мір грошової цінності. До цих видів грошей належать віртуальні активи, зокрема криптовалюти та різні види токенів, емітованих на їхній основі, що створюють окрему систему децентралізованих фінансів, несуть спекулятивні, операційні, ринкові, репутаційні та інвестиційні ризики та активно конкурують із офіційною системою грошового обігу, оскільки активно виконують основні функції грошей в окремих юрисдикціях, зокрема в Україні.

Ключовим об'єктом грошово-кредитної безпеки та важливою складовою її забезпечення є грошово-кредитна (монетарна) політика держави, що впливає на безпеку грошового обігу, безпеку інфляційних процесів та безпеку квазігрошей в кожній країні.

Відповідно до Закону України «Про Національний банк України»:

Грошово-кредитна політика – це комплекс заходів у сфері грошового обігу та кредиту, направлених на регулювання економічного зростання, стримування інфляції та забезпечення стабільності грошової одиниці України, забезпечення зайнятості населення та вирівнювання платіжного балансу.

Грошово-кредитна політика передбачає комплекс координацію взаємопов'язаних заходів держави регулятивного характеру, котрі здійснюються безпосередньо Національним банком України або за його участю, і реалізуються через складові механізми фіскально-бюджетної політики за рахунок операційних важелів. Це забезпечує прозорість політики країни в поєднанні виконання

головної конституційної функції з узгодженістю дій інших органів державної влади.

Монетарної політика держави реалізується через комплекс заходів у грошовій сфері:

- регулювання економічного зростання;
- стримування інфляції;
- забезпечення стабільності грошової одиниці;
- забезпечення зайнятості населення;
- вирівнювання платіжного балансу;
- підвищення ліквідності та кредитоспроможності банків;
- забезпечення соціального захисту населення тощо.

Основною метою проведення грошово-кредитної політики держави є реалізація системи заходів у сферах грошового обігу та кредиту, спрямованих на регулювання економічного зростання, стримування інфляції, забезпечення зайнятості та вирівнювання платіжного балансу (рис. 6.1).

Рис. 6.1. Мета, методи та інструменти грошово-кредитної політики Національного банку України

Світова практика свідчить, що за її допомогою держава впливає на грошову масу та відсоткові ставки, та відповідно, - на споживчий

та інвестиційний попит. Негативні моменти полягають у тому, що ця політика непрямо впливає на комерційні банки з метою регулювання динаміки пропозиції грошей, а тому не може безпосередньо змусити їх зменшувати чи збільшувати кредити.

Цілі грошово-кредитної політики визначаються залежно від рівня розвитку економічних взаємовідносин у державі. Їх можна поділити на три групи: стратегічні, проміжні, тактичні.

1. **Стратегічні цілі** - це ключові цілі в загальнодержавній економічній політиці: зростання зайнятості, збалансування платіжного балансу, зростання виробництва, забезпечення стабільності цін тощо.
2. **Проміжні цілі** - це зміни в певних економічних процесах, які мають сприяти досягненню стратегічних цілей грошово-кредитної політики. Проміжні цілі доповнюють стратегічні та конкретизують їх. Особливістю проміжних цілей є їхня дія протягом тривалого періоду, впродовж якого може бути доведено їхню ефективність. Так, активізація кон'юнктури ринку шляхом зростання грошової маси або зниження відсоткових ставок у короткостроковому періоді можуть спричинити зростання попиту й цін і лише за умови, що ці заходи активізують інвестиційні процеси, зростання виробництва. Можливо також забезпечити збільшення пропозиції, що, в свою чергу, може зупинити зростання цін і стабілізувати їх за тривалого періоду часу.
3. **Тактичні цілі** полягають у регулюванні ключових економічних змінних через банківську систему на основі управління грошовою масою, відсотковою ставкою, валютним курсом тощо і забезпечують досягнення проміжних цілей. Основними ознаками тактичних цілей є короткостроковість їхньої дії, реалізація їх виключно оперативними заходами центрального банку, їхня багатовекторність, що істотно ускладнює вибір методів та механізмів реалізації тактичних цілей грошово-кредитної політики держави.

Вибір напрямів грошово-кредитної політики, її цілей і механізмів має зважати на принципи її формування (рис. 6.2) всередині країни, а також на зовнішньоекономічні чинники функціонування економіки, ступінь інтегрованості країни у світовий

економічний простір, рівень узгодженості грошово-кредитної та валютної політики держави.

Грошово-кредитне регулювання, що також є об'єктом грошово-кредитної безпеки, в Україні здійснюється на підставі Конституції України, Законів України «Про банки і банківську діяльність», «Про

Національний банк України» та інших нормативно-правових актів.

Рис. 6.2. Принципи грошово-кредитної політики НБУ

Формування та реалізація грошово-кредитної політики має

ґрунтуватися на основних критеріях і макроекономічних показниках **Державної програми економічного і соціального розвитку України** на відповідний період, що включають прогностичні показники обсягу ВВП, рівня інфляції, розміру дефіциту державного бюджету і джерел його покриття, платіжного й торговельного балансів. Одним з основних чинників впливу на грошово-кредитну безпеку є інфляція як один із найтяжчих виявів макроекономічної нестабільності. Інфляція спричинює зменшення реальної вартості готівки, вкладів у банках, страхових полісів, погіршує динаміку номінальної відсоткової ставки тощо.

Антиінфляційна спрямованість грошово-кредитної політики – це підтримування такої динаміки грошових агрегатів, яка одночасно задовольняє попит на гроші та не створює загрози значної зміни цін. Таку політику характеризують певні макроекономічні показники: обсяг грошових агрегатів M0, M1, M2, M3 (млн грн); частка M0 в M3 (%); відношення M3 до ВВП (%); темпи зростання грошової маси (%).

Існує пряма залежність між обсягом грошової маси та рівнем інфляції. Саме цей принцип застосовується в грошово-кредитній політиці Національного банку України для подолання інфляції в країні, тобто скорочення рівня монетизації (відношення грошового агрегату M3 до ВВП країни у звітному періоді). Саме перевищення платоспроможного попиту над пропозицією призводить до інфляції в країні, тому для її стримування застосовують методи стримування попиту або збільшення виробництва.

Для забезпечення грошово-кредитної безпеки країни повинні застосовуватися такі ключові умови:

- обсяг обігових коштів підприємств усіх форм власності повинен знаходитися на оптимальному рівні;
- рівень кредиторської та дебіторської заборгованості не перевищує встановлені нормативи;
- стабільне зростання обсягів безготівкових розрахунків при сплаті населення за товари та послуги;
- поступове зменшення обсягу тіньової економіки;
- емісія не перевищує встановлені нормативи;
- рівень доларизації грошового обігу не повинен перевищувати 10 % грошової маси в національній валюті;
- повернення вітчизняних валютних коштів з-за кордону;

- дотримання балансу між грошовими доходами та витратами населення;
- обсяг наданих економіці кредитів мають забезпечувати фінансування обігових коштів корпорацій у необхідних для їх стабільного функціонування розмірах.

Значний вплив на рівень грошово-кредитної безпеки в Україні на нинішньому етапі розвитку становить зростаюча «доларизація» економіки держави, що ставить під загрозу грошову одиницю України як об'єкт безпеки. Сутність цього економічного явища полягає у витісненні національної грошової одиниці більш стабільною іноземною валютою.

Сучасними формами прояву та причинами доларизації грошового обігу в Україні є:

- недосконалість законодавчої та нормативної бази щодо використання в грошовому обороті країни іноземної валюти;
- низький рівень довіри до національної валюти з боку населення;
- високі інфляційні очікування та девальвація грошової одиниці;
- нерозвиненість фінансового ринку, зокрема ринку державних цінних паперів, що звужує можливості інвесторів щодо вкладення коштів в національній валюті;
- збільшення кількості іноземних банків у фінансовій системі;
- залучення державних позик в іноземній валюті;
- значні обсяги надходжень в країну валютних переказів від трудових емігрантів з-за кордону;
- обслуговування тіншового ринку договірних відносин у різних сферах економіки країни в доларах США;
- активний розвиток квазігрошей, криптовалют, токенів на базі децентралізованих фінансів, що у своїй вартості прямо корелюють із долларом США (зокрема Thether/USDT).

Одним із найбільш негативних наслідків доларизації для вітчизняної економіки є також зменшення впливу НБУ на грошово-кредитну сферу, що, в свою чергу, суттєво знижує ефективність монетарної політики через обмеженість монетарних важелів управління.

Забезпечення стабільності національної грошової одиниці є одним

із завдань грошово-кредитної безпеки держави, однак з метою посилення конкурентоспроможності національної економіки та здатності фінансової системи протидіяти зовнішнім впливам Національним банком було запроваджено перехід до гнучкого валютного курсу, що одразу відобразилось на його динаміці. Такі дії регулятора за нинішніх умов можна вважати цілком виправданими, оскільки витрачання валютних резервів на підтримання національної грошової одиниці, з огляду на їх значне скорочення, стає все більш проблематичним. Міжнародні резерви Національного банку України є чинником регулювання стабільності національної валюти.

Безпека грошово-кредитного сектора є самостійним структурним елементом в системі фінансової безпеки держави, оскільки в грошово-кредитній сфері існують чинники, що становлять їй загрозу. Фінансова природа кризових явищ та їх монетарний характер обумовлюють необхідність оцінки сучасного рівня грошово-кредитної безпеки держави, яка здійснюється на основі аналізу макроекономічної та фінансової ситуації, аналізу процесів, що відбуваються на грошово-кредитному ринку. Ключовим інструментом грошово-кредитної безпеки країни є грошово-кредитна політика центрального банку, яка має бути спрямована на стабілізацію в грошово-кредитній сфері та забезпечення позитивного впливу на виконання основних завдань соціально-економічного розвитку країни на перспективу.

6.2. Класифікація загроз грошово-кредитній безпеці держави

Стан фінансової безпеки України на сучасному етапі розвитку держави не стабільний та характеризується істотними кризовими процесами, зокрема критичним зростанням зовнішнього, внутрішнього та загальнодержавного боргу, девальвацією національної валюти та обмеженістю резервів НБУ, високим рівнем тінізації економічних відносин та активізацією процесів виведення капіталу за кордон, низькою фінансовою стійкістю суб'єктів господарювання, високим рівнем перерозподілу ВВП через бюджетно-податкову систему, зростанням обсягу трансфертів з державного бюджету, низьким рівнем проникнення страхування. Загрози грошово-кредитної безпеки держави можуть бути розподілені за походженням на три основних групи: зовнішні,

внутрішні та системні.

Фактором зовнішніх загроз для грошово-кредитної сфери можуть стати потрясіння на світових фінансових ринках, глобальні економічні кризи, в результаті яких скорочуються обсяги інвестицій.

До основних загроз зовнішнім викликам для грошово-кредитної безпеки держави є:

- утримання низького рівня цін на сировинні товари;
- поступове підвищення відсоткових ставок ФРС США і зменшення пропозиції позичкових коштів для країн із ринками, що формуються;
- слабка динаміка економічного зростання у розвинених країнах і зниження темпів розвитку країн із ринками, що формуються;
- зменшення припливу іноземного капіталу на ринки, що формуються;
- сповільнення зростання економіки Китаю і перенесення акценту внутрішньої політики з інвестицій на споживання;
- військові дії на території України та продовження боргової кризи у ЄС.

Внутрішні загрози виникають в результаті реалізації ризиків у грошово-кредитній системі: втрата платоспроможності банками з причини невідповідності наявних ліквідних активів з поточними зобов'язаннями, високий рівень проблемних кредитів через фінансову неспроможність позичальників своєчасно розраховуватися за своїми зобов'язаннями тощо.

Системні загрози спричиняються неефективною політикою управління грошово-кредитною системою: політика підтримки фіксованого валютного курсу може призвести до суттєвих втрат золотовалютних резервів центрального банку і подальшому скороченню можливостей центробанку здійснювати інтервенції на валютному ринку.

До системних загроз також належить неефективність грошово-кредитної політики та регулювання грошового обігу.

Основними системними загрозами у цій сфері є такі:

- *обмежувальний характер грошово-кредитної політики, її спрямованість переважно на мінімізацію інфляції, а не на потреби економічного зростання, наслідком чого є скорочення попиту та зростання безробіття;*

- *низький рівень монетизації економіки*, що пов'язана з реальними економічними й соціальними процесами на певному етапі розвитку країни.
- *висока питома вага готівки у загальному обсязі грошової маси* (більше 40 %) свідчить про недовіру до банківської системи, а саме про існування суттєвих загроз, які пов'язані із заощадженням грошей у банках, тінізацією економіки, труднощами у сфері контролю з боку центрального банку за грошовими агрегатами та пропозицією грошей;
- *високий рівень інфляції*, що полягає у скороченні темпів зростання реальних доходів населення, зростання реальної вартості кредитних ресурсів, зменшення обсяги заощаджень, та втраті державою цінові конкурентних позицій на міжнародних ринках;
- *незбалансованість грошового і товарного ринків* призводить до виникнення великих обсягів кредиторської та дебіторської заборгованостей;
- *значна швидкість обороту грошової маси* може бути додатковим інфляційним чинником, у випадку, якщо грошовий попит випереджає товарну пропозицію;
- *недостатній вплив облікової ставки НБУ* на вартість кредитів банків.

Важливим аспектом процесу управління загрозами є канал комунікацій з іншими агентами, що своїми діями здатні вплинути на грошово-кредитну безпеку країни, зокрема органами державного управління, фінансовими установами, домогосподарствами, населенням, а також нерезидентами та інвесторами. Головні загрози стабільності грошового обігу представлено на рис. 6.3:

Дисбаланси фінансової сфери значною мірою зумовлені погіршенням кредитних відносин, адже йдеться про скорочення кредитного портфеля банків та погіршення його якості, негативну динаміку залучених банками депозитів, зростання рівня доларизації кредитів і депозитів банків, кредитування короткострокових проектів із низьким ступенем ризику, збільшення частки іноземного капіталу в банківській системі. Ці тенденції лише посилюють зростання макроекономічної нестабільності та формують загрози грошово-кредитній безпеці України.

Рис. 6.3. Головні загрози стабільності грошового обігу

Недостатня ефективність державної грошово-кредитної політики в контексті забезпечення фінансової безпеки держави значною мірою зумовлена й інституційними перешкодами, що полягають передусім у недосконалості інституційно-правового базису забезпечення грошово-кредитної та фінансової безпеки, нескоординованій діяльності Національного банку України та Кабінету Міністрів України щодо вироблення та реалізації державної грошово-кредитної політики, недоліках і непослідовності державного стратегічного планування та прогнозування розвитку грошового обігу і кредитних відносин, посиленні інформаційної невизначеності, підвищенні інфляційних очікувань і зниженні ефективності грошово-кредитної політики.

Значний комплекс загроз грошово-кредитній безпеці формується під впливом процесів тінізації грошово-кредитного ринку. Причому більшість із них має системний характер і позначається не лише на дестабілізації фінансової системи, а й на послабленні макроекономічної, виробничої, зовнішньо-економічної, інвестиційно-інноваційної, енергетичної та інших складових економічної безпеки держави. Етапи процесу управління загрозами грошово-кредитної системи зображено схематично на рис. 6.4.

Рис. 6.4. Процес управління загрозами

Перший етап присвячений плануванню впливу на загрозу. На цьому етапі визначається походження загрози, оцінюються ризики і втрати від дії загрози, встановлюються орієнтири і методи впливу на загрозу, відповідно, розробляються заходи політики.

На етапі планування на виконання поставлених задач щодо впливу на загрозу інфляції здійснюється аналіз динаміки цінових показників, індекс цін виробників та індекс споживчих цін, у річному і помісячному вимірах. Досліджуються компоненти небазової інфляції і визначається внесок небазової і базової інфляції і зміні індексу споживчих цін. Реальний ВВП зіставляється з споживанням,

середньою реальною заробітною платою, продуктивністю праці, порівнюються видатки зведеного бюджету і інфляції. Вивчаються споживацькі настрої домогосподарств, ділових очікувань банків і підприємств. Здійснюється аналіз рекомендацій міжнародних фінансових організацій.

Загрозу інфляції супроводжують численні ризики, зокрема, скорочуються темпи зростання реальних доходів населення, доходи перерозподіляються на користь верств населення з індексованими зарплатами, підвищується вартість кредитних ресурсів, країна втрачає цінову конкурентоспроможність, готівковий ринок стає нечутливим до заходів політики.

Серед методів впливу на загрозу інфляції є збільшення процентних ставок за активними операціями НБУ по рефінансуванню банків, нарощування обсягів обов'язкових резервів банків, нарощування обсягів обов'язкових резервів банків, мобілізація вільних коштів, посилення гнучкості, курсоутворення, зміна валютного курсу. Доцільним є розроблення середньострокових реалістичних планів по інфляції, узгодження процедур проведення розрахунків при надходженні від приватизації коштів в іноземній валюті, удосконалення управління валовим зовнішнім боргом та розроблення стратегії зовнішніх запозичень, а також розміщення державних цінних паперів на внутрішньому ринку.

Безпосередній вплив на загрозу відбувається на **другому етапі**, на якому втілюється розроблена на першому етапі політика впливу. У контексті безпосереднього впливу на загрозу інфляції здійснюється підготовка необхідних постанов і розпоряджень, змінюються процентні ставки, поціновується валютний курс тощо.

На **третьому етапі** здійснюється моніторинг результатів впливу на загрозу: оцінюється результати впливу на загрозу і динаміка зміни ключових показників, визначається прийнятний рівень ризику і залишковий рівень ризику для системи, дієздатність системи перевіряється.

У контексті впливу на загрозу інфляції на етапі моніторингу впливу визначаються зміни у динаміці інфляції інфляційних очікуваннях, платіжному балансі в результаті вжитих заходів політики. Визначається реакція ринку капіталів і фондового ринку на заходи політики. Важливим є визначення відкладеного ефекту і опосередкованого впливу заходів політики. На підставі

статистичної і фінансової звітності визначається кредитоспроможності грошово-кредитної системи, а за результатами співставлення реальної і прогнозованої динаміки інфляції оцінюється ефективність заходів політики.

Заключним етапом у циклі впливу на загрозу є четвертий етап, який присвячений удосконаленню методів впливу на загрозу. Ключовими завданнями цього етапу є внесення корегувань в методи впливу, що застосовуються, здійснення корегувань, політики і запобіжних заходів, налагодження комунікацій з учасниками процесу впливу на загрозу, розробка нових методів впливу. На **четвертому етапі** циклу оцінюється ефективність антиінфляційних заходів у цілому і вносяться пропозиції щодо удосконалення політики впливу на загрозу інфляції. В результаті виконання циклу впливу на загрозу здатність грошово-кредитної системи протидіяти загрозі інфляції зростає, а сама грошово-кредитна система набуває нових характеристик зокрема:

1. Стійкість системи до загрози зростає.
2. Збільшується гнучкість монетарної політики, підвищується її потенціал.
3. Комунікації у системі виходять на якісно новий рівень, підвищується довіра і відповідальність учасників системи.
4. Підтверджується авторитет центрального банку і монетарної політики, зростає довіра до національної валюти.
5. Посилюється взаємозв'язок монетарної і фіскальної політик, заходи стають більш скоординованими і відповідальними
6. Удосконалюються засоби моніторингу і прогнозування ситуації.
7. Розширюється усвідомлення учасників системи щодо процесів, які відбуваються, і ризиків, реалізація яких є можливою.
8. Прозорість і передбачуваність функціонування системи зростає.
9. Зростає ефективність використання фінансових ресурсів, покращується конкурентоспроможність і інвестиційна привабливість банківського сектору.
10. Укріплюється платіжна дисципліна і якість управління у системі.

Запровадження комплексної системи засобів мінімізації проявів тінізації, протидії фінансовим злочинам, відмиванню нелегальних коштів, злочинам у транскордонній та міжнародній сферах дасть позитивні результати в контексті грошово-кредитної політики, спрямованої на зміцнення фінансової безпеки.

Для цього необхідно реалізувати низку заходів за такими напрямками:

- грошова сфера – розвиток інфраструктури здійснення безготівкових платежів, підвищення рівня безпеки безготівкових розрахунків, підвищення фінансової грамотності населення;
- протидія використанню компаній з ознаками фіктивності у схемах відмивання капіталу – приєднання до багатосторонньої угоди про обмін податковою інформацією CRS (Common Reporting Standard), імплементація заходів проекту BEPS (Base Erosion and Profit Shifting), забезпечення доступу до рахунків нерезидентів, приєднання до Міжнародної міжвідомчої конвенції щодо запровадження статусу іноземних контрольованих компаній, запровадження податку на міжнародні спекулятивні транзакції;
- ринок цінних паперів – запровадження єдиного державного реєстру виданих векселів, підвищення вимог до емітентів цінних паперів, врегулювання проведення операцій з купівлі-продажу векселів страховими компаніями;
- валютний ринок – розширення можливостей використання валютних свопів, розвиток інструментів страхування валютних ризиків та ринку деривативів, насамперед ф'ючерсів, удосконалення методики виявлення виведення капіталів за межі країни, зниження банківських обмежень.

Активний розвиток ІТ-технологій у фінансовому секторі, зокрема інтернет-банкінгу, алгоритмічної торгівлі, індустрії Big data, кредитних електронних платформ, інноваційних платіжних систем, блокчейну та криптовалют, введення в обіг нових електронних грошей, у тому числі нефіатних, із поступовою відмовою від готівкових розрахунків зумовлюють радикальну трансформацію фінансових систем більшості країн світу та формують нові виклики й загрози грошово-кредитній безпеці, що потребує розроблення дієвих засобів протидії їм.

Механізм адаптації до викликів глобалізації грошово-кредитної політики передбачає:

- формування нормативно-правової основи регламентування криптовалют;

- ліцензування криптобірж та криптообмінників;
- здійснення фінансового моніторингу та контролю за суб'єктами первинного фінансового моніторингу;
- запровадження процедур AML та KYC на основі кращого світового досвіду при відкритті індивідуальних та корпоративних рахунків фінансовими установами, особливо у сфері Fintech, та DeFi платформ;
- розвиток цифрової фінансової інфраструктури;
- впровадження технологій мережевого сегментування;
- підвищення рівня фінансової грамотності та адаптація працівників фінансової сфери внаслідок активного розвитку інформаційних технологій фінансовій сфері.

6.3. Індикатори оцінки грошово-кредитної безпеки

Оцінка стану безпеки грошово-кредитного сектору економіки України здійснюється на основі використання спектру макроекономічних та монетарних показників, зокрема: величини обігового капіталу корпорацій; рівня і темпів інфляції, співвідношення між темпами інфляції та економічним зростанням; величини грошової маси, співвідношення готівки і грошової бази; рух грошової маси та її структури; рівня монетизації економіки; швидкості обігу грошових агрегатів, грошового мультиплікатора, ставки рефінансування; співвідношення між темпами зростання грошової маси та споживчих цін; обсягів дебіторської та кредиторської заборгованості.

Найбільш істотними викликами та індикаторами для фінансової безпеки держави, обумовленими недоліками функціонування вітчизняної грошово-кредитної сфери, на сьогодні є:

1. Нестабільність національної грошової одиниці та волатильні темпи інфляції. Важливим завданням грошово-кредитної політики в Україні є підтримка цінової стабільності з метою забезпечення сприятливих структурних зрушень в економіці. Девальваційний шок та зростання інфляційних процесів, що зумовлено насамперед прискоренням зростання цін на сирі продовольчі товари, підвищенням виробничих витрат, має прямий вплив на стабільність гривні. Інфляція в Україні має монетарний характер, пов'язаний зі зростанням грошової маси на тлі скорочення виробництва та ВВП.

2. Незбалансована структура грошової пропозиції. У розвинених країнах світу частка готівки в структурі грошової маси не перевищує 4-7 %,тоді як в Україні майже четверта частина грошової маси обертається поза банками і не контролюється вітчизняною банківською системою.
3. Високий рівень монетизації національної економіки та значна частка готівки в структурі грошової маси. Однією із причин наростання дисбалансів грошового обігу є зниження ефективності виконання гривнею окремих функцій. Послаблення функції міри вартості та посилення функції засобу обігу і платежу проявилось у критичному нарощуванні незабезпеченої товарами грошової маси у докризовий період, коли банки активно збільшували споживче кредитування, а темпи приросту монетарних агрегатів в Україні прискорилися, незважаючи на уповільнення темпів економічного росту.
4. Зростання рівня доларизації грошового обігу. Дисбаланси грошового обігу в Україні пов'язані також із незбалансованою структурою грошової пропозиції, коли зростання грошової маси в обігу здійснюється за рахунок випуску коштів НБУ через фондний та валютний канали, канал рефінансування та викупу ОВДП під цінні папери уряду.
5. Неefективний трансмісійний механізм грошово-кредитної політики. Зростання рівня доларизації та готівки в обігу поза банківською системою призводить до зниження ефективності трансмісійного механізму грошово-кредитної політики через недостатній зв'язок між монетарними заходами НБУ та динамікою розвитку фінансового ринку і реального сектору економіки. За період 2014-2019 рр. структура грошової пропозиції істотно формувалася активним викупом НБУ державних цінних паперів, що становило приховану внутрішню емісію для фінансування дефіциту бюджету, а також підтримувало ліквідність банків. Тобто, емісійний ресурс спрямований на фінансування дефіциту бюджету та рефінансування банків мав короткостроковий, непродуктивний характер, оскільки поточна структура грошової емісії формувала монетарні чинники прискорення інфляції, забезпечувала фінансування споживчого попиту, проте не сприяла активізації інвестиційної діяльності й кредитування реального сектору економіки.

6. Висока вартість банківських кредитів. З початку розгортання світової фінансово-економічної кризи 2008 р. до початку 2020 року НБУ поетапно знижував облікову ставку та удосконалював засади проведення процентної політики через посилення дієвості коридору процентних ставок овернайт з метою активізації кредитування реального сектору економіки. Проте в умовах стагнації зниження вартості кредитних ресурсів виявилось недостатнім інструментом активізації попиту на кредити.
7. Негативна динаміка залучених банками депозитів, скорочення кредитного портфеля банків та погіршення його якості. Процеси, що відбувалися на грошово-кредитному ринку стали кризовим етапом розвитку вітчизняної банківської системи, зокрема розвитку кредитних відносин як передумови забезпечення фінансової безпеки держави. Ускладнено доступ суб'єктів реального сектору економіки до банківського кредитування, уповільнено процеси споживчого кредитування населення та посилено проблему нестачі ліквідності банків. Окрім цього, банки кредитують переважно короткострокові проекти (терміном до 1 року), що, в свою чергу, унеможливило кредитування підприємств реального сектору з довготривалим періодом реалізації проектів.
8. Чинником посилення дефіциту кредитних ресурсів для позичальників реального сектору є перерозподіл тимчасово вільних коштів банків з кредитного портфеля у портфель боргових цінних паперів держави. Зокрема, держава пропонувала процентні ставки за ОВДП на рівні 20% річних, що стимулювало банки безпечно та прибутково інвестувати вільні фінансові ресурси у ці інструменти та розміщувати надлишкову ліквідність у короткострокових сертифікатах НБУ за високими процентними ставками. Це провокувало унеможливлення відновлення кредитних відносин як передумови оздоровлення вітчизняної економіки та посилення фінансової безпеки України.
9. Збільшення частки іноземного капіталу в банківській системі. Негативною рисою грошово-кредитної сфери став надмірний рівень доларизації кредитів і депозитів банків, що становить загрозу фінансовій, а через неї економічній безпеці держави, у випадку значних девальваційних коливань національної валюти. Національний банк удосконалив обчислення статистики ПШ відповідно до міжнародних стандартів. Викликом є тенденція

різкого збільшення частки іноземного капіталу в банківській системі, яка містить різноманітні ризики та загрози фінансовій безпеці України. Ці ризики пов'язані з можливою втратою суверенітету в сфері грошово-кредитної політики, витісненням банків з капіталом українського походження з прибуткових сегментів ринку банківських послуг (ринку споживчого кредитування і кредитування великих корпоративних клієнтів), кредитуванням банками з іноземним капіталом більш вигідних для банку клієнтів, а не пріоритетних для України галузей реального сектору економіки. З іншого боку, входження на український ринок банків з іноземним капіталом сприяє розширенню фінансового забезпечення економічного розвитку через збільшення пропозиції кредитних ресурсів, забезпечує підвищення конкуренції та якості обслуговування клієнтів на ринку банківських послуг та ін. При цьому, міжнародний досвід не дає однозначної відповіді на питання про гранично допустимі межі присутності банківського капіталу іноземного походження у банківській системі держави.

Відповідно до Методичних рекомендацій щодо оцінки рівня економічної безпеки України стан грошово-кредитної безпеки базується на комплексному аналізі індикаторів економічної безпеки для її інтегральної оцінки.

За допомогою методики можливо визначити рівень складових економічної безпеки, зокрема грошово-кредитної безпеки держави на основі таких індикаторів, як співвідношення:

- питома вага готівки поза банками в загальному обсязі грошової маси;
- різниця між процентними ставками за кредитами, наданими депозитними корпораціями у звітному періоді, та процентними ставками за депозитами, залученими депозитними установами (крім НБУ);
- рівень середньозваженої процентної ставки за кредитами, наданими депозитними корпораціями (крім НБУ) в національній валюті, відносно індексу споживчих цін;
- частка споживчих кредитів, наданих домогосподарствам, у загальній структурі кредитів, наданих резидентам;
- питома вага довгострокових кредитів у загальному обсязі наданих кредитів (скорегований на курсову різницю);

- загальний обсяг вивезення фінансових ресурсів за межі країни.

Для визначення сучасного стану безпеки грошово-кредитного ринку та формування його прогнозу необхідно скористатися алгоритмом наведеним на рисунку 6.5.

Рис. 6.5. Алгоритм моніторингу та визначення інтегрального рівня показників грошово-кредитної безпеки

1. Формування переліку індикаторів грошово-кредитної безпеки

Згідно Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України до індикаторів грошово-кредитної безпеки належать:

1. питома вага готівки поза банками в загальному обсязі грошової маси;

2. різниця між процентними ставками за кредитами, наданими депозитними корпораціями у звітному періоді, та процентними ставками за депозитами, залученими депозитними установами (крім НБУ);

3. рівень середньозваженої процентної ставки за кредитами, наданими депозитними корпораціями (крім НБУ) в національній валюті, відносно індексу споживчих цін;

4. частка споживчих кредитів, наданих домогосподарствам, у загальній структурі кредитів, наданих резидентам;

5. питома вага довгострокових кредитів у загальному обсязі наданих кредитів (скорегований на курсову різницю);

6. загальний обсяг вивезення фінансових ресурсів за межі країни.

2. Розрахунок абсолютних значень індикаторів за 3 роки

У таблиці 6.1 наведено вхідні дані для розрахунку індикаторів грошово-кредитної безпеки країни за 2019-2021 рр.

Таблиця 6.1

Вхідні дані для розрахунку індикаторів грошово-кредитної безпеки країни за 2019-2021 рр.

Показник	2019	2020	2021
1	2	3	4
Готівкові кошти в обігу поза депозитними корпораціями (M0), млн. грн.	384 366	516 084	581 010
Грошовий агрегат M3 (грошова маса), млн. грн.	1 438 310	1 850 007	2 071 358
Процентні ставки за кредитами, наданими резидентам, %	17,0	13,1	12,2
Процентні ставки за депозитами, залученими депозитними корпораціями від резидентів, %	11,5	5,6	4,3
Середньозважена процентна ставка за кредитами, наданими депозитними корпораціями (крім НБУ) в національній валюті, %	17,0	13,1	12,2

Продовження табл. 6.1

1	2	3	4
---	---	---	---

Механізм забезпечення фінансової безпеки

Індекс споживчих цін (до відпо-відного періоду попереднього року)	104,1	105,0	110,0
Споживчі кредити, надані домогосподарствам, млн. грн.	173 702	170 719	214 134
Кредити надані резидентам, млн. грн.	971 871	948 386	1 044 049
Кредити, надані в іноземній валюті на термін понад 5 років	113 856	105 525	73 040
Офіційний курс національної грошової одиниці до долара США у поточному періоді, середній за період	25,84	26,96	27,29
Офіційний курс національної грошової одиниці до долара США у відповідному періоді попереднього року, середній за період	27,20	25,84	26,96
Кредити, надані в національній валюті, млн. грн.	613 708	600 474	742 368
Кредити, надані резидентам, млн. грн.	971 871	948 386	1 044 049
Загальний обсяг вивезення фінансових ресурсів за межі країни, млрд дол. США	14	11	12

Користуючись Методичними рекомендаціями щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, проведемо розрахунки індикаторів грошово-кредитної безпеки України за 2019-2021 рр. Методологія розрахунку індикаторів грошово-кредитної безпеки представлена в таблиці 6.2.

Проведемо розрахунок кожного з індикаторів на основі вхідних даних за допомогою формул, описаних у табл. 6.1 на прикладі індикаторів за 2019 рік:

1) I_1 – *Питома вага готівки поза банками в загальному обсязі грошової маси, відсотків*

Відповідно до формули (табл. 6.2) розрахуємо I_1 у 2019 році:

$$I_1 = \frac{384\,366}{1\,438\,310} * 100\% = 26,72\%$$

2) I_2 – *Різниця між процентними ставками за кредитами, наданими депозитними корпораціями у звітному періоді, та процентними ставками за депозитами, залученими депозитними установами (крім НБУ), % пунктів*

Таблиця 6.2

Методологія розрахунку індикаторів грошово-кредитної безпеки

Грошово-кредитна безпека

Індикатор		Формула
I ₁	Питома вага готівки поза банками в загальному обсязі грошової маси (M0 /M3), %	Готівкові кошти в обігу поза депозитними корпораціями (M0), млн грн / Грошовий агрегат M3 (грошова маса), млн грн * 100%
I ₂	Різниця між процентними ставками за кредитами, наданими депозитними корпораціями у звітному періоді, та процентними ставками за депозитами, залученими депозитними установами (крім НБУ), % пунктів	Процентні ставки за кредитами, наданими резидентам, % - Процентні ставки за депозитами, залученими депозитними корпораціями від резидентів, %
I ₃	Рівень середньозваженої процентної ставки за кредитами, наданими депозитними корпораціями (крім НБУ) в національній валюті, відносно індексу споживчих цін, % пунктів	Середньозважена процентна ставка за кредитами, наданими депозитними корпораціями (крім НБУ) в національній валюті, % - Індекс споживчих цін (до відповідного періоду попереднього року)
I ₄	Частка споживчих кредитів, наданих домогосподарствам, у загальній структурі кредитів, наданих резидентам	Споживчі кредити, надані домогосподарствам / Кредити надані резидентам * 100%
I ₅	Питома вага довгострокових кредитів у загальному обсязі наданих кредитів (скорегований на курсову різницю), %	Кредити, надані в іноземній валюті на термін понад 5 років / Офіційний курс грн до дол. США у поточному періоді, середні за період / Офіційний курс грн до дол. США у відповідному періоді попереднього року, середній за період + Кредити, надані в національній валюті / Кредити, надані резидентам * 100%
I ₆	Загальний обсяг вивезення фінансових ресурсів за межі країни, млрд дол. США	-

Відповідно до формули (табл. 6.2) розраховуємо I₂ у 2019 році:

$$I_2 = 17,0 - 11,5 = 5,5 \%$$

3) I_3 – Рівень середньозваженої процентної ставки за кредитами, наданими депозитними корпораціями (крім НБУ) в національній валюті, відносно індексу споживчих цін, % пунктів

Відповідно до формули (табл. 6.2) розрахуємо I_3 у 2019 році:

$$I_3 = 17,0 - 4,1 = 12,9$$

4) I_4 – Частка споживчих кредитів, наданих домогосподарствам, у загальній структурі кредитів, наданих резидентам

Відповідно до формули (табл. 6.2) розрахуємо I_4 у 2019 році:

$$I_4 = \frac{173\,702}{971\,871} * 100\% = 17,87 \%$$

5) I_5 – Питома вага довгострокових кредитів у загальному обсязі наданих кредитів, %

Відповідно до формули (табл. 6.2) розрахуємо I_5 у 2019 році:

$$I_5 = \frac{\frac{113\,856}{25,84/27,20} + 613\,708}{971\,871} * 100\% = 75,48\%$$

6) I_6 – Загальний обсяг вивезення фінансових ресурсів за межі країни, млрд доларів США

Загальний обсяг вивезення фінансових ресурсів за межі країни розраховується на основі Методичних рекомендацій щодо комплексної оцінки обсягів непродуктивного відпливу (вивезення) фінансових ресурсів за межі України.

Таким же методом розраховуємо індикатори для 2020 та 2021 років та проводимо аналіз відповідності значення індикаторів до їх оптимальних значень (табл 6.3).

Для здійснення нормування індикаторів необхідно скористатися формулами, що наведені в Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України та відповідними значенням для нормування (табл. 6.4).

3. Нормування індикаторів грошово-кредитної безпеки

L (ліва частина) – для індикаторів, які є стимуляторами, нормування відбувається за критеріями лівої частини. R (права частина) – для індикаторів, які є дестимуляторами, нормування

відбувається за критеріями правої частини

Таблиця 6.3

**Аналіз індикаторів грошово-кредитної безпеки
за 2019-2021 рр.**

Індикатор	Оптимальне значення	Критичне значення	Значення показнику		
			2019	2020	2021
I ₁	20	≥35	26,72	27,89	28,05
I ₂	3-4	≤ -1 ≥ 11	5,5	7,5	7,9
I ₃	3-5	≤ -7 ≥ 15	12,9	8,1	2,2
I ₄	5-9	≤ 1 ≥ 21	17,87	18,00	20,51
I ₅	60	≤ 25	75,48	74,01	78,03
I ₆	1	≥ 15	14	11	12

Таблиця 6.4

**Значення індикаторів грошово-кредитної безпеки для
нормування**

Індикатор	Характеристичні значення індикатора					
	Стимулятори	X ^L _{крит}	X ^L _{небезп}	X ^L _{нездв}	X ^L _{здв}	X ^L _{опт}
I ₁						
I ₂		-1	0	1	2	3
I ₃		-7	-3	-1	1	3
I ₄		1	2	3	4	5
I ₅		25	30	40	50	60
I ₆						
Дестимулятори		X ^R _{опт}	X ^R _{здв}	X ^R _{нездв}	X ^R _{небезп}	X ^R _{крит}
I ₁		20	22	25	30	35
I ₂		4	5	6	9	11
I ₃		5	7	9	11	15
I ₄		9	12	15	18	21
I ₅						
I ₆		1	2	5	10	15

Унаслідок того, що індикатор за типом А до певного значення є стимулятором, а в разі подальшого його збільшення є дестимулятором,

нормування такого індикатора потребує поєднання розрахунків за типом С (яка є стимулятором) та за типом В (що є дестимулятором).

В інтервалі між лівою та правою частинами оптимальних значень індикатора нормалізоване значення дорівнює 1.

Нормування індикатора за типом С (стимулятори) здійснюється за формулою:

$$y_{ij} = \begin{cases} 0,2 \exp\left(\frac{x_{ij} - x_{кр}}{n_i}\right), x_{ij} < 0 \cap x_{ij} < x_{кр} \\ 0,2 \frac{x_{ij}}{x_{кр}}, 0 < x_{ij} < x_{кр} \\ 0,2 + 0,2 \frac{(x_{ij} - x_{кр})}{(x_{неб} - x_{кр})}, x_{кр} \leq x_{ij} < x_{неб} \\ 0,4 + 0,2 \frac{(x_{ij} - x_{неб})}{(x_{нездв} - x_{неб})}, x_{неб} \leq x_{ij} < x_{нездв} \\ 0,6 + 0,2 \frac{(x_{ij} - x_{нездв})}{(x_{здв} - x_{нездв})}, x_{нездв} \leq x_{ij} < x_{здв} \\ 0,8 + 0,2 \frac{(x_{ij} - x_{здв})}{(x_{опт} - x_{здв})}, x_{здв} \leq x_{ij} < x_{опт} \\ 1, x_{опт} \leq x_{ij} \end{cases} \quad (6.1)$$

де, x_{ij} – значення і-о індикатора в період j ;

y_{ij} – нормоване значення індикатора x_{ij}

Нормування індикатора за типом В (дестимулятори) здійснюється за формулою:

$$y_{ij} = \begin{cases} 1, x_{ij} < x_{опт} \\ 0,8 + 0,2 \frac{(x_{здв} - x_{ij})}{(x_{здв} - x_{опт})}, x_{опт} \leq x_{ij} < x_{здв} \\ 0,6 + 0,2 \frac{(x_{нездв} - x_{ij})}{(x_{нездв} - x_{здв})}, x_{здв} \leq x_{ij} < x_{нездв} \\ 0,4 + 0,2 \frac{(x_{неб} - x_{ij})}{(x_{неб} - x_{нездв})}, x_{нездв} \leq x_{ij} < x_{неб} \\ 0,2 + 0,2 \frac{(x_{кр} - x_{ij})}{(x_{кр} - x_{неб})}, x_{неб} \leq x_{ij} < x_{кр} \\ 0,2 \frac{x_{кр}}{x_{ij}}, x_{ij} \geq x_{кр} \end{cases} \quad (6.2)$$

Використовуючи значення індикаторів боргової безпеки

наведених у таблиці 6.4 та формулу 6.2 здійснимо нормування. Нормовані значення вищезгаданих індикаторів відображено у таблиці 6.5.

Таблиця 6.5

Нормовані значення індикаторів грошово-кредитної безпеки за 2019-2021 рр.

Рік	Розрахунок нормованого значення індикатора	Нормоване значення
1	2	3
Питома вага готівки поза банками в загальному обсязі грошової маси (M0 /M3), %		
2019	$0,4+0,2*((30-26,72)/(30-25))$	0,531
2020	$0,4+0,2*((30-27,89)/(30-25))$	0,484
2021	$0,4+0,2*((30-28,05)/(30-25))$	0,478
Різниця між процентними ставками за кредитами, наданими депозитними корпораціями у звітному періоді, та процентними ставками за депозитами, залученими депозитними установами (крім НБУ), % пунктів		
2019	$0,6+0,2*((6-5,5)/(6-5))$	0,7
2020	$0,4+0,2*((9-7,5)/(9-6))$	0,5
2021	$0,4+0,2*((9-7,9)/(9-6))$	0,473
Рівень середньозваженої процентної ставки за кредитами, наданими депозитними корпораціями (крім НБУ) в національній валюті, відносно індексу споживчих цін, % пунктів		
2019	$0,2+0,2*((15-12,9)/(15-11))$	0,305
2020	$0,8+0,2*((2,2-1)/(3-1))$	0,69
2021	$0,6+0,2*((9-8,1)/(9-7))$	0,92
Частка споживчих кредитів, наданих домогосподарствам, у загальній структурі кредитів, наданих резидентам		
2019	$0,4+0,2*((18-17,87)/(18-15))$	0,405
2020	$0,2+0,2*((21-18)/(21-18))$	0,4
2021	$0,2+0,2*((21-20,51)/(21-18))$	0,233
Питома вага довгострокових кредитів у загальному обсязі наданих кредитів (скорегований на курсову різницю), %		
2019	Хопт ≤ 75,48	1
2020	Хопт ≤ 74,01	1
2021	Хопт ≤ 78,03	1

Продовження табл. 6.5

Механізм забезпечення фінансової безпеки

1	2	3
Загальний обсяг вивезення фінансових ресурсів за межі країни, млрд дол. США		
2019	$0,2+0,2*((15-14)/(15-10))$	0,24
2020	$0,2+0,2*((15-11)/(15-10))$	0,36
2021	$0,2+0,2*((15-12)/(15-10))$	0,32

4. *Визначення вагових коефіцієнтів*

Відповідно до Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, вагові коефіцієнти визначають ступінь внеску кожного показника в інтегральний індекс безпеки (табл. 6.6).

Таблиця 6.6

Вагові коефіцієнти для розрахунку грошово-кредитної безпеки

№	Індикатор стану грошово-кредитної безпеки	Значення вагового коефіцієнта
1.	Питома вага готівки поза банками в загальному обсязі грошової маси, %	0,1615
2.	Різниця між процентними ставками за кредитами, наданими депозитними корпораціями у звітному періоді, та процентними ставками за депозитами, залученими депозитними установами (крім НБУ), % пунктів	0,1697
3.	Рівень середньозваженої процентної ставки за кредитами, наданими депозитними корпораціями (крім НБУ) в національній валюті, відносно індексу споживчих цін, % пунктів	0,1725
4.	Частка споживчих кредитів, наданих домогосподарствам, у загальній структурі кредитів, наданих резидентам	0,1523
5.	Питома вага довгострокових кредитів у загальному обсязі наданих кредитів (скорегований на курсову різницю), %	0,1697
6.	Загальний обсяг вивезення фінансових ресурсів за межі країни, млрд дол. США	0,1743

5. *Розрахунок інтегрального показника грошово-кредитної безпеки*

Для розрахунку інтегрального показника грошово-кредитної безпеки використаємо формулу 6.3:

$$I_m = \sum_{i=1}^n d_i y_i, (6.3)$$

де I_m – агрегований показник;

d_i – ваговий коефіцієнт;

y_i – нормалізована оцінка i -го індикатора.

Відповідно до вищенаведеної формули розраховуємо інтегральний показник грошово-кредитної безпеки.

$$\begin{aligned} \text{ГКБ 2019} &= 0,531 * 0,1615 + 0,7 * 0,1697 + 0,305 * 0,1725 + 0,409 \\ &* 0,1523 + 1 * 0,1697 + 0,24 * 0,1743 = 0,53 \end{aligned}$$

Переводимо даний результат у відсоткове відношення:

$$\text{ГКБ 2019} = 0,53 * 100\% = 53,0\%$$

$$\begin{aligned} \text{ГКБ 2020} &= 0,484 * 0,1615 + 0,5 * 0,1697 + 0,69 * 0,1725 + 0,4 * 0,1523 \\ &+ 1 * 0,1697 + 0,36 * 0,1743 = 0,573 \end{aligned}$$

Переводимо даний результат у відсоткове відношення:

$$\text{ГКБ 2020} = 0,573 * 100\% = 57,3\%$$

$$\begin{aligned} \text{ГКБ 2021} &= 0,478 * 0,1615 + 0,473 * 0,1697 + 0,92 * 0,1725 + 0,233 \\ &* 0,1523 + 1 * 0,1697 + 0,32 * 0,1743 = 0,575 \end{aligned}$$

Переводимо даний результат у відсоткове відношення:

$$\text{ГКБ 2021} = 0,575 * 100\% = 57,5\%$$

Розрахований рівень грошово-кредитної безпеки України за 2019-2021 рр. подано в таблиці 6.7 та продемонстровано його динаміку на рисунку 6.6.

6. Розрахунок прогностичних показників

Проаналізувавши рівень грошово-кредитної безпеки України, можна спрогнозувати яким він буде у 2022 – 2024 рр. Для розрахунку використовуємо метод динамічного ряду, що включає в себе послідовність показників, які характеризують зміну показників у часі.

Таблиця 6.7

**Інтегральний показник грошово-кредитної безпеки України,
2019-2021 рр.**

Показник	2019	2020	2021
Інтегральний показник грошово-кредитної безпеки, %	53	57,3	57,5

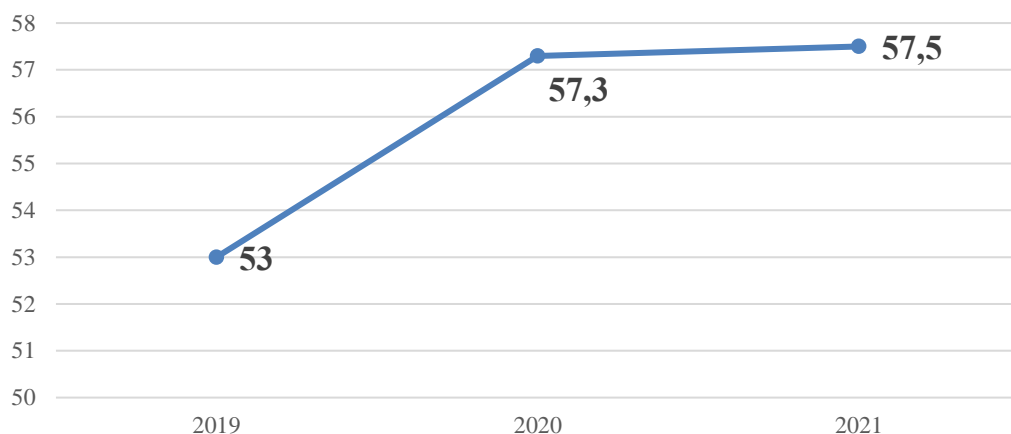

Рис. 6.6. Рівень грошово-кредитної безпеки країни за 2019-2021 рр., %

Основним аналітичним показником динамічного ряду, що застосовується для прогнозування значень показників є середній коефіцієнт зростання.

Середній коефіцієнт зростання розраховується за наступною формулою:

$$k = \sqrt[n-1]{\frac{x_n}{x_0}}, \quad (6.4)$$

де, x_n – кінцеве значення динамічного ряду;

x_0 – початкове значення динамічного ряду;

n – кількість показників динамічного ряду.

На основі таблиці 6.5 розрахуємо коефіцієнт зростання та прогнозні показники на 2022 – 2024 рр.

Розглянемо на прикладі питомої ваги готівки поза банками в загальному обсязі грошової маси спосіб розрахунку коефіцієнту зростання та прогнозованого показника на 2022 рік:

$$\text{Коефіцієнт зростання: } K = \sqrt[3-1]{\frac{0,478}{0,531}} = 0,95$$

Питома вага готівки поза банками в загальному обсязі грошової маси: ПВ 2022 = 0,478 × 0,95 = 0,454

Таблиця 6.8

Прогнозоване значення нормованих індикаторів грошово-кредитної безпеки України 2022-2024 рр.

	Індикатор	Коефіцієнт зростання	2022	2023	2024
I 1	Питома вага готівки поза банками в загальному обсязі грошової маси, %	0,95	0,454	0,431	0,409
	Різниця між процентними ставками за кредитами, наданими депозитними корпораціями у звітному періоді, та процентними ставками за депозитами, залученими депозитними установами (крім НБУ), % пунктів	0,82	0,388	0,318	0,261
I 3	Рівень середньозваженої процентної ставки за кредитами, наданими депозитними корпораціями (крім НБУ) в національній валюті, відносно індексу споживчих цін, % пунктів	1,73	1,592	2,753	4,762
I 4	Частка споживчих кредитів, наданих домогосподарствам, у загальній структурі кредитів, наданих резидентам	0,75	0,175	0,131	0,098
I 5	Питома вага довгострокових кредитів у загальному обсязі наданих кредитів (скорегований на курсову різницю), %	1	1	1	1
I 6	Загальний обсяг вивезення фінансових ресурсів за межі країни, млрд дол. США	1,15	0,368	0,423	0,486

Далі розраховуємо прогнозований рівень грошово-кредитної безпеки України на 2022 – 2024 роки за формулою 6.3 на основі вищенаведених даних з таблиці:

$$\begin{aligned} \text{ГКБ } 2022 &= 0,454 * 0,1615 + 0,388 * 0,1697 + 1,592 * 0,1725 \\ &+ 0,175 * 0,1523 + 1 * 0,1697 + 0,368 * 0,1743 \\ &= 0,6741 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \text{ГКБ } 2023 &= 0,431 * 0,1615 + 0,318 * 0,1697 + 2,753 * 0,1725 \\ &+ 0,131 * 0,1523 + 1 * 0,1697 + 0,423 * 0,1743 \\ &= 0,8616 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \text{ГКБ } 2024 &= 0,409 * 0,1615 + 0,261 * 0,1697 + 4,762 * 0,1725 \\ &+ 0,098 * 0,1523 + 1 * 0,1697 + 0,486 * 0,1743 \\ &= 1,201 \end{aligned}$$

Переводимо даний результат у відсоткове відношення:

$$\text{ГКБ } 2022 = 0,6741 * 100\% = 67,41\%$$

$$\text{ГКБ } 2023 = 0,8616 * 100\% = 86,16\%$$

$$\text{ГКБ } 2024 = 1,201 * 100\% = 120,1\%$$

У табл. 6.9 та на рис. 6.7 наведено прогнозовані значення інтегрального показника та динаміку прогнозованого рівня грошово-кредитної безпеки України за 2022-2024 рр.

Таблиця 6.9

Прогнозоване значення інтегрального показника грошово-кредитної безпеки України на 2022-2024 рр.

Показник	2022	2023	2024
Інтегральний показник грошово-кредитної безпеки, %	67,41	86,16	120,1

7. SWOT-аналіз

На основі проведеного дослідження представлено SWOT-аналіз грошово-кредитної безпеки країни (рис. 6.8).

У списку сильних сторін та можливостей проставляються тільки позитивні оцінки (якщо «5» – відповідний сильний фактор має найвищий рівень, а якщо «1» – найнижчий).

Слабкі сторони і загрози оцінюються за тим самим принципом, тільки максимум – для негативних значень (якщо «5» – найвищий негативний рівень впливу, якщо «1» – цей фактор слабкості практично невластивий).

Грошово-кредитна безпека

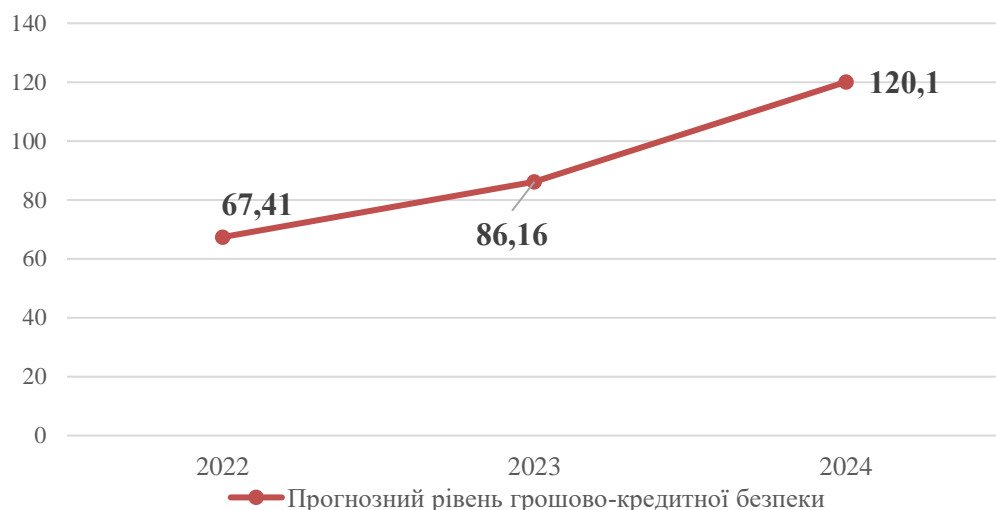

Рис. 6.7. Прогнозований рівень грошово-кредитної безпеки України 2022-2024 рр., %

<p style="text-align: center;">СИЛЬНІ СТОРОНИ (+17)</p> <ul style="list-style-type: none"> (+5) Наявність розвинутої системи банківської та фінансової інфраструктури (+4) Присутність регуляторних органів (+4) Наявність кваліфікованих фахівців (+4) Наявність на ринку значної конкуренції 	<p style="text-align: center;">СЛАБКІ СТОРОНИ (-16)</p> <ul style="list-style-type: none"> (-4) Високий рівень корупції та вплив політики у фінансову сферу (-4) Низький рівень фінансової грамотності населення та бізнесу (-4) Залежність банків від депозитів населення (-4) Недовіра населення до банківської системи
<p style="text-align: center;">МОЖЛИВОСТІ (+13)</p> <ul style="list-style-type: none"> (+4) Збільшення кількості фінансових послуг для населення та бізнесу (+4) Розширення грошово-кредитних відносин з міжнародними інвесторами та партнерами (+5) Розвиток нових продуктів та послуг у галузі фінансів та банківської діяльності 	<p style="text-align: center;">ЗАГРОЗИ (-15)</p> <ul style="list-style-type: none"> (-5) Геополітична нестабільність та війна у країні (-3) Низький рівень монетизації економіки (-4) Зростання ризику кіберзлочинів (-3) Зростання рівня інфляції

Рис. 6.8. SWOT-аналіз грошово-кредитної безпеки країни

6.4. Напрями забезпечення безпеки грошового обігу та інфляційних процесів

Ефективна реалізація грошово-кредитної політики важлива для забезпечення фінансової безпеки держави, зокрема через створення умов для соціально-економічного розвитку та безпосередній вплив на макроекономічні процеси в країні: економічну динаміку, рівень та темпи інфляції, стан фінансового ринку, динаміку та структуру зайнятості. На рис. 6.9 представлено методи та заходи грошово-кредитної політики у забезпеченні фінансової безпеки країни.

Регулювання безпеки грошового обігу спрямоване на підтримку оптимального співвідношення між кількістю грошей в обігу і розміром ВВП країни. Тісний взаємозв'язок між обсягом грошової маси в обігу, темпами її зростання та рівнем інфляції дає змогу застосовувати обмежувальні заходи з боку держави. Так, уповільнення темпів зростання грошової маси в обігу сприяє зниженню темпів інфляції. Стимування темпів інфляції та реальне підвищення обмінного курсу національної грошової одиниці забезпечує збільшення питомої ваги коштів у національній валюті порівняно з коштами в іноземній валюті. Зниження темпів інфляції викликає збільшення реального рівня відсоткових ставок і зменшення інфляційних очікувань.

Ступінь впливу наявної грошової маси в обігу на рівень фінансової безпеки фізичних та юридичних осіб і держави визначається характером грошово-кредитної політики та практичними кроками щодо її реалізації.

Значущість грошово-кредитної політики у життєдіяльності держави зумовлена необхідністю уникнення фінансових шоків і перекосів у реальному секторі економіки, зниження темпів інфляції, забезпечення стабільних темпів економічного розвитку і стійкості фінансової системи, протидії широким коливанням обмінного курсу національної валюти.

А західні фахівці вважають, що в широкому розумінні грошово-кредитна політика включає також регулювання і нагляд за банківською системою.

Центральний банк країни відповідальний за досягнення трьох основних цілей грошово-кредитної безпеки:

- підтримка стабільності цін (стабільності купівельної спроможності національної валюти);

- підтримка фінансової стабільності;
- підтримка фінансових посередників у період кризи ліквідності.

Рис. 6.9. Методи та заходи грошово-кредитної політики у забезпеченні безпеки грошового обігу та інфляційних процесів

На практиці саме така послідовність цілей характеризує їх пріоритетність.

Усі цілі та завдання монетарної політики прописані в Стратегії монетарної політики 2016-2020 рр.

Економісти розглядають два основні підходи до проведення грошово-кредитної політики: дискреційний та описуваний певним жорстким правилом.

Під дискреційним підходом розуміється вибір центральним банком дій для досягнення якихось цілей (наприклад, зниження інфляції до певного рівня) виключно залежно від ситуації й оцінки стану економіки загалом.

При цьому під другим підходом мається на увазі введення певного жорсткого правила реагування на будь-яку зміну економічної кон'юнктури. До плюсів дискреційного підходу можна віднести швидкість реагування за різкого погіршення стану економіки і здатність у будь-який момент змінити здійснювану політику на більш адекватну.

Основними умовами дієвості грошово-кредитної політики та її впливу на безпеку грошового обігу, як важливу складову фінансової безпеки держави, є:

- зміст, складові та пріоритети основних засад грошово-кредитної політики та здійснення контролю за її проведенням, надання документу законного статусу.
- визначений рівень безпеки грошового обігу, який залежить від характеру взаємозв'язку і взаємозумовленості монетарної і фіскальної політик;
- наявність стимулів чи обмежень грошово-кредитної політики щодо достатніх фінансових ресурсів держави, балансу надходження та використання валютних ресурсів;
- наявність замкненого циклу обігу національної грошової одиниці;
- структура грошової маси, система контролю динаміки грошової маси, практика стимулювання збільшення обсягів банківських вкладів;
- курс національної валюти по відношенню до іноземних валют;
- кредитна і відсоткова політика в державі;
- відносна незмінність вартості, яку представляє національна

грошова одиниця в обігу, що виражається в її купівельній спроможності;

- ефективність управління грошовими потоками держави та своєчасність грошових реформ.

За результатами досліджень вітчизняних економістів стратегічні напрями удосконалення грошово-кредитної політики для зміцнення фінансової безпеки країни можна представити таким чином (рис. 6.10).

Безпека грошового обігу перебуває у прямій залежності від організації захисту економічних інтересів суб'єктів грошово-кредитного ринку. Загрозами безпеці грошового обігу є:

- зростання неплатежів;
- слабкий рівень регулювання цін у природних монополіях,
- цінові диспропорції;
- погіршення структури платіжних засобів;
- штучне обмеження грошової маси в обігу, що призводить до поглиблення платіжної кризи та зростання масштабів тіньової економіки;
- рух доларових потоків усередині країни;
- збільшення питомої частки позабанківського грошового обігу.
- Підвищення безпеки грошового обігу в Україні має відбуватися завдяки розробленню й реалізації обґрунтованих грошово-кредитної, антиінфляційної і валютної політик.

Регулювання безпеки інфляційних процесів має на меті попередження негативних наслідків прояву інфляційного потенціалу та досягнення природного рівня інфляції.

***Інфляційний потенціал** – це накопичений у різних формах у результаті перерозподілу в часі «запас» інфляції.*

У перехідній економіці можна виявити принаймні шість його форм: вимушені заощадження і резерви; структурна нерівновага цінового, технологічного і того, що базується на попиті, характеру; відтворювальні деформації; нерівновага в системі платіжного балансу і виснаження валютних резервів унаслідок керованого валютного курсу; накопичений внутрішній борг та зовнішній борг.

Рис. 6.10. Напрями удосконалення грошово-кредитної політики для зміцнення фінансової безпеки країни

Природний рівень інфляції – переломне значення, за якого взаємозв'язок інфляції й економічного зростання стає зворотним. Структурні й інституційні реформи здатні призвести водночас до зниження природного рівня інфляції та зростання потенційних обсягів виробництва. Інфляція, посилюючи нестабільність і ризики, стримує економічний розвиток, який неможливий без вирішення довгострокових завдань, як-от освоєння ресурсозберігальних технологій, зміна структури виробництва тощо.

Інфляційні тенденції на внутрішньому товарному ринку України зумовили більш активний характер зміни рівня цін порівняно зі світовим ринком. При цьому вітчизняне ціноутворення відбувається без будь-якої орієнтації на кон'юнктуру світового ринку. Дуже часто в конкретних товарних групах ціни у нас зростають, тоді як у світі спостерігається тенденція до їх зниження, часом дуже відчутного.

Основними інституційними чинниками інфляції є:

- ступінь незалежності центрбанку від уряду;
- рівень і характер монополізації ринків і зміна ступеня їх конкурентності;
- негнучкість ринку праці;
- витрати ринкової трансформації, прилаштування і створення нових інститутів ринку;
- наявність «інституційних пасток»;
- нестійкість правил гри на грошово-кредитному ринку.

Цінова стабільність, в свою чергу, створює умови, які забезпечують економічне зростання та високий рівень зайнятості (рис. 6.11).

На інфляцію впливають і такі гальмівні чинники, як скорочення бюджетного дефіциту і стабільність курсу гривні, дефляція за групою продтоварів, ревальвація гривні, механізм адміністративного утримання цін.

Національний банк України для подолання загроз інфляційній безпеці використовує режим інфляційного таргетування. Сутність цього режиму полягає у публічному оголошенні НБУ цілей з досягнення керованості інфляції та зобов'язанні НБУ досягати означених цілей протягом декількох років. Рішення НБУ щодо монетарної політики повинні прийматися з урахуванням середньострокового прогнозу рівня інфляції.

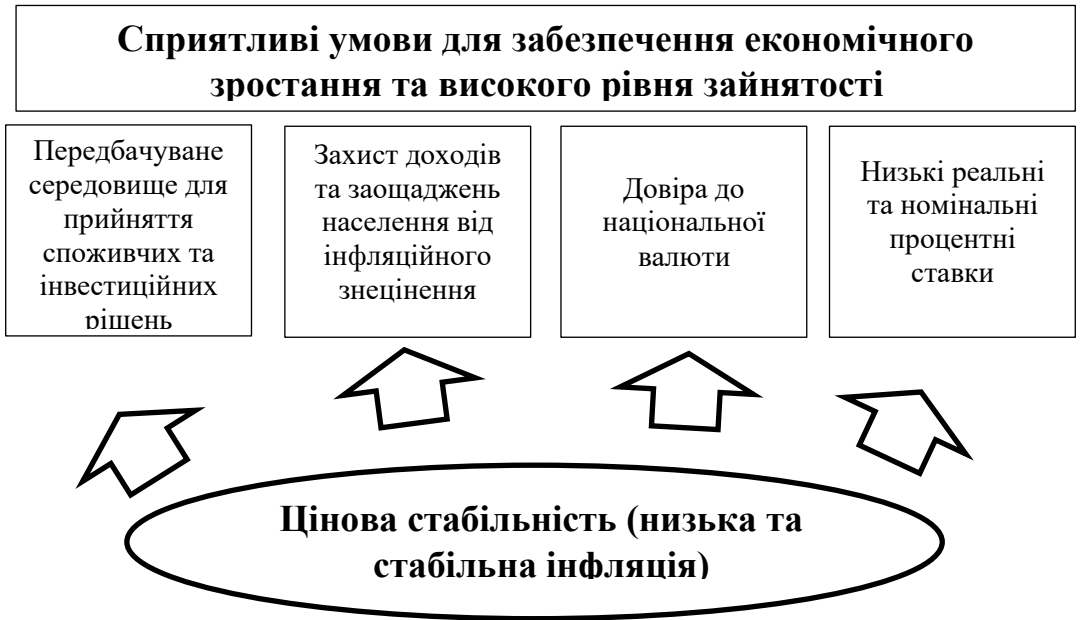

Рис. 6.11. Вплив цінової стабільності на створення умов, які забезпечують економічне зростання та високий рівень зайнятості

Основним інструментом за режиму інфляційного таргетування в Україні є процентна ставка. Якщо керована інфляція знаходиться вище прогнозованого рівня, то її стримують за рахунок проведення політики «дорогих грошей» (підвищення процентної ставки). Якщо керована інфляція знаходиться нижче прогнозованого рівня, то проводиться політика «дешевих грошей» (зниження процентної ставки).

До елементів інфляційного таргетування відносять:

1. Публічне оголошення ЦБ кількісної цілі щодо інфляції
2. Зобов'язання ЦБ досягти цілі щодо інфляції на горизонті політики
3. Основний інструмент монетарної політики - ключова процентна ставка
4. Режим плаваючого обмінного курсу
5. Управління інфляційними очікуваннями

За зміни ставок за банківськими операціями між банками і НБУ змінюються умови, за якими банки функціонують на грошовому ринку, що впливає на вартість кредитних ресурсів. За рахунок

можливості змінювати процентну ставку НБУ він може опосередковано впливати на внутрішній валовий продукт та інфляцію. Такий механізм переміщення капіталів має назву «механізм монетарної трансмісії».

В цілому здійснюючи антиінфляційні заходи, прийнято виокремлювати також антиінфляційну політику, яка містить комплексний характер заходів щодо безпеки інфляційних процесів.

До основних напрямів безпеки інфляційних процесів в Україні можна віднести:

1. Розробку комплексних державних програм розвитку галузей економіки, які сприяють створенню конкурентного, наукомісткого та високотехнологічного виробництва, особливо в агропромисловому комплексі та ІТ-індустрії.

2. Удосконалення монетарної політики Національного банку України, яка повинна полягати у кредитуванні ефективного виробництва в пріоритетних секторах економіки, застосування інструменту продуктивної емісії, яка через кредитний канал сприяє зростанню виробництв, імпортозаміщень, насиченню внутрішніх ринків вітчизняними товарами, зростанню зайнятості та заробітної плати.

3. Проведення більш жорсткої антимонопольної політики держави, передбачати чіткий механізм поділу підприємств, сформулювати принципи появи нових учасників на ринках, регіональний або галузевий розподіл.

4. Стабілізацію валютного ринку через реформи валютного, банківського та монетарного регулювання..

5. Стабілізацію споживчого ринку за допомогою створення системи стимулювання розвитку малого бізнесу у сфері товарів і послуг.

Шляхи зниження рівня інфляції в країні наведено на рисунку 6.12.

Для забезпечення в Україні реальної інфляційної безпеки необхідно правильно і комплексно оцінити вид та справжній рівень наявної інфляції; розробити дієві заходи запобігання кризовим явищам; визначити шлях нормального соціально-економічного розвитку і тип антиінфляційної політики.

Сучасна антиінфляційна політика має бути орієнтована на зростання економіки, враховуючи відтворювальну природу інфляції. Безпека грошово-кредитного сектора є самостійним структурним

елементом в системі фінансової безпеки держави, оскільки в грошово-кредитній сфері існують чинники, що становлять їй загрозу. Саме фінансова природа кризових явищ та їх монетарний характер обумовлюють необхідність оцінки сучасного рівня грошово-кредитної безпеки держави, яка здійснюється на основі аналізу макроекономічної та фінансової ситуації, аналізу процесів, що відбуваються на грошово-кредитному ринку.

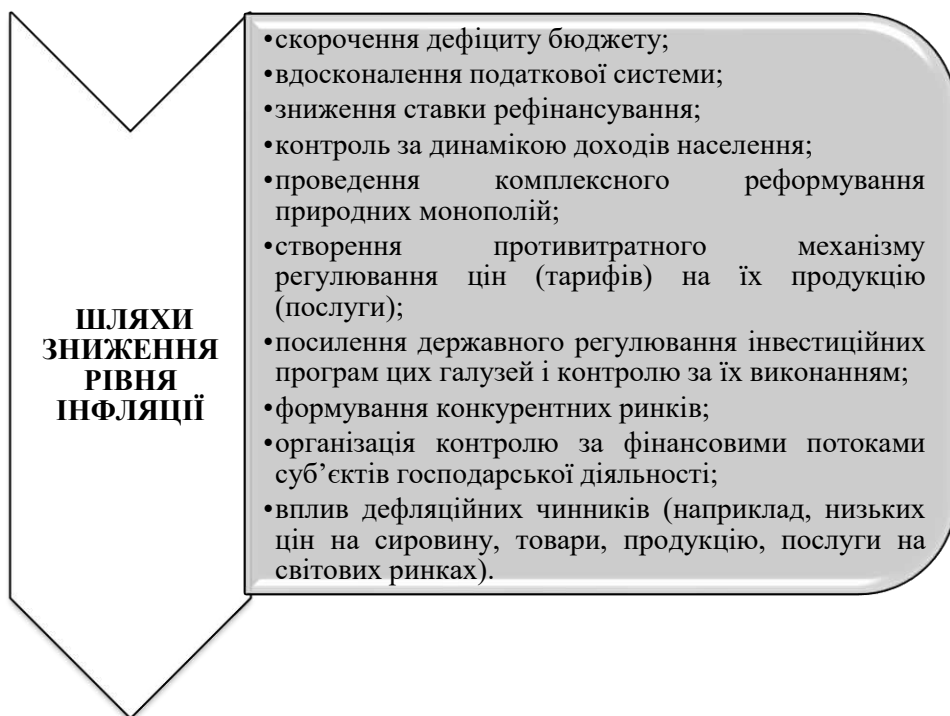

Рис. 6.12. Шляхи зниження рівня інфляції

Основними напрямками забезпечення належного рівня фінансової безпеки у сфері безпеки грошово-кредитного сектору є:

- забезпечення стабільності грошової одиниці;
- зменшення долі іноземних банківських установ в загальному обсязі капіталу банківської системи країни.
- застосування цільового підходу до емісії грошової маси;
- підвищення монетизації економіки;
- встановлення цільових орієнтирів відсоткових ставок;
- зменшення частки грошового агрегату M0 у грошовій масі країни;

- зниження рівня доларизації економіки;
- забезпечення протидії тінізації грошово-кредитної сфери та криміналізації грошового обігу;
- відновлення ліквідності банківського сектору економіки та запобігання банкрутства системних банків;

Гарантування грошово-кредитної безпеки держави є результатом практичних заходів з боку законодавчої та виконавчої влади у фінансовій сфері, що досягається шляхом використання ефективних важелів впливу на грошово-кредитну систему країни з метою попередження, виявлення й нейтралізації загроз фінансовій системі.

Формування та реалізація Національним банком України грошово-кредитної політики передбачає:

- забезпечення повноцінної роботи ключових елементів інфраструктури грошово-кредитного ринку для сприяння валютній та банківській стабільності та зниженню інфляції в умовах плаваючого курсу;
- підвищення ефективності процентної політики за рахунок формування оптимального коридору процентних ставок для забезпечення контрольованості ставок грошового ринку;
- стимулювання кредитування банками реального сектору економіки;
- врегулювання рівня монетизації економіки за рахунок нормалізації структури грошової маси, тобто зростанням банківських депозитів та зниженням рівня доларизації економіки;
- формування системи протидії відпливу фінансових ресурсів з країни, зокрема через створення сприятливих умов для репатріації вивезеного капіталу.

На захисті монетарних інтересів мають бути не тільки органи влади, але й усі економічні агенти, зокрема представники бізнесу.

Основні заходи гарантування грошово-кредитної безпеки України мають включати підвищення довіри учасників ринку та суспільства в цілому до органів державної влади, Національного банку України та банківської системи.

Питання для самоконтролю

1. Дайте характеристику поняттю «грошово-кредитна безпека».
2. Яка є основна мета проведення грошово-кредитної політики держави?
3. Які виділяють цілі грошово-кредитної політики? Охарактеризуйте їх.
4. Назвіть основні загрози у грошово-кредитній сфері.
5. Які показники характеризуються стан безпеки грошово-кредитного сектору?
6. Що таке інфляційний процес і який його вплив на грошово-кредитну безпеку країни?
7. Охарактеризуйте залежність між обсягом грошової маси та рівнем інфляції?
8. Назвіть основні підходи до проведення грошово-кредитної політики.
9. Які виділяють шляхи зниження рівня інфляції?
10. Які дії потрібно зробити для того, щоб забезпечити в Україні належний рівень грошово-кредитної безпеки?

Тестові завдання

1. Грошово-кредитна безпека країни орієнтована на:
 - а) забезпечення платоспроможності держави з урахуванням балансу доходів і видатків державного й місцевих бюджетів та ефективності використання бюджетних коштів;
 - б) забезпечення стабільності грошової одиниці, доступність кредитних ресурсів та утримання рівня інфляції, що не пригнічує економічне зростання й підвищення реальних доходів населення;
 - в) оптимальне задоволення поточних потреб економіки в капітальних вкладеннях за обсягом і структурою з урахуванням ефективного використання і повернення коштів, які інвестуються, досягнення оптимального співвідношення між розмірами іноземних інвестицій у країну і вітчизняних за кордон, підтримання позитивного національного платіжного балансу;
 - г) забезпеченні достатності фінансових ресурсів для здійснення поточних витрат та економічного розвитку країни.

2. Для забезпечення грошово-кредитної безпеки мають виконуватися такі умови:

- а) обсяг обігових коштів підприємств усіх форм власності повинен знаходитися на рівні, який забезпечує їх нормальне функціонування;
- б) стабільні ціни; витримується баланс грошових доходів та витрат населення, відсутня заборгованість із заробітної плати, пенсій, інших соціальних виплат;
- в) обсяги наданих економіці кредитів мають забезпечувати фінансування обігових коштів підприємств у необхідних для їх нормального функціонування розмірах;
- г) всі відповіді вірні.

3. Яке визначення належить до поняття «грошово-кредитна політика»?

- а) комплекс заходів у сфері грошового обігу та кредиту, направлених на регулювання економічного зростання, стримування інфляції та забезпечення стабільності грошової одиниці України, забезпечення зайнятості населення та вирівнювання платіжного балансу;
- б) сукупність заходів у сфері грошового обігу і кредитних відносин, які проводить держава;
- в) комплекс взаємопов'язаних та скоординованих заходів держави регулятивного характеру, котрі здійснюються безпосередньо Національним банком України або за його участю, і реалізуються через складові механізми фіскально-бюджетної політики за рахунок операційних важелів, дотримуючись при цьому середньострокових орієнтирів, забезпечуючи прозорість політики країни, поєднуючи незалежність у виконанні головної конституційної функції з узгодженістю дій інших органів державної влади;
- г) всі відповіді вірні.

4. Які цілі виділяють у грошово-кредитній політиці?

- а) національні, проміжні, стратегічні;
- б) стратегічні, проміжні, тактичні;
- в) першочергові, стратегічні, тактичні;
- г) оперативні, першочергові, стратегічні.

5. Основною метою проведення грошово-кредитної політики держави є:

- а) підтримання виробничих нагромаджень і капітальних вкладень на рівні, що забезпечує необхідні темпи розширеного відтворення, реструктуризацію і технологічне переозброєння економіки;
- б) досягнення макроекономічної стабільності та нормального рівня безробіття на основі розвитку виробництва за допомогою зменшення податків і збільшення державних інвестицій;
- в) стабілізація національної валюти, встановлення реального валютного курсу, накопичення валютних засобів у руках держави;
- г) реалізація системи заходів у сферах грошового обігу та кредиту, спрямованих на регулювання економічного зростання, стримування інфляції, забезпечення зайнятості та вирівнювання платіжного балансу.

6. Які індикатори оцінки безпеки грошово-кредитної сфери?

- а) питома вага готівки поза банками в загальному обсязі грошової маси; різниця між процентними ставками за кредитами, наданими депозитними корпораціями у звітному періоді, та процентними ставками за депозитами, залученими депозитними установами (крім НБУ);
- б) рівень середньозваженої процентної ставки за кредитами, наданими депозитними корпораціями (крім НБУ) в національній валюті, відносно індексу споживчих цін; частка споживчих кредитів, наданих домогосподарствам, у загальній структурі кредитів, наданих резидентам;
- в) питома вага довгострокових кредитів у загальному обсязі наданих кредитів (скорегований на курсову різницю); загальний обсяг вивезення фінансових ресурсів за межі країни.
- г) всі відповіді вірні.

7. Регулювання безпеки грошового обігу спрямоване на:

- а) підтримку довгострокових кредитів;
- б) підтримку оптимального співвідношення між кількістю грошей в обігу і розміром ВВП країни;
- в) підтримку стабільності національної валюти;
- г) підтримку співвідношення між споживчим кредитом та довгостроковим кредитом.

8. Центральний банк країни відповідальний за досягнення основних цілей грошово-кредитної безпеки:

а) підтримка стабільності цін (стабільності купівельної спроможності національної валюти); підтримка фінансової стабільності; підтримка фінансових посередників у період кризи ліквідності.

б) підтримка фінансових посередників у період кризи ліквідності; підтримку довгострокових кредитів;

в) підтримка стабільності цін (стабільності купівельної спроможності національної валюти); підтримка фінансової стабільності;

г) немає правильної відповіді.

9. Які основні підходи виділяють для проведення грошово-кредитної політики?

а) дискреційний, статистичний;

б) операційний, описуваний певним жорстким правилом;

в) дискреційний, описуваний певним жорстким правилом;

г) немає правильної відповіді.

10. Назвіть основні чинники впливу на інфляцію в країні:

а) скорочення бюджетного дефіциту і стабільність курсу гривні,

б) ревальвація гривні, механізм адміністративного утримання цін;

в) правильні відповіді А) і Б);

г) немає правильної відповіді.

ТЕМА 7. БЕЗПЕКА ВАЛЮТНОГО РИНКУ

- 7.1. **Поняття, суб'єкти та об'єкти безпеки валютного ринку.***
 - 7.2. **Валютно-курсова політика і її вплив на фінансову безпеку країни.***
 - 7.3. **Загрози та індикатори валютної безпеки.***
 - 7.4. **Регулювання валютного ринку як фактор валютної безпеки країни.***
-

7.1. Поняття, суб'єкти та об'єкти безпеки валютного ринку

В умовах підвищення активності глобалізаційних процесів у світі досить великою мірою на забезпечення фінансової безпеки впливають проблеми валютної безпеки держави. Підтримка належного рівня фінансової безпеки істотною мірою залежить від ефективного регулювання валютного ринку країни та розв'язання ключових завдань його функціонування. До того ж нові тенденції розвитку міжнародних валютних відносин та взятий Україною курс на євроінтеграцію вимагають переосмислення багатьох фундаментальних положень щодо управління валютною безпекою. Вагомість проблеми її професійного забезпечення зумовлює необхідність формування наукових засад вивчення цієї проблеми, розроблення системи стратегічних і тактичних заходів.

Валютний ринок займає провідне місце серед усіх інших видів фінансових ринків та є складовою економічних процесів, що відбуваються в державі.

Валютний ринок за своїм економічним змістом – це сукупність економічних відносин, що виникають при здійсненні операцій по відчуженню іноземної валюти, а також операцій, пов'язаних з переміщенням валютних капіталів. У вузькому розумінні з організаційної точки зору валютний ринок - це укупність певних

інститутів та механізмів, які у своїй взаємодії забезпечують можливість здійснювати валютні операції із врахуванням поточної ринкової ситуації.

Валютний ринок в Україні – це переважно міжбанківський ринок, адже саме в ході міжбанківських операцій здійснюється основний обсяг угод з купівлі-продажу іноземних валют. Шляхом проведення міжбанківських операцій на валютному ринку забезпечується обслуговування міжнародного обороту товарів, послуг і капіталів через міжнародні платежі. Саме валютний ринок сьогодні є однією з головних форм забезпечення світових господарських зв'язків, виконуючи по суті функції міжнародної грошової системи та сприяючи здійсненню міжнародних інвестицій і торгівлі. Він обслуговує нині не лише експортерів та імпортерів, але й величезні міжнародні потоки капіталів, розширившись від ланцюга окремих національних фінансових центрів до єдиного інтегрованого міжнародного ринку, який відіграє значно важливішу роль у функціонуванні національних економіках, впливаючи на всі аспекти життя суспільства. Саме цим зумовлена порівняно складна структура валютного ринку за сферою поширення, рівнем організованості, складом суб'єктів.

Основними функціями валютного ринку є:

- забезпечення виконання міжнародних розрахунків – ця функція виконується валютними ринками з початку їх існування і є первинною по відношенню до всіх інших функцій бо валютні ринки виникли саме для її реалізації;
- забезпечення ефективного функціонування світових кредитних та фінансових ринків – валютний ринок дозволяє суб'єктам МЄВ користуватися національними кредитними та фінансовими ринками для фінансування та проведення операцій по всьому світу;
- страхування валютних та кредитних ризиків – валютні ринки надають можливість суб'єктам МЄВ (міжнародних економічних відносин) за допомогою відповідних інструментів (опціони, ф'ючерси, форвардні контракти, валютні свопи) зменшити або зовсім уникнути валютних ризиків які пов'язані з проведенням операцій в різних валютах;
- отримання спекулятивного прибутку учасниками ринку у вигляді різниці курсів валют. Валютні ринки дозволяють заробляти на проведенні операцій з валютними

- інструментами, учасники заробляють на різниці курсів купівлі та продажу певної валюти;
- визначення валютних курсів – діяльність операторів на валютних ринках постійно змінює валютні курси тих валют, з якими працюють на цьому ринку. Існує багато причин зміни валютного курсу певної валюти, але всі вони діють опосередковано через зміну попиту і пропозиції на цю валюту на валютних ринках;
 - здійснення інтеграційної валютної політики країни шляхом лібералізації валютних відносин;
 - диверсифікація валютних резервів банків, підприємств, держав – суб'єкти МEB можуть певним чином застрахувати себе від змін валютних курсів шляхом розосередження своїх грошових активів в різних валютах;
 - регулювання економіки – ця функція є похідною від функції визначення валютних курсів, бо через зміну валютного курсу відкрита економіка може регулювати диспропорції які виникають в ній.
 - взаємозв'язок із міжнародними валютними, фінансовими ринками;
 - співпраця із міжнародними валютно-кредитними та іншими фінансовими і нефінансовими організаціями;
 - хеджування валютних та кредитних ризиків;
 - диверсифікація валютних резервів банків, підприємств різної форми власності, а також держави.

Основні фактори впливу на кон'юнктуру валютного ринку країни через обмінний курс представлено на рис. 7.1.

Валютний ринок не є однорідним за своєю структурою, а складається з окремих сегментів, які взаємопов'язані та постійно взаємодіють між собою. Особливе місце у системі цих відносин відводиться організаційно-правовій структурі валютного ринку та його учасникам.

Учасниками валютного ринку є різні групи економічних суб'єктів, кожна з яких прагне здобути максимальний прибуток. Характерним для сучасного валютного ринку є наявність широкого кола регулюючих інституцій, до яких належать: відповідні державні органи; система міжнародних фінансових організацій, угруповань і угод, діючих на міждержавній основі, а також система страхування

від валютного ризику. Хоча в сучасних умовах роль держави у валютному регулюванні зростає, державне регулювання не повинно підміняти ринкові саморегулятори, а має лише доповнювати та коригувати відповідним чином їх дію, тому валютний ринок України відрізняється високим рівнем урегульованості всіх найважливіших сегментів (рис. 7.2).

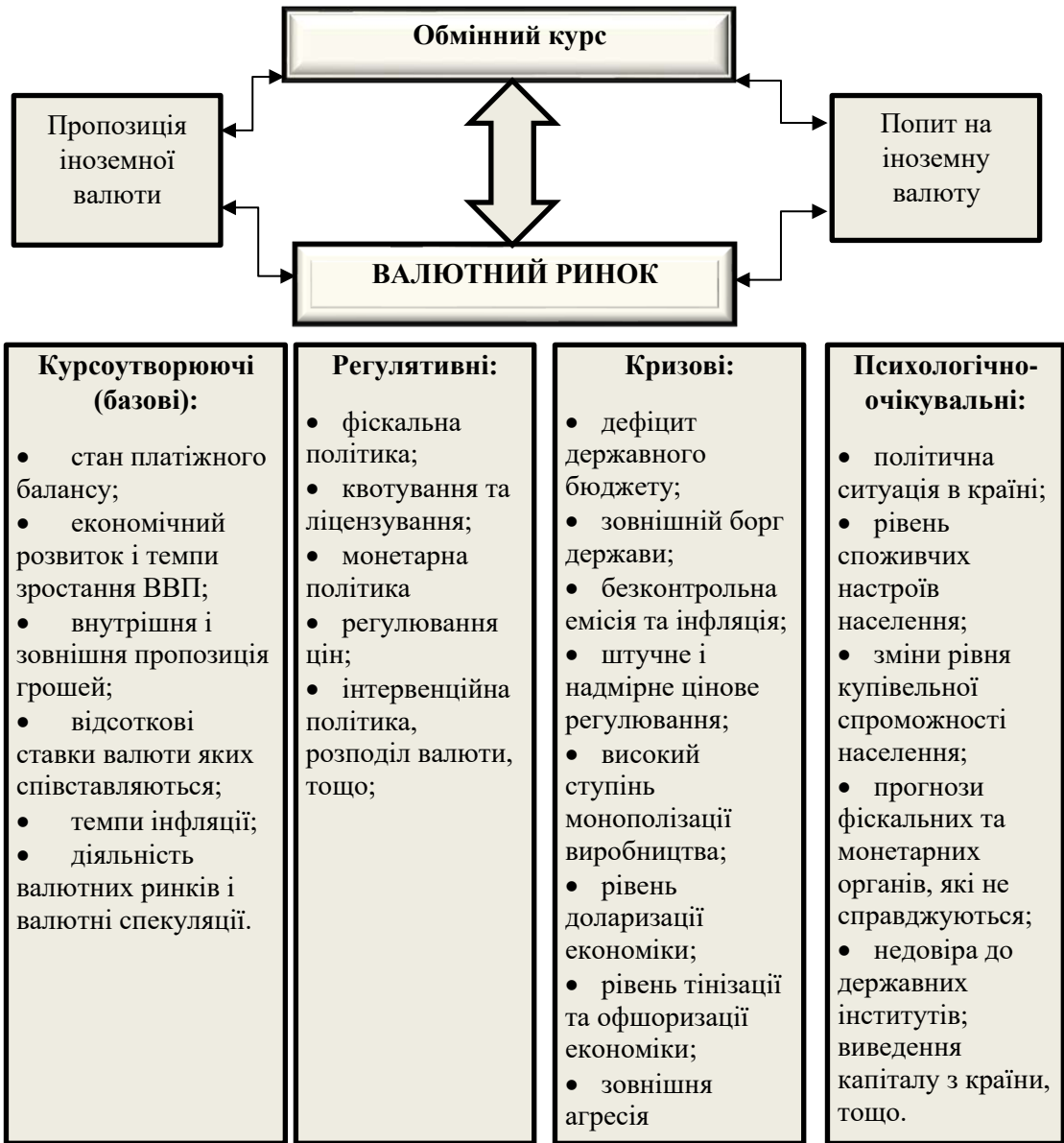

Рис. 7.1. Фактори впливу на кон'юнктуру валютного ринку країни

Учасники валютного ринку є суб'єктами національної валютної системи та відповідно її валютної безпеки.

Узагальнюючи усіх учасників, які функціонують на валютному ринку, за ступенем їхнього впливу на формування валютної політики та тенденцій динаміки валютних курсів поділяють на дві основні групи:

- **маркет-мейкери (активні учасники)** - найбільші банки та фінансово-кредитні установи, які здійснюють значні обсяги валютних операцій і завдяки своєму панівному становищу на ринку формують стратегію динаміки валютних курсів, відсоткових ставок тощо. Зазвичай банки та фінансові компанії є маркет-мейкерами за однією або кількома валютами. Наприклад, Union Bank of Switzerland AG є маркет-мейкером за конверсійними операціями зі швейцарським франком (CHF), Bank of America - з американським доларом (USD) та євро (EUR), Bank of Montreal - з канадським доларом (CAD), Bank of Tokyo-Mitsubishi UFJ - з японською ієною (JPY). Маркет-мейкери визначають поточні курси іноземних валют шляхом постійного здійснення валютних операцій один з одним та з меншими банками, які є щодо маркет-мейкерів користувачами ринку.
- **маркет-юзери (пасивні учасники)** - дрібні банки та фінансово-кредитні установи, які є користувачами валютного ринку і виконують значно менші обсяги валютних операцій, а їх діяльність не здійснює суттєвого впливу на валютну політику та динаміку валютних курсів.
- Учасники валютного ринку є суб'єктами національної валютної системи та відповідно її валютної безпеки.
- Узагальнюючи усіх учасників, які функціонують на валютному ринку, за ступенем їхнього впливу на формування валютної політики та тенденцій динаміки валютних курсів поділяють на дві основні групи:
- **маркет-мейкери (активні учасники)** - найбільші банки та фінансово-кредитні установи, які здійснюють значні обсяги валютних операцій і завдяки своєму панівному становищу на ринку формують стратегію динаміки валютних курсів, відсоткових ставок тощо. Зазвичай банки та фінансові

компанії є маркет-мейкерами за однією або кількома валютами. Наприклад, Union Bank of Switzerland AG є маркет-мейкером за конверсійними операціями зі швейцарським франком (CHF), Bank of America - з американським долларом (USD) та євро (EUR), Bank of Montreal - з канадським долларом (CAD), Bank of Tokyo-Mitsubishi UFJ - з японською ієною (JPY). Маркет-мейкери визначають поточні курси іноземних валют шляхом постійного здійснення валютних операцій один з одним та з меншими банками, які є щодо маркет-мейкерів користувачами ринку.

Рис. 7.2. Структура валютного ринку країни

- **маркет-юзери (пасивні учасники)** - дрібні банки та фінансово-кредитні установи, які є користувачами валютного ринку і виконують значно менші обсяги валютних операцій, а їх діяльність не здійснює суттєвого впливу на валютну політику та динаміку валютних курсів.

Особливу увагу потрібно звернути на такі важливі інститути валютних ринків, як центральні банки країн. Ці установи саме через механізм валютних ринків управляють валютними резервами, підтримують курс національної валюти, проводять валютні інтервенції, регулюють процентні ставки закладами у національній валюті, контролюють обсяг грошової маси в обігу. Крім того, необхідно зазначити, що центральні банки окремих країн спричиняють суттєвий вплив на світові валютні ринки. До таких банків можна віднести центральні банки США (Федеральна Резервна Система), Великобританії, Європейський центральний банк, діяльність яких за переліченими вище напрямками може істотно вплинути на кон'юнктуру та динаміку міжнародного валютного ринку. Крім цього, необхідно зазначити, що центральні банки активно впливають на діяльність банків на валютному ринку.

Організацію валютного ринку України, згідно з чинним законодавством покладено на Національний банк України. Офіційний курс національної грошової одиниці до іноземних валют, організацію торгів на валютному ринку та використання валютних інтервенцій з метою стабілізації валютного курсу входить до повноважень національного банку і є однією з першочергових цілей.

Серед інститутів валютного ринку можна виділити небанківські фінансово-кредитні установи. Саме інвестиційні фінансові посередники проявляють найбільший інтерес до валютних ринків. Найбільш жвавими його учасниками виступають інвестиційні фонди, що здійснюють диверсифіковане управління портфелями активів, розміщуючи валюти у високоліквідні та надійні цінні папери урядів і корпорацій різних країн. Активними учасниками валютного ринку виступають інститути небанківського характеру (страхові і пенсійні фонди, інвестиційні компанії), вони часто використовують у якості посередників брокерські фірми, які є ще одним важливим різновидом інституцій валютного ринку, що виконують посередницькі функції у процесі здійснення депозитно-кредитних, конверсійних чи дилінгових операцій.

Серед постійних користувачів валютного ринку виділяють підприємства та організації, які здійснюють зовнішньоекономічні операції, мають постійний попит на іноземну валюту та створюють її пропозицію залежно від спрямованості експортно-імпортних потоків. Вони є активними учасниками валютного ринку, проте здійснюють валютні операції переважно через банки.

Учасниками валютного ринку є фізичні (приватні) особи, які реалізують свої потреби, як правило, через комерційні банки, рідше – через валютні брокерські фірми чи інших посередників. В умовах доларизації економіки населення може зберігати значну частину своїх заощаджень в іноземній валюті, а у випадках зміни ринкової ситуації сукупні валютні операції, що здійснюються фізичними особами, можуть набувати значних розмірів. Крім того, в умовах трансформаційної економіки саме валютні операції населення, фактично формують кон'юнктуру готівкового валютного ринку країни. Варто також зазначити, що фізичні особи регулярно здійснюють операції неторговельного характеру у сфері туризму, переказу заробітної плати, гонорарів, пенсій, добровільних внесків тощо.

До складу валютного ринку України, входять такі суб'єкти:

- Національний банк України;
- банки, які одержали ліцензію Національного банку на право здійснення операцій із валютними цінностями (уповноважені банки);
- інші кредитнофінансові установи – резиденти (страхові, інвестиційні, дилерські компанії), які одержали ліцензію;
- юридичні особи, які уклали з уповноваженими банками угоди на відкриття пунктів обміну іноземної валюти;
- кредитно-фінансові установи – нерезиденти, в тому числі іноземні банки, які одержали індивідуальний дозвіл НБУ на право здійснення операцій на міжбанківському валютному ринку;
- валютні біржі або валютні підрозділи товарних чи фондових бірж, які одержали ліцензію на право організації торгівлі іноземною валютою.

Учасники економічних відносин, що здійснюють валютні операції є суб'єктами валютного ринку. Склад учасників валютного ринку визначає його інституційну структуру. Характерною особливістю діяльності учасників валютного ринку є проведення

ними операцій з обміну іноземних валют на постійній, професійній основі і, як правило, для своїх клієнтів - підприємств, міжнародних компаній і фінансових установ, які здійснюють іноземні вкладення активів і отримують виручку за кордоном, а також фізичних осіб, які є учасниками валютного ринку через операції неторговельного характеру з приводу купівлі-продажу іноземної валюти).

Функції та характерні риси учасників валютного ринку – суб'єктів валютної безпеки представлено в таблиці 7.1.

Таблиця 7.1

Функції та характерні риси суб'єктів валютної безпеки

Учасники валютного ринку	Функції та характерні риси
Центральні банки	Регулятори валютно-курсової та монетарної політики, здійснюють управління валютними резервами, проводять валютні інтервенції, регулюють рівень процентних ставок, тощо.
Комерційні банки	Проводять основний обсяг валютних операцій, становлять основу валютного ринку, формують валютний курс, ведуть розрахунки, торгують валютою всередині країни та за її межами.
Міжнародні банки Валютні біржі, валютні відділи товарних та фондових бірж	Впливають на процеси формування валютних курсів виступають основними споживачами (покупцями валюти на валютному ринку);
Компанії ЗЕД	Проводять обмін валют для юридичних та фізичних осіб, формують ринковий курс валют;
Валютні брокерські компанії	Впливають на кон'юктуру валютного ринку через посередників. Компанії-імпортери формують попит на іноземну валюту, компанії-експортери - формують пропозицію іноземної валюти. Залучають та розміщають вільні кошти у короткострокові депозити;
Компанії	Здійснюють конверсійні та депозитно-кредитні операції між продавцями та покупцями іноземної валюти;
Міжнародні інвестиційні фонди та компанії	Здійснюють диверсифікацію та управління портфелями активів, інвестують у цінні папери країн та корпорацій;

Функції учасників валютного ринку країни спрямовані на

пошук оптимального рівня валютного курсу пов'язаний з необхідністю вирішення суперечливих інтересів експортерів та імпортерів, кредиторів та позичальників валютних кредитів, центрального банку та інших суб'єктів валютних відносин.

Складна суб'єктна структура носіїв валютних інтересів загалом відповідає суб'єктним рівням системи валютної безпеки.

Валютна безпека є складним явищем за своєю структурою, оскільки включає в себе систему показників і критеріїв, які покликані дати оцінку стану валютного ринку, рівень захищеності його суб'єктів у всіх ланках фінансової системи держави, здійснюваних валютних операцій та наявних на належному рівні золотовалютних запасів тощо. Більшість авторів трактують «валютну безпеку» як ступінь забезпеченості держави валютними коштами, достатніми для дотримання позитивного сальдо платіжного балансу, виконання міжнародних зобов'язань, накопичення необхідного обсягу міжнародних резервів, підтримання стабільності національної грошової одиниці.

Валютна безпека – це стан курсоутворення, який характеризується високою довірою суспільства до національної грошової одиниці, її стійкістю, створює оптимальні умови для поступального розвитку вітчизняної економіки, залучення в країну іноземних інвестицій, інтеграції України до світової економічної системи, а також максимально захищає від потрясінь на міжнародних валютних ринках.

Валютна безпека – це стан валютної системи, який характеризується передбачуваністю динаміки обмінного курсу національної валюти, збалансованістю валютного ринку, задоволенням в іноземній валюті потреб держави, суб'єктів господарювання і населення.

Розрізняють валютну безпеку держави, валютну безпеку суб'єктів господарювання реального сектору економіки, валютну безпеку банків і валютну безпеку громадян.

Валютна безпека держави – це ступінь забезпеченості її валютними коштами, достатній для утримання позитивного сальдо платіжного балансу, виконання міжнародних зобов'язань, накопичення необхідного обсягу валютних резервів, підтримання

стабільності національної грошової одиниці.

Валютна безпека суб'єктів господарювання реального сектору економіки – це оптимально можливий за умов чинних нормативно-правової бази, валютної стратегії і політики держави, механізму валютного регулювання, інфраструктури валютного ринку рівень забезпеченості суб'єктів господарювання валютними коштами, достатній для розрахунків із бюджетною системою, своїми контрагентами, а також власного споживання (соціально-економічного розвитку) та накопичення з урахуванням досягнення валютної ефективності (оптимального рівня валютних витрат і виторгу)

Валютна безпека комерційних банків – це оптимальне співвідношення вимог (заявок) і зобов'язань комерційного банку в іноземній валюті (між величиною зобов'язань за проданою валютою і обсягом вимог, між обсягом вимог за купленою валютою і обсягом зобов'язань)

Валютна безпека громадян – це стан, за якого їхні валютні надходження та заощадження перевищують особисті витрати іноземної валюти.

На рівень валютної безпеки впливають численні чинники, що різняться за терміном дії, характером прояву і впливу, значущістю.

Серед стратегічних (довгострокових) чинників валютної безпеки країни можна виокремити такі:

- реформування національної економіки;
- нормативно-правова база, що регламентує узгодженість дій законодавчої, виконавчої і судової влад із регулювання та контролю валютного ринку
- розвиток вітчизняного фінансового ринку;
- ефективна грошово-кредитна політика НБУ;
- попит на іноземну валюту;
- підтримка НБУ курсу національної грошової одиниці;
- наявність грошової емісії;
- рівень інфляції;
- наявність зовнішнього кредитування України;
- обсяг зовнішнього державного боргу;
- випуск і розміщення на міжнародному ринку українських єврооблігацій;

- наявність достатнього рівня офіційних валютних резервів НБУ;
- стан (сальдо) платіжного балансу України;
- інвестиційний клімат в Україні;
- тінізація національної економіки;
- рівень грошових доходів населення України;

До тактичних чинників, що визначають рівень валютної безпеки країни належать:

- заяви НБУ і Мінфіну України про найближчі наміри щодо регулювання ринку державних цінних паперів;
- дії НБУ з підтримки національної грошової одиниці (валютні інтервенції чи часткове вилучення іноземної валюти з обігу);
- наявність ажіотажного попиту на іноземну валюту;
- наявність спекулятивних настроїв серед учасників валютного ринку;
- зміни облікової ставки НБУ;
- збільшення/зменшення попиту на гривню з огляду на настання контрольних дат здійснення податкових платежів;
- резервування коштів;
- необхідність підвищення рівня ліквідності банківських установ;
- забезпечення сплати дивідендів корпораціями;
- результати торгів на валютному ринку та ринку цінних паперів;
- рівень дохідності державних цінних паперів.

До об'єктів валютної безпеки держави відносять обмінний курс національної грошової одиниці, ситуацію на валютному ринку, стан і обсяги міжнародних резервів, розміри зовнішнього боргу.

Суб'єктами валютної безпеки держави є Національний банк України, Кабінет Міністрів України, Міністерство фінансів України, Державна фіскальна служба України та інші органи державного регулювання, що володіють, відповідно до норм чинного законодавства, повноваженнями у сфері валютного регулювання.

Агентами валютного контролю в Україні є уповноважені банки,

національного оператора поштового зв'язку, професійних учасників фондового ринку, в тому числі утримувачів реєстрів власників іменних цінних паперів, Державне казначейство України, а також податкові та митні органи.

Оптимізація курсоутворення з метою стимулювання вітчизняного експорту, безперешкодного припливу в країну іноземних інвестицій, інтеграції України у світовий економічний простір, а також забезпечення максимально можливого захисту від криз на міжнародних валютних ринках є змістом валютної безпеки.

В умовах пришвидшеної глобалізації світового господарства однією з найважливіших проблем в Україні є зростання загроз валютній безпеці держави. А її входження до глобальної фінансової системи має передбачати максимальне врахування національних інтересів, існуючих загроз і сучасних тенденцій розвитку фінансових ринків.

7.2. Валютно-курсова політика і її вплив на фінансову безпеку країни

У гарантуванні фінансової безпеки країни важливу роль відіграє ефективність валютно-курсової політики, яка, здійснюючи вплив на господарську систему держави в цілому, є одним із комплексних її індикаторів. Це зумовлено впливом курсу національної грошової одиниці на фактори, які визначають стабільність фінансово-кредитної сфери, зокрема рівень цін і темпи інфляції, обсяг валютних резервів, динаміку експортно-імпортних потоків і рух капіталу, а відповідно і сальдо зовнішньоторговельного та платіжного балансів, стан зовнішньої заборгованості, дохідні та видаткові статті державного бюджету.

Послідовність впливу валютно-курсової політики на фінансову безпеку держави характеризує рис. 7.3.

Валютна політика безпосередньо впливає на чинники, пов'язані з ціною і ціноутворенням (формування конкурентної ціни, доходів, прибутків) і з відтворювальним процесом загалом (інвестиції, технологічні й організаційні інновації, формування виробничих витрат, зростання продуктивності праці).

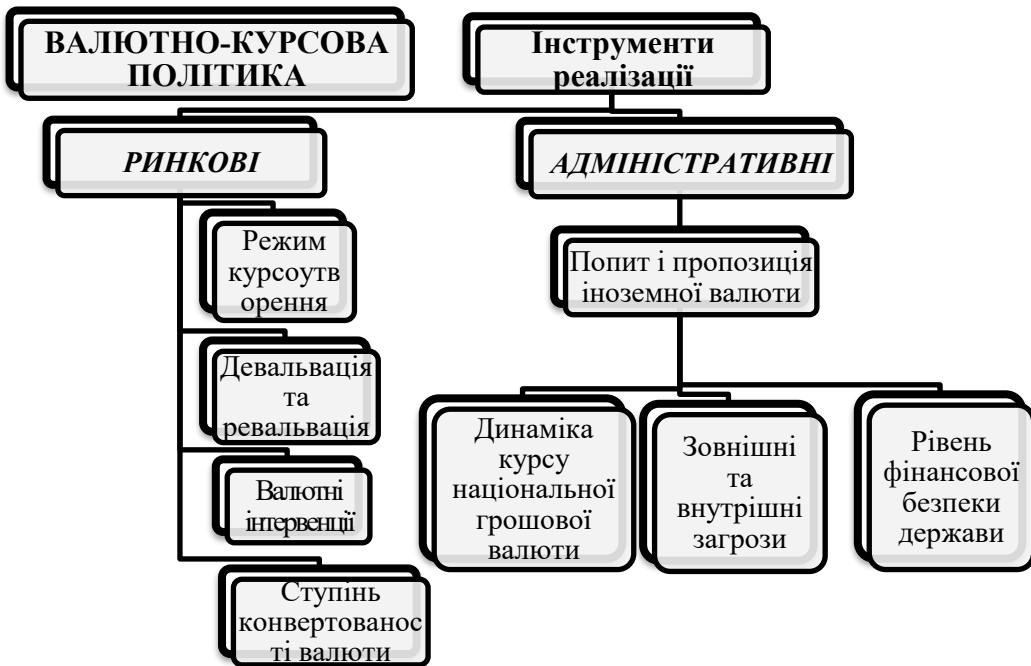

Рис. 7.3. Вплив валютно-курсової політики на фінансову безпеку держави

Валютна політика країни підпорядковується загальноекономічним інтересам і пов'язана із необхідністю вирішення таких завдань:

- забезпечення високого рівня конвертованості національної грошової одиниці;
- регулювання валютного курсу;
- зосередження валютних цінностей у руках уряду для вирішення поточних і стратегічних завдань економічного розвитку країни;
- регулювання і контроль за рухом валютних коштів у економіці;
- забезпечення умов для ефективного функціонування валютного ринку;
- управління платіжним балансом та сприяння розв'язанню проблеми зовнішньої заборгованості країни;
- управління золотовалютними резервами центрального банку;

- розвиток методів та інструментів страхування валютних ризиків;
- захист економіки від впливу зовнішніх шоків і нейтралізація наслідків внутрішніх реальних та монетарних негативних збурень.

Цілі та методи реалізації валютної політики мають підпорядковуватися стратегії економічного розвитку країни та відповідати її соціально-культурним, інституційним та економічним особливостям. Водночас за нової якості інтеграційних процесів принципи і норми національної валютної політики мають узгоджуватися із міждержавними угодами й домовленостями у валютній сфері. За таких умов чітке окреслення цілей та першочергових завдань у сфері забезпечення валютної безпеки, а також їхня ефективна реалізація стають невід'ємною складовою дій щодо забезпечення фінансової безпеки.

За економічним змістом валютно-курсова політика – це комплекс стратегічних та тактичних заходів держави, які реалізуються через особу центрального банку та спрямовані на врегулювання кон'юнктури валютного ринку і вирішення завдань економічної політики держави.

Валютно- курсова політика передбачає:

- поступове пом'якшення регуляторних обмежень;
- нівелювання диспропорцій платіжних балансів і дефіциту бюджету;
- поступове підвищення попиту на національну валюту;
- забезпечення стійкого економічного зростання;
- забезпечення цінової стабільності;
- формування ефективного механізму курсоутворення;
- дослідження факторів впливу на валютний курс;
- оптимізація механізму державного регулювання валютного ринку;
- забезпечення низького рівня волатильності валютного курсу;
- сприяння підтримці стабільності національної грошової одиниці;
- забезпечення оптимальної курсової динаміки та мінімізації надмірних курсових коливань.

Відповідно до положень Національного банку України валютна політика – це сукупність економічних, правових та організаційних заходів, що здійснюються центральним банком та іншими органами державного регулювання щодо діючих у державі валютних взаємовідносин між суб'єктами господарювання, домашніми господарствами та органами державного управління

Метою розробки та реалізації валютної політики є підтримка макроекономічної рівноваги в країні, забезпечення стійкого економічного зростання, підтримка цінової стабільності, рівноваги платіжного балансу тощо.

Основними формами реалізації валютно політики:

- валютний контроль;
- валютний режим;
- дисконтна валютна політика;
- девізна валютна політика.

На макрорівні валютна політика спрямована на реалізацію політичних, соціальних і економічних орієнтирів державної політики, визначаючи цілі та способи їх досягнення учасниками валютних відносин. На мікрорівні валютна політика стає складовою загальної стратегії підприємства чи банку, націленої на забезпечення прибуткової діяльності та підтримання конкурентоспроможності на внутрішніх і зовнішніх ринках. На макрорівні валютна політика спрямована на реалізацію політичних, соціальних і економічних орієнтирів державної політики, визначаючи цілі та способи їх досягнення учасниками валютних відносин.

Особливості реалізації валютно-курсової політики та обмеженість її інструментів дозволяє їй прямо впливати лише на оптимальний рівень курсоутворення, прогнозування курсової динаміки, збалансованість валютного ринку, задоволення потреб в іноземній валюті всіх учасників ринку та забезпеченні нівелювання наслідків потрясінь на міжнародних валютних ринках. Проте, будь-яка зміна політики курсоутворення в перспективі матиме позитивні чи негативні наслідки для вітчизняного експорту та для залучення іноземних інвестицій. Тому валютно-курсова політика впливає на ці дві сфери валютної безпеки, але він є не прямим, а лише, як наслідок від здійснення безпосередніх завдань реалізації валютно-курсової політики.

Механізм застосування інструментів валютної політики центрального банку передбачає розробку системи заходів щодо регулювання валютних операцій у конкретний період, а також вибір найбільш ефективних у цей момент методів впливу на діяльність суб'єктів валютного ринку. З цією метою вся сукупність інструментів, що застосовується центральним банком для реалізації валютної політики, поділяється на дві основні групи: загальні та спеціальні.

До загальних інструментів реалізації валютної політики можна віднести:

- дисконтну політику центрального банку країни; політику обов'язкових резервів;
- політику проведення операцій на відкритому ринку.

Напрямок зміни облікової ставки центрального банку залежить від типу грошово-кредитної політики (рестрикційного чи експансивного), що спрямовується на обмеження чи розширення кредитних можливостей банківської системи, зміни попиту на банківські кредити з боку суб'єктів господарювання. Спеціальні інструменти, в свою чергу, поділяються на економічні (девізна політика, диверсифікація валютних резервів, регулювання режиму валютного курсу, а також політика девальвацій та ревальвацій національної валюти) і адміністративні інструменти, до яких, перш за все, належать валютні обмеження.

Стратегічними завданнями валютної політики є:

- забезпечення стійкого економічного зростання;
- підтримання стабільного рівня цін (низького рівня інфляції);
- сприяння високому рівню зайнятості в національному господарстві (низький рівень безробіття);
- забезпечення зовнішньо-економічної рівноваги через забезпечення рівноваги платіжного балансу країни.

Важливим елементом валютної політики є валютний курс, який є індикатором макроекономічної стабільності та фактором, що здійснює вплив на соціально-економічний розвиток держави та тактичним орієнтиром монетарної політики. Валютний курс виступає індикатором кон'юнктури валютного ринку та інфляційних очікувань і цінової динаміки для суб'єктів господарювання та домогосподарств.

Зміна курсу національної грошової одиниці, крім рівня

внутрішніх цін, відчутно впливає на сальдо торговельного балансу та конкурентоспроможність країни на світових ринках. Так, зростання валютного курсу, зумовлюючи падіння рентабельності експорту, уповільнення темпів його зростання, здешевлення та розширення імпорту (зокрема технологічного, що сприяє модернізації виробничого апарату) спричиняє зниження цінової конкурентоспроможності і негативно впливає на зовнішньоторговельний баланс держави. Водночас апреціація обмінного курсу сприяє зниженню відпливу капіталу та стимулює приплив іноземних інвестицій, оскільки полегшується доступ інвесторів до внутрішніх ресурсів, що нівелює її негативний вплив на сальдо платіжного балансу.

Фактори, що визначають зміну обмінних курсів порівняно із паритетом купівельної спроможності поділяються на дві групи: кон'юнктурні (короткострокові) і структурні (довгострокові).

Кон'юнктурні фактори впливають на динаміку обмінного курсу, виходячи із короткочасних змін ділової активності, не пов'язаних із зрушеннями у реальному секторі господарства. Дія кон'юнктурних факторів зумовлена переважно політичними обставинами. До них, зокрема, належать:

- зміна представницької влади.
- політичні рішення, що позначаються на грошовій системі.
- участь у воєнних діях.
- нестабільність законодавчої бази.
- поширення інформації, що викликає надмірний ажіотаж на валютному ринку.

Структурні фактори відображають стан реального сектора економіки країни та участь країни у світовому господарстві, що позначається на рівні обмінного курсу національної валюти.

До числа основних структурних факторів належать:

- рівень розвитку національної економіки і динаміка ВВП. Як правило збільшення ВВП країни призводить до подорожчання національної валюти, а виробничий спад – навпаки, зумовлює її здешевлення.
- темпи інфляції в країні – це фактор, що визначає імовірність знецінення національної валюти в залежності від динаміки внутрішніх цін. Чим вища інфляція, тим нижча купівельна спроможність національних грошей, а відтак нижчий обмінний курс.

- рівень відсоткових ставок – це фактор, що визначає спрямованість міжнародного руху капіталів і кредитів, притік або відтік яких безпосередньо позначається на динаміці обмінного курсу.
- стан платіжного балансу країни, що впливає на обмінний курс залежно від наявності активного чи пасивного сальдо, від якого залежить попит, відповідно, на національну та іноземну валюту.
- державне регулювання обмінного курсу – це фактор, котрий визначає масштаби втручання державних органів у діяльність суб'єктів валютних відносин, що впливає на зміну обмінного курсу.
- спекулятивні потоки капіталів – це фактор, що може вплинути на динаміку обмінного курсу в тому разі, якщо центральний банк намагається утримати його на противагу дії ринкових сил.

Девальвація курсу національної валюти надає вітчизняним товаровиробникам цінові конкурентні переваги як на зовнішньому, так і на внутрішньому ринках та зумовлює зростання експорту товарів і послуг, отримання експортної виручки суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності за рахунок зростання купівельної спроможності іноземної грошової одиниці. Проте зниження курсу національної грошової одиниці забезпечує короткострокове посилення цінової конкурентоспроможності, яке тимчасово усуває потребу технічного переоснащення виробництва з метою підвищення якості продукції.

Валютна політика відіграє особливу роль у забезпеченні фінансової безпеки країни через вплив курсової динаміки на економічні процеси і явища.

Курс національної грошової одиниці є важливою ланкою, яка пов'язує народногосподарський комплекс із глобальною економікою і впливає на стан платіжного балансу, рівень споживчих цін, сукупний попит і пропозицію, міжнародний рух капіталу, дохідну і видаткову частини державного бюджету. Зокрема, валютний курс:

- впливає на ціни імпортованих факторів виробництва і предметів споживання, що позначається на динаміці інфляційних процесів, стані платіжного балансу, динаміці внутрішнього грошового обігу. Це істотно впливає на

зовнішньоекономічну безпеку, інвестиційну безпеку, а також безпеку окремого підприємства і підприємницької діяльності в цілому;

- використовується для порівняння цін національних та світових ринків, вартісних показників різних країн, періодичного переоцінювання депозитних рахунків, інших активів фірм, установ та організацій. Отже, від курсової волатильності залежить фінансова безпека суб'єктів господарювання;
- є фактором експорту товарів та послуг з країни, а тому може слугувати інструментом впливу на сукупну пропозицію, обсяги зовнішньої торгівлі, національний дохід;
- за допомогою механізму валютної інтервенції впливає на зміну пропозиції грошей у країні, а отже, на грошово-кредитну безпеку і безпеку банківської системи;
- позначається на стані державних фінансів шляхом впливу на вартість державних боргів, податкову базу формування надходжень до бюджету (у сфері оподаткування експортно-імпоротної діяльності), вартість зовнішніх запозичень. Ці канали впливу визначають механізм залежності бюджетної, податкової і боргової безпеки від курсової динаміки та валютної політики центрального банку;
- слугує важливим сигналом для прийняття інвестиційних рішень як індикатор економічного розвитку країни, що має вагомим значення для інвестиційного клімату. Поліпшення останнього є одним з ключових завдань підвищення інвестиційної безпеки країни;
- впливає на структуру сукупного попиту у тій його частині, в якій він поділяється на товари імпортного і національного виробництва. Це робить валютний курс традиційним інструментом захисту вітчизняних товаровиробників від конкуренції з імпортом;
- коливання валютного курсу є джерелом валютних ризиків. Валютний ризик як форма вияву потенційної небезпеки, особливо у низько диверсифікованій та відкритій економіці, обумовлює необхідність його врахування у системі критеріїв оцінки фінансової безпеки. При цьому

курсів стрибки можуть стати потужним фактором реалізації фінансових загроз.

Інтенсивність впливу зміни рівня та динаміки курсу валюти на обсяги експорту й імпорту залежить від еластичності попиту на них. Так, за умовою Маршалла – Лернера, девальвація національної грошової одиниці спричиняє зростання експорту і подолання від'ємного сальдо торговельного балансу в разі високої еластичності попиту на імпорт на території країни-експортера та експорт – за її межами. У цьому контексті зазначимо, що у короткостроковому періоді девальвація погіршує стан поточного рахунку платіжного балансу, а позитивна тенденція впливу знецінення національної грошової одиниці на торговельний баланс держави виникає лише після тривалого часового лагу (6 – 8 кварталів). Вищезазначене явище в економічній літературі має назву “ефект кривої J”.

Волатильність валютного курсу як результат реалізації валютно-курсової політики впливає на бюджет держави, зокрема на його дохідну й видаткову частини. Змінна фізичних величин експорту й імпорту товарів і послуг позначається на дохідній частині бюджету, однією зі статей якої є податки на зовнішньоекономічну діяльність, а саме: експортне, імпортне мито, акцизний збір з імпортних товарів, ПДВ з операцій ввезення. Зростання (зниження) споживчих цін унаслідок девальвації (ревальвації) курсу національної валюти відносно грошових одиниць інших держав призводить до зміни номінальних ставок заробітної плати. Видаткові статті державного бюджету країни зазнають змін унаслідок зміни курсу в частині державних закупівель, виплати заробітної плати державним службовцям та працівникам бюджетної сфери, обслуговування й погашення зовнішніх боргових зобов'язань.

Реалізація валютно-курсової політики позначається і на державному бюджеті, а інтенсивність впливу регулятивних заходів центрального банку на основний фінансовий план держави залежить від обсягу та структури зовнішніх запозичень, частки надходжень від оподаткування зовнішньоекономічної діяльності у структурі доходів бюджету й імпорту в загальному обсязі державних закупівель товарів і послуг.

Динаміка курсу національної грошової одиниці впливає (крім наведених вище факторів, які містять у собі загрозу фінансовій безпеці країни) і на стан зовнішньої заборгованості (табл. 7.2).

Таблиця 7.2

Переваги і недоліки фіксованого і плаваючого валютних курсів

Категорія	Фіксований курс	Плаваючий курс
1	2	3
Грошово-кредитна політика	Визначається зовнішніми чинниками. Обмежена можливість використання внутрішньої грошово-кредитної політики. Потреба у нарощуванні обсягів валютних резервів, необхідних для обмеження коливань курсу і перешкод атакам на курс. Потребує узгодженої грошово-кредитної політики з країнами валюти якоря	Грошово-кредитна політика може вільніше використовуватися як стимулятор зростання в умовах відставання темпів зростання від потенційного випуску. Немає потреби у проведенні систематичних інтервенцій на валютному ринку і нарощуванні валютних резервів з цією метою.
Можливість отримання сеньйоражу	Можливий для бюджету країни, до валюти якої здійснено прив'язку.	Сеньйораж може бути отриманий національним бюджетом
Волатильність і спекуляції на валютному ринку	Дозволяє уникнути надмірних коливань, не пов'язаних зі змінами фундаментальних чинників. При цьому зберігається ймовірність атаки на курс в умовах відхилення номінального курсу від рівня, відповідного фундаментальним чинникам	Колівання курсу високі, що приваблює спекулянтів на валютний ринок. Спекулятивна атака на резерви неможлива
Вплив на конкурентоспроможність	Не дає змоги впливати на цінову конкурентоспроможність. В умовах девальвації в країні-конкуренті можлива втрата частини експортного ринку	Дає змогу вирівнювати диспропорції, які базуються на конфліктних розбіжностях. Наприклад, обмежує зростання негнучких цін
Вплив зовнішніх шоків на ВВП	Зовнішні шоки сприяють значним коливанням ВВП	Позначаються меншою мірою на коливання ВВП. Причому йдеться не тільки про позитивні, а й про негативні шоки.

Продовження табл. 7.2

1	2	3
---	---	---

<p>Інфляція</p>	<p>Режим фіксованого курсу фактично спрямований на недопущення проникнення зовнішніх цінових шоків у інфляцію. Режим фіксації курсу порівняно з режимом плаваючого курсу є сприятливішим як для зменшення рівня інфляційних очікувань в умовах зниження зовнішніх цін, так і для стримування проникнення зовнішньої інфляції в умовах підвищення інфляційного тиску ззовні</p>	<p>Зовнішні шоки впливають переважно на зміни курсу і меншою мірою - на ціни. Плаваючий курс переважно використовується країнами, в яких спостерігається низьке проникнення курсових коливань у інфляцію. Плаваючий курс необхідним для усунення суперечностей конфліктуючих сторін. Запровадження плаваючого курсу дає змогу швидше вирівнювати негнучкі ціни.</p>
------------------------	--	---

Широкі коливання обмінного курсу національної грошової одиниці та її перманентна девальвація підривають довіру до неї та загострюють проблему доларизації економіки. Обіг іноземної валюти відіграє важливу економічну та політичну роль, а тенденція до зростання його обсягів підриває національні інтереси країни, сприяє незаконному відпливу капіталу за кордон, призводить до втрати інвестиційного потенціалу, збіднює суспільство та державу, штучно знецінює та деформує структуру грошового обігу.

Розробка валютної політики, адекватної глобальним тенденціям, особливо важлива для країн із трансформаційною економікою, в тому числі й для України.

Зростання обсягів міжнародних резервів сприяло і підвищенню показників, які є індикаторами раннього попередження про зміну курсу національної валюти, а саме коефіцієнтів покриття ними грошової бази та імпорту майбутнього періоду. Зростання фізичної величини валових резервів, зниження темпів приросту грошової бази призводить не лише до збільшення покриття грошової бази резервами, а й сприяє забезпеченню фінансування імпорту та низькій ймовірності дестабілізації валютного курсу в майбутньому. Згідно з методикою Міжнародного валютного фонду, якою передбачається розрахунок співвідношення зобов'язань банків за коштами, залученими на депозитні рахунки фізичних і юридичних осіб в

іноземній валюті та грошової маси (МЗ), рівень якого не повинен перевищувати 30%, для України характерний також помірний рівень доларизації.

Зовнішній аспект дисконтної політики визначає зміну процентних ставок із метою вплинути на валютний курс як головний інструмент регулювання центральним банком стану платіжного балансу.

Цей вплив відбувається за такими основними напрямками: міжнародний рух капіталів; стимулювання виробництва та експорту.

Перший напрям передбачає стимулювання припливу іноземних капіталів у країну через підвищення процентних ставок. Унаслідок цього зростає попит на національну валюту як об'єкт інвестування, що призводить до її подорожчання. У разі зниження офіційної облікової ставки та відповідної реакції ринкових ставок процента відбувається відтік короткострокових капіталів у ті країни, де рівень банківських ставок перебуває на вищому рівні, що зумовлює девальвацію національної валюти.

Підвищенням офіційно облікової ставки, центральний банк сприяє зміцненню національної валюти, а знижуючи - її послабленню (рис. 7.4).

Другий напрям передбачає вплив політики облікової ставки на кон-курентоспроможність підприємств реального сектора, оскільки процент за кредит як ціна одного з факторів виробництва (капіталу) враховується у витратах та включається до ціни товарів і послуг. У цих умовах зниження процентних ставок за банківськими позичками може стати важливим фактором здобуття перемоги у конкурентній боротьбі на зовнішніх ринках національних виробників порівняно з іноземними, які використовують дорожчі грошові ресурси і, як наслідок, пропонують власні товари за вищими цінами. При цьому стимулюється чистий експорт, що дає змогу забезпечити позитивне сальдо платіжного балансу.

Пошук оптимального рівня валютного курсу пов'язаний з необхідністю вирішення суперечливих інтересів експортерів та імпортерів, кредиторів та позичальників валютних кредитів, центрального банку та інших суб'єктів валютних відносин.

Рис. 7.4. Зовнішній вплив дисконтної політики центрального банку на динаміку валютного курсу

Складна суб'єктна структура носіїв валютних інтересів загалом відповідає суб'єктивним рівням системи економічної безпеки. А заходи валютного регулювання входять до системи контролю, моніторингу і забезпечення економічної безпеки на рівнях держави, галузі, підприємства, домогосподарства. Кожний з наведених суб'єктів економічної діяльності тією або іншою мірою прагне реалізувати свої валютні інтереси і тим самим впливає на параметри стану валютної безпеки.

В умовах глобалізації підтримання належного рівня фінансової безпеки все більшою мірою залежить від ефективного розв'язання валютних проблем. Методи та інструменти вирішення цих проблем перебувають у сфері дії валютної політики, яка об'єднує комплекс взаємопов'язаних економічних, правових, організаційних заходів щодо регулювання валютної сфери, що реалізуються державою у сфері як міжнародних, так і внутрішніх економічних відносин. Як наслідок валютно-курсова політика має забезпечити ефективний валютний курс за даних економічних умов, а головною довгостроковою метою такої політики є довіра населення до національної валюти, на основі позитивного прогнозування курсової динаміки і забезпечення надійного стану валютної безпеки держави.

Вибір типу валютно-курсової політики за умов оптимістичного, реалістичного та песимістичного сценаріїв обумовлюється загальною макроекономічною ситуацією у країні та державними національними інтересами (рис. 7.5).

Рис. 7.5. Сценарії валютно-курсової політики з урахуванням рівнів економічної безпеки та змін ключових індикаторів

Оптимальне курсоутворення та прогнозованість курсової динаміки, збалансованість валютного ринку, забезпечення стійкості до міжнародних валютних потрясінь, реалізація цих завдань за допомогою інструментів валютно-курсової політики дає змогу забезпечити надійність валютного ринку, сприятиме розбудові фінансової системи країни та підвищенню рівня її фінансової безпеки.

7.3. Загрози та індикатори валютної безпеки

Валютна безпека характеризується переліком порогових показників – індикаторів. У світовій практиці для аналізу макроекономічних ризиків постійно відслідковується рівень не тільки валютних резервів в абсолютних показниках, але й рівень пропорцій одних найважливіших агрегатів відносно інших, що, зокрема, використовується для прогнозування можливої економічної, фінансової чи валютної кризи. Певною мірою рівень валютної безпеки держави характеризує наявність чи відсутність дефіциту її торговельного балансу, що дозволяє оцінити рух валютних коштів.

Основні індикатори валютної безпеки країни представлено на рис. 7.6.

Рис. 7.6. Основні індикатори валютної безпеки країни

Критерії оцінки валютної безпеки такі:

- передбачуваність динаміки обмінного курсу національної валюти;
- збалансованість попиту і пропозиції на валютному ринку без проведення масованих валютних інтервенцій центральним банком;
- забезпеченість в іноземній валюті потреб держави;
- суб'єктів господарювання; стабільність джерел надходжень іноземної валюти;
- узгодженість інтересів імпортерів та експортерів, що пов'язана зі збалансованістю сальдо торгового балансу;
- самостійність національної валютної політики;
- координованість поточних і стратегічних завдань валютної політики з борговою, грошово-кредитною політикою.

Критерії, показники та індикатори оцінки валютної безпеки використовуються для визначення її рівня.

Рівень валютної безпеки визначається:

- обсягом валютного ринку, загальним обсягом і структурою валютних надходжень, ступенем доларизації національної економіки;
- номінальним і реальним курсом національної валюти;
- показником девальвації (ревальвації) ;
- відхиленням обмінного курсу валюти і показником відхилення розподілу іноземної валюти;
- доларовою відсотковою ставкою;
- вартістю підтримання одного пункту курсу національної валюти;
- наявністю достатніх валютних резервів;
- покриттям резервами середньомісячного імпорту;
- обсягом обігу іноземної валюти;
- рівнем наповненості вартості національної валюти резервами в іноземній валюті;
- купівельною спроможністю іноземної валюти;
- співвідношенням вартості національної валюти і паритету купівельної спроможності;
- різницею ставок по цінних паперах одного типу (емітованих в іноземній і національній валюті),
- межею коливань валютних курсів.

У вітчизняній практиці валютну безпеку країни як складову економічної безпеки оцінюють за допомогою офіційної методики, затвердженої наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» від 29 жовтня 2013 р. № 1277. Методичні рекомендації передбачають оцінку стану складових економічної безпеки, в тому числі й валютної безпеки України на основі відповідних показників.

Сучасна методика базується на комплексному аналізі індикаторів економічної безпеки для її інтегральної оцінки, зокрема валютної безпеки держави на основі таких індикаторів:

- індекс зміни офіційного курсу національної грошової одиниці до долара США, середній за період;
- різниця між форвардним і офіційним курсом гривні, гривень;
- валові міжнародні резерви України, місяців імпорту;
- частка кредитів в іноземній валюті в загальному обсязі наданих кредитів, відсотків;
- сальдо купівлі-продажу населенням іноземної валюти, млрд.дол.;
- рівень доларизації грошової маси, відсотків.

Чинний режим курсоутворення та показники, які відображають динаміку валютного курсу, девальвацію (ревальвацію) національної грошової одиниці, обсяг валютних резервів та їх достатність, рівень доларизації економіки, ступінь довіри до національної валюти, характеризують не лише ефективність валютно-курсової політики країни, але і рівень фінансової безпеки в цілому та її валютної складової зокрема й виступають основними індикаторами її оцінки.

Для визначення сучасного стану безпеки валютного ринку та формування його прогнозу необхідно скористатися алгоритмом наведеним на рисунку 7.7.

7. Формування переліку індикаторів валютної безпеки

Згідно Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України до індикаторів валютної безпеки належать:

1. індекс зміни офіційного курсу національної грошової одиниці до долара США, середній за період;
2. різниця між форвардним і офіційним курсом гривні, гривень;

3. валові міжнародні резерви України, місяців імпорту;
4. частка кредитів в іноземній валюті в загальному обсязі наданих кредитів, відсотків;
5. сальдо купівлі-продажу населенням іноземної валюти, млрд. дол.;
6. рівень доларизації грошової маси, відсотків.

Рис. 7.7. Алгоритм моніторингу та визначення інтегрального рівня показників

8. Розрахунок абсолютних значень індикаторів валютної безпеки за 3 роки

У таблиці 7.3 наведено вхідні дані для розрахунку індикаторів валютної безпеки країни за 2019-2021 рр.

Таблиця 7.3

Вхідні дані для розрахунку індикаторів валютної безпеки країни за 2019-2021 рр.

Показник	2019	2020	2021
Офіційний курс національної грошової одиниці до долара США у поточному періоді, середній за період	25,84	26,96	27,29
Офіційний курс національної грошової одиниці до долара США у відповідному періоді попереднього року, середній за період	27,20	25,84	26,96
Офіційний курс національної грошової одиниці до долара США, станом на кінець періоду	23,29	28,26	27,20
Форвардний курс національної грошової одиниці до долара США, станом на кінець періоду	23,21	28,34	27,29
Міжнародні резерви країни, млрд. дол. США	25,30	29,13	30,94
Сума річного імпорту, млрд. дол. США	75,36	62,37	83,77
Кредити, надані резидентам у іноземній валюті, млн. грн.	113 479	98 290	109 115
Кредити, надані резидентам, млн. грн.	473 471	465 744	539 087
Обсяг валюти, проданої населенню, млрд. дол. США	17,27	19,24	26,21
Обсяг валюти, купленої банками в населення, млрд. дол. США	16,29	18,00	24,61
Переказні депозити в іноземній валюті, млн. грн.	125 567	239 325	226 807
Інші депозити в іноземній валюті, млн. грн.	89 059	36 066	109 161
Цінні папери, крім акцій в іноземній валюті, млн. грн.	514 808	685 530	649 117
Грошова маса, млн. грн.	1 438 311	1 850 007	2 071 358

Користуючись Методичними рекомендаціями щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, проведемо розрахунки індикаторів валютної безпеки України за 2019-2021 рр. Методологія розрахунку індикаторів валютної безпеки представлена в таблиці 7.4.

Таблиця 7.4

Методологія розрахунку індикаторів валютної безпеки країни

Індикатор		Формула
I₁	Індекс зміни офіційного курсу національної грошової одиниці до долара США, середній за період	Офіційний курс національної грошової одиниці до долара США у поточному періоді, середній за період / офіційний курс національної грошової одиниці до долара США у відповідному періоді попереднього року, середній за період
I₂	Різниця між форвардним і офіційним курсом гривні, гривень	Офіційний курс національної грошової одиниці до долара США, станом на кінець періоду – форвардний курс національної грошової одиниці до долара США, станом на кінець періоду
I₃	Валові міжнародні резерви України, місяців імпорту	Статистичні дані у розділі зовнішній сектор (монетарний огляд НБУ)
I₄	Частка кредитів в іноземній валюті в загальному обсязі наданих кредитів, відсотків	Кредити, надані резидентам у іноземній валюті, млн гривень / кредити, надані резидентам, млн гривень × 100
I₅	Сальдо купівлі-продажу населенням іноземної валюти, млрд доларів США	Обсяг валюти, проданої населенню, млрд доларів США – обсяг валюти, купленої банками в населення, млрд доларів США
I₆	Рівень доларизації грошової маси, відсотків	(Переказні депозити в іноземній валюті, млн гривень + інші депозити в іноземній валюті, млн гривень + цінні папери, крім акцій в іноземній валюті, млн гривень) / грошова маса × 100

Проведемо розрахунок кожного з індикаторів на основі вхідних даних за допомогою формул, описаних у табл. 7.4 на прикладі індикаторів за 2019 рік:

1) **I₁** – *Індекс зміни офіційного курсу національної грошової одиниці до долара США, середній за період*

Відповідно до формули (табл. 7.4) розрахуємо **I₁** у 2019 році:

$$I_1 = \frac{25,84}{27,20} = 0,95$$

2) **I₂** - *Різниця між форвардним і офіційним курсом гривні, гривень*

Відповідно до формули (табл. 7.4) розрахуємо I_2 у 2019 році:

$$I_2 = 23,21 - 23,29 = -0,08$$

3) I_3 – Валові міжнародні резерви України, місяців імпорту
Відповідно до формули (табл. 7.4) розрахуємо I_3 у 2019 році:

$$I_3 = \frac{25,30}{(75,36/12)} = 4,02$$

4) I_4 – Частка кредитів в іноземній валюті в загальному обсязі наданих кредитів, відсотків

Відповідно до формули (табл. 7.4) розрахуємо I_4 у 2019 році:

$$I_4 = \frac{113\ 479}{473\ 471} * 100\% = 23,97\%$$

5) I_5 – Сальдо купівлі-продажу населенням іноземної валюти, млрд доларів США

Відповідно до формули (табл. 7.4) розрахуємо I_5 у 2019 році:

$$I_5 = 17,27 - 16,29 = 0,98$$

6) I_6 – Рівень доларизації грошової маси, відсотків

Відповідно до формули (табл. 7.4) розрахуємо I_6 у 2019 році:

$$I_6 = \frac{125\ 567 + 89\ 059 + 514\ 808}{1\ 438\ 311} * 100\% = 50,71\%$$

Таким же методом розраховуємо індикатори для 2020 та 2021 років та проводимо аналіз відповідності значення індикаторів до їх оптимальних значень (табл. 7.5).

9. Нормування індикаторів валютної безпеки

Для здійснення нормування індикаторів необхідно скористатися формулами, що наведені в «Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» та відповідними значенням для нормування (табл. 7.6).

L (ліва частина) – для індикаторів, які є стимуляторами, нормування відбувається за критеріями лівої частини. R (права частина) – для індикаторів, які є дестимуляторами, нормування відбувається за критеріями правої частини

Унаслідок того, що індикатор за типом А до певного значення є стимулятором, а в разі подальшого його збільшення є дестимулятором, нормування такого індикатора потребує поєднання розрахунків за типом

С (яка є стимулятором) та за типом В (що є дестимулятором).

Таблиця 7.5

Аналіз індикаторів валютної безпеки України за 2019-2021 рр.

Індикатор	Оптимальне значення	Критичне значення	2019	2020	2021
I ₁	97-104	≤ 90 ≥ 130	95,02	104,33	101,22
I ₂	0,0-0,3	≤ -1,2 ≥ 2,5	-0,08	0,08	0,09
I ₃	5	1,5	4,02	5,61	4,43
I ₄	20	50	23,97	21,10	20,24
I ₅	0	≤ -8 ≥ 10	0,98	1,24	1,6
I ₆	15	30	50,71	51,94	47,56

*Сірим позначено значення індикаторів, що є меншими за критичне.

Таблиця 7.6

Значення індикаторів валютної безпеки для нормування

Індикатор	Характеристичні значення індикаторів					
	Стимулятори	X ^L _{крит}	X ^L _{небезп}	X ^L _{нездв}	X ^L _{здв}	X ^L _{опт}
I ₁		90	94	95	96	97
I ₂		-1,2	-0,8	-0,5	-0,3	0,0
I ₃		1,5	2	2,5	3	5
I ₅		-8	-4	-3	-2	0
Дестимулятори		X ^R _{опт}	X ^R _{здв}	X ^R _{нездв}	X ^R _{небезп}	X ^R _{крит}
I ₁		104	106	108	112	130
I ₂		0,3	0,5	0,8	1,2	2,5
I ₄		20	30	37	45	50
I ₅		0	5	7	8	10
I ₆		15	20	24	27	30

В інтервалі між лівою та правою частинами оптимальних значень індикатора нормалізоване значення дорівнює 1.

Нормування індикатора за типом С (стимулятори) здійснюється за формулою:

$$y_{ij} = \begin{cases} 0,2 \exp\left(\frac{x_{ij} - x_{кр}}{n_i}\right), x_{ij} < 0 \cap x_{ij} < x_{кр} \\ 0,2 \frac{x_{ij}}{x_{кр}}, 0 < x_{ij} < x_{кр} \\ 0,2 + 0,2 \frac{(x_{ij} - x_{кр})}{(x_{неб} - x_{кр})}, x_{кр} \leq x_{ij} < x_{неб} \\ 0,4 + 0,2 \frac{(x_{ij} - x_{неб})}{(x_{нездв} - x_{неб})}, x_{неб} \leq x_{ij} < x_{нездв} \\ 0,6 + 0,2 \frac{(x_{ij} - x_{нездв})}{(x_{здв} - x_{нездв})}, x_{нездв} \leq x_{ij} < x_{здв} \\ 0,8 + 0,2 \frac{(x_{ij} - x_{здв})}{(x_{опт} - x_{здв})}, x_{здв} \leq x_{ij} < x_{опт} \\ 1, x_{опт} \leq x_{ij} \end{cases}, (7.1)$$

де x_{ij} – значення і-о індикатора в період j ;

y_{ij} – нормоване значення індикатора x_{ij}

Нормування індикатора за типом В (дестимулятори) здійснюється за формулою:

$$y_{ij} = \begin{cases} 1, x_{ij} < x_{опт} \\ 0,8 + 0,2 \frac{(x_{здв} - x_{ij})}{(x_{здв} - x_{опт})}, x_{опт} \leq x_{ij} < x_{здв} \\ 0,6 + 0,2 \frac{(x_{нездв} - x_{ij})}{(x_{нездв} - x_{здв})}, x_{здв} \leq x_{ij} < x_{нездв} \\ 0,4 + 0,2 \frac{(x_{неб} - x_{ij})}{(x_{неб} - x_{нездв})}, x_{нездв} \leq x_{ij} < x_{неб} \\ 0,2 + 0,2 \frac{(x_{кр} - x_{ij})}{(x_{кр} - x_{неб})}, x_{неб} \leq x_{ij} < x_{кр} \\ 0,2 \frac{x_{кр}}{x_{ij}}, x_{ij} \geq x_{кр} \end{cases} (7.2)$$

Використовуючи значення індикаторів валютної безпеки наведених у таблиці 7.6 та формулу 7.2 здійснимо нормування. Нормовані значення вищезгаданих індикаторів відображено у таблиці 7.7.

Таблиця 7.7

Нормовані значення індикаторів валютної безпеки за 2019-2021 рр.

Рік	Розрахунок нормованого значення індикатора	Нормоване значення
Індекс зміни офіційного курсу національної грошової одиниці до долара США, середній за період		
2019	$0,6+0,2*((95,02-95)/(96-65))$	0,604
2020	$0,8+0,2*((106-104,33)/(106-104))$	0,967
2021	Хопт $\leq 101,22$	1
Різниця між форвардним і офіційним курсом гривні, гривень		
2019	$0,8+0,2*((-0,08-(-33))*(-(-0,3)))$	0,947
2020	Хопт $\leq 0,08$	1
2021	Хопт $\leq 0,09$	1
Валові міжнародні резерви України, місяців імпорту		
2019	$0,8+0,2*((4,02-3)/(5-3))$	0,902
2020	Хопт $\leq 5,61$	1
2021	$0,8+0,2*((4,43-3)/(5-3))$	0,943
Частка кредитів в іноземній валюті в загальному обсязі наданих кредитів, відсотків		
2019	$0,8+0,2*((30-23,97)/(30-20))$	0,921
2020	$0,8+0,2*((30-21,10)/(30-20))$	0,978
2021	$0,8+0,2*((30-20,24)/(30-20))$	0,995
Сальдо купівлі-продажу населенням іноземної валюти, млрд доларів США		
2019	$0,8+0,2*((5-0,98)/(5-0))$	0,961
2020	$0,8+0,2*((5-1,24)/(5-0))$	0,950
2021	$0,8+0,2*((5-1,6)/(5-0))$	0,936
Рівень доларизації грошової маси, відсотків		
2019	$0,2*(30/50,71)$	0,118
2020	$0,2*(30/51,94)$	0,115
2021	$0,2*(30/47,56)$	0,126

10. *Визначення вагових коефіцієнтів*

Відповідно до Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, вагові коефіцієнти визначають ступінь внеску кожного показника в інтегральний індекс безпеки (табл. 7.8).

Таблиця 7.8

Вагові коефіцієнти для розрахунку валютної безпеки

№	Індикатор стану валютної безпеки	Значення вагового коефіцієнта
1.	Індекс зміни офіційного курсу національної грошової одиниці до долара США, середній за період	0,1775
2.	Різниця між форвардним і офіційним курсом гривні, гривень	0,1505
3.	Валові міжнародні резерви України, місяців імпорту	0,1801
4.	Частка кредитів в іноземній валюті в загальному обсязі наданих кредитів, відсотків	0,1496
5.	Сальдо купівлі-продажу населенням іноземної валюти, млрд доларів США	0,1657
6.	Рівень доларизації грошової маси, відсотків	0,1767

11. Розрахунок інтегрального показника валютної безпеки

Для розрахунку інтегрального показника валютної безпеки використаємо формулу 7.3:

$$I_m = \sum_{i=1}^n d_i y_i, (7.3)$$

де I_m – агрегований показник;

d_i – ваговий коефіцієнт, що визначає ступінь внеску i -го показника в інтегральний індекс складової економічної безпеки;

y_i – нормалізована оцінка i -го індикатора.

Відповідно до вищенаведеної формули розраховуємо інтегральний показник валютної безпеки.

$$\text{ВБ 2019} = 0,604 * 0,1775 + 0,947 * 0,1505 + 0,902 * 0,1801 + 0,921 * 0,1496 + 0,961 * 0,1657 + 0,118 * 0,1767 = 0,729$$

Переводимо даний результат у відсоткове відношення:

$$\text{ВБ 2019} = 0,729 * 100\% = 72,9\%$$

$$\text{ВБ 2020} = 0,967 * 0,1775 + 1 * 0,1505 + 1 * 0,1801 + 0,978 * 0,1496 + 0,95 * 0,1657 + 0,115 * 0,1767 = 0,824$$

Переводимо даний результат у відсоткове відношення:

$$\text{ВБ 2020} = 0,824 * 100\% = 82,4\%$$

$$\text{ВБ 2021} = 1 * 0,1775 + 1 * 0,1505 + 0,943 * 0,1801 + 0,995 * 0,1496 + 0,936 * 0,1657 + 0,126 * 0,1767 = 0,822$$

Переводимо даний результат у відсоткове відношення:

$$ВБ\ 2021 = 0,822 * 100\% = 82,2\%$$

Розрахований рівень валютної безпеки України за 2019-2021 рр. подано в таблиці 7.9 та продемонстровано його динаміку на рисунку 7.8.

Таблиця 7.9

Інтегральний показник валютної безпеки України, 2019-2021 рр.

Показник	2019	2020	2021
Інтегральний показник валютної безпеки, %	72,9	82,4	82,2

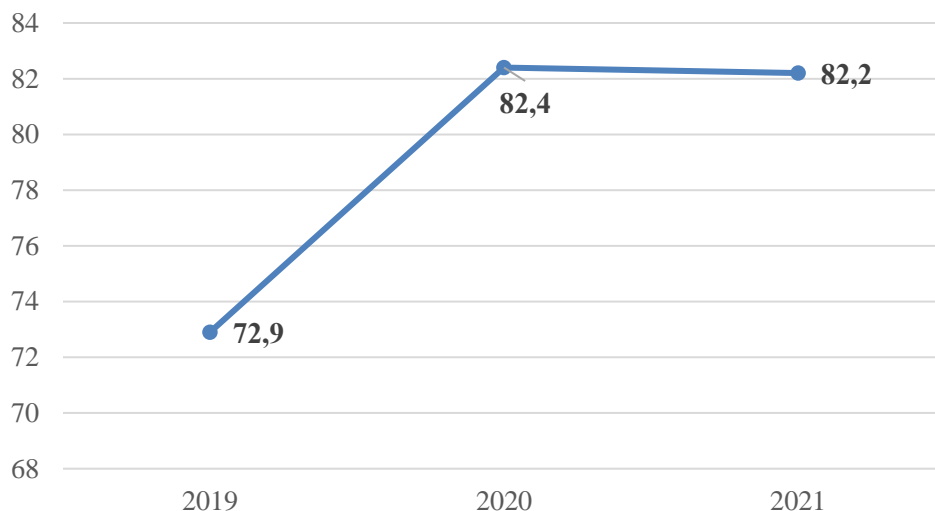

Рис. 7.8. Рівень валютної безпеки країни за 2019-2021 рр., %

12. Розрахунок прогнозних показників

Проаналізувавши рівень валютної безпеки України, можна спрогнозувати яким він буде у 2022 – 2024 рр. Для розрахунку використовуємо метод динамічного ряду, що включає в себе послідовність показників, які характеризують зміну показників у часі.

Основним аналітичним показником динамічного ряду, що застосовується для прогнозування значень показників є середній коефіцієнт зростання.

Середній коефіцієнт зростання розраховується за наступною формулою:

$$k = \sqrt[n-1]{\frac{xp}{x0}}, \quad (7.4)$$

де, x_n – кінцеве значення динамічного ряду;

x_0 – початкове значення динамічного ряду;

n – кількість показників динамічного ряду.

На основі таблиці 7.7 розрахуємо коефіцієнт зростання та прогнозні показники на 2022 – 2024 рр.

Розглянемо на прикладі індексу зміни офіційного курсу національної грошової одиниці до долара США спосіб розрахунку коефіцієнту зростання та прогнозованого показника на 2022 рік:

1) Коефіцієнт зростання: $K = \sqrt[3-1]{\frac{1}{0,604}} = 1,29$

2) Індекс зміни офіційного курсу національної грошової одиниці до долара США: Індекс 2022 = $1 * 1,29 = 1,29$

Таблиця 7.10

Прогнозоване значення нормованих індикаторів валютної безпеки України 2022-2024 рр.

	Індикатор	Коефіцієнт зростання	2022	2023	2024
I1	Індекс зміни офіційного курсу національної грошової одиниці до долара США, середній за період	1,29	1,29	1,664	2,146
I2	Різниця між форвардним і офіційним курсом гривні, гривень	1,03	1,03	1,061	1,093
I3	Валові міжнародні резерви України, місяців імпорту	1,02	0,962	0,981	1,001
I4	Частка кредитів в іноземній валюті в загальному обсязі наданих кредитів, відсотків	1,04	1,034	1,075	1,118
I5	Сальдо купівлі-продажу населенням іноземної валюти, млрд доларів США	0,98	0,917	0,899	0,881
I6	Рівень доларизації грошової маси, відсотків	1,03	0,13	0,134	0,138

Далі розраховуємо прогнозований рівень валютної безпеки України на 2022 – 2024 роки за формулою 8.3 на основі

вищенаведених даних з таблиці:

$$\text{ВБ 2022} = 1,29 * 0,1775 + 1,03 * 0,1505 + 0,962 * 0,1801 + 1,034 * 0,1496 + 0,917 * 0,1657 + 0,13 * 0,1767 = 0,8869$$

$$\text{ВБ 2023} = 1,664 * 0,1775 + 1,061 * 0,1505 + 0,981 * 0,1801 + 1,075 * 0,1496 + 0,899 * 0,1657 + 0,134 * 0,1767 = 0,9646$$

$$\text{ВБ 2024} = 2,146 * 0,1775 + 1,093 * 0,1505 + 1,001 * 0,1801 + 1,118 * 0,1496 + 0,881 * 0,1657 + 0,138 * 0,1767 = 1,0593$$

Переводимо даний результат у відсоткове відношення:

$$\text{ВБ 2022} = 0,8869 * 100\% = 88,69\%$$

$$\text{ВБ 2023} = 0,9646 * 100\% = 96,46\%$$

$$\text{ВБ 2024} = 1,0593 * 100\% = 105,93\%$$

У табл. 7.11 та на рис. 7.9 наведено прогнозовані значення інтегрального показника та динаміку прогнозованого рівня валютної безпеки України за 2022-2024 рр.

Таблиця 7.11

Прогнозоване значення інтегрального показника валютної безпеки України на 2022-2024 рр.

Показник	2022	2023	2024
Інтегральний показник валютної безпеки, %	88,69	96,46	105,93

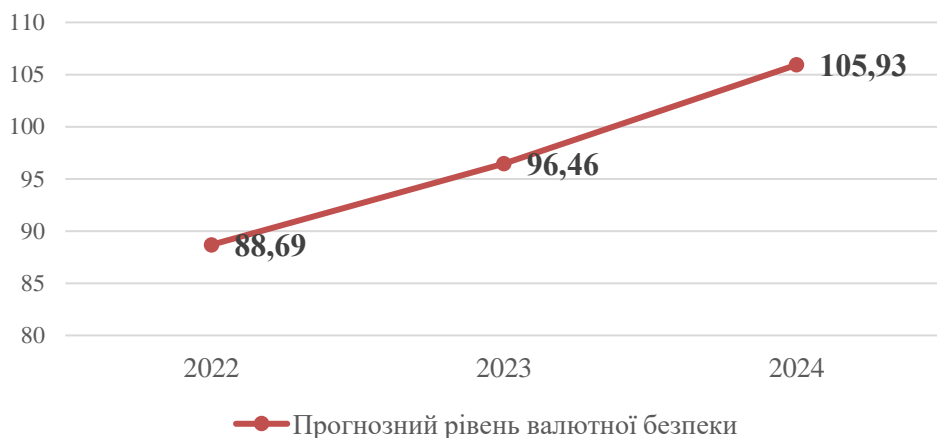

Рис. 7.9. Прогнозований рівень валютної безпеки України 2022-2024 рр., %

13. SWOT-аналіз

На основі проведеного дослідження представлено SWOT-аналіз валютної безпеки країни (рис. 7.10).

У списку сильних сторін та можливостей проставляються тільки позитивні оцінки (якщо «5» – відповідний сильний фактор має найвищий рівень, а якщо «1» – найнижчий).

Слабкі сторони і загрози оцінюються за тим самим принципом, тільки максимум – для негативних значень (якщо «5» – найвищий негативний рівень впливу, якщо «1» – цей фактор слабкості практично невластивий).

<p>СИЛЬНІ СТОРОНИ (+14)</p> <p>(+4) Наявність достатніх резервів іноземної валюти</p> <p>(+4) Експортний потенціал</p> <p>(+3) Регуляторні інструменти, які дозволяють здійснювати ефективне регулювання валютного ринку</p> <p>(+3) Наявність потенційних джерел іноземних інвестицій</p>	<p>СЛАБКІ СТОРОНИ (-13)</p> <p>(-4) Нестабільність економічної та політичної ситуацій у країні</p> <p>(-4) Недостатність іноземних інвестицій</p> <p>(-2) Залежність від імпорту</p> <p>(-3) Низький рівень фінансової грамотності населення</p>
<p>МОЖЛИВОСТІ (+12)</p> <p>(+4) Розвиток експортного потенціалу країни, що збільшуватиме потік валютних коштів</p> <p>(+5) Залучення іноземних інвесторів</p> <p>(+3) Розвиток валютних інструментів</p>	<p>ЗАГРОЗИ (-22)</p> <p>(-4) Падіння експорту</p> <p>(-5) Війна в країні</p> <p>(-4) Зростання зовнішнього боргу</p> <p>(-3) Відплив коштів за кордон</p> <p>(-3) Наявність валютних ризиків</p> <p>(-3) Високий рівень доларизації</p>

Рис. 7.10. SWOT-аналіз валютної безпеки країни

До додаткових індикаторів, які характеризують стан валютної безпеки можна віднести:

1. *Динаміка валютного курсу.* В окремих випадках використовується динаміка реального і реального ефективного курсу, що визначається за формулами:

$$REER = \frac{\sum_{i=1}^{10} (E * P_f)^{W_i}}{P_d} \quad (7.5)$$

де: RER – реальний обмінний курс

REER – реальний ефективний обмінний курс;

E – номінальний обмінний курс національної валюти (котирування – кількість національної валюти за одиницю іноземної);

P_d та P_f – індекс цін усередині країни та за кордоном;

w_i – частка держави і у зовнішньоторговельному обороті країни, для якої розраховується реальний ефективний обмінний курс.

2. Показники адекватності міжнародних резервів. Перший показник адекватності – це співвідношення міжнародних резервів та грошової маси (M2) (money based indicator), низькі значення якого із певними застереженнями можуть використовуватися як показник вірогідності настання валютної кризи у результаті масового продажу резидентами національної валюти. Другий показник вимірює обсяги міжнародних резервів у тижнях імпорту (import based indicator), що забезпечує досить простий спосіб визначення відповідності міжнародних резервів розміру і рівню відкритості економіки і є найбільш корисним для малої відкритої економіки з ускладненим доступом до міжнародних ринків капіталу. Згідно із загальновідомим показником зовнішньої платоспроможності Редді міжнародні резерви мають підтримуватися на рівні, що відповідає вартості тримісячного імпорту. Третій показник адекватності – це відношення офіційних міжнародних резервів до короткострокового боргу країни або до суми виплат за державним боргом у поточному році (debt based indicator). Цей показник часто використовується як індикатор валютної кризи, що асоціюється зі «втечею» капіталів. Як четвертий показник для оцінювання адекватності міжнародних резервів використовується правило Грінспена – Гуідотті (Greenspan – Guidotti Rule). За цим правилом країни мають підтримувати міжнародні резерви на рівні, достатньому для забезпечення платежів за зовнішніми боргами без нових запозичень протягом 12 місяців. На практиці це виявляється як дотримання пропорційності між темпами зростання короткострокового приватного боргу й вартості акцій у власності нерезидентів та обсягів міжнародних резервів (у відсотках ВВП).

3. Сальдо платіжного балансу, зокрема сальдо поточного і фінансового рахунків та руху капіталів. Найбільш небезпечним

для валютної безпеки визнано негативне сальдо торгового балансу та високі обсяги припливу/відпливу короткострокових спекулятивних капіталів.

4. *Коефіцієнт покриття імпорту товарів експорту (у відсотках)*, що характеризує наскільки за рахунок експортної виручки країна покриває потреби в іноземній валюті для оплати імпорту. Країна, що швидко розвивається, може мати коефіцієнт покриття імпорту товарів експорту меншим від 100 % за рахунок активного зростання високотехнологічного імпорту. У цій ситуації створюються умови для майбутнього активного нарощування виробництва товарів та послуг, а тому суттєвої загрози для валютної безпеки не створюється.

5. *Обсяги валютних інтервенцій* – тривалі й значні обсяги валютних інтервенцій в одному напрямі (з продажу або купівлі валюти) свідчать, що валютний ринок суттєво розбалансований і центральний банк намагається штучно відновити рівновагу. Така ситуація може завершитися (ре)девальвацією валюти та виснаженням валютних резервів.

6. *Рівень доларизації*. Фінансову доларизацію можна аналізувати за такими показниками: частка валютних депозитів у грошовій масі (М3); частка депозитів у іноземній валюті в загальному обсязі депозитів; частка кредитів у іноземній валюті в загальному обсязі банківських кредитів, наданих суб'єктам економіки; динаміка обсягів та сальдо операцій з купівлі-продажу валюти на готівковому та безготівковому валютних ринках.

7. *Показники зовнішньої заборгованості*. Індикатори боргової безпеки у сфері зовнішніх запозичень мають велике значення і для оцінки валютної безпеки, оскільки дають змогу оцінити потребу країни і відповідно величину попиту на іноземну валюту для погашення і обслуговування боргів.

Постійний моніторинг та контроль за системою показників, що характеризують стан валютної безпеки, є важливим завданням центрального банку, інших органів державного управління, що мають функції щодо регулювання валютної сфери (Міністерства фінансів, Державного казначейства, Митної служби тощо).

Основними чинниками, які визначають рівень валютної безпеки є:

- валютна стратегія та політика;

- стандартизація валютного обігу;
- зняття обмежень на конвертованість гривні за поточними операціями;
- наявність (відсутність) валютної заборгованості (боргів держави та господарюючих суб'єктів країни в іноземній валюті) та її розмір;
- рівень ліцензування здійснення валютних операцій;
- організація валютного контролю в країні.

Для вітчизняного валютного ринку характерні додаткові чинники:

- внутрішній витік іноземної валюти;
- неповернення іноземної валюти у визначені законами строки;
- порушення інструкцій НБУ щодо роботи з валютними коштами;
- проведення незаконних валютних операцій;
- недостатній рівень офіційних валютних резервів;
- фальшування іноземної валюти;
- наявність валютних ризиків (небезпеки валютних втрат унаслідок зміни курсу валюти ціни до валюти платежу в період між підписанням угоди та здійсненням платежу);
- надмірна лібералізація вітчизняного валютного ринку.

Залежить валютна безпека також від вимоги обов'язкового продажу валютних надходжень до України.

Продаж валютних надходжень в Україні має такий вплив на валютну безпеку:

- сприяє зменшенню випуску в обіг національної валюти, яка забезпечена товарами;
- є чинником підтримання стабільності і розвитку внутрішнього валютного ринку;
- сприяє підтриманню стабільного обмінного курсу всередині України;
- є засобом поповнення золотовалютних резервів НБУ.

Валютна безпека як складова фінансової безпеки України перебуває під впливом низки зовнішніх та внутрішніх загроз:

- небезпечна структура зовнішнього боргу;
- загрозливий рівень доларизації економіки;
- неефективна структура золотовалютних резервів;

- недосконалість валютно-курсової політики;
- незаконні дії з валютними цінностями;
- втручання МВФ у валютну політику України.

Істотний вплив на валютну безпеку, зокрема та національну безпеку загалом мають масштаби відпливу капіталу з України. Вивезення капіталу залишається злободенною проблемою для вітчизняної економіки, оскільки масштаби нелегального переміщення з роками зростають, незважаючи на боротьбу з цим явищем. Основними причинами відпливу капіталів є недоліки в системі державного регулювання руху капіталу та зовнішньоекономічної діяльності, які створюють сприятливу основу для поширення різноманітних схем виведення капіталу з України задля ухилення від сплати податків та легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Рівень доларизації економіки значно впливає на валютну безпеку країни. Доларизація економіки України зумовлена проблемами, властивими країнам з неефективною структурою економіки і потребами її реструктуризації, нестачею внутрішніх фінансових ресурсів, слабкістю національної валюти, що призводить до збільшення попиту на іноземну валюту. Високий рівень доларизації економіки обумовлює значні валютні ризики у разі знецінення національної валюти, підвищує вразливість фінансової системи, не стимулює зменшення обсягів тіньової економіки.

З метою дедоларизації економіки України необхідно забезпечити політичну та макроекономічну стабільність країни у довгостроковій перспективі.

Важливим аспектом валютної безпеки держави є формування та ефективне використання золотовалютних резервів, досягнення їх оптимального рівня та структури. Одними з головних питань для національної економіки залишається вибір оптимального режиму валютного курсу та перехід на більш гнучкий режим курсоутворення. Правопорушення у валютній сфері (порушення вимог до проведення валютних операцій, незаконне використання валютних рахунків, неповернення валютної виручки з-за кордону) становлять небезпеку для економіки країни.

7.4. Регулювання валютного ринку як фактор валютної безпеки країни

В умовах розгортання глобалізаційних процесів підтримання належного рівня фінансової безпеки загалом та безпеки валютного ринку зокрема, все більшою мірою залежить від ефективного розв'язання валютних проблем. Особливе значення має питання розробки та удосконалення механізмів регулювання національного валютного ринку, оскільки саме його наслідки мають істотний вплив на економіку та світогосподарські зв'язки. Інтеграція України у сучасне світове співтовариство визначає необхідність вдосконалення функціонування внутрішнього валютного ринку як механізму забезпечення взаємозв'язку між вітчизняною та світовою економікою.

Важливим елементом валютної безпеки є валютне регулювання, яке в Україні регламентується рядом законодавчих та нормативно-правових актів, а також формує відповідну систему.

Валютне регулювання є складовою частиною державного регулювання економіки і невід'ємною складовою валютної системи, яка реалізується як у межах окремої держави, так і поза нею.

Виокремлюють два рівні валютного регулювання:

- наднаціональний (міжнародний);
- національний (державний).

Перший рівень валютного регулювання забезпечує Міжнародний валютний фонд (МВФ). Саме ця організація здійснює валютне регулювання, керуючись домовленими світовою спільнотою принципами регулювання міжнародних валютних відносин.

Другий рівень – це національний рівень валютного регулювання, який забезпечує регулювання валютних відносин у межах конкретної держави і виливається в поточне, повсякденне регулювання валютного ринку. Цей рівень тісно пов'язаний з першим, їхній зв'язок знаходить вираження в тому, що стратегічна складова національного валютного регулювання повинна бути якомога тісніше пов'язана з міжнародним валютним регулюванням.

У табл. 7.12 представлено мету, об'єкти, форми та інструменти валютного регулювання.

Мета, об'єкти, форми та інструменти валютного регулювання

Мета	Запровадження вільного проведення валютних операцій, правове забезпечення єдиної державної політики у сфері валютних операцій на території України
Об'єкти регулювання	<ul style="list-style-type: none"> ➤ валютний курс національної грошової одиниці ➤ валютні цінності ➤ національна валюта ➤ іноземна валюта ➤ банківські метали
Форми валютного регулювання	<ul style="list-style-type: none"> ➤ дисконтна політика ➤ девізна політика ➤ диверсифікація валютних резервів ➤ отримання або надання кредитів та субсидій
Інструменти	<ul style="list-style-type: none"> ➤ девальвація валюти ➤ ревальвація валюти ➤ валютна інтервенція ➤ корекція облікових ставок ➤ валютні обмеження ➤ установлення режимів конвертованості валют

Найбільший вплив на параметри валютного ринку України мають економічні й адміністративні інструменти прямого впливу. Поділ інструментів регулювання економічних відносин на економічні й адміністративні є загальновизнаним та обумовлюється природою регулятивного впливу на економічні процеси.

Девальвація як інструмент валютного регулювання майже не застосовується в Україні. Фактичні тренди щодо девальвації гривні формуються з урахуванням об'єктивних тенденцій, що складаються у сфері зовнішньоекономічної діяльності резидентів України та зовнішніх шоків. У свою чергу, НБУ переважно намагається згладжувати вплив зазначених тенденцій для забезпечення поступальної та прогнозованої девальвації валютних курсів.

Диверсифікація валютних резервів як інструмент валютної політики НБУ спрямована на захист від валютного ризику офіційних резервів держави. Дані резерви необхідні для здійснення міжнародних розрахунків і проведення валютних інтервенцій і використовується як допоміжний інструмент, що забезпечує

ефективність інших інструментів валютного регулювання.

Основною формою девізної політики в Україні є валютні інтервенції НБУ. Здійснюючи валютні інтервенції, Національний банк України намагається збалансовувати попит і пропозицію іноземної валюти на міжбанківському валютному ринку України, що, у свою чергу, забезпечує прогнозований та економічно обґрунтований рівень валютного курсу.

У табл. 7.13 представлено мету, інструменти та функції валютного регулювання, а також їхню детальну характеристику.

Таблиця 7.13

Мета, інструменти та функції валютного регулювання

Інструменти	Мета	Регулятивні функції
1	2	3
Девальвація валюти	зниження облікового курсу національної валюти	- стимулювання споживчого попиту на внутрішньому ринку; -підвищення конкурентоздатності та поліпшення торгівельних позицій країни на світовому ринку
Ревальвація валюти	підвищення курсу національної валюти	стримування попиту на внутрішньому ринку і стимулювання товарного імпорту та припливу інвестицій
Валютна інтервенція	вплив центрального банку країни на валютний ринок і валютний курс, який здійснюється шляхом купівлі-продажу банком на валютному ринку великих партій іноземної валюти	регулює співвідношення на валютному ринку попиту і пропозиції певної валюти, що викликає кореляцію її обмінного курсу. Здійснюється за рахунок офіційних золотовалютних резервів, короткострокових взаємних кредитів центрального банку в національній валюті «своп»
Зміна облікової ставки	вплив на курсові співвідношення	підвищення облікових ставок Національного банку призводить до зростання (завдяки підвищеному попиту) курсу валюти, а скорочення – до зниження курсу

1	2	3
Валютні обмеження	тимчасові заходи від кризових явищ регламентують права громадян та юридичних осіб щодо обміну валюти своєї країни на іноземну, а також здійснення інших валютних операцій	- вводяться на підставі рішення Ради фінансової стабільності; - строк до шести місяців з можливістю прологанції
Установлення режимів конвертованості валют	здатність до вільного обміну національної валюти на інші валюти	за режиму повної конвертованості всі суб'єкти валютного ринку мають можливість вільно здійснювати як поточні, так і інвестиційні валютні операції за всіма видами операцій платіжного балансу

Другою групою інструментів прямого впливу є адміністративні методи, найбільш розповсюдженим з яких є валютні обмеження. Серед окремих економічних інструментів найбільш дієвим є інтервенції НБУ на міжбанківському валютному ринку України, що забезпечує згладжування волатильності валютних курсів.

Характеристика форм валютного регулювання наведена у табл. 7.14.

Види інструментів валютного регулювання поділяються на:

- інструменти прямого впливу центрального банку (валютні інтервенції центрального банку, обмеження на здійснення певних операцій з валютними цінностями, встановлення режиму валютного курсу);
- опосередкованого впливу центрального банку (встановлення рівня облікових ставок, регулювання рівня міжнародних резервів та стану платіжного балансу).

За такого підходу суб'єктом регуляторного впливу стає виключно центральний банк. Разом з тим і інші органи державної влади за допомогою інструментів, які вони мають у своєму розпорядженні, також можуть суттєво вплинути на валютні відносини в державі

Таблиця 7.14

Форми валютного регулювання

Форми валютного регулювання	Характеристика
Дисконтна політика	полягає у зміні облікової ставки центрального банку. Спрямована на регулювання валютного курсу й платіжного балансу шляхом впливу на рух короткострокових капіталів і динаміки внутрішніх кредитів (грошової маси, цін, сукупного попиту)
Девізна політика	метод впливу на курс національної валюти шляхом купівлі продажу іноземної валюти (девізів). Для підвищення курсу національної валюти центральний банк продає, а для зниження – купує іноземну валюту.
Диверсифікація валютних резервів	політика держави і банків, спрямована на регулювання структури валютних резервів шляхом включення до їхнього складу різних валют, проведення валютної інтервенції й захист від валютних ризиків. Її прояв – продаж нестабільних валют і придбання більш стійких
Отримання або надання кредитів та субсидій	регулюється порядок отримання резидентами кредитів в іноземній валюті, у тому числі поворотної фінансової допомоги, від нерезидентів, порядок реєстрації договорів, які передбачають виконання резидентами боргових зобов'язань перед нерезидентами за залученими від нерезидентів кредитами в іноземній валюті, а також порядок надання резидентами позик в іноземній валюті нерезидентам і видачі резидентам індивідуальних ліцензій Національного банку на переказування за межі України іноземної валюти з метою надання резидентами позик в іноземній валюті нерезидентам

В економіці відкритого ринку центральний банк є найдієвішим органом валютного регулювання в країні. Політика центрального банку повинна бути незалежною, чіткою та передбачуваною, спрямованою на реалізацію цілей валютної політики. Центральні банки повинні бути активними провідниками реформ у фінансовому

секторі, повинні мати конституційну і законодавчу основу незалежності та самостійності, а також забезпечувати фінансову стабільність та національну фінансову безпеку.

У країнах з перехідною економікою, які схильні до девальвації та короткострокових коливань валютного курсу, ключова роль центрального банку полягає в активізації застосування адміністративних важелів регулювання під час кризових явищ в економіці. Разом з тим, лібералізація валютних відносин спонукає до розробки й вдосконалення ринкових інструментів валютної політики та зменшення частки адміністративного регулювання валютної сфери.

Валютна політика - комплекс взаємопов'язаних економічних, правових, організаційних заходів щодо регулювання валютної сфери, що реалізуються державою у сфері як міжнародних, так і внутрішніх економічних відносин.

Валютне регулювання є невід'ємною складовою валютної політики, оскільки передбачає регламентацію поведінки учасників валютного ринку і способів здійснення валютних операцій, що дає змогу контролювати співвідношення попиту і пропозиції іноземної валюти та обмежувати вплив негативних чинників, які дестабілізують ринок.

Ключовим фактором регулювання діяльності валютної сфери на національному рівні є належне та дієве валютне законодавство, недосконалість якого не дає змоги реалізовувати конструктивну валютну політику і здійснювати дієвий валютний контроль, що останнім часом нерідко зумовлює безсистемність і зростання загроз безпеці валютній сфері.

Головним документом у сфері валютного законодавства України є Закон України «Про валюту та валютні операції» від 28.04.2020.

Цей закон визначає правові засади здійснення валютних операцій, валютного регулювання та валютного нагляду в Україні, права та обов'язки суб'єктів валютних операцій і уповноважених установ та встановлює відповідальність за порушення ними валютного законодавства. Метою Закону є забезпечення єдиної державної політики у сфері валютних операцій та вільного здійснення валютних операцій на території України.

Основними нормативними документами, які регламентують здійснення операцій з валютними цінностями є Закони України «Про Національний банк України», «Про банки і банківську діяльність», «Про зовнішньоекономічну діяльність», «Про здійснення розрахунків в іноземній валюті», «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», «Про режим іноземного інвестування», «Про платіжні системи», «Про фінансові послуги і державне регулювання ринків фінансових послуг», Митний і Податковий кодекси України тощо.

Правовий режим валютних відносин у нашій країні залишається режимом валютних обмежень і, незважаючи на певні кроки, зроблені на шляху лібералізації, НБУ продовжує застосовувати низку відповідних норм.

Імплементація переліку нормативно-правових актів валютного регулювання на практиці здійснюється на основі принципів валютного регулювання, основний зміст яких наведено у табл. 7.15.

Валютне регулювання має всі ознаки самостійної системи, яка має мету, завдання, механізм реалізації, що включає як інституціональний, так і інструментарний аспекти, й уособлює елементи контролю за процесом досягнення поставленої цілі

Система валютного регулювання – це сукупність валютних відносин та органів валютного регулювання на міждержавному та національному рівнях, урегульованих валютно-правовими нормами (рис. 7.11).

На міждержавному рівні органом валютного регулювання є **Міжнародний валютний фонд**, який розробляє рекомендації для ефективного функціонування світової валютної системи, а також контролює дотримання кожною країною-членом своїх зобов'язань відповідно до статей угоди МВФ. «Група 20» (G20), що підтвердила статус регулятора проведенням періодичних самітів (засідань на рівні міністрів фінансів, керівників центральних банків) із прийняттям документів, спрямованих на вирішення проблемних питань розвитку та розробки механізму міжнародного узгодження макроекономічних політик різних країн.

Таблиця 7.15

Основний зміст принципів валютного регулювання

Принципи	Характеристика
Незалежність монетарної політики держави	Монетарна політика держави, через яку Національний банк контролює обсяг пропозиції грошей, спрямована на підвищення ефективності національної валютної системи та реалізацію валютної політики
Гнучкий валютний курс	Запропонована концепція валютного регулювання передбачає використання плаваючого валютного курсу для здійснення іноземних інвестицій та пов'язаних із ними операцій, надання банківських послуг тощо
Незалежність Національного банку України у формуванні та впровадженні валютної політики	Незалежність визначається ступенем невтручання уряду в питання валютного регулювання. Виходячи з визнаних міжнародним науковим співтовариством критеріїв, Україна їм відповідає. Дія нового Закону не поширюється на валютні операції, що проводять органи державної влади в межах своїх повноважень від імені та за рахунок держави
Пріоритет ринкових інструментів валютного регулювання над адміністративними	За допомогою валютного регулювання забезпечується формування валютних коштів, їх накопичення і використання. З цією метою в державі створюються валютні фонди. Режим вільного руху капіталу передбачає відсутність валютних обмежень, а отже, не потребує валютного контролю як інструменту контролю за їх дотриманням. Натомість дотримання валютного законодавства в цілому покладатиметься на валютний нагляд
Свобода проведення валютних операцій	Це означає, що будь-які валютні операції між резидентами і між резидентами та нерезидентами в іноземній та національній валютах зможуть здійснюватися без обмежень
Здійснення державної політики у сфері валютного регулювання і валютного нагляду	Національний банк може їх запроваджувати за наявності ознак нестійкого фінансового стану банківської системи, виникнення обставин, що загрожують стабільності банківської та/або фінансової системи країни, тиску на платіжний баланс України, що може загрожувати досягненню цілей грошово-кредитної політики. Наявність підстав для запровадження таких заходів захисту має підтверджувати Рада з фінансової стабільності. А діяти валютні обмеження повинні лише протягом чітко обмеженого строку – не довше ніж шість місяців

Рис. 7.11. Система та рівні валютного регулювання

На національному рівні органами валютного регулювання є: Національний банк України (НБУ), Кабінет Міністрів України, що діють відповідно до своїх повноважень та загальних принципів валютного регулювання, спрямованих на забезпечення стабільності національної грошової одиниці.

Головною ціллю валютного регулювання є забезпечення стабільності національної грошової одиниці як важливої передумови

фінансової і макроекономічної рівноваги та сталого економічного розвитку країни. Досягнення цієї мети будуватиметься на адекватному використанні нормативних, організаційних та інструментальних можливостей Національного банку з виокремленням оперативних та проміжних цілей.

Оперативною ціллю валютного регулювання є забезпечення достатнього рівня міжнародних резервів та врівноваження сальдо платіжного балансу країни. Заходами, що найбільше застосовувались НБУ для врівноваження сальдо платіжного балансу були валютні обмеження та перехід до режиму плаваючого валютного курсу.

Сучасна парадигма глобалізації ґрунтується на пріоритетності лібералізації валютних відносин як однієї з базових її характеристик. Водночас, за недостатнього рівня розвитку вітчизняної грошово-кредитної системи та вразливого валютного ринку, НБУ повинен концентрувати свої зусилля на розвитку та вдосконаленні системи валютного регулювання, а не на цілковитому скасуванні регулятивного впливу та контролю за валютними операціями. Доцільно розвивати саме економічні інструменти валютного регулювання в Україні на перспективу, однак Національний банк повинен залишати за собою право на застосування певних адміністративних методів та інструментів управління валютними відносинами з метою запобігання валютних криз. Одним із найперспективніших напрямків валютної лібералізації є комплексна лібералізація внутрішнього валютного середовища, що дало б змогу сформувати сприятливі економічні та регулятивно-правові умови для здійснення валютних операцій, посилити ринкові засади курсоутворення, зокрема, підвищення прозорості функціонування валютного ринку, удосконалення механізмів втручання НБУ у його діяльність; подальший розвиток системи інструментів страхування від валютних ризиків, удосконалення регулятивного та інституційного аспектів функціонування строкового ринку з метою створення прозорих умов для здійснення валютних операцій з капіталом.

Перспективним напрямом розвитку системи валютного регулювання є його лібералізація в частині скорочення валютних обмежень, в першу чергу щодо операцій за поточним рахунком, з подальшим усуненням обмежень за капітальними операціями.

Удосконалення валютного регулювання повинно здійснюватись у напрямі посилення його стимулюючого впливу на надходження прямих іноземних інвестиції з одночасним обмеженням короткострокових іноземних капіталів, які мають боргову природу. Такі заходи сприятимуть економічному розвитку з одночасним структурним реформуванням економіки. Зовнішні стимули лібералізації валютного регулювання в Україні подано на рис. 7.12.

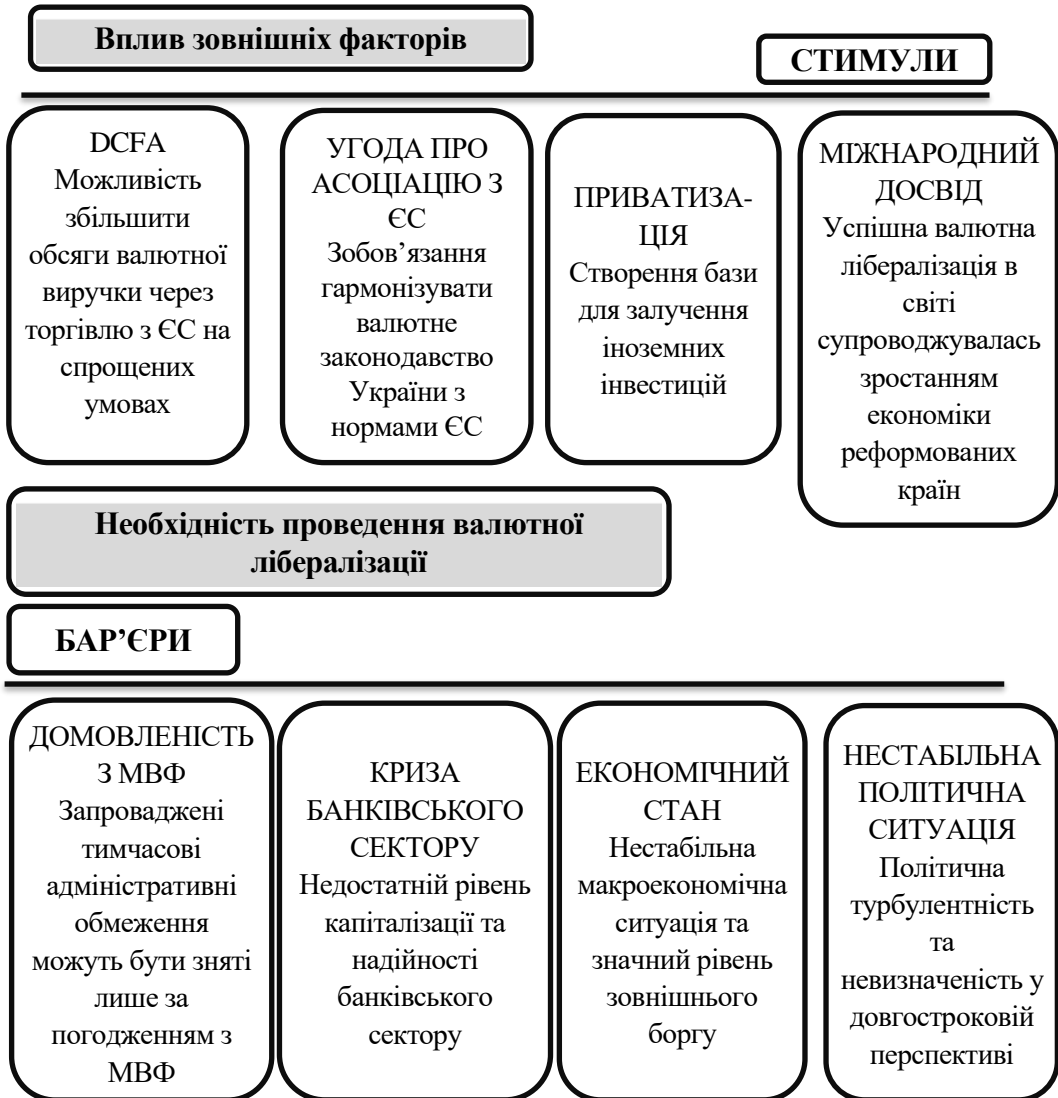

Рис. 7.12. Зовнішні стимули лібералізації валютного регулювання в Україні

Аналіз впливу заходів з валютного регулювання доцільно здійснюється за такими напрямками:

- регулювання режиму валютного курсу;
- девальвація і ревальвація валют;
- диверсифікація валютних резервів;
- адміністративні заходи щодо валютного регулювання.

В якості індикатора ефективності політики валютного регулювання в Україні використовують показник реального ефективного обмінного курсу гривні, який є ознакою валютної конкурентоспроможності країни та залежить від економічних заходів з валютного регулювання, таких як девальвація та ревальвація валюти тощо.

Валютне регулювання має значний вплив на забезпечення стійкості грошового ринку, оскільки валютний ринок є складовою частиною національного грошового ринку, а процеси, що на ньому відбуваються, у свою чергу, формують структуру національної грошової системи.

В умовах економічної кризи та турбулентності на валютному ринку має здійснюватися антикризове валютне регулювання на основі діагностики функціонування валютного ринку та вибору адекватних інструментів валютного регулювання.

До напрямів валютного регулювання можна віднести:

- зменшення переліку нормативно-правових актів валютного регулювання та їх концентрація в обмеженій кількості законів і постанов;
- підтримка ліквідності банківського сектору на рівні, необхідному для проведення валютних розрахунків ЗЕД;
- зниження ступеня доларизації за допомогою підтримки стійкості національної валюти;
- скасування обов'язкового продажу частини валютних надходжень юридичних осіб;
- посилення контролю за виводом капіталу в офшори;
- створення привабливих умов для утримання населенням валюти в банківській системі України.

Схематично застосування напрямів валютного регулювання представлено в табл. 7.16.

Валютне регулювання спрямоване на забезпечення усіх ланок валютної безпеки держави. А валютна безпека, поряд з борговою та

інвестиційною безпекою, є невід’ємними складовими фінансової безпеки держави, що мають безпосередній вплив на стан економічної безпеки країни та зумовлюють стабільність економічної ситуації за умови збалансованості факторів, що впливають на її стан.

Таблиця 7.16

Напрями вдосконалення валютного регулювання в Україні

Напрями вдосконалення валютного регулювання

Монетарний	<ul style="list-style-type: none"> - підвищення взаємоузгодженості заходів валютного та грошово-кредитного регулювання; - підвищення ефективності дисконтної політики; - поступове скасування антикризових валютних обмежень відповідно до запровадженого режиму плаваючого курсоутворення гривні.
Регуляторний	<ul style="list-style-type: none"> - унеможливлення спроб маніпулювання валютним курсом на валютному ринку; - підвищення мотивації суб’єктів ЗЕД до повернення валютної виручки в Україну; - збільшення пропозиції вільноконвертованої іноземної валюти; - дедоларизація та детінізація вітчизняної економіки.
Інституційний	<ul style="list-style-type: none"> - підвищення незалежності економічної політики України від вимог іноземних кредиторів, насамперед, МВФ; - пріоритетна мобілізація внутрішніх фінансово-економічних ресурсів порівняно з розширенням державних зовнішніх запозичень.
Нормативно - правовий	<ul style="list-style-type: none"> - оптимізація норм валютного законодавства та їх концентрація в спеціальному законодавчому акті, зменшення загальної кількості нормативно-правових актів з питань валютного регулювання; - усунення нормативно-правових невідповідностей (протиріч) у валютному законодавстві.

Валютна безпека створює оптимальні умови для стійкого економічного розвитку та характеризується високою довірою суспільства до національної грошової одиниці, а також максимально захищає від потрясінь на міжнародних фінансових ринках.

Індикаторами валютної безпеки, на які має вплив валютне регулювання є величина зовнішнього боргу, рівень міжнародних резервів країни, рівень інфляції та доларизації, оскільки ці монетарні показники адекватно відображають поточний і очікуваний стан фінансової системи та її здатність до стійкого відновлення у посткризовий період.

Важливим фактором, що характеризує рівень валютної безпеки є *обсяг міжнародних резервів країни*. Визначення достатнього обсягу міжнародних резервів відносно зовнішнього державного боргу дає можливість визначити необхідний рівень резервів для виконання зовнішніх зобов'язань держави та зробити висновки про стан валютної безпеки.

Основним джерелом наповнення міжнародних резервів є надходження від експорту та іноземні інвестиції, а не зовнішні запозичення органів грошово-кредитного регулювання. Приплив іноземних інвестицій залежить від швидкості економічних реформ в цілому в Україні та трансформації системи валютного регулювання у напрямку поступової лібералізації.

Важливим завданням є розробка середньострокової стратегії забезпечення валютної безпеки із чітким визначенням курсових орієнтирів, окресленням комплексу методів та інструментів забезпечення валютної стабільності, а також превентивних заходів для недопущення курсових стрибків у майбутньому.

Основними напрямками Стратегії забезпечення валютної безпеки є:

- посилення дієвості дисконтної політики – у провідних розвинутих країнах саме процентна ставка є ключовим монетарним інструментом та інструментом впливу на валютний курс;
- удосконалення девізної політики – валютні інтервенції мають здійснюватися за чітко визначеним правилом та координовано із рухом процентних ставок;
- підвищення ліквідності та глибини валютного ринку, розвиток його термінового сегмента відповідно до міжнародних стандартів, становлення фінансово міцних валютних дилерів;

- розвиток прогресивних технологій страхування валютних ризиків, що дасть можливість мінімізувати втрати від курсових коливань;
- посилення ролі пруденційного нагляду, спрямованого на моніторинг індикаторів валютної безпеки для попередження кризових процесів;
- підвищення прозорості у валютній сфері та удосконалення комунікативної політики;
- розроблення середньострокової стратегії валютної лібералізації руху капіталів з метою поліпшення його структури у сфері надходження прямих іноземних інвестицій;
- поліпшення системи управління міжнародними резервами на основі досвіду зарубіжних країн.

Зазначені напрями є підставою для визначення таких першочергових завдань щодо забезпечення валютної безпеки:

- формування дієвих механізмів управління процентними ставками та посилення їх ролі в регулюванні валютного ринку;
- інтенсифікація процесів становлення глибокого і ліквідного валютного ринку, передусім зміцнення його термінового сегмента з одночасним створенням правових та інституційних основ для моніторингу і контролю здійснення операцій з високоризикованими валютно-фінансовими технологіями та інструментами;
- удосконалення тактики і методів проведення валютних інтервенцій, що відповідає інституційно-організаційним особливостям ринку;
- зміцнення ринкових механізмів самоорганізації валютного ринку, що слугують необхідним доповненням до адміністративних важелів регулювання валютного курсу;
- посилення важелів стимулювання суб'єктів валютного ринку до активнішого використання інструментів страхування ризиків;
- розроблення та реалізація інформаційних методів впливу на валютний курс у контексті розвитку комунікаційної політики НБУ;

- удосконалення національної платіжно-розрахункової системи у сфері обслуговування операцій з деривативами, підвищення її прозорості;
- розроблення поетапної стратегії валютної лібералізації, спрямованої на пріоритетне забезпечення національних інтересів;
- зосередження зусиль на узгодженні кроків у сфері лібералізації потоків капіталу з розвитком внутрішнього валютно-фінансового середовища;
- моніторинг диспропорцій та ризиків валютної лібералізації з адекватним удосконаленням норм пруденційного контролю і нагляду за діяльністю суб'єктів валютних відносин;
- розвиток методів активного інвестиційного менеджменту відповідно до міжнародних стандартів і принципів.

Заходи забезпечення валютної безпеки будуть успішними лише за підтримки їх виваженою монетарною, фіскальною, борговою політикою, коректною інформаційною політикою, спрямованою на підвищення довіри до національної валюти.

Питання для самоконтролю

1. Дайте характеристику поняттю «валютна безпека».
2. Назвіть об'єктів та суб'єктів безпеки валютного ринку.
3. Назвіть хоча б трьох науковців, які досліджували сферу валютної безпеки.
4. Які Ви знаєте різновиди валютної безпеки?
5. Дайте характеристику поняттю «валютно-курсова політика»?
6. Охарактеризуйте механізм впливу валютно-курсової політики на фінансову безпеку держави.
7. Назвіть декілька чинників, які впливають на рівень валютної безпеки.
8. Що таке індикатори валютної безпеки?
9. Сьогодні валютний складник фінансової безпеки України перебуває під впливом низки зовнішніх та внутрішніх загроз. Назвіть декілька з них.
10. Охарактеризуйте недоліки валютної політики України та шляхи подолання проблем щодо валютної безпеки в сучасних умовах.

Тестові завдання

1. Валютна безпека держави - це:

- а) оптимально можливий за умов існуючих нормативно-правової бази, валютної політики держави, механізму валютного регулювання, інфраструктури валютного ринку рівень забезпеченості валютними коштами, достатній для розрахунків з бюджетною системою, контрагентами, соціально-економічного розвитку та накопичень;
- б) ступінь забезпеченості валютними коштами, достатній для додержання позитивного сальдо платіжного балансу, виконання міжнародних зобов'язань, накопичення необхідного обсягу валютних резервів, підтримання стабільності національної грошової одиниці;
- в) стан курсоутворення, який створює оптимальні умови для поступального розвитку вітчизняного імпорту, широкомасштабного припливу в країну іноземних інвестицій;
- г) стан, за якого валютні надходження перевищують особисті витрати іноземної валюти.

2. Попит держави, секторів економіки, суб'єктів господарювання і населення України на іноземну валюту; наявність / відсутність дієвих структурних реформ національної економіки – це ...

- а) довгострокові чинники, які впливають на рівень валютної безпеки;
- б) короткострокові чинники, які впливають на рівень валютної безпеки;
- в) індикатори валютної безпеки;
- г) немає правильної відповіді.

3. До суб'єктів валютної безпеки належать ...

- а) Національний банк України, Кабінет Міністрів України,
- б) Міністерство фінансів України, Державна фіскальна служба України;
- в) інші органи державного регулювання, що володіють, відповідно до норм чинного законодавства, повноваженнями у сфері валютного регулювання;
- г) усі відповіді вірні.

4. У гарантуванні фінансової безпеки країни важливу роль відіграє ефективність, яка, здійснюючи вплив на господарську систему держави в цілому, є одним із комплексних її індикаторів, що зумовлено впливом курсу національної грошової одиниці на фактори, які визначають стабільність фінансово-кредитної сфери, зокрема рівень цін і темпи інфляції, обсяг валютних резервів, динаміку експортно-імпортних потоків і рух капіталу.

- а) валютно-курсової політики;
- б) валютної безпеки;
- в) соціальної безпеки;
- г) валютної політики.

5. Індекс зміни офіційного курсу національної грошової одиниці до долара США, валові міжнародні резерви, сальдо купівлі-продажу населенням іноземної валюти – це:

- а) індикатор валютної безпеки;
- б) форма валютної безпеки;
- в) характеристика валютної безпеки;
- г) вірної відповіді немає.

6. Процес витіснення національної валюти іноземною (найчастіше це долар США) та застосування її в операціях всередині країни або окремих галузях економіки – це:

- а) інфляція;
- б) девальвація;
- в) доларизація;
- г) санація.

7. Обмінний курс національної грошової одиниці, ситуація на валютному ринку, стан і обсяги міжнародних резервів, розміри зовнішнього боргу –

- а) об'єкти валютної безпеки;
- б) суб'єкти валютної безпеки;
- в) інструменти валютної безпеки;
- г) правильна відповідь а) і б).

8. Чи впливає рівень доларизації економіки на валютну безпеку країни?

- а) так;
- б) ні;
- в) не завжди;
- г) рівень доларизації немає жодного відношення до валютної безпеки країни.

9. Оптимальне співвідношення вимог (заявок) і зобов'язань комерційного банку в іноземній валюті (між величиною зобов'язань за проданою валютою і обсягом вимог, між обсягом вимог за купленою валютою і обсягом зобов'язань) – це

- а) валютна безпека держави;
- б) валютна безпека суб'єктів господарювання;
- в) валютна безпека комерційних банків;
- г) валютна безпека громадян.

10. До показників фінансової доларизації не належать:

- а) частка валютних депозитів у грошовій масі;
- б) частка депозитів в іноземній валюті в загальному обсязі депозитів;
- в) частка кредитів в іноземній валюті у загальному обсязі кредитів;
- г) динаміка обсягів та сальдо операцій з купівлі-продажу кредитних і депозитних продуктів на міжнародних ринках.

ТЕМА 8. ІНВЕСТИЦІЙНА БЕЗПЕКА

- 8.1. Сутність безпеки інвестиційної діяльності.**
 - 8.2. Формування та функціонування системи інвестиційної безпеки держави.**
 - 8.3. Критерії та індикатори оцінки інвестиційної безпеки.**
 - 8.4. Загрози інвестиційній безпеці держави та страхування інвестиційних ризиків.**
-

8.1. Сутність безпеки інвестиційної діяльності

Проблема забезпечення інвестиційної безпеки особливо актуальна для України, яка має забезпечити розбудову ринкової економіки, подолати деформації у структурі економіки, оновити продукцію та виробничий апарат у промисловості, освоїти нові для себе види діяльності у сфері послуг.

Інвестиційна безпека країни прямо пов'язана із визначенням інвестиційної діяльності та прийняттям інвестиційних рішень щодо ефективного розміщення інвестиційних ресурсів – вільних коштів держави, домогосподарств та корпорацій як резидентів, так і нерезидентів.

Відповідно до статті 2 Закону України «Про інвестиційну діяльність» № 155-IX від 03.10.2019, ВВР, 2019, № 48, ст.325 Інвестиційною діяльністю є сукупність практичних дій громадян, юридичних осіб і держави щодо реалізації інвестицій.

Інвестиційна діяльність в Україні провадиться на основі таких її форм:

- інвестування, що здійснюється громадянами, недержавними підприємствами, господарськими асоціаціями, спілками і товариствами, а також громадськими і релігійними організаціями, іншими юридичними особами, заснованими на колективній власності;

- державного інвестування, що здійснюється органами державної влади за рахунок коштів державного бюджету, позичкових коштів, а також державними підприємствами та установами за рахунок власних і позичкових коштів;
- місцевого інвестування, що здійснюється органами місцевого самоврядування за рахунок коштів місцевих бюджетів, позичкових коштів, а також комунальними підприємствами та установами за рахунок власних і позичкових коштів;
- державної підтримки для реалізації інвестиційних проектів;
- іноземного інвестування, що здійснюється іноземними державами, юридичними особами та громадянами іноземних держав;
- спільного інвестування, що здійснюється юридичними особами та громадянами України, юридичними особами та громадянами іноземних держав.

Інвестиційна діяльність забезпечується шляхом реалізації інвестиційних проектів і проведення операцій з корпоративними правами та іншими видами майнових та інтелектуальних цінностей. Задля зменшення ризику інвестиційної діяльності та забезпечення інвестиційної безпеки, керівництву як на рівні держави, так і підприємств чи індивідуальних інвесторів необхідна розробка ряду інвестиційних стратегій та набору стратегічних альтернатив щодо прийняття інвестиційних рішень та диверсифікації відповідних ризиків.

Підвищення уваги до **інвестиційної безпеки** зумовлене тим, що інвестиції є основою матеріалізації економічної безпеки, а, відтак, системність завдань останньої об'єктивно вимагає активізації інвестиційних процесів для забезпечення розширеного відтворення, створення потенціалу позитивних змін в умовах загострення соціально-економічних суперечностей, загроз саморозвитку і незалежності держави.

Значущість забезпечення інвестиційної безпеки визначається необхідністю дотримання національних інтересів у цій сфері (табл. 8.1).

Національні інтереси у сфері інвестиційної безпеки

ТЕРМІН	ЗМІСТ
довгострокові	<ul style="list-style-type: none"> ➤ формування інвестиційної та інноваційної моделі розвитку економіки країни; ➤ забезпечення її структурної перебудови та реформування; ➤ формування сприятливого інвестиційного клімату держави на міжнародній арені
середньострокові	<ul style="list-style-type: none"> ➤ забезпечення керованості процесу перетікання капіталу (із врахуванням мотивів і тенденцій його міжнародного руху) до високотехнологічних секторів національної економіки; ➤ поєднання інвестицій з інноваціями; ➤ прискорення модернізації промисловості та інфраструктури на основі сучасних технологій; ➤ забезпечення якісної структури іноземних інвестицій, розвиток фондового ринку; ➤ інститутів спільного інвестування та сучасних тенденцій функціонування фінансового ринку країни
короткострокові	<ul style="list-style-type: none"> ➤ уникнення руйнування банківської системи; ➤ мінімізація збитків унаслідок світової фінансової кризи; ➤ забезпечення ліквідності підприємств і банків; ➤ уникнення виключної залежності від іноземного капіталу через великі обсяги зовнішнього боргу і залучення додаткових міжнародних кредитів; ➤ захист національної економіки від експансії іноземних транснаціональних корпорацій на неприйнятних для країни умовах; ➤ додержання норми інвестування до ВВП; ➤ підтримання інноваційної спрямованості зовнішніх та внутрішніх інвестицій.

Під **інвестиційною безпекою** розуміють такий рівень інвестування економіки, який забезпечував би її розширене

відтворення, раціональну реструктуризацію та технологічне переозброєння. Інвестиційна безпека визначається можливістю нагромадження ресурсів або капітальних вкладень. За належного його рівня підвищується капіталовіддача функціонування секторів економіки, зростають темпи розширеного відтворення і технологічного переозброєння економіки.

Відповідно до «Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України», затверджених Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 № 1277 **інвестиційна безпека** – це такий рівень національних та іноземних інвестицій (за умови оптимального їх співвідношення), який здатен забезпечити довгострокову позитивну економічну динаміку про належному рівні фінансування науково-технічної сфери, створення інноваційної інфраструктури та адекватних інноваційних механізмів.

Інвестиційна безпека — це такий стан рівня інвестицій, який дає можливість оптимально задовольняти поточні інвестиційні потреби національної економіки за обсягом і структурою з урахуванням ефективного використання й повернення коштів, які інвестуються, оптимального співвідношення між розмірами внутрішніх і зовнішніх інвестицій, іноземних інвестицій у країну і вітчизняних за кордон, підтримання позитивного національного платіжного балансу.

До основних чинників забезпечення інвестиційної безпеки України можна віднести:

- скорочення експорту українського капіталу за межі України;
- високого ступеня пов'язаності міжнародних капіталів;
- відсутності великих мас вільного іноземного капіталу;
- гострої конкуренції між сферами його вкладання і країнами, які залучають іноземний капітал, оскільки ноземні інвестори твердо дотримуються економічної ефективності інвестування капіталу.

Інвестиційну складову економічної безпеки можна визначити як сукупність нормативно-правових, соціальних і екологічних умов, які визначають тип і динаміку відтворювального процесу, що

забезпечують надійність відшкодування та ефективність вкладеного капіталу.

Інвестиційна безпека держави забезпечує спроможність підтримувати виробничі нагромадження і капітальні вкладення на рівні, що забезпечує необхідні темпи розширеного відтворення, реструктуризацію і технологічне переозброєння економіки.

Головним критерієм інвестиційної безпеки є конкурентоспроможність економіки як процесу реалізації економічної безпеки у динаміці.

Інвестиційна безпека держави є важливою передумовою вирішення гострих соціальних проблем на довгострокову перспективу в умовах інтенсивного економічного розвитку держави та її регіонів в умовах глобалізації, міжнародної інтеграції та сталого розвитку. Своєю чергою інвестиції, їхні обсяги та сфера застосування визначають динаміку та якість перетворень економіки країни в період глобальних та локальних трансформацій за умови прийняттого рівня безпеки.

Одними з найважливіших індикаторів безпеки інвестиційної діяльності є здатність здійснювати розширене відтворення основного капіталу або валове нагромадження основного капіталу, зокрема через купівлю новостворених основних засобів за рахунок вітчизняних чи іноземних джерел фінансування, а також підтримка здорового конкурентного середовища.

Економічна та фінансова система являє собою збалансований розвиток, в якому направленість інвестиційних потоків, рівень та орієнтації науково-технологічного розвитку, використання природних ресурсів, розвиток інституційної структури узгоджується один з одним і призводить до задоволення людських потреб.

Інвестиційна безпека національної економіки реалізується через особливий стан усіх елементів її інвестиційної системи та інститутів, при взаємодії яких сама інвестиційна система набуває стійкість, надійно «вбудовується» у систему відтворення, адекватно «реагує» на всі її зміни і забезпечує цілісність фінансової системи країни протистояння внутрішнім і зовнішнім

Інвестиційна безпека є основою сталого розвитку національної економіки через залучення капіталовкладень, підвищення рівня зайнятості, завдяки чому підвищується конкурентоспроможність держави, вирішуються питання структурної перебудови,

модернізації економіки (рис. 8.1).

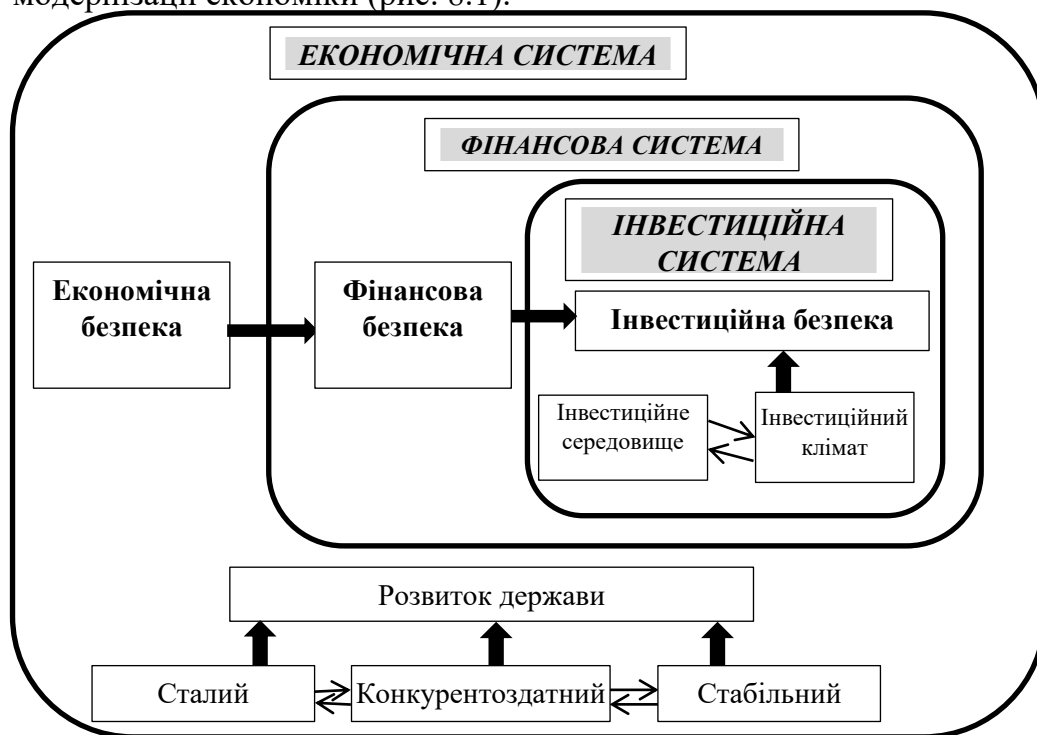

Рис. 8.1. Місце та роль інвестиційної безпеки в національній економіці

Інвестиційна політика країни має відповідати умовам державного регулювання інвестиційного середовища із врахуванням показників економічного і соціального розвитку України, загальнодержавних і регіональних програм розвитку, бюджетів та обсягів державного фінансування інвестиційної діяльності.

Захищеність інвестицій та їхня економічна ефективність для учасників інвестиційного процесу є певним додатковим віддзеркаленням їх економічної природи стосовно вкладання інвестицій як майнових та інтелектуальних цінностей в об'єкти підприємницької, господарської та інших видів діяльності, з метою отримання прибутку, дивіденду чи соціального ефекту в майбутньому.

До форм інвестиційного капіталуможна віднести:

- вартість активів компанії за вирахуванням боргових зобов'язань (чиста вартість активів компанії);

- власні засоби підприємства з врахуванням дострокового боргу;
- основні засоби за вирахуванням амортизації;
- інтелектуальні ресурси (ідеї, проекти, винаходи);
- зовнішні фінансові запозичення (кредити);
- віртуальні активи.

Для визначення оптимального рівня інвестиційної безпеки виокремлюють позитивний та нормативний аспекти інвестиційної безпеки.

Позитивний аспект інвестиційної безпеки є поєднанням захищеності й розвитку національної економіки. З позиції захищеності інвестиційна безпека передбачає подолання певних загроз і досягнення критеріального рівня соціально-економічних показників.

Нормативний аспект інвестиційної безпеки є поєднанням стану і процесу розвитку, що гарантовані державою. Кінцева його мета – це конкурентоспроможність економіки, а засіб її досягнення – інструменти індикативного регулювання інвестування та механізми саморозвитку.

Розрізняють такі види інвестиційної безпеки за класифікаційними ознаками, наведеними у таблиці 8.2.

У структурі інвестиційної складової істотне значення мають такі її елементи:

- входження інвестиційної складової в систему економічної і фінансової безпеки України;
- диференціація інвестиційної складової за різними рівнями економіки (країна, регіон, галузь, підприємство);
- властивість синергізму, тобто те, що інвестиційна складова економічної безпеки країни не є простою сукупністю інвестиційних складових економічної безпеки регіонів і підприємств;
- формування інвестиційної складової під впливом багатьох об'єктивних факторів; виникнення різних ризиків як наслідок відповідних умов.
- **Інвестиційний об'єкт (об'єкт інвестиційної безпеки)** - будь-який об'єкт (країна, регіон, галузь, підприємство, актив), на який спрямовані інвестиції. Об'єкт інвестиційної безпеки існує тільки в процесі здійснення інвестиційної

діяльності та є матеріальною основою досягнення цілей, визначених інвестиційною політикою.

Таблиця 8.2

Класифікація видів інвестиційної безпеки

Класифікаційні ознаки	Види інвестиційної безпеки
Тип економічних агентів	домогосподарств, суб'єктів господарювання, ФПГ, ТНК, галузі, регіону, секторів економіки (видів діяльності), інвестиційного ринку, держави, міждержавних утворень, світового співтовариства
Географічна приналежність	національна, міжнародна
Об'єкт	грошових коштів; цінних паперів; майна; майнових прав; інших прав, що мають грошову оцінку, які вкладаються в об'єкти підприємницької та іншої діяльності для отримання прибутку/іншого ефекту/зростання капіталізації; бюджетних інвестицій; інвестицій в людський капітал
Суб'єкти інвестиційної діяльності	інвесторів (індивідуальних і колективних інвесторів, інституційних інвесторів, держави), соінвесторів, замовників, підрядників, учасників ДПП, гарантів, реципієнтів інвестицій
Форма інвестування	безпека прямого інвестування, проміжного інвестування (використання власного грошового капіталу), непрямого інвестування (за участю власника заощаджень і реалізатора інвестицій), ануїту (інвестицій, що приносять вкладнику дохід через рівні проміжки часу)
Напрями інвестування	безпека інвестування в диверсифікацію економіки, імпортозаміщення, інновації, венчурного, соціального, змішаного інвестування
Джерела інвестиційних ресурсів	безпека власних, запозичених і залучених інвестиційних ресурсів
Характер інвестування	безпека «вимушених» (законодавчо визначених) і соціальних інвестицій, інвестицій у створення нових і розширення виробництв та підвищення ефективності, дослідження/інновації
Форма інвестиційного бізнесу	безпека корпоративного фінансування, проектного фінансування, інвестиційного кредитування, інвестиційного менеджменту, інвестиційного банкінгу

	(андерайтингу, обслуговування угод із злиття/поглинання компаній, інвестиційного консалтингу)
Рівень	достатня, недостатня; висока, середня, низька

Суб'єктами інвестиційної безпеки є учасники та власники вільних інвестиційних ресурсів (банки, фінансові компанії та інші інвестиційні інститути, а також приватні інвестори), а з іншого - підприємства, організації та ін., що мають потребу в інвестиційних ресурсах.

Важливою стороною безпеки інвестиційної діяльності є посередники, котрі забезпечують взаємодію інвестиційних інститутів зі споживачами інвестиційних ресурсів. У цілому основні суб'єкти інвестиційної безпеки такі: держава, особа, підприємство, регіон, світове співтовариство. Саме взаємодія суб'єктів визначає характер, ступінь та особливості інвестиційної діяльності та інвестиційної безпеки. Крім того суб'єкти переважно і є джерелом суб'єктивних та об'єктивних ризиків і загроз інвестиційній безпеці.

Наявність різноманітних інвестиційних інтересів різних суб'єктів інвестиційної безпеки становить причину виникнення низки суперечностей у цій сфері. А функціонування і розвиток економічної системи та її структурних компонентів, у тому числі її інвестиційної складової, з позиції інвестиційної безпеки, характеризується такими параметрами, як:

- поєднання динамічності і стійкості;
- економічна ефективність владеного капіталу;
- захищеність від внутрішніх та зовнішніх негативних впливів;
- здатність і готовність створювати ефективні механізми протидії загрозам безпеці інвестиційного капіталу;
- дотримання оптимального балансу інтересів економічних суб'єктів.

8.2. Формування системи забезпечення інвестиційної безпеки держави

Для дотримання інвестиційної безпеки держави необхідне формування дієвої системи її забезпечення, яка має розв'язувати такі завдання:

- розвиток інвестиційного потенціалу;
- створення сприятливого інвестиційного клімату;
- формування стабільної інвестиційної діяльності в ключових галузях народного господарства;
- задоволення економічних інтересів інвесторів;
- досягнення довгострокового економічного зростання національної економіки;
- підвищення якості життя населення;
- накопичення інвестиційних ресурсів тощо.

Головна умова забезпечення інвестиційної безпеки – інвестиційний контроль, через різні форми якого здійснюється взаємодія суб'єктів інвестиційної діяльності. З боку держави – це податковий, фінансовий, адміністративний контроль. Недержавні суб'єкти здійснюють контроль через спеціальні установи (аудиторські фірми, третейські суди) і об'єднання (асоціації, ліги, гільдії, союзи, рухи). Всі зв'язки та залежності характерні для інвестиційної політики, розкриваються в системі організаційно-економічних форм, тобто при забезпечення інвестиційної безпеки.

Система інвестиційної безпеки має гарантувати єдність економічних інтересів в інвестиційній сфері й розв'язання суперечностей, що між ними виникають, а, відтак, є способом узгодження інтересів і формою розв'язання суперечностей.

До системи забезпечення інвестиційної безпеки входять такі її компоненти:

- забезпечувальні підсистеми (наукове, нормативно-правове і правозастосовне, програмно-цільове, організаційне, методичне, обліково-аудиторське, інформаційно-аналітичне, інституціонально-технологічне, кадрово-освітнє і фінансове забезпечення);
- суб'єкти інвестиційної діяльності;
- інструменти державного регулювання інвестиційної діяльності;
- предмети обміну між її суб'єктами, відносини між ними;
- моніторинг, аналіз і оцінка рівня інвестиційної безпеки на основі обґрунтованих індикаторів;
- застосування коригувальних заходів та оцінка ефективності.

Найбільш суттєвими елементами системи інвестиційної

безпеки, є суб'єкти її забезпечення – держава, нефінансові і фінансові корпорації, домашні господарства.

Саме ці елементи є тією активною силою, яка формує систему забезпечення ІБ і підтримує її існування; залишаються відносно стабільними в процесі функціонування цієї системи, тоді як інші елементи, наприклад, інвестиційні ресурси, капітальні блага постійно зазнають змін, переходять один в одного.

Основні завдання забезпечення інвестиційної безпеки можна розділити на три блоки:

- *інвестиційної діяльності*, що характеризуються самою можливістю і спрямованістю інвестиційних процесів і пов'язані з такими поняттями, як «інвестиційний клімат» і «інвестиційний потенціал»;
- *інвестиційної сфери*, що включають питання динаміки інвестиційної діяльності різних рівнів, балансу інтересів різних суб'єктів ІБ, керованість інвестиційних процесів;
- *реалізації інвестицій*: захист прав суб'єктів інвестиційної сфери, криміналізація інвестиційної сфери, корупційна складова, недобросовісна конкуренція в інвестиційній сфері.

З боку держави забезпечення інвестиційної безпеки передбачає проведення комплексу заходів політичного, технологічного, фінансового, соціально-економічного характеру. Важливого значення для формування системи забезпечення інвестиційної безпеки має врахування передумов для цього в країнах з різним типом національної економіки. Відповідно до потреб національної економіки інвестиційна безпека має корелюватися із такими її елементами як: інвестиційний потенціал, інвестиційна політика, інвестиційна активність учасників фінансового ринку та інвестиційний клімат країни (рис. 8.2).

Пріоритетними методами забезпечення і державного регулювання інвестиційної безпеки національної економіки є:

- *прямі* (кредитування і субсидіювання національних інвестиційних проектів, здійснення спільних приватно-державних інвестиційних проектів, пільгове надання державних інвестиційних ресурсів);
- *опосередковані* (податкова, митна і амортизаційна політика, надання державних гарантій, регулювання фінансового

ринку і банківської сфери, державні наукові дослідження і розробки).

Забезпечення інвестиційної безпеки національної економіки здійснюється за такими напрямками: соціально-правовими, науково-технічними, фінансовими, організаційними, контрольними.

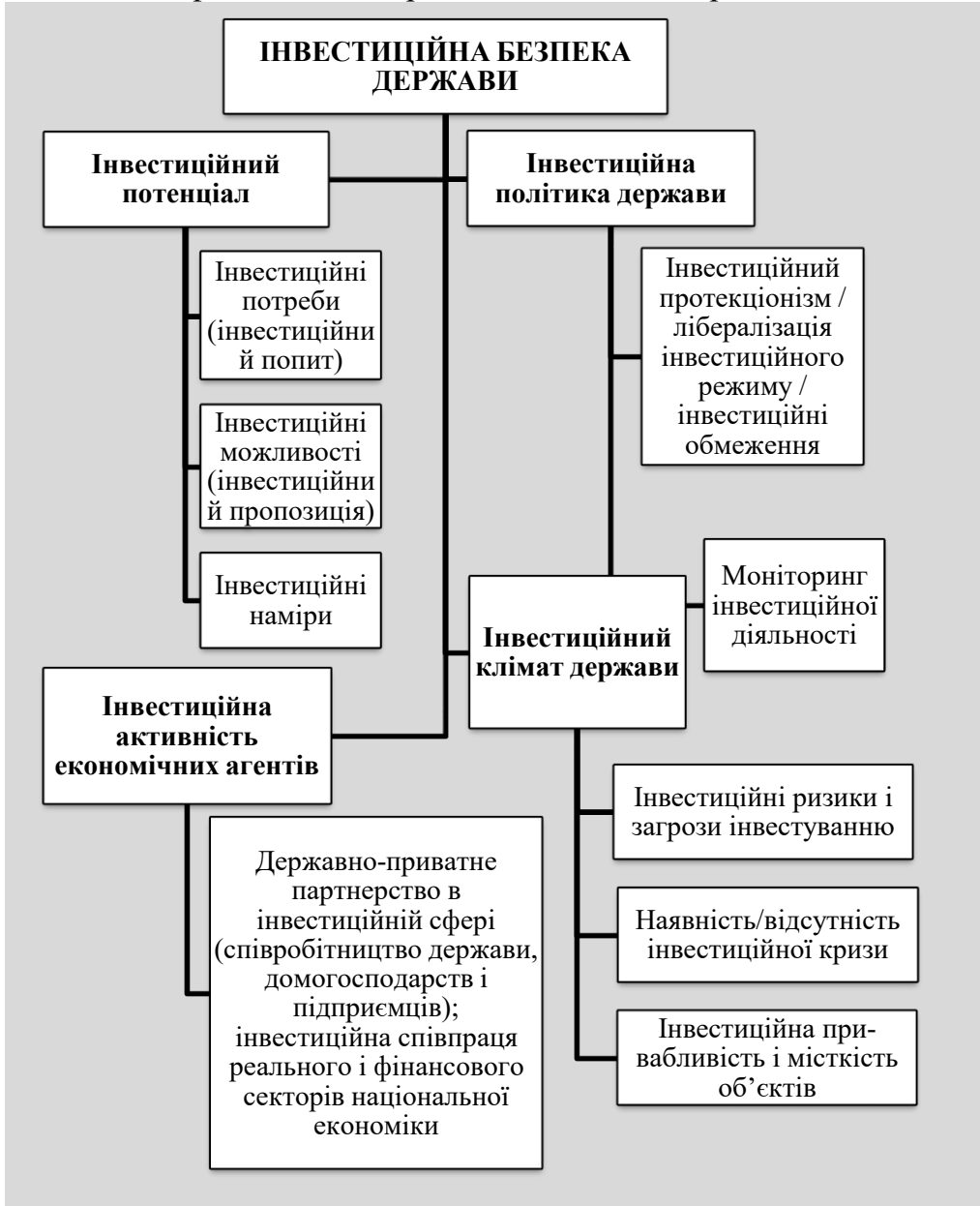

Рис. 8.2. Взаємозв'язок між елементами інвестиційної безпеки

економіки країни

Можливими діями при визначенні напрямів гарантування інвестиційної безпеки є: передбачення, недопущення, подолання, витискання, повна чи часткова нейтралізація, а часом й інтеграція окремих загроз з метою зниження їх негативного впливу на інвестиційну безпеку.

До функцій системи забезпечення інвестиційної безпеки відносять:

- підтримання структурних пропорцій в економіці;
- забезпечення розширеного інноваційного відтворення;
- узгодження економічних інтересів по вертикалі і горизонталі структури національної економіки;
- захист національних інтересів;
- забезпечення соціально-політичної стабільності в суспільстві;
- гарантування соціально-економічної безпеки на глобальному, національному та регіональному рівнях.

Основні заходи щодо забезпечення інвестиційної безпеки держави узагальнено на рис. 8.3.

Заходи щодо забезпечення інвестиційної безпеки (ІБ) держави

- формування і реалізації інвестиційної політики
- планування заходів щодо забезпечення ІБ
- державне регулювання функціонування об'єктів і діяльності суб'єктів ІБ
- формування переліку індикаторів ІБ
- запобігання і мінімізація загроз ІБ
- розробка і реалізація антикризових заходів
- державний фінансовий контролю в процесі забезпечення ІБ
- аудит ефективності системи забезпечення ІБ
- запобігання злочинності в інвестиційній сфері
- виявлення резервів забезпеченості ІБ

Рис. 8.3. Заходи щодо забезпечення інвестиційної безпеки держави

Система забезпечення інвестиційної безпеки – це сукупність нормативно-правових актів, регламентів, інфраструктури, ресурсів (матеріальних, фінансових, трудових, інформаційних, часу), використовуваних методів й інструментів її забезпечення, взаємопов'язаних і взаємозумовлених економічних, фінансових, політичних, нормативно-правових, організаційно-методичних, інформаційно-аналітичних, технологічних, кадрових, режимних, наукових, просвітницько-пропагандистських та кримінально-процесуальних заходів і процедур, що здійснюються для захисту інвестиційної діяльності від наявних чи потенційних загроз, які можуть призвести до істотних економічних втрат або відмови від реалізації потенційно успішних інвестиційних проектів.

Домінантами цієї системи є заходи фінансового характеру.

При формуванні системи забезпечення **інвестиційної безпеки** мають ураховуватись такі вимоги: система повинна бути керована, спостережувана і ідентифікована; мають передбачатись заходи з забезпечення стійкості системи загалом, оскільки при її створенні можливе існування дестабілізуючих елементів/підсистем; необхідне виокремлення рівнів безпеки за принципом їх відносної самостійності, оскільки кожний з них є локальною підсистемою, поєднаною з іншими структурними елементами; необхідний контроль усіх елементів системи.

Вимогами до системи забезпечення інвестиційної безпеки держави мають бути також: її індикативність, тобто неодмінне базування на обґрунтованих індикаторах; за зовнішнього негативного впливу на систему, що порушує її рівновагу, виникнення в ній реактивних процесів, що протидіють такому впливу, нейтралізуючи його.

Крім того, забезпечення інвестиційної безпеки держави має зумовлюватись ефективною інвестиційною діяльністю банків, небанківських фінансових установ (страхових компаній, НПФ, інвестиційних компаній і фондів, лізингових і фінансових компаній). Тобто, ці інститути мають бути одними з неодмінних суб'єктів системи забезпечення інвестиційної безпеки держави.

Функціональна модель системи інвестиційної безпеки наведена на рис. 8.4.

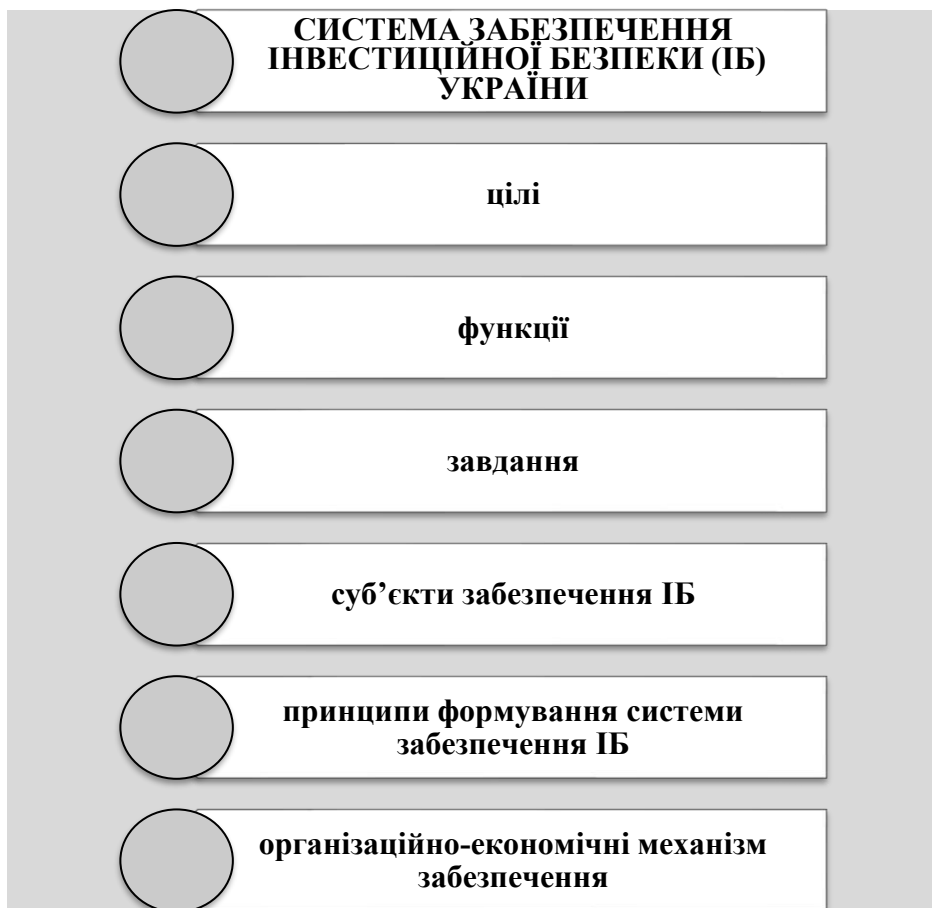

Рис. 8.4. Модель системи інвестиційної безпеки України

Основні цілі системи забезпечення інвестиційної безпеки передбачають:

- забезпечення розширеного відтворення;
- реструктуризацію та формування інноваційної моделі розвитку національної економіки;
- підвищення капіталізації національної економіки загалом і господарюючих суб'єктів зокрема;
- максимізацію добробуту домогосподарств і прибутку суб'єктів господарювання;
- оптимізаційний розподіл інвестицій по регіонах і галузях господарського комплексу, забезпечення їх надійності і ефективності;

- оптимізацію витрат на здійснення інвестиційних програм і проектів;
- нарощування інвестиційного потенціалу й активності економічних агентів;
- поліпшення інвестиційного клімату в Україні

Функції: превентативна; відтворювальна; підтримуюча; узгоджувальна; захисна; оптимізаційна; стабілізаційна; гарантійна; стимулювальна; контрольна

Основні завдання системи забезпечення інвестиційної безпеки полягають у:

- досягненні та синхронізації і захист інтересів суб'єктів інвестиційних відносин;
- уникненні асиметрії (між інвестиційними попитом і пропозицією, обсягами інвестицій і зростанням ВВП, внутрішніми і іноземними інвестиціями, обсягами і структурою інвестицій в регіонально-галузевому розрізі) інвестиційних процесів і збитків за прийняття необґрунтованих рішень;
- задоволенні інвестиційного попиту суб'єктів господарювання, домогосподарств, галузей господарського комплексу, секторів економіки, регіонів і держави в фінансових і матеріальних ресурсах та об'єктах інтелектуальної власності на рівні, достатньому для повноцінного забезпечення їх життєдіяльності і поступального розвитку;
- оптимізації самофінансування, емісійного, позикового, проектного, бюджетного та венчурного фінансування інвестування інвестицій; забезпечення
- інвестиційної привабливості об'єктів інвестування;
- розробці інвестиційної доктрини, стратегії політики, спрямованих на формування і ефективне використання інвестиційного потенціалу учасників інвестиційних процесів, створення інвестиційних резервів національної економіки, протидію непродуктивному впливу капіталу за межі країни, впровадження цивілізованого режиму інвестицій, забезпечення сприятливого інвестиційного клімату, запобігання викликам і загрозам в інвестиційній сфері і зниження ризиків реалізації інвестиційних проектів;

- розробці стратегії розвитку фінансового ринку, що передбачає скоординований розвиток основних сегментів ринку інвестиційних

Суб'єктами забезпечення ІБ є: Верховна Рада України, Президент України, Рада національної безпеки і оборони України, Кабінет Міністрів України, Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, Міністерство фінансів України, Державна фіскальна служба України, Національний банк України, Антимонопольний комітет України, Національна інвестиційна рада; Офіс супроводу інвестицій при Кабінеті Міністрів України; Урядовий уповноважений з питань інвестицій; Рада експертів та інвесторів України; місцеві органи виконавчої влади; судові органи; комісії із сприяння досудовому врегулюванню спорів з інвесторами, інвестиційний омбудсмен, інвестиційна біржа, економічні агенти в інвестиційній сфері

Основою принципів формування системи забезпечення інвестиційної безпеки є принципи інвестування – граничної ефективності інвестування; комплексної оцінки ефективності капітальних інвестицій; свободи у виборі об'єктів інвестування; адаптаційних витрат; мультиплікатора; прогресуючої спеціалізації; пропорційності; диференційованого інвестування.

Принципи формування й функціонування системи забезпечення інвестиційної безпеки включають:

- неперервність (постійна увага до її формування й функціонування);
- динамічність (постійний поступальний розвиток – підвищення рівня інвестиційної безпеки);
- адаптивність (оперативне внесення необхідних коректив відповідно до сучасних вимог);
- інноваційність (впровадження новітніх способів і методів забезпечення інвестиційної безпеки);
- урегульованість (необхідність визначення відповідальних за забезпечення інвестиційної безпеки та чітка координація їх дій);
- ієрархічність (визначення і дотримання ієрархії складових системи);
- глобалізація (взаємодія між створенням стійкої структури, зумовленої глобалізацією, і посиленням специфічності прояву національної інвестиційної сфери);

- прогнозованість (передбачуваність майбутніх станів системи).

Для забезпечення інвестиційної безпеки та гарантування національних інтересів держави важливим є формування механізму їх реалізації.

Механізм забезпечення інвестиційної безпеки - це система організаційних, економічних, інституційних та правових заходів впливу на формування стану економічного середовища у державі, що стимулює вітчизняних та іноземних інвесторів досягти такого рівня інвестування економіки, який гарантував би її розширене відтворення та захист національних економічних інтересів, а також своєчасне виявлення, попередження та ліквідацію загроз інвестиційній безпеці держави.

Механізм має реалізовуватися на таких засадах:

- розробка відповідної стратегії проведення адекватної економічної політики та забезпечення інвестиційної безпеки;
- визначення об'єктів і наявності необхідних інститутів забезпечення безпеки (суб'єктів);
- визначення та конкретизації національних економічних інтересів; систематизації загроз (внутрішніх і зовнішніх);
- визначення індикаторів та їх порогових значень, які відокремлюють небезпечний стан економіки від безпечного;
- оцінка безпеки на базі порівняння фактичного і прогнозного станів індикаторів з пороговими значеннями;
- застосування засобів, способів і методів забезпечення безпеки;
- розробка стратегії забезпечення інвестиційної безпеки.

Метою механізму забезпечення інвестиційної безпеки є гарантування захисту національних економічних інтересів.

Механізм забезпечення економічної безпеки країни в сучасних умовах – це система організаційно-економічних і правових заходів із запобігання економічним загрозам.

Він включає такі елементи: об'єктивний і всебічний моніторинг розвитку економіки й суспільства з метою виявлення та прогнозування внутрішніх і зовнішніх загроз економічній безпеці;

вироблення порогових, гранично допустимих значень соціально-економічних показників, недотримання яких призводить до нестабільності й соціальних конфліктів; діяльність держави з виявлення та попередження внутрішніх і зовнішніх загроз безпеці.

Механізм забезпечення інвестиційної безпеки сучасні економісти України представляють наступним чином (рис. 8.5).

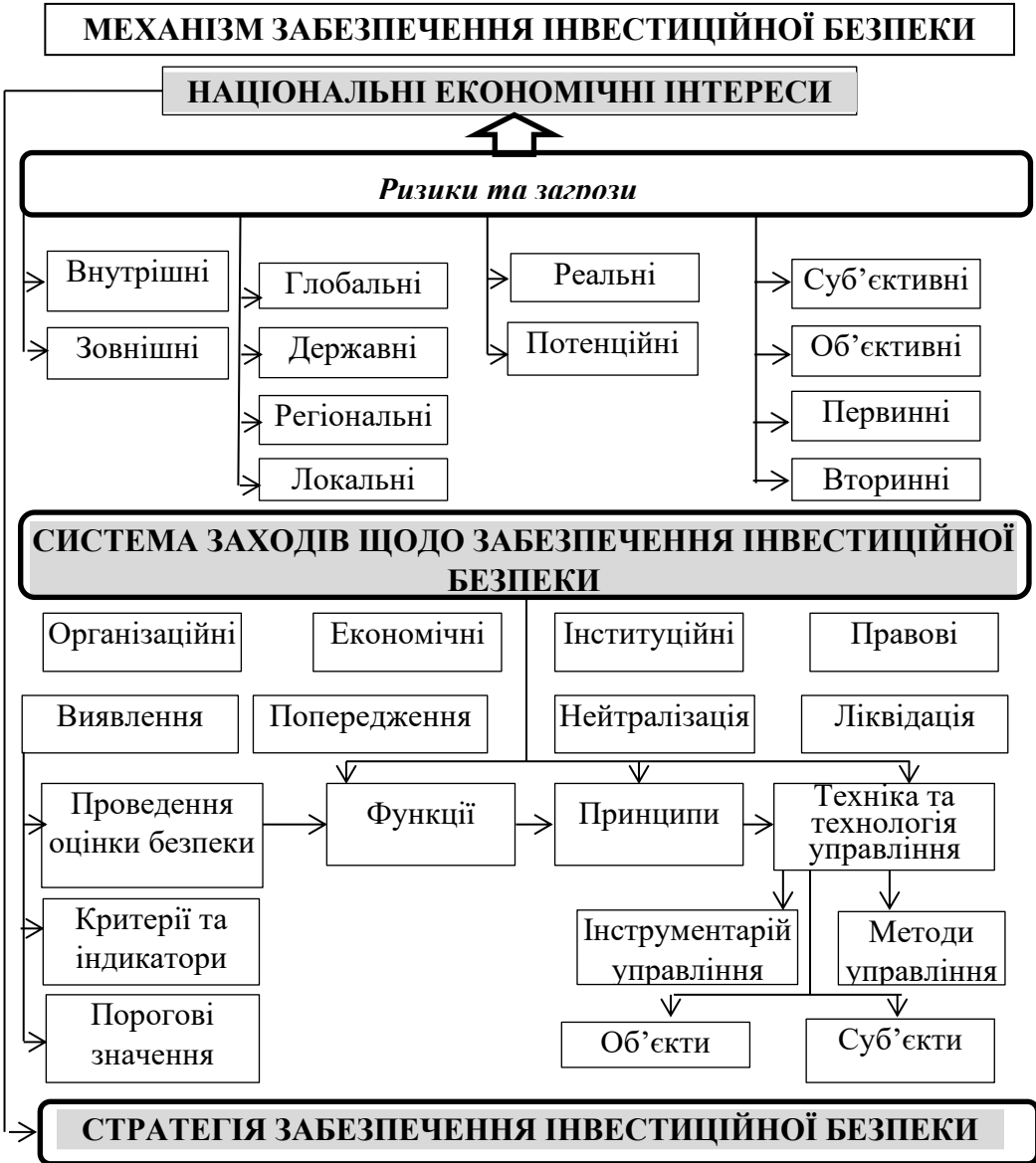

Рис. 8.5. Механізм забезпечення інвестиційної безпеки країни

Основними компонентами механізму забезпечення інвестиційної безпеки є:

- *національні інтереси* (зокрема, інтереси в інвестиційній сфері);
- *загрози як фактори*, що створюють небезпеку реалізації інтересів;
- *система заходів*, спрямованих на усунення загроз, їх передбачення та своєчасне попередження.

Формування методики аналізу якості системи забезпечення інвестиційної безпеки будується на виявленні співвідношень величин, що є економічною оцінкою окремих елементів механізму, в трьох підсистемах («інтереси» – «загрози», «загрози» – «система заходів», «інтереси» – «система заходів»).

Центральною ланкою питань інвестиційної безпеки є стратегічні цілі її забезпечення, а їх важливим аспектом – оцінка ефективності побудови та функціонування механізму забезпечення інвестиційної безпеки.

Стратегічні цілі забезпечення інвестиційної безпеки виражається в ухваленні законів та інших нормативних актів, що регулюють організаційні аспекти функціонування секторів української економіки.

Організаційно-економічний механізм забезпечення інвестиційної безпеки є різномірною ієрархічною системою основних взаємозв'язаних організаційних і економічних елементів та їх видових груп (суб'єктів, об'єктів, принципів, методів та інструментів тощо), а також способів їх взаємодії, у ході та під впливом яких гармонізуються економічні відносини (інтереси) держави, її суб'єктів і суспільства.

Кінцевим результатом забезпечення інвестиційної безпеки є *формування раціональної економічної стратегії* держави щодо інвестиційної діяльності.

Першоосною державного регулювання інвестиційної діяльності є визначення пріоритетів вкладень, тобто спрямування інвестицій у ті сфери і галузі економіки, які забезпечують розширене відтворення, швидку віддачу і підвищення рівня життя громадян.

Основними пріоритетами формування розподілу державних і залучення недержавних інвестицій є:

- економічно обґрунтоване спрямування інвестицій;

- спрямування інвестицій у виробництво товарів народного споживання;
- перехід на ринкові методи регулювання інвестицій;
- фінансування проектів пайовою участю держави або за рахунок фінансових інвестицій;

Світова практика інвестиційних процесів вирізняє два типи державної інвестиційної політики: *пасивну та активну*.

Пасивна політика полягає в застосуванні державою методів переважно правового та економічного характеру із обмеженням безпосереднього адміністративного втручання в інвестиційні процеси до мінімуму, навпаки, у разі **активної політики** держава широко застосовує всі доцільні і досяжні для неї методи і часто сама стає інвестором.

У певних ситуаціях і для певних суб'єктів управління, виходячи із обставин фінансово-економічної кризи, більш ефективними можуть бути активні методи, в інших – пасивні, але, найчастіше – їх варіювання відбувається у зв'язку зі змінами характеру розгортання кризових явищ.

Цінність інвестиційної безпеки країни та її ключове значення проявляється в тому, що за допомогою інвестицій, як власних, так і залучених, відбувається стимулювання економічного стійкого зростання, більш того, вони зменшують рівень безробіття в країні, приносять новітні технології, ноу-хау, передовий управлінський досвід, сприяють інноваційному розвитку, підвищують конкурентоспроможність національних товарів і країни загалом.

8.3. Критерії та індикатори оцінки інвестиційної безпеки

Інвестиційна безпека держави має як якісні, так й кількісні критерії оцінки. Вона досягається за умов дотримання граничної норми інвестування, здійснення розширеного відтворення основного капіталу, підтримання конкурентоспроможності національної економіки, гарантування зростання ВВП, створення стратегічних резервів, відновлення природних ресурсів тощо.

В Україні розроблені Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки, які включають в себе таку складову як інноваційно-інвестиційна безпека. Методичні рекомендації для прийняття управлінських рішень щодо аналізу, запобігання та

попередження реальних і потенційних загроз національним інтересам, зокрема у сфері інвестування. Кількісні критерії безпечного стану економічної сфери не можуть перевищувати (або бути меншими) порогових індикаторів цієї сфери.

Сучасна методика базується на комплексному аналізі індикаторів інвестиційної безпеки та її інтегральної оцінки.

Для визначення сучасного стану інвестиційної безпеки та формування її прогнозу необхідно скористатися алгоритмом наведеним на рис. 8.6.

Алгоритм визначення інтегрального рівня показників інвестиційної безпеки

Рис. 8.6. Алгоритм моніторингу та визначення інтегрального рівня показників інвестиційної безпеки

1. Формування переліку індикаторів інвестиційної безпеки

Згідно Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України до індикаторів інвестиційної безпеки належать:

1. Валове нагромадження основного капіталу, % ВВП;
2. Відношення вартості нововведених основних засобів до обсягу капітальних інвестицій, %;
3. Інтегральний індекс інвестиційної сприятливості бізнес-середовища, %;
4. Відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій до ВВП, %;
5. Відношення кредитів, наданих нефінансовим корпораціям та домашнім господарствам на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості (кумулятивно, скореговані на курсову різницю), % ВВП;
6. Розмір економіки України, % до світового ВВП;

2. Розрахунок індикаторів інвестиційної безпеки

У таблиці 8.3 наведено вхідні дані для розрахунку індикаторів інвестиційної безпеки країни за 2019-2021 рр.

Таблиця 8.3

Вхідні дані для розрахунку індикаторів інвестиційної безпеки країни за 2019-2021 рр.

Показник	2019	2020	2021
1	2	3	4
Номинальний ВВП (млн грн)	3 974 564	4 194 102	5 459 574
Валове нагромадження основного капіталу (349рн. 349рн.)	700 617	564 315	719 771
Вартість нововведених основних засобів (млн грн)	437 694,6	376 384,2	361 788,1
Обсяг капітальних інвестицій (млн грн)	623 978,9	508 217,0	673 899,3
Індекс легкості ведення бізнесу, %	63	66	-
Індекс інвестиційної привабливості, %	59	48	54,6
Очікування сільськогосподарських підприємств щодо перспектив розвитку їх ділової активності, %	4,1	5	12,6
Очікування промислових підприємств щодо перспектив розвитку їх ділової активності, %	-1,4	-3,3	0,3

Продовження табл.8.3

1	2	3	4
Очікування будівельних підприємств щодо перспектив розвитку їх ділової активності, %	-0,5	-10,3	-0,1
Очікування торговельних підприємств щодо перспектив розвитку їх ділової активності, %	13,8	6,8	8,2
Очікування підприємств сфери послуг щодо перспектив розвитку їх ділової активності, %	7,7	-5,1	0,8
Прямі іноземні інвестиції, млн дол США	5 212	-950	6 885
Офіційний курс гривні щодо іноземних валют (середній за період):			
- дол США	25,85	26,96	27,29
- євро	28,95	30,79	32,31
Кредити, надані нефінансовим корпораціям, у розрізі валют, млн у. о.:			
- у грн	426 514	409 517	484 060
- у дол США	244 195	224 850	199 014
- у євро	73 714	89 738	69 221
інші валюти	224	52	29
Кредити, надані домогосподарствам, у розрізі валют, млн у. о.:			
- у грн	158 339	157 589	205 685
- у дол США	14 418	12 077	7 914
- у євро	503	525	283
інші валюти	441	528	253
Номинальний ВВП світу (млн дол США)	87 650 000	85 120 000	96 530 000

Користуючись Методичними рекомендаціями щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, проведемо розрахунки індикаторів інвестиційної безпеки України за 2019-2021 рр. Методологія розрахунку індикаторів наведена в таблиці 8.4.

Проведемо розрахунок кожного з індикаторів на основі вхідних даних за допомогою формул, описаних у табл. 8.4 на прикладі індикаторів за 2019 рік:

1) I_1 – Валове нагромадження основного капіталу

Відповідно до формули (табл. 8.4) розраховуємо I_1 у 2019 році:

$$I_1 2019 = \left(\frac{700617}{3974564} \right) \times 100\% = 17,6$$

Таблиця 8.4

Методологія розрахунку індикаторів інвестиційної безпеки

Індикатор		Формула
I ₁	Валове нагромадження основного капіталу	(валове нагромадження основного капіталу у фактичних цінах/ ВВП номінальний)*100%
I ₂	Відношення вартості нововведених основних засобів до обсягу капітальних інвестицій	(вартість нововведених основних засобів/обсяг капітальних інвестицій)*100%
I ₃	Інтегральний індекс інвестиційної сприятливості бізнес-середовища	(індекс легкості ведення бізнесу + індекс інвестиційної привабливості + індекс поточного фінансово-економічного стану підприємств України, що відповідає середньому значенню очікування підприємств різних галузей щодо перспектив розвитку їх ділової активності)/3
I ₄	Відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій до ВВП	((прямі іноземні інвестиції * офіційний курс гривні до долара США (середній за період)/ВВП номінальний)*100%
I ₅	Відношення кредитів, наданих нефінансовим корпораціям та домашнім господарствам на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості (кумулятивно, скореговані на курсову різницю)	((кредити, надані нефінансовим корпораціям у грн на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості (залишки коштів на кінець періоду) + кредити, надані домашнім господарствам у грн на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості (залишки коштів на кінець періоду))+((кредити, надані нефінансовим корпораціям у дол США+ кредити, надані домашнім господарствам у дол США)/ темп зростання середнього курсу гривні до долара США)+((кредити, надані нефінансовим корпораціям у євро+ кредити, надані домашнім господарствам у євро)/ темп зростання середнього курсу гривні до євро)/ ВВП номінальний)*100%
I ₆	Розмір економіки України у відсотках до світового ВВП	((ВВП номінальний/офіційний курс гривні до долара США (середній за період))/світовий ВВП)*100%

2) I_2 – Відношення вартості нововведених основних засобів до обсягу капітальних інвестицій

Відповідно до формули (табл. 8.4) розраховуємо I_2 у 2019 році:

$$I_2 2019 = \left(\frac{437694,6}{623978,9} \right) \times 100\% = 70$$

3) I_3 – Інтегральний індекс інвестиційної сприйнятливості бізнес-середовища

Відповідно до формули (табл. 8.4) розраховуємо I_3 у 2019 році:

$$I_3 2019 = \frac{63 + 59 + \left(\frac{4,1 - 1,4 - 0,5 + 13,8 + 7,7}{5} \right)}{3} = 42,2$$

4) I_4 – Відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій до ВВП

Відповідно до формули (табл. 8.4) розраховуємо I_4 у 2019 році:

$$\frac{\text{ЧПІ}}{\text{ВВП}} = \frac{5212 \times 25,85}{3974564} \times 100\% = 3,4\%$$

5) I_5 – Відношення кредитів, наданих нефінансовим корпораціям та домашнім господарствам на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості (кумулятивно, скореговані на курсову різницю) розраховуємо за формулою:

$$\frac{K_p}{\text{ВВП}} = \frac{((K_{\text{нк грн}} + K_{\text{дг грн}}) + \left(\frac{K_{\text{нк дол США}} + K_{\text{дг дол США}}}{\text{Тр}_{\text{дол США}}^{\text{грн}}} \right) + \left(\frac{K_{\text{нк євро}} + K_{\text{дг євро}}}{\text{Тр}_{\text{євро}}^{\text{грн}}} \right) + (K_{\text{нк інш}} + K_{\text{дг інш}}))}{\text{ВВП}_{\text{н}}} \times 100\%$$

Відповідно до формули (табл.9.4) розраховуємо I_5 у 2019 році:

$$I_5 = \frac{(158339 + 426514) + \left(\frac{14418 + 244195}{\frac{25,84}{27,20}} \right) + \left(\frac{503 + 73714}{\frac{28,95}{32,14}} \right) + (441 + 224)}{3974564} \times 100\% = 23,7$$

6) I_6 – Розмір економіки України у відсотках до світового ВВП

Відповідно до формули (табл. 8.4) розраховуємо I_6 у 2019 році:

$$I_6 = \frac{\frac{3974564}{25,85}}{87\,650\,000} \times 100\% = 0,17$$

Таким же методом розраховуємо індикатори для 2020 та 2021 років та проводимо аналіз відповідності значення індикаторів до їх оптимальних значень (табл. 8.5).

Таблиця 8.5

Індикатори інвестиційної безпеки України за 2019-2021 рр.

Індикатор	2019	2020	2021	Оптимальне значення	Критичне значення
(I ₁) Валове нагромадження основного капіталу, % ВВП	17,6	13,5	13,2	30	18
(I ₂) Відношення вартості нововведених основних засобів до обсягу капітальних інвестицій, %;	70	74	53,7	85	55
(I ₃) Інтегральний індекс інвестиційної сприятливості бізнес-середовища, %	42,2	37,5	30	90	50
(I ₄) Відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій до ВВП, %;	3,4	-0,6	3,4	7	4
(I ₅) Відношення кредитів, наданих нефінансовим корпораціям та домашнім господарствам на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості (кумулятивно, скореговані на курсову різницю), % ВВП	23,7	20,9	17,6	25	10
(I ₆) Розмір економіки України, % до світового ВВП	0,17	0,18	0,21	2,5	0,15

*Сірим позначено значення індикаторів, що є меншими за критичне.

3. Нормування індикаторів інвестиційної безпеки

Для здійснення нормування індикаторів необхідно скористатися формулами, що наведені в Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України та відповідними значенням для нормування (табл. 8.6).

L (ліва частина) – для індикаторів, які є стимуляторами, нормування відбувається за критеріями лівої частини. R (права частина) – для індикаторів, які є дестимуляторами, нормування відбувається за критеріями правої частини

Таблиця 8.6

Значення індикаторів для нормування

Індикатор	Характеристичні значення індикаторів				
Стимулятори	$X_{кр}^L$	$X_{неб}^L$	$X_{нездв}^L$	$X_{здв}^L$	$X_{опт}^L$
I_1	18	20	23	25	30
I_2	55	65	70	75	85
I_3	50	60	70	80	90
I_4	4	4,5	5	6	7
I_5	10	13	15	20	25
I_6	0,15	0,2	0,5	1,5	2,5
Дестимулятори	$X_{опт}^R$	$X_{здв}^R$	$X_{нездв}^R$	$X_{неб}^R$	$X_{кр}^R$
I_5	30	50	60	70	80

Унаслідок того, що індикатор за типом А до певного значення є стимулятором, а в разі подальшого його збільшення є дестимулятором, нормування такого індикатора потребує поєднання розрахунків за типом С (яка є стимулятором) та за типом В (що є дестимулятором).

В інтервалі між лівою та правою частинами оптимальних значень індикатора нормалізоване значення дорівнює 1.

Нормування індикатора за типом С здійснюється за формулою 8.1:

$$y_{ij} = \begin{cases} 0,2 \exp\left(\frac{x_{ij} - x_{кр}}{n_i}\right), x_{ij} < 0 \cap x_{ij} < x_{кр} \\ 0,2 \frac{x_{ij}}{x_{кр}}, 0 < x_{ij} < x_{кр} \\ 0,2 + 0,2 \frac{(x_{ij} - x_{кр})}{(x_{неб} - x_{кр})}, x_{кр} \leq x_{ij} < x_{неб} \\ 0,4 + 0,2 \frac{(x_{ij} - x_{неб})}{(x_{нездв} - x_{неб})}, x_{неб} \leq x_{ij} < x_{нездв} \\ 0,6 + 0,2 \frac{(x_{ij} - x_{нездв})}{(x_{здв} - x_{нездв})}, x_{нездв} \leq x_{ij} < x_{здв} \\ 0,8 + 0,2 \frac{(x_{ij} - x_{здв})}{(x_{опт} - x_{здв})}, x_{здв} \leq x_{ij} < x_{опт} \\ 1, x_{опт} \leq x_{ij} \end{cases} \quad (8.1)$$

Де x_{ij} – значення і-о індикатора в період j;

y_{ij} – нормоване значення індикатора x_{ij}

Нормування індикатора за типом В здійснюється за формулою 8.2.

$$y_{ij} = \begin{cases} 1, & x_{ij} < x_{\text{опт}} \\ 0,8 + 0,2 \frac{(x_{\text{здв}} - x_{ij})}{(x_{\text{здв}} - x_{\text{опт}})}, & x_{\text{опт}} \leq x_{ij} < x_{\text{здв}} \\ 0,6 + 0,2 \frac{(x_{\text{нездв}} - x_{ij})}{(x_{\text{нездв}} - x_{\text{здв}})}, & x_{\text{здв}} \leq x_{ij} < x_{\text{нездв}} \\ 0,4 + 0,2 \frac{(x_{\text{неб}} - x_{ij})}{(x_{\text{неб}} - x_{\text{нездв}})}, & x_{\text{нездв}} \leq x_{ij} < x_{\text{неб}} \\ 0,2 + 0,2 \frac{(x_{\text{кр}} - x_{ij})}{(x_{\text{кр}} - x_{\text{неб}})}, & x_{\text{неб}} \leq x_{ij} < x_{\text{кр}} \\ 0,2 \frac{x_{\text{кр}}}{x_{ij}}, & x_{ij} \geq x_{\text{кр}} \end{cases} \quad (8.2)$$

Використовуючи значення індикаторів валютної безпеки наведених у таблиці 8.6 та формулу 8.2 здійснимо нормування. Нормовані значення вищезгаданих індикаторів відображено у таблиці 8.7.

Таблиця 8.7

Нормовані значення індикаторів інвестиційної безпеки за 2019-2021 рр.%

Рік	Розрахунок індикатора	нормованого значення	Нормоване значення
1		2	3
Валове нагромадження основного капіталу – тип С			
2019		0,2*(17,6/18)	0,1956
2020		0,2*(13,5/18)	0,15
2021		0,2*(13,2/18)	0,1467
Відношення вартості нововведених основних засобів до обсягу капітальних інвестицій – тип С			
2019		(0,6+0,2)*((70,1-70)/(80-70))	0,008
2020		(0,6+0,2)*((74-70)/(80-70))	0,32
2021		0,2*(53,7/55)	0,1953

Продовження табл. 8.7

1	2	3
Інтегральний індекс інвестиційної сприйнятливості бізнес- середовища – тип С		
2019	0,2*(42,2/50)	0,1688
2020	0,2*(37,5/50)	0,15
2021	0,2*(30/50)	0,12
Відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій до ВВП – тип С		
2019	0,2*(3,4/4)	0,17
2020	0,2*([-0,6-4]/1)	0,92
2021	0,2*(3,4/4)	0,17
Відношення кредитів, наданих нефінансовим корпораціям та домашнім господарствам на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості (кумулятивно, скореговані на курсову різницю) – тип А		
2019	(0,8+0,2)*((23,7-20)/(25-20))	0,74
2020	(0,8+0,2)*((20,9-20)/(25-20))	0,18
2021	(0,6+0,2)*((17,6-15)/(20-15))	0,416
Розмір економіки України у відсотках до світового ВВП – тип С		
2019	(0,2+0,2)*((0,17-0,15)/(0,2-0,15))	0,16
2020	(0,2+0,2)*((0,18-0,15)/(0,2-0,15))	0,24
2021	(0,4+0,2)*((0,21-0,2)/(0,5-0,2))	0,019

4. Визначення вагових коефіцієнтів

Відповідно до Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, вагові коефіцієнти визначають ступінь внеску кожного показника в інтегральний індекс безпеки (табл. 8.8).

5. Розрахунок інтегрального показника інвестиційної безпеки країни

Для розрахунку інтегрального показника інвестиційної безпеки використаємо формулу 8.3:

$$I_m = \sum_{i=1}^n d_i y_i, \quad (8.3)$$

де I_m – агрегований показник/субіндекс m -ї сфери економічної безпеки, де $m = (1, 2, 3 \dots 9)$;

d_i – ваговий коефіцієнт, що визначає ступінь внеску i -го

показника в інтегральний індекс складової економічної безпеки;
 y_i – нормалізована оцінка i -го індикатора.

Таблиця 8.8

Вагові коефіцієнти індикаторів інвестиційної безпеки України

№	Індикатор стану інвестиційної безпеки	Значення вагового коефіцієнта
1.	Валове нагромадження основного капіталу	0,0807
2.	Відношення вартості нововведених основних засобів до обсягу капітальних інвестицій	0,0715
3.	Інтегральний індекс інвестиційної сприятливості бізнес- середовища	0,0771
4.	Відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій до ВВП	0,0727
5.	Відношення кредитів, наданих нефінансовим корпораціям та домашнім господарствам на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості (кумулятивно, скореговані на курсову різницю)	0,0747
6.	Розмір економіки України, % до світового ВВП	0,0658

Відповідно до вищенаведеної формули розрахуємо інтегральний показник інвестиційної безпеки.

$$\begin{aligned}
 \text{ІБ } 2019 &= (0,1956 \times 0,0807 + 0,008 \times 0,0715 + 0,1688 \times 0,0771 \\
 &+ 0,17 \times 0,0727 + 0,74 \times 0,0747 + 0,16 \times 0,0658) \times 100\% \\
 &= 10,74\%
 \end{aligned}$$

Таким же методом розраховуємо показники ІБ за 2020-2021 рр. Розрахований рівень інвестиційної безпеки України за 2019-2021 рр. подано в таблиці 8.9 та продемонстровано його динаміку на рисунку 8.7.

Проаналізувавши рівень інвестиційної безпеки України, можна спрогнозувати яким він буде у 2022 – 2024 рр. Для розрахунку використовуємо метод динамічного ряду, що включає в себе послідовність показників, які характеризують зміну показників у часі.

Таблиця 8.9

**Інтегральний показник інвестиційної безпеки України,
2019-2021 рр.**

	2019	2020	2021
Інтегральний індекс інвестиційної безпеки, %	10,74	26,38	7,95

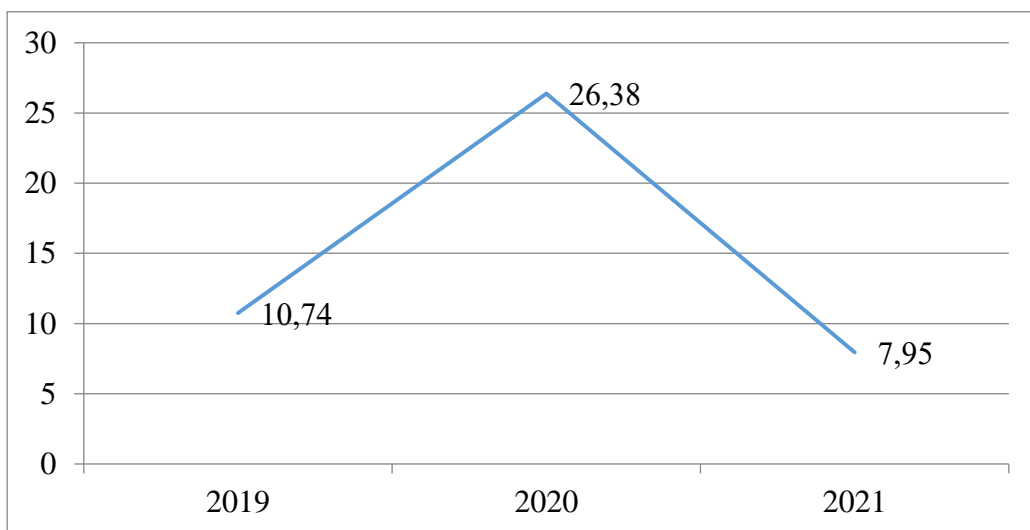

Рис. 8.7. Рівень інвестиційної безпеки країни 2019-2021 рр., %

6. Розрахунок прогностичних показників

Основним аналітичним показником динамічного ряду, що застосовується для прогнозування значень показників є середній коефіцієнт зростання.

Середній коефіцієнт зростання розраховується за наступною формулою:

$$k = \sqrt[n-1]{\frac{x_n}{x_0}}, \quad (8.4)$$

де x_n – кінцеве значення динамічного ряду;

x_0 – початкове значення динамічного ряду;

n – кількість показників динамічного ряду.

На основі таблиці 8.7 розрахуємо коефіцієнт зростання та прогностичні показники на 2022 – 2024 рр. та їх значення занесемо у табл. 8.10.

Таблиця 8.10

**Прогнозоване значення нормованих значень індикаторів
інвестиційної безпеки України, 2022-2024 рр.**

	Індикатор	Коефіцієнт зростання	2022	2023	2024
I₁	Валове нагромадження основного капіталу, % ВВП	0,87	0,1276	0,1110	0,0966
I₂	Відношення вартості нововведених основних засобів до обсягу капітальних інвестицій, %;	4,9	0,9569	4,68	22,932
I₃	Інтегральний індекс інвестиційної сприятливості бізнес-середовища, %	0,84	0,1008	0,0847	0,0711
I₄	Відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій до ВВП, %;	1	0,17	0,17	0,17
I₅	Відношення кредитів, наданих нефінансовим корпораціям та домашнім господарствам на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості (кумулятивно, скореговані на курсову різницю), % ВВП	0,74	0,3078	0,2278	0,1686
I₆	Розмір економіки України, % до світового ВВП	0,34	0,0064	0,0022	0,0007

Розглянемо на прикладі валового нагромадження основного капіталу спосіб розрахунку коефіцієнту зростання та прогнозованого показника на 2022 рік:

$$1) \quad K = \sqrt[3-1]{\frac{0,1467}{0,1956}} = 0,87$$

$$2) \quad H(\text{ВНок}) 2022 = 0,1467 \times 0,87 = 0,1276$$

Далі розраховуємо прогнозований рівень валютної безпеки України на 2022 – 2024 роки за формулою 8.3 на основі вищенаведених даних з таблиці:

$$\begin{aligned} \text{ІБ } 2022 &= (0,1276 \times 0,0807 + 0,9569 \times 0,0715 + 0,1008 \times 0,0771 \\ &+ 0,17 \times 0,0727 + 0,3078 \times 0,0747 + 0,0064 \times 0,0658) \\ &\times 100\% = 12,58\% \end{aligned}$$

Таким же методом розраховуємо показники ІБ за 2023-2024 рр. У табл. 8.11 та на рис. 8.8 наведено прогнозовані значення інтегрального показника та динаміку прогнозованого рівня інвестиційної безпеки України за 2022-2024 рр.

Таблиця 8.11

Прогнозований інтегральний показник інвестиційної безпеки України, 2022-2024 рр.

	2022	2023	2024
Інтегральний індекс інвестиційної безпеки, %	12,58	37,67	166,8

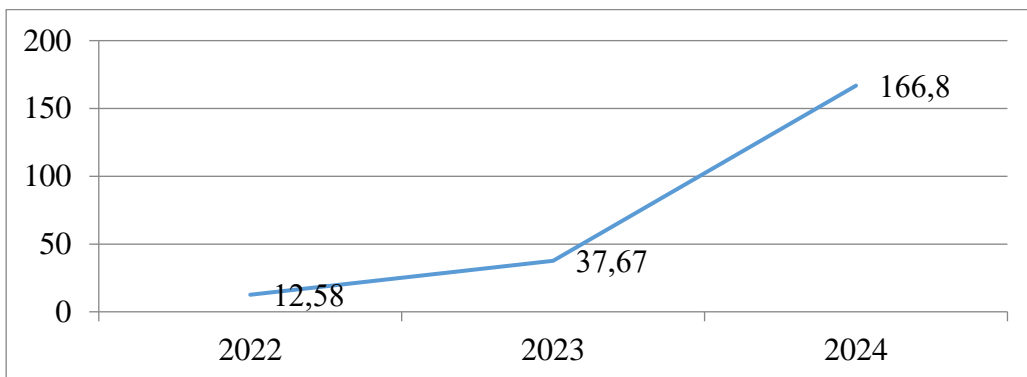

Рис. 8.8. Прогнозований рівень інвестиційної безпеки країни 2022-2024 рр., %

7. SWOT-аналіз

На основі проведеного дослідження представлено SWOT-аналіз валютної безпеки країни (рис. 8.9).

У списку сильних сторін та можливостей проставляються тільки позитивні оцінки (якщо «5» – відповідний сильний фактор має найвищий рівень, а якщо «1» – найнижчий).

Слабкі сторони і загрози оцінюються за тим самим принципом, тільки максимум – для негативних значень (якщо «5» – найвищий негативний рівень впливу, якщо «1» – цей фактор слабкості практично невластивий).

<p>СИЛЬНІ СТОРОНИ (+16)</p> <p>(+4) Значний ресурсний та інтелектуальний потенціал;</p> <p>(+4) Вдале географічне розташування на перетині міжнародних торговельних кордонів;</p> <p>(+3) Сприятливі природно-кліматичні умови;</p> <p>(+3) Кваліфікована робоча сила;</p> <p>(+2) Наявність інвестиційно-привабливих проектів.</p>	<p>СЛАБКІ СТОРОНИ (-10)</p> <p>(-4) Непрозорість ринку, високий рівень тінізації економіки та монополізація ринку, що створює перешкоди для іноземних інвесторів;</p> <p>(-3) Проблематичність залучення інвестицій через високі ризики;</p> <p>(-3) Незадовільний технічний стан доріг, застарілі виробничі потужності.</p>
<p>МОЖЛИВОСТІ (+18)</p> <p>(+4) Пошук іноземними інвесторами нових об'єктів інвестування внаслідок глобалізаційних процесів;</p> <p>(+4) Переоснащення вітчизняного виробництва;</p> <p>(+3) Вступ України до Європейського союзу;</p> <p>(+2) Удосконалення інфраструктури;</p> <p>(+2) Формування сприятливого інвестиційного клімату.</p>	<p>ЗАГРОЗИ (-13)</p> <p>(-4) Важка прогнозованість рівня інфляції через нестабільність економіки;</p> <p>(-4) Ескалація війни;</p> <p>(-3) Відтік кваліфікованих кадрів;</p> <p>(-2) Погіршення індексу інвестиційної привабливості.</p>

Рис. 8.9. SWOT-аналіз інвестиційної безпеки країни

Щодо іноземного інвестування, то характерними індикаторами рівня інвестиційної безпеки є частка іноземних інвестицій у загальному обсязі інвестицій країни та притік прямих іноземних інвестицій у розрахунку на одну особу. Щодо окремого інвестиційного проекту, то найбільш вживаним є показник частки бюджетних коштів (чи приватних інвестованих коштів) у вартості інвестиційного проекту, яка не повинна бути нижчою 35%.

За результатами проведених досліджень додаткові індикатори інвестиційної безпеки України наведена у табл. 8.12.

Таблиця 8.12

Індикатори інвестиційної безпеки України та їх порогові значення

Показники	Одиниця виміру	Порогове значення
Притік прямих іноземних інвестицій	млрд. дол.США	≥ 10
Притік прямих іноземних інвестицій на душу населення	дол. США	$\geq 200-500$
Притік прямих іноземних інвестицій відносно ВВП	%	≥ 6
Інвестиції в основний капітал відносно ВВП	%	≥ 25

Для порівняння основні індикатори інвестиційної безпеки у країнах Євросоюзу наведено у табл. 8.13.

Таблиця 8.13

Індикатори інвестиційної безпеки у країнах Євросоюзу

Показники	Середнє значення (EU-27)	Середнє значення (Єврозона)	Середньоквадратичне відхилення (EU-27)
Інвестування за інституційними секторами			
Загалом, % до ВВП	20,44	20,87	3,24
Державні інвестиції з усіх бюджетів, % до ВВП	2,52	2,55	0,91
Державні інвестиції з державного бюджету, % до ВВП	2,51	2,53	0,88
Бізнес-інвестиції, % до ВВП	11,67	11,62	3,38
Інвестиції домогосподарств, % до ВВП	6,12	6,59	1,76

У світовій практиці для оцінки рівня інвестиційної безпеки розраховують індекс інвестиційної безпеки, що характеризує рівень стійкості економічної системи країни щодо залучення та освоєння інвестицій, які спрямовуються на забезпечення розширеного відтворення.

Цей індекс визначається на основі оцінки 16 показників, які характеризують інвестиційну активність, інвестиційний клімат, стан економічного розвитку, інвестиційні ризики та очікування інвесторів (табл. 8.14).

Таблиця 8.14

Показники рівня інвестиційної безпеки держави, які використовують для розрахунку індексу інвестиційної безпеки

Категорії показників	Питома вага	Показники
Інвестиційна активність	1	Притік прямих іноземних інвестицій за останній рік (абсолютне значення, у % до ВВП, на душу населення) Притік прямих іноземних інвестицій за останні три роки (абсолютне значення, у % до ВВП, на душу населення) Експорт прямих інвестицій (абсолютне значення, у % до ВВП, на душу населення) Інвестиції в основний капітал (у % до ВВП)
Інвестиційний клімат	0,8	Індекс корупції Індекс економічної свободи Індекс глобальної конкурентоспроможності Індекс легкості ведення бізнесу
Стан економічного розвитку	0,6	Темпи зростання ВВП Темпи інфляції Стан платіжного балансу
Суверенний кредитний рейтинг	0,5	Кредитний рейтинг Moody's Кредитний рейтинг Standard & Poor's Кредитний рейтинг Fitch
Очікування інвесторів	0,5	Дослідження інвестиційних перспектив UNCTAD Індекс довіри прямих іноземних інвестицій A.T. Kearney

Найбільш критичними зонами в області забезпечення інвестиційної безпеки України здебільшого є значне падіння ВВП, високий рівень інфляції, низький суверенний кредитний рейтинг, високий рівень корупції.

8.4. Загрози інвестиційній безпеці держави та страхування інвестиційних ризиків

Одним із найважливіших компонентів аналізу й управління інвестиційною безпекою є аналіз загроз, динаміки їхнього нагромадження та оцінка ступеня їхнього впливу. Загроза є найвищим ступенем імовірності перетворення небезпеки з можливості на дійсність, висловленим наміром одних суб'єктів завдати шкоди іншим, демонстрацією готовності здійснити насилля для заподіяння шкоди.

Загрози розрізняють за кількісними та якісними характеристиками, джерелами їх виникнення, рівнем інтенсивності впливу тощо. Масштабність загроз визначається сферою їх поширення (кількісні параметри території, населення, виробництва), а інтенсивність – темпами та обсягами спричинених негативних змін.

Загрози діють у відповідній сфері національних інтересів, але негативний вплив їх поширюється на інші національні інтереси. Проте існують і такі загрози, які можуть одночасно впливати на значну кількість національних інтересів.

До основних загроз, які прямо чи опосередковано впливають на інвестиційну безпеку, належать такі:

- зниження інвестиційної та інноваційної активності (скорочення науково-технічного та технологічного потенціалу, досліджень на стратегічно важливих напрямках інноваційного розвитку);
- ослаблення системи державного регулювання і контролю у сфері економіки через зниження професійного рівня суб'єктів прийняття рішень, поширення корупції в органах державної влади, організованої злочинної діяльності, що призводить до «тінізації» національної економіки;
- критичний стан основних виробничих фондів у провідних галузях промисловості, агропромислового комплексу, системах життєзабезпечення;
- недостатні темпи відтворювальних процесів та подолання структурної деформації в економіці;
- неефективність антимонопольної політики та механізмів державного регулювання природних монополій, що ускладнює створення конкурентного середовища в економіці;
- критична залежність національної економіки від кон'юнктури зовнішніх ринків, низькі темпи розширення

- внутрішнього ринку;
- нестабільність у правовому регулюванні податкових відносин;
- зростання кредитних, ринкових та інвестиційних ризиків;
- істотна боргова залежність держави, критичні обсяги державних зовнішнього і внутрішнього боргів;
- кризові явища в глобальній економіці та на рівні національної економіки окремих країн, спричинені наслідками військових дій та COVID-19.

Основне завдання інвестиційної безпеки країни полягає у своєчасному виявленні тенденцій зменшення потоку інвестицій у реальний сектор економіки, щоб своєчасно вжити превентивних заходів регулювання цих загроз.

Види загроз інвестиційній безпеці на різних рівнях управління ними представлено на рис. 8.10.

До типових загроз інвестиційній безпеці держави можна віднести:

- політична нестабільність;
- недосконала законодавчо-нормативна база;
- відсутність інвестиційної стратегії;
- високі інвестиційні ризики;
- зменшення частки прибутку у джерелах фінансування інвестицій;
- загострення платіжної та бюджетної кризи;
- відсутність кваліфікованої підготовки фахівців;
- відсутність дієвої системи страхування іноземних інвестицій.

Важливе значення в забезпеченні інвестиційної сфери має повне й оперативне виявлення загроз.

Класифікацію загроз інвестиційної безпеки держави за різними класифікаційними ознаками представлено на рис. 8.11.

Всі означені загрози інвестиційній діяльності держави відповідно проблем забезпечення інвестиційної безпеки можна поділити на три блоки:

1. інвестиційної діяльності (інвестиційний клімат й інвестиційний потенціал);

<p style="text-align: center;">МАКРОРІВЕНЬ</p> <ul style="list-style-type: none">• політична нестабільність;• макроекономічна нестабільність;• відсутність інвестиційної стратегії та тактичних завдань• недосконала законодавчо-нормативна база в сфері інвестиційної діяльності• недосконалість монетарної політики, банківської системи та фондового ринку;• неефективність бюджетної, податкової, митної, боргової та валютної політики держави;• інституційна слабкість державного регулювання економіки;• просторова гетерогенність економічного розвитку, інвестиційної активності загалом та іноземних інвесторів зокрема.
<p style="text-align: center;">МЕЗОРІВЕНЬ</p> <ul style="list-style-type: none">• слабкість і нерозвиненість міжрегіональних коопераційних зв'язків;• зниження ефективності використання регіонального економічного потенціалу, що проявляється через:• повільність структурно-інноваційних зрушень;• зростання рівня монополізації регіональних ринків;• скорочення податкової бази;• повільна реалізація реформи публічного управління;• декларативний характер та зниження ефективності реалізації регіональних програм розвитку;• неефективність дотаційних і субвенційних механізмів подолання соціально-економічної відсталості території.
<p style="text-align: center;">МІКРОРІВЕНЬ</p> <ul style="list-style-type: none">• непривабливість інвестування у реальний сектор економіки та зростання тенденції до квазіінвестиційної діяльності;• високий рівень ризикованості інвестиційних проектів;• високий рівень монополізації на окремих ринках;• обмеженість доступу до фінансових ресурсів;• зниження технологічного рівня виробництва та рівня його інноваційності;
<p style="text-align: center;">НАНОРІВЕНЬ</p> <ul style="list-style-type: none">• зниження чисельності населення як потенційних суб'єктів формування внутрішнього інвестиційного потенціалу;• рівня доходу домогосподарств;• звуження можливостей домогосподарств перетворити заощадження в інвестиційний ресурс

Рис. 8.10. Види загроз інвестиційній безпеці на різних рівнях управління

Джерело	<ul style="list-style-type: none"> •внутрішні (макро-, мезо-, мікроекономічні) •зовнішні (геополітичні, гео економічні)
Характер спрямування	<ul style="list-style-type: none"> •прямі •опосередковані
Термін дії	<ul style="list-style-type: none"> •коротко-, середньо-, довгострокові
Рівень збитків	<ul style="list-style-type: none"> •помірні, великі, аномальні, руйнівні, критичні, катастрофічні
Причинно-наслідкові зв'язки	<ul style="list-style-type: none"> •первинні, вторинні
Прогнозованість	<ul style="list-style-type: none"> •прогнозовані, непрогнозовані
Контроль	<ul style="list-style-type: none"> •контрольовані, неконтрольовані
Складність	<ul style="list-style-type: none"> •однорідні, різнопланові
Ступінь очевидності	<ul style="list-style-type: none"> •видимі, латентні
Об'єкти впливу	<ul style="list-style-type: none"> • на інвестиційну сферу, інвестиційний процес, інвестиційний проєкт

Рис. 8.11. Класифікація загроз інвестиційної безпеки

- інвестиційної сфери (динаміка інвестиційної діяльності на різних рівнях, баланс інтересів її суб'єктів, керованість процесів);
- реалізації інвестицій (захист прав суб'єктів інвестиційної сфери, її криміналізація, корупційна складова, недобросовісна конкуренція в інвестиційній сфері).

Інвестиційною небезпекою на рівні корпорацій та господарюючих суб'єктів є їх кризовий фінансово-економічний стан, що ідентифікується збитками великого масштабу, втратою конкурентоспроможності, порушенням ефективного режиму господарської діяльності. Політична нестабільність, військові дії, негативний вплив кримінальних структур і бюрократичного апарату,

різкі коливання валютних курсів, неефективна податкова і митна політика, непередбачуваність змін в національному законодавстві також ідентифікуються економістами як загрози інвестиційній безпеці на рівні країни.

До основних загроз інвестиційної діяльності відносять:

- неоднорідність інвестиційного простору;
- низький рівень прямих іноземних інвестицій на одну особу;
- нерозвиненість мережі внутрішніх інвесторів;
- незадовільний захист прав власників та інвесторів;
- значний рівень тіньової економіки;
- низький рівень корпоративного управління і захист прав власності;
- переорієнтація кредитів банків з виробничого сектору на споживчий;
- зниження інвестиційної активності суб'єктів господарювання;
- високі інвестиційні ризики та неефективні механізми їх страхування;
- диспропорції у надходженні прямих іноземних інвестицій тощо.

Для ефективного подолання загроз інвестиційної діяльності важливо покращувати інвестиційний клімат та нарощувати інвестиційний потенціал національної економіки.

Інвестиційний клімат - це рівень досягнення можливості вітчизняних та іноземних юридичних і фізичних осіб здійснювати інвестиції у формі коштів, цільових банківських вкладів, паїв, акцій та інших цінних паперів, рухомого і нерухомого майна, майнових прав, ноу-хау, досвіду та інших інтелектуальних цінностей, права користування землею та іншими природними ресурсами; сукупність мотиваційних факторів мобільності внутрішніх та зовнішніх інвестицій.

Суть інвестиційного клімату характеризується складністю й комплексністю та розглядається як на макро-, так і на мікро-економічному рівні.

На макроекономічному рівні інвестиційний клімат містить показники політичного, законотворчого, економічного й соціального середовища для вкладення інвестицій. Для потенційних інвесторів під час аналізу політичної ситуації вирішальну роль відіграють політика держави відносно іноземних інвестицій, можливість націоналізації

іноземного майна, участь держави в системах міжнародних договорів з різних питань, стабільність державних інститутів, спадкоємність політичної влади, ступінь державного втручання в економіку.

На мікроекономічному рівні інвестиційний клімат виявляється у двосторонніх відносинах компанії-інвестора та органів влади, суб'єктів господарської діяльності, покупців, банків, інших учасників ринку.

Інвестиційний клімат – це сукупність політичних, соціально-економічних, соціальних, культурних, організаційно-правових і географічних факторів, що притаманні тій чи іншій країні, які приваблюють або відштовхують інвесторів вкладати приватний капітал в господарську систему (економіку країни, регіону, підприємство).

Макро- й мікрорівні інвестиційного клімату сприймаються інвесторами як єдине ціле, оскільки законодавчі зусилля уряду з формування сприятливого інвестиційного клімату можуть бути блоковані нормотворчістю місцевої влади, а зусилля на місцевому рівні зі створення пільгового господарського режиму для іноземних інвестицій найчастіше можуть компенсувати деякі недоліки загальноекономічного регулювання уряду.

Проведення експертно-аналітичного оцінювання інвестиційного клімату пов'язане з виведенням інтегрального показника ризику та відповідним ранжуванням країн шляхом визначення їх інвестиційного рейтингу через аналіз факторів їхнього політичного, економічного, соціально-культурного, інституціонального середовища, ресурсів та інфраструктури. Деталізація факторів, їх компонування, методи їх кількісної та якісної оцінки залежать від цілей та конкретних завдань тієї чи іншої інформаційно-аналітичної системи.

Системами оцінок інвестиційного клімату є найбільш авторитетні міжнародні рейтинги Institutional Invest, Euromoney та BERI.

Рейтинг Institutional Invest – це оцінка кредитоспроможності країн., що складається за участю експертів ста провідних міжнародних банків. Такі оцінки робляться кожних півроку за комплексним показником, що враховує різні аспекти і параметри платіжної спроможності та інвестиційної привабливості 135 країн світу.

Рейтинг Euromoney базується на оцінюванні трьох груп

індикаторів: ринкових – 40%; кредитних – 20%; політико-економічних, які включають політичний ризик, економічне становище та прогноз економічного розвитку – 40%.

При формуванні рейтингу в інформаційній системі **BERI (Business Environment Risk Index)** оцінюються політична стабільність, ставлення до зарубіжних інвестицій, націоналізація, девальвація, платіжний баланс, бюрократичні питання, темпи економічного зростання, можливість реалізації угод, витрати на заробітну плату, продуктивність праці, інфраструктура, умови коротко- та довгострокового кредитування.

Національні рейтинги інвестиційного клімату періодично публікують провідні економічні журнали (**Fortune, The Economist**) та відомі рейтингові агентства **Moody's, Standart&Poors Global, Fitchratings**).

Різноманітність методичних підходів та кількісних індикаторів для оцінки інвестиційного рейтингу країн, що використовуються міжнародними організаціями покликані зменшити рівень інвестиційних ризиків та представити для потенційного інвестора цілісну картину щодо потенційних можливостей отримати віддачу на вкладений капітал в тій чи іншій країні.

Характеристику основних індексів міжнародних організацій для оцінки інвестиційного клімату країни наведено у табл. 8.15.

Загрозами інвестиційній безпеці на макро- та мікроекономічному рівні є:

- недостатні обсяги та диспропорції у структурі інвестицій;
- недотримання норми інвестування відносно ВВП за регіонами; низький рівень інвестиційного клімату за всіма його складовими;
- недосконалість державної грошово-кредитної політики, що заважає збалансуванню заощаджень та інвестицій;
- відсутність ефективної стратегії щодо прямих вітчизняних та іноземних інвестицій; незадовільний захист прав власників та інвесторів;
- високий рівень тіньової економіки та стагнацію у проведенні реформ;
- відсутність чіткої моделі капіталізації стратегічних підприємств;
- високі ризики за оцінкою міжнародних рейтингових агентств.

Основні міжнародні індекси для оцінки інвестиційного клімату країни

НАЗВА ІНДЕКСУ	СУТНІСТЬ ІНДЕКСУ
1	2
Індекс глобальної конкурентоспроможності Всесвітнього економічного форуму	Індекс дає змогу оцінити здатність економіки забезпечувати достатньо високу ефективність ведення бізнесу та стадію економічного розвитку країни. Порівнюють конкурентоспроможність країни за 113 змінними. Базовими вимогами є якість інституцій, інфраструктура, макроекономічна стабільність, охорона здоров'я та початкова освіта. Принциповою особливістю є те, що інтегрально цей індекс враховує концепцію стадій економічного розвитку кожної країни
Індекс конкурентоспроможності країн світу Інституту розвитку менеджменту (IMD, Швейцарія)	Індекс включає понад 320 показників, які об'єднані в 4 групи конкурентоспроможності: «Макроекономічні показники», «Ефективність уряду», «Ефективність бізнесу» «Інфраструктура»
Індекс легкості ведення бізнесу Світового банку	Індекс характеризує легкість і простоту адміністративних процедур малого та середнього підприємництва. Показники щодо розрахунку індексу поділяють на дві групи: <ul style="list-style-type: none"> - перша група - рівень міцності правових інститутів щодо регулювання бізнесу; - друга група складність і вартість процедур регулювання
Індекс економічної свободи The Heritage Foundation у партнерстві із The Wall Street Journal	Індекс визначає рівень лібералізації взаємодії держави та бізнесу на основі інтегральної оцінки чотирьох складових свободи суб'єктів економічної діяльності: верховенство права; право на приватну власність та свободу від корупції; обмеження правління - рівень фіскальної свободи; державні витрати; ефективність регулювання - рівень монетарної, інвестиційної; відкритість ринків - рівень свободи бізнесу та свободи торгівлі

Продовження табл. 8.15

1	2
Індекс SEDA (Аналіз сталості економічного розвитку країни), The Boston Consulting Group	SEDA оцінює розвиток за 3 часовими горизонтами: поточний рівень добробуту, науково-технічний прогрес (за останні п'ять років) і довгострокова сталість. SEDA демонструє порівняльну ефективність країни в переведенні ВВП і зростання ВВП в добробуті її населення. ,
Індекс економічного ризику країн світу, Euromoney	Інтегральний індекс містить реальні розрахунки та результати в 15 категоріях, що в сукупності відносяться до економічного, структурного та політичного ризику.
Індекс людського розвитку	Інтегральний показник, що розраховується щорічно для міждержавного порівняння і вимірювання основних характеристик людського потенціалу досліджуваної території: рівня життя, освіченості та довголіття. Він є стандартним інструментом під час загального порівняння рівня життя різних країн і регіонів.

Загрози інвестиційної безпеки за окремими категоріями поділяють (табл. 8.16).

Для убезпечення від існуючих і потенційно можливих загроз різних рівнів інвестиційної безпеки, запобігання негативним наслідкам/їх мінімізації в інвестиційній сфері слід формувати дієву систему її забезпечення, управляти специфічними для неї зовнішньо- і внутрішньоекономічними, інфляційним, соціально-політичними, екологічними, кон'юнктурними ризиками; ризиками, пов'язаними з державним регулюванням інвестиційних процесів; портфельними ризиками фінансових корпорацій та індивідуальних інвесторів.

Особливе місце у забезпеченні інвестиційної безпеки належить страхуванню інвестиційних ризиків. Іноземний капітал в більшій мірі реагує на щонайменшу дестабілізацію в Україні, ніж національний. Іноземні страхові структури розглядають Україну як країну з дуже високим ступенем інвестиційного ризику.

Таблиця 8.16

Характеристика загроз інвестиційної безпеки

Категорія інвестиційної безпеки	Характеристика загрози
Інвестиційна активність	Загроза ІБ, пов'язана з недостатнім рівнем інвестування для повноцінного економічного розвитку країни
Стан економічного розвитку	Загроза ІБ, пов'язана з низькими темпами економічного зростання, рентабельністю інвестицій, економічною нестабільністю, економічними дисбалансами
Інвестиційний клімат	Загроза ІБ, пов'язана з недостатніми конкурентними перевагами країни з залучення інвестицій і інвестиційною діяльністю (інвестиційним потенціалом і всілякими інвестиційними ризиками)
Суверенний кредитний рейтинг	Загроза ІБ, пов'язана з ризиками з обслуговування і погашення кредитних зобов'язань
Очікування інвесторів	Загроза ІБ, пов'язана з негативними очікуваннями інвесторів перспектив інвестування в країні

Великого значення для забезпечення високого рівня інвестиційної безпеки держави набуває добросовісна поведінка інвесторів. Впливає на стан інвестиційної безпеки і рівень узгодження інтересів менеджерів, мажоритарних і міноритарних власників, які на практиці часто не збігаються. З позиції інвесторів подібна розбіжність збільшує ризик вкладень та ставить під сумнів отримання необхідної дохідності. У результаті один і той самий бізнес може мати для інвестора різну цінність залежно від відчуття непорушності своїх інтересів.

Водночас інвестиційна безпека залежить від того, яким чином індивідуальні інвестори бажають отримувати інвестиційний дохід – у вигляді готівкових дивідендів або капіталізованого доходу. Прибічники першого варіанту зменшують ліквідність ринку

капіталу (роблять примарними перспективи майбутнього зростання), роблять його менш привабливим для міжнародних інвесторів.

На рівень інвестиційної безпеки впливає *режим валютного курсу та відсоткова політика*, що встановилися в країні. Так, наявність валютного коридору поряд з позитивними реальними відсотковими ставками є визначальним чинником залучення портфельних інвестицій у фінансові активи, деноміновані в національній валюті. За макроекономічної стабільності різниця у відсоткових ставках у національній та іноземній валюті показує очікувану девальвацію національної валюти, що уможливорює прогнозування валютних курсів за непокритого економічними агентами паритету відсоткових ставок в країні.

На рівні інвестиційної безпеки корпорацій позначається й характер амортизаційної політики, передбачає вилучення у підприємств нарахованих сум амортизаційних відрахувань, явно знижує рівень інвестиційної безпеки.

Інвестиційна безпека залежить і від часових рамок прийняття рішень про інвестування. Найтриваліший процес прийняття рішень у міжнародних фінансових організаціях та інституційних інвесторів. Натомість сучасні фінансові посередники та індивідуальні інвестори володіють більшою гнучкістю та швидкістю прийняття рішень щодо вкладення капіталу та його виведення в разі ефективності проекту.

Розвиток підприємництва в будь-якій формі пов'язане з ризиком. Ризик характеризується як небезпека потенційної ймовірної втрати ресурсів або недоодержання доходів порівняно з прогнозованим варіантом. В інвестиційній діяльності питання ризику стоїть дуже гостро. Це спричинюється значною тривалістю інвестиційного циклу від моменту вкладення коштів до часу їх повернення; вкладанням великих обсягів капіталу, матеріальних та інших видів інвестиційних ресурсів, неефективне використання яких може негативно позначитись на фінансовому стані інвестора; інвестуванням через фінансових посередників тощо.

У процесі складання інвестиційного бізнес-плану дуже важливо оцінити і проаналізувати можливі ризики, виявити напрями їх попередження та страхування.

Оцінити ризики в бізнес-плані можна за допомогою факторів, ідентифікованих на рис. 8.12.

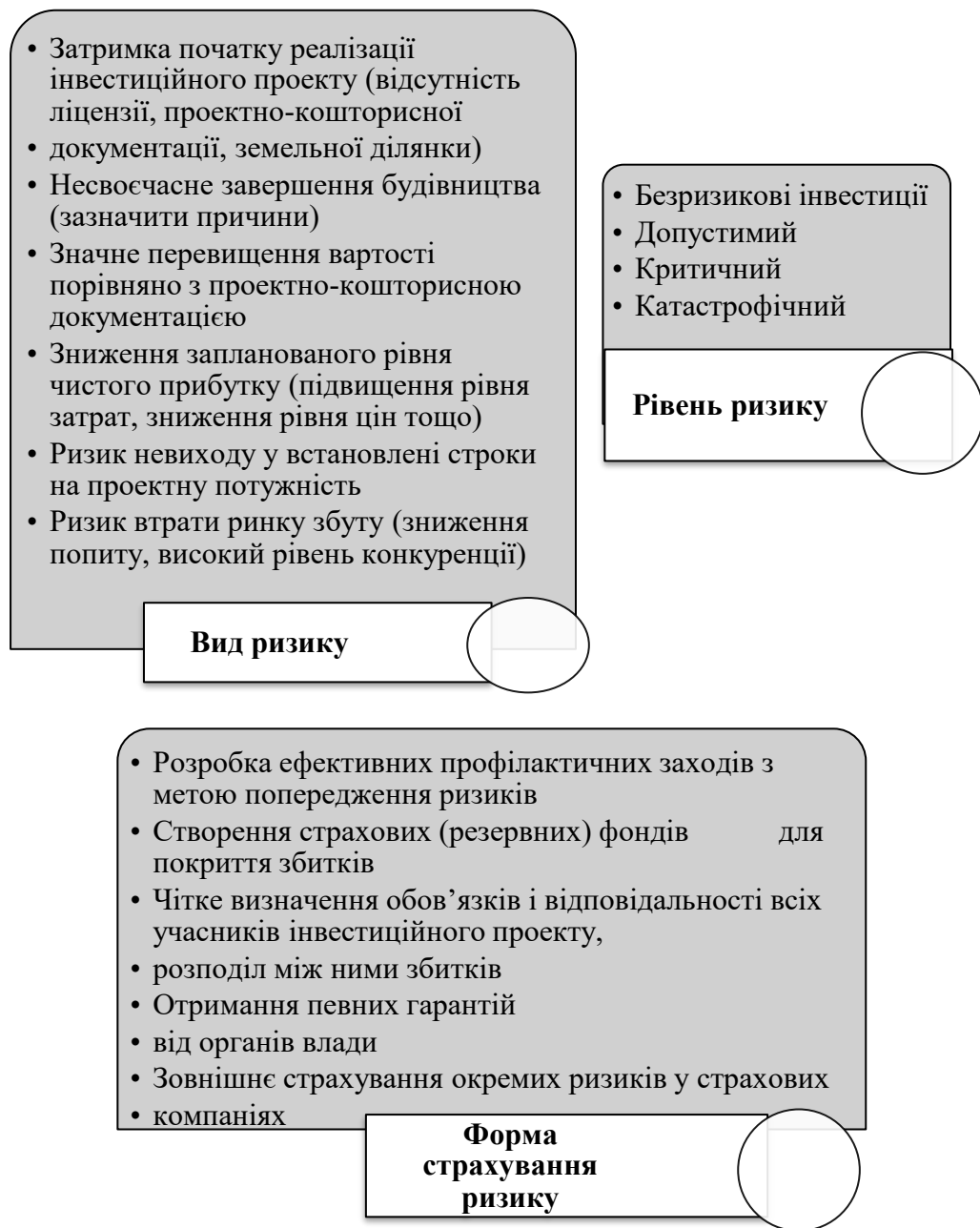

Рис. 8.12. Види інвестиційних ризиків та форми їх страхування

Визначаючи вид ризику, потрібно оцінити його вплив на результати. На рівень ризику впливають не тільки економічні, а й політичні, соціальні, екологічні та інші фактори.

Інвестиціями з допустимим рівнем ризику прийнято називати такі вкладення, коли існує ймовірність втратити весь чистий прибуток за цим інвестиційним проектом. Критерієм критичного рівня ризику є можливість втрати не тільки прибутку, а й усієї виручки. Це означає, що не можна брати до виконання інвестиційний проект, якщо в одному з 10 випадків може бути втрачений прибуток, в одному зі 100 - валовий дохід, а в одному з 1000 - все вкладене майно. Залежно від рівня ризику потрібно передбачити заходи щодо його страхування. Складаючи інвестиційний бізнес-план, часто передбачають премію за ризик, як додатковий прибуток інвестора чи плата за ризик.

Питання для самоконтролю

1. Дайте характеристику поняттю «інвестиційна безпека».
2. Що можна назвати головним критерієм інвестиційної безпеки?
3. Охарактеризуйте позитивний і нормативний аспект інвестиційної безпеки.
4. Назвіть комплекс дій, за допомогою яких можливе досягнення інвестиційної безпеки в країнах з перехідною економікою.
5. Що означає принцип глокалізації системи забезпечення інвестиційної безпеки?
6. Перечисліть індикатори інвестиційної безпеки.
7. Назвіть основні загрози інвестиційної безпеки держави.
8. Дайте характеристику загрози інвестиційної безпеки, пов'язаною з інвестиційною активністю.
9. Назвіть форми страхування несвоєчасного завершення будівництва.
10. Охарактеризуйте процес страхування інвестиційних ризиків.

Тестові завдання

1. Серед національних інтересів у сфері інвестиційної безпеки НЕ виділяють:
 - а) довгострокові;
 - б) високотехнологічні;
 - в) середньострокові;
 - г) короткострокові.
2. За типом економічних агентів є такі види інвестиційної безпеки:
 - а) домогосподарств, держави;
 - б) національна, міжнародна;
 - в) інвесторів, реципієнтів;
 - г) грошових коштів, цінних паперів.
3. До функцій забезпечення інвестиційної безпеки відносять:
 - а) захист національних інтересів;
 - б) звільнення від оподаткування;
 - в) здійснення цільових інвестицій;
 - г) забезпечення наявності різноманітних інвестиційних інтересів.
4. Що НЕ відносять до принципів функціонування системи забезпечення інвестиційної безпеки:
 - а) динамічність;
 - б) глобалізацію;
 - в) інноваційність;
 - г) результативність.
5. Яке оптимальне значення індикатора валового нагромадження основного капіталу:
 - а) 10%;
 - б) 25%;
 - в) 30%;
 - г) 55%.

6. Який показник має найбільшу питому вагу при розрахунку індексу інвестиційної безпеки:
- а) інвестиційна активність;
 - б) інвестиційний клімат;
 - в) стан економічного розвитку;
 - г) очікування інвесторів.
7. Загрози інвестиційної безпеки розрізняють за такими основними характеристиками:
- а) якісними і відносними;
 - б) якісними і кількісними;
 - в) кількісними і відносними;
 - г) тільки відносними.
8. За рівнем збитків загрози інвестиційної безпеки бувають:
- а) помірні і великі;
 - б) залежні і незалежні;
 - в) активні і пасивні;
 - г) видимі та латентні.
9. Загроза інвестиційної безпеки, пов'язана з ризиками обслуговування і погашення кредитних зобов'язань це:
- а) очікування інвесторів;
 - б) суверенний кредитний рейтинг;
 - в) інвестиційний клімат;
 - г) інвестиційна активність.
10. Безризиковою інвестицією можна назвати:
- а) несвоєчасне завершення будівництва;
 - б) ризик невиходу у встановленні строки на проектну потужність;
 - в) значне перевищення вартості ;
 - г) затримка початку реалізації проекту.

ТЕМА 9. БЕЗПЕКА БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ

- 9.1. Сутність та основні аспекти фінансової безпеки банківської системи***
 - 9.2. Індикатори оцінки фінансової безпеки банківської системи***
 - 9.3. Банківська таємниця і її захист***
 - 9.4. Загрози та система забезпечення банківської безпеки***
-

9.1. Сутність та основні аспекти фінансової безпеки банківської системи

Банківська система є невід'ємною складовою фінансової системи та національної економіки. Через банківську систему діє механізм розподілу фінансових ресурсів та грошових коштів, відбувається їх мобілізація та залучення в економічний обіг. Не менш важливою функцією банківської системи є кредитування економіки та забезпечення фінансової стабільності.

Основою банківської системи є банки, які через акумуляцію та перерозподіл фінансових потоків впливають на фінансову, інвестиційну, виробничу та інші сфери економіки.

В економічній літературі безпека банку розглядають як:

- стан стійкої життєдіяльності, за якого забезпечується реалізація мети банку та основних його інтересів, захист від внутрішніх і зовнішніх дестабілізуючих факторів незалежно від умов функціонування;
- властивість своєчасно й адекватно реагувати на всі негативні прояви внутрішнього і зовнішнього середовища банку;
- здатність протистояти різним посяганням на власність, діяльність і імідж банку, створювати ефективний захист від внутрішніх і зовнішніх загроз;

- стан захищеності банку від внутрішніх і зовнішніх загроз;
- система заходів, які забезпечують захищеність інтересів власників, клієнтів, працівників і керівництва банку від зовнішніх і внутрішніх загроз.

Безпека банківської сфери сприяє недопущенню та запобіганню явним і потенційним загрозам фінансовому стану всієї банківської системи країни, Національного банку України й окремих банківських установ та фінансовим наслідкам діяльності банків для країни в цілому та окремих клієнтів і контрагентів.

Безпека банківської системи є складовою фінансової безпеки держави і забезпечує збалансованість, стійкість до негативних впливів всієї фінансової, грошово-кредитної, валютної, банківської, бюджетної, податкової систем та ефективного функціонування національної економічної системи в цілому.

Фінансова безпека держави є важливою складовою економічної безпеки держави. Тому, зниження рівня безпеки банківської системи негативно позначається на стані фінансової та економічної безпеки держави і у зворотному напрямі – зниження рівня безпеки економічної та/або фінансової безпеки держави негативно вплине на безпеку банківської системи.

Для належного забезпечення фінансової безпеки банківської сфери її учасники – банківські установи мають спрямовувати свої зусилля на вирішення таких завдань:

- підтримка фінансової стійкості та незалежності банку;
- досягнення високого рівня конкурентоспроможності;
- формування високого технологічного та технічного потенціалів, особливо в умовах діджиталізації фінансових послуг;
- вирішення організаційних проблем щодо структури та функцій корпоративного менеджменту;
- забезпечення правового захисту усіх видів операційної діяльності банку відповідно до його бізнес-моделі;
- надання захисту інформаційному середовищу банку та належне регулювання операційних ризиків;
- збереження комерційної таємниці банку;
- надання безпечного місця праці співробітникам;

- належне виконання обов'язків банку перед клієнтами;
- ефективне використання фінансових, інформаційних, матеріальних та інших видів ресурсів.

Характерними особливостями фінансової безпеки банків є: забезпечення рівноважного і стійкого фінансового стану банку, сприяння ефективній діяльності банку, ідентифікацію проблемних питань та ситуацій в діяльності банку на ранніх стадіях їхнього виникнення, нейтралізацію криз та запобігання банкрутству.

Система забезпечення фінансової безпеки банків базується певних принципах табл. 9.1.

Таблиця 9.1

Основні принципи забезпечення фінансової безпеки банків

Принципи	Характеристика
1	2
Мінливості	Необхідність проведення попередньої діагностики та застосування превентивних заходів щодо забезпечення стабільної й ефективної діяльності банку у умовах кризи.
Об'єктивності	Оцінка ймовірності зниження рівня фінансової безпеки банку та виникнення кризової ситуації має проводитись на основі застосування комплексного аналізу, а не суб'єктивних міркуваннях.
Обачності	Формування фахової оцінки щодо кризового стану діяльності банків в умовах невизначеності
Безперервності та оперативності	Процес забезпечення фінансової безпеки банку повинен здійснюватися на постійній основі, що дозволяє своєчасно відреагувати на вплив негативних факторів внутрішнього та зовнішнього середовища.
Конфіденційності	Результати діагностики вірогідності настання криз і зниження фінансової стійкості банків повинні бути комерційною таємницею, оскільки розголошення даних може викликати негативну реакцію клієнтів, партнерів та інвесторів
Комплексності та системності	Оцінку зниження рівня фінансової безпеки банку необхідно розглядати як взаємодію комплексу змінних усередині банку, відстежуючи при цьому вплив зовнішнього середовища і зміни його стану.

1	2
Ясності та результативності	Результати аналізу та рекомендації щодо забезпечення фінансової безпеки банку мають бути чіткими та зрозумілими, щоб уникнути неправильного їх трактування, і, як наслідок, помилкових управлінських дій.
Альтернативності варіантів розвитку та компромісних рішень	В умовах нестабільності зовнішнього середовища існує безліч можливих результатів ухваленого рішення. Про вибір можливого варіанта усунення кризової ситуації в діяльності банку, доцільно враховувати можливість багатоваріантного розвитку подій та прийняти найбільш правильне компромісне рішення.

Фінансова безпека банківського сектору економіки країни забезпечується збалансованістю і стійкістю банківської системи до впливу зовнішніх і внутрішніх загроз, її здатністю досягати поставлених цілей і генерувати достатній обсяг фінансових ресурсів для забезпечення стійкого розвитку.

9.2. Індикатори оцінки фінансової безпеки банківської системи

Для своєчасного виявлення існуючих і потенційних недоліків у сфері забезпечення фінансової безпеки банківського сектору економіки України необхідно визначити її відповідні індикатори та провадити постійний моніторинг з метою своєчасного застосування життєво необхідних заходів. Оцінка фінансової безпеки банківського сектору проводиться на основі індикаторного методу. Інтегральний індекс фінансової безпеки банківського сектору визначається на основі семи індикаторів, які базуються на статистичних даних.

Для визначення сучасного стану безпеки банківської системи та формування її прогнозу необхідно скористатися алгоритмом наведеним на на рис. 9.1.

1. Формування переліку індикаторів

- 1) Частка простроченої заборгованості за кредитами в загальному обсязі кредитів, наданих банками резидентам України, %
- 2) Частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків, %
- 3) Рентабельність активів, %

- 4) Співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань, %
- 5) Частка активів п'яти найбільших банків у сукупних активах банківської системи, %
- 6) Співвідношення банківських кредитів та депозитів в іноземній валюті, %
- 7) Співвідношення довгострокових (понад 1 рік) кредитів та депозитів, разів.

Рис. 9.1. Алгоритм моніторингу та визначення інтегрального рівня показників безпеки банківської системи

2. Розрахунок абсолютних значень індикаторів безпеки банківської системи за 3 роки

У таблиці 9.2 наведено вхідні дані для розрахунку індикаторів банківської безпеки країни за 2019-2021 рр.

Таблиця 9.2

Вхідні дані для розрахунку індикаторів фінансової безпеки банківської сфери України за 2019-2020 рр.

	Показники	2019	2020	2021
1.	Прострочена заборгованість за кредитами, млн. грн	630676	530780	430371
2.	Кредити надані, млн. грн	1061873	980499	1067765
3.	Кредити, надані резидентам, млн. грн	971870	948385	1044049
4.	Депозити, залучені депозитними корпораціями від резидентів, млн. грн	1071666	1348130	1503909
5.	Кредити, надані резидентам строком від 1 до 5 років, млн. грн	307628	309305	356637
6.	Кредити, надані резидентам строком понад 5 років, млн. грн	190771	173337	148324
7.	Депозити, залучені від резидентів строком від 1 до 2 років, млн. грн	108142	129862	128628
8.	Депозити, залучені від резидентів строком понад 2 роки, млн. грн	24442	16578	17678
9.	Обсяг активів п'яти найбільших банків за розмірами активів, млн. грн	545860	1058927	1098420
10.	Активи банків, усього, млн. грн	1404000	1754736	1979298

Користуючись Методичними рекомендаціями щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, проведемо розрахунки індикаторів безпеки банківської системи України за 2019-2021 рр. Методологія розрахунку індикаторів зображена в табл. 9.3.

Проведемо розрахунок кожного з індикаторів на основі вхідних даних за допомогою формул, описаних у табл. 9.3. на прикладі індикаторів за 2019 рік:

1. I_1 - Частка простроченої заборгованості за кредитами в загальному обсязі кредитів, наданих банками резидентам України, відсотків

$$I_{1\ 2019} = \text{прострочена заборгованість за кредитами, млн. гривень} /$$

кредити надані, млн. гривень x 100

$$I_{1\ 2019} = \frac{630676}{1061873} \times 100 = 59,39$$

Таблиця 9.3

Методика розрахунку індикаторів безпеки банківської системи

Індикатор		Методика
I ₁	Частка простроченої заборгованості за кредитами в загальному обсязі кредитів, наданих банками резидентам України, відсотків	прострочена заборгованість за кредитами, млн. гривень / кредити надані, млн. гривень x 100
I ₂	Співвідношення банківських кредитів та депозитів в іноземній валюті, відсотків	кредити, надані резидентам, млн. гривень / депозити, залучені депозитними корпораціями від резидентів, млн. гривень x 100
I ₃	Частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків, відсотків	-
I ₄	Співвідношення довгострокових (понад 1 рік) кредитів та депозитів, разів	(кредити, надані резидентам строком від 1 до 5 років, млн. гривень + кредити, надані резидентам строком понад 5 років, млн. гривень) / (депозити, залучені від резидентів строком від 1 до 5 років, млн. гривень + депозити, залучені від резидентів строком понад 5 років, млн. гривень)
I ₅	Рентабельність активів, відсотків	-
I ₆	Співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань, відсотків	-
I ₇	Частка активів п'яти найбільших банків у сукупних активах банківської системи, відсотків	обсяг активів п'яти найбільших банків за розмірами активів, млн. гривень / активи банків, усього, млн. гривень

2. I₂ - Співвідношення банківських кредитів та депозитів в іноземній валюті, відсотків

$$I_{2\ 2019} = \text{кредити, надані резидентам, млн. гривень} / \text{депозити,}$$

залучені депозитними корпораціями від резидентів, млн. гривень x 100

$$I_{2\ 2019} = \frac{971870}{1071666} \times 100 = 90,68$$

3. I_3 - Частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків, відсотків

Величина цього індикатора є сталою та не потребує додаткових розрахунків.

$$I_{3\ 2019} = 30,4$$

4. I_4 - Співвідношення довгострокових (понад 1 рік) кредитів та депозитів, разів.

$I_{4\ 2019}$ = (кредити, надані резидентам строком від 1 до 5 років, млн. гривень + кредити, надані резидентам строком понад 5 років, млн. гривень) / (депозити, залучені від резидентів строком від 1 до 5 років, млн. гривень + депозити, залучені від резидентів строком понад 5 років, млн. гривень)

$$I_{4\ 2019} = \frac{307628 + 190771}{5381324} \times 100 = 3,76$$

5. I_5 - Рентабельність активів, відсотків.

Величина цього індикатора є сталою та не потребує додаткових розрахунків.

$$I_{5\ 2019} = 4,72$$

6. I_6 - Співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань, відсотків

Величина цього індикатора є сталою та не потребує додаткових розрахунків.

$$I_{6\ 2019} = 0,94$$

7. I_7 - Частка активів п'яти найбільших банків у сукупних активах банківської системи, відсотків

$I_{7\ 2019}$ = обсяг активів п'яти найбільших банків за розмірами активів, млн. гривень / активи банків, усього, млн. гривень

$$I_{7\ 2019} = \frac{545860}{1404000} \times 100 = 38,88$$

Таким же методом розраховуємо індикатори для 2020 та 2021

років та проводимо аналіз відповідності значення індикаторів до їх оптимальних значень (табл. 9.4).

Таблиця 9.4

Аналіз індикаторів безпеки банківського сектору України за 2019-2021 рр.

Показник	2019	2020	2021	Оптимальн е значення	Критичн е значення
Частка простроченої заборгованості за кредитами в загальному обсязі кредитів, наданих банками резидентам України, %	59,39	54,13	40,3	2	7
Частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків, %	30,4	39,75	31	20-25	≥ 10 ≤ 60
Рентабельність активів, %	4,72	2,93	3,81	1-1,5	≥ 3 ≤ -1
Співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань, %	0,94	0,89	0,89	1	≤ 3 $\geq 0,5$
Частка активів п'яти найбільших банків у сукупних активах банківської системи, %	38,88	60,34	55,5	30	≥ 60
Співвідношення банківських кредитів та депозитів в іноземній валюті, %	90,68	70,34	69,42	90-110	≥ 180 ≤ 50
Співвідношення довгострокових (понад 1 рік) кредитів та депозитів, разів	3,76	3,3	3,45	1	≥ 3

**Сірим позначено значення індикаторів, що є відхиленням від норми.*

3. Нормування індикаторів фінансової безпеки банківського сектору

Для здійснення нормування індикаторів необхідно скористатися формулами, що наведені в Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України та відповідними значенням для нормування (табл. 9.5).

Таблиця 9.5

Значення індикаторів безпеки банківського сектору для нормування

Індикатор	XR _{опт}	XR _{здв}	XR _{нездв}	XR _{небезп}	XR _{крит}
Частка простроченої заборгованості за кредитами в загальному обсязі кредитів, наданих банками резидентам України, відсотків	2	3	4	5	7
Співвідношення банківських кредитів та депозитів в іноземній валюті, відсотків	90*	85*	80*	70*	50*
	110	130	140	160	180
Частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків, відсотків	20*	18*	15*	12*	10*
	25	30	35	40	60
Співвідношення довгострокових (понад 1 рік) кредитів та депозитів, разів	1	1,2	1,8	2,2	3
Рентабельність активів, відсотків	1	0,5	0	0	-1
	1,5	2	2,5	3	3,5
Співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань, відсотків	1*	0,85*	0,8*	0,65*	0,5*
	1,0	1,5	1,8	2	3
Частка активів п'яти найбільших банків у сукупних активах банківської системи, відсотків	30	35	40	50	60

**значення індикатора стимулюючого характеру*

L (ліва частина) – для індикаторів, які є стимуляторами, нормування відбувається за критеріями лівої частини. R (права частина) – для індикаторів, які є дестимуляторами, нормування відбувається за критеріями правої частини

Унаслідок того, що індикатор за типом А до певного значення є стимулятором, а в разі подальшого його збільшення є дестимулятором, нормування такого індикатора потребує поєднання розрахунків за типом С (яка є стимулятором) та за типом В (що є дестимулятором).

В інтервалі між лівою та правою частинами оптимальних значень індикатора нормалізоване значення дорівнює 1.

Нормування індикатора за типом С (стимулятори) здійснюється за формулою:

$$y_{ij} = \begin{cases} 0,2 \exp\left(\frac{x_{ij} - x_{кр}}{n_i}\right), x_{ij} < 0 \cap x_{ij} < x_{кр} \\ 0,2 \frac{x_{ij}}{x_{кр}}, 0 < x_{ij} < x_{кр} \\ 0,2 + 0,2 \frac{(x_{ij} - x_{кр})}{(x_{неб} - x_{кр})}, x_{кр} \leq x_{ij} < x_{неб} \\ 0,4 + 0,2 \frac{(x_{ij} - x_{неб})}{(x_{нездв} - x_{неб})}, x_{неб} \leq x_{ij} < x_{нездв} \\ 0,6 + 0,2 \frac{(x_{ij} - x_{нездв})}{(x_{здв} - x_{нездв})}, x_{нездв} \leq x_{ij} < x_{здв} \\ 0,8 + 0,2 \frac{(x_{ij} - x_{здв})}{(x_{опт} - x_{здв})}, x_{здв} \leq x_{ij} < x_{опт} \\ 1, x_{опт} \leq x_{ij} \end{cases}, (9.1)$$

де x_{ij} – значення і-о індикатора в період j;

y_{ij} – нормоване значення індикатора x_{ij}

Нормування індикатора за типом В (дестимулятори) здійснюється за формулою:

$$y_{ij} = \begin{cases} 1, x_{ij} < x_{\text{опт}} \\ 0,8 + 0,2 \frac{(x_{\text{здв}} - x_{ij})}{(x_{\text{здв}} - x_{\text{опт}})}, x_{\text{опт}} \leq x_{ij} < x_{\text{здв}} \\ 0,6 + 0,2 \frac{(x_{\text{нездв}} - x_{ij})}{(x_{\text{нездв}} - x_{\text{здв}})}, x_{\text{здв}} \leq x_{ij} < x_{\text{нездв}} \\ 0,4 + 0,2 \frac{(x_{\text{неб}} - x_{ij})}{(x_{\text{неб}} - x_{\text{нездв}})}, x_{\text{нездв}} \leq x_{ij} < x_{\text{неб}} \\ 0,2 + 0,2 \frac{(x_{\text{кр}} - x_{ij})}{(x_{\text{кр}} - x_{\text{неб}})}, x_{\text{неб}} \leq x_{ij} < x_{\text{кр}} \\ 0,2 \frac{x_{\text{кр}}}{x_{ij}}, x_{ij} \geq x_{\text{кр}} \end{cases} \quad (9.2)$$

Використовуючи значення індикаторів банківської безпеки наведених у таблиці 9.5 та формулу 9.2 здійсимо нормування. Нормовані значення вищезгаданих індикаторів відображено у таблиці 9.6.

Таблиця 9.6

Нормовані значення індикаторів фінансової безпеки банківського сектору за 2019-2021 рр.

Рік	Розрахунок нормованого значення індикатора	Нормоване значення
1	2	3
Частка простроченої заборгованості за кредитами в загальному обсязі кредитів, наданих банками резидентам України		
2019	0,2*(7/59,39)	0,024
2020	0,2*(7/54,13)	0,026
2021	0,2*(7/40,3)	0,035
Співвідношення банківських кредитів та депозитів в іноземній валюті		
2019	90,68 > 90	1
2020	0,4+0,2*(70,34-70/80-70)	0,407
2021	0,4+0,2*(69,42-70/80-70)	0,394
Частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків		
2019	0,6+0,2*((35-30,4)/(35-30))	0,784
2020	0,4+0,2*((40-39,75)/(40-35))	0,41
2021	0,6+0,2*((35-31)/(35-30))	0,76

Продовження табл. 9.6

1	2	3
Співвідношення довгострокових (понад 1 рік) кредитів та депозитів		
2019	0,2*(3/3,76)	0,16
2020	0,2*(3/3,3)	0,182
2021	0,2*(3/3,45)	0,174
Рентабельність активів		
2019	0,2*(3,5/4,72)	0,148
2020	0,4+0,2*((3-2,93)/(3,5-3))	0,428
2021	0,2*(3,5/3,81)	0,184
Співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань		
2019	0,8+0,2*((0,94-0,85)/(1-0,85))	0,92
2020	0,8+0,2*((0,89-0,85)/(1-0,85))	0,853
2021	0,8+0,2*((0,89-0,85)/(1-0,85))	0,853
Частка активів п'яти найбільших банків у сукупних активах банківської системи		
2019	0,6+0,2*((40-38,88)/(40-35))	0,645
2020	0,2*(60/60,34)	0,199
2021	0,2+0,2*((60-55,5)/(60-50))	0,29

4. *Визначення вагових коефіцієнтів*

Відповідно до Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, вагові коефіцієнти визначають ступінь внеску кожного показника в інтегральний індекс безпеки (табл. 9.7).

5. *Розрахунок інтегрального показника фінансової безпеки банківського сектору*

Розрахунок інтегрального показника фінансової безпеки банківського сектору здійснюється за такою формулою:

$$I_m = \sum_{i=1}^n d_i y_i, \quad (9.3)$$

де I_m – агрегований показник/субіндекс m -ї сфери економічної безпеки, де $m = (1, 2, 3 \dots 9)$;

d_i – ваговий коефіцієнт, що визначає ступінь внеску i -го показника в інтегральний індекс складової економічної безпеки;

y_i – нормалізована оцінка i -го індикатора.

Таблиця 9.7

Вагові коефіцієнти для розрахунку фінансової безпеки банківського сектору

№	Індикатор стану фінансової безпеки банківського сектору	Значення вагового коефіцієнта
1	Частка простроченої заборгованості за кредитами в загальному обсязі кредитів, наданих банками резидентам України, відсотків	0,1510
2	Співвідношення банківських кредитів та депозитів в іноземній валюті, відсотків	0,1425
3	Частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків, відсотків	0,1371
4	Співвідношення довгострокових (понад 1 рік) кредитів та депозитів, разів	0,1487
5	Рентабельність активів, відсотків	0,1496
6	Співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань, відсотків	0,1359
7	Частка активів п'яти найбільших банків у сукупних активах банківської системи, відсотків	0,1351

Відповідно до вищенаведеної формули 9.3 розрахуємо інтегральний показник фінансової безпеки банківського сектору у 2019 році:

$$\text{ФБ 2019} = 0,024 * 0,1510 + 1 * 0,1425 + 0,784 * 0,1371 + 0,16 * 0,1487 + 0,148 * 0,1496 + 0,92 * 0,1359 + 0,645 * 0,1351 = 0,512$$

$$\text{ФБ 2020} = 0,026 * 0,1510 + 0,407 * 0,1425 + 0,41 * 0,1371 + 0,182 * 0,1487 + 0,428 * 0,1496 + 0,853 * 0,1359 + 0,199 * 0,1351 = 0,387$$

$$\text{ФБ 2021} = 0,035 * 0,1510 + 0,394 * 0,1425 + 0,76 * 0,1371 + 0,174 * 0,1487 + 0,184 * 0,1496 + 0,853 * 0,1359 + 0,29 * 0,1351 = 0,374$$

Переводимо отримані результати у відсоткове відношення:

$$\text{ФБ 2019} = 0,521 * 100\% = 52,1\%$$

$$\text{ФБ 2020} = 0,387 * 100\% = 38,7\%$$

$$\text{ФБ 2021} = 0,374 * 100\% = 37,4\%$$

Розрахований рівень фінансової безпеки банківського фінансового сектору України за 2019-2021 рр. подано в таблиці 9.8 та продемонстровано його динаміку на рисунку 9.2.

Таблиця 9.8

Інтегральний показник фінансової безпеки банківського фінансового сектору 2019-2021 рр.

№	Показник	2019	2020	2021
1	Інтегральний показник валютної безпеки	51,2	38,7	37,4

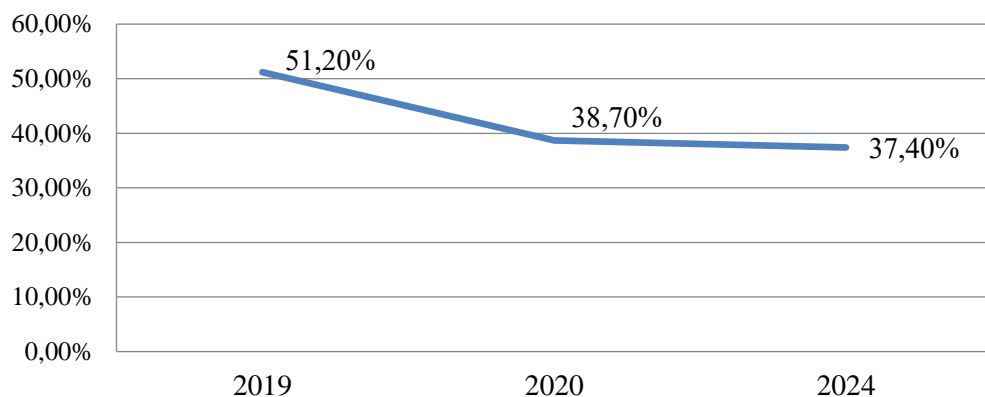

Рис. 9.2. Рівень фінансової безпеки банківського фінансового сектору України за 2019-2021 рр.

6. Розрахунок прогнозних показників

Проаналізувавши рівень фінансової безпеки банківського сектору України, можна спрогнозувати яким він буде у 2022 – 2024 рр. Використано метод динамічного ряду, що включає в себе послідовність показників, які характеризують зміну показників у часі.

Основним аналітичним показником динамічного ряду, що застосовується для прогнозування значень показників є середній коефіцієнт зростання.

Середній коефіцієнт зростання розраховується за наступною формулою:

$$k = \sqrt[n-1]{\frac{x_n}{x_0}}, \quad (9.4)$$

де x_n – кінцеве значення динамічного ряду;

x_0 – початкове значення динамічного ряду;

n – кількість показників динамічного ряду.

На основі таблиці 9.2 розрахуємо коефіцієнт зростання та прогнозні показники на 2022 – 2024 рр., їх значення відобразимо у табл. 9.9.

Таблиця 9.9

Прогнозоване значення індикаторів фінансової безпеки банківського сектору України 2022-2024 рр.

	Індикатор	Коефіцієнт зростання	2022	2023	2024
	Частка простроченої заборгованості за кредитами в загальному обсязі кредитів, наданих банками резидентам України, відсотків	1,208	0,042	0,051	0,062
I₁	Співвідношення банківських кредитів та депозитів в іноземній валюті, відсотків	0,627	0,247	0,155	0,097
I₂	Частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків, відсотків	0,985	0,748	0,737	0,726
I₃	Співвідношення довгострокових (понад 1 рік) кредитів та депозитів, разів	1,043	0,181	0,189	0,197
I₄	Рентабельність активів, відсотків	1,115	0,205	0,229	0,255
I₅	Співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань, відсотків	0,963	0,821	0,79	0,76
I₆	Частка активів п'яти найбільших банків у сукупних активах банківської системи, відсотків	0,671	0,195	0,131	0,088

Розглянемо на прикладі спосіб розрахунку коефіцієнту зростання та прогнозованого показника на 2022 рік:

$$1) K = \sqrt[3-1]{\frac{0,035}{0,024}} = 1,208$$

$$2) \text{Індекс} \dots 2022 = 0,035 \times 1,208 = 0,042$$

Далі розраховуємо прогнозований рівень фінансової безпеки банківського сектору України на 2022 – 2024 роки за формулою 9.3 на основі вищенаведених даних з таблиці:

$$\text{ФБ } 2022 = 0,042 \cdot 0,1510 + 0,247 \cdot 0,1425 + 0,748 \cdot 0,1371 + 0,181 \cdot 0,1487 + 0,205 \cdot 0,1496 + 0,821 \cdot 0,1359 + 0,195 \cdot 0,1351 = 0,339 = 33,9\%$$

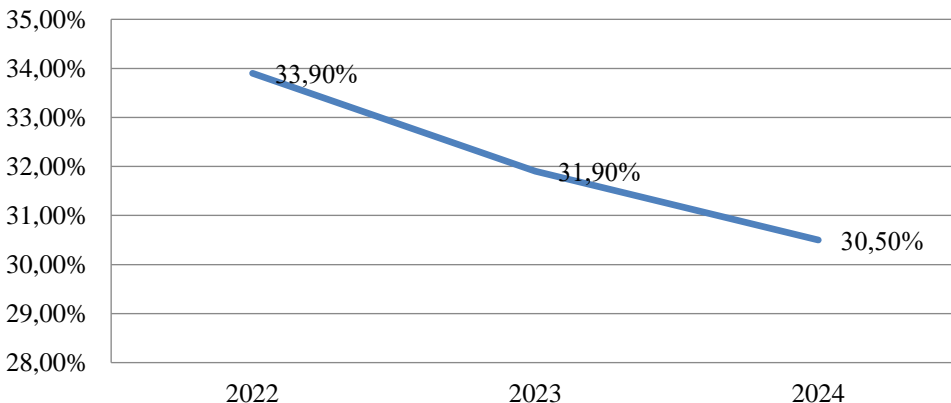
$$\text{ФБ } 2023 = 0,051 \cdot 0,1510 + 0,155 \cdot 0,1425 + 0,737 \cdot 0,1371 + 0,189 \cdot 0,1487 + 0,229 \cdot 0,1496 + 0,79 \cdot 0,1359 + 0,131 \cdot 0,1351 = 0,319 = 31,9\%$$

$$\text{ФБ } 2024 = 0,062 \cdot 0,1510 + 0,097 \cdot 0,1425 + 0,726 \cdot 0,1371 + 0,197 \cdot 0,1487 + 0,255 \cdot 0,1496 + 0,76 \cdot 0,1359 + 0,088 \cdot 0,1351 = 0,305 = 30,5\%$$

У табл. 9.10 та на рис. 9.3 наведено прогнозовані значення інтегрального показника та динаміку прогнозованого рівня фінансової безпеки банківської системи України за 2022-2024 рр.

Таблиця 9.10

Інтегральний показник фінансової безпеки банківської системи 2022-2024 рр.

№	Показник	2022	2023	2024

1	Інтегральний показник безпеки банківської системи, %	33,9	31,9	30,5
---	--	------	------	------

Рис. 9.3. Прогнозований рівень безпеки банківської системи України 2022-2024 рр.

7. SWOT-аналіз

На основі проведеного дослідження представлено SWOT-аналіз фінансової безпеки банківської системи України (рис. 9.4).

У списку сильних сторін та можливостей проставляються тільки позитивні оцінки (якщо «5» — відповідний сильний фактор має найвищий рівень, а якщо «1» — найнижчий).

Слабкі сторони і загрози оцінюються за тим самим принципом, тільки максимум — для негативних значень (якщо «5» — найвищий негативний рівень впливу, якщо «1» — цей фактор слабкості практично невластивий).

<p>СИЛЬНІ СТОРОНИ (+20)</p> <p>(+5) Забезпечення емісії національної грошової одиниці;</p> <p>(+4) Доступність банківських послуг на всій території України (крім окупованих територій);</p> <p>(+3) Розширена мережа банківських продуктів, яка весь час оновлюється;</p> <p>(+5) Забезпечення кредитування економіки;</p> <p>(+3) Орієнтація банківської системи на потреби клієнтів (маркетингова філософія).</p>	<p>СЛАБКІ СТОРОНИ (-24)</p> <p>(-3) Недосконалість нормативно-правового забезпечення;</p> <p>(-4) Наявність політичного впливу на процес прийняття рішень;</p> <p>(-3) Технічна залежність банківського сервісу;</p> <p>(-5) Недостатня фінансова грамотність населення;</p> <p>(-4) Постійне зменшення кількості банківських установ, та як наслідок - скорочення робочих місць;</p> <p>(-5) Недосконалість проведення кредитної політики, що призводить до банкрутства і подальшої ліквідації</p>
<p>МОЖЛИВОСТІ (+11)</p> <p>(+4) Вдосконалення банківських технологій для різних верств населення;</p> <p>(+3) Застосування маркетингових стратегій щодо надання банківських послуг;</p> <p>(+4) Забезпечення дотримання концепції соціальноетичного маркетингу</p>	<p>ЗАГРОЗИ (-15)</p> <p>(-5) Недовіра населення до банківської системи України;</p> <p>(-4) Нестабільність економічного розвитку України;</p> <p>(-3) Посилення банківської конкуренції;</p> <p>(-3) Поява альтернативних небанківських фінансовокредитних установ..</p>

Рис. 9.4. SWOT-аналіз фінансової безпеки банківської системи України

Окрім основних індикаторів оцінки банківської безпеки України використовують і додаткові.

Серед додаткових **показників безпеки банківської діяльності** використовують такі:

- темпи зростання прибутковості капіталу банків;
- показники виконання економічних нормативів встановлених Національним банком України;
- коефіцієнти ліквідності - обсяг боргових зобов'язань банку, частку зовнішніх зобов'язань, структуру дебіторської заборгованості банку, обсяги ресурсної бази;

- індикатори валютної та строкової структури кредитного портфеля;
- рівень процентної ставки за депозитами та кредитами;
- питома вага залучених коштів громадян у загальному обсязі залученого капіталу банків;
- рівень концентрації банківських кредитів, особливо в умовах низько-диверсифікованої економіки;
- частку прострочених відсотків і проблемних кредитів у кредитному портфелі банків;
- рівень матеріального і соціального забезпечення персоналу банків;
- рейтинги банків (національні та регіональні).

Для глибшого аналізу сильних і слабких сторін функціонування банківського сектору використовуються більш вузькі показники, які опосередковано впливають на фінансову безпеку банків, зокрема:

- середні активи у розрахунку на одного співробітника (свідчить про ефективність завантаження персоналу);
- операційний прибуток на одного співробітника (ефективність роботи персоналу);
- внутрішня вартість ресурсів за принципами трансфертного ціноутворення;
- коефіцієнт ефективності використання залучених коштів;
- податкова історія банку та рівень професійної відповідальності керівництва та власників банківського бізнесу.

Практичне використання основних та додаткових індикаторів оцінки фінансової безпеки банківської системи дає змогу визначити рівень та характер загроз функціонування для банківського сектору економіки країни та/чи окремих банків, ідентифікуючи його як – оптимальний, задовільний, незадовільний, небезпечний й критичний, та своєчасно застосувати необхідні заходи регулювання загроз. Якщо значна кількість індикаторів перебуває в небезпечній або критичній зоні та є значно нижчими за оптимальний рівень, то можна констатувати, що банківська система країни є вразливою до зовнішніх ризиків та загроз. Така ситуація створює додаткові загрози для фінансової системи країни, а також для національних інтересів та робить її незахищеною перед глобальними викликами світового господарства.

9.3. Банківська таємниця та її захист

Банківська таємниця за своїм правовим режимом відноситься до таємної інформації з обмеженим доступом, розголошення якої може завдати шкоди особі, суспільству та державі. Незаконне розкриття банківської таємниці може призвести до розширення тенденції вилучення коштів вкладниками, до поглиблення кризи з ліквідністю та до руйнування банківської системи загалом.

Банківська таємниця має три взаємопов'язані складові рис. 9.5.:

Банківська таємниця – це професійне зобов'язання банків тримати в таємниці всю інформацію, що стосується фінансових та особистих аспектів діяльності клієнтів та третіх осіб, за умови, що така інформація стала відомою в результаті стандартного банківського обслуговування клієнтів.

Рис. 9.5. Складові банківської таємниці

- загальна частина (визначення банківської таємниці, принципи та критерії віднесення інформації до банківської таємниці);
- режим таємниці (правовий механізм та методи обмеження доступу до інформації, що складає банківську таємницю);
- санкції (юридична відповідальність за протиправні дії з інформацією, що складає банківську таємницю).

Сутність поняття банківської таємниці розглядають за двома напрямками: по-перше, під банківською таємницею в широкому сенсі розуміється різновид комерційної таємниці, тобто конфіденційності інформації, яка належить банку; по-друге, під банківською таємницею у вузькому розумінні є необхідність кредитної установи зберігати таємницю за операціями з клієнтами, захисту банківських операцій, рахунків та вкладів своїх клієнтів і кореспондентів від ознайомлення з ними сторонніх осіб.

Банківську таємницю розглядають також як дані аналітичних і спеціальних досліджень про:

- стан і тенденції розвитку ринку;
- надійність і фінансову стійкість клієнтів (в тому числі потенційних), відомості про засоби та способи забезпечення роботи автоматизованих систем та технологій;
- інформацію про діяльність і захист інтересів банків, про осіб, які беруть участь в діяльності банку, а також про засоби і способи забезпечення безпеки банку.

В будь-якому випадку, визнається, що відповідні відомості можуть бути надані лише самим клієнтам та уповноваженим ними представникам.

Відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність» **банківська таємниця** – це інформація щодо діяльності та фінансового стану клієнта, яка стала відомою банку у процесі обслуговування клієнта та взаємовідносин з ним чи третім особам при наданні послуг банку. Такою інформацією зокрема, є:

- відомості про банківські рахунки клієнтів, у тому числі кореспондентські рахунки банків у Національному банку України;
- операції, які були проведені на користь чи за дорученням клієнта, здійснені ним угоди;

- фінансово-економічний стан клієнтів;
- системи охорони банку та клієнтів;
- інформація про організаційно-правову структуру юридичної особи - клієнта, її керівників, напрями діяльності;
- відомості стосовно комерційної діяльності клієнтів чи комерційної таємниці, проекту, винаходів, зразків продукції;
- інформація щодо звітності банку, за винятком публічної;
- коди, що використовуються банками для захисту інформації;
- інформація про фізичну особу, яка має намір укласти договір про споживчий кредит, отримана під час оцінки її кредитоспроможності;
- інформація про банки чи клієнтів, що збирається під час проведення банківського та валютного нагляду.

Інформація про банки чи клієнтів, отримана Національним банком України відповідно до міжнародного договору або за принципом взаємності від органу банківського нагляду іншої держави для використання з метою банківського нагляду або запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, чи фінансуванню тероризму, становить *банківську таємницю*.

Національний банк України видає нормативно-правові акти з питань зберігання, захисту, використання та розкриття інформації, що становить банківську таємницю, та надає роз'яснення щодо застосування таких актів.

Збереження банківської таємниці є обов'язком банків та їхніх працівників. Відповідно до статті 1076 Цивільного Кодексу України при укладенні договору банківського вкладу, банк гарантує таємницю банківського рахунка, операцій за рахунком і відомостей про клієнта. Відомості про операції та рахунки можуть бути надані тільки самим клієнтам або їхнім представникам. Іншим особам, у тому числі органам державної влади, їхнім посадовим і службовим особам, такі відомості можуть бути надані виключно у випадках та в порядку, встановлених Законом України «Про банки і банківську діяльність». У разі розголошення банком відомостей, що становлять банківську таємницю, клієнт має право вимагати від банку відшкодування завданих збитків та моральної шкоди.

Банк зобов'язаний за письмовою вимогою обтяжувача за обтяженням, предметом якого є майнові права на грошові кошти, що знаходяться на банківському рахунку, надавати йому інформацію про залишок коштів на відповідному рахунку, операції за ним, обтяження, стосовно яких до банку надійшли повідомлення та/або які взяті банком на облік, інші обмеження права розпоряджання рахунком у строк, за який така інформація надається клієнту, якщо право обтяжувача на отримання відповідної інформації передбачене правочином, на підставі якого виникає таке обтяження.

Відповідно до статті 61 Закону України «Про банки і банківську діяльність» **банки зобов'язані забезпечити збереження банківської таємниці такими методами, як:**

- обмеження кола осіб, що мають доступ до інформації, яка становить банківську таємницю;
- організації спеціального діловодства з документами, що містять банківську таємницю;
- застосування технічних засобів для запобігання несанкціонованому доступу до електронних та інших носіїв інформації;
- застосування застережень щодо збереження банківської таємниці та відповідальності за її розголошення у договорах і угодах між банком і клієнтом.

Слід зазначити, що службовці банку при вступі на посаду підписують зобов'язання щодо збереження банківської таємниці. Керівники та службовці банків зобов'язані не розголошувати та не використовувати з вигодою для себе чи для третіх осіб конфіденційну інформацію, яка стала відома їм при виконанні своїх службових обов'язків.

Банк має право надавати інформацію, яка містить банківську таємницю, приватним особам та організаціям для забезпечення виконання ними своїх функцій або надання послуг банку відповідно до укладених між такими особами (організаціями) та банком договорів, у тому числі про відступлення права вимоги до клієнта, за умови, що передбачені договорами функції та/або послуги стосуються діяльності банку, яку він здійснює відповідно до статті 47 Закону України «Про банки і банківську діяльність».

Органи державної влади, юридичні та фізичні особи, які при виконанні своїх функцій, визначених законом, або наданні послуг

банку безпосередньо чи опосередковано отримали в установленому законом порядку інформацію, що містить банківську таємницю, зобов'язані забезпечити збереження такої інформації, не розголошувати цю інформацію і не використовувати її на свою користь чи на користь третіх осіб. У разі заподіяння банку чи його клієнту збитків шляхом витоку інформації про банки та їх клієнтів з органів, які уповноважені здійснювати банківський нагляд, збитки відшкодовуються винними органами.

Довідки по рахунках (вкладах) у разі смерті їх власників надаються банком особам, зазначеним власником рахунку (вкладу) в заповідальному розпорядженні банку, державним нотаріальним конторам або приватним нотаріусам, іноземним консульським установам по справах спадщини за рахунками (вкладами) померлих власників рахунків (вкладів). Банку забороняється надавати інформацію про клієнтів іншого банку, навіть якщо їх імена зазначені у документах, угодах та операціях клієнта. Банк має право надавати загальну інформацію, що становить банківську таємницю, іншим банкам в обсягах, необхідних при наданні кредитів, банківських гарантій.

Обмеження стосовно отримання інформації, що містить банківську таємницю, не поширюються на службовців Національного банку України або уповноважених ними осіб, які в межах повноважень, наданих Законом України «Про Національний банк України», здійснюють функції банківського нагляду або валютного контролю.

Правова охорона досить детально регламентована щодо окремих видів діяльності банку, при здійсненні яких дотримання банківської таємниці є особливо важливим і водночас потребує додаткових зусиль для її збереження.

Відповідно до статті 38 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» електронні документи на переказ, розрахункові документи та документи за операціями із застосуванням спеціальних платіжних засобів, що містять банківську таємницю, під час їх передавання засобами телекомунікаційного зв'язку повинні бути зашифровані згідно з вимогами відповідної платіжної системи, а за їх відсутності — відповідно до законів України та нормативно-правових актів Національного банку України. Суб'єкти переказу зобов'язані виконувати встановлені законодавством України та

правилами платіжних систем вимоги щодо захисту інформації, яка обробляється за допомогою цих платіжних систем. При проведенні переказу його суб'єкти мають здійснювати в межах своїх повноважень захист відповідної інформації від несанкціонованого доступу до інформації — доступу до інформації щодо переказу, що є банківською таємницею або є конфіденційною інформацією, осіб, які не мають на це прав або повноважень, визначених законодавством України, а також якщо це не встановлено договором.

Система захисту банківської інформації повинна забезпечувати:

- цілісність інформації, що передається в платіжній системі, та компонентів платіжної системи;
- конфіденційність інформації під час її обробки, передавання та зберігання в платіжній системі;
- неможливість відмови ініціатора від факту передавання та отримувачем від факту прийняття документа на переказ, документа за операціями із застосуванням засобів ідентифікації, документа на відкриття;
- забезпечення постійного та безперешкодного доступу до компонентів платіжної системи особам, які мають на це право або повноваження, визначені
- законодавством України, а також встановлені договором.

Документи за операціями із застосуванням платіжних карток, що містять банківську таємницю, під час їх передавання засобами телекомунікаційного зв'язку повинні бути зашифровані згідно з вимогами відповідної платіжної системи, а за їх відсутності в порядку, установленому законодавством України, у тому числі нормативно-правовими актами Національного банку.

Згідно з п.6 Постанови Правління НБУ №189 від 14.05.2003 року «Про затвердження Положення про здійснення банками фінансового моніторингу» для здійснення фінансового моніторингу, правила та програми внутрішнього фінансового моніторингу банку розробляються з урахуванням необхідності забезпечення конфіденційності інформації про рахунки і внески клієнтів банку, про клієнтів і їх операції, а також інших відомостей, що становлять банківську таємницю.

Надання Державним комітетом фінансового моніторингу України Службі безпеки України, ДПА України, МВС України або Генеральній прокуратурі України узагальнених матеріалів щодо

фінансових операцій, які можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом або фінансуванням тероризму, матеріали та додатки до них (за наявності) надаються на паперових носіях та/або в електронному вигляді разом з відповідним супровідним листом за підписом Голови або заступника Голови Держфінмоніторингу України. Копія супровідного листа подається до Генеральної прокуратури України. Цим матеріалам згідно із переліком конфіденційної інформації, що є власністю держави, надається гриф "Для службового користування". У разі, якщо матеріали мають додатки, які містять комерційну та/або банківську таємницю, в узагальнених матеріалах та супровідному листі до них робиться запис "Додатки містять банківську та/або комерційну таємницю".

У чинному законодавстві України окремо передбачено обов'язки працівників банків щодо збереження банківської таємниці, адже саме від їх професіоналізму та добропорядності значною мірою залежить дотримання конфіденційності інформації та операцій.

Відповідно до статті 61 Закону України «Про банки і банківську діяльність» службовці банку при вступі на посаду підписують зобов'язання щодо збереження банківської таємниці. Керівники та службовці банків зобов'язані не розголошувати та не використовувати з вигодою для себе чи для третіх осіб конфіденційну інформацію, яка стала відома їм при виконанні своїх службових обов'язків. Службовцям НБУ забороняється розголошувати інформацію, що становить банківську таємницю або іншу конфіденційну інформацію, яка стала відома їм у зв'язку з виконанням службових обов'язків, і в разі припинення роботи в НБУ.

Що ж до окремих категорій працівників банків, то відповідно до статті 45 Закону України «Про банки і банківську діяльність» керівник і працівники служби внутрішнього аудиту при призначенні на посаду дають письмове зобов'язання про нерозголошення інформації щодо діяльності банку та збереження банківської таємниці відповідно до вимог глави 10 Закону. Відповідно до статті 76 Закону України «Про банки і банківську діяльність» тимчасовий адміністратор не має права розголошувати банківську таємницю та іншу службову інформацію, якщо це не пов'язано з виконанням функцій тимчасового адміністратора. Крім того, тимчасовий адміністратор перед наданням інвестору відповідної інформації, має

взяти у нього розписку про відповідальність за розголошення банківської таємниці.

Згідно із статтею 39 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» працівники суб'єктів переказу повинні виконувати вимоги щодо захисту інформації при здійсненні переказів, зберігати банківську таємницю та підтримувати конфіденційність інформації, що використовується в системі захисту цієї інформації.

Процедура розгляду судами справ про розкриття банківської таємниці. Такі справи розглядаються судами в порядку окремого провадження відповідно до глави 12 Цивільного процесуального кодексу України. Так, заява про розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичної або фізичної особи подається до суду за місцезнаходженням банку, що обслуговує таку юридичну або фізичну особу.

Письмовий запит та/або дозвіл клієнта про розкриття інформації, що містить банківську таємницю і власником якої є такий клієнт, складається за довільною формою. Письмовий запит (дозвіл) фізичної особи - клієнта банку має бути підписаний цією особою. Її підпис засвідчується підписом керівника банку чи уповноваженою ним особою або нотаріально.

Письмовий запит (дозвіл) юридичної особи - клієнта банку підписується керівником або уповноваженою ним особою. Якщо запит (дозвіл) надається уповноваженою особою, то обов'язково до такого запиту (дозволу) додається документ, який підтверджує повноваження цієї особи на підписання запиту (або дозволу). Вимога відповідного державного органу на отримання інформації, яка містить банківську таємницю, повинна відповідати нормам частини другої статті 62 Закону України «Про банки і банківську діяльність».

Відповідно до чинного законодавства у заяві повинна бути зазначена така інформація:

- найменування суду, до якого подається заява;
- ім'я (найменування) заявника та особи, щодо якої вимагається розкриття інформації, яка містить банківську таємницю, їх місце проживання або місцезнаходження, а також ім'я представника заявника, якщо заява подається представником;
- найменування та місцезнаходження банку, що обслуговує особу, щодо якої необхідно розкрити банківську таємницю;

- обґрунтування необхідності та обставин, за яких вимагається розкрити інформацію, яка містить банківську таємницю, щодо особи, із зазначенням положень законів, які надають відповідні повноваження, або прав та інтересів;
- обсяги та межі розкриття інформації, яка містить банківську таємницю, щодо особи та мету її використання.

Справа про розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю, розглядається у п'ятиденний строк з дня надходження заяви на закритому судовому засіданні з повідомленням заявника, особи, щодо якої вимагається розкриття банківської таємниці, та банку, а у випадках, коли справа розглядається з метою охорони державних інтересів і національної безпеки, - з повідомленням тільки заявника. Неявка в судові засідання без поважних причин заявника та (або) особи, щодо якої вимагається розкриття банківської таємниці, або їх представників або представника банку не перешкоджає розгляду справи, якщо суд не визнав їхню участь обов'язковою. Прийняте судом рішення підлягає негайному виконанню. Копії рішення суд надсилає банку, що обслуговує юридичну або фізичну особу, заявнику та особі, щодо якої надається інформація. Особа, щодо якої банк розкриває банківську таємницю, або заявник мають право у п'ятиденний строк оскаржити ухвалене судом рішення до апеляційного суду в установленому порядку. Однак оскарження рішення не зупиняє його виконання.

Таким чином, банківська таємниця має відносний характер, оскільки передбачені правомірні дії щодо розкриття певного виду інформації перед органами, що забезпечують національну безпеку.

Банківська таємниця є інструментом забезпечення фінансової безпеки держави прямої та опосередкованої дії. Об'єктом прямого впливу є системи охорони банків та захисту інформації про банківську діяльність, що створює умови для надійного банківського обслуговування суб'єктів національної економіки. Об'єктами опосередкованого впливу є відомості про банківські рахунки, операції, фінансово-економічний стан та комерційну діяльність клієнтів, що забезпечує довіру до банківської системи і захист економічної конкуренції.

Важливу роль у забезпеченні безпеки національної економіки відіграє Національний банк України, який здійснює методологічне

керівництво з питань зберігання, захисту, використання та розкриття інформації, що становить банківську таємницю, співпрацює з наглядовими органами держав з питань національної безпеки. Отже, банківська таємниця та процедури її захисту є невід'ємними елементами дотримання основ фінансової безпеки банків та регулювання внутрішніх її ризиків та загроз.

9.4. Загрози та система забезпечення банківської безпеки

Рівень фінансової безпеки, а також сукупність конкурентних переваг забезпечується ефективністю управління банком своїми фінансовими потоками, проте також значним чином на забезпечення ефективного функціонування системи фінансової безпеки банківської сфери слід зважати на ряд загроз та можливості їх уникнення.

Виділяють загрози безпеці банку з боку *зовнішнього середовища* (з боку клієнтів, партнерів, конкурентів, криміналу, держави в особі різних державних установ, громадян), та загрози безпеці банку з боку *внутрішнього середовища* (з боку власників, адміністрації, менеджерів підрозділів, спеціалістів, неформальних груп).

Загроза – це нереалізована, але реально існуюча (з певною вірогідністю) можливість нанесення банківській системі (банку) будь-якого збитку.

Перелік загроз банківській безпеці можна розділити на три групи:

- *антропогенні* – кримінальні структури, потенційні злочинці, недобросовісні партнери, конкуренти і персонал банку;
- *техногенні* – неякісні технічні і програмні засоби обробки інформації, засоби зв'язку, охорони, сигналізації та інші технічні засоби, що застосовуються в банку;
- *стихийні* – землетруси, повені, урагани та інші природні катаклізми.

Загрози від перерахованих вище джерел можуть бути спрямовані на такі об'єкти, як грошові кошти банків, конфіденційна інформація (на різних видах носіїв), технічні і програмні засоби обчислювальної техніки, засоби зв'язку і телекомунікацій, персонал і приміщення банків, сховища грошових коштів і будівлі, в яких вони розміщені.

Загрози банківській безпеці – це будь-які явища чи дії, настання яких може нанести банку шкоду фінансового (збитки, недоотримання доходів, втрата капіталу, пошкодження майна) й нефінансового (втрата довіри, зниження кредитного рейтингу, втрата клієнтів, контрагентів та ключових співробітників) характеру, сукупна дія яких може призвести до банкрутства банку.

Вони можуть бути як реальними, що реалізуються з певною вірогідністю і можуть оцінені, так і потенційними, що не відбуваються в дійсності (чутки про злиття, введення державного нагляду до банку або новий жорсткий законопроект).

Найпоширенішим є вид загроз безпеці банківської системи країни за деталізацією системи загальних загроз внутрішнього і зовнішнього середовища, які здійснюють негативний вплив на банківську систему (рис. 9.6).

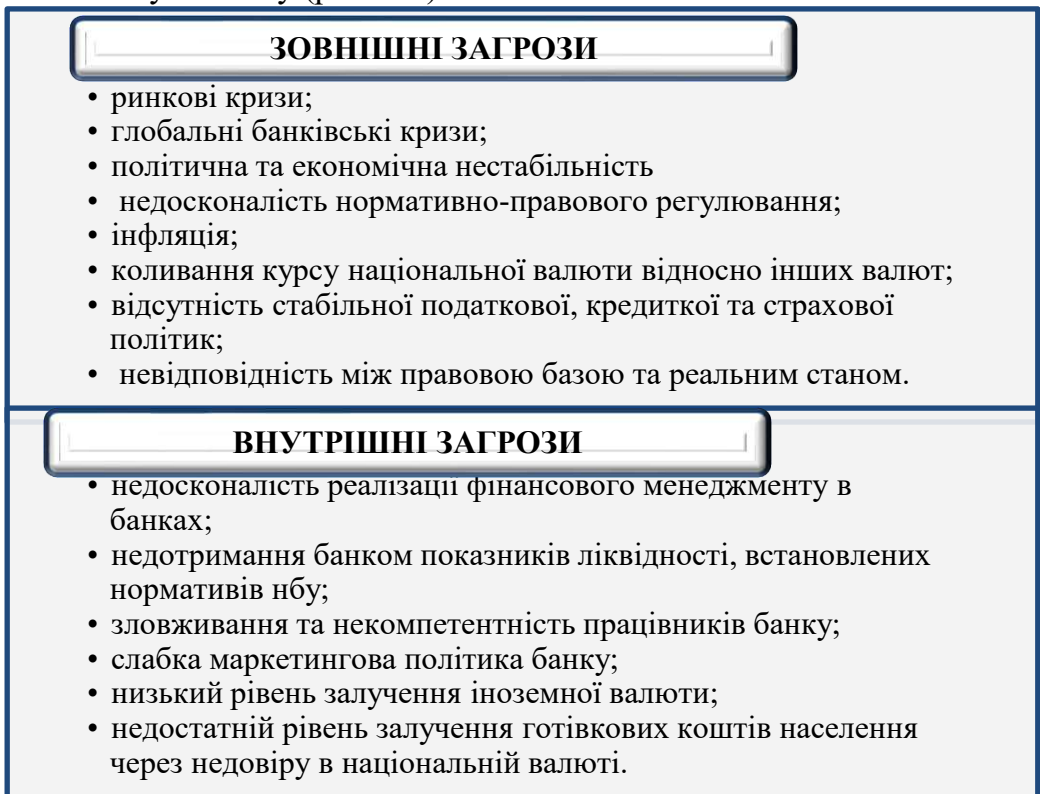

Рис. 9. 6. Узагальнення загроз фінансовій безпеці банківської системи

Зовнішні загрози є результатом впливу зовнішнього середовища на діяльність банківської системи (чи окремих банків).

Внутрішні загрози характеризуються чинниками, які або безпосередньо генеруються банківською діяльністю, або є частиною внутрішнього середовища функціонування банків. Найчастіше спостерігається взаємний вплив цих загроз, наприклад невідповідність правової бази і реально існуючої ситуації може спричинити недотримання банком норм, установлених регулятором.

Детальний перелік зовнішніх та внутрішніх загроз банківській безпеці, що формуються під впливом екзогенних (зовнішніх) факторів наведено у табл. 9.11.

Перелічені види загроз банківської безпеки розподілені *за характером впливу факторів* на природні, технологічні, антропогенні, інституційні (кадрові) й криміногенні, й охоплюють фінансову та нефінансову складові банківської безпеки.

Якість процесу забезпечення фінансової безпеки банківської сфери визначається ситуацією в міжнародному, національному та внутрішньому середовищі функціонування банків.

Таблиця 9.11

Загрози фінансовій безпеці банківського сектору економіки країни

Зовнішні загрози, що формуються екзогенними факторами	Внутрішні загрози, що формуються екзогенними факторами
1	2
1. Природні фактори	
1.1. Стихійні лиха. 1.2. Природні катаклізми.	
2. Технологічні фактори	
2.1 Зовнішні кібератаки 2.2 Стрибки чи збої в роботі електричної мережі	2.1. Застаріле обладнання. 2.2. Відставання від змін у програмному забезпеченні фінансових операцій. 2.3. Слабкий захист інформації. 2.4. Громіздка та негнучка система збору та обробки даних. 2.5. Відсутність зворотного зв'язку між підрозділами. 2.6. Збої в технологічному процесі

1	2
3. Антропогенні фактори	
<p>3.1. Економічні:</p> <ul style="list-style-type: none"> - несприятлива (кризова) загальноекономічна ситуація в країні і регіонах; - високий рівень інфляції та інфляційні очікування; - коливання курсу національної валюти та паніка населення; - високі вимоги національного банку відносно кредитних операцій (норми резервування, жорсткі нормативи); - зростання зовнішнього і внутрішнього державного та комерційного боргу; 	<p>3.1. Управлінські:</p> <ul style="list-style-type: none"> - конфлікти між власниками банку; - некваліфіковане управління, помилки стратегічному плануванні і прогнозуванні банківської діяльності; - низька якість аналітичного обґрунтування управлінських рішень при аналізі власного капіталу і прибутку, визначенні джерел капітального зростання при прийнятті тактичних рішень відносно кредитно-інвестиційної політики;
<ul style="list-style-type: none"> - недобросовісна конкуренція на фінансово-кредитних ринках; - недостатність інвестиційних та фінансових коштів у економічних агентів; - низький рівень кредитоспроможності компаній та домогосподарств, низька їх інвестиційна активність; - значна майнова диспропорція різних верств населення та падіння рівня його платоспроможності. 	<ul style="list-style-type: none"> - низька якість маркетингового опрацювання ринку банківських послуг і, як наслідок, недостатня диверсифікація операцій, що пропонуються банком, відсутність дієвої взаємодії з клієнтами за рахунок їх мотивації; - прорахунки в оцінці потенційних позичальників; - низька якість фінансових ресурсів банку: фіктивний характер статутних капіталів та короткі позичкові кошти; - розрив ліквідної та валютної позицій; - низька ефективність банківських операцій; - низький рівень внутрішнього контролю та аудиту; - неприйняття банком стандартів корпоративної соціальної відповідальності;

	- низький рівень інноваційних технологій.
--	---

Продовження табл. 9.11

1	2
<p>3.2. Інституційні:</p> <ul style="list-style-type: none"> - ведення військових дій; - окупації територій; - зміна політичних режимів; - зміна вимог світових фінансових установ; - мінливість фіскальної, кредитної, бюджетної та страхової політики держави; - формальність та слабкість державного контролю за діяльністю банків. 	<p>3.2. Кадрові:</p> <ul style="list-style-type: none"> - відсутність достатньої кваліфікації співробітників банку; - недостатня мотивація співробітників банку для їх плідної роботи; - низька лояльність співробітників банку; - відсутність програм підвищення освіти працівників; - недостатній кадровий потенціал для вирішення першочергових завдань забезпечення безпеки банківської діяльності; - малий рівень творчості у працівників.
<p>3.3. Криміногенні:</p> <ul style="list-style-type: none"> - корпоративні конфлікти та рейдерські захвати; - зростання кількості злочинних дій у сфері фінансових послуг; - пограбування банку та вбивство його співробітників; - злочинний зговір влади та конкурентів; - комерційний шпіонаж; - знищення ділової репутації конкурентами. 	<p>3.3. Криміногенні:</p> <ul style="list-style-type: none"> - злочинний зговір співробітників конкурентами чи шахраями; - крадіжка банківських даних в разі звільнення співробітників; - наявність каналів витоку банківської інформації помилки в організації схоронності фінансових і матеріальних цінностей банку; - спекулятивні операції менеджменту; - свідомо злочинні кредитні чи інвестиційні оборудки з афільованими особами.

До факторів впливу на фінансову безпеку, генеровані міжнародним та національним середовищем функціонування банків відносять: економіко-соціальні, політико-правові і технологічні (рис. 9.7). Внутрішні фактори, що впливають на процес забезпечення фінансової безпеки комерційних банків є фінансово-економічні, комерційні, інформаційно-технологічні й організаційно-кадрові.

Рис. 9.7. Чинники впливу міжнародного середовища на фінансову безпеку банків

Відкритість національної економіки, вплив процесів глобалізації та інтернаціоналізації світових економік, фази розвитку світової економіки впливають на можливість забезпечення банками фінансової безпеки (рис. 9.8). Найбільш сприятливим періодом для забезпечення фінансової безпеки є фаза піднесення та поживавлення в світовій економіці, оскільки саме в цей час для банків є сприятливі умови для мобілізації фінансових ресурсів на закордонних ринках капіталу для розширення ресурсної бази. А можливості забезпечення фінансової безпеки банками зменшуються в умовах циклічності економіки та впливу міжнародних фінансових криз.

ЕКОНОМІКО-СОЦІАЛЬНІ

- непередбачувана та нестабільна грошово-кредитна політика держави
- девальвація гривні
- зміна облікової ставки НБУ;
- нестача заощаджень для розміщення на депозитах в банку через низький рівень доходів населення;
- дострокове вилучення депозитів через низький рівень доходів населення;
- неможливість повернути виданий кредит;
- скорочення обсягів рефінансування;
- зміна норм обов'язкового резервування;
- мінливість обов'язкових економічних нормативів НБУ;
- надмірний податковий тиск;
- зниження кредитного рейтингу країни (кредитний рейтинг банку не може бути вищим від суверенного рейтингу країни)

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ

- повномасштабне вторгнення росії в Україну;
- використання методів недобросовісної конкуренції, підкуп державних службовців
- виведення капіталу в офшорні зони;
- обмеження з боку держави до виходу на міжнародні ринки капіталу;
- використання банківських установ для легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом;
- відсутність єдиного кодифікованого акту регулювання банківської діяльності.

ТЕХНОЛОГІЧНІ

- втрата науково-технічного потенціалу;
- втрата позицій на ключових напрямках науково-технічного прогресу щодо розроблення передових банківських технологій та програмного забезпечення діяльності банку;
- розкрадання та шахрайські дії в банківській діяльності з використанням комп'ютерних мереж.

Рис. 9.8. Чинники впливу національного середовища на фінансову безпеку банків

До основних внутрішніх чинників впливу на фінансову безпеку банку можна віднести:

Фінансово-економічні чинники:

Кредитної діяльності: необґрунтоване зростання кредитного портфеля банку, як наслідок зростання обсягів резервів, надмірна концентрація кредитних операцій в одному сегменті ринку, низька якість оцінки кредитоспроможності.

Депозитної діяльності: незбалансована ліквідність, низький рівень економічної ефективності депозитарної політики.

Інвестиційної діяльності: неефективне управління інвестиційним портфелем банку, інвестування в цінні папери ненадійного емітента, купівля фіктивних цінних паперів.

Розрахунково-касових операцій: списання коштів за рахунком за підробленими платіжними інструментами, несвоєчасне відображення касових операцій в бухгалтерському обліку та недоотримання термінів проведення безготівкових операцій, неповне або несвоєчасне оприбуткування на рахунки клієнтів готівки.

Валютних операцій: загроза перевищення активів над пасивами в однорідних валютах, махінації з перерахунком валютного курсу, прорахунки при визначенні ціни депозитів, купівля валюти на міжбанку під фіктивні експортно-імпорتنі договори.

Комерційні: неправильне ціноутворення на послуги, недобросовісні дії контрагентів і партнерів в процесі взаємодії та встановлення договірних відносин, реалізація недобросовісної конкуренції

Інформаційно-технологічні: недостатність або викривлення інформаційно-аналітичного забезпечення, несанкціоноване використання банківських технологій працівниками банку в особистих цілях.

Організаційно-кадрові: добір недобросовісного персоналу, шахрайські дії і махінації, неправильні управлінські рішення, використання конфіденційної банківської інформації в особистих цілях.

Серед макроекономічних показників важливе місце належить показнику валового внутрішнього продукту (ВВП), що виступає узагальнюючим індикатором загального економічного розвитку країни в певний період часу, відображає рівень розвитку виробництва в країні та характеризує рівень фінансового потенціалу домогосподарств розміщувати тимчасово вільні ресурси на банківські депозити. Чим

вищий рівень ВВП, тим більші можливості комерційних банків до розширення ресурсної бази та забезпечення фінансової безпеки.

Інструменти грошово-кредитної політики (зміна облікової процентної ставки, операцій на відкритому ринку цінних паперів, зміна вимог до рівня обов'язкових резервів комерційних банків) прямо впливають на вартість кредитних ресурсів.

Операції НБУ на відкритому ринку прямо впливають на можливість забезпечувати банками фінансову безпеку, оскільки залежно від зміни обсягу грошової маси, змінюється обсяг резервів комерційного банку.

Через недосконалість вітчизняного фондового ринку (низьку капіталізацію та ліквідність, дефіцит внутрішніх фінансових ресурсів для інвестицій, недостатнє законодавче регулювання ціноутворення, кількість інвестиційно-привабливих та ліквідних фінансових інструментів обмежена, відсутність ліцензій на здійснення біржової діяльності) можливості щодо здійснення інвестиційної діяльності банків обмежені.

З позиції забезпечення фінансової безпеки такий стан розвитку фондового ринку унеможлиблює диверсифікувати активні операції банку, розширити сферу конкурентного впливу банку та клієнтську базу, шляхом участі у портфелі цінних паперів підприємств.

Фінансовій безпеці банків загрожують також відсутність ретельного аналізу ринкової ситуації, невміння обирати партнерів і перевіряти їх надійність, невміння прогнозувати динаміку розвитку подій на фінансовому ринку. Дається взнаки і слабкий захист державою фінансово-кредитної сфери, і відсутність міжбанківського інформаційно-аналітичного центру.

До основних проблем, що пов'язані з недоотриманням фінансових надходжень та втратою ліквідності банків є:

- відволікання значної ресурсної бази в неприбуткові активи, що негативно впливає на рівень надходжень;
- відчутний вплив ринкових ризиків, наприклад, валютного чи відсоткового;
- неефективна політика банку в галузі ціноутворення;
- обслуговування інсайдерів та окремих клієнтів на пільгових умовах;
- залежність обсягу надходжень від разових, нетрадиційних операцій;

- залучення дорогих ресурсів на ринку міжбанківських кредитів з метою підтримання обов'язкових економічних нормативів.
- неспроможність банку планувати ліквідність і завчасно прогнозувати можливу незбалансованість між строками й сумами погашення розміщених активів і строками й сумами виконання зобов'язань (ця причина може мати місце через відсутність або неякісний аналіз розривів між активами і пасивами, неналежне вивчення грошових потоків клієнтів, особливостей їх ділової активності тощо);
- залежність від поточних пасивів при вкладеннях у довгострокові активи;
- суттєва залежність від субординованого боргу за наявності значного ризику його невідновлення після настання строку повернення;
- низька репутація банків на міжбанківському ринку;
- відсутність плану дій підрозділів банків на випадок кризи ліквідності.

До внутрішніх загроз банківської безпеки належать **загрози добору некомпетентного банківського персоналу та рівень їх кваліфікації**. в контексті забезпечення фінансової безпеки банку є формування колективу зацікавлених і компетентних працівників, які результативно й ефективно реалізовуватимуть цілі, орієнтири забезпечення його фінансової безпеки.

В умовах жорсткої конкурентної боротьби, пропонуючи своїм клієнтам широкий спектр послуг, банки позиціонують себе як компанії, “орієнтовані на клієнта”. Обираючи орієнтацію на клієнта, зниження рівня корпоративної культури є загрозою втрати надходжень через несприятливе сприйняття іміджу банку клієнтами. Ключовими факторами, які, впливають на рівень корпоративної культури банку є система комунікації між працівником та клієнтом банку; зовнішній вигляд персоналу банку; стосунки в трудовому колективі; мотивація персоналу тощо.

Фінансова безпека банків може опинитися під загрозою й через неправомірні чи помилкові дії його філіалів, які використовують для укладання угод від імені головного банку. Небезпеку для банківської системи становлять також й кризові ситуації на ринку міжбанківських кредитів.

Фінансовій безпеці банків України загрожують й такі чинники, як: вторгнення до банківських комп'ютерних мереж; витік ділової інформації; недостатність висококваліфікованих фахівців у банківсько-кредитній сфері в правоохоронних органах.

Враховуючи найбільш актуальні загрози фінансовій безпеці банківської системи остання має значний вплив на стан фінансової безпеки держави загалом (рис. 9.9).

Рис. 9.9. Вплив загроз фінансовій безпеці банків на стан фінансової безпеки держави

Забезпечення безпеки банків в Україні має здійснюватися на двох рівнях:

- на рівні окремого банку на підставі реалізації заходів банківського менеджменту;
- на рівні банківської системи на підставі реалізації державних заходів, спрямованих на захищеність інтересів банку (банківської системи у цілому) від внутрішніх та зовнішніх загроз.

Розвиток банківського сектору вимагає постійного удосконалення механізму фінансової безпеки, його адаптації до зміни умов зовнішнього середовища. Удосконалення механізму банківської безпеки полягає в реалізації заходів як на рівні банку, так і банківської системи в цілому.

Убезпечення від внутрішніх та зовнішніх загроз дозволяє сформуванню надійної системи забезпечення фінансової безпеки банку, яка має знаходитися у постійному розвитку та постійно адаптуватися до змін зовнішнього і внутрішнього середовища для підвищення конкурентоспроможності вітчизняного банківського сектору.

Формування оптимальної системи безпеки в банківській сфері потребує розробки стратегії, концепції реалізації, визначення відповідного інструментарію та етапів забезпечення безпеки.

Залежно від конкретних умов, що складаються на макро- і мікрорівні та різних чинників стратегія забезпечення фінансової безпеки банківського сектору національної економіки має базуватися на концепціях, які передбачають використання різного інструментарію для досягнення поставлених цілей (рис. 9.10).

Стратегія забезпечення фінансової безпеки банківського сектору економіки країни – це сукупність довгострокових цілей і управлінських підходів, реалізація яких забезпечує захист кредитно-фінансової організації від потенційних загроз розголошення комерційної і банківської таємниці, а також завдання їй будь-яких інших форм збитків майнового і немайнового характеру.

Рис. 9.10. Стратегія забезпечення фінансової безпеки банківського сектору національної економіки

Ця стратегія має включати такі концепції як:

- випереджувальної протидії наявним і потенційно можливим викликам і загрозам фінансовій безпеці банківського сектору
- пасивного захисту від наявних і потенційно можливих викликів і загроз фінансовій безпеці в банківського сектору;
- адекватної відповіді на наявні і потенційно можливі виклики і загрози фінансовій безпеці банківського сектору.

Концепція фінансової безпеки банківського сектору економіки України має бути основою для створення системи її забезпечення.

Основними завданнями підвищення рівня фінансової безпеки банківського сектору економіки України є:

- розробка стратегії фінансової безпеки банківського сектору як основи для реалізації грошово-кредитної та банківської політики;

- реструктуризація банківського сектору економіки з метою підвищення платоспроможності, фінансової стійкості і стабільності функціонування, конкурентоспроможності банків;
- активізацію власних джерел розвитку банків шляхом запровадження Урядом і Національним банком України відповідних заходів;
- розробка і використання диференційованих стратегічних індикаторів фінансової безпеки банківського сектору економіки України;
- оцінка рівня достатності забезпечення фінансової безпеки банківського сектору ресурсами.

Процес забезпечення фінансової безпеки банківського сектору економіки України включає такі етапи (рис. 9.11).

Підвищенню рівня фінансової безпеки банківського сектору економіки України сприятиме розробка методичних підходів до оцінки системи фінансової безпеки банківського сектору національної економіки. Основними критеріями ефективності цієї системи є максимізація прибутку і оптимізація його якості, а також максимізація ринкової вартості вітчизняних банків.

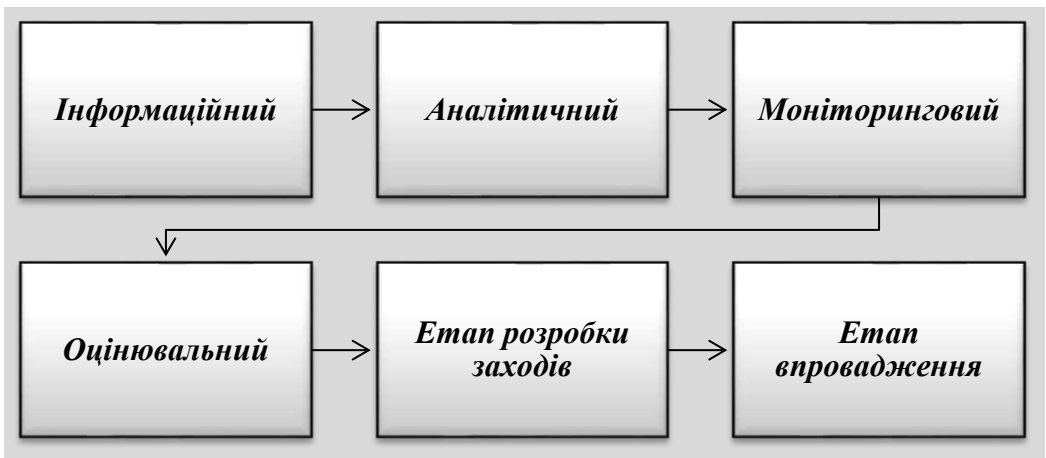

Рис. 9.11. Етапи забезпечення фінансової безпеки банківського сектору економіки України

1. *Інформаційний* - збір даних про виклики, наявні і потенційні загрози фінансовій безпеці банківського сектору та чинники що їх зумовлюють та створення відповідної інформаційної бази.

2. *Аналітичний* - систематизація та аналіз отриманої інформації

3. *Моніторинговий* - моніторинг фактичних параметрів функціонування банківського сектору.

4. *Оцінювальний* - порівняння фактичних параметрів функціонування банківського сектору і порогових значень індикаторів його фінансової безпеки, виявлення відхилень та їх причин.

5. *Етап розробки заходів* з ліквідації виявлених проблем і підвищення рівня фінансової безпеки банківського сектору.

6. *Етап впровадження* розроблених заходів.

Процес забезпечення фінансової безпеки банків потребує здійснення ґрунтовної інформаційно-аналітичної роботи, результати якої є необхідною умовою для впровадження моніторингу, оцінки рівня та аналізу факторів, що впливають на рівень фінансової безпеки, прогнозування можливих внутрішніх та зовнішніх загроз, дотримання достатності фінансових ресурсів для своєчасного виконання фінансових зобов'язань.

Інформаційна безпека банків – це багаторівнева система збору, зберігання, обробки, передачі та захисту інформації, що циркулює як у банку, так і зовні та може впливати на прийняття управлінських рішень відносно діяльності банку.

У відповідності до значущості інформації та наслідків її розголошення її умовно поділяють на інформацію *front-офісів* та *interior-офісів*.

Інформація *front-офісів* зосереджена на даних клієнтів, на кількості та сутності послуг, що надає банк як в установі, так і за допомогою мобільного чи інтернет-банкінгу.

Інформація *interior-офісів* – це аналітичні дані, що безпосередньо стосуються діяльності самого банку: його фінансові звіти, посадові інструкції, тонкощі відносин з різними клієнтами та контрагентами, фінансові плани, бюджети, стратегії розвитку. Найчастіше ціллю кібер-атак є інформація *front-офісів*, за допомогою якої вони крадуть значні кошти клієнтів, тим самим наносячи шкоду не лише їм, але й репутації банків.

Відомий англійський фінансовий аналітик старший віце-президент

компанії Business Computing World UK Марк Рівз розробив 5 простих засобів запобігання кібер-атак на front-офіси (Reeves, 2014):

- систематичне оцінювання ризиків онлайн-транзакцій на відповідність чутливості зміни інформації (тип клієнту, обсяг операції, якість обслуговування, мобільний засіб);
- підвищення стандартів аутентифікації інформації, що передбачає відмову від розповсюджених дворівневих методів ідентифікації прізвище-пароль на користь передових систем виявлення шахрайства на основі поведінки, які можуть автоматично виявляти транзакції або веб-сайт навігацій аномалії в реальному масштабі часу;
- застосування багаторівневого підходу до перевірки даних через нашарування різних, що доповнюють один одного технологій безпеки, таких, як сувора аутентифікація, поведінкове виявлення шахрайства поза зоною перевірки транзакції, мобільна перевірка справжності, розширена перевірка персоніфікації, SSL цифрові сертифікати;
- впровадження передових методів аутентифікації - перевірка мобільного на основі транзакцій, аутентифікації динамічних пристроїв – в тому числі одноразові сеансові куки і цифрові відбитки пальців;
- підвищення рівня обізнаності та освіти клієнтів, що матиме подвійні наслідки - підвищення рівня банківської безпеки та створення з клієнтами довготермінових партнерських відносин.

Систему забезпечення безпеки банківської діяльності можна визначити як організовану сукупність спеціальних органів, засобів, методів і заходів, які забезпечують захист діяльності від впливу внутрішніх і зовнішніх загроз.

Головною метою побудови системи безпеки є забезпечення функціонування банків в умовах їх взаємодії з екзогенним і ендогенним середовищами, які постійно змінюються, а також виявлення та нейтралізація зовнішніх і внутрішніх загроз функціонування банків, організація протидії цим загрозам, мінімізація наслідків їхнього впливу.

Компонентами забезпечення управління фінансовою безпекою банків є: нормативно-правове, інформаційно-методичне, аналітичне та техніко-технологічне забезпечення. Компонентами

реалізації управління його фінансовою безпекою визначено інструментальний апарат забезпечення фінансової безпеки, функціонально-процесний та організаційний механізми забезпечення фінансової безпеки банку.

Об'єктами управління фінансовою безпекою банків є: фінансові ресурси, матеріальні цінності, персонал, новітні технології та інформаційні ресурси (інформація з обмеженим доступом, інша конфіденційна інформація).

Основною метою забезпечення фінансової безпеки банків є досягнення необхідного рівня надійності, реалізація стратегічних і тактичних цілей, а також створення передумов для подальшого зростання за наявності ймовірності впливу загроз зовнішнього і внутрішнього середовища.

Стратегічними орієнтирами забезпечення фінансової безпеки банків є: соціально-економічні, фінансові, конкурентні, управлінські та технічні орієнтири. Фінансові орієнтири передбачають розробку заходів спрямованих на підвищення прибутковості, ділової активності, ліквідності та стійкості та відповідного інтегрального показника фінансової безпеки. Інноваційні орієнтири - це впровадження передових банківських технологій, які забезпечуватимуть ефективність нарощення клієнтської бази.

Важливою є репутація банку, яка залежить не лише від поведінки працівників, якості наданих послуг, дотримання законодавства, але й від думки суспільства, потенційних клієнтів. Публічне сприйняття іміджу залежить від якості відносин з клієнтами, зовнішнього вигляду працівників, наявності позитивної ділової репутації керівників, джерел формування капіталу (вітчизняний банк, іноземний банк), інформації в ЗМІ та Internet. Ефективне формування іміджу банків вимагає наявності широкого асортименту банківських послуг, високого рівня обслуговування клієнтів, виконання економічних нормативів, як наслідок зростання рейтингу банків.

Важливим елементом системи забезпечення фінансової безпеки банків є визначення рівня його фінансової безпеки та результативності її забезпечення, що базується на фінансових показниках його діяльності та моделі оцінки інтегрального показника фінансової безпеки. Тому діагностика рівня фінансової безпеки на основі розрахунку відповідного інтегрального показника дасть змогу

оцінити організаційно-економічну ефективність заходів, розроблених з метою забезпечення фінансової безпеки банку, та визначити його стратегічне позиціонування у зовнішньому середовищі.

Основні етапи алгоритму оцінки організаційно-економічної ефективності системи забезпечення фінансової безпеки на рівні банків наведено на рис. 9. 12.

Виокремлюють стратегічний етап аналізу ринкового середовища діяльності банку, встановлення допустимих критеріїв рівня фінансової безпеки банку, вибір та розробку стратегії забезпечення фінансової безпеки банку, а також реалізацію відповідних заходів щодо забезпечення фінансової безпеки банку та оцінку її ефективності.

Основний напрям фінансової безпеки банків повинен орієнтуватися на підвищення економічної ефективності і мати своєю метою ріст обсягу та ефективності використання фінансових ресурсів.

Банківська система виступає результатом дії як об'єктивного, так і суб'єктивного чинників впливу на формування, реалізацію і розвиток фінансової безпеки держави. Негативний вплив на банківську діяльність мають низькі доходи населення, а незадовільний фінансовий стан позичальників потребує створення в банківських установах значних резервів, що в умовах відсутності стабільних джерел надходження ресурсів ускладнює формування ресурсної бази та кількості банків банківських установ.

В умовах посилення макроекономічної нестабільності, зростання зовнішніх та внутрішніх загроз фінансова безпека банків є важливим інструментом реалізації його інтересів та пріоритетних цілей, нарощування фінансового потенціалу для кількісного та якісного зростання, зміцнення позицій на ринку банківських послуг, забезпечення нормального функціонування та сталого розвитку. Усвідомлення внутрішніх та зовнішніх загроз дозволить сформувати надійну систему забезпечення фінансової безпеки банку, спрямовану на виконання. При цьому, система фінансової безпеки банку має знаходитися у постійному розвитку та постійно адаптуватися до змін зовнішнього і внутрішнього середовища для підвищення конкурентоспроможності вітчизняного банківського сектора, стійкість та стабільність роботи якого визначають фінансову рівновагу в країні та забезпечує перехід до інноваційної моделі зростання національної економіки.

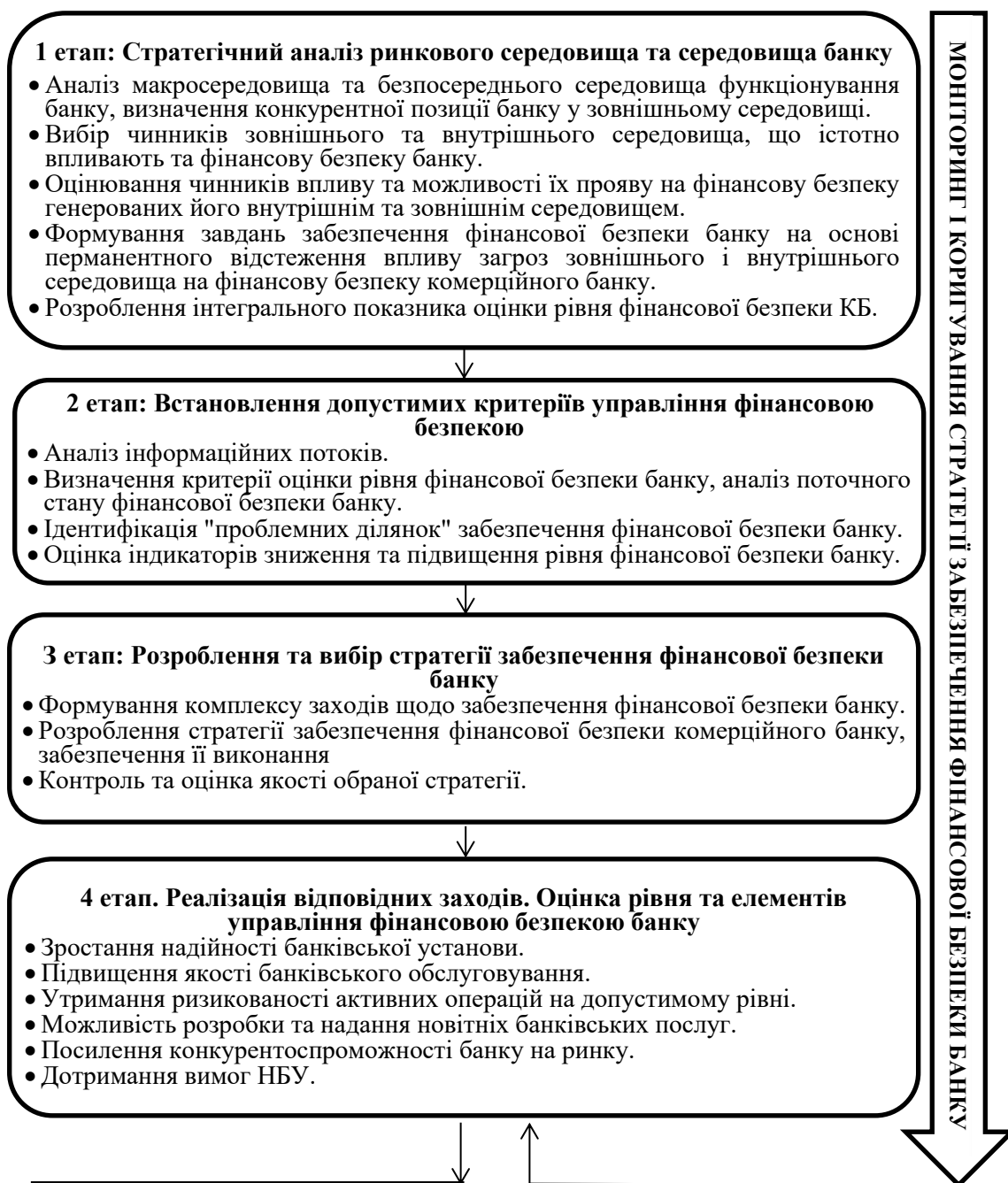

Рис. 9.12. Алгоритм оцінки організаційно-економічної ефективності системи забезпечення фінансової безпеки на рівні банків

Забезпечення фінансової безпеки банків в Україні має здійснюватися на двох основних рівнях: на рівні окремих банків на підставі реалізації заходів банківського менеджменту та на рівні банківської системи на підставі реалізації державних заходів, спрямованих на захищеність інтересів банку (банківської системи у цілому) від внутрішніх та зовнішніх загроз.

На рівні держави банківська безпека забезпечується шляхом визначення комерційних, організаційних технологічних і соціальних пріоритетів (підприємства, галузі, регіону); нормативно-правового забезпечення безпеки банків; налагодження системи оцінок і контролю реальних і потенційних фінансових загроз життєвим інтересам держави; забезпечення ефективного функціонування Національного банку України. На рівні окремих банків має відбуватися забезпечення якісного підбору кадрів, їхньої особистої й колективної безпеки; забезпечення економічної та інформаційної безпеки; організація роботи внутрішнього підрозділу безпеки відповідно до покладених на нього завдань і принципів його роботи.

Серед заходів для середнього рівня фінансової безпеки банків слід назвати: підсилення державного регулювання банківської сфери, вдосконалення методичної бази оцінки рівня фінансової безпеки банку; зміцнення позиції державних банків у реалізації стратегії економічного розвитку країни; наближення діяльності вітчизняних банків до міжнародних стандартів, підвищення ефективності діяльності та фінансової стійкості банків шляхом поліпшення якості корпоративного управління.

Питання для самоконтролю

1. Що таке фінансова безпека банківської системи?
2. Назвіть завдання забезпечення фінансової безпеки банківської сфери.
3. Які характеристики фінансової безпеки банків вважають ключовими?
4. Які Вам відомі індикатори оцінки фінансової безпеки банківської системи?
5. Який індикатор є узагальнюючим показником фінансової безпеки банківської системи та головним індикатором значущості для економіки країни?

6. Дайте визначення поняття «банківська таємниця».
7. Яким чином банки зобов'язані забезпечити збереження банківської таємниці?
8. Поясніть яким чином відбувається процедура розгляду судами справ про розкриття банківської таємниці.
9. Перелічіть види загроз безпеці банківської сфери.
10. Які загрози фінансової безпеки виникають у банківській діяльності?

Тестові завдання

1. Знайдіть вірне визначення поняття «Безпека банківської системи»
 - а) це рівень фінансової стійкості банківських установ країни, що дає змогу забезпечити ефективність функціонування банківської системи країни та захист від зовнішніх і внутрішніх дестабілізуючих чинників незалежно від умов її функціонування;
 - б) це спроможність банківської системи стабільно і надійно забезпечувати фінансову стійкість держави, ефективно формувати, зберігати від надмірного знецінення та раціонально використовувати фінансові ресурси країни для забезпечення її соціально-економічного розвитку та обслуговування фінансових зобов'язань;
 - в) це стан банківської системи, за яким її фінансова стабільність чи репутація не може бути підірвана цілеспрямованими діями певної групи осіб і організацій або фінансовою ситуацією, що складається в середині і зовні банківської системи;
 - г) це стан банківської системи, за якого забезпечуються умови для її стабільного й ефективного функціонування, максимізації прибутку та оптимального використання її ресурсів для соціально-економічного розвитку країни.
2. Яка послідовність ієрархії основних складників національної безпеки держави є коректною?
 - а) національна безпека - економічна безпека - фінансова безпека – безпека банківської сфери;

- б) національна безпека - фінансова безпека - економічна безпека - безпека банківської сфери;
- в) економічна безпека - фінансова безпека - національна безпека - безпека банківської сфери;
- г) фінансова безпека - національна безпека - економічна безпека - безпека банківської сфери.

3. Узагальнюючим показником фінансової безпеки банківської системи і головним індикатором значущості для економіки країни є:

- а) обсяг чистих внутрішніх активів НБУ;
- б) відношення активів банківської системи до ВВП;
- в) частка активів недіючих банків у загальній сумі активів банків;
- г) частка іноземного капіталу у сукупному капіталі банківської системи.

4. Банківську таємницю, як дані аналітичних і спеціальних досліджень розглядають про усе перелічене, ОКРІМ:

- а) інформації про стан і тенденції розвитку ринку;
- б) даних про надійність і фінансову стійкість клієнтів;
- в) даних про ймовірність настання кризових явищ;
- г) інформацію про діяльність і захист інтересів банків.

5. Банківською таємницею НЕ вважається:

- а) фінансово-економічний стан клієнтів;
- б) відомості про банківські рахунки клієнтів;
- в) загально доступна публічна інформація про діяльність банків та їх клієнтів;
- г) інформація про фізичну особу, яка має намір укласти договір.

6. Банки зобов'язані забезпечити збереження банківської таємниці усіма методами, ОКРІМ:

- а) обмеження кола осіб, що не мають доступ до інформації, яка становить банківську таємницю;
- б) організацією спеціального діловодства з документами, що містять банківську таємницю;
- в) застосуванням технічних засобів для запобігання несанкціонованому доступу до електронних та інших носіїв інформації;

г) застосуванням застережень щодо збереження банківської таємниці та відповідальності за її розголошення у договорах між банком і клієнтом.

7. У який строк розглядається справа про розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю на закритому судовому засіданні з повідомленням заявника?

- а) розглядається того ж дня;
- б) розглядається наступного дня;
- в) розглядається у триденний строк;
- г) розглядається у п'ятиденний строк.

8. До групи антропогенних загроз банківській безпеці НЕ відносять:

- а) кримінальні структури;
- б) неякісні технічні і програмні засоби обробки інформації;
- в) потенційні злочинці та недобросовісні партнери;
- г) конкурентів і персонал банку.

9. Що не відносять до зовнішніх загроз, які здійснюють негативний вплив на банківську систему?

- а) недостатній рівень залучення готівкових коштів населення через недовіру в національній валюті;
- б) відсутність або недосконалість основних законодавчих актів;
- в) інфляцію;
- г) ринкові ризики.

10. Класифікація загроз фінансовій безпеці банківського сектору національної економіки за Специфікою його функціонування поділяється на такі види загроз:

- а) прогнозовані, неочікувані;
- б) постійні, тимчасові;
- в) базові, випадкові;
- г) виявлені, латентні.

ТЕМА 10. БЕЗПЕКА НЕБАНКІВСЬКОГО ФІНАНСОВОГО РИНКУ

- 10.1. Сутність, функції та складові безпеки ринку страхових послуг*
 - 10.2. Індикатори та загрози фінансовій безпеці страхового ринку*
 - 10.3. Поняття та основні характеристики фінансової безпеки фондового ринку*
 - 10.4. Показники фінансової безпеки фондового ринку.*
-

10.1. Сутність, функції та складові безпеки ринку страхових послуг

Фінансова безпека страхового ринку є однією з складових економічної безпеки держави, адже входить до складу фінансової безпеки небанківських фінансових установ. Ця складова націлена на фінансову стійкість усіх суб'єктів страхового ринку щодо внутрішніх і зовнішніх загроз.

Страховий ринок – це сфера економічних відносин, у процесі яких формуються попит і пропозиція на страхові послуги та здійснюється акт їх купівлі-продажу. Страховий ринок сприяє вирішенню низки проблем, які склались у сфері захисту економічних суб'єктів. Тому формування стійкого та безпечного страхового ринку є одним з пріоритетних напрямів діяльності регулювання фінансового ринку. Розвиток страхового ринку України передбачає для страховиків нові завдання, головними серед яких є здійснення діяльності, яка б відповідала нормам прибутковості та вимогам фінансової безпеки страхових компаній. Така діяльність має забезпечувати та задовольняти економічні інтереси власників компаній і страхувальників.

Головною функцією страхового ринку є акумуляція і розподіл страхового фонду з метою забезпечення страхового захисту

суспільства. Але слід звернути увагу на те, що на сьогоднішній день вона не є повністю реалізованою. Таким чином, заниження рівня значимості розвитку страхового ринку призводить до збільшення витрат фінансових ресурсів та скорочення можливостей фінансової безпеки держави загалом. Саме активна страхова діяльність має виступати підґрунтям позитивних зрушень в економіці держави, як це відбувається в усіх розвинутих країнах.

Страховий ринок не є ізольованим елементом фінансового ринку, а функціонує в тісній взаємодії з його іншими складовими:

- з банківським ринком (у вигляді споживача банківських послуг з розрахункового обслуговування, як кредитор під час розміщення коштів на депозитах, як продавець страхових послуг під час страхування фінансових ризиків та інших ризиків, які притаманні банківській діяльності, а також як партнер під час страхування заставного майна за кредитами тощо);
- з ринком цінних паперів, валютним ринком, ринком дорогоцінних металів під час формування власної структури активів за рахунок найбільш ефективного використання накопичених страхових резервів.

Велика кількість різних фінансових інститутів стає джерелом загроз фінансовій безпеці страхового ринку та окремих страхових компаній. Основним сектором, який об'єднує практично усі раніше визначені сегменти фінансового ринку, є інвестиційний. Інвестиційний напрям діяльності страхових організацій в Україні є недостатньою розвиненим, а інвестиційний потенціал – недостатньо використаним порівняно з аналогічними напрямками в країнах з розвинутою економікою. Це пояснюється тим, що страхові компанії найбільшу частку своїх активів розміщують у банківських депозитах. Непопулярність цінних паперів серед страхових компаній зумовлена питаннями роботи з ризиками під час короткострокового кредитування (ризикове страхування) та довгострокового інвестування (страхування життя). Інтеграційні процеси об'єднання фінансових інститутів різних сегментів фінансового ринку формують загрозу системного ризику в умовах інтеграції фінансового капіталу. Лідуючі позиції на етапі розвитку небанківських фінансових установ займають інвестиційні фонди.

У сфері небанківського фінансового ринку крім страхових

компаній, інвестиційних фондів, активно функціонують пенсійні фонди, кептивні фінансові установи та установи, що надають кошти у позику, професійні учасники фондового ринку, кредитні спілки, фінансові компанії та юридичні особи, що надають послуги фінансового лізингу та інші фінансові посередники. Проте саме на страховому ринку здійснюється перерозподіл ризиків, що забезпечує здійснення процесу відтворення та захисту майнових інтересів учасників цього ринку завдяки страховим виплатам у разі настання страхового випадку. Рівень розвитку та захищеності страхового ринку має значний вплив на рівень фінансової безпеки держави.

Сутність фінансової безпеки страхового ринку та безпеки небанківського фінансового сектору національної економіки розглядають відповідно до Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України», затверджених Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 № 127.

«Безпека небанківського фінансового сектору» – це рівень розвитку фондового та страхового ринків, що дає змогу повною мірою задовольняти потреби суспільства в зазначених фінансових інструментах та послугах

У сфері безпеки сучасного небанківського фінансового ринку виділяють два рівні фінансової безпеки у сфері страхування:

- фінансову безпеку страхового ринку;
- фінансову безпеку страховика.

Фінансова безпека страхового ринку – це складова фінансової безпеки, яка відображає рівень розвитку страхового ринку, що дозволяє задовольнити потреби населення у страхових послугах.

Це комплекс взаємопов'язаних факторів, які визначають стан його функціонування, результативність діяльності страхових компаній і перспективи розвитку ринку в цілому.

Фінансова безпека страховика характеризується збалансованістю системи фінансових показників та інструментів, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх загроз, дозволяє їй своєчасно та у повному обсязі виконувати взяті на себе зобов'язання, а також забезпечує ефективний розвиток страхової компанії.

Об'єктом фінансової безпеки страховика є фінансові відносини, страхова, інвестиційна, фінансова діяльність та фінансові ресурси страховика під впливом факторів ризиків, що необхідно забезпечувати.

Суб'єктом фінансової безпеки страховика є керівництво страхової компанії, фінансовий менеджер, андеррайтер, актуарій.

Метою управління фінансовою безпекою страховика є забезпечення його фінансових інтересів, максимізації ринкової вартості страховика, за умови, що примноження капіталу власників страхової компанії має відбуватись з одночасним задоволенням потреб страхувальників.

Основні сутнісні характеристики фінансової безпеки страховика як суб'єкта представлено на рис. 10.1.

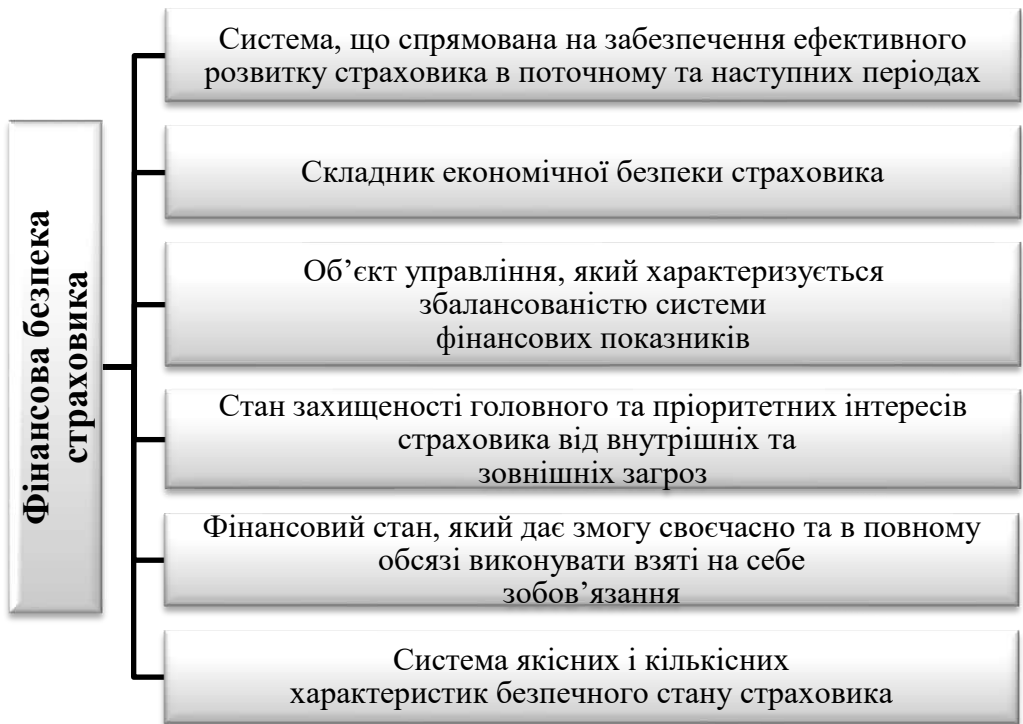

Рис. 10.1. Сутнісні характеристики фінансової безпеки страхових компаній

Фінансовий складник економічної безпеки є основним для подальшого становлення економічно ефективною страховою компанією. Сучасний страховий ринок має потребу саме в такій компанії, яка

здатна відстоювати інтереси як власників організації, так і страхувальників і вміє забезпечити свою фінансову безпеку як у звітному періоді, так і в майбутній діяльності в умовах необмеженої конкуренції на страховому ринку.

Страховий ринок України сприяє ефективному розвитку системи захисту суб'єктів підприємницької діяльності від негативного впливу ризиків та компенсує такий негативний вплив.

Фінансова безпека страхового ринку загалом і конкретного страховика зокрема – це такий рівень забезпеченості страхових компаній фінансовими ресурсами, який дозволив би їм у разі потреби відшкодувати обумовлені в договорах страхування збитки їх клієнтів і забезпечити ефективне функціонування.

Ринок страхових послуг є складовою страхового ринку, тісно пов'язаний з ним і в межах якого виникає попит і пропозиція на страхові послуги.

Структура ринку страхових послуг визначається відносинами між суб'єктами ринку:

- страховиків – професійних учасників ринку страхових послуг як виробників страхових послуг (страхові компанії, перестрахові компанії, страхові посередники);
- страхувальників – споживачів страхових послуг;
- суб'єктів інфраструктури ринку страхових послуг – аварійні комісари, сюрвейери, диспашери, актуарії, страхові аудиторі, спеціалізовані та багатопрофільні консультанти.

Фінансова безпека страхового ринку — це такий рівень забезпеченості страхових компаній фінансовими ресурсами, який дав би їм змогу в разі потреби відшкодувати обумовлені в договорах страхування збитки їх клієнтів і забезпечити ефективне функціонування.

Основними чинниками забезпечення фінансової безпеки страхового ринку є:

- ефективне функціонування страхового ринку ;
- страховий ринок як джерело довгострокових інвестицій в економіку держави та інструмент пенсійних реформ;

- акумульовані страховим ринком кошти можуть стати джерелом фінансування бюджету;
- система страхування надає можливість зменшення навантаження на державний бюджет (у частині відшкодування непередбачуваних збитків природно – техногенного характеру через обов'язкові види страхування);
- система обов'язкового страхування сприяє вирішенню частково проблем соціального забезпечення (перенесення державних соціальних виплат з коштів бюджету на страхові виплати).

Суб'єктами ринку страхових послуг є страхові компанії, функціонування яких, з одного боку, пов'язано з проведенням страхових (перестрахових) операцій, з другого – з діяльністю на фінансовому ринку, де страхові компанії згідно законодавству розміщують власні та залучені кошти в короткострокові та довгострокові інвестиційні інструменти.

Страховий ринок є одним із сегментів ринку фінансових послуг (купівля-продаж страхових послуг), фінансового ринку (розміщення активів у короткострокові та довгострокові інструменти), ринку нерухомості (право власності на окремий вид нерухомості). Страховий ринок – це ринок, на якому здійснюється операційна та інвестиційна діяльність страховиків, яка б відповідала фінансовій безпеці страхових компаній на ринку фінансових послуг і фінансовому ринку.

Взаємозв'язок страхового ринку з фінансовими ринками, ринком фінансових послуг і фінансовою безпекою страхових компаній представлено на рис. 10.2.

Страхування як одна з складових національної економіки впливає на соціально-економічну стабільність в державі та входить до ряду проблем, які пов'язані з фінансовою безпекою держави. По-перше формування системи фінансової безпеки страхових компаній відбувається на страховому ринку як результат перевищення сум акумульованих страхових премій і отриманих регресних внесків над сумами виплачених страхових відшкодувань і управлінських витрат, по-друге – розміщення активів у різні інструменти фінансового ринку.

Тобто фінансова безпека страхового ринку визначається певними індикаторами фінансової безпеки. В сучасних умовах ринок

фінансових послуг загалом, і страховий ринок зокрема є фрагментованим і низько капіталізованим. Це спричинено нестабільними умовами ведення бізнесу, незахищеністю права власності, низьким рівнем корпоративного управління та іншими чинниками, викликами та загрозами.

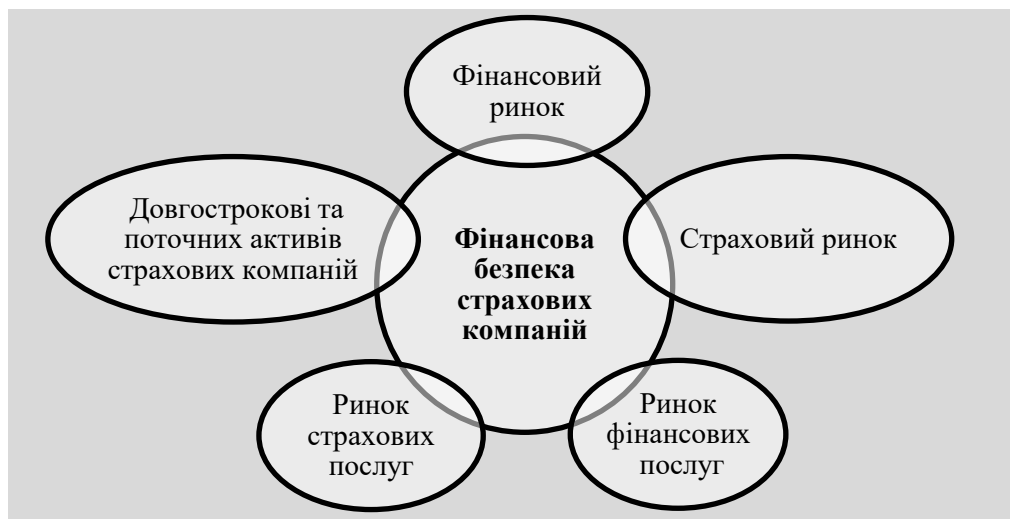

Рис. 10.2. Зв'язок страхового ринку з фінансовими ринками, ринком фінансових послуг і фінансовою безпекою страхових компаній

Таким чином, фінансова безпека страхового ринку являє собою комплекс взаємопов'язаних факторів, які прямо впливають на його функціонування, перспективи розвитку, а також ефективність діяльності кожної страхової компанії зокрема (рис. 10.3).

Рівень впливу зазначених факторів на фінансову безпеку ринку страхових послуг та їхні наслідки визначаються особливостями прояву чинників.

Екзогенні (зовнішні) фактори – це кризові явища на світових фінансових ринках, посилення конвергентних процесів, загострення соціально-політичної ситуації в країні, зменшення рівня платоспроможного попиту населення та суб'єктів господарювання.

До **ендогенних (внутрішніх) факторів** фінансової безпеки у сфері страхування відносять банкрутство страхових компаній, здійснення протиправних дій як страховиками, так і страхувальниками, зміна підходів до визначення маржі платоспроможності страхових компаній, функціонування значної кількості неспроможних компаній тощо.

Рис. 10.3. Класифікація факторів впливу на фінансову безпеку ринку страхових послуг

Дія **стихийних факторів** проявляється внаслідок впливу інших факторів та не залежать від дій суб'єктів страхового ринку.

Вплив **організованих факторів** проявляється в наперед прорахованих вчинках суб'єктів страхового ринку, а саме введення нового виду обов'язкового страхування, коригування правил розміщення страхових резервів, зміни системи оподаткування діяльності страхових компаній, проведення реорганізації страхових компаній.

Потенційні фактори можуть проявитися у майбутньому за визначених обставин, а реальні фактори обмежені часовим інтервалом і просторовою дією та проявляються в сприятливому або деструктивному впливові на діяльності учасників страхового ринку.

Для передбачуваних факторів впливу існує достатньо висока ймовірність появи процесів та явищ, які вплинуть на фінансову безпеку страхового ринку. Разом з цим **системні** – це фактори, які одночасно впливають на всі складові елементи ринку страхових послуг, а **структурні чинники** впливають на функціонування окремих підсистем, а саме страхових компаній, прямих та непрямих страхових посередників, саморегулюючих організацій.

Елементарні фактори безпеки ринку страхових послуг охоплюють функціонування окремих учасників страхового ринку - страхових компаній, страхових агентів, страхових брокерів, страхувальників.

Перманентні фактори здійснюють постійний вплив на функціонування страхового ринку протягом визначеного періоду, зокрема, дія нормативно-правових актів, які регулюють страхову діяльність.

Поділ факторів фінансової безпеки за рівнем взаємоузгодженості визначає **первинні (незалежні) фактори**, що фактично є наслідком певних подій або тенденцій; та **вторинні (похідні)** – представлені як опосередкований результат дії первинних чинників на рівень безпеки ринку страхових послуг.

Відповідно до характеру впливу на фінансову безпеку позитивні фактори – це підвищення капіталізації страхових організацій, покращання професійного рівня суб'єктів страхового ринку, удосконалення його інфраструктури, перехід компаній на міжнародні стандарти обліку та складання звітності; а **негативні фактори** відображають залежність від іноземних джерел фінансування, розширення каналів відтоку фінансових ресурсів за кордон, нестабільну макроекономічну ситуація в країні та в світі, часті зміни в нормативно-правовому регулюванні страхового сектору, недостатність надійних фінансових інструментів для інвестування тощо.

Отже, фінансова безпека учасників страхового ринку є важливою складовою ринкової економіки. З приводу цього страхові компанії повинні приділяти увагу організації власних активів, адже це значно впливає на фінансову стійкість і платоспроможність небанківського фінансового ринку.

10.2. Індикатори та загрози фінансовій безпеці страхового ринку

Фінансова безпека небанківського фінансового ринку держави має як якісні, так й кількісні критерії оцінки. Вітчизняний небанківський фінансовий сектор перебуває під впливом негативних явищ, загроз та факторів зовнішнього та внутрішнього походження. Як наслідок, більшість індикаторів небанківської безпеки України упродовж останніх років перебували у небезпечній та критичній зонах.

Страховий сегмент фінансового ринку поряд із банківським є найбільш розвинутим у всіх країнах світу. Такий стан обумовлений значними фінансовими потоками, які функціонують та організуються у цьому сегменті та соціально-економічною роллю, яку відіграють страхові компанії у суспільстві та економіці. Двоїстість страхування зумовлена функціями, які воно виконує та значними фінансовим потенціалом, який формується завдяки функціонуванню страхового ринку.

Розроблені Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки визначають перелік основних індикаторів стану безпеки страхового ринку України, їхні порогові значення, а також алгоритм розрахунку інтегрального індексу.

Кількісні критерії безпечного стану економічної сфери не можуть перевищувати (або бути меншими) порогових індикаторів цієї сфери.

Оцінки безпеки небанківського фінансового ринку України проводиться відповідно до офіційної методики.

Безпека небанківського фінансового сектору - це рівень розвитку фондового та страхового ринків, що дає змогу повною мірою задовольняти потреби суспільства в зазначених фінансових інструментах та послугах

Оцінка фінансової безпеки страхового ринку є важливою для регулювання індикаторів національної безпеки держави у сфері фінансів. Це зумовлено насамперед тим, що саме страховий ринок створює систему захисту як фізичних осіб, так і юридичних осіб, а також держави у разі настання несприятливих подій, а у періоди економічного розвитку стає джерелом довгострокових інвестицій

в економіку країни.

Фінансова безпека страхового ринку визначається низкою показників – індикаторів фінансової безпеки, а також залежить від багатьох об'єктивних і суб'єктивних, внутрішніх і зовнішніх чинників та визначається фінансовою результативністю та ефективністю діяльності.

Виділяють чинники, які прямо чи опосередковано стримують розвиток безпеки небанківського фінансового сектору національної економіки:

- існування на ринку фінансових установ, які не виконують та не мають на меті виконувати функції фінансового посередництва і створюють суттєві системні ризики для сектору;
- недостатній рівень або повна відсутність гарантій прав захисту інтересів споживачів фінансових послуг;
- дія жорстких адміністративних заходів;
- обмежена кількість фінансових інструментів у хеджуванні ризиків;
- неефективне податкове законодавство в частині оподаткування інвестиційних доходів та учасників фінансового сектору;
- обмеженість повноважень та незалежності регуляторів для вжиття заходів впливу на учасників фінансового сектору;
- відсутність ефективних інструментів виведення з ринку проблемних небанківських фінансових установ.

Оцінка фінансової безпеки страхового ринку проводиться згідно з методикою розрахунку рівня економічної безпеки України.

Одним з макроекономічних індикаторів, який визначає рівень безпеки страхового сектору є Цей індикатор визначає вагомість впливу страхування на соціально-економічний розвиток країни. Для прикладу у розвинутих країнах цей показник складає 3 – 10%.

Показник щільності страхування вказує на рівень споживання страхових послуг, зокрема в розрізі видів страхування. Індикатор рівня страхових виплат прямо впливає на рівень довіри населення до страхових продуктів, тому він є однією з причин низької зацікавленості населення в страхових послугах.

Частка премій, що належать перестраховикам-нерезидентам відображає питому вагу страхових премій по

ризиках, що передані в перестраховування нерезидентам. Зростання цього показника не завжди має позитивні наслідки для національних страхових компаній, бо перестраховування у нерезидентів гарантує як страховикові, так і страхувальникові виплату за збитками і стабільність фінансового положення, адже національні страхові компанії не можуть забезпечити подібну гарантію.

Для визначення сучасного стану безпеки небанківського фінансового ринку та формування його прогнозу необхідно скористатися алгоритмом наведеним на рис 10.4.

Алгоритм визначення інтегрального рівня показників безпеки небанківського фінансового ринку

Рис. 10.4. Алгоритм моніторингу та визначення інтегрального рівня показників небанківського фінансового ринку

1. Формування переліку індикаторів

За загальною методикою для розрахунку безпеки небанківського фінансового ринку були обрані такі індикатори небанківського фінансового ринку України:

1. Рівень проникнення страхування (страхові премії до ВВП), %
2. Рівень капіталізації лістингових компаній, % ВВП
3. Рівень волатильності індексу ПФТС, кількість критичних відхилень (-10 %)
4. Частка надходжень страхових премій трьох найбільших страхових компаній у загальному обсязі надходжень страхових премій (крім страхування життя), %

2. Розрахунок абсолютних значень індикаторів безпеки небанківського фінансового ринку

У таблиці 10.1 наведено вхідні дані для розрахунку індикаторів банківської безпеки країни за 2018-2020 рр.

Таблиця 10.1

Вхідні дані для розрахунку індикаторів небанківського фінансового ринку країни за 2018-2020 рр.

№	Показник	2018	2019	2020
1	Валові страхові премії, млн. гривень	49367,5	53001,2	45184,9
2	ВВП, млн. гривень	3558706	3974564	4194102

Користуючись Методичними рекомендаціями щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, проведемо розрахунки індикаторів безпеки небанківського фінансового ринку України за 2018-2020 рр. Методологія розрахунку індикаторів зображена в таблиці 10.2.

Проведемо розрахунок кожного з індикаторів на основі вхідних даних за допомогою формул, описаних у табл. 10.2. на прикладі індикаторів за 2018 рік:

1. I_1 Рівень проникнення страхування (страхові премії до ВВП), відсотків

$I_{1\ 2018}$ = валові страхові премії, млн. гривень / ВВП, млн. гривень x 100

$$I_{1\ 2018} = \frac{49367,5}{3558706} \times 100 = 1,39$$

Методологія розрахунку індикаторів безпеки небанківського фінансового ринку

Індикатор		Формула
I ₁	Рівень проникнення страхування (страхові премії до ВВП), відсотків	валові страхові премії, млн. гривень / ВВП, млн. гривень x 100
I ₂	Рівень капіталізації лістингових компаній, відсотків ВВП	-
I ₃	Рівень волатильності індексу Першої фондової торговельної системи (далі - ПФТС), кількість критичних відхилень (-10 відсотків)	$\sum_{t=1}^T K_j ,$ де $K_j = \begin{cases} 0, & \text{Тр ПФТС} \geq 90\% \\ 1, & \text{Тр ПФТС} < 90\% \end{cases}$ при Тр ПФТС = індекс ПФТС _t / індекс ПФТС _{t-1} x 100, t - кожна п'ятниця періоду
I ₄	Частка надходжень страхових премій трьох найбільших страхових компаній у загальному обсязі надходжень страхових премій (крім страхування життя), відсотків	обсяг надходжень страхових премій трьох найбільших страхових компаній (крім страхування життя), млн. гривень / загальний обсяг надходжень страхових премій, млн. гривень

2. I₂ - Рівень капіталізації лістингових компаній, відсотків ВВП

Величина цього індикатора є сталою та не потребує додаткових розрахунків.

$$I_{2\ 2018} = 0,22$$

3. I₃ Рівень волатильності індексу Першої фондової торговельної системи (далі - ПФТС), кількість критичних відхилень (-10 відсотків)

Сталий показник, який можна знайти на сайті ПФТС, який автоматично розраховується згідно представленої формули.

$$I_{3\ 2018} = 1$$

4. I_4 - Частка надходжень страхових премій трьох найбільших страхових компаній у загальному обсязі надходжень страхових премій (крім страхування життя), відсотків

$I_{4\ 2018}$ = обсяг надходжень страхових премій трьох найбільших страхових компаній (крім страхування життя), млн. гривень / загальний обсяг надходжень страхових премій, млн. гривень

$$I_{4\ 2018} = \frac{683\ 246,2}{49\ 367,5} = 13,84$$

Таким же методом розраховуємо індикатори для 2019 та 2020 років та проводимо аналіз відповідності значення індикаторів до їх оптимальних значень (табл. 10.3).

Таблиця 10.3

Аналіз індикаторів небанківського фінансового ринку України за 2018-2020 рр.

Індикатор	2018	2019	2020	Оптимальне значення	Критичне значення
Рівень проникнення страхування, %	1,39	1,35	1,08	8	≤ 1
Рівень капіталізації лістингових компаній, % ВВП	0,22	0,04	0,04	70-90	≥ 150 ≤ 15
Рівень волатильності індексу ПФТС, кількість критичних відхилень	1	1	1	0	≥ 4
Частка надходжень страхових премій трьох найбільших страхових компаній у загальному обсязі надходжень страхових премій (крім страхування життя), %	13,84	12,87	12,44	10	≥ 30

Першим показником у дослідженні стану безпеки небанківського сектору є рівень проникнення страхування.

В Україні ринок страхування є незначним за обсягом активів та за рівнем споживання страхових послуг. Показник проникнення

(*Insurance Penetration ratio*), що визначається як співвідношення обсягу залучених страхових премій до ВВП, становить 1,3% (з них "non-life" – 1,2%).

Для порівняння, у Європі – 5,0%, в середньому у світі – 6,1%. Лідерами за цим показником страхування у світі є Великобританія, Японія та Франція.

На ринок страхування також впливає рівень життя населення, тому як на добровільне страхування у населення не вистачає коштів. Якщо розглядати ринок страхування та його оптимізацію, потрібно брати до уваги більшість показників за рівнем життя. Другий індикатор, що характеризує рівень капіталізації лістингових компаній, знаходиться на критичному рівні (майже нульовому). Рівень волатильності індексу Першої фондової торговельної системи (далі - ПФТС) в період з 2018 по 2020 рр. знаходиться на однаковому рівні, не відображає зміни відносно досліджуваної системи. Четвертим індикатором є визначення частки надходжень страхових премій трьох найбільших страхових компаній у загальному обсязі надходжень страхових премій. За досліджуваний період лідируючі позиції мали страхові компанії: ТАС, Оранта, УПСК. Частка цих страховиків в загальному обсязі надходжень лише зростає. Одним із факторів, з чим це пов'язано, значне зменшення страховиків на ринку, тим самим найбільші страховики випереджають нових.

3. Нормування індикаторів фінансової безпеки небанківського фінансового ринку

Для здійснення нормування індикаторів необхідно скористатися формулами, що наведені в «Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» та відповідними значенням для нормування (табл. 10.4).

L (ліва частина) – для індикаторів, які є стимуляторами, нормування відбувається за критеріями лівої частини. R (права частина) – для індикаторів, які є дестимуляторами, нормування відбувається за критеріями правої частини

Унаслідок того, що індикатор за типом А до певного значення є стимулятором, а в разі подальшого його збільшення є дестимулятором, нормування такого індикатора потребує поєднання розрахунків за типом С (яка є стимулятором) та за типом В (що є дестимулятором).

В інтервалі між лівою та правою частинами оптимальних значень індикатора нормалізоване значення дорівнює 1.

Таблиця 10.4

Значення індикаторів фінансової безпеки небанківського фінансового ринку для нормування

Найменування індикатора, одиниця виміру	Значення індикатора				
	Дестимулюючий характер				
	$X^R_{\text{опт}}$	$X^R_{\text{здв}}$	$X^R_{\text{нездв}}$	$X^R_{\text{небезп}}$	$X^R_{\text{крит}}$
Рівень проникнення страхування (страхові премії до ВВП), відсотків	8*	6*	4*	2*	1*
Рівень капіталізації лістингових компаній, відсотків ВВП	70*	50*	40*	30*	15*
	90	105	120	140	150
Рівень волатильності індексу ПФТС, кількість критичних відхилень (-10 відсотків)	0	1	2	3	4
Частка надходжень страхових премій трьох найбільших страхових компаній у загальному обсязі надходжень страхових премій (крім страхування життя), відсотків	10	12	15	20	30

**значення індикатора стимулюючого характеру*

Нормування індикатора за типом С (стимулятори) проводиться за формулою:

$$y_{ij} = \begin{cases} 0,2 \exp\left(\frac{x_{ij} - x_{кр}}{n_i}\right), x_{ij} < 0 \cap x_{ij} < x_{кр} \\ 0,2 \frac{x_{ij}}{x_{кр}}, 0 < x_{ij} < x_{кр} \\ 0,2 + 0,2 \frac{(x_{ij} - x_{кр})}{(x_{неб} - x_{кр})}, x_{кр} \leq x_{ij} < x_{неб} \\ 0,4 + 0,2 \frac{(x_{ij} - x_{неб})}{(x_{нездв} - x_{неб})}, x_{неб} \leq x_{ij} < x_{нездв} \\ 0,6 + 0,2 \frac{(x_{ij} - x_{нездв})}{(x_{здв} - x_{нездв})}, x_{нездв} \leq x_{ij} < x_{здв} \\ 0,8 + 0,2 \frac{(x_{ij} - x_{здв})}{(x_{опт} - x_{здв})}, x_{здв} \leq x_{ij} < x_{опт} \\ 1, x_{опт} \leq x_{ij} \end{cases}, (10.1)$$

Де x_{ij} – значення і-о індикатора в період j ;

y_{ij} – нормоване значення індикатора x_{ij}

Нормування індикатора за типом В (дестимулятори) проводиться за формулою:

$$y_{ij} = \begin{cases} 1, x_{ij} < x_{опт} \\ 0,8 + 0,2 \frac{(x_{здв} - x_{ij})}{(x_{здв} - x_{опт})}, x_{опт} \leq x_{ij} < x_{здв} \\ 0,6 + 0,2 \frac{(x_{нездв} - x_{ij})}{(x_{нездв} - x_{здв})}, x_{здв} \leq x_{ij} < x_{нездв} \\ 0,4 + 0,2 \frac{(x_{неб} - x_{ij})}{(x_{неб} - x_{нездв})}, x_{нездв} \leq x_{ij} < x_{неб} \\ 0,2 + 0,2 \frac{(x_{кр} - x_{ij})}{(x_{кр} - x_{неб})}, x_{неб} \leq x_{ij} < x_{кр} \\ 0,2 \frac{x_{кр}}{x_{ij}}, x_{ij} \geq x_{кр} \end{cases} (10.2)$$

Використовуючи значення індикаторів банківської безпеки наведених у таблиці 10.3 та формулу 10.3 здійснимо нормування. Нормовані значення вищезгаданих індикаторів відображено у таблиці 10.5.

Таблиця 10.5

**Нормовані значення індикаторів фінансової безпеки
небанківського фінансового сектору за 2018-2020 рр.**

Рік	Розрахунок нормованого значення індикатора	Нормоване значення
1	2	3
Рівень проникнення страхування		
2018	$0,2+0,2*((1,39-1)/(2-1))$	0,278
2019	$0,2+0,2*((1,35-1)/(2-1))$	0,27
2020	$0,2+0,2*((1,08-1)/(2-1))$	0,36
Рівень капіталізації лістингових компаній		
2018	$0,2*(0,22/15)$	0,003
2019	$0,2*(0,04/15)$	0,001
2020	$0,2*(0,04/15)$	0,001

Продовження табл.10.5

1	2	3
Рівень волатильності індексу ПФТС, кількість критичних відхилень (-10 відсотків)		
2018	$0,6+0,2*((2-1)/(2-1))$	0,8
2019	$0,6+0,2*((2-1)/(2-1))$	0,8
2020	$0,6+0,2*((2-1)/(2-1))$	0,8
Частка надходжень страхових премій трьох найбільших страхових компаній у загальному обсязі надходжень страхових премій (крім страхування життя)		
2018	$0,6+0,2*((15-13,84)/(15-12))$	0,677
2019	$0,6+0,2*((15-12,87)/(15-12))$	0,748
2020	$0,6+0,2*((15-12,44)/(15-12))$	0,771

4. Визначення вагових коефіцієнтів

Відповідно до Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, вагові коефіцієнти визначають ступінь внеску кожного показника в інтегральний індекс безпеки (табл. 10.6).

Таблиця 10.6

**Вагові коефіцієнти для розрахунку фінансової безпеки
небанківського фінансового сектору**

№	Індикатор стану фінансової безпеки небанківського фінансового сектору	Значення вагового коефіцієнта
1	Рівень проникнення страхування (страхові премії до ВВП), відсотків	0,3496
2	Рівень капіталізації лістингових компаній, відсотків ВВП	0,3295
3	Рівень волатильності індексу ПФТС, кількість критичних відхилень (-10 відсотків)	0,1278
4	Частка надходжень страхових премій трьох найбільших страхових компаній у загальному обсязі надходжень страхових премій (крім страхування життя), відсотків	0,1931

5. Розрахунок інтегрального показника безпеки небанківського фінансового сектору

Розрахунок інтегрального показника безпеки небанківського фінансового сектору здійснюється за такою формулою:

$$I_m = \sum_{i=1}^n d_i y_i, (10.3)$$

де I_m – агрегований показник;

d_i – ваговий коефіцієнт;

y_i – нормалізована оцінка i -го індикатора.

Відповідно до вищенаведеної формули 10.3 розрахуємо інтегральний показник безпеки небанківського фінансового сектору у 2018-2020 рр.:

$$\text{БНФС 2018} = 0,278*0,3496 + 0,003*0,3295 + 0,8*0,1278 + 0,677*0,1931 = 0,331$$

$$\text{БНФС 2019} = 0,27*0,3496 + 0,001*0,3295 + 0,8*0,1278 + 0,748*0,1931 = 0,341$$

$$\text{БНФС 2020} = 0,36*0,3496 + 0,001*0,3295 + 0,8*0,1278 + 0,771*0,1931 = 0,377$$

Переведемо отримані результати у відсоткове відношення:

$$\text{БНФС 2018} = 0,331 * 100\% = 33,1\%$$

$$\text{БНФС 2019} = 0,341 * 100\% = 34,1\%$$

$$\text{БНФС 2020} = 0,377 * 100\% = 37,7\%$$

Розрахований рівень фінансової безпеки небанківського фінансового сектору України за 2018-2020 рр. подано в таблиці 10.7 та продемонстровано його динаміку на рисунку 10.4.

Таблиця 10.7

Інтегральний показник фінансової безпеки небанківського фінансового сектору 2018-2020 рр.

Показник	2018	2019	2020
Інтегральний показник безпеки небанківського фінансового сектору, %	33,1	34,1	37,7

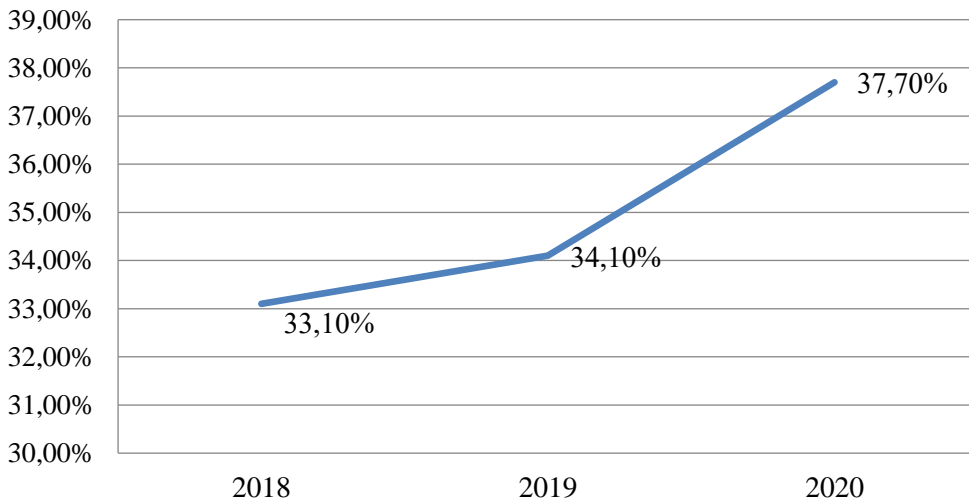

Рис. 10.4. Динаміка рівня фінансової безпеки небанківського фінансового сектору України за 2018-2020 рр.

6. Розрахунок прогностичних показників

Проаналізувавши рівень фінансової безпеки небанківського фінансового сектору можна спрогнозувати яким він буде у 2021 – 2023 рр. Використано метод динамічного ряду, що включає в себе

послідовність показників, які характеризують зміну показників у часі.

Основним аналітичним показником динамічного ряду, що застосовується для прогнозування значень показників є середній коефіцієнт зростання.

Середній коефіцієнт зростання розраховується за наступною формулою:

$$k = \sqrt[n-1]{\frac{x_n}{x_0}} \quad (10.4)$$

де, x_n – кінцеве значення динамічного ряду;

x_0 – початкове значення динамічного ряду;

n – кількість показників динамічного ряду.

На основі таблиці 10.1 розрахуємо коефіцієнт проникнення страхування зростання та прогнозні показники на 2021 – 2023 рр., їх значення відобразимо у табл. 10.8. Розглянемо на прикладі спосіб розрахунку коефіцієнту зростання та прогнозованого показника на 2021 рік:

$$1) \quad K = \sqrt[3-1]{\frac{0,36}{0,278}} = 0,316$$

$$2) \quad \text{Проникнення страхування 2021} = 0,36 \times 0,316 = 0,114$$

Таблиця 10.8

**Прогнозоване значення індикаторів фінансової безпеки
небанківського фінансового сектору 2021-2023 рр.**

Індикатор	Коефіцієнт зростання	2021	2022	2023
Рівень проникнення страхування, %	0,316	0,114	0,036	0,11
Рівень капіталізації лістингових компаній, % ВВП	0,333	0	0	0
Рівень волатильності індексу ПФТС, кількість критичних відхилень	1	1	1	1
Частка надходжень страхових премій трьох найбільших страхових компаній у загальному обсязі надходжень	1,067	0,823	0,88	0,94

страхових премій (крім страхування життя), %				
--	--	--	--	--

Далі розраховуємо прогнозований рівень фінансової безпеки небанківського фінансового сектору України на 2021– 2023 роки за формулою 10.3 на основі вищенаведених даних з таблиці:

$$\text{БНФС } 2021 = (0,114 * 0,3496) + (0 * 0,3295) + (1 * 0,1278) + (0,823 * 0,1931) = 0,327 = 32,7\%$$

$$\text{БНФС } 2022 = (0,036 * 0,3496) + (0 * 0,3295) + (1 * 0,1278) + (0,88 * 0,1931) = 0,310 = 31,7\%$$

$$\text{БНФС } 2023 = (0,11 * 0,3496) + (0 * 0,3295) + (1 * 0,1278) + (0,94 * 0,1931) = 0,348 = 34,8\%$$

У табл. 10.9 та на рис. 10.5 наведено прогнозовані значення інтегрального показника та динаміку прогнозованого рівня фінансової безпеки небанківського фінансового сектору України за 2021-2023 рр.

Таблиця 10.9

Інтегральний показник фінансової безпеки небанківського фінансового сектору 2021-2023 рр.

№	Показник	2022	2023	2024
1	Інтегральний показник безпеки небанківського фінансового сектору, %	32,7	31,7	34,8

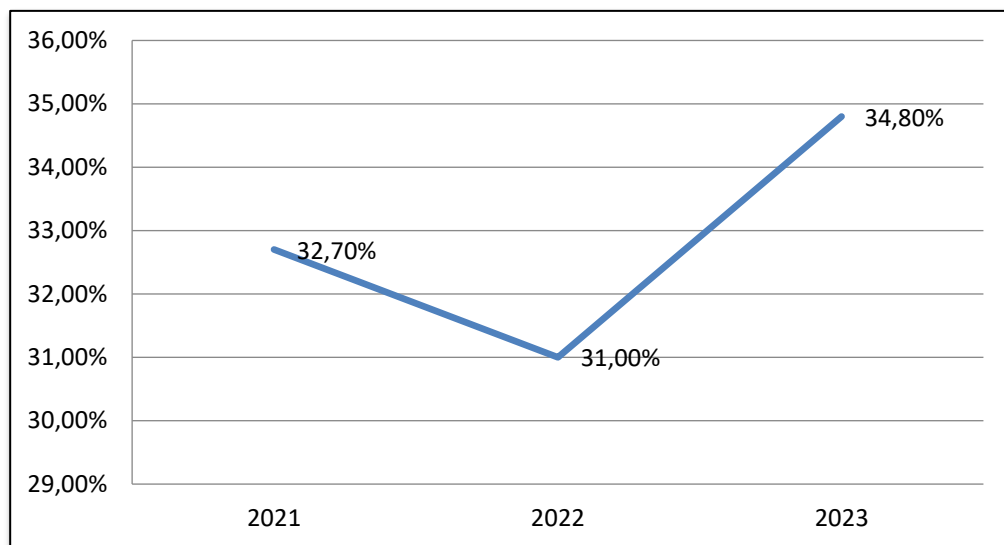

Рис. 10.5. Прогнозований рівень фінансової безпеки небанківського фінансового сектору України на 2021– 2023 рр.

7. SWOT - аналіз

На основі проведеного дослідження представлено SWOT-аналіз фінансової безпеки небанківського фінансового сектору України (рис. 10.6)

У списку сильних сторін та можливостей проставляються тільки позитивні оцінки (якщо «5» — відповідний сильний фактор має найвищий рівень, а якщо «1» — найнижчий).

Слабкі сторони і загрози оцінюються за тим самим принципом, тільки максимум — для негативних значень (якщо «5» — найвищий негативний рівень впливу, якщо «1» — цей фактор слабкості практично невластивий).

<p>СИЛЬНІ СТОРОНИ (+20)</p> <p>(+5) Забезпечення повної прозорості фінансового сектору</p> <p>(+4) Відкрита інформація про справжніх власників</p> <p>(+3) Запозичення досвіду європейських компаній у веденні бізнесу</p> <p>(+4) Генерація ірраціональної форми вартості небанківської фінансової послуги</p> <p>(+4) Спрямовання діяльності компанії не на максимізацію прибутку, а на зростання вартості компанії</p>	<p>СЛАБКІ СТОРОНИ (-12)</p> <p>(-5) Погіршення якості активів кредитних спілок через неповнення кредитів</p> <p>(-4) Не має достатнього обсягу чистих процентних доходів для покриття адміністративних витрат</p> <p>(-3) Низький рівень знання англійської (або ще однієї) мови</p>
<p>МОЖЛИВОСТІ (+18)</p> <p>(+4) Зростання обсягів надання послуг страховими компаніями, фінансовими компаніями та ломбардами</p> <p>(+4) Руйнування монополії банків</p> <p>(+3) Наслідкування європейських цінностей українськими споживачами</p> <p>(+3) Участь у прямих інвестиціях у реальний сектор економіки</p> <p>(+4) Інституціонально якісна зміна структури фінансового ринку</p>	<p>ЗАГРОЗИ (-16)</p> <p>(-4) Фактор шахрайства та кібернетичних загроз</p> <p>(-2) Законодавче обмеження на надання супровідних фінансових послуг</p> <p>(-5) Низький рівень фінансової грамотності населення, який не дозволяє потенційним споживачам фінансових послуг інвестувати у фінансовий ринок</p> <p>(-5) Низький рівень інвестиційної привабливості фінансових інструментів та низький рівень інвестиційної активності вітчизняних інвесторів</p>

Рис. 10.6. SWOT-аналіз фінансової безпеки небанківського фінансового сектору України

Частка надходжень страхових премій трьох найбільших страхових компаній у загальному обсязі надходжень страхових премій за певний період дає змогу оцінити рівень монополізації страхового ринку та можливість конкурентного позиціонування усіх його учасників.

Рівень страхових виплат є показником, що впливає на довіру споживачів до страхових продуктів, які пропонуються на ринку і як наслідок, він здійснює значний вплив на імідж вітчизняних страхових компаній та на страховий ринок загалом. Для України вважається оптимальним рівень виплат 30 %, хоча у розвинутих страхових ринках Європи цей показник у середньому наближається до 75 %. Наприклад, у Австрії значення цього показника складає 78,08 %, у Німеччині – 81,5 %, у Бельгії – 87,95 %, у Польщі – 62,66 %. На розвинутих страхових ринках світу рівень страхових виплат коливається в межах 60–90%. Чим вище частка схемного страхування, тим нижчим є рівень фінансової безпеки.

Оцінки експертів свідчать про низький рівень ефективності, і відповідно фінансової безпеки страхового ринку України. Страхування ще не стало важливим інструментом регулювання національної економіки. В силу дії дестабілізуючих чинників на страховий ринок рівень його розвитку залишається низьким порівняно зі світовим.

Світовий страховий ринок є на кілька порядків об'ємнішим за показниками страхового покриття, обсягів активів страхових компаній, співвідношення активів страхових компаній до ВВП, співвідношення валових страхових премій до ВВП країни, обсягів страхових премій на душу населення.

Можливості нарощення обсягів страхового ринку України та відповідно рівня його фінансової безпеки блокуються дестабілізуючими чинниками його розвитку. Зокрема, до цих чинників можна віднести:

- недосконалу нормативно-правову базу;
- недостатній рівень державного регулювання ринку;
- непослідовність дій державного нагляду;
- вузький асортимент страхових послуг;
- низький платоспроможний попит на страхові послуги;
- нерозвиненість інфраструктури страхового ринку;
- необхідність перестраховання найбільших ризиків у нерезидентів.

Перед страховим ринком України постає ряд викликів:

1. втрата платоспроможного попиту з боку страхувальників
2. політична та економічна нестабільність

3. інфляційні перешкоди для розвитку довгострокового страхування

4. низька капіталізація страхового ринку та нерозвиненість його інституціональної структури

5. зростання цін на послуги

6. нерозвинена система страхових посередників

7. зниження рівня фінансової безпеки страхового ринку

8. втрата інтересу з боку інвесторів

Основними завданнями уряду для подолання цих викликів та формування повноцінного страхового ринку є:

- розробка та реалізація дієвої державної політики у сфері страхування,
- приведення чинного законодавства у відповідність до вимог Європейського Союзу;
- забезпечення умов для розвитку конкуренції серед його учасників;
- вдосконалення державного страхового нагляду.

Ключові загрози фінансовій безпеці страхового ринку України відображено на рис. 10.7.

Основними дестабілізуючими факторами, які впливають на фінансову безпеку страхового ринку в Україні є:

- *організаційно-правові*: нечітка державна політика у сфері страхування; неузгоджена та неповна нормативно-правова база; низький рівень державного регулювання та контролю за страховим ринком; неналежний рівень конкуренції на страховому ринку та відсутність дієвих стимулів подальшого розширення мережі страхової справи; неефективне забезпечення страхового захисту фізичних і юридичних осіб; несвоєчасне виконання зобов'язань перед страхувальниками; порушення страхового законодавства;
- *економічні*: низький рівень платоспроможного попиту юридичних і фізичних осіб на страхові послуги; високий рівень інфляції; незначні обсяги мінімального розміру статутного капіталу, фінансових активів страхових компаній і сукупних страхових резервів; недосконалість діючого порядку оподаткування страхових компаній;

Рис. 10.7. Ключові загрози фінансовій безпеці страхового ринку України

- *функціональні:* порівняно вузький асортимент страхових послуг, що надаються клієнтам; розбалансованість страхових портфелів; відсутність тривалого позитивного досвіду роботи з клієнтами; низький рівень менеджменту та маркетингу на ринку страхових послуг; недосконала інфраструктуру ринку;
- *кадрові:* недостатній професійний рівень спеціалістів, що працюють у страхових компаніях; незначна кількість кваліфікованих менеджерів, андеррайтерів, брокерів, актуаріїв, аварійних комісарів, експертів, фінансистів,

бухгалтерів, юристів, суддів і програмістів, що знаються на нюансах страхової діяльності;

- *інформаційно-аналітичні*: непрозорість українського ринку страхування; недосконала статистична база; неналежне інформаційне та консалтингове забезпечення страхової діяльності; відсутність спеціальних баз про недобросовісних страхувальників.

До негативних факторів впливу на страховий ринок належать також економічний спад; бойові дії на сході України; відтік російського капіталу. Страхування в Україні зможе активно розвиватися при умові наявності нормативно-правової бази, розробленої на основі міжнародних стандартів, приведення чинного законодавства у відповідність до вимог ЄС, забезпечення умов для розвитку конкуренції а також при вдосконаленні державного страхового нагляду. Таким чином, саме за допомогою забезпечення фінансової безпеки страхового ринку владними органами законним шляхом будуть реалізовані фінансові інтереси України і її громадян на міжнародному та національному рівнях.

На мікроекономічному рівні важливо звернути увагу на загрози шахрайських дій на страховому ринку (табл. 10.10).

Приведення чинного законодавства у відповідність до міжнародних стандартів та вимог ЄС сприятиме ефективному розвитку страхування в Україні та вдосконаленню державного страхового нагляду.

До основних етапів процесу управління безпекою страхової компанії відносять:

- виявлення причин небезпеки;
- попередження негативного впливу різного роду загроз;
- припинення протиправних і злочинних дій, афер, шахрайства, розкрадань з метою економічного підриву діяльності страхової компанії з боку зовнішніх сил;
- виявлення кримінальних структур, конкурентів, шахраїв, несумлінних партнерів і внутрішніх загроз;
- припинення розкрадань, скоєних персоналом компанії;
- знаходження інформатора супротивника (вербування співробітника); звільнення від недобросовісних співробітників.

Таблиця 10.10

Можливі шахрайські дії на страховому ринку

Загрози економічній безпеці страхового ринку	
Страховики та страхові посередники	<ul style="list-style-type: none"> • Здійснення страхової діяльності компанією без ліцензії на провадження даного виду діяльності; • Функціонування незареєстрованих страхових агентів, які укладають договори від імені страхових компаній; • Видача фіктивних договорів страхування • Розробка поліса страхування таким чином, щоб максимально можливим чином зменшити факт виплати страхового відшкодування; • Страхування вже зруйнованих об'єктів страховими агентами
Страхувальники	<ul style="list-style-type: none"> • Декларування страхової суми, вищої за дійсну вартість об'єкта страхування; • Приховування інформації, що суттєвим чином впливає на рівень страхового ризику та відповідно впливає на розмір страхової премії; • Страхування об'єкта страхування одночасно в декількох страхових компаніях • Фальсифікація факту настання страхового випадку; • Навмисне пошкодження або знищення об'єкта страхування, що сприяють настанню страхового випадку
Працівники страхових компаній	<ul style="list-style-type: none"> • Складання страхових полісів з неправдивими даними; • Повне або часткове привласнення коштів страхувальників; • Перетворення незастрахованих збитків на застраховані; • Подання фальсифікованої інформації про страховий випадок; • Перегляд розгляду страхової суми.

Служба безпеки страхової компанії розробляє і проводить заходи щодо забезпечення захисту відомостей, що становлять комерційну таємницю. Одним з джерел витоку економічної інформації є співробітники страхової компанії. Служба безпеки при прийомі фахівця на роботу проводить його перевірку і дозвіл кадровій службі на прийом

або відмову у прийомі на роботу претендента. При настанні страхового випадку, а в деяких випадках і при прийомі об'єкта на страхування, служба економічної безпеки проводить розшукову роботу з пошуку і розкриття факту втрати застрахованого майна або при укладанні договору страхування при необхідності здійснювати перевірку благонадійності й порядності клієнта з метою запобігання шахрайству (фахівці повинні вміти розрізняти поведінкові ознаки недобросовісних страхувальників), а також знати процедури взаємин з правоохоронними органами в ході розслідувань випадків шахрайства та інших загроз, що можуть чинити негативний вплив на економічні показники страхової компанії.

Напрямом підвищення рівня безпеки страхового ринку є неприпустимість у діяльності страховиків порушень вимог законодавства, зокрема:

- недотримання страховиками вимог щодо платоспроможності, встановлених законодавством;
- укладання договорів страхування не у відповідності до правил страхування; обмеження та/або порушення прав страхувальників, визначених законодавством та/або договором страхування;
- безпідставної відмови у здійсненні страхової виплати або сплати страхового відшкодування;
- невиконання обов'язку здійснити страхову виплату або виплату страхового відшкодування в належному обсязі та у передбачений договором страхування термін;
- невиконання страховиками інших зобов'язань у порядку, терміни відповідно до укладеного договору страхування; використання правил страхування, які не відповідають вимогам законодавства;
- поширення страховими компаніями в будь-якій формі реклами та іншої інформації, що містить неправдиві відомості про їх діяльність;
- обмеження та/або порушення права страхувальників і потенційних споживачів страхових послуг на доступ до інформації щодо діяльності страхової компанії, в тому числі щодо відомостей про фінансові показники та економічний стан страховика, які підлягають обов'язковому оприлюдненню, переліку керівників страховика та його

відокремлених підрозділі, переліку страхових продуктів, що пропонуються страховикам, цін/тарифів страхових послуг, іншої інформації, право на отримання якої закріплене в законах України.

Система державного регулювання діяльності страховиків має бути спрямована на забезпечення їх фінансової стійкості (табл. 10.11).

Таблиця 10.11

Порівняння умов забезпечення фінансової безпеки і досягнення фінансової стійкості страховика

Забезпечення фінансової безпеки	Досягнення фінансової стійкості
Розмір нетто-премії (залежить від розміру страхової суми, величини страхового тарифу, кількості укладених договорів страхування)	Наявність власного капіталу
Величина страхових резервів	Ефективна тарифна політика
Розмір власного капіталу страховика (статутний капітал + вільні резерви)	Наявність програми перестраховання
Підходи компанії до розподілу/перерозподілу ризику (наявність/відсутність франшизи)	Формування достатнього обсягу фондів грошових коштів
Частка перестраховиків у страхових резервах	Ефективне інвестування коштів сформованих грошових фондів
Інвестиційна політика	Оптимізація структури страхового портфеля, його диверсифікація
Фінансовий моніторинг діяльності страховика	Моніторинг величини відповідно до встановленого мінімуму:
Контроль за фінансовими операціями страхувальників	- відношення фактичної величини платоспроможності до нормативної;
Гнучкість	- відношення сумарної величини активів, прийнятих для покриття страхових резервів, до величини страхових резервів;
Бюджетування, визначення центрів відповідальності	- відношення нетто-активів до капіталу;
	- відношення статутного капіталу до мінімальної величини статутного капіталу

Заходи забезпечення фінансової безпеки страхового ринку

представлено на рис. 10.8.

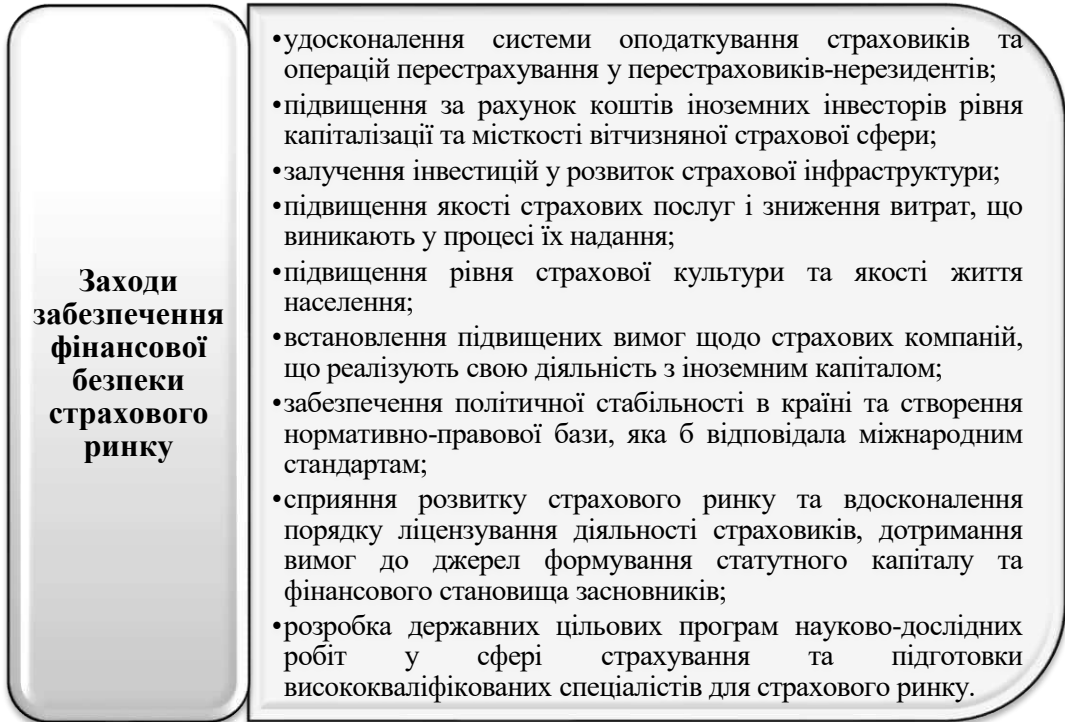

Рис. 10.8. Заходи забезпечення фінансової безпеки страхового ринку

З метою створення ефективного захисту страхової справи, важливим з боку держави є:

5. регулювання та контроль резервів страховиків, а саме процес їх формування та розміщення;
6. відновлення довіри фізичних та юридичних осіб до страхових організацій;
7. стимулювання страховиків до отримання міжнародних рейтингів фінансової стійкості;
8. посилення контролю за діяльністю страховиків з боку органів страхового нагляду;
9. створення об'єднання страховиків з метою підвищення їх надійності та платоспроможності;
10. забезпечення балансу інтересів між страховиками та страхувальниками.

Серед методів забезпечення фінансової безпеки страхового

ринку визначають такі:

- забезпечення політичної стабільності в країні;
- створення нормативно-правової бази у відповідності до міжнародних стандартів;
- проводити нагляд і контроль за злиттям і поглинанням на страховому ринку;
- залучення інвестицій у розвиток страхової інфраструктури;
- підвищення капіталізації і місткості вітчизняного страхового ринку за рахунок коштів іноземних інвесторів;
- сприяння розвитку страхового ринку та удосконалення порядку ліцензування діяльності страховиків;
- використання передових страхових технологій; підвищення якості страхових послуг;
- встановлення підвищених вимог щодо діяльності страхових компаній з іноземним капіталом;
- створення фонду гарантування страхових виплат за договорами страхування;

Вагомим у діяльності органів державного регулювання та нагляду з позиції забезпечення відповідного рівня фінансової безпеки необхідно вжити заходи з метою підвищення конкурентоспроможності як окремих страхових компаній, так і страхового ринку України в цілому.

До основних напрямів підвищення конкурентоспроможності українських страхових компаній можна віднести:

- підвищення корпоративного управління та якості менеджменту;
- розробка нових страхових продуктів і послуг;
- створення нових каналів збиту страхових послуг; зростання капіталізації;
- впровадження аутсорсингу;
- розвиток страхового «ритейлу»;
- розвиток страхування життя; впровадження інформаційних технологій.

Для формування належного рівня фінансової безпеки страхового ринку та оптимізації його регуляторної складової використовують три моделі державного регулювання, які відповідають страховому сектору (рис. 10.9). Для страхового ринку України найбільш оптимальною є використання змішаної моделі

державного регулювання, яка сприятиме підвищенню рівня конкуренції на страховому ринку та рівня захисту страхових інтересів страховиків з боку держави.

Рис. 10.9. Характеристика моделей державного регулювання безпеки страхового ринку

Вплив тенденцій світового фінансового ринку на функціонування національного страхового ринку посилюється необхідністю здійснення державних заходів щодо підтримки фінансової безпеки страхового ринку. Водночас одним із наслідків глобалізації у фінансовій сфері є зменшення можливостей державних регулюючих органів контролювати економічні операції та впливати

на економічні процеси в державі. Здійснення державного регулювання страхового ринку є не лише важливим, а й необхідним, особливо в контексті забезпечення безпеки страхового ринку, а через нього – і фінансової безпеки держави.

Систему державного регулювання страхової діяльності країни через форми та методи її реалізації відображає рис. 10.10.

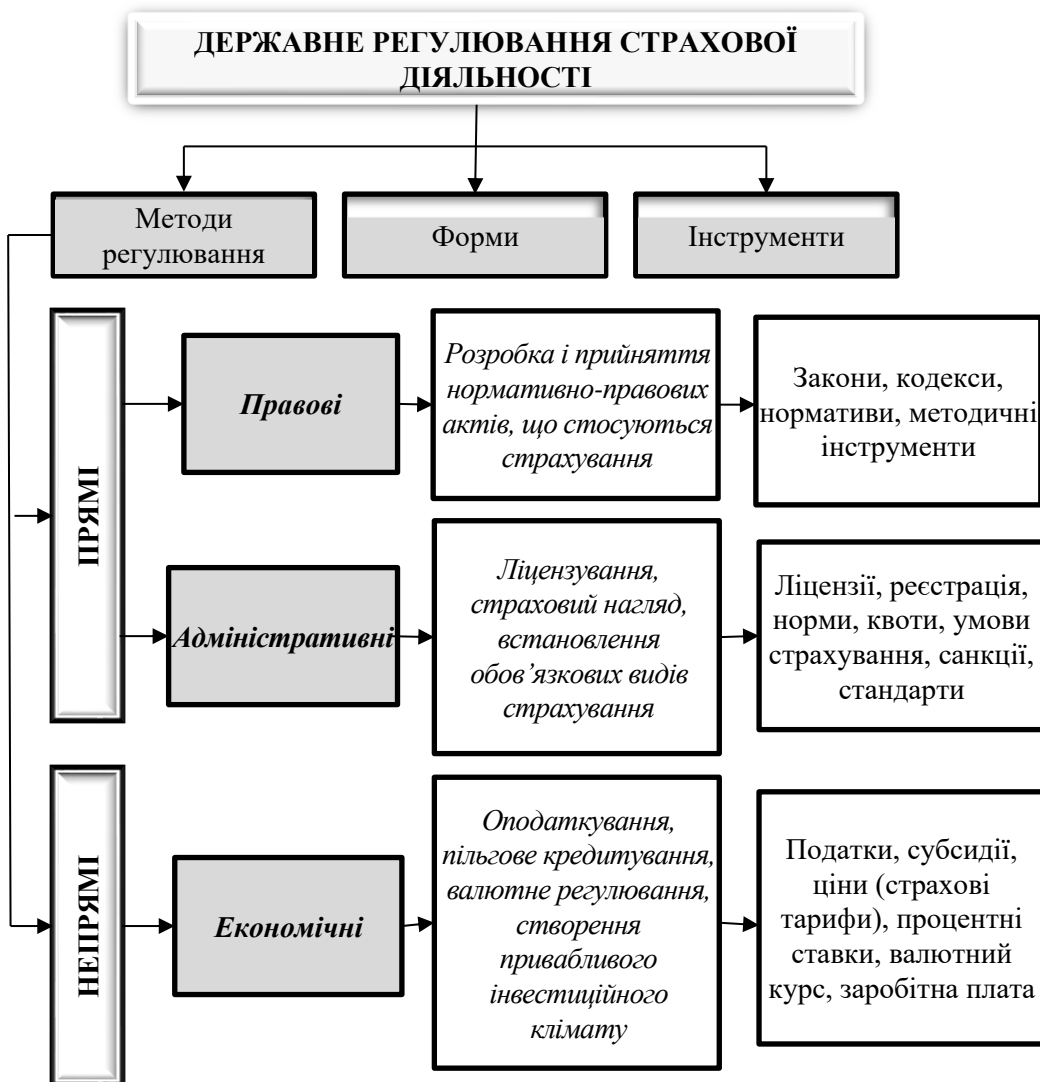

Рис. 10.10. Методи та форми державного регулювання страхового ринку

До важелів впливу державного регулювання в системі страхової

діяльності посідають правові, адміністративні та економічні.

Сутність економічних інструментів регулювання полягає у створенні таких економічних умов, які б забезпечували вибір страховими компаніями тих напрямів функціонування, які б були вигідними та необхідними для суспільства. Економічні засоби впливу застосовуються в рамках непрямих методів регулювання страховою діяльністю і містять інструменти грошово-кредитної, податкової, бюджетної політики держави.

Адміністративні інструменти державного регулювання страхової діяльності належать до системи прямого регулювання та характеризуються безальтернативністю вибору варіантів вирішення певних завдань, обов'язковістю дотримання поставлених вимог та відповідальністю суб'єктів за ухилення від виконання розпоряджень і наказів. Групи економічних та адміністративних інструментів регулювання досить тісно взаємопов'язані і часто доповнюють одне одного.

Система державного регулювання страхового ринку – це сукупність форм, методів та інструментів регуляторного впливу, за допомогою яких здійснюється регулювання і контроль страхової діяльності, а також забезпечується захист прав та економічних інтересів суб'єктів страхового ринку.

Поєднання методів та інструментів державного регулювання страхової діяльності, що застосовуються в країні, має максимально враховувати рівень розвитку національного ринку фінансових послуг та рівень його інтеграції у світову економічну систему, а також загальні особливості соціально-економічних процесів у країні.

До основних заходів державного регулювання з метою забезпечення безпеки небанківського фінансового ринку, зокрема щодо удосконалення діяльності страхових компаній є:

- удосконалення управління та контролю застрахованими резервами шляхом розширення переліку фінансових інструментів;
- забезпечити гарантування страхових внесків (зокрема, страхування життя) у випадку банкрутства страхової компанії;

- сприяння надання пропозиції комплексних страхових продуктів, що підвищуватиме ефективність діяльності під час фінансової дестабілізації;
- сприяти страхуванню ризиків (інвестиційних, фінансових, операційних);
- постійний моніторинг за активами страховиків, які часто на момент звітності поповнюють їх за рахунок кредитів банків;
- забезпечити прозорості у роботі як страховиків, так і НБУ.
- Інструменти реалізації підходів до розвитку вітчизняного страхового ринку можуть бути організаційними, економічними, інформаційними та правовими.

Організаційні методи спрямовані на вдосконалення організаційної структури страхового ринку, спроможної забезпечити розвиток суб'єктів страхування, сприяти налагодженню взаємодії страхового бізнесу, держави та суспільства й створенню умов для активізації участі страхового ринку України в структурній трансформації економіки та інтеграції у світовий простір.

Економічні методи включають до свого складу податки, пільги, субсидії, ціни (страхові тарифи), процентні ставки, валютний курс, заробітну плату. Економічні інструменти впливають на економічні інтереси суб'єктів страхового ринку.

До інформаційних методів й інструментів належить система показників, яка характеризує кількісні та якісні параметри розвитку страхового ринку. Все це має позитивний вплив на економічну стабільність суспільства, соціальну захищеність громадян, зниження соціальної напруги та активізує процес інвестування коштів у структурну трансформацію економіки України, що сприятиме її ефективному розвитку в цілому. Для мінімізації ризиків, які можуть стати наслідком недостатньої стійкості, прозорості та конкурентоспроможності небанківського фінансового сектору, необхідно зміцнити інституційну та фінансову спроможність органів, що здійснюють державне регулювання ринку фінансових послуг.

Забезпечення фінансової безпеки страхового ринку активізує процес інвестування коштів в економіку України, а також сприятиме її ефективному розвитку.

10.3. Поняття та основні характеристики фінансової безпеки фондового ринку

Однією з найбільш важливих складових економічної безпеки є фінансова безпека фондового ринку. Вона є одним з основних критеріїв оцінки діяльності усєї фінансової системи країни.

Фондовий ринок відіграє вирішальну роль у консолідації національної економіки загалом та в розвитку промислового сектору зокрема. Це найбільш динамічна та організована складова ринку капіталу. За останні двадцять років минулого століття спостерігалось значене розширення фінансових ринків в розвинутих країнах та країнах, що розвиваються. Фондовий ринок відіграє важливу роль у формуванні рівня капіталу за рахунок ефективної мобілізації заощаджень та забезпечення інвестиційної безпеки.

Фондовий ринок – це складна соціально-економічна та організаційно-правова структура, що має такі **специфічні характеристики**:

- об'єктом купівлі продажу на ринку є специфічний товар – цінні папери;
- угоди, що укладаються, є систематичними, а не разовими чи випадковими;
- мета його функціонування полягає в залученні інвестицій у реальний сектор економіки;
- залучені фінансові кошти можуть вільно обертатися на ринку, що дає можливість вкладникам гнучко визначати час, на який вони бажають їх розмістити.

Фондовий ринок (ринок цінних паперів) – це система економічних відносин щодо випуску, розміщення, обліку та купівлі-продажу цінних паперів з метою залучення тимчасово вільних фінансових ресурсів одних економічних суб'єктів та надання їх у платне користування іншим суб'єктам.

Функції фондового ринку в системі сучасних економічних відносин можна поділити на такі три групи:

- *загально-ринкові функції* - регулювання процесів інвестування капіталу шляхом забезпечення безперервних торгів цінними паперами; урівноваження попиту та пропозиції цінних паперів; формування ринкової ціни відповідних фінансових інструментів; стимулювання економічної активності юридичних і фізичних осіб шляхом

надання їм прав на участь в управлінні акціонерним підприємством, отримання доходу, можливості накопичення капіталу або права стати власником майна; інформування суб'єктів господарювання щодо стану економіки країни в цілому, об'єктів фондової торгівлі, її учасників, руху цін тощо;

- *специфічні функції* - перерозподіл фінансових ресурсів між населенням, підприємствами, державою, галузями, регіонами та країнами; обов'язковий облік усіх видів цінних паперів, що обертаються на ринку, реєстрація учасників фондового ринку; фіксація фондових операцій, оформлених договорами купівлі-продажу, застави, трасту, конвертації та ін.; страхування цінних і фінансових ризиків;
- *допоміжні функції, пов'язані з реалізацією фінансової політики держави* - фінансування бюджетних дефіцитів різних рівнів; стабілізації грошового обігу; забезпечення приватизаційних процесів; реструктуризації економіки.

Об'єктом угод на фондовому ринку є **цінні папери**.

Цінні папери – специфічні фінансові документи, що засвідчують відносини співвласності чи позики між їхнім власником та емітентом. Особливості цього специфічного товару визначають склад учасників фондового ринку, місце його розташування, порядок функціонування, правила регулювання і нагляду тощо.

Суб'єкти фондового ринку – це економічні суб'єкти, які здійснюють операції щодо купівлі-продажу цінних паперів, обслуговують їх обіг та розрахунки за відповідними угодами. Йдеться про державу в особі центральних та місцевих органів влади; юридичних та фізичних осіб, які мають тимчасово вільні надлишки фінансових ресурсів і готові передати їх тим, хто їх потребує; юридичних та фізичних осіб, які мають дефіцити фінансових ресурсів і готові скористатись фінансовими надлишками тих, хто їх має, за певну плату на визначений (чи невизначений) термін; фінансових посередників, які забезпечують перерозподіл фінансових ресурсів між учасниками ринку цінних паперів.

Процес глобалізації в світовій економіці та її трансформація

призвели до зміни принципів і форм функціонування системи фінансів. Такі чинники, як - розвиток нових фінансових інструментів, швидкоплинність і розміри короткострокових потоків капіталу зробили середовище функціонування систем фінансової безпеки вкрай нестабільним і невизначеним. Це стало причиною збільшення вразливості сучасної фінансової системи загалом та фондового ринку зокрема.

Фондовий ринок акумулює та перерозподіляє в найбільш вигідні сфери економіки грошові кошти і капітали, опосередковує взаємовідносини між господарюючими суб'єктами економіки. Невиконання фондовим ринком своїх функцій унеможлиблює економічні зв'язки і становить загрозу економічній безпеці країни, тобто існує залежність економічного стану держави від рівня економічної безпеки фондового ринку. Важливим фактором є те, що в розвинутих країнах з ринковою економікою капіталізація фондового ринку, ототожнюється із конкурентоспроможністю національної економіки.

В умовах розвитку фондового ринку значне місце належить його безпеці. Параметри фінансової безпеки фондового ринку держави забезпечують його внутрішню і зовнішню збалансованість, а їх значення мають бути достатніми для забезпечення належної стійкості фінансової системи до дії загроз.

Безпека фондового ринку – це оптимальний обсяг капіталізації ринку, що здатний забезпечити стійкий фінансовий стан емітентів, власників, покупців, організаторів торгівлі, торговців, інститутів спільного інвестування, посередників (брокерів), консультантів, реєстраторів, депозитаріїв, зберігачів та держави в цілому.

Оцінка безпеки фондового ринку включає безпеку ринку державних цінних паперів, ринку корпоративних цінних паперів, безпеку біржового та позабіржового ринків, учасників депозитарної системи та посередників.

Функціональна роль фондового ринку полягає у перерозподілі прав власності, трансформації заощаджень в інвестиції, забезпеченні альтернатив у використанні коштів та формуванні прогресивної структури виробництва, що й відповідає завданню

масштабної модернізації економіки. Виконання зазначених функцій фондовим ринком визначається такими характеристиками:

- свобода і відкритість;
- інформаційна прозорість;
- справедливість і впорядкованість;
- ліквідність;
- оптимальне співвідношення ризику і винагороди.

Виконання і реалізація вищезазначених функцій і характеристик фондовим ринком сприятиме позитивним структурним зрушенням в економіці.

Фондовий ринок безпосередньо впливає на розвиток суб'єктів національної економіки, особливо у кризових ситуаціях. Цим пояснюється його важливе значення для фінансової безпеки країни.

Державне регулювання ринку цінних паперів має значний вплив на фінансову безпеку фондового ринку. Його діяльність полягає у здійсненні державою комплексних заходів щодо впорядкування, контролю та нагляду за ринком цінних паперів і їх похідних та запобігання зловживанням і порушенням у цій сфері.

В Україні існує спеціальний виконавчий орган, який контролює дотримання законодавства щодо фондового ринку його учасниками. В Україні – це Національний банк України.

Національний ринок цінних паперів стимулює мобілізацію капіталів, забезпечує перерозподіл вільних коштів між різними сферами, галузями економіки на користь перспективних виробництв, тобто має певний вплив на соціально-економічний розвиток (табл. 10.12).

Ринок державних цінних паперів дає фінансові інвестиції на реалізацію державних програм і вирішення важливих державних завдань, що забезпечує стабільність соціально-економічного розвитку.

Інвестиції, залучені на ринку корпоративних цінних паперів є спрямовані на розвиток певних підприємств конкретних галузей, що сприяє розширенню виробництва, зростанню прибутковості. Кошти, вкладені в похідні цінні папери, сприяють розвитку фінансово-господарської діяльності та товарного, біржового обігу, що позитивно позначається на розширенні суспільного відтворення.

Таблиця 10.12

Форми впливу фондового ринку на соціально-економічний розвиток країни

Позиціонування ринку цінних паперів	Форми впливу	
	прямий	опосередкований
Складова фінансового ринку	акумулює тимчасово вільні кошти юридичних і фізичних осіб; залучає інвестиції іноземних інвесторів	Низькі темпи розвитку ринку цінних паперів не дозволяють активно розвивати соціальну сферу, тому що недолік інвестицій у емітентів не дозволяє їм отримувати достатній прибуток, за рахунок якого можливе фінансування.
Частина світового фондового ринку	Падіння цін на цінні папери національних емітентів, які обертаються на світових фондових ринках, не сприяє економічній стабільності держав	Провали світових фінансових ринків мало впливають на достатньо автономний національний фондовий ринок, на якому масово не обертаються іноземні цінні папери
Окрема частина економіки	Позитивна динаміка фондового ринку забезпечує необхідний приплив інвестицій у реальний сектор економіки, розвиток якого забезпечує необхідні умови соціального розвитку. Падіння фондових індексів впливає на вартість цінних паперів корпорацій. Низькі дивіденди й курсова вартість цінних паперів роблять національну економіку інвестиційно непривабливою	Падіння курсів цінних паперів не означає пряме руйнування бізнесу, титулами власності якого вони є. Падіння фондових індексів побічно стосується суміжників і постачальників підприємств, цінні папери яких становлять падаючі фондові індекси

Фондовий ринок об'єднує всі верстви суспільства як учасників

фондових операцій, за рахунок залучених інвестицій стимулює соціально економічний розвиток, сприяє зростанню інвестиційної самостійності економічних суб'єктів, забезпечує вільну конкуренцію, впливає на соціальну структуру та стан суспільства (табл. 10.13).

Таблиця 10.13

Вплив фондового ринку на соціально- економічну стабілізацію

Характеристика ринку	Опис характеру прояву	Можливості
<i>Універсальність</i>	Цінні папери є фіктивною формою капіталу (фондова цінність), специфічним інвестиційним товаром, в окремих випадках – своєрідним замінником грошей. Облігації, векселі та сертифікати опосередковують боргові зобов'язання, акції відображають пайову участь в акціонерному капіталі, деривативи фіксують контрактні умовні зобов'язання	Різні комбінації використання цінних паперів забезпечує реалізацію певних цілей і завдань соціально-економічного розвитку
<i>Загальність</i>	Існує у всіх видах, сферах і формах, рівнях економічної діяльності, у всіх галузях і на всіх територіях	Забезпечує збалансоване переливання капіталу між галузями, територіями, сферами діяльності
<i>Масовість</i>	Багато учасників і видів цінних паперів, велика кількість різноманітних фондових операцій, що одночасно протікають	Залучення тимчасово вільних фінансових ресурсів вітчизняних та іноземних потенційних інвесторів
<i>Динамічність</i>	Швидко зростаючі обсяги фондових операцій, розвиток різноманітних фінансових інструментів і диверсифікована інфраструктура, що постійно розширюється	Вирішення окремих проблем інвестиційного забезпечення соціально-економічного розвитку

Продовження табл. 10.13

<i>Активність</i>	Швидка реакція на політичні, економічні та соціальні події	Чутливість ринку дозволяє відслідковувати точки фінансових циклів
<i>Мобільність</i>	Технології фондових операцій, що постійно оновлюються. Розвиток Інтернет-трейдингу та біржових торгів у режимі реального часу	Реагування на погані та хороші новини відбувається миттєво, що може (де)стабілізувати, соціально-економічний розвиток
<i>Демократичність</i>	Реагування на новини відбувається миттєво, що може (де)стабілізувати соціально економічний розвиток	Залучення інвестицій для вирішення різних соціально економічних завдань
<i>Волатильність</i>	Висока нестійкість у результаті одночасного впливу різноспрямованих факторів обумовлює певну ризикованість вкладень у цінні папери	Коливання ринку цінних паперів викликають загальні економічні зміни, що можуть призвести до катастрофічних наслідків, і навпаки.
<i>Різноманітність і єдність</i>	Різноманітність емітентів, інвесторів посередників, видів діяльності та фондових операцій. Єдність первинного та вторинного, біржового та позабіржового, галузевих і регіональних ринків, ринок різних видів цінних паперів	Множинність видів операцій професійних і некваліфікованих інвесторів, емітентів цінних паперів дозволяє вирішувати будь-які завдання економічного розвитку

Фондовий ринок відіграє роль своєрідного буфера між провалами на фінансовому ринку та соціально-економічним розвитком.

В умовах безпеки фондового ринку забезпечується здатність формування достатнього економічного потенціалу і грошових коштів для збереження цілісності та єдності фінансової системи навіть при найбільш несприятливих варіантах розвитку внутрішніх і зовнішніх процесів та успішного протистояння внутрішнім і

зовнішнім загрозам у сфері фінансової безпеки.

Безпеку фондового ринку країни трактують як оптимальний обсяг капіталізації ринку, здатний забезпечити стійкий фінансовий стан емітентів, власників і покупців цінних паперів, організаторів торгівлі, торговців цінними паперами, інститутів спільного інвестування, консультантів, учасників депозитарної системи та держави в цілому.

Серед проблем функціонування фондового ринку України можна виділити такі:

- на фондовому ринку, як і в межах усієї національної економіки, існує значна потреба в інвестиційних ресурсах. Це комплексна проблема, пов'язана з наявністю тіньової економіки, де обертається значний обсяг ресурсів, вилучений з обігу на офіційному фінансовому ринку;
- макроекономічною нестабільністю та недиверсифікованістю економіки, що не дозволяє сформуванню класу пасивних довгострокових інвесторів;
- обмеженою кількістю ліквідних та інвестиційно привабливих фінансових інструментів (наприклад, більшість акцій українських емітентів є занадто ризиковими для інвесторів);
- недостатнім рівнем заощаджень населення, пов'язаним із низькими доходами значної частини населення;
- низькою ліквідністю та капіталізацією фондового ринку; недорозвинений фондовий ринок не стимулює нові компанії залучати потрібний їм капітал шляхом публічного розміщення акцій (проблему недостатності фінансових ресурсів вони можуть вирішити, використовуючи можливості кредитного ринку чи емітуючи в обіг облігації);
- управління діяльністю компанії та розподілом прибутку досить часто не відповідає інтересам дрібних інвесторів (міноритарних акціонерів);
- недосконалої судової системи, яка не захищає права власності дрібних інвесторів (акціонерів);
- недостатній рівень фінансової грамотності населення та інші загрози й ризики.

10.4. Показники фінансової безпеки фондового ринку

Ключовим макроекономічним показником безпеки фондового ринку є **рівень поширення послуг інституційних інвесторів**, що характеризується відношенням активів інституційних інвесторів до ВВП і розраховується за формулою:

$$L = \frac{GA}{GDR} \times 100\% , (10.5)$$

де GA – загальні активи, млн доларів ;

GDP – валовий національний продукт, млн доларів.

Ще одним важливим індикатором безпеки фондового ринку є **показник рівня глибини відповідного типу інституційних інвесторів**.

Глибина ринку послуг інститутів спільного інвестування характеризується сумою чистих інвестицій в ІСІ і розраховується за формулою:

$$\Delta A = BAI - SAI , (10.6)$$

де ΔA – сума чистих інвестицій в ІСІ;

BAI – загальна сума інвестицій, залучених ІСІ, млн доларів.;

SAI – загальна сума інвестицій, вилучених інвесторами з ІСІ, млн дол.

Рівень монополізації на фондовому ринку можна визначити за допомогою індексу Херфіндаля – Хіршмана (Herfindahl – Hirschman Index, ННІ).

Індекс Херфіндаля -Хіршмана широко використовується Міністерством юстиції США для моніторингу надмірної концентрації під час злиття та поглинання місцевих страхових компаній. Цей індекс є сумою квадратів часток усіх фірм, що присутні на ринку ($HNI = Sqi$, де qi – частка продажів окремої фірми в загальному обсязі реалізації ринку).

Чим менший індекс Херфіндаля – Хіршмана, тим меншою є концентрація власності на ринку. При цьому конкуренція підвищується, а вплив окремих компаній на ринок зменшується. Для повністю конкурентного ринку, де кількість фірм перевищує 100, індекс Херфіндаля – Хіршмана наблизатиметься до 0.

Індекс росту демонструє усереднене відношення об'ємних показників діяльності суб'єктів фондового ринку різних років до

базового року. Індекс росту розраховується як середньо-геометричне індексів трьох груп показників (активи учасників депозитарної системи, активи компаній фондового ринку та обороти фондового ринку) за формулою:

$$I^T = \sqrt[3]{\prod_{j=1}^3 I_j^T}, \quad (10.7)$$

де I^T – індекс росту за рік T ;

I_j^T – індекс росту j групи показників за рік T .

Індекс масштабу може використовуватися або для порівняння інфраструктури в регіональному розрізі країни, або вітчизняної інфраструктури фондового ринку з інфраструктурою інших країн.

Індекс масштабу показує співвідношення об'ємних показників інфраструктури фондового ринку країни з регіональними показниками або показники світового масштабу з іншими країнами.

Індекс масштабу розраховується за тим самим принципом і за тими групами показників, що й індекс росту, тобто як середньо-геометричне індексів трьох груп показників за формулою:

$$I_M^T = \sqrt[3]{\prod_{j=1}^3 I_{Mj}^T}, \quad (10.8)$$

де I_M^T – індекс масштабу за рік T ;

I_{Mj}^T – індекс масштабу j групи показників за рік T .

Нестабільний фінансовий стан будь-якого суб'єкта фондового ринку або їх групи є індикатором незадовільного рівня безпеки фондового ринку, а значить, і фінансової безпеки в цілому.

Загостренню проблеми падіння рівня безпеки фондового ринку сприяє цілий ряд чинників.

Одним з найвагоміших чинників є зростання рівня державного боргу, оскільки його неконтрольоване зростання та перевищення допустимого рівня ВВП призводить до зниження довіри до національного фондового ринку як внутрішніх, так і зовнішніх інвесторів.

Ще одним чинником є загострення фінансової та іпотечної кризи. Дисбаланс і нестабільність інвестиційної активності та економічної свободи також негативно позначається на рівні безпеки

фондового ринку.

Спекуляції на фінансовому ринку України з боку іноземних банків та інших фінансово кредитних установ також не сприяють підвищенню рівня безпеки фондового ринку. Оскільки головною запорукою підвищення рівня безпеки фондового ринку є його достатній рівень капіталізації, то увага з боку держави також має бути зосереджена саме на вирішенні цієї проблеми.

До проблем розвитку національного фондового ринку, які у свою чергу впливають на фінансову безпеку, можна віднести:

- відрив політичних декларацій від соціально-економічних реалій;
- дисбаланс інвестиційного попиту і фондової пропозиції на макро- та мезорівнях;
- слабка мотивація інвестиційної активності бізнесу і населення;
- недостатня прозорість;
- відсутність статистики;
- недостатність периферійної інфраструктури.

До найбільш використовуваних індикаторів оцінки рівня фінансової безпеки фондового ринку відносять дохідність ОВДП, частка покриття державними цінними паперами внутрішнього державного боргу, відношення обсягу капіталізації ринку акцій до ВВП.

В Україні спостерігається тенденція до зниження доходності державних облігацій. Стрімко розвивається інтернет-трейдинг на світових біржах. У 2019 вперше почали надавати онлайн доступ до торгів на Українській біржі.

Для підвищення рівня фінансової безпеки фондового ринку та держави в цілому необхідно:

- обрати модель розвитку національного фондового ринку;
- розробити стратегію збалансованого інвестиційного попиту та фондового забезпечення галузей;
- забезпечити правове регулювання, рівність і захист прав та інтересів інвесторів
- створити надійну систему фінансового контролю;
- створити єдину державну інформаційну базу, яка охоплювала б усі фінансово-кредитні установи;

- створити умови для збільшення реальних грошових доходів населення;
- подолати роз'єднаність вітчизняного позабіржового ринку цінних паперів і його включення в епіцентри біржових подій за допомогою сучасного інформаційно-організаційного забезпечення;
- розробити та впровадити заходи щодо трансформації через фінансовий ринок накопичених заощаджень в інвестиції.

В умовах становлення національного фондового ринку великого значення набуває необхідність підтримання його фінансової безпеки. Важливе практичне значення для підтримки належного рівня фінансової безпеки фондового ринку має вироблення відповідних вимог. В їх основу повинна бути покладена ідея розвитку повноцінного фондового ринку, який здатний забезпечувати реструктуризацію національної економіки, стимулювати вкладення заощаджень населення і підприємств у її розвиток і фінансову стабілізацію, є стійким до кон'юнктурних коливань на світовому фінансовому ринку, містить дієву систему захисту прав і майнових інтересів усіх суб'єктів фінансового ринку.

Ефективний розвиток фондового ринку залежить від конкретних заходів держави у сфері розбудови фінансової системи.

Для стимулювання розвитку фондового ринку України необхідно активно впроваджувати низку заходів, а саме (рис. 10.11):

- удосконалення конкурентоспроможності фондового ринку проводити шляхом створення сприятливих умов з боку державної політики стосовно оподаткування на фондовому ринку;
- узгодження суперечностей в законодавстві необхідне налагодження внутрішньої роботи регуляторів та чіткого розділення повноважень між ними, вирішення суперечливих ситуацій між учасниками фондового ринку використовуючи прямі та непрямі методи впливу;
- розширення ринку для залучення більшої кількості інвесторів та забезпечення його ліквідності й оборотності, задля пришвидшення обертання капіталу на ринку;
- забезпечення достатнього рівня захисту інвесторів, які могли б вкласти свої кошти у цінні папери, тим самим покращивши ситуацію на фондовому ринку;

- покращення умов функціонування інвестиційних та пенсійних фондів сприятиме впровадженню міжнародних стандартів результативності інвестування GIPS, здійсненню реформ з метою вдосконалення інфраструктури ринку;
- розширення спектру інвестиційних інструментів, що обертаються на фондовому ринку для покращення диверсифікації інвестиційного портфелю;
- створити передумови поступової централізації національного біржового ринку, централізації ліквідності, переходу конкуренції в біржовому сегменті з локального рівня на міждержавний.

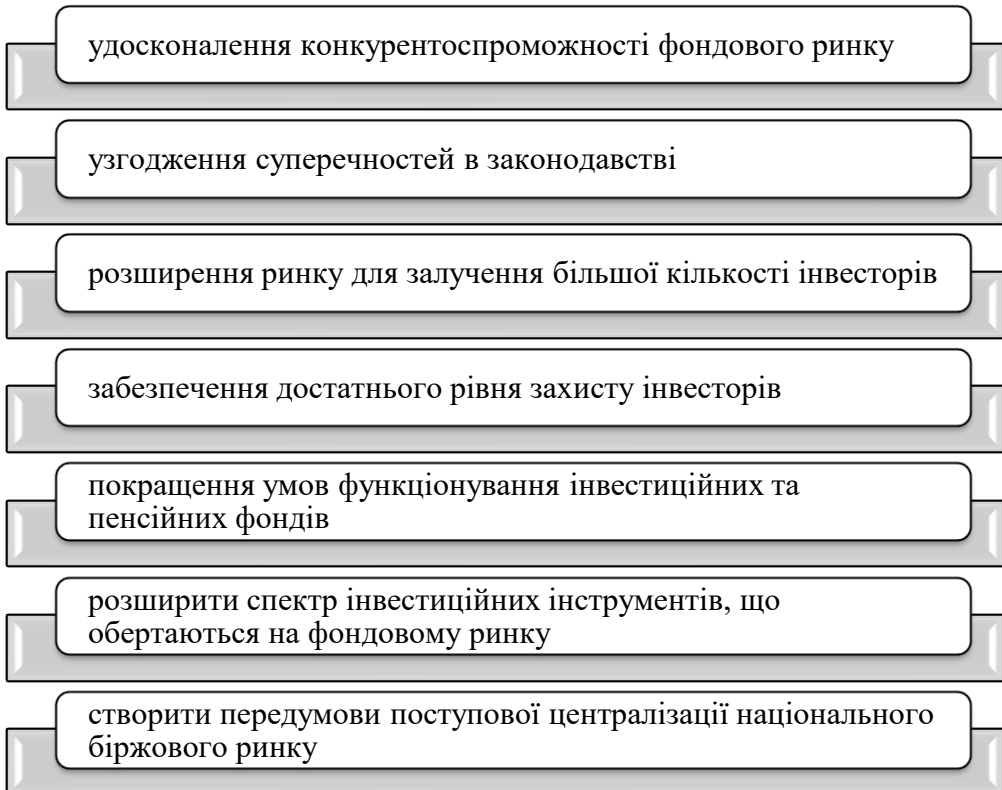

Рис. 10.11. Заходи стимулювання розвитку фондового ринку України

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення поняттю «фінансова безпека страхового ринку».
2. Назвіть чинники, які впливають на розвиток фінансового сектору.
3. За якими критеріями класифікують фактори впливу на фінансову безпеку страхового ринку?
4. Опишіть місце та роль страхових компаній у забезпеченні безпеки небанківських фінансових установ
5. Якими є оптимальні значення індикаторів фінансової безпеки страхового ринку України?
6. Які загрози постають перед страховим ринком України?
7. Як ви розумієте поняття «фінансова безпека фондового ринку»?
8. Назвіть суб'єктів фондового ринку та охарактеризуйте їх функції.
9. Як класифікують фондовий ринок в системі сучасних економічних відносин?
10. Назвіть основні та додаткові індикатори безпеки небанкіського фінансового ринку.

Тестові завдання

1. Головною функцією страхового ринку є:
 - а) формування та урівноваження попиту і пропозиції валюти і регулювання валютного курсу;
 - б) акумуляція і розподіл страхового фонду з метою забезпечення страхового захисту суспільства;
 - в) створення умов для широкої торгівлі цінними паперами, забезпечення їх ліквідності, визначення ринкової ціни цінних паперів та надання інформації щодо її зміни;
 - г) забезпечення руху короткострокових ліквідних фінансових потоків, купівлі-продажу грошей як засобів платежу.

2. В якому році прийнята діюча Методика розрахунку рівня економічної безпеки України відповідно до якої розраховуються індикатори оцінки фінансової безпеки небанківського фінансового ринку?
- а) 2013 р.
 - б) 2017 р.
 - в) 2007 р.
 - г) 2012 р.
3. За структурою впливу фактори впливу на фінансову безпеку страхового ринку поділяються на:
- а) стихійні, організовані;
 - б) передбачувані, неможливі, випадкові;
 - в) системні, структурні, елементарні;
 - г) перманентні, дискретні, епізодичні.
4. До додаткових індикаторів фінансової безпеки страхового ринку України належать:
- а) показник проникнення страхування, рівень страхових виплат;
 - б) частка премій, що належить перестраховикам - нерезидентам, дохідність ОВДП;
 - в) частка покриття державними цінними паперами внутрішнього державного боргу, показник «щільності страхування»;
 - г) рівень страхових виплат, валове нагромадження основного капіталу.
5. Яким є оптимальне значення такого індикатора, як частка премій, що належать перестраховикам-нерезидентам?
- а) не більше 25%;
 - б) не менше 25%;
 - в) не більше 30%;
 - г) не менше 30%.
6. Фондовий ринок – це система економічних відносин...
- а) яка складає сферу діяльності страховиків і перестраховувальників в даній країні, групі країн і в міжнародному масштабі з надання страхових послуг страхувальникам.
 - б) щодо випуску, розміщення, обліку та купівлі-продажу цінних паперів з метою залучення тимчасово вільних фінансових ресурсів одних економічних суб'єктів та надання їх у платне користування іншим суб'єктам.

в) між учасниками міжнародних розрахунків з приводу не тільки валютних операцій, а й зовнішньої торгівлі, надання послуг, здійснення інвестицій та інших видів діяльності, які вимагають обміну і використання різних іноземних валют.

г) де об'єктом операцій виступає наданий на певних умовах у позику капітал.

7. Об'єктом угод на фондовому ринку є ...

- а) цінні папери;
- б) золото;
- в) валюта;
- г) нерухомість.

8. Спеціальний виконавчий орган, який контролює дотримання законодавства щодо фондового ринку його учасниками в Україні – це ..

- а) НКЦПФР;
- б) Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг;
- в) Національний Банк України;
- г) Міністерство фінансів України.

9. Ключовим макроекономічним індикатором фінансової безпеки фондового ринку є ...

- а) глибина ринку послуг інститутів спільного інвестування;
- б) індекс росту;
- в) індекс масштабу;
- г) рівень волатильності індексу ПФТС.

10. До найбільш використовуваних індикаторів рівня фінансової безпеки фондового ринку, які найкраще дають розуміння ситуації відносять

- а) дохідність облігації внутрішньої державної позики;
 - б) частка покриття державними цінними паперами внутрішнього в) державного боргу;
 - г) відношення обсягу капіталізації ринку;
- усе вищеперераховане.

ТЕМА 11. ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА РЕГІОНУ

- 11.1. Склад та структура фінансової безпеки регіону*
 - 11.2. Система показників оцінки фінансової безпеки регіону*
 - 11.3. Фактори, загрози та ризики для фінансової безпеки регіону*
 - 11.4. Державна підтримка та напрями забезпечення фінансової безпеки регіону*
-

11.1. Склад та структура фінансової безпеки регіону

В умовах сучасних реалій повномасштабної війни питання безпеки виходить на першочерговий план, як на національному, так і на регіональному рівні як ключового компонента фінансової безпеки держави.

Система фінансової безпеки держави є складним економічним явищем через свою структуру і включає в себе певні елементи, які визначають її стан. Якщо один показник складової не відповідає критеріальному значенню, то це може негативно вплинути на інший елемент системи, а він у свою чергу на фінансову безпеку держави в цілому.

Важливим елементом фінансової безпеки держави є фінансова безпека регіону. Вона відображає стан фінансового розвитку регіону (стабільність державних фінансів, інвестиційний клімат, діяльність підприємницького сектору, розвиток соціальної та банківської сфери).

Кожен регіон має свої власні фактори впливу, загрози і ризики, ресурсну базу, економічний потенціал та стратегічний план розвитку від якого залежить рівень фінансової безпеки. В свою чергу, забезпечення високого його рівня є гарантією стійкості фінансової безпеки держави та стабільного її розвитку. Важливою складовою фінансової безпеки країни є фінансова безпека її територій, зокрема

регіонів. Рівень фінансової безпеки регіону свідчить про результати діяльності суб'єктів господарювання, що прямо впливають на розвиток певної території.

Під трактуванням поняття «регіону» науковці розглядають значну частину території країни із схожими географічними, природно-кліматичними умовами, схожою спеціалізацією виробничо-економічних комплексів, соціально-економічними проблемами і не є державними утвореннями та не мають юридичного статусу та чітко визначених кордонів, і як - економічний район країни, що має певні межі, проте не має державного статусу і органів управління.

Регіон - це адміністративно-територіальна одиниця, утворена з метою здійснення державної політики щодо збалансованого розвитку території, забезпечення реалізації спільних інтересів жителів районів та міст-районів, що входять до його складу, та надання населенню визначених законом спеціалізованих та високоспеціалізованих адміністративних, соціальних та культурних послуг, які об'єктивно не можуть бути надані у районах та містах-районах.

Регіон це територія, яка відрізняється від інших територій за рядом ознак: спеціалізацією, структурою господарства, природно – ресурсним та демографічним потенціалами, соціально – економічними особливостями і характеризується певною цілісністю та взаємопов'язаністю її складових елементів.

Кожен регіон має свої стратегічні плани розвитку, ресурсну базу, економічний потенціал, від яких залежить рівень його фінансової безпеки та можливості протистояти внутрішнім та зовнішнім загрозам та викликам.

Фінансова безпека регіонів як складник національної безпеки передбачає можливість її функціонування в режимі розширеного відтворення, захисту фінансових інтересів на усіх рівнях фінансових відносин, забезпечення фінансовими ресурсами територій, стимулювання економічного розвитку. Проте після початку впровадження децентралізації та збільшення повноважень органів влади на місцевому рівні, фінансову безпеку регіонів розглядають як відносно самостійний елемент публічного управління.

Підтримка фінансової безпеки держави передбачає забезпечення граничних показників складових фінансової безпеки регіону та створення певних умов та проведення адміністративних заходів, що мали б формувати єдиний економічний простір, де нема протистояння між регіонами.

Важливою складовою фінансової безпеки держави є фінансова безпека регіону, котра представляє собою індикатор стану фінансового розвитку регіону, що характеризується рівнем стабільності державних фінансів, веденням підприємницької діяльності, інвестиційним кліматом, рівнем життя населення, розвитком банківського сектору.

Забезпечення фінансової безпеки є процесом управління, який передбачає створення умов відповідності граничним значенням всіх елементів фінансової безпеки регіону та протидії загрозам порушення їх стану. Місце фінансової безпеки регіону у структурі фінансової безпеки держави відображено на рис. 11.1.

Фінансову безпеку регіону розглядають як своєчасне виявлення можливих загроз пов'язаних з економічною, інноваційною, геополітичною та будь-якою іншою діяльністю регіону, встановлення контролю за цільовим використанням ресурсів, задля забезпечення надійності усієї фінансової системи, створення гарантій, стабільного розвитку економіки регіону та стійкої конкурентоспроможності для покращення загального соціально-економічного розвитку регіону.

Цестабільне та повноцінне функціонування всіх сфер економічної діяльності та проведення ряду заходів для уникнення або недопускання факторів ризику, які можуть нести загрозу фінансовому сектору регіону.

Об'єктом фінансової безпеки регіону є фінансова система та усі її складові:

- населення регіону;
- суб'єкти господарювання;
- установи, організації.

Суб'єктами фінансової безпеки регіону є: органи місцевого самоврядування, обласні державні адміністрації, громадяни України, Державна аудиторська служба, фінансові управління, Держказначейська служба України.

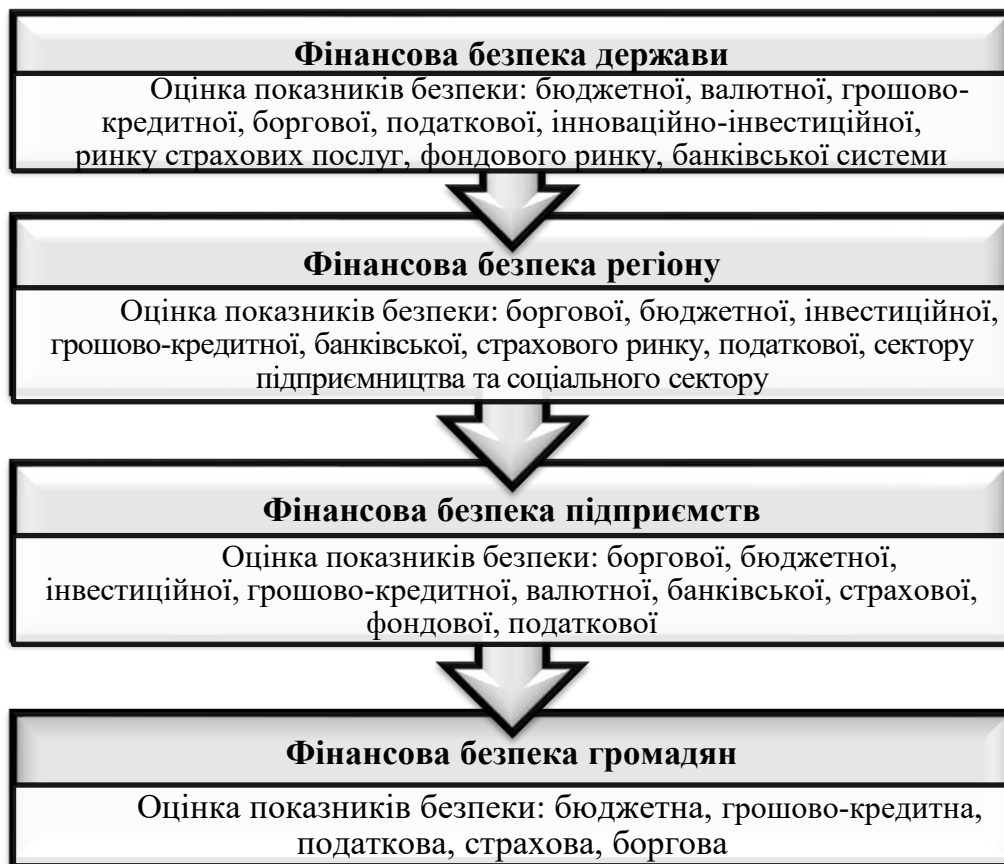

Рис. 11.1. Місце фінансової безпеки регіону у структурі фінансової безпеки держави

Метою забезпечення фінансової безпеки регіону є розробка заходів протидії загрозам фінансово-економічного характеру та забезпечення стабільності розвитку на відповідному рівні припустимої небезпеки. Створення та вдосконалення засобів захисту від існуючих внутрішніх та зовнішніх загроз формує гарантії фінансової безпеки державних та місцевих органів влади.

Політика фінансової безпеки регіону має забезпечувати виконання таких завдань:

- діагностику та прогнозування зовнішніх і внутрішніх загроз забезпеченню реалізації фінансових інтересів регіону;
- визначення найгостріших фінансових проблем регіону, ранжування їх за ступенем небезпеки;

- розробка системи фінансових заходів, спрямованих на розв'язання фінансових проблем, створення фінансових механізмів захисту регіональних інтересів;
- запобігання та нейтралізація реальних і потенційних загроз фінансовим інтересам регіону;
- диверсифікація фінансових джерел та оптимізація фінансових потоків для забезпечення збалансованості сфер стійкого розвитку відповідно до встановлених критеріїв безпеки;
- підвищення ефективності використання наявних фінансових ресурсів регіону, контроль їх обсягів.

Внутрішня структура фінансової безпеки регіону складається з трьох основних частин (рис. 11.2.)

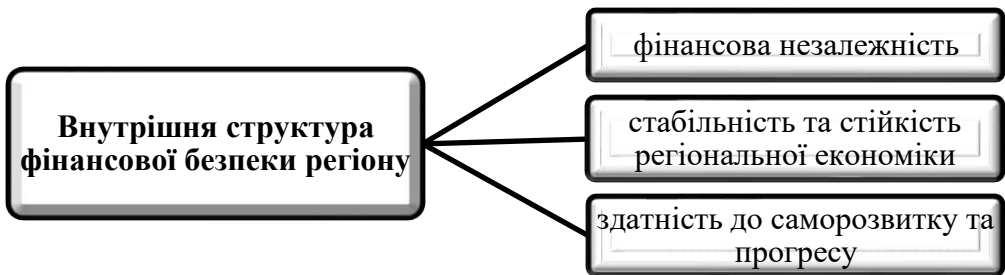

Рис. 11.2. Внутрішня структура фінансової безпеки регіону

До **основних цілей** забезпечення фінансової безпеки регіону відносять:

- забезпечення високої фінансової ефективності роботи;
- підтримку фінансової стійкості та незалежності регіону;
- забезпечення захисту інформаційного поля та комерційної таємниці;
- досягнення високої конкурентоздатності регіону;
- підтримку належного рівня ділової активності

Фінансова безпека регіону є системою, що складається з підсистем, кожна з яких має певну структуру та значення.

З точки зору регіонального розвитку розглядають ті складові, які є базовими та за допомогою яких можна зробити кількісну та якісну оцінку фінансового розвитку регіону: податкову, грошово-кредитну, бюджетну, інноваційну, інвестиційну, фінансову безпеку суб'єктів господарювання, домогосподарств та окремих громадян та фінансову безпеку сфери страхування (рис. 11.3).

Податкова безпека	<ul style="list-style-type: none"> •фактор протилежної залежності країни від платників податків, оскільки проблеми податкової безпеки можуть спричинити небезпеку для цілої економіки держави та регіону зокрема. •чинник впливу органів державної та місцевої влади на соціально-економічні процеси;
Грошово-кредитна безпека	<ul style="list-style-type: none"> •стан діяльності банківського сектору та ефективність використання його ресурсів; •вільний доступ до кредитних ресурсів суб'єктам регіональної економіки з метою економічного зростання.
Бюджетна безпека	<ul style="list-style-type: none"> •обсяги та рівень збалансованості бюджетного фінансування місцевим бюджетам; •наявність чи відсутність бюджетних резервів; •здійснення бюджетної дисципліни; •ступінь виконання місцевих бюджетів.
Інноваційна безпека	<ul style="list-style-type: none"> •можливість створення, залучення та використання новітніх технологій в регіонах на основі міжрегіонального кооперування; •процес генерації нових наукових ідей шляхом поширення та впровадження інновацій регіонами.
Інвестиційна безпека	<ul style="list-style-type: none"> •перспектива регіонів акумулювати та ефективно розпорядитися певними інвестиційними ресурсами для збільшення конкурентоспроможності регіону; •фактор подавлення депресивних з'явищ в регіонах.
Фінансова безпека населення	<ul style="list-style-type: none"> •рівень ВВП на душу населення; •ступінь захищеності економічних та соціальних прав людей в регіоні; •обсяг доходів та фінансових можливостей населення.
Безпека суб'єктів господарювання	<ul style="list-style-type: none"> •показник, що підтримує процес суспільного відтворення створення ВВП країни та її регіонів; •сприяє ефективній роботі суб'єктів господарювання на території певного регіону; •забезпечує стабільний та збалансований фінансовий стан регіону.
Безпека сфери страхування	<ul style="list-style-type: none"> •рівень стабільності розвитку страхового ринку; •стан матеріальної забезпеченості ресурсами страхових компаній.

Рис. 11.3.Основні складові фінансової безпеки регіону та їх характеристики

Дані характеристики основних складових фінансової безпеки регіону можуть мати як позитивний, так і негативний вплив на загальний фон фінансової безпеки регіону за умов різного економічного розвитку територій.

Забезпечення фінансової безпеки регіону передбачає реалізацію таких заходів:

- визначення напрямів і загроз розвитку регіону;
- затвердження переліку показників рівня фінансової безпеки регіону та методики їх розрахунку;
- розробку механізму протидії можливих загроз стабільності фінансової безпеки регіону;
- удосконалення системи оцінки ефективності діяльності фінансових органів.

11.2. Система показників оцінки фінансової безпеки регіону

Методичний підхід до розрахунку рівня економічної безпеки України, запропонований до використання Міністерством економічного розвитку і торгівлі України у наказі №1277 від 29.10.2013 р., не передбачає регіонального розрізу оцінки. Розглянемо метод індикаторних показників, що базується на визначенні індикаторних показників розвитку регіону

Для визначення сучасного стану фінансової безпеки регіону та формулювання його прогнозу необхідно скористатися алгоритмом наведеним на рисунку 11.4.

8. *Формування переліку індикаторів*

За загальною методикою для розрахунку фінансової безпеки були обрані такі індикатори фінансової безпеки регіонів:

- 1) Індекс ВРП, %;
- 2) індекс ВРП на 1-го жителя, %;
- 3) темп зміни ВРП; 4) частка ВРП у ВВП держави;
- 5) доходи місцевих бюджетів (у % до ВРП);
- 6) дефіцит (профіцит) бюджету до ВРП, %;
- 7) частка доходів місцевих бюджетів у державних доходах, %;
- 8) індекс споживчих цін у регіоні;
- 9) індекс обсягу с/г продукції, %;
- 10) індекс промислової продукції, %;
- 11) індекс капітальних інвестицій, %;

- 12) частка збиткових підприємств у загальній кількості підприємств регіону, %;
- 13) співвідношення витрат до доходів населення.

Алгоритм визначення інтегрального рівня показників фінансової безпеки регіону

Рис. 11.4. Алгоритм моніторингу та визначення інтегрального рівня показників

9. Розрахунок абсолютних значень індикаторів фінансової безпеки регіону за 3 роки

У таблиці 11.1 наведені вхідні дані, що необхідні для розрахунку індикаторів фінансової безпеки Західного регіону за 2019-2021 рр.

Таблиця 11.1

Вхідні дані для розрахунку індикаторів фінансової безпеки Західного регіону (Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська області) за 2019-2021 рр.

Показник	№*	2019	2020	2021
Валовий регіональний продукт, млн. грн	1	214 400	236 254	296 182
	2	86 679	90 398	119 680
	3	57 140	62 661	81 485
Номінальний ВВП, млн грн	1	3 974 564	4 194 102	5 459 574
	2			
	3			
Доходи обласного бюджету, млн грн	1	12 632,24	7 043,70	7 258,74
	2	7 726,07	3 349,02	3 660,64
	3	5 653,37	2 686,46	3 314,78
Дефіцит (профіцит) бюджету, млн грн	1	12 622,18	-58,85	18,89
	2	7 720,61	- 174, 02	221,46
	3	5 650,21	48,07	133,28
Доходи державного бюджету, млн грн	1	998278,94	1076016,68	1296852,92
	2			
	3			
Кількість суб'єктів господарювання	1	124 363	128 597	-
	2	55 031	55 477	-
	3	37 821	38 627	-
Кількість збиткових суб'єктів господарювання	1	33 204	38 321	-
	2	11 006	12 095	-
	3	7 564	7 725	-
Доходи населення, млрд грн	1	217,0	230,6	279,1
	2	98,6	106,2	122,1
	3	68,3	74,5	88,2
Витрати населення, млрд грн	1	239,0	240,3	289,3
	2	98,1	106,2	117,3
	3	68,8	74,1	80,0

* 1-Львівська область, 2- Івано-Франківська область, 3- Тернопільська область

На прикладі Львівської області розглянемо приклад розрахунку значення індикаторів фінансової безпеки за 2019-2021 роки.

1) *Темп зміни ВРП* розраховуємо за наступною формулою:

$$\text{Темп ВРП} = \left(\frac{\text{ВРП}_n}{\text{ВРП}_{n-1}} \right) \times 100\%, \quad (11.1)$$

де ВРП_n – індекс валового регіонального продукту в n -ому періоді;

ВРП_{n-1} – індекс валового регіонального продукту в попередньому періоді.

Відповідно до формули 11.1 розраховуємо Темп ВРП у 2019 році (для цього необхідно з'ясувати індекс ВРП Львівської області у 2018 році, що становить 105,7):

$$\text{Темп ВРП 2019} = \left(\frac{104,6}{105,7} \right) \times 100\% = 98,96$$

2) *Частка ВРП у ВВП держави* розраховуємо за наступною формулою:

$$\frac{\text{ВРП}}{\text{ВВП}} = \left(\frac{\text{ВРП}}{\text{ВВП}} \right) \times 100\%, \quad (11.2)$$

де ВРП – обсяг валового регіонального продукту;

ВВП – обсяг номінального ВВП.

Відповідно до формули 11.2 розраховуємо частку ВРП у ВВП країни в 2019 році:

$$\frac{\text{ВРП}}{\text{ВВП}} 2019 = \left(\frac{214\,400}{3\,974\,564} \right) \times 100\% = 5,39$$

3) *Доходи місцевих бюджетів (у % до ВРП)* розраховуємо за формулою:

$$\text{Дмб} = \left(\frac{Д}{\text{ВРП}} \right) \times 100\%, \quad (11.3)$$

де Д – обсяг доходів місцевого бюджету;

ВРП – обсяг валового регіонального продукту.

Відповідно до формули 11.3 розраховуємо доходи Львівського обласного бюджету (у % до ВРП) в 2019 році:

$$\text{Дмб 2019} = \left(\frac{12\,632,24}{214\,400} \right) \times 100\% = 5,89$$

4) Дефіцит (профіцит) місцевих бюджетів (у % до ВРП) розраховуємо за формулою:

$$\frac{\text{Дф(Прф)}}{\text{ВРП}} = \left(\frac{\text{Дф(Прф)}}{\text{ВРП}} \right) \times 100\%, \quad (11.4)$$

де Дф (Прф) – дефіцит (профіцит) місцевого бюджету;
ВРП – обсяг валового регіонального продукту.

Відповідно до формули 11.4 розраховуємо профіцит Львівського обласного бюджету (у % до ВРП) в 2019 році:

$$\frac{\text{Прф}}{\text{ВРП}} 2019 = \left(\frac{12\,622,18}{214\,400} \right) \times 100\% = 5,88$$

5) Частку доходів місцевих бюджетів у державних доходах розраховуємо за формулою:

$$\frac{\text{Дмб}}{\text{Ддб}} = \left(\frac{\text{Дмб}}{\text{Ддб}} \right) \times 100\%, \quad (11.5)$$

де Дмб – доходи місцевого бюджету;
Ддб – доходи державного бюджету.

Відповідно до формули 11.5 розраховуємо частку доходів Львівського обласного бюджету в державних доходах у 2019 році:

$$\frac{\text{Дмб}}{\text{Ддб}} 2019 = \left(\frac{12\,632,24}{998\,278,94} \right) \times 100\% = 1,26$$

б) Частку збиткових підприємств у загальній кількості підприємств регіону розраховуємо за формулою:

$$\frac{\text{Пзб}}{\text{П}} = \left(\frac{\text{Пзб}}{\text{П}} \right) \times 100\%, \quad (11.6)$$

де Пзб – кількість збиткових підприємств регіону;
П – загальна кількість підприємств регіону.

Відповідно до формули 11.6 розраховуємо частку збиткових підприємств Львівщини у 2019 році:

$$\frac{\text{Пзб}}{\text{П}} 2019 = \left(\frac{33\,204}{124\,363} \right) \times 100\% = 26,7$$

б) Співвідношення витрат до доходів населення розраховуємо за формулою:

$$\frac{\text{В}}{\text{Д}} = \left(\frac{\text{В}}{\text{Д}} \right) \times 100\%, \quad (11.7)$$

де В – витрати населення регіону;

Д – доходи населення регіону.

Відповідно до формули 11.7 розраховуємо співвідношення витрат до доходів населення Львівщини у 2019 році:

$$\frac{В}{Д} 2019 = \left(\frac{239,0}{217,0} \right) \times 100\% = 110,1$$

Таким же методом розраховуємо індикатори для Івано-Франківської та Тернопільської області за 2020 та 2021 роки та проводимо аналіз відповідності значення індикаторів до їх оптимальних значень (табл. 11.2).

Таблиця 11.2

Аналіз індикаторів фінансової безпеки Західного регіону (Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська області) за 2019-2021 рр.

Індикатор	№	2019	2020	2021	Норма
1	2	3	4	5	6
Індекс ВРП, %	1	104,6	99,7	106,6	>100
	2	106,1	94,7	104,5	
	3	101,8	96,1	107,6	
Індекс ВРП на 1-го жителя, %	1	105,9	105	100,2	>100
	2	106,5	97,4	102,0	
	3	104,3	97,6	107,6	
Темп зміни ВРП	1	98,96	95,32	106,92	>100
	2	100,3	89,3	110,3	
	3	98,5	94,4	111,9	
Частка ВРП у ВВП держави	1	5,39	5,63	5,42	>1,8
	2	2,18	2,15	2,19	
	3	1,43	1,49	1,49	
Доходи місцевих бюджетів (у % до ВРП)	1	5,89	2,98	2,45	>18
	2	8,9	3,7	3,05	
	3	9,89	4,28	4,06	

Продовження табл. 11.2

1	2	3	4	5	6
Дефіцит (профіцит) бюджету до ВРП, %	1	5,88	0,02	0,006	<5 (>3)
	2	8,9	0,19	0,18	
	3	9,89	0,07	0,16	
Частка доходів місцевих бюджетів у державних доходах	1	1,26	0,65	0,56	>3
	2	0,77	0,31	0,28	
	3	0,57	0,25	0,26	
Індекс споживчих цін у регіоні	1	104,2	105,3	108,9	<100
	2	104,5	105,6	110,2	
	3	104,2	103,7	109,5	
Індекс обсягу с/г продукції, %	1	100,8	104,4	105,3	>100
	2	98,2	103,5	103,6	
	3	98,1	99	112,7	
Індекс промислової продукції, %	1	97	105,4	104,8	>100
	2	95,6	93,4	106,0	
	3	98,3	91,7	105,2	
Індекс капітальних інвестицій, %	1	115,5	49,2	137,7	>100
	2	102	54,7	141,7	
	3	123,6	57,7	122,5	
Частка збиткових підприємств у загальній кількості підприємств регіону, %	1	26,7	29,7	-	<20
	2	19,9	21,0	-	
	3	20,0	19,99	-	
Співвідношення витрат до доходів населення	1	110,1	104,2	103,7	<85
	2	99,5	100	96,1	
	3	100,7	99,5	90,7	

*Сірим позначено значення індикаторів, що є відхиленням від норми

10. Розрахунок інтегрального показника фінансової безпеки Львівщини

Формула для розрахунку інтегрального показника наведена нижче:

$$\text{ФБр} = \frac{\sum \frac{I_{\Phi}}{I_c} + \sum \frac{I_c}{I_{\Phi}}}{n}, \quad (11.8)$$

де I_{Φ} – фактичне значення індикатора;

I_c – середнє значення індикатора для окремого регіону, або усереднене значення по всім регіонам країни за період, що аналізується;

I_{Φ}/I_c – відношення, що використовується для індикатора стимулятора;

I_c/I_{Φ} – відношення, що використовується для індикатора дестимулятора;

n – кількість індикаторів, що аналізуються.

До показників стимуляторів варто віднести: індекс ВРП, індекс ВРП на 1-го жителя, темп зміни ВРП, частку ВРП у ВВП держави, доходи місцевих бюджетів, частку доходів місцевих бюджетів у державних доходах, індекс обсягу с/г продукції, індекс промислової продукції, індекс капітальних інвестицій.

До дестимуляторів: дефіцит (профіцит) бюджету до ВРП, індекс споживчих цін у регіоні, частку збиткових підприємств у загальній кількості підприємств регіону, співвідношення витрат до доходів населення.

Наступним кроком, потрібним для розрахунку рівня фінансової безпеки регіону, є розрахунок усереднених індикаторних показників. Розглянемо на прикладі індексу ВРП спосіб розрахунку середнього показника у 2019 році:

$$\text{Індекс ВРП 2019} = \frac{104,6+106,1+101,8}{3} = 104,2$$

Таким же методом розрахуємо інші середні показники індикаторів фінансової безпеки Західного регіону за 2019-2021 рр. (табл.11.3)

Наступним кроком є сам розрахунок рівня фінансової безпеки Західного регіону.

Таблиця 11.3

Середні показники індикаторів фінансової безпеки Західного регіону за 2019-2021 рр.

Індикатор	Середній показник		
	2019	2020	2021
Індекс ВРП, %	104,2	96,8	106,2
Індекс ВРП на 1-го жителя, %	105,6	100	103,3
Темп зміни ВРП	99,3	93	109,7
Частка ВРП у ВВП держави	3	3,1	3
Доходи місцевих бюджетів (у % до ВРП)	8,2	3,7	3,2
Дефіцит (профіцит) бюджету до ВРП, %	8,2	0,1	0,1
Частка доходів місцевих бюджетів у державних доходах	0,9	0,4	0,4
Індекс споживчих цін у регіоні	104,3	104,9	109,5
Індекс обсягу с/г продукції, %	99,0	102,3	107,2
Індекс промислової продукції, %	97,0	96,8	105,3
Індекс капітальних інвестицій, %	113,7	53,9	134
Частка збиткових підприємств у загальній кількості підприємств регіону, %	22,2	23,6	-
Співвідношення витрат до доходів населення	103,4	101,2	96,8

**Джерело: розраховано на основі таблиці 11.1*

На прикладі Львівської області наведено обчислення показника за формулою 11.8 на основі вищенаведених даних з таблиці 11.1 та таблиці 11.2.

$$\text{ФБ 2019} = \left(\frac{104,6}{104,2} + \frac{105,9}{105,6} + \frac{98,96}{99,3} + \frac{5,39}{3} + \frac{5,89}{8,2} + \frac{1,97}{8,2} + \frac{1,26}{0,9} + \frac{106,13}{104,3} + \frac{100,8}{99} + \frac{97}{97} + \frac{115,5}{113,7} + \frac{28,2}{22,2} + \frac{106}{103,4} \right) / 13 = 1,07$$

$$\text{ФБ 2020} = \left(\frac{99,7}{96,8} + \frac{105}{100} + \frac{95,32}{93} + \frac{5,63}{3,1} + \frac{2,98}{3,7} + \frac{0,02}{0,1} + \frac{0,65}{0,4} + \frac{106,13}{104,9} + \frac{104,4}{102,3} + \frac{105,4}{96,8} + \frac{49,2}{53,9} + \frac{28,2}{23,6} + \frac{106}{101,2} \right) / 13 = 1,06$$

$$\text{ФБ 2021} = \left(\frac{106,6}{106,2} + \frac{100,2}{103,3} + \frac{106,92}{109,7} + \frac{5,42}{3} + \frac{2,45}{3,2} + \frac{0,006}{0,1} + \frac{0,56}{0,4} + \frac{106,13}{109,5} + \frac{105,3}{107,2} + \frac{104,8}{105,3} + \frac{137,7}{134} + \frac{106}{96,8} \right) / 12 = 1,01$$

Задля формування остаточних висновків варто використати шкалу діапазонів стану рівня ФБР, що представлена на рис. 11.5

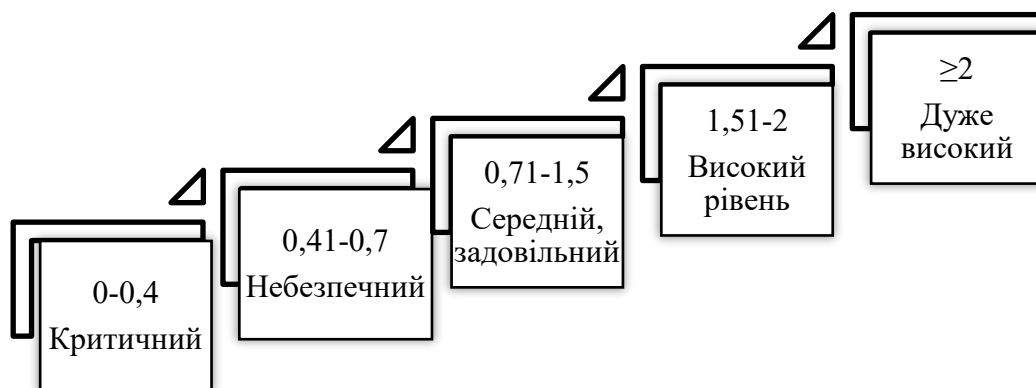

Рис. 11.5. Інтерпретаційна шкала стану регіону

Згідно отриманих розрахунків стан фінансової безпеки Західного регіону можна визначити як середній або задовільний, адже показники протягом досліджуваного періоду є наближеними до одиниці (рис. 11.6).

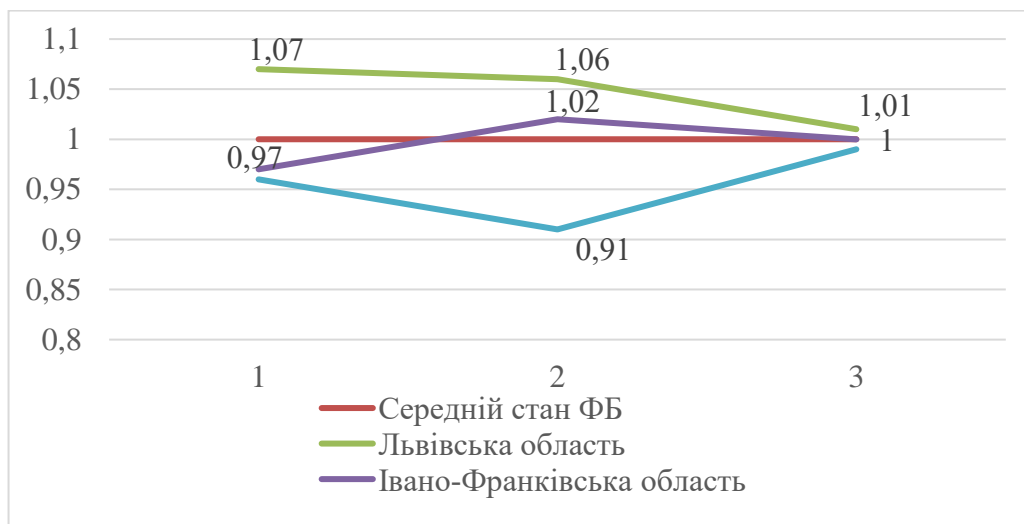

Рис. 11.6. Рівень фінансової безпеки Західного регіону, 2019-2021 рр.

11. Розрахунок прогнозних показників

Проаналізувавши рівень фінансової безпеки Західного регіону, можна спрогнозувати яким він буде у 2022 – 2024 рр. Використано метод динамічного ряду, що включає в себе послідовність показників, які характеризують зміну показників у часі.

Основним аналітичним показником динамічного ряду, що застосовується для прогнозування значень показників є середній коефіцієнт зростання.

Середній коефіцієнт зростання розраховується за наступною формулою:

$$k = \sqrt[n-1]{\frac{x_n}{x_0}}$$

де, x_n – кінцеве значення динамічного ряду;

x_0 – початкове значення динамічного ряду;

n – кількість показників динамічного ряду.

На основі таблиці 11.2 розрахуємо коефіцієнт зростання та прогнозні показники на 2022 – 2024 рр.

Розглянемо на прикладі індексу ВРП спосіб розрахунку коефіцієнту зростання та прогнозованого показника на 2022 рік для Львівщини:

$$3) \quad K = \sqrt[3-1]{\frac{106,6}{104,6}} = 1,01$$

$$4) \quad \text{Індекс ВРП 2022} = 106,6 \times 1,01 = 107,67$$

Таблиця 11.4

Прогнозоване значення індикаторів фінансової безпеки Львівської області 2022-2024 рр.

Індикатор	№	Коефіцієнт зростання	2022	2023	2024
1	2	3	4	5	6
Індекс ВРП, %	1	1,01	107,67	108,75	109,84
	2	0,99	105,04	103,99	102,95
	3	1,02	103,84	105,91	108,03
Індекс ВРП на 1-го жителя, %	1	0,97	97,2	94,3	91,5
	2	0,98	104,37	102,28	100,24
	3	1,01	105,34	106,4	107,46

Продовження табл. 11.4

1	2	3	4	5	6
Темп зміни ВРП	1	1,03	110,13	113,43	116,83
	2	1,04	104,31	108,48	116,83
	3	1,06	104,41	110,67	112,82
Частка ВРП у ВВП держави	1	1,002	5,43	5,44	5,45
	2	1,002	2,18	2,19	2,19
	3	1,02	1,46	1,49	1,52
Доходи місцевих бюджетів (у % до ВРП)	1	0,65	1,59	1,03	0,67
	2	0,58	5,16	2,99	1,74
	3	0,64	6,33	4,05	2,59
Дефіцит (профіцит) бюджету до ВРП, %	1	-	-	-	-
	2	-	-	-	-
	3	-	-	-	-
Частка доходів місцевих бюджетів у державних доходах	1	0,66	0,37	0,24	0,16
	2	0,60	0,46	0,28	0,17
	3	0,67	0,38	0,26	0,17
Індекс споживчих цін у регіоні	1	1,02	111,08	113,3	115,57
	2	1,02	106,59	108,72	110,90
	3	1,02	106,28	108,41	110,58
Індекс обсягу с/г продукції, %	1	1,02	107,41	109,56	111,75
	2	1,03	101,15	104,18	107,31
	3	1,07	104,97	112,31	120,18
Індекс промислової продукції, %	1	1,04	108,99	113,34	117,9
	2	1,05	100,38	105,4	110,67
	3	1,03	101,25	104,29	107,42
Індекс капітальних інвестицій, %	1	1,09	149,3	162,7	177,3
	2	1,17	119,34	139,63	163,36
	3	0,99	122,36	121,14	119,93
Частка збиткових підприємств у загальній кількості підприємств регіону, %	1	-	-	-	-
	2	-	-	-	-
	3	-	-	-	-
Співвідношення витрат до доходів населення	1	0,97	100,6	97,6	94,7
	2	0,98	97,51	95,56	93,65
	3	0,94	94,66	88,98	83,64

Для розрахунку прогнозованого рівня фінансової безпеки Львівщини необхідно розрахувати середні показники за 2022-2024 рр.

Таблиця 11.5

Прогнозовані середні показники індикаторів фінансової безпеки Львівської області за 2022-2024 рр.

Індикатор	Середній показник		
	2022	2023	2024
Індекс ВРП, %	105,52	106,22	106,94
Індекс ВРП на 1-го жителя, %	102,3	100,99	99,73
Темп зміни ВРП	106,28	110,86	115,66
Частка ВРП у ВВП держави	3,02	3,04	3,05
Доходи місцевих бюджетів (у % до ВРП)	4,36	2,69	1,67
Частка доходів місцевих бюджетів у державних доходах	0,40	0,26	0,17
Індекс споживчих цін у регіоні	107,98	110,14	112,35
Індекс обсягу с/г продукції, %	104,51	108,69	113,08
Індекс промислової продукції, %	103,54	107,68	111,99
Індекс капітальних інвестицій, %	130,33	141,16	153,53
Співвідношення витрат до доходів населення	97,59	94,05	90,66

**Джерело: розраховано на основі таблиці 11.2*

Далі розраховуємо прогнозований рівень фінансової безпеки Західного регіону на 2022 – 2024 роки за формулою 11.8 на основі вищенаведених даних з таблиці 11.4 та таблиці 11.5.

Нижче наведений приклад розрахунку прогнозних значень для Львівської області:

$$\text{ФБ 2022} = \left(\frac{107,67}{105,52} + \frac{97,2}{102,3} + \frac{110,13}{106,28} + \frac{5,43}{3,04} + \frac{1,59}{4,36} + \frac{0,37}{0,40} + \frac{113,32}{107,98} + \frac{107,41}{104,51} + \frac{108,99}{103,54} + \frac{149,3}{130,33} + \frac{97,63}{97,59} \right) / 11 = 1,03$$

$$\text{ФБ 2023} = \left(\frac{108,75}{106,22} + \frac{94,3}{100,99} + \frac{113,43}{110,86} + \frac{5,44}{3,04} + \frac{1,03}{2,69} + \frac{0,24}{0,26} + \frac{113,32}{110,14} + \frac{109,56}{108,69} + \frac{113,34}{107,68} + \frac{162,7}{141,16} + \frac{97,63}{94,05} \right) / 11 = 1,03$$

$$\text{ФБ 2024} = \left(\frac{109,84}{106,94} + \frac{91,5}{99,73} + \frac{116,83}{115,66} + \frac{5,45}{3,05} + \frac{0,67}{1,67} + \frac{0,16}{0,17} + \frac{113,32}{112,35} + \frac{111,75}{113,08} + \frac{117,9}{111,99} + \frac{177,3}{153,53} + \frac{97,63}{90,66} \right) / 11 = 1,03$$

У табл. 11.6 та на рис. 11.7 наведено прогнозовані значення інтегрального показника та динаміку прогнозованого рівня фінансової безпеки Західного регіону на 2022-2024 рр.

Таблиця 11.6

Прогнозоване значення інтегрального показника фінансової безпеки Західного регіону на 2022-2024 рр.

Показник	2022	2023	2024
Інтегральний показник фінансової безпеки Західного регіону, %	1,03	1,03	1,03

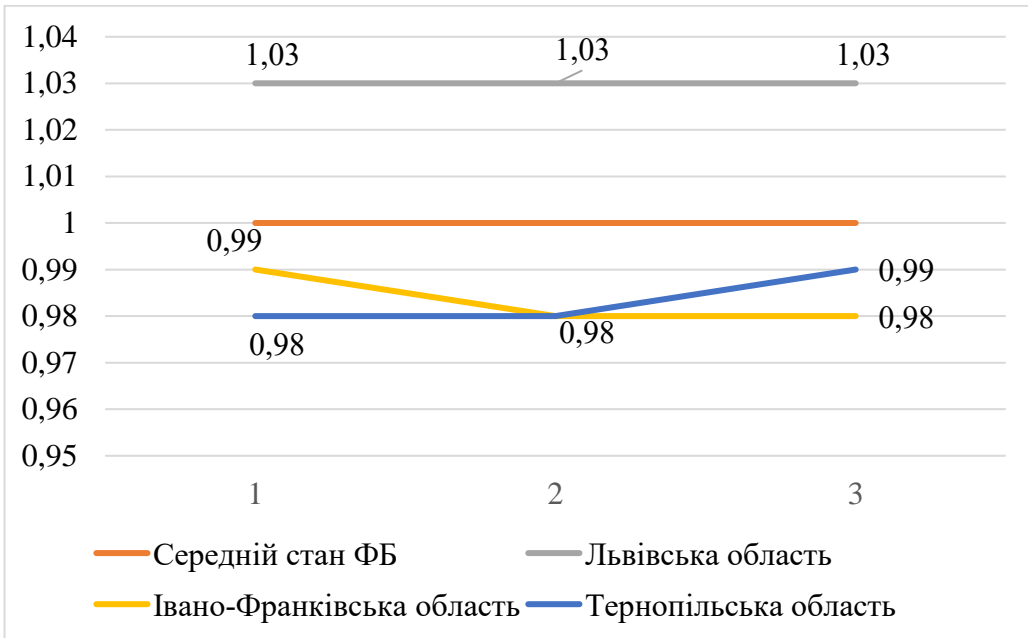

Рис. 11.7. Прогнозований рівень фінансової безпеки Західного регіону, 2022-2024 рр.

Оцінивши рівень фінансової безпеки Західного регіону на 2022-

2024 рр., спостерігаємо збереження середнього рівня безпеки у 2022 та 2023 роках.

12. SWOT-аналіз

На основі проведеного дослідження представлено SWOT-аналіз фінансової безпеки Західного регіону (рис. 11.8).

<p>СИЛЬНІ СТОРОНИ (+16)</p> <ul style="list-style-type: none">(+4) Підтримка регіону державою;(+3) Помірно сталий розвиток регіону;(+3) Підвищення доходів місцевого бюджету;(+3) розширення банківської сфери та страхування;(+3) Тенденція щодо збільшення ВРП.	<p>СЛАБКІ СТОРОНИ (-20)</p> <ul style="list-style-type: none">(-4) Низький рівень інвестицій;(-4) Низький рівень доходів населення;(-3) Зниження показників стимуляторів та підвищення впливу показників дестимуляторів;(-3) Збільшення витрат місцевого бюджету ;(-2) Залежність від держави;(-2) Відсутність реальної самостійності регіону;(-2) Високий рівень ІСЦ.
<p>МОЖЛИВОСТІ (+16)</p> <ul style="list-style-type: none">(+4) Встановлення пільг оподаткування;(+4) Використання методів оцінки ФБ та вчасне виявлення наявних проблем;(+3) Розширення автономності під впливом децентралізації;(+3) Збільшення впливу стимулюючих показників внаслідок розвитку регіону;(+2) Залучення іноземних інвестицій.	<p>ЗАГРОЗИ (-15)</p> <ul style="list-style-type: none">(-4) Відтік населення;(-3) Зниження купівельної спроможності громадян;(-3) Тенденція зниження абсолютного приросту та темпів зростання показників ФБ;(-3) Цінова нестабільність, зростання темпів інфляції;(-2) Ймовірність впливу неекономічних факторів.

Рис. 11.8. SWOT-аналіз фінансової безпеки Західного регіону

У списку сильних сторін та можливостей проставляються тільки позитивні оцінки (якщо «5» — відповідний сильний фактор має найвищий рівень, а якщо «1» — найнижчий).

Слабкі сторони і загрози оцінюються за тим самим принципом,

тільки максимум — для негативних значень (якщо «5» — найвищий негативний рівень впливу, якщо «1» — цей фактор слабкості практично невластивий).

11.3. Фактори, загрози та ризики для фінансової безпеки регіону

Фінансова безпека регіону має свої певні особливості та характеристики до яких відносять:

- достатню забезпеченість регіону фінансовими ресурсами задля задоволення потреб громадян;
- захист фінансових інтересів регіону;
- забезпечення правильного функціонування економіки в регіоні;
- запобігання різного виду фінансових загроз та небезпек.

Для виявлення фінансових проблем слід врахувати, що деякі регіони мають свої особливості. Незбалансований економічний та соціальний розвиток регіонів є каталізатором росту рівня різного роду загроз і ризиків їх фінансовій безпеці.

До факторів, які негативно впливають на рівень фінансової безпеки регіонів України відносять:

Зовнішні фактори:

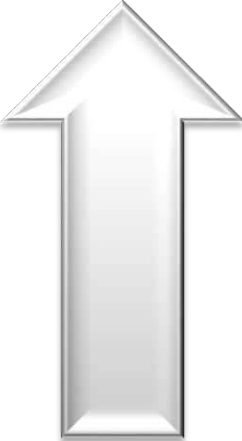
- *на світовому рівні:* кризові тенденції світової фінансової системи; зміна кон'юнктури світових цін і зовнішньої торгівлі; посилення глобалізаційних процесів та конкуренції між державами у фінансовій сфері; агресивне завоювання потужними країнами світового фінансового простору; тінізація світової фінансової системи; недооцінка світовою спільнотою економічних перетворень в Україні тощо;
- *на загальнодержавному рівні:* політична нестабільність у країні; недостатній обсяг міжнародних резервів; високий рівень внутрішнього й зовнішнього боргів; низька інвестиційна привабливість; недосконалість бюджетної та банківської систем; недосконалість та неефективність податкової й валютної політик держави; високий рівень інфляції та тінізації економіки; надмірна залежність національної економіки від іноземного інвестування; пандемія Covid-19; повномасштабна війна.

Внутрішні фактори:

- *економічні*: низька ресурсна забезпеченість економічної сфери регіонів; недостатня платоспроможність регіонів; низька інвестиційна привабливість і активність регіонів; дефіцит місцевих бюджетів; значне податкове навантаження на суб'єкти господарювання; недосконалість регіональної політики; недостатній інноваційний розвиток регіону; висока зношеність основних засобів;
- *соціальні*: зниження заробітної плати та інших соціальних виплат; недофінансування соціальної сфери; зростання безробіття; недостатні заощадження населення; зростання податків з доходів громадян; збільшення процентних ставок за кредитами; непередбачені фінансові витрати; підвищення цін на матеріальні блага, тарифи, послуги; знецінення грошових заощаджень;
- *екологічні*: брак інвестицій у основний капітал на охорону навколишнього природного середовища та раціональне використання природних ресурсів; недоотримання та нецільове витрачання екологічних зборів; недостатні видатки на капітальний ремонт основних засобів природоохоронного призначення; замала фінансова підтримка на охорону біологічного різноманіття;
- *науково-технологічні*, пов'язані з використанням застарілих технологій і обладнання, що гальмують процеси модернізації та їх оновлення;
- *інформаційні*, котрі виникають унаслідок браку інформації про зовнішнє середовище, що не забезпечує зворотного зв'язку;
- *правові*, що виникають через недосконалість правової бази, а тому змушують підприємства маневрувати між законами та підзаконними актами.

Окремо можна виділити класифікацію факторів, які прямо впливають на зростання чи зниження фінансової безпеки регіонів (рис. 11.9).

ЗРОСТАННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ РЕГІОНІВ

-
- Збалансованість доходів та видатків бюджету регіону.
 - Зростання фінансової самостійності.
 - Зниження заборгованості з податків та зборів до бюджетної системи регіону.
 - Зниження частки збиткових підприємств у економіці регіону.
 - Зростання кількості об'єктів страхування.
 - Зниження кількості страхових випадків.
 - Зростання інвестицій в основний капітал душі населення.
 - Збільшення частки власних та іноземних інвестицій у загальній суми інвестицій у економіці регіону.
 - Збільшення доходів на душу населення та заощаджень населення.
 - Збільшення величини прожиткового мінімуму.

ЗНИЖЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ РЕГІОНІВ

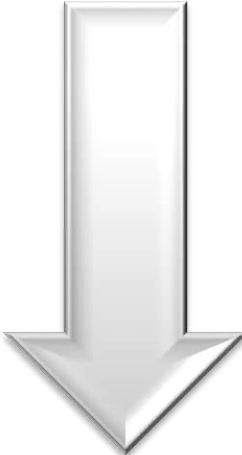
-
- Дефіцит бюджету.
 - Зниження бюджетної результативності.
 - Зниження частки прибуткових організацій у економіці регіону.
 - Зниження частки малих та середніх підприємств.
 - Збалансованість обсягу страхових премій та страхових виплат.
 - Зростання частки позикового капіталу у структурі фінансування інвестицій в економіку регіону.
 - Зростання чисельності населення з доходами нижче прожиткового мінімуму.
 - Збільшення вартості споживчого кошика.

Рис. 11.9. Фактори, які прямо впливають на фінансову безпеку регіонів

Важливим значенням задля підтримки та підвищення рівня фінансової безпеки є своєчасне виявлення існуючих загроз регіону.

До основних загроз, що мають вплив на фінансову безпеку регіону можна віднести (рис.11.10):

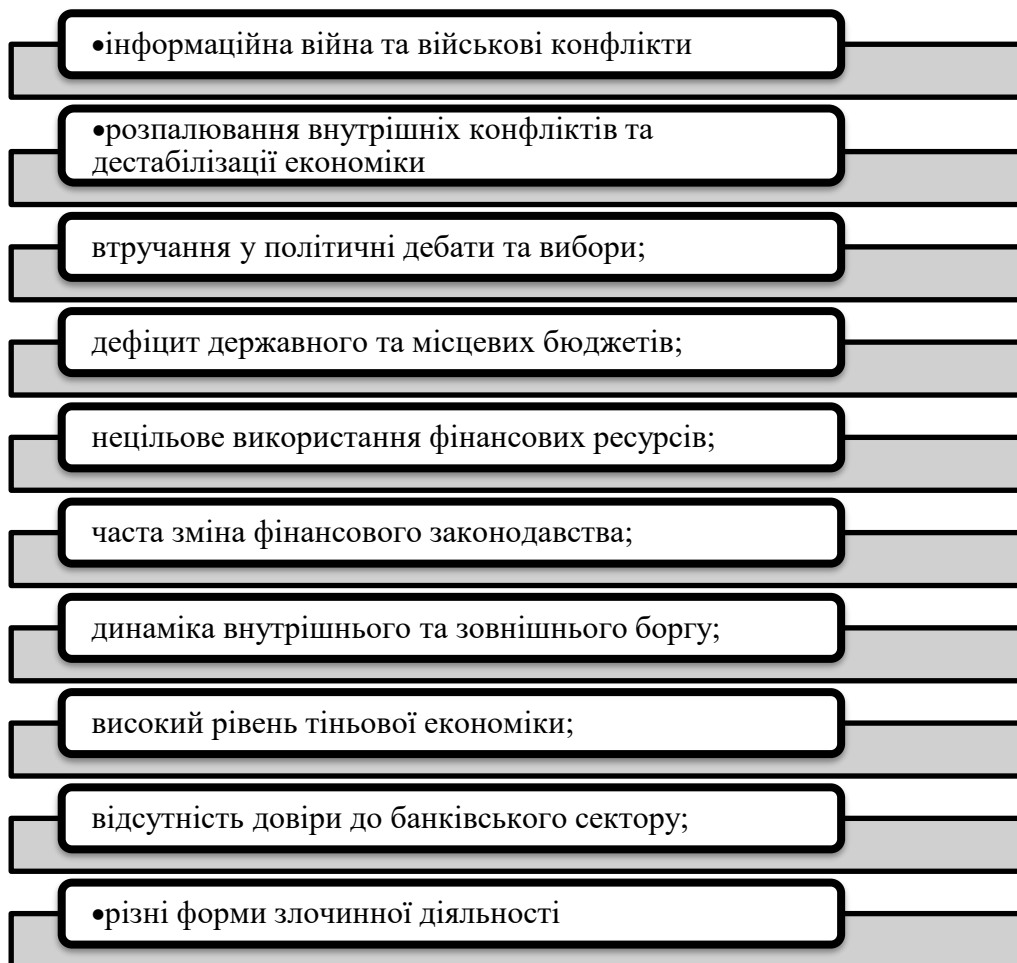

Рис.11.10. Основні загрози фінансовій безпеці України та її регіонів

Окремим складником впливу є *гібридні загрози*. Ф. Хоффман дає таке визначення поняттю «гібридна загроза» - це будь-який противник, який одночасно та адаптовано використовує співвідношення звичайного озброєння, нерегулярну тактику, тероризм та злочинну поведінку в зоні бойових дій для досягнення своїх політичних цілей.

Гібридні загрози мають на меті нанесення фінансових, економічних, соціальних чи моральних збитків регіону або цілій державі без використання військової сили або з обмеженням її використанням і призводять до зниження безпеки держави та її

регіонів. Сторона, яка піддалася впливу, не може точно оцінити зміст і вагу завданої шкоди та джерело їх нанесення.

І гібридні, і ті, що виникають у фінансовому аспекті, завжди мають на меті цілеспрямований вплив порушення внутрішнього балансу країни та регіонів. Підрив фінансової системи може спровокувати хаос, оскільки руйнування фінансової безпеки регіону слугує негативним наслідком для економіки держави.

Протидія гібридним загрозам має бути адаптована під сучасну реальність та новітні технології. Оскільки загрози можуть варіюватись від ботів у соцмережах до відкритого застосування військової сили. Тому загалом гібридні загрози можна охарактеризувати як:

- координовані та синхронізовані дії, які навмисно спрямовані на системну вразливість регіонів та інституцій за допомогою широкого кола засобів;
- діяльність, яка використовує пороги виявлення, а також різні інтерфейси (війна-мир, внутрішня-зовнішня безпека, місцева держава та національно-міжнародна);
- діяльність, спрямована на вплив на різні форми прийняття рішень на регіональному, державному чи інституційному рівні, і призначена для подальшого просування або виконання стратегічних цілей агента, одночасно підриваючи або завдаючи шкоди цілі.

Врахування загроз та їх впливу на фінансову безпеку регіону забезпечує від негативних наслідків розвиток регіону.

До основних ризиків, які становлять небезпеку для фінансової стабільності регіону відносять (рис. 11.11):

Ризики податкової безпеки:

- надмірна сума податків, що негативно впливає на кількість, структуру і якість податкових доходів;
- податкове законодавство і порядок стягнення податків і зборів враховують тільки інтереси держави; податкове регулювання носить короткостроковий характер для усунення дефіциту бюджету;
- ігнорування наслідків розподілу податкового навантаження між учасниками оподаткування при введенні нових податків або зміні їх ставок;

- неефективність діючої податкової системи (наявність численних необґрунтованих податкових пільг, низький рівень збирання податків, порушення принципу розмірності: підвищення ставок після порогового рівня для чесних платників податків призводить до зниження податкових надходжень);
- фіктивне зменшення суб'єктами податкової бази та невключення до об'єкта оподаткування окремих доходів (відсотки по кредитах, отримані платежі за кредитні ресурси, кошти від продажу іноземної валюти і т. д.);
- неоднозначне тлумачення положень, які регулюють оподаткування;
- неправильне застосування податкових пільг;
- недотримання вимог податкових органів з приводу несплати податків

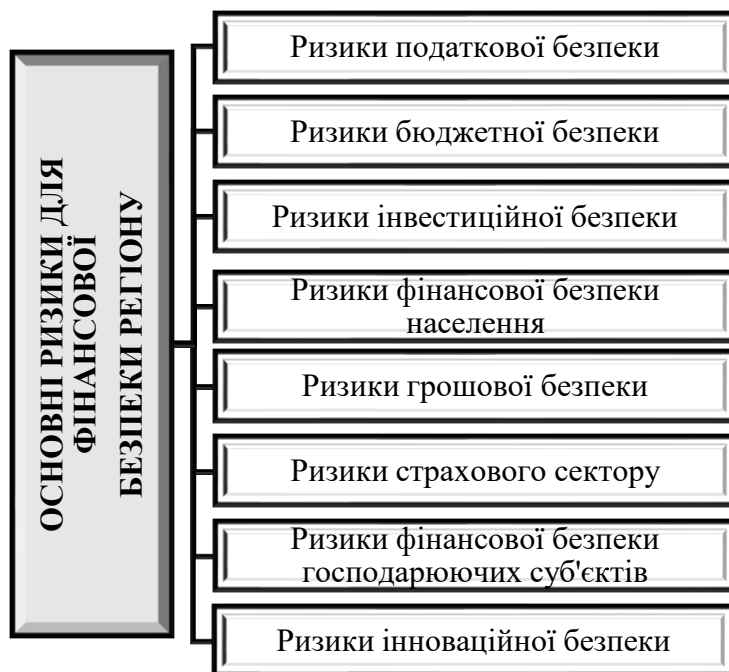

Рис. 11.11. Основні ризики для фінансової безпеки регіону у розрізі її структури.

Ризики бюджетної безпеки:

- недосконалість нормативно-правового забезпечення бюджетного процесу і прорахунки в бюджетному плануванні;

- зниження ділової активності, зниження обсягів виробництва і збільшення кількості збиткових суб'єктів господарювання в регіоні;
- недостатнє або несвоєчасне наповнення джерел покриття дефіциту бюджету;
- масштабне «тонування» вітчизняного бізнесу;
- невиконання юридичними особами-резидентами зобов'язань за іноземними позиками, отриманими під гарантії органів місцевого самоврядування;
- несвоєчасне бюджетне планування і формування місцевих бюджетів;
- фінансування конкретних бюджетних витрат без відповідних бюджетних асигнувань; непрозорість витрат місцевого бюджету, що призводить до перекосів у розподілі державних коштів, порушення черговості фінансування витрат і накопичення бюджетної заборгованості;
- незаконне і неефективне використання бюджетних коштів;
- неефективність системи контролю за дотриманням бюджетного законодавства, що вимагає більш детального розгляду [15, с. 203];

Ризики інвестиційної безпеки:

- хронічне недофінансування реального сектора економіки регіону;
- відсутність ефективною системи заходів, що стимулюють перетворення додаткових доходів громадян і господарюючих суб'єктів в інвестиції;
- не пріоритетність бюджетних витрат на інвестиційні заходи регіонального розвитку;
- недостатня участь місцевих бюджетів у відтворювальному процесі економіки територій; несприятливий інвестиційний клімат регіонів;
- відсутність спеціальних інвестиційних режимів з одночасним посиленням контролю за їх розвитком

Ризики інноваційної безпеки:

- низький рівень інноваційної та інвестиційної активності господарюючих суб'єктів регіонів;
- технологічне відставання економіки України та її регіонів від розвинених країн;

- неефективність державної та регіональної політики стимулювання інновацій; низький рівень конкурентоспроможності вітчизняної продукції;
- відсутність ринку високих технологій;
- недостатній захист інвесторів та інтелектуальної власності; низький рівень матеріального стимулювання вчених і новаторів;
- відтік наукових кадрів за кордон

Ризики грошової безпеки:

- погіршення структури платіжних засобів в обігу;
- рух значних обсягів іноземної валюти всередині регіону;
- регіональні цінові відмінності; штучне регулювання грошової маси;
- значна частка поза банківського грошового обігу і тенденція до її збільшення;
- збільшення дефолтів;
- відсутність ефективної кредитної системи

Ризики страхового сектору:

- відсутність ліквідних активів;
- незбалансована тарифна політика;
- неефективний розподіл страхових резервів;
- незбалансований страховий портфель;
- висока частка перестраховування;
- незначний рівень страхового захисту;
- шахрайські дії учасників страхового ринку;
- швидкий розвиток глобалізації;
- відтік капіталу за кордон;
- залежність від іноземного капіталу;
- кризові явища на міжнародних фінансових ринках; постійні зміни нормативної бази;
- загострення криміногенної ситуації в сфері фінансів; нестабільність зовнішнього середовища

Ризики фінансової безпеки господарюючих суб'єктів:

- протиправні чи інші негативні дії персоналу, що загрожують функціонуванню бізнесу;
- порушення встановленого режиму захисту інформації з обмеженим доступом для третіх осіб;
- порушення порядку використання технічних засобів;

- інші порушення правил режиму безпеки, ведення діловодства і т.д., що створюють передумови для реалізації протиправних цілей кримінальних елементів або інших зацікавлених сторін;
- низький рівень кадрового, організаційного, інформаційного забезпечення управління потенціалом підприємства в умовах внутрішніх і зовнішніх загроз;
- робота спецслужб іноземних держав з отримання інформації про економічні процеси в сфері підприємництва з метою реалізації неконкурентних заходів;
- робота служб безпеки господарюючих суб'єктів, як вітчизняних, так і зарубіжних, з метою придушення конкурентів, захоплення ринків або власності конкурентів

Ризики фінансової безпеки населення:

- високий рівень бідності та велика диференціація заробітної плати;
- порушення прав споживачів, невиплата пенсій і заробітної плати, безробіття, знецінення заощаджень, шахрайство, низький рівень соціального захисту та її фінансового покриття і т. д.

В сукупності фактори впливу, загрози, ризики та невизначеність створюють серйозний виклик фінансовій безпеці. Лише за умови комплексного підходу до вивчення причин негативних явищ, можливе забезпечення відповідного рівня фінансової безпеки регіону.

11.4. Державна підтримка та напрями забезпечення фінансової безпеки регіону

Забезпечення фінансової безпеки регіону від впливу внутрішніх та зовнішнього факторів залежить від правильно сформованої стратегії розвитку регіону, яка передбачає підтримку регіональної економіки в цілому та водночас захист підприємств, домогосподарств та кожної окремої особи від різного роду загроз.

Система фінансової безпеки регіону – це сукупність взаємопов'язаних елементів, підсистем, фінансових інструментів, методів та заходів, що забезпечують його безпеку та досягнення ним основної мети діяльності.

Основні характеристики системи фінансово-економічної безпеки регіону зображені на рисунку 11.12 .

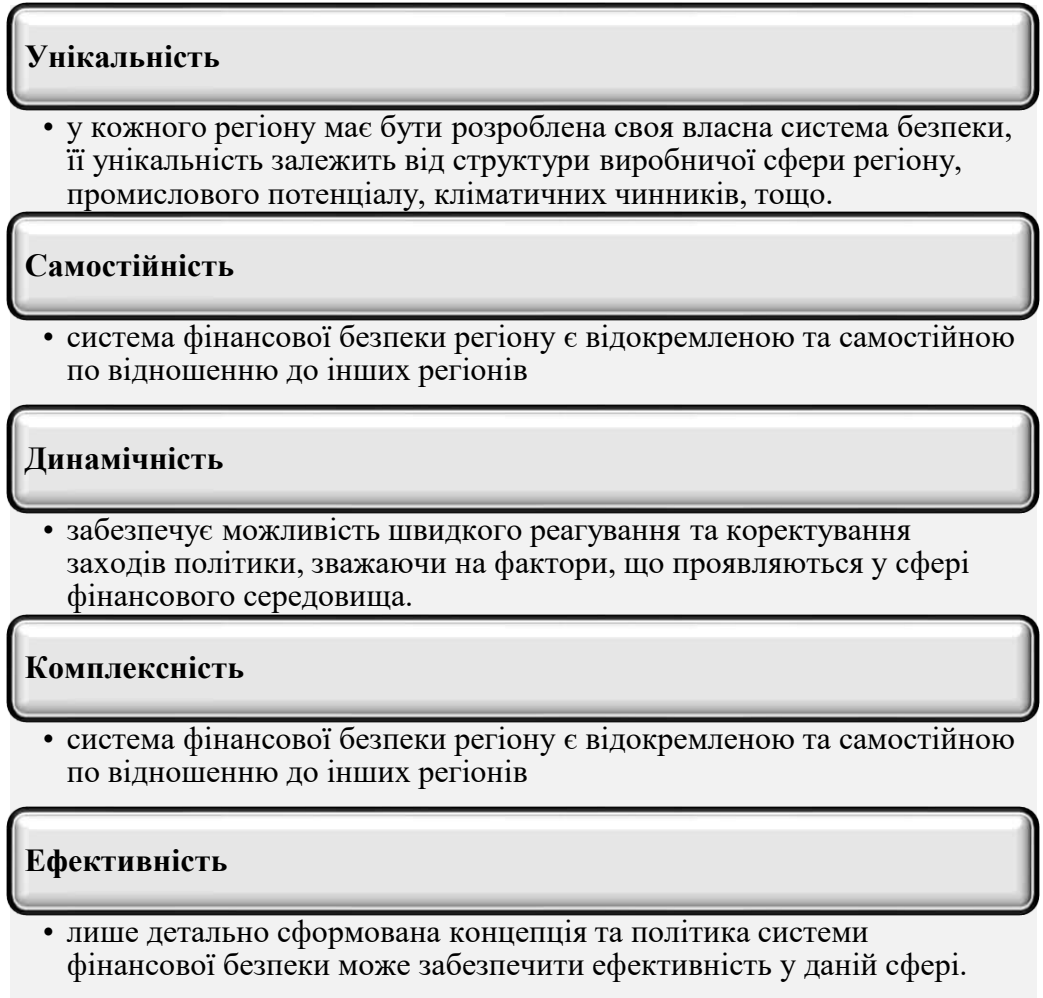

Рис. 11.12. Елементи системи фінансово-економічної безпеки та їх характеристика

Політика забезпечення фінансової безпеки регіону - це комплекс заходів, що мають економічну і правову природу, та спрямовані на досягнення і підтримку безпечного стану життєздатності, що здійснюються відповідно до стратегічного плану його розвитку.

До складників політики фінансової безпеки регіону відносять (рис.11.13):

Рис. 11.13. Основні складники політики фінансової безпеки регіону

До основних стратегічних орієнтирів політики фінансової безпеки регіонів у сфері прийняття управлінських рішень відносять:

- визначення стратегічних пріоритетів фінансового менеджменту регіону;

- зменшення кількості та обсягу позик;
- визначення показників та їх меж фінансової безпеки регіонів;
- сприяння стратегічному баченню сталого розвитку регіону.

При порушеннях чи відхиленнях від плану політики має бути розроблена стратегія відновлення та стабілізації регіону.

Окремим напрямом діяльності політики фінансової безпеки є **створення фонду фінансової стабільності** - затвердження мінімального рівня фінансового резерву, задля забезпечення стабільного обслуговування місцевого боргу, задоволення непередбачених потреб населення та захисту від незбалансованості економіки регіону.

До елементів управління резервами фінансової стабільності регіону відносять:

- мету створення та завдання резервних фондів;
- обсяги резервних фондів (врахування особливих потреб регіону та непередбачених витрат);
- рейтинг муніципальних облігацій;
- схема поповнення фонду та порядок використання коштів.

Напрямок політики фінансової безпеки регіону є **управління місцевим боргом**. Обсяг боргу є важливим при обчисленні рівня фінансової безпеки регіону.

До основних характеристик управління боргом у сфері політики фінансової безпеки відносять:

- визначення обсягу та структури боргу;
- встановлення умов щодо залучення та використання коштів;
- розробка обмежень щодо формування боргу, що можуть включати закон України та певні територіальні обмеження, що виносяться на розгляд громади;
- встановлення порядку погашення місцевого боргу, обчислення планового коефіцієнта витрат та структуру обслуговування

Неможливо забезпечити фінансову безпеку кожного регіону без активних регулювальних дій з боку держави.

Набір методів і важелів регулювання на рівні регіонів напряму залежить від економічної ситуації та управління економічним розвитком держави. Країни ЄС з ринковою економікою

використовують адміністративні обмеження, а країни Сходу (Китай, В'єтнам) – ринкові механізми, Франція, Японія та Швеція – прихильники активного державного регулювання. Британія й Італія – неоліберали з децентралізаційними ідеями.

До основних напрямів регіональної політики України можна віднести:

- 1) міжрегіональна інтеграція в межах національної держави;
- 2) подолання асиметрії в рівнях розвитку регіонів;
- 3) планування і регулювання розвитку територій;
- 4) адаптація регіонів до умов глобалізації та регіоналізації;
- 5) підвищення конкурентоспроможності регіонів

Регіональна політика України порівняно з аналогічними напрямками регіональної політики розвинених країн передбачає можливість їх використання у вітчизняній практиці таких напрямів:

1. Підвищення ролі децентралізації та регіоналізму.

Більшість розвинених країн вважають, що на засадах регіоналізму можна уникнути певних негативних наслідків впровадження децентралізації за рахунок досягнення регіонами політичної та фінансово-економічної самостійності.

Прикладом може слугувати США, де у їх взаємовідносинах між центром та регіонами (штатами) успішно використовується модель конкурентного федералізму, яка окреслює високий рівень фіскальної та бюджетної автономії регіонів. Водночас дана автономність регіональних бюджетів не загрожує формуванню державного бюджету.

2. Зменшення міжрегіональних диспропорцій.

В розвинених країнах цього можна досягти за допомогою підтримки та стимулювання розвитку тих регіонів, в яких рівень фінансової безпеки є доволі низьким. Тобто відбувається певне групування областей за їх розвитком та рівнем фінансової безпеки.

У Німеччині, наприклад, постійно відбувається перегляд критеріїв, за допомогою яких визначаються території проблемними або депресивними.

3. Формування багаточентрової територіальної структури.

Існує тенденція збільшення концентрації людей та їх економічної діяльності у великих містах. У багатьох країнах агломерації потребують розвантаження та рівномірного розселення людей по території регіону.

У Франції запроваджено заходи щодо деконцентрації промислової діяльності із столичного регіону у метрополії другого порядку (Марсель, Ліон, Нант). Держава пр. цьому компенсує до 60% витрат на переміщення потужностей.

4. Вирішення специфічних регіональних проблем.

Проблеми із змінами клімату, глобалізація, демографічна криза, зростання цін на енергоресурси необхідно враховувати при проведенні регіональної політики, оскільки вони прямо впливають на рівень фінансової безпеки країни та її регіонів.

В зарубіжних країнах проблему глобалізації вирішують шляхом участі регіонів та їх частин в формуванні транснаціональних мережових структур. І як наслідок, вони стають «глобальними гравцями», тобто підсистемами світової економіки.

Даний напрям розвитку регіонів може бути одним із найперспективніших за умови приходу на український ринок компаній, які є світовими інноваційними лідерами.

5. Забезпечення конкурентоспроможності регіонів.

Першочерговим завданням є підвищення міжнародної конкурентоспроможності національних регіонів за рахунок траснаціоналізації економіки, кластеризації, мережної організації, технологічної реструктуризації та інші.

Цікавий досвід Китаю, де створюються вільні економічні зони та технопарки, на територіях із найкращими можливостями, Німеччини, де відбувається модернізація та удосконалення промислових підприємств, Японії, де відбувається зміна спеціалізацій промисловості та розвиток виробничої інфраструктури в певних регіонах.

6. Забезпечення ендогенного, збалансованого та сталого розвитку регіонів.

Для досягнення вищих показників регіональної конкурентоспроможності та рівня фінансової безпеки велике значення має використання місцевих активів і інновацій та співпраці з регіональною владою. Смарт-спеціалізація регіонів та смарт-міста набуває все більшої популярності.

7. Забезпечення сталості в розвитку регіонів.

Зміна державних пріоритетів у сфері розвитку регіональної економіки із матеріального виробництва до сфери послуг сприятиме досягненню забезпечення сталості в розвитку регіонів. Наприклад, в

Туреччині створення туристичних центрів посприяло сталому розвитку певних регіонів, таких як Анталія. В Україні є можливість створення туристичних центрів: Карпатський, Причорноморський, Приазовський регіони.

Формування концепції відновлення фінансової безпеки в регіонах в повоєнні роки передбачає такі пріоритетні напрями за структурними елементами:

1. *Податкова безпека*: надати особливу підтримку у вигляді пільгового податкового періоду та кредитування малому та середньому бізнесу для забезпечення фінансової безпеки регіонів.

2. *Бюджетна безпека*: для забезпечення бюджетної дисципліни та виконання місцевих бюджетів важливим є використання фінансових ресурсів цілеспрямовано на визначені програми, налагодження збалансованості фінансування місцевих бюджетів та створення бюджетних резервів у регіонах.

3. *Фінансова безпека домогосподарств та громадян*: забезпечити соціально та інвестиційно привабливими українські території для повернення людей у свої домівки, у тому числі і з-за кордону.

4. *Безпека суб'єктів господарювання*: відновлення зруйнованої інфраструктури та підприємств на основі нових сучасних підходів, що сприятиме відновленню процесу суспільного відтворення створення ВВП країни та її регіонів і забезпечить стабільний та збалансований їх фінансовий стан.

5. *Інноваційно-інвестиційна безпека*: розвиток мережі державних та приватних підприємств, в тому числі воєнного призначення. Це підвищує рівень фінансової безпеки тих регіонів, на яких вони розміщені, оскільки забезпечує вливання додаткових ресурсів іноземних та вітчизняних компаній з одного боку, а з другого - збільшує податкові надходження, що відповідно впливатиме розвитку регіонів.

Забезпечення державної підтримки фінансової безпеки регіонів передбачає визначення першочергових пріоритетних напрямів із врахуванням стану держави у період військових дій в Україні для здійснення визначеного Урядом та Президентом «Плану Відновлення України» у повоєнний період.

Питання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте поняття «фінансова безпека регіону».
2. Назвіть об'єкт та суб'єктів фінансової безпеки регіону?
3. Які основні цілі забезпечення фінансової безпеки регіону?
4. З яких основних частин складається внутрішня структура фінансової безпеки регіону?
5. Охарактеризуйте основні складові фінансової безпеки регіону.
6. Перелічіть відомі вам індикатори фінансової безпеки регіону.
7. Назвіть фактори, які негативно впливають на рівень фінансової безпеки регіонів України.
8. Які основні ризики для фінансової безпеки регіону вам відомі?
9. Що являє собою система фінансової безпеки регіону? Назвіть основні її характеристики.
10. Охарактеризуйте складові політики фінансової безпеки регіону.

Тестові завдання

1. Фінансова безпека регіону – це:
 - а) стан стійкої життєдіяльності, за якого забезпечуються реалізація основних інтересів, пріоритетних цілей банків, захист від зовнішніх і внутрішніх дестабілізуючих факторів;
 - б) захищеність діяльності підприємства від негативних впливів зовнішнього середовища;
 - в) стабільне та повноцінне функціонування всіх сфер економічної діяльності та проведення ряду заходів для уникнення або недопускання факторів ризику, які можуть нести загрозу фінансовому сектору регіону;
 - г) сукупність фінансово-економічних, соціальних та правових відносин, що забезпечує стан найбільш ефективного формування та використання фінансових ресурсів домогосподарств.
2. Сировинна складова фінансової безпеки регіону включає:
 - а) науково-технічний потенціал регіону;
 - б) стан економіки регіону;

- в) регіональний ринок праці та рівень соціальної диференціації суспільства;
 - г) немає правильної відповіді.
3. До індикаторів оцінки бюджетної безпеки як частини фінансової безпеки регіону НЕ належить:
- а) індекс споживчих цін у регіоні;
 - б) рівень забезпечення видатків доходами;
 - в) темп зміни ВРП;
 - г) частка ВРП у ВВП держави.
4. Виберіть правильне твердження:
- а) граничне значення рівня зовнішнього боргу регіону до ВРП становить – більше 100%;
 - б) граничне значення індексу споживчих цін у регіоні становить – від 3% до 5%;
 - в) граничне значення частки доходів місцевого бюджету до ВРП становить – більше 25%;
 - г) всі твердження правильні.
5. До факторів зростання фінансової безпеки регіонів належить:
- а) зростання середньорічної вартості основних фондів підприємств та організацій;
 - б) зростання чисельності населення з доходами нижче прожиткового мінімуму;
 - в) збільшення вартості споживчого кошика;
 - г) збалансованість обсягу страхових премій та страхових виплат.
6. До факторів зниження фінансової безпеки регіонів належить:
- а) зниження частки збиткових підприємств у економіці регіону;
 - б) збалансованість доходів та видатків бюджету регіону;
 - в) зростання частки позикового капіталу у структурі фінансування інвестицій в економіку регіону;
 - г) збільшення величини прожиткового мінімуму.
7. Серед загроз грошово-кредитної безпеки як частини фінансової безпеки регіону виділяють наступні:
- а) регіональні цінові відмінності;
 - б) збільшення дефолтів;
 - в) рух значних обсягів іноземної валюти всередині регіону;
 - г) всі відповіді правильні.

8. До загроз інвестиційної безпеки як частини фінансової безпеки регіону належать:

- а) хронічне недофінансування реального сектора економіки регіону, неперіоритетність бюджетних витрат на заходи регіонального розвитку, недостатня участь місцевих бюджетів у відтворювальному процесі економіки територій;
- б) незбалансована тарифна політика, неефективний розподіл страхових резервів, відтік капіталу за кордон;
- в) масштабне «тонування» вітчизняного бізнесу, несвоєчасне бюджетне планування і формування місцевих бюджетів, фінансування конкретних бюджетних витрат без відповідних бюджетних асигнувань;
- г) надмірна сума податків, фіктивне зменшення суб'єктами податкової бази та невключення до об'єкта оподаткування окремих доходів, неправильне застосування податкових пільг.

9. До суб'єктів фінансової безпеки регіону НЕ належить:

- а) Державна аудиторська служба;
- б) Державна казначейська служба України;
- в) Львівська обласна державна адміністрація;
- г) немає правильної відповіді.

10. Серед індикаторів оцінки інвестиційної безпеки регіону як частини фінансової безпеки регіону виділяють наступні:

- а) рівень боргу регіону та гарантованого боргу до валового регіонального продукту, рівень зовнішнього боргу регіону до ВРП, обсяг внутрішнього боргу регіону до ВРП;
- б) частка доходів місцевих бюджетів у загальнодержавних доходах, рівень забезпечення видатків доходами, частка ВРП у ВВП держави;
- в) темпи зміни прямих іноземних інвестицій у регіон, частка прямих іноземних інвестицій до ВРП, темп зміни інвестицій в основний капітал;
- г) співвідношення сальдо фінансових результатів підприємств до ВРП, рентабельність операційної діяльності підприємств, темпи зміни обсягів промислової продукції в регіоні.

ТЕМА 12. ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМСТВА

- 12.1. Фінансова безпека підприємства: поняття та складові елементи*
 - 12.2. Чинники впливу на фінансову безпеку підприємства*
 - 12.3. Оцінка рівня фінансової безпеки*
 - 12.4. Механізм забезпечення фінансової безпеки підприємства*
 - 12.5. Фінансова розвідка в системі забезпечення фінансової безпеки підприємства*
-

12.1. Фінансова безпека підприємства: поняття та складові елементи

Формування ефективної системи забезпечення фінансової безпеки на підприємстві є однією з найважливіших умов його стійкого зростання, забезпечення позитивних результатів діяльності та досягнення цілей суб'єктів господарювання. Підвищення рівня ризиків підприємницької діяльності потребує від суб'єктів господарювання формування власної системи забезпечення фінансової безпеки та чіткого визначення основних факторів впливу.

Система фінансової безпеки суб'єктів підприємництва має заздалегідь попереджати розвиток кризових явищ, забезпечуючи власну ефективну діяльність. Для цього здійснюють моніторинг впливу зовнішніх факторів та сам фінансовий стан підприємства з метою раннього виявлення ознак і масштабу кризового стану, розробляють і реалізують заходи щодо запобігання і попередження банкрутства та здійснюють контроль за їх виконанням для забезпечення фінансової безпеки.

Безпека діяльності підприємства пов'язана із такими поняттями як «небезпека», «безпека», які є взаємопов'язані між собою.

Небезпека - загроза спричинення певної шкоди конкретному

суб'єкту або його економічній діяльності, можливість настання якої несе втрату певних властивостей, майна, цінностей.

Безпека – це відсутність в даний момент реальної загрози спричинення будь-якій діяльності, цінностям або особам. Для забезпечення безпеки важливо уміти правильно оцінити ситуацію, що склалася, і встановити наявність або відсутність небезпеки.

*Законом України «Про національну безпеку України» визначено, що **фінансова безпека підприємства** – це захищеність життєво важливих інтересів підприємства, за якої забезпечуються його сталий розвиток, своєчасне виявлення, запобігання та нейтралізація реальних і потенційних загроз економічним інтересам.*

Фінансова безпека підприємства полягає у необхідності забезпечення гарантій для стабільного та максимально ефективного розвитку, функціонування та забезпечення його необхідним потенціалом у майбутньому.

Предметом фінансової безпеки підприємства є діяльність суб'єктів фінансової безпеки, реалізація принципів, функцій, стратегічної програми або конкретних заходів щодо забезпечення фінансової безпеки, спрямованої на об'єкти фінансової безпеки.

Місце фінансової безпеки підприємства в системі фінансової безпеки держави визначають:

- виходячи із складових елементів фінансової системи держави, яка передбачає наявність сфер державних фінансів, фінансів домогосподарств, фінансів суб'єктів господарювання;
- використовуючи систему національних рахунків, зокрема фінанси державного сектору, фінанси не фінансових корпорацій (реального сектору), фінансів фінансових корпорацій (фінансового сектору), фінансів інших секторів.

Економічний зміст фінансової безпеки стосується фінансової стабільності підприємства та його здатності виконувати свої фінансові зобов'язання. Її сутність полягає в наявності такого фінансового середовища, яке характеризується:

- збалансованістю та якістю фінансових інструментів, технологій та послуг;
- стійкістю до загроз;

- здатністю підприємства до забезпечення реалізації фінансових інтересів, а також доручень та завдань достатніми обсягами фінансових ресурсів;
- орієнтацією на ефективний та сталий розвиток

Виділяють такі основні властивості, які відповідають стану фінансової безпеки на підприємстві:

1. здатність забезпечити фінансову рівновагу, стабільність, платоспроможність і ліквідність підприємства в довгостроковому періоді;
2. задоволення потреб підприємства у фінансових ресурсах для стійкого розширеного відтворення підприємства;
3. забезпечення високого рівня фінансової незалежності підприємства;
4. здатність протистояти наявним і потенційним небезпекам та загрозам, що можуть завдати фінансової шкоди підприємству, або небезпечно змінити структуру капіталу, або примусово ліквідувати підприємство;
5. забезпечення достатньої гнучкості при прийнятті фінансових рішень;
6. забезпечення захищеності фінансових інтересів власників підприємства.

Фінансова безпека – це можливість підприємства випереджати та нейтралізувати можливі загрози погіршення його фінансового стану.

До основних функціональних цілей фінансової безпеки підприємства відносять:

1. забезпечення високої фінансової ефективності роботи;
2. підтримка фінансової стійкості та незалежності підприємства;
3. забезпечення високої ліквідності активів;
4. забезпечення захисту інформаційного поля і комерційної таємниці;
5. ефективна організація безпеки капіталу та майна підприємства, а також його комерційних інтересів

Основна мета забезпечення фінансової безпеки підприємства – забезпечення добробуту власників через зростання ринкової капіталізації підприємства та мінімізації ризиків втрати капіталу та оптимізація рівня фінансових ризиків через управління капіталом підприємства в умовах узгоджених дій

Як і будь-яка інша економічна система, фінансова безпека підприємства включає в себе декілька складових, які тісно пов'язані

між собою. До фінансової безпеки підприємства відносять бюджетну, грошово-кредитну, валютну, банківську, інвестиційну, фондову та страхову складову (рис. 12.1).

Бюджетна безпека - це складова, яка відповідає за взаємовідносини підприємства із бюджетом (сплата податків та зборів або отримання бюджетних кредитів чи бюджетного фінансування).

Грошово - кредитна безпека пов'язана із залученням підприємством кредитів під операційну діяльність, виплатою заробітної плати, розрахунками з постачальниками та отримання грошових коштів від покупців.

Валютна безпека підприємства повинна забезпечуватися при купівлі/продажу ним валюти, отриманні кредитів в іноземній валюті та при здійсненні розрахунків з іноземними споживачами чи постачальниками в іноземній валюті.

Банківська складова залежить від його взаємовідносин з банками щодо залучення чи розміщення коштів тощо.

Інвестиційна складова характеризує рівень безпеки бізнесу при здійсненні капітальних вкладень у його розвиток, в тому числі, за рахунок довгострокових кредитів.

Страхова безпека пов'язана із страхуванням майна чи результатів діяльності, безпечної праці та збереження здоров'я працівників.

Фондова безпека повинна забезпечувати захищеність підприємства під час випуску чи продажу власних цінних паперів або купівлі цінних паперів інших підприємств.

Рис. 12.1. Економічний зміст складових фінансової безпеки підприємства

Всі елементи фінансової безпеки підприємства є взаємопов'язаними, впливають один на одного та на її загальний рівень загалом, що забезпечує виконання своїх фінансових зобов'язань та ефективно протидіяти загрозам усіх видів.

12.2. Чинники впливу на фінансову безпеку підприємства

В процесі забезпечення фінансової безпеки підприємства важливо визначити чинники впливу на його фінансово-господарську діяльність. Це дозволяє підприємству своєчасно спрогнозувати появу загроз фінансово-господарській діяльності, надає можливості розробити план виходу з кризового стану та запровадження дій на випадок виникнення непередбачуваних обставин, а також надає можливість скоригувати стратегію розвитку підприємства, задля досягнення поставлених завдань у майбутньому та отримання вигоди.

Істотними чинниками, які впливають на фінансову безпеку підприємства є війна з РФ, девальвація та інфляція, зростання числа банкрутств банків, пандемія, погіршення ділової активності підприємств, валютні обмеження на фінансовому ринку, недосконале законодавство та ще ряд інших.

Усі чинники поділяють на дві категорії:

- *чинники зовнішнього впливу* (відображають економічний стан за кордоном, в країні та галузевих ринках);
- *чинники внутрішнього впливу* (передбачають аналіз фінансового стану підприємства, рівня фінансових ризиків та рівня безпеки функціональних складових фінансової безпеки підприємства).

Основні чинники зовнішнього та внутрішнього впливу представлено на рисунку 12.2.

Рис. 12.2. Чинники впливу на фінансову безпеку підприємства
Явища або чинники, які створюють небезпеку для реалізації

фінансових інтересів підприємства є загрозою фінансовій безпеці підприємства. Формування системи забезпечення фінансової безпеки на підприємстві не можливо без ідентифікації безлічі різноманітних загроз, які виникають у процесі господарської діяльності.

Загрози фінансовій безпеці підприємства характеризуються різноманіттям видів і їх класифікують за різними ознаками (табл. 12.1)

Таблиця 12.1

Класифікація загроз фінансової безпеки бізнесу	
Класифікаційна ознака	Види загроз
1	2
За місцем виникнення	<ul style="list-style-type: none"> ➤ <i>зовнішні</i> (нестабільність політичної ситуації; інвестиційний клімат; карантинні обмеження; природні катаклізми та зростання цін на енергоносії); ➤ <i>внутрішні</i> (некваліфіковане управління підприємством; недоліки в плануванні та стратегії діяльності підприємств; слабе технічне забезпечення підприємств).
За сферою походження	<ul style="list-style-type: none"> ➤ <i>економічні</i> (брак інвестицій фінансових ресурсів, труднощі у їх залученні; відсутність ліквідних резервів; необгрутованість програм і проєктів; відсутність достовірної інформації про стан ринку; обмежений ринок збуту; низький рівень фінансового менеджменту); ➤ <i>виробничі</i> (техногенні катастрофи; виробничі аварії; швидкі темпи оновлення виробничих потужностей конкурентів; старіння основних засобів; швидкі прориви у сфері НТП); ➤ <i>соціальні</i> (низька купівельна спроможність населення; звичаї; традиції; вподобання певних верств населення); ➤ <i>законодавчі</i> (зміни у законодавстві; зміни умов функціонування підприємства та певної галузі економіки держави).

Продовження табл. 12.1

1	2
За джерелами виникнення	<ul style="list-style-type: none"> ➤ <i>об'єктивні</i> (виникають без участі та волевиявлення підприємств); ➤ <i>суб'єктивні</i> (навмисні або ненавмисні дії людей, влади, конкурентів, державних організацій).
За можливістю здійснення	<ul style="list-style-type: none"> ➤ <i>реальні</i> (існують об'єктивно або з достатньо високою ймовірністю здатні виникнути в наступні періоди, тобто є неминучими); ➤ <i>потенційні</i> (можуть виникнути під час реалізації суб'єктивних чи об'єктивних умов).
За тривалістю дії	<ul style="list-style-type: none"> ➤ <i>тимчасові</i> (впродовж певного обмеженого періоду часу); ➤ <i>постійні</i> (протягом всього часу функціонування підприємства і, фактично, їхнє уникнення неможливе).
За ступенем тяжкості	<ul style="list-style-type: none"> ➤ <i>із високою тяжкістю</i> (призводять до погіршення фінансового стану підприємства); ➤ <i>із значною тяжкістю</i> (можливість отримання значних фінансових втрат, які усуваються впродовж тривалого часу); ➤ <i>із середньою тяжкістю</i> (подолання наслідків впливу загроз вимагає витрат, проте здійснюється впродовж короткого періоду); ➤ <i>із низькою тяжкістю</i> (не мають істотного впливу на поточну діяльність та стратегію розвитку підприємства).

Не існує універсального інструменту попередження, подолання та нейтралізації загроз, тому що кожне підприємство має різні різні ресурси та умови функціонування. Наведені вище класифікації загроз дають змогу цілеспрямовано формувати систему забезпечення фінансової безпеки підприємства.

До основних завдань щодо виявлення загроз для забезпечення фінансової безпеки підприємства належать:

- прогнозування потенційних загроз;
- виявлення та оцінка реальних загроз;
- організація діяльності щодо попередження потенційних загроз;

- організація діяльності з реагування на загрози, що вже виникли

Враховуючи вплив різних чинників і загроз на діяльність підприємства важливим є забезпечення належного рівня його фінансової безпеки, що сприяє забезпеченню:

- фінансової стійкості, платоспроможності, ліквідності та фінансової незалежності підприємства у довготерміновому періоді;
- ідентифікації небезпеки і загроз стану підприємства і розробки заходів для їх вчасного усунення;
- оптимального залучення та ефективного використання фінансових ресурсів підприємства;
- розробки і запровадження фінансової стратегії.

Створення механізму фінансової безпеки на основі внутрішньої характеристики підприємства має передбачити шляхи запобігання зовнішнім і внутрішнім загрозам.

12.3. Оцінка рівня фінансової безпеки

Оцінка фінансової безпеки бізнесу являє собою сукупність послідовних та тісно пов'язаних між собою дій, за допомогою яких аналізують зовнішнє та внутрішнє середовище підприємства з метою виявлення загроз щодо реалізації фінансових інтересів. Єдиного підходу до оцінювання рівня фінансової безпеки, безумовно, немає, тому що кожна компанія є особливою і оцінка проводиться з урахуванням її масштабів та специфіки діяльності.

Методика такої оцінки базується на ключових принципах, які відображені на рис. 12.3.

Найпоширенішим підходом для оцінки рівня фінансової безпеки підприємства є індикаторний. Він є простим у розрахунку та охоплює різні сфери діяльності підприємства. Його суть наступна: оцінка фінансової безпеки підприємства здійснюється шляхом порівняння фактичних значень показників фінансової безпеки з нормативними значеннями індикаторів її рівня.

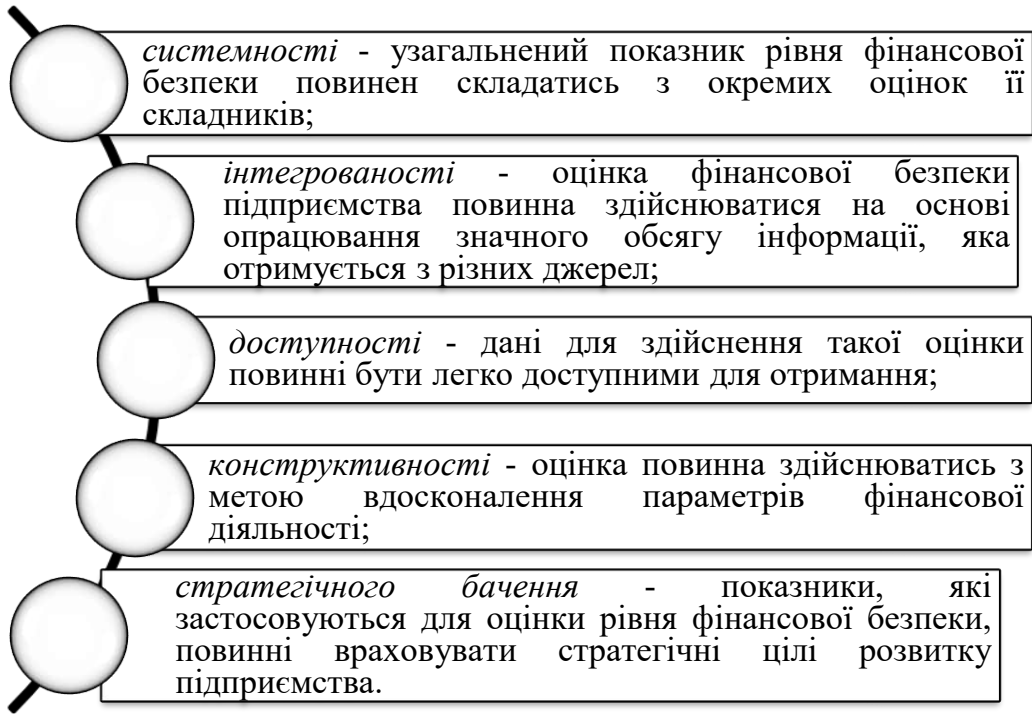

Рис. 12.3. Принципи методики оцінки фінансової безпеки

Індикатори фінансової безпеки – це система показників, які дозволяють оцінити поточний фінансовий стан організації, виявити проблеми, визначити основні напрямки та найбільш ефективні заходи щодо зниження зовнішніх та внутрішніх загроз та зміцнення фінансової безпеки організації, компанії, бізнесу.

Самі показники не в змозі охарактеризувати рівень фінансової безпеки без порівнянь, перш за все, з їх нормативними значенням.

Під нормативними значеннями розуміють їх граничні значення, не враховуючи те, що перешкоджає нормальному економічному стану підприємства, майбутньому розвитку та вирішенню соціальних питань.

Вимірювання показників фінансової безпеки бізнесу здійснюється під час фінансового аналізу в логічній послідовності, яка відображає їх взаємозв'язок та взаємозалежність.

Відповідно до індикаторного підходу виділяють нормальний, передкризовий, кризовий та критичний рівень фінансової безпеки підприємства (рис. 12.4.).

Рис. 12.4. Рівні фінансової безпеки згідно індикаторного підходу оцінювання

Для оцінювання фінансової безпеки вищезгаданим підходом використовують різні індикатори, які характеризують фінансову безпеку підприємства. Їх розраховують на основі форми № 1 «Баланс» та форми № 2 «Звіт про фінансові результати».

Оцінка фінансової безпеки підприємства є надзвичайно важливим аспектом діяльності кожного бізнесу. Методологія оцінки фінансової безпеки підприємства передбачає аналіз фінансової звітності та оцінку фінансових показників, які допомагають визначити потенційні ризики та розробити стратегії для покращення своєї фінансової безпеки.

Основними етапами визначення фінансової безпеки підприємства є: (рис. 12.5).

Інтегральний показник фінансової безпеки підприємства доцільно визначати в балах як суму відповідних комплексних показників: рентабельності діяльності, ділової активності, ліквідності і платоспроможності, фінансової стійкості та інвестиційної привабливості, з урахуванням їх значимості.

Кожна комплексна складова інтегрального показника фінансової безпеки підприємства складається із декількох індикаторів, що відповідають різним фінансовим коефіцієнтам, із урахуванням значимості ваги їх впливу на конкретну складову.

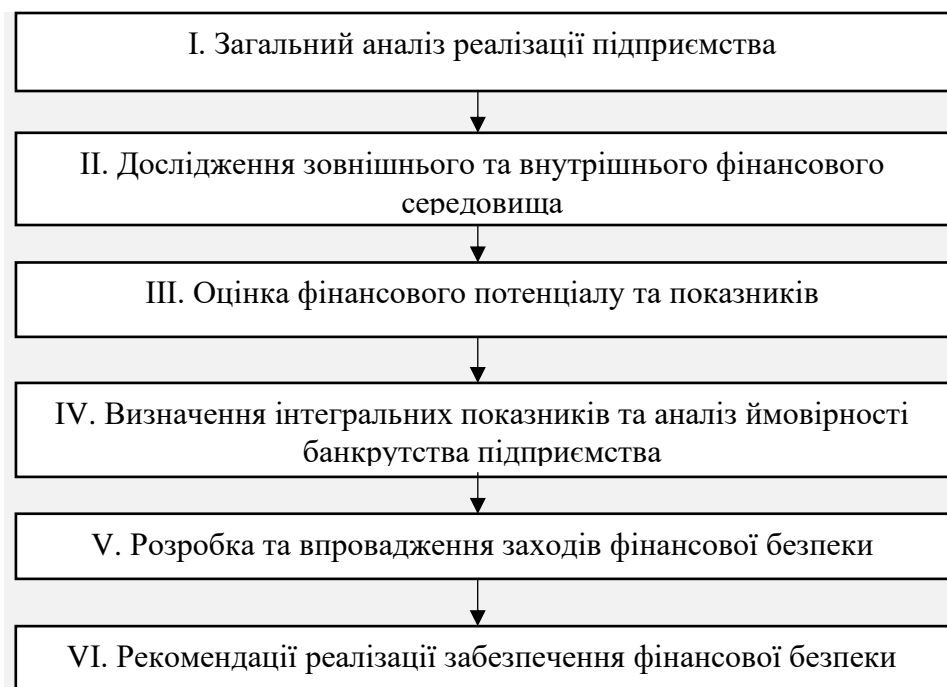

Рис. 12.5. Етапи визначення рівня фінансової безпеки на підприємстві

Зважаючи на великий набір показників, який може надто завантажити та ускладнити розрахунок інтегрального показника фінансової безпеки, було обрано у кожній складовій найбільш значимі показники оцінки, які не дублюють одне одного і найбільш повно характеризують стан фінансової безпеки підприємства.

Математичне виведення оцінок складових фінансової безпеки підприємства, через окремі індикатори відбувається за наступним алгоритмом розрахунку:

$$I_j = \sum_{i=1}^n x_{ij} \times a_{ij} \quad (12.1),$$

де I_j – інтегральна оцінка j -тої складової фінансової безпеки підприємства;

x_{ij} – i -тий індикатор j -тої складової;

a_{ij} – ваговий коефіцієнт i -того індикатора в оцінці j -тої складової;

n – кількість індикаторів j -тої складової.

Вагові коефіцієнти складових інтегрального показника

фінансової безпеки підприємства та кожного з індикаторів можна визначати експертним шляхом з урахуванням їх пріоритетності. З урахуванням фінансових результатів та специфіки діяльності аналізованих підприємств значення таких коефіцієнтів наведено у таблиці 12.2.

Таблиця 12.2

Складові інтегрального показника фінансової безпеки підприємств

Складові фінансової безпеки підприємства (I _j)	Вагові частки складових (b _j)	Індикатори складових фінансової безпеки підприємства	Вагові частки індикаторів (a _{ij})
Рентабельність діяльності	0,24	Коефіцієнт рентабельності активів	0,3
		Коефіцієнт рентабельності власного капіталу	0,3
		Коефіцієнт рентабельності продажів	0,4
Ділова активність	0,2	Коефіцієнт оборотності активів	0,40
		Коефіцієнт оборотності основних засобів	0,30
		Коефіцієнт оборотності власного капіталу	0,30
Ліквідність і платоспроможність	0,18	Коефіцієнт покриття	0,45
		Співвідношення кредиторської і дебіторської заборгованості	0,25
		Коефіцієнт абсолютної ліквідності	0,30
Фінансова стійкість	0,22	Коефіцієнт фінансової стійкості	0,4
		Коефіцієнт забезпечення власними обіговими коштами	0,2
Інвестиційна привабливість	0,16	Коефіцієнт чистої виручки	0,5
		Коефіцієнт реінвестування прибутку	0,5

Проведемо розрахунок кожного з індикаторів складових фінансової безпеки підприємства на прикладі індикаторів за 2019 рік:

1. *Коефіцієнт рентабельності активів* = Чистий прибуток / Вартість активів.

$$\text{КРА 2019} = 1599813 / 36188763 = 0,05.$$

2. Коефіцієнт рентабельності власного капіталу = Чистий прибуток (Чистий збиток) / сума власного капіталу

$$\text{КРВК 2019} = 1599813/11866918 = 0,13$$

3. Коефіцієнт рентабельності продажів = Чистий прибуток (збиток) / Чистий дохід (виручка) від реалізації продукції

$$\text{КРП 2019} = 1599813/78166531 = 0,02$$

4. Коефіцієнт оборотності активів = Виручка (Чистий дохід) / обсяг активів

$$\text{КОА 2019} = 78166531/36188763 = 2,16$$

5. Коефіцієнт оборотності основних засобів = Чистий дохід (виручка) від реалізації продукції / Залишкова сума основних засобів

$$\text{КООЗ 2019} = 78166531/2000487 = 39,07$$

6. Коефіцієнт оборотності власного капіталу = Виручка (Чистий дохід) / Річну суму власного капіталу

$$\text{КОВК 2019} = 78166531/11866918 = 6,59$$

7. Коефіцієнт покриття = Оборотні активи / Поточні зобов'язання

$$\text{КП} = 32680109/23462074 = 1,39$$

8. Співвідношення кредиторської і дебіторської заборгованості = Поточна кредиторська заборгованість / Поточна дебіторська заборгованість

Співвідношення кредиторської і дебіторської заборгованості (2019 р.) $(60691+5962237+1189647)/(4689110+6189420+2760291) = 0,53$

9. Коефіцієнт абсолютної ліквідності = Грошові кошти та їх еквіваленти / Поточні зобов'язання

$$\text{КАЛ 2019} = 860489/23462074 = 0,04$$

10. Коефіцієнт фінансової стійкості = (Власний капітал + Довгострокові зобов'язання) / Сума пасивів

$$\text{КФС 2019} = (11866918+859771)/36188763 = 0,35$$

11. Коефіцієнт забезпечення власними обіговими коштами = Власні оборотні кошти / Оборотні активи

$$\text{КЗВОК 2019} = (11866918-3508654)/32680109 = 0,26$$

12. Коефіцієнт чистої виручки = Чистий прибуток (збиток) / Чистий дохід (виручка) від реалізації продукції

$$\text{КЧВ 2019} = 1599813/78166531 = 0,2$$

13. Коефіцієнт реінвестування = (Сума резервного капіталу і

нерозподіленого прибутку (або непокритого збитку) на кінець року - сума резервного капіталу і нерозподіленого прибутку (або непокритого збитку) на початок року) / Чистий дохід

$$КР\ 2019 = (5849919+2456924)/78166531=0,19$$

Таким же методом розраховано індикатори для 2020 та 2021 років та подано в табл. 12.3.

Відповідно до таблиць 12.2 та 12.3 інтегральний показник фінансової безпеки підприємства розраховано за формулою:

$$ІФБП = \sum_{i=1}^n I_j \times b_j \quad (12.2),$$

де ІФБП – інтегральна оцінка рівня фінансової безпеки підприємства;

I_j – інтегральний показник j -тої складової фінансової безпеки підприємства;

b_j – ваговий коефіцієнт індикатора в оцінці j -тої складової;

n – кількість індикаторів j -тої складової.

Розраховано показники рентабельності діяльності, ділової активності, ліквідності та платоспроможності, фінансової стійкості та інвестиційної привабливості на прикладі 2019 р. (табл. 12.3)

$$\text{Рентабельність діяльності } 2019 = 0,05*0,3+0,13*0,3+0,02*0,4=0,06.$$

$$\text{Ділова активність } 2019 = 2,16*0,4+39,07*0,3+6,59*0,3= 14,56$$

$$\text{Ліквідність і платоспроможність } 2019 = 1,39*0,45+0,53*0,25+0,04*0,3=0,77$$

$$\text{Фінансова стійкість } 2019 = 0,35*0,4+0,26*0,2=0,19$$

$$\text{Інвестиційна привабливість } 2019 = 0,02*0,5+0,11*0,5 =0,06$$

Відповідно інтегральний показник фінансової безпеки за аналізований період :

$$ІФБП\ 2019 = 0,06*0,24+14,56*0,2+0,77*0,18+0,19*0,22+0,06*0,16=3,12.$$

$$ІФБП\ 2020 = 0,06*0,24+12,09*0,2+0,73*0,18+0,18*0,22+0,08*0,16=2,62$$

$$ІФБП\ 2021 = -0,07*0,24+16*0,2+0,78*0,18+0,12*0,22+0,03*0,16=3,36$$

Відповідно до інтегрального показника визначимо стан фінансової безпеки підприємства:

при $ІФБП \geq 1$ – високий рівень фінансової безпеки підприємства, дає можливість комплексно забезпечувати фінансову стійкість, незалежність, прибутковість, ліквідність підприємства,

максимізувати ринкову вартість підприємства та розраховувати на його життєздатність та конкурентоспроможність в довгостроковій перспективі;

Таблиця 12.3

Інтегральний показник рівня фінансової безпеки

Показники	2019	2020	2021	Відхилення	
				2020	2021
Рентабельність діяльності	0,06	0,06	-0,07	0,00	-0,13
Коефіцієнт рентабельності активів	0,05	0,04	-0,04	-0,01	-0,09
Коефіцієнт рентабельності власного капіталу	0,13	0,14	-0,17	0,00	-0,30
Коефіцієнт рентабельності продажів	0,02	0,02	-0,02	0,00	-0,04
Ділова активність	14,56	12,09	16,00	-2,47	1,44
Коефіцієнт оборотності активів	2,16	1,71	2,00	-0,45	-0,16
Коефіцієнт оборотності основних засобів	39,07	32,43	42,34	-6,64	3,26
Коефіцієнт оборотності власного капіталу	6,59	5,60	8,32	-0,99	1,73
Ліквідність і платоспроможність	0,77	0,73	0,78	-0,04	0,01
Коефіцієнт покриття	1,39	1,35	1,16	-0,05	-0,24
Співвідношення кредиторської і дебіторської заборгованості	0,53	0,44	0,95	-0,09	0,43
Коефіцієнт абсолютної ліквідності	0,04	0,03	0,07	0,00	0,04
Фінансова стійкість	0,19	0,18	0,12	-0,01	-0,07
Коефіцієнт фінансової стійкості	0,35	0,33	0,24	-0,02	-0,11
Коефіцієнт забезпечення власними обіговими коштами	0,26	0,23	0,13	-0,02	-0,12
Інвестиційна привабливість	0,06	0,08	0,03	0,01	-0,03
Коефіцієнт чистої виручки	0,02	0,02	-0,02	0,00	-0,04
Коефіцієнт реінвестування прибутку	0,11	0,13	0,08	0,02	-0,03
Інтегральний показник фінансової безпеки	3,12	2,62	3,36	-0,50	0,24

при $0,5 \leq ІФБП < 1$ – достатній рівень, може забезпечувати

стабільну діяльність підприємства, проте збалансований не за всіма показниками;

при $0 \leq IФБП < 0,5$ – критичний рівень, існує загроза втрати фінансової безпеки, характеризується значними порушеннями практично всіх складових фінансової безпеки, не забезпечує належний рівень конкурентоспроможності та ефективності діяльності підприємства;

при $IФБП < 0$ підприємство є фінансово небезпечним, існує велика імовірність банкрутства та ліквідації.

Отже, як бачимо з даного аналізу інтегральний показник рівня фінансової безпеки є на високому рівні. Проте варто звернути увагу на рентабельність підприємства у 2021 році.

Метод оцінки на основі аналізу ймовірності банкрутства полягає у застосуванні моделей прогнозування банкрутства. Найбільш поширеними є зарубіжні моделі Е.Альтмана, Р.Ліса, Р.Таффлера і Г. Тішоу, О. Терещенка. Кожна з них має свої переваги та недоліки, тому краще для аналізу підприємства скористатися декількома моделями, таким чином це мінімізує ризик отримання неправильного результату.

Модель Р. Ліса не пристосована до українських підприємств. Ця модель створювалася з урахуванням західних особливостей розвитку, вона не може застосовуватися до малих підприємств та не відповідає методичним прийомам розрахунку показників фінансової звітності. Проте вона має також свої переваги: простота й швидкість розрахунків; доступність необхідних для розрахунків даних; можливість оцінити фінансовий стан та спрогнозувати банкрутство.

Розраховується за формулою:

$$Z=0,063 \times X1 + 0,092 \times X2 + 0,057 \times X3 + 0,001 \times X4 \quad (12.3),$$

де $X1$ – оборотний капітал/загальна вартість активів;

$X2$ – операційний прибуток/загальна вартість активів;

$X3$ – нерозподілений прибуток/ загальна вартість активів;

$X4$ – власний капітал/позичковий капітал.

Модель Р. Таффлера і Г. Тішоу має наступні переваги: спрощеність розрахунків та висока точність прогнозу ймовірності банкрутства компанії, що пов'язано зі значною кількістю проаналізованих компаній. Щодо недоліків моделі, тут можемо виділити основні – це обмеження сфери застосування (тільки для акціонерних товариств, акції яких активно торгуються на фондовому ринку);

складність інтерпретації підсумкового значення; неможливість використання в українських умовах; залежність точності розрахунків від вихідної інформації; використання застарілих даних.

Модель Р. Таффлера і Г. Тішоу розраховується за формулою:

$$Z=0,53 \times X_1 + 0,13 \times X_2 + 0,18 \times X_3 + 0,16 \times X_4 \quad (12.4),$$

де X_1 – операційний прибуток/загальна вартість активів;

X_2 – оборотні активи/загальна вартість активів;

X_3 – короткострокові зобов'язання/ загальна вартість активів;

X_4 – чистий дохід (виручка) від реалізації/ загальна вартість активів.

Модель Альтмана складається із п'яти показників, що характеризують різні сторони фінансового стану підприємства. У процесі розрахунку використовуються п'ять факторів, що найбільш повно можуть охарактеризувати фінансовий потенціал підприємства, порівняно із іншими моделями .

Аналіз ймовірності банкрутства проводиться за допомогою двофакторної моделі Е. Альтмана. Двофакторна модель Альтмана розраховується за формулою:

$$Y = 1,2X_1 + 1,4X_2 + 3,3X_3 + 0,6X_4 + 1,0X_5 \quad (12.5)$$

На основі цієї формули проведемо оцінку ступеня ризику банкрутства ТзОВ «КЕРНЕЛ-ТРЕЙД». Для методики нами вибрано показники, що представлено в табл. 12.4.

Таблиця 12.4

**Методика розрахунку проміжних показників моделі Альтмана
ТзОВ «КЕРНЕЛ-ТРЕЙД»**

Показник	Формула визначення	2019	2020	2021
X1	власний оборотний капітал / загальна вартість активів	0,70	0,69	0,49
X2	нерозподілений прибуток / загальна вартість активів	0,21	0,22	0,09
X3	прибуток до виплати процентів / загальна вартість активів	0,13	0,14	-0,16
X4	власний капітал (ринкова вартість)/ поточні зобов'язання	0,51	0,45	0,32
X5	чиста виручка / загальна вартість майна активів	2,16	1,71	2,0

Згідно таблиці 12.4 та формули 12.5 можна зробити розрахунки:

$$Y_{2019} = 1,2 * 0,7 + 1,4 * 0,21 + 3,3 * 0,13 + 0,6 * 0,51 + 1 * 2,16 = 4,03$$

$$Y_{2020} = 1,2 * 0,69 + 1,4 * 0,22 + 3,3 * 0,14 + 0,6 * 0,45 + 1 * 1,71 = 3,58$$

$$Y_{2021} = 1,2 * 0,49 + 1,4 * 0,09 + 3,3 * (-0,16) + 0,6 * 0,32 + 1 * 2 = 2,38$$

Для визначення стану підприємства варто розглянути граничне значення коефіцієнта. Якщо $Y > 3$, то банкрутство не загрожує, $2,71 < Y < 2,99$ – можлива ймовірність банкрутства, $1,81 < Y < 2,7$ – висока ймовірність, $Y < 1,8$ – ймовірність банкрутства є дуже висока.

Для визначення фінансової стійкості та рівня фінансового потенціалу, використовують матрицю оцінок вищезазначених параметрів (табл. 12.5).

Таблиця 12.5

Матриця оцінок фінансової стійкості та фінансового потенціалу за розрахованою моделлю Е. Альтмана

Ймовірність банкрутства	Фінансова стійкість	Рівень фінансового потенціалу
Дуже висока	відсутність фінансової стійкості; підприємство фінансово нестабільне	Низький
Висока		
Низька	діяльність підприємства прибуткова, проте фінансова стійкість багато в чому залежить від змін, як у внутрішньому, так і в зовнішньому середовищі	Середній
Дуже низька	діяльність підприємства прибуткова; фінансове становище є стабільним; підприємство є фінансово стійким	Високий

Найбільш поширеною в Україні є діагностика банкрутства підприємства за **моделлю О. Терещенка**. Розроблена дискримінантна модель О. Терещенка має значні переваги над традиційними вітчизняними методиками. Зазначимо основні з них:

- зручність у застосуванні;
- при використанні вітчизняних статистичних даних врахована сучасна міжнародна практика;
- вирішення проблеми критичних значень показників, за рахунок використання різноманітних модифікацій базової моделі до підприємств різних видів діяльності;
- врахування галузевої специфіки підприємства.

Модель Терещенка представляється у такому вигляді (табл. 12.6) :

$$Y = 1,5X_1 + 0,08X_2 + 10X_3 + 5X_4 + 0,3X_5 + 0,1X_6 \quad (12.6)$$

Таблиця 12.6

**Методика розрахунку проміжних показників моделі Терещенка
ТЗОВ «КЕРНЕЛ-ТРЕЙД»**

Показник	Формула визначення	2019	2020	2021
X1	грошові надходження / зобов'язання	3,33	2,54	2,64
X2	Валюта балансу / зобов'язання	1,54	1,49	1,32
X3	Чистий прибуток / сер. річна сума активів	0,04	0,04	-0,04
X4	Власний прибуток/ чиста виручка	0,02	0,02	-0,02
X5	Чиста виручка / запаси до виручки	0,15	0,22	0,26
X6	Чиста виручка / основний капітал	2,39	1,71	2,0

Згідно таблиці 12.6 та формули 12.6 можна зробити розрахунки:

$$Y_{2019} = 1,5 \cdot 3,33 + 0,08 \cdot 1,54 + 10 \cdot 0,04 + 5 \cdot 0,02 + 0,3 \cdot 0,15 + 0,1 \cdot 2,39 = 5,91$$

$$Y_{2020} = 1,5 \cdot 2,54 + 0,08 \cdot 1,49 + 10 \cdot 0,04 + 5 \cdot 0,02 + 0,3 \cdot 0,22 + 0,1 \cdot 1,71 = 4,67$$

$$Y_{2021} = 1,5 \cdot 2,64 + 0,08 \cdot 1,32 + 10 \cdot (-0,04) + 5 \cdot (-0,02) + 0,3 \cdot 0,26 + 0,1 \cdot 2 = 4,03$$

Якщо $Y > 2$ – банкрутство для компанії не загрожує, $1 < Y < 2$ – можлива ймовірність банкрутства, $0 < Y < 1$ – висока ймовірність, $Y < 0$ – ймовірність банкрутства підприємства є дуже висока.

Для визначення фінансової стійкості та рівня фінансового потенціалу, варто розглянути таку матрицю оцінок вищезазначених параметрів (табл. 12.7).

Результати оцінки ймовірності банкрутства ТЗОВ «КЕРНЕЛ-ТРЕЙД» з використанням моделей Альтмана і Терещенка щодо загроз ймовірності банкрутства підприємства за статистичними даними наведено в таблиці 12.8.

Таблиця 12.7

**Матриця оцінок фінансової стійкості та фінансового потенціалу
за розрахованою моделлю О. Терещенка**

Ймовірність банкрутства	Фінансова стійкість	Рівень фінансового потенціалу
Існує загроза	фінансова стійкість відсутня; підприємство фінансово нестабільне	Низький
Фінансова стійкість порушена	діяльність підприємства прибуткова, проте фінансова стійкість багато в чому залежить від змін, як у внутрішньому, так і в зовнішньому середовищі	Середній
Банкрутство не загрожує	діяльність підприємства прибуткова; фінансове становище є стабільним; фінансова стійкість є високою.	Високий

Таблиця 12.8

Розрахунок ймовірності банкрутства ТзОВ «КЕРНЕЛ-ТРЕЙД» за 2019-2021 рр.

	Коефіцієнт ймовірності банкрутства			Рівень потенціалу		
	2019	2020	2021	2019	2020	2021
Модель Альтмана	4,03	3,58	2,38	Високий	Високий	Середній
Модель Терещенка	5,91	4,67	4,03	Високий	Високий	Високий

Отже, здійснивши аналіз за двома методами можна зробити висновок, що підприємству не загрожує банкрутство жодним чином. Рівень потенціалу за досліджуваний період є високим, тобто дане підприємство є доволі стійким і це означає, що компанія є досить прибутковою.

З метою чіткого виявлення сильних та слабких сторін, а також можливостей й загроз для діяльності ТзОВ «КЕРНЕЛ-ТРЕЙД» важливим є здійснення SWOT-аналізу, що представлено на рисунку 12.6.

Прогноз рівня фінансової безпеки у 2022 – 2024 рр. здійснено із використанням методу динамічного ряду, що включає в себе послідовність показників, які характеризують зміну показників у часі.

<p>СИЛЬНІ СТОРОНИ (+27)</p> <p>(+5) Бізнес-модель, завдяки якій компанія функціонує за рахунок власних потужностей</p> <p>(+4) Безвідходне виробництво</p> <p>(+3) Інноваційність</p> <p>(+4) Стабільний попит на продукцію на міжнародному ринку</p> <p>(+4) Цінова політика на зовнішньому ринку</p> <p>(+5) Лідуючі позиції в усіх сегментах</p> <p>(+4) Кваліфікований персонал</p>	<p>СЛАБКІ СТОРОНИ (-14)</p> <p>(-4) Застаріле обладнання</p> <p>(-5) Залежність від погодних умов</p> <p>(-4) Залежність від змін світових цін</p>
<p>МОЖЛИВОСТІ (+11)</p> <p>(+3) Розширення або вихід на нові ринки збуту</p> <p>(+4) Розширення у зв'язку зі зростанням попиту на зовнішньому ринку</p> <p>(+4) Зростання попиту на нерафіновану та оливкову олію на світовому ринку</p>	<p>ЗАГРОЗИ (-21)</p> <p>(-5) Воєнний стан в Україні</p> <p>(-4) Зміна законодавства у країнах збуту</p> <p>(-2) Товари-замінники</p> <p>(-2) Підвищення конкуренції на світовому ринку</p> <p>(-4) Інфляція</p> <p>(-4) Зменшення попиту на рослинну олію</p>

Рис. 12.6. SWOT-аналіз підприємства ТзОВ «КЕРНЕЛ-ТРЕЙД»

Основним аналітичним показником динамічного ряду, що застосовується для прогнозування значень показників є середній коефіцієнт зростання.

Середній коефіцієнт зростання розраховується за наступною формулою:

$$k = \sqrt[n-1]{\frac{\bar{x}_n}{x_0}} \quad (12.7),$$

де x_n – кінцеве значення динамічного ряду;

x_0 – початкове значення динамічного ряду;

n – кількість показників динамічного ряду.

На основі розрахунку показників за моделлю Терещенка розрахуємо прогнозні показники на 2022 – 2024 рр. (табл. 12.9). Розглянемо на прикладі спосіб розрахунку коефіцієнту зростання та прогнозованого показника на 2022 рік:

$$5) \quad K = \sqrt[3-1]{\frac{0,49}{0,70}} = 0,837$$

$$6) \quad X_{1_{2022}} = 0,49 \times 0,837 = 0,41$$

Таблиця 12.9

Прогнозоване значення проміжних показників моделі Альтмана ТзОВ «КЕРНЕЛ-ТРЕЙД» 2022-2024 рр.

Показник	Коефіцієнт зростання	2022	2023	2024
X1	0,837	0,41	0,34	0,29
X2	0,655	0,06	0,04	0,03
X3	-1,109	0,95	-0,16	0,18
X4	0,792	0,25	0,20	0,16
X5	0,962	1,92	1,85	1,78

Згідно таблиці 12.9 та формули 12.5 можна зробити розрахунки:

$$Y_{2022} = 1,2 \cdot 0,41 + 1,4 \cdot 0,06 + 3,3 \cdot 0,95 + 0,6 \cdot 0,25 + 1 \cdot 1,92 = 5,78$$

$$Y_{2023} = 1,2 \cdot 0,34 + 1,4 \cdot 0,04 + 3,3 \cdot (-0,16) + 0,6 \cdot 0,2 + 1 \cdot 1,85 = 1,906$$

$$Y_{2024} = 1,2 \cdot 0,29 + 1,4 \cdot 0,03 + 3,3 \cdot 0,18 + 0,6 \cdot 0,16 + 1 \cdot 1,78 = 2,86$$

Динаміку прогнозованого значення проміжних показників моделі Альтмана ТзОВ «КЕРНЕЛ-ТРЕЙД» за 2022-2024 рр. наведено на рис. 12.7.

Для визначення стану підприємства варто розглянути граничне значення коефіцієнта. Якщо $Y > 3$, то банкрутство не загрожує, $2,71 < Y < 2,99$ – можлива ймовірність банкрутства, $1,81 < Y < 2,7$ – висока ймовірність, $Y < 1,8$ – ймовірність банкрутства є дуже висока.

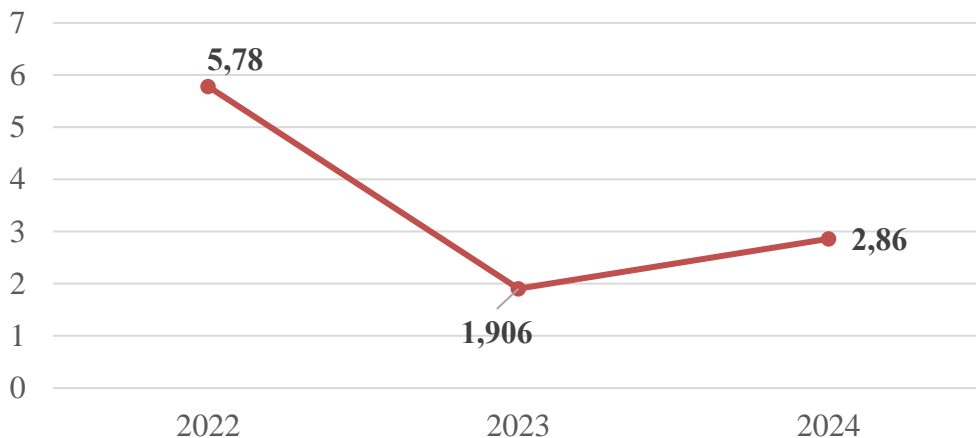

Рис. 12.7. Прогнозоване значення проміжних показників моделі Альтмана ТЗОВ «КЕРНЕЛ-ТРЕЙД» 2022-2024 рр.

Таблиця 12.10

Прогнозоване значення проміжних показників моделі Терещенка ТЗОВ «КЕРНЕЛ-ТРЕЙД» 2022-2024 рр.

Показник	Коефіцієнт зростання	2022	2023	2024
X1	0,89	2,35	2,01	1,79
X2	0,926	1,22	1,13	1,04
X3	-1	0,04	-0,04	0,04
X4	-1	0,02	-0,02	0,02
X5	1,317	0,34	0,45	0,59
X6	0,915	1,83	1,67	1,53

Згідно таблиці 12.10 та формули 12.6 можна зробити розрахунки:

$$Y_{2022} = 1,5 \cdot 2,35 + 0,08 \cdot 1,22 + 10 \cdot 0,04 + 5 \cdot 0,02 + 0,3 \cdot 0,34 + 0,1 \cdot 1,83 = 4,41$$

$$Y_{2023} = 1,5 \cdot 2,01 + 0,08 \cdot 1,13 + 10 \cdot (-0,04) + 5 \cdot (-0,02) + 0,3 \cdot 0,45 + 0,1 \cdot 1,67 = 2,91$$

$$Y_{2024} = 1,5 \cdot 1,79 + 0,08 \cdot 1,04 + 10 \cdot 0,04 + 5 \cdot 0,02 + 0,3 \cdot 0,59 + 0,1 \cdot 1,53 = 3,6$$

Динаміку прогнозованого значення проміжних показників моделі Терещенка ТЗОВ «КЕРНЕЛ-ТРЕЙД» за 2022-2024 рр. наведено на рис. 12.8.

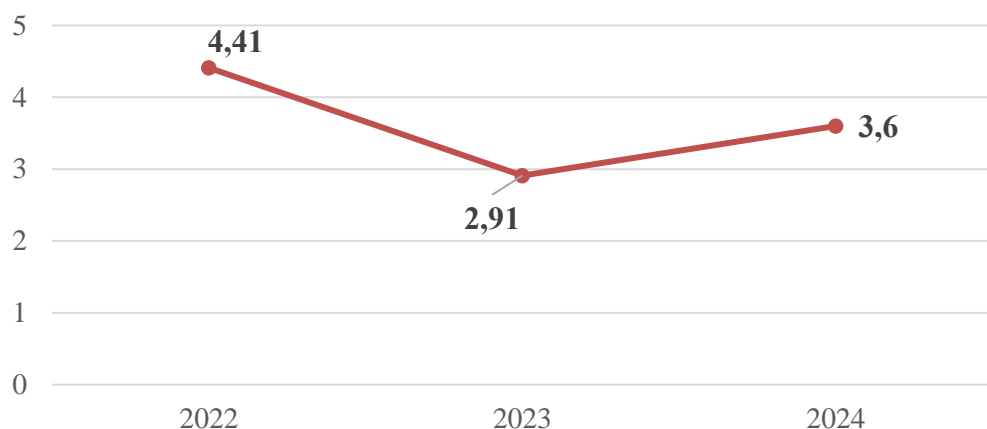

Рис. 12.8. Прогнозоване значення проміжних показників моделі Терещенка ТзОВ «КЕРНЕЛ-ТРЕЙД» 2022-2024 рр.

Якщо $Y > 2$ – банкрутство для компанії не загрожує, $1 < Y < 2$ – можлива ймовірність банкрутства, $0 < Y < 1$ – висока ймовірність, $Y < 0$ – ймовірність банкрутства підприємства є дуже висока.

Таблиця 12.11

Розрахунок ймовірності банкрутства ТзОВ «КЕРНЕЛ-ТРЕЙД» за 2022-2024 рр.

	Коефіцієнт ймовірності банкрутства			Рівень потенціалу		
	2022	2023	2024	2022	2023	2024
Модель Альтмана	5,78	1,906	2,86	Високий	Низький	Середній
Модель Терещенка	4,41	2,91	3,6	Високий	Високий	Високий

12.4. Механізм забезпечення фінансової безпеки підприємства

Механізм забезпечення фінансової безпеки підприємства формується на основі пріоритетних фінансово-економічних інтересів підприємства. Це дозволяє:

- забезпечити фінансову стійкість, платоспроможність, ліквідність та фінансову незалежність підприємства;

- забезпечити оптимальне залучення та ефективне використання фінансових ресурсів підприємства;
- ідентифікувати зовнішні і внутрішні небезпеки та загрози фінансовому стану підприємства та розробляти заходи для їх вчасного усунення;
- самостійно розробляти та впроваджувати фінансову стратегію;
- забезпечувати достатню фінансову незалежність підприємства;
- забезпечувати ухвалення необхідних фінансових рішень;
- забезпечувати захищеність фінансових інтересів власників підприємства.

При характеристиці основних елементів (складових) механізму забезпечення фінансової безпеки підприємства необхідно враховувати: по перше, вони повинні формуватися зважаючи на його фінансові інтереси (зростання ринкової вартості підприємства, максимізація прибутку тощо). По друге, враховувати принципи управління фінансовою безпекою підприємства (дотримання господарського законодавства, застосування програмно-цільового управління, обов'язкове визначення сукупності власних фінансових інтересів підприємства у складі його місії тощо).

Механізм забезпечення фінансової безпеки підприємства включає такі елементи: об'єкти, суб'єкти, фінансові інтереси підприємства, функції, методи, принципи, інструменти та систему забезпечення фінансової безпеки.

Схематична структура механізму забезпечення фінансової безпеки підприємства зображена на рис. 12.9.

Об'єктом є фінансова діяльність в цілому, яка передбачає такі категорії як прибуток, обсяг фінансових ресурсів, структура капіталу, грошові потоки, інвестиції, фінансові інновації тощо.

Суб'єктами виступають: власник підприємства, адміністрація підприємства та персонал.

Фінансові інтереси підприємства спрямовані на досягнення максимального прибутку та стабільності фінансового стану підприємства. До фінансових інтересів підприємства можна віднести максимізацію прибутку, стабільність фінансового стану, достатній обсяг фінансових ресурсів та ефективне управління ними, нейтралізацію та мінімізацію фінансових ризиків, залучення

інвестицій, впровадження інновацій для підвищення технічного рівня підприємства.

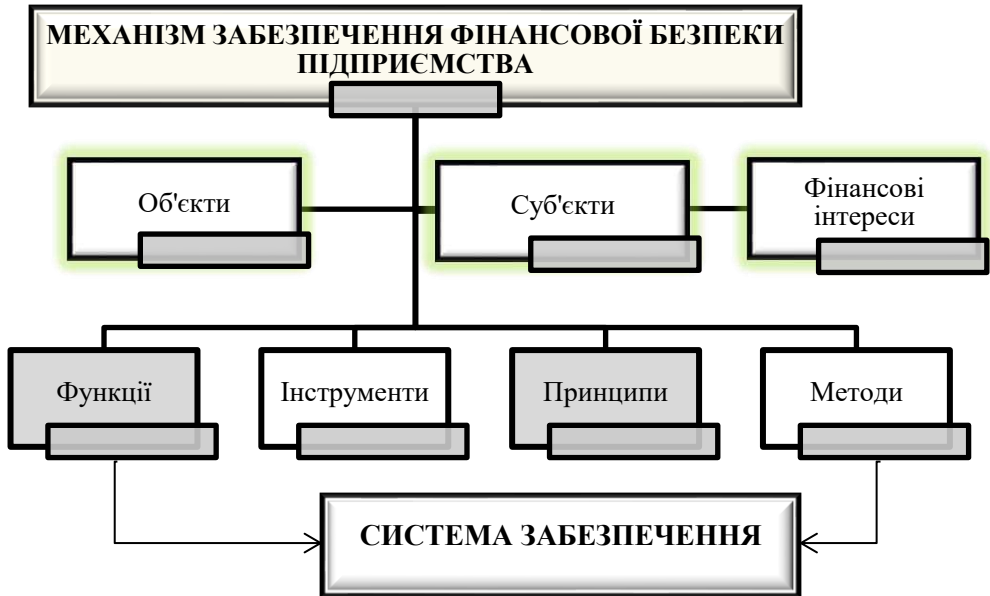

Рис. 12.9. Механізм забезпечення фінансової безпеки підприємства

Належний рівень фінансової безпеки підприємства забезпечується у взаємодії та узгодженості фінансових інтересів бізнесу із інтересами суб'єктів зовнішнього середовища.

До **основних функцій** забезпечення фінансової безпеки підприємства відносять:

- *організаційні* – створення організаційної схеми управління, визначення центрів відповідальності для виконання задач, організація постійного моніторингу;
- *аналітичні* – оцінка рівня фінансової безпеки бізнесу (аналіз внутрішнього та зовнішнього середовища з метою ідентифікації загроз, ризиків та їх нейтралізації);
- *мотиваційні* – сприяння стимулювання та штрафів, нормативних показників фінансової безпеки підприємства, виконання планових задач;
- *контрольні* – здійснення контролю за реалізацією прийнятих управлінських рішень .

Основними фінансовими інструментами, які визначають фінансові відносини підприємства є: грошовий капітал, цінні папери,

інструменти страхування, кредитні інструменти, валюта, стимули, санкції, податки та збори тощо.

Дотримання **принципів** забезпечення фінансової безпеки дозволяє підприємству бути стійким, адекватно реагувати на небезпеки і загрози, як внутрішні, так і зовнішні, розвиватися і вдосконалювати своє виробництво та підприємство в цілому. До основних відносять: законності, системності, плановості, адаптивності, превентивності, функціональності (табл. 12.12).

Таблиця 12.12

Основні принципи забезпечення фінансової безпеки підприємства

ПРИНЦИПИ	ХАРАКТЕРИСТИКА
<i>Законності</i>	передбачає, що всі рішення, що приймаються для забезпечення фінансової безпеки підприємства знаходяться у вітчизняному та міжнародному правовому полі
<i>Системності</i>	— стратегічна та оперативна мета, інструменти та методи досягнення прийнятого рівня фінансової безпеки підприємства повинні узгоджуватись з іншими елементами, що включаються до складу економічної безпеки — система забезпечення фінансової безпеки підприємства має функціонувати, враховуючи потенційні зовнішні загрози фінансового характеру
<i>Плановості</i>	забезпечення фінансової безпеки підприємства здійснюється на основі розробленого стратегічного фінансового плану розвитку підприємства, виходячи з якого, формується оперативно-тактичний план
<i>Адаптивності</i>	фінансовий менеджмент для якісного забезпечення ФБП має передбачити мінімум три варіанти прогнозів функціонування підприємства в залежності від ймовірних зовнішніх та внутрішніх фінансових ризиків (оптимістичний, реальний і песимістичний)
<i>Превентивності</i>	передбачає, що забезпечення фінансової безпеки підприємства може бути максимально ефективним у випадку застосування випереджальних заходів реагування на зовнішні та внутрішні фінансові шоки.
<i>Функціональності</i>	розроблена на підприємстві система забезпечення фінансової безпеки має бути ефективною, тобто витрати на її забезпечення не повинні перевищувати рівня отриманого прибутку і здійснюватись узгодження дій всіх структурних підрозділів підприємства, які

функціонально пов'язані із забезпеченням фінансової безпеки підприємства

До методів формування механізму забезпечення фінансової безпеки бізнесу відносять: адміністративні, фінансові, економічні, соціальні, наукові, технічні.

Важливим елементом механізму є **система забезпечення фінансової безпеки підприємства** (рис. 12.10).

Фінансові - формування достатнього обсягу фінансових ресурсів для ефективної реалізації всіх поставлених завдань.

Організаційні - створення організаційної структури забезпечення фінансової безпеки.

Інноваційно-цифрові - використання сучасних технологій та ноу-хау ідей для захисту фінансових інтересів та протидії загрозам.

Інформаційні - інформаційне забезпечення процесу досягнення фінансової безпеки, захист власного інформаційного сектору).

Кадрові - залучення всіх видів працівників, для реалізації досягнення високого рівня фінансової безпеки підприємства

Технічні - застосування в процесі забезпечення фінансової безпеки технічних безпеко-профільних засобів та пристроїв.

Нормативно-правові - юридичне забезпечення захисту фінансових інтересів у правовому секторі, формування внутрішнього нормативного забезпечення.

Морально-психологічні - побудова корпоративної культури та ідеології, створення морально-психологічного клімату в колективі, який націлений на підвищення ефективності та досягнення захищеності

Рис. 12.10. Основні елементи системи забезпечення фінансової безпеки підприємства

Даний механізм є складно впорядкованим утворенням, елементи та форма якого залежить від специфіки діяльності підприємства та його фінансової політики.

Розробка та використання механізму забезпечення фінансової безпеки підприємства є обов'язковою умовою для забезпечення успішної діяльності підприємства та уникнення зовнішніх і внутрішніх загроз.

Для забезпечення стабільної, ефективної діяльності суб'єкта господарювання важливим є процес управління його фінансовою безпекою, який повинен мати безперервний характер та бути невід'ємною частиною системи фінансового менеджменту підприємства.

До функціональної структури механізму управління фінансовою стратегією відносяться планування, організація і регулювання, контроль, стимулювання (рис. 12.11).

Рис. 12.11. Функціональна структура механізму управління фінансовою безпекою підприємства

Головна мета управління фінансовою безпекою підприємства полягає у захисті фінансових інтересів підприємства від негативного впливу внутрішніх і зовнішніх загроз, забезпеченні фінансової рівноваги та стійкому його розвитку. *До основних завдань щодо управління фінансовою безпекою можна віднести:*

1. визначення основних, пріоритетних фінансових напрямів, які потребують захисту в процесі розвитку підприємства (забезпечення високої фінансової ефективності роботи, підтримка фінансової стійкості та незалежності підприємства, досягнення високої конкурентоздатності, забезпечення високої ліквідності активів, підтримка належного рівня ділової активності, забезпечення захисту інформаційного поля і комерційної таємниці, ефективна організація безпеки капіталу та майна підприємства, а також його комерційних інтересів тощо).
2. визначення, прогнозування загроз та їх оцінка щодо нанесення можливих збитків підприємству;
3. проведення ефективних заходів з метою попередження загроз та усунення їх наслідків.

Управління фінансовою безпекою підприємства здійснюється за такими принципами:

- первинність господарського законодавства;
- застосування програмно-цільового управління;
- обов'язкове визначення сукупності власних фінансових інтересів підприємства у складі його місії;
- інтегрованість підсистеми управління фінансовою безпекою підприємства із загальною системою фінансового менеджменту;
- забезпечення збалансованості фінансових інтересів підприємства, окремих його підрозділів і персоналу;
- взаємна матеріальна відповідальність персоналу і керівництва за стан фінансової безпеки підприємства;
- необхідність постійного моніторингу реальних і потенційних загроз;
- відповідність заходів щодо забезпечення фінансової безпеки економічній стратегії розвитку підприємства, його місії;
- координація реалізації заходів щодо забезпечення фінансової безпеки на підприємстві;
- необхідність і своєчасність удосконалення в разі потреби системи фінансової безпеки підприємства;
- наявність зворотного зв'язку;
- необхідність організаційного і методичного оформлення підсистеми фінансової безпеки;

- мінімізація витрат на забезпечення фінансової безпеки підприємства

Забезпечення належного рівня фінансової безпеки сприяє ефективному і стабільному функціонуванню підприємства, зменшенню впливу як зовнішніх, так і внутрішніх загроз на підприємство, що гарантує прийняття правильних рішень щодо зміцнення фінансового стану та підвищення ефективності його господарювання.

12.5. Фінансова розвідка в системі забезпечення фінансової безпеки підприємства

Забезпечення достатнього для розвитку підприємства рівня безпеки можливе лише за умови проведення комплексу ефективних заходів захисту підприємства через зростання конкуренції та кількості злиття й поглинання суб'єктів господарювання, що несе хаотичний і глобальний характер, у тому числі і у формі рейдерства.

Фінансова розвідка – це постійний процес збирання, накопичення, структурування, аналізу даних про внутрішнє й зовнішнє середовище та видавання вищому менеджменту фірми інформації, що дозволяє їй передбачити зміни в цьому середовищі й ухвалювати своєчасні оптимальні рішення з управління ризиками, упровадження змін у фірмі та відповідні заходи, спрямовані на задоволення майбутніх запитів споживачів і підтримання прибутковості.

Прийняття правильних стратегічних рішень з урахуванням даних фінансової розвідки сприяє підвищенню ефективності управлінських рішень, здійсненню прогнозу кризових явищ та своєчасному запровадженню відповідних заходів.

Фінансова розвідка проводиться на 2 рівнях – первинному та державному рівнях.

Завдання збирання й опрацювання інформації на регулярній основі потребує наявності регулярно оновлюваних інформаційних ресурсів. Джерелами інформації є інтернет, онлайн-ресурси, ЗМІ в електронній формі, оновлені бази даних та електронні архіви, корпоративні інформаційні масиви й архіви електронної пошти. Джерелом інформації як поза фірмою, так і всередині її є аналітики й

пошукачі, які знають правила роботи з інформацією та вміють їх застосовувати на практиці, співробітники-професіонали бізнес-розвідки, яких нелегко підібрати за високими вимогами до спеціальності розвідника.

Розвідувальна інформація має:

- свідчити про дійсні наміри потенційних і наявних партнерів щодо суб'єкта господарювання;
- містити відомості про сильні та слабкі сторони конкурентів суб'єкта господарювання;
- виявляти несанкціоновані канали просочування конфіденційної інформації;
- виявляти тінзовані потоки підприємницької діяльності суб'єктів господарювання.

Усі джерела інформації про конкурента у процесі фінансової розвідки можна поділити на внутрішні та зовнішні.

До внутрішніх відносять джерела, інформація яких обертається по внутрішніх комунікаціях. До них належать дані бухгалтерського, статистичного, оперативного обліку та інформація вибіркового спостережень. Це різні накладні, чеки, рахунки тощо.

В економічній інформації, що фіксується за допомогою бухгалтерського обліку, можна виділити три складові частини:

1. первинний облік – фіксує окремі фінансові операції у відповідних документах (рахунки, накладні, векселі тощо);
2. згрупована інформація на бухгалтерських рахунках – створена за допомогою методу подвійного запису і здатна розкривати характер господарських операцій, відображених на рахунках;
3. фінансова звітність підприємства – дає вичерпну характеристику майна підприємства та джерел його формування, результатів діяльності підприємства, характеру грошових потоків, складу та руху власного капіталу підприємства тощо.

Окрім бухгалтерської інформації, велике значення має статистична, податкова, відомча звітність тощо.

До внутрішніх джерел інформації також відносять не облікову інформацію: матеріали ревізій та внутрішнього аудиту, протоколи зборів трудового колективу, засідання правління корпорації, накази та розпорядження, матеріали внутрішньо фірмових засобів масової інформації, аналітичні довідки, програми, плани, проєкти розвитку фірми, патенти, ноу-хау, ліцензії та самі робітники підприємства.

До зовнішніх джерел інформації відносять комунікаційні канали зовнішнього середовища: із середовища прямих зв'язків та незалежного середовища.

До першої групи відносять: постачальників капіталу, матеріалів, трудових ресурсів, енергоресурсів, інформації, споживачів продукції, органи державного управління, транспортні організації, біржі, асоціації та об'єднання, персонал тощо.

Друга група як незалежне середовище інформаційних потоків представлена інститутами економічної, соціальної, політичної, культурної інфраструктури, що мають епізодичні зв'язки із підприємством. До них належать: виставки, ярмарки, торговельні агенції, консалтингові та аудиторські фірми, технічна періодична література тощо.

Як і будь-яка діяльність, розвідка ведеться за допомогою засобів, набір яких визначається методами пошуку й одержання необхідної інформації, що в остаточному підсумку визначає ефективність розвідувальної роботи.

До засобів фінансової розвідки відносять: засоби зв'язку, аудіо-і відеотехніку, множинні пристрої, комп'ютерну техніку та ін.

Методи щодо джерел інформації у процесі фінансової розвідки можна класифікувати як:

- методи збору інформації;
- методи відбору інформації;
- методи обробки інформації;
- методи кодування інформації;
- методи передачі інформації;
- методи декодування інформації.

Усі методи збору інформації можна поділити на легальні, напівлегальні та нелегальні. Якщо методом отримання інформації є нелегальний, це може спричинити правову відповідальність.

Під час відбору інформації застосовують заходи щодо перевірки повноти та співзалежності отриманої інформації.

У ході обробки інформації застосовують методика оцінки технологій, ресурсів, ефективності функціонування капіталу, фінансової стійкості, платоспроможності.

Під кодуванням розуміють вибір форми передавання інформації: якщо інформація отримана легально, то передається у формі листа, відкритого повідомлення тощо, якщо

використовувалися нелегальні методи, то така інформація перед передаванням кодується у вигляді криптограми.

Методи *передачі інформації* передбачають визначення каналу передачі. Напівлегальні та нелегальні методи отримання інформації потребують спеціальних каналів (технічні канали передачі інформації більш підконтрольні з боку контррозвідки конкурентів).

Методи декодування передбачають не тільки розшифровку криптограм, але й підтвердження отриманої інформації.

Фінансова безпека як складова економічної безпеки держави, згідно Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України має найбільший ваговий коефіцієнт, що і визначає роль та місце фінансової розвідки у її забезпеченні. Основним суб'єктом, що здійснює фінансовий моніторинг в Україні є Державна служба фінансового моніторингу, яка проводить практичні заходи щодо запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення.

Правове забезпечення фінансової розвідки в Україні розроблене на основі таких нормативно-правових документів як

- акти Верховної Ради України (Кодекс України про адміністративні правопорушення; Кримінальний кодекс України; Кримінально-процесуальний кодекс України; Кодекс адміністративного судочинства України; Цивільний кодекс України; Закони України “Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, держаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення”, “Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу”, “Про доступ до публічної інформації”, “Про банки і банківську діяльність”, “Про боротьбу з тероризмом”, “Про громадські об'єднання”, “Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань”, “Про Національний банк України”, “Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму”, “Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції”, “Про

страхування”, “Про систему гарантування вкладів фізичних осіб”);

- укази Президента України (“Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року “Про Стратегію національної безпеки України” від 14.09.2020 № 392/2020; “Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 серпня 2021 року “Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року” від 11.08.2021 № 347/2021);
- розпорядження Кабінету Міністрів України (“Про затвердження Основних напрямів розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення в Україні на період до 2023 року та плану заходів щодо їх реалізації” від 12.05.2021 № 435-р; “Про схвалення Стратегії реформування системи звітності у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення” від 23.08.2016 № 608-р);
- нормативно-правові акти, затверджені наказами Міністерства фінансів України, Державної служби фінансового моніторингу України.

В законодавчих документах роль фінансової розвідки спрямована на створення умов протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом (Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму» від 28.11.2002 р. № 249-IV, Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 14.10.2014 р. № 1702-VII, Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 06.12.2019 р. № 361- IX) і закріплено єдиний підхід.

Підрозділ конкурентної розвідки має керуватися такими

правовими актами як: Конституція України, Господарський кодекс України, Закони України «Про захист економічної конкуренції», «Про захист від недобросовісної конкуренції», «Про інформацію», Постанова Кабінету Міністрів України № 611 від 09.08.94 р. «Про перелік відомостей, що не становлять комерційні таємниці» [та іншими нормативно- правовими документами, а також Статутом підприємства та положеннями.

Згідно із Законом України “Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом та про фінансування тероризму” функцію підрозділу фінансової розвідки уповноважено виконувати Державну службу фінансового моніторингу України (далі – Держфінмоніторинг), що створена у 2002 р. Держфінмоніторинг є центральним органом виконавчої влади з 2005 р., чия діяльність координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів. Повноваження Держфінмоніторингу визначено Законом України “Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення».

Відповідно до Рекомендації 29 FATF **підрозділ фінансової розвідки** – незалежний від будь-якого впливу та вповноважений приймати автономні рішення.

Операційна незалежність та автономність підрозділу фінансової розвідки забезпечуються виконанням таких критеріїв:

- можливість незалежного виконання функцій та повноважень, зокрема автономність в ухваленні рішень щодо проведення аналізу, здійснення запиту, та передавання специфічної інформації;
- можливість укладання угод (або незалежного залучення) з іншими національними компетентними органами чи іноземними органами з метою обміну інформацією;
- незалежність від будь-якого політичного, урядового чи галузевого впливу або втручання.

Держфінмоніторинг щодня отримує безпосередньо від підзвітних суб’єктів (насамперед від банків) інформацію про фінансові операції, яка є банківською (чи іншою) таємницею й охороняється законодавством.

Є істотна різниця між порядком передавання інформації до

підрозділу фінансової розвідки і процедурою її надання до правоохоронних органів. Тому, має бути забезпечена довіра приватного сектору до незалежного підрозділу фінансової розвідки, що ґрунтується на гарантії надійної передачі інформації та збереження банківської (чи іншої) таємниці.

Підрозділ фінансової розвідки – це важливий суб'єкт у забезпеченні фінансової безпеки підприємства, який чітко відстежує всі підозрілі операції, збирає та аналізує подану інформацію від всіх інших суб'єктів фінансово моніторингу та направляє правоохоронним та розвідувальним органам у межах їх компетенції та підслідності.

Фінансова розвідка має прямий вплив як на фінансову безпеку підприємства, так і на фінансову безпеку держави в цілому, та влаштовує взаємозв'язок між ними (рис. 12.12).

Рис. 12.12. Взаємозалежність фінансової розвідки та фінансової безпеки підприємства і держави

З боку підприємства, фінансова розвідка допомагає на пряму підтримувати безпеку підприємства через аналіз конкурентів: порівняння оцінок досвіду конкурентів і власного досвіду, визначення конкурентного розриву; аналіз фінансової стратегії конкурентів, досвіду й чинників, які визначають їхній успіх; порівняльні дослідження, сфокусовані на конкретних питаннях конкурентоспроможності підприємства. Такий аналіз допомагає правильно сформувану власну стратегію та забезпечити фінансову безпеку підприємства.

Відповідно, ефективна робота підприємства є однією з основних складових становлення фінансової безпеки держави.

З боку держави, діяльність Державної служби моніторингу України мінімізує незаконний обіг коштів в бізнесі, вивіз капіталу з країни через офшорні схеми, контроль та мінімізація фінансування тероризму та фінансування закупок зброї, забороненої законодавством, відмивання доходів від податкових злочинів тощо.

Первинний фінансовий моніторинг – це сукупність заходів, які здійснюються суб'єктами первинного фінансового моніторингу, спрямованих на виконання вимог чинного законодавства, що включають проведення обов'язкового та внутрішнього фінансового моніторингу. До суб'єктів первинного фінансового моніторингу відносять банки, страхові та перестрахові компанії, кредитні спілки, ломбарди, платіжні організації та членів платіжних систем, клірингові установи, товарні та фондові біржі, професійних учасників ринку цінних паперів, КУА, операторів поштового зв'язку та спеціально визначених суб'єктів первинного фінансового моніторингу. Сутність первинного фінансового моніторингу полягає в тому, що суб'єкти, які його здійснюють мають безпосередній контакт з особами, які можуть здійснювати операції з легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом. Суб'єкти первинного фінансового моніторингу мають можливість точно ідентифікувати таких осіб, дослідити їх діяльність, ведення обліку підозрілих та відомостей про їх учасників.

Організація фінансової розвідки несе за собою низку як переваг, так і недоліків.

До недоліків у сфері фінансової розвідки можна віднести:

1. удосконалення нормативно-правової бази в сфері організації фінансової розвідки;
2. відсутність об'єктивної інформації про фінансовий стан компаній у відкритому доступі;
3. інформація про втрати потенційних жертв від злочинів і вигоди для злочинця;
4. недобросовісна конкуренція;
5. корупція та хабарництво;
6. ризики для безпеки фінансового сектору, ліквідності;
7. підривання цілей зовнішньої політики

До основних переваг організації фінансової розвідки відносять:

- можливість підвищення рівня ефективності ведення підприємства;
- здатність до швидкого виявлення сприятливих умов для розвитку діяльності;
- можливість попередження висвітлення корпоративних секретів компанії конкурентами;
- здатність до швидкого реагування на зміни конкурентного середовища;
- робота на випередження щодо тендерних пропозицій конкурентів тощо.

До основних напрямків виявлення фінансових операцій, пов'язаних з легалізацією (відмиванням) злочинних доходів та забезпечення підвищення ефективності національної системи фінансового моніторингу можна віднести:

- віднесення до фінансових злочинів операцій із предикатними злочинами відмивання грошей;
- посилення міжвідомчої координації органів, які здійснюють регулювання та нагляд у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом;
- розширення джерел інформації Держфінмоніторингом шляхом підвищення рівня обізнаності населення;
- забезпечення ефективних механізмів збереження конфіденційності отриманої інформації та посиленню адміністративної відповідальності уповноважених працювати за її порушення;
- посилення відповідальності суб'єктів первинного фінансового моніторингу за порушення законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом;
- посилення особистої відповідальності посадових осіб суб'єктів первинного фінансового моніторингу, який на сьогодні в Україні передбачає лише тимчасове відсторонення від посади; - встановлення соціального контролю за легалізацією (відмиванням) доходів, отриманих злочинним шляхом.

Вдосконалення організації національної системи фінансового моніторингу сприятиме сприйняттю України на міжнародному рівні

як надійного партнера у галузі запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом.

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення поняття «фінансова безпека підприємства».
2. Які основні функціональні цілі фінансової безпеки підприємства.
3. Які складові включає фінансова безпека підприємства?
4. Назвіть основні чинники впливу на фінансову безпеку підприємства.
5. Назвіть та охарактеризуйте рівні фінансової безпеки згідно індикаторного підходу.
6. Які є основні етапи визначення рівня фінансової безпеки на підприємстві?
7. Які показники використовуються для оцінки рівня фінансової безпеки підприємства?
8. Назвіть найбільш поширені зарубіжні моделі прогнозування банкрутства.
9. Які елементи включає механізм забезпечення фінансової безпеки підприємства? Охарактеризуйте їх.
10. Дайте визначення поняття «фінансова розвідка».
11. Який орган здійснює фінансовий моніторинг в Україні?

Тестові завдання

1. До методів забезпечення фінансової безпеки підприємства належать:
 - а) фінансове планування;
 - б) інвестування;
 - в) кредитування;
 - г) правильна відповідь а), б), в).
2. Стан процесу формування і використання ресурсів господарюючого суб'єкта, який забезпечує його розвиток на основі зростання вартості капіталу при збереженні відповідного рівня платоспроможності і кредитоспроможності - це:

- а) фінансова безпека підприємства;
 - б) стан ліквідності підприємства;
 - в) стан платоспроможності підприємства;
 - г) фінансова стійкість підприємства.
3. Головною загрозою фінансовій безпеці підприємства є:
- а) фінансова криза підприємства;
 - б) фінансова нестабільність підприємства;
 - в) нестача фінансових ресурсів;
 - г) дефіцит оборотного капіталу.
4. Фінансова безпека підприємства - це:
- а) здатність фінансової системи підприємства забезпечувати реалізацію фінансових інтересів;
 - б) стан підприємства, який характеризується фінансовою стабільністю і стійкістю, забезпеченістю фінансовими ресурсами, збалансованістю фінансових потоків та розрахункових відносин, ефективністю фінансово-економічної діяльності, рівнем контролю за внутрішніми і зовнішніми ризиками;
 - в) рівень забезпеченості підприємства матеріальними ресурсами, достатніми для виконання існуючих зобов'язань;
 - г) ступінь захищеності фінансових прав власників.
5. Причинами порушення фінансової рівноваги на підприємстві є:
- а) зниження рівня платоспроможності і кредитоспроможності;
 - б) високий рівень витрат зумовлених дорогоцінними технологіями;
 - в) диспропорції у процесі розвитку виробництва, що виникають у матеріальному, фінансово-економічному планах, під час зовнішніх конфліктів підприємства пов'язаних з виробничим процесом;
 - г) вірна відповідь а) та б).
6. Показниками-індикаторами рівня фінансової незалежності підприємства є:
- а) відношення дебіторської заборгованості до кредиторської;
 - б) фондвіддача основних засобів;
 - в) коефіцієнт оборотності активів;

- г) операційні витрати на одну гривню реалізованої продукції.
7. Складовими системи забезпечення управління фінансовою безпекою підприємства є:
- а) підсистема фінансової діагностики;
 - б) підсистема комплексного та фундаментального аналізу;
 - в) підсистема фінансових важелів і методів забезпечення фінансової безпеки;
 - г) правильна відповідь а) та в).
8. Найбільш відомою серед кількісних моделей прогнозування банкрутства підприємства є п'ятифакторна модель:
- а) Аргенті;
 - б) Альтмана;
 - в) Бівера;
 - г) Фултона.
9. Одним із етапів процесу управління фінансовою безпекою підприємства є:
- а) ліквідація проблемних ситуацій, яка полягає у сукупності заходів з вибору важелів впливу на проблему та методів їх усунення;
 - б) оптимізація набору фінансових інструментів задля ефективного управління фінансовими ресурсами;
 - в) моніторинг навколишнього середовища з метою мобілізації тимчасово вільних фінансових ресурсів;
 - г) розробка граничних значень показників - індикаторів рівня фінансової безпеки підприємства.
10. Основними фінансовими інтересами суб'єктів підприємництва є:
- а) підвищення рівня рентабельності активів;
 - б) максимізація чистого доходу від реалізації продукції;
 - в) зростання ринкової вартості підприємства;
 - г) оптимізація відрахувань підприємства до фондів соціального страхування.

ТЕМА 13. ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА ДОМАШНІХ ГОСПОДАРСТВ

- 13.1. *Сутність фінансів домогосподарств та їх місце у фінансовій системі держави***
 - 13.2. *Фінансова безпека домогосподарств: чинники впливу та загрози***
 - 13.3. *Методика оцінки фінансової безпеки домогосподарств***
 - 13.4. *Напрями підвищення фінансової безпеки домогосподарств***
-

13.1. Сутність фінансів домогосподарств та їх місце у фінансовій системі держави

Важливу роль у формуванні ринкових економічних відносин відіграють домогосподарства, так як з одного боку, вони виробляють ресурси, необхідні економіці, а з другого боку є кінцевими споживачами цих вироблених ресурсів. Домогосподарство як соціально-економічне утворення, в якому сконцентровані різноманітні аспекти людського буття, є основою життєдіяльності будь-якого суспільства. Саме домогосподарствам належить провідна роль у системі економічних відносин, що зумовлено низкою причин:

- домогосподарства беруть активну участь в економічному кругообігу ресурсів, як самостійні та незалежні суб'єкти господарювання, що мають власні потреби та інтереси. Володіючи основними факторами виробництва (працею, капіталом, землею, підприємницьким хистом), вони передають їх у користування суб'єктам господарювання, котрі здійснюють подальше ефективне використання цих ресурсів;
- попит домогосподарств на товари та послуги є одним із головних складових сукупного попиту на споживчі блага;

- частина доходу, що не використовується членами домогосподарства упродовж поточного періоду, трансформується у заощадження і за сприятливих умов стає потужним джерелом економічного зростання країни.

Основними факторами, які визначають роль домашніх господарств в умовах ринкових відносин є:

- це самостійні суб'єкти господарювання, які беруть участь у розвитку ринкової економіки та мають свої потреби та інтереси. Домогосподарства мають право користуватися й розпоряджатися як власними так і придбаними ресурсами та реалізувати свою вироблену продукцію, виходячи з власних інтересів, відповідно до укладених угод.
- домогосподарства виступають і як виробники (продавці), і як споживачі (покупці) товарів та послуг.
- задоволення потреб домогосподарств у різноманітних товарах та послугах та попит на них є одним із найважливіших складників сукупного попиту;
- джерелом формування фінансових ресурсів держави і може стати невикористана частина доходу домашніх господарств, яка акумулюється.

Характерні ознаки сучасного домашнього господарства наведено на рис. 13.1.

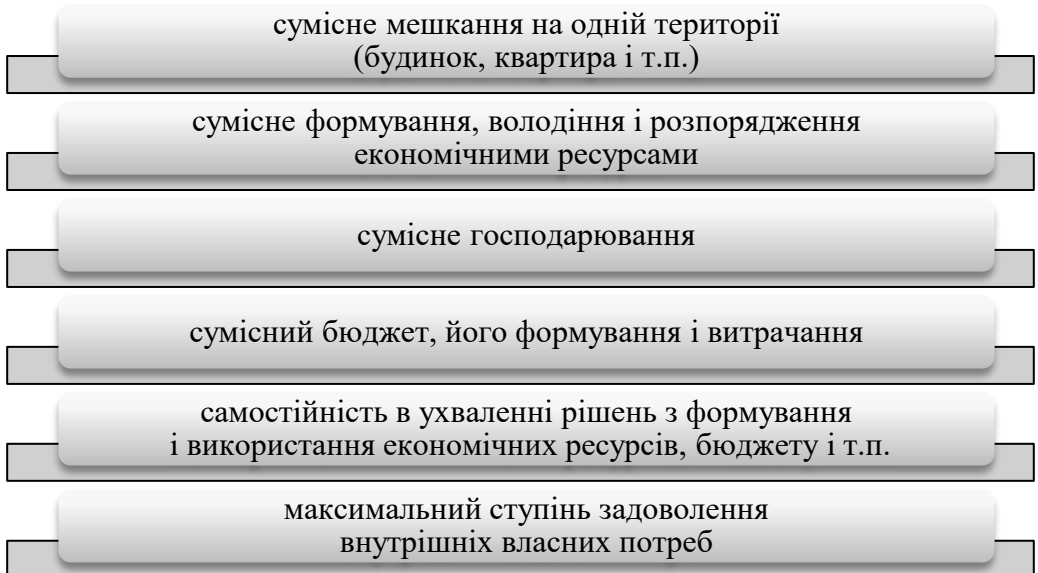

Рис. 13.1. Ознаки сучасного домашнього господарства

Домогосподарство – це господарююча економічна одиниця, яка складається з невеликої кількості людей (однієї людини), які спільно проживають в одному житловому приміщенні, ділять спільний побут і спільно формують бюджет своїх доходів та основних витрат задля забезпечення себе всім необхідним для життєдіяльності та задоволення власних потреб.

Домогосподарства відіграють важливу роль в національній економіці, так як їх частка у кінцевому використанні валового внутрішнього продукту становить близько 55 % . Вступаючи у фінансові відносини вони формують відповідні грошові фонди, необхідні для досягнення власних економічних цілей, або беруть участь у процесі формування, розподілу і використання грошових фондів, створюваних державою з метою забезпечення суспільних потреб. На рисунку 13.2 відображено взаємодію домашніх господарств з іншими суб'єктами фінансової системи.

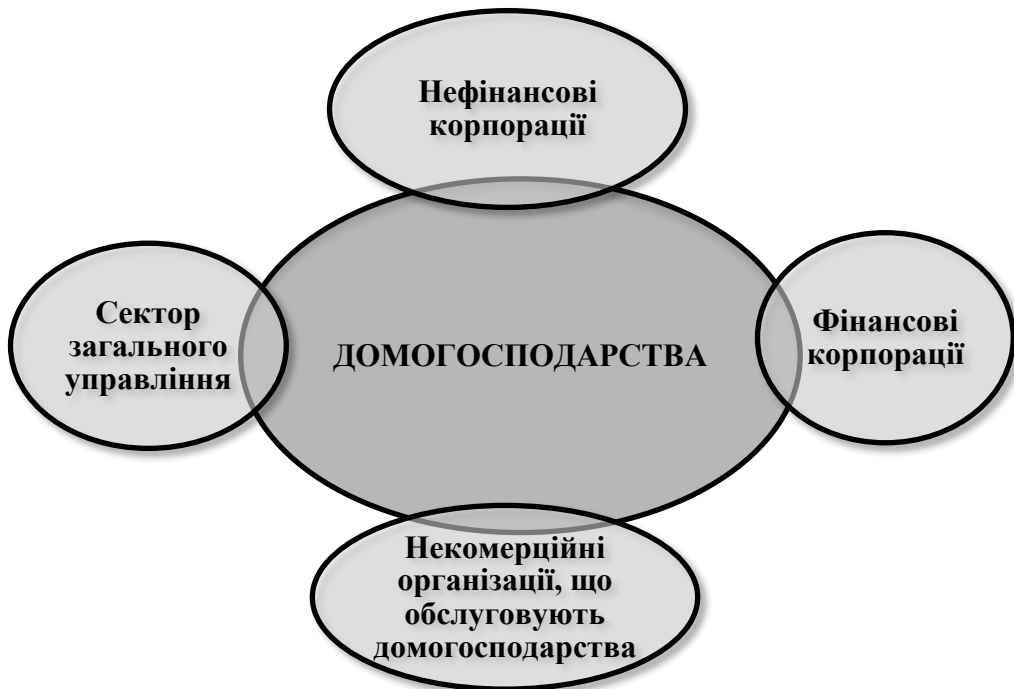

Рис. 13.2. Взаємодія домашніх господарств з іншими суб'єктами фінансової системи

Відповідно до системи національних рахунків домогосподарства є одним із п'яти інституційних секторів національної економіки .

Сектор не фінансових корпорацій включає інституційні одиниці, що зазвичай зайняті виробництвом ринкових товарів і не фінансових послуг. Фінансові потоки між не фінансовими корпораціями та домогосподарствами визначені процесами створення продукції (товарів), надання послуг та виконання робіт із залученням трудових ресурсів і капіталу та зворотними процесами, оплатою праці членів домогосподарств та виплатою дивідендів (для тих, хто інвестував кошти в капітал підприємств).

Сектор фінансових корпорацій включає інституційні одиниці, які надають фінансові послуги, включаючи послуги із фінансового посередництва. Фінансові потоки між фінансовими корпораціями та домогосподарствами зумовлені процесами кредитування останніх та зворотними за спрямованістю процесами розміщення вільних коштів домогосподарств на рахунках таких корпорацій.

Сектор загального державного управління включає інституційні одиниці, які, окрім виконання політичних функцій, регулювання економіки та перерозподілу доходу й багатства, надають послуги для індивідуального або колективного споживання головним чином на неринковій основі. Фінансові потоки між домогосподарствами та сектором державного управління визначені зобов'язаннями сплати податків та інших обов'язкових платежів та зворотними процесами (для деяких домогосподарств) субсидіювання, виплати пенсій, стипендій тощо.

Фінанси домогосподарств — це регульовані у визначеному правовому полі за допомогою спеціальних методів, прийомів та інструментарію потоки коштів через мікрорівневу систему грошових фондів, які забезпечують функціонування і розвиток людей як фізичних осіб, їх економічну діяльність з метою придбання житла, підтримання здоров'я, здобуття освіти, отримання пенсії, забезпечення інших аспектів людської діяльності.

Сектор некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства, включає одиниці, які зазвичай зайняті наданням неринкових послуг для домашніх господарств або суспільству в цілому та чий ресурси формуються за рахунок добровільних внесків. Фінансові

потоки між домогосподарствами та некомерційними організаціями пов'язані з отриманням та оплатою послуг (для ринкових некомерційних організацій) та оплатою праці членів домогосподарств.

Важливою умовою успішного господарювання домашніх господарств у сучасних умовах є синхронізація, тобто узгодженість у часі вхідних і вихідних грошових потоків з іншими сферами фінансової системи, що впливають на їх загальну платоспроможність, наприклад:

- зі сферою державних фінансів через сплату податків, зборів, різних платежів, а натомість - отримання різних видів трансфертів, заробітної плати для державних службовців і працівників державних підприємств та установ;
- зі сферою недержавних підприємств та організацій – через отримання заробітної плати й сплату вартості товарів та послуг;
- зі сферою страхування – через сплату страхових платежів та отримання страхового відшкодування;
- зі сферою фінансового ринку через отримання кредитів та сплату відсотків за їх користування, розміщення депозитів та інвестування грошових коштів у цінні папери і т. ін.

Фінанси домогосподарств це один із важливих елементів фінансової системи, оскільки формування і використання фінансових ресурсів населення безпосередньо пов'язане з розвитком інших складових фінансової системи (державних фінансів, установ, фінансів бізнес-структур), розвитком банківської системи, страхування тощо. Місце фінансів домогосподарств зображено на рис. 13.3.

На рис. 13.3 за основу класифікаційного поділу взята відповідна сукупність, специфіка та рівень фінансових відносин між основними суб'єктами економічної діяльності: домогосподарствами, суб'єктами господарювання та державою, а головним критерієм є специфіка формування та особливості управління бюджетом домашнього господарства.

Виокремлюють такі ланки:

8. особисті фінанси - домогосподарство складається з однієї людини, яка має власне джерело доходу і самостійно формує свої витрати;
9. сімейні фінанси - домогосподарство представлене однією сім'єю, яка формує єдиний спільний бюджет;
10. родинні фінанси - розширене домогосподарство, до складу якого

входять кілька сімей, кожна з яких має відокремлений бюджет або один спільний і кілька відокремлених бюджетів.

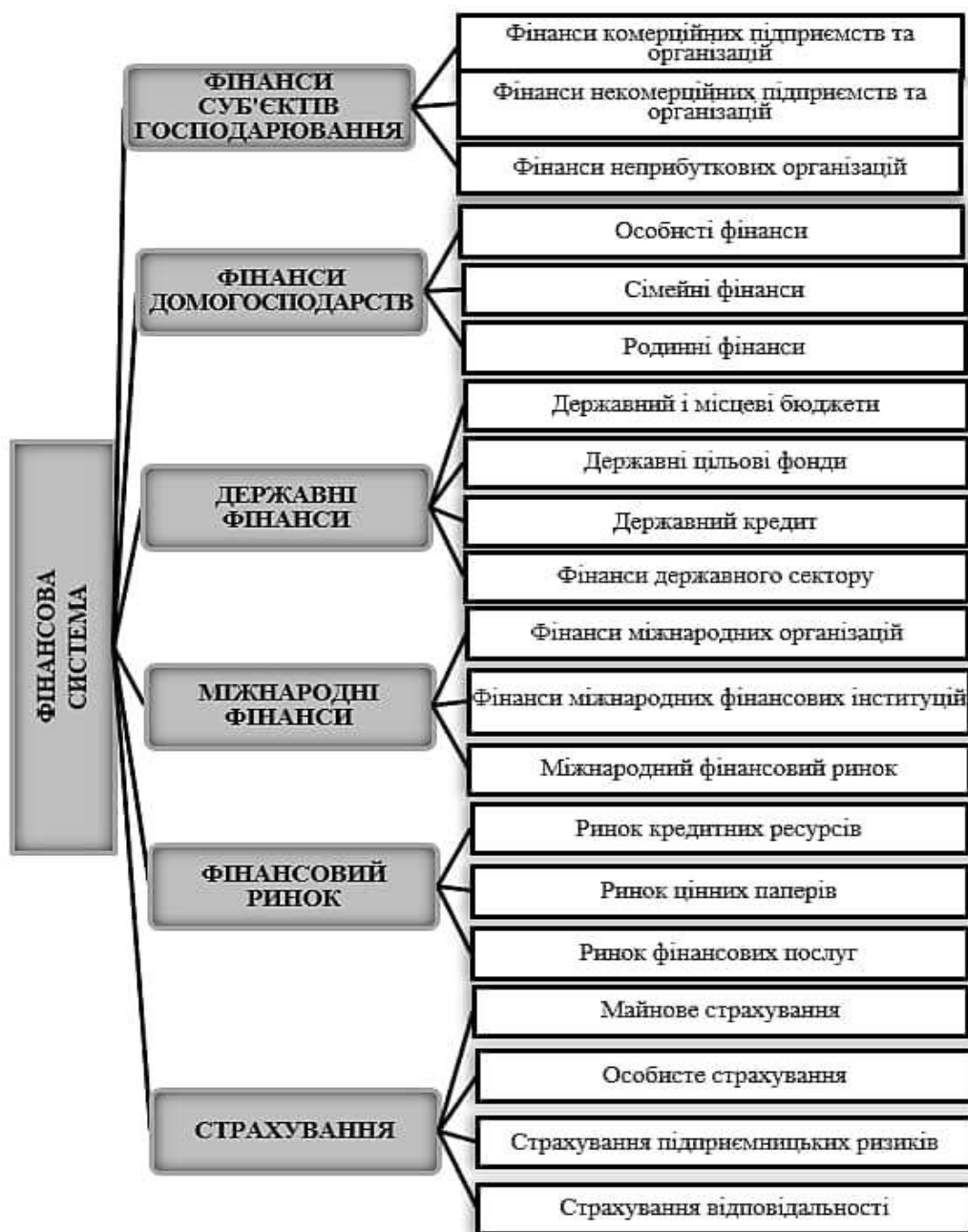

Рис. 13.3. Місце фінансів домогосподарств у фінансовій системі України

Між державними фінансами, фінансами суб'єктів господарювання та фінансами домогосподарств є відмінність у складі, структурі та методах формування доходів і витрат, у характері індивідуального підходу до цих процесів, а також у специфіці прийняття управлінських рішень у кожній із сфер фінансових відносин.

Сфера фінансових відносин домогосподарств найменш регламентована державою: процес створення та витрачання грошових фондів державного бюджету знаходиться під контролем, процес формування грошових фондів підприємства визначається державою (вимоги до мінімального розміру статутного капіталу, система оподаткування, порядок розрахунку амортизаційних відрахувань тощо).

Домогосподарство самостійно вирішує необхідність та спосіб формування грошових фондів, їх величину та цільове призначення та використання. Держава не має інструментів прямого впливу на процес розподілу доходу домогосподарств, але впливає на загальну величину доходу, який реально має в своєму розпорядженні домогосподарство (ставки податків скорочують їх реальний дохід). Водночас фінансові ресурси, мобілізовані за допомогою збору податків, прямують через бюджет в сферу охорони здоров'я, освіти, соціального забезпечення, в результаті рівень реальних доходів домашніх господарств зростає.

Фінанси домогосподарств є одними із основних елементів відтворювального циклу і є основними індикаторами соціально-економічного розвитку країни.

Фінанси домогосподарств можуть нести негативний вплив і нести збитки для фінансової системи загалом: тіньових операцій; участі у корупційних схемах; заощадження коштів поза фінансовою системою, виводячи тим самим частину активів з фінансового ринку; розбалансування фінансового ринку.

Соціально-економічна сутність фінансів домашніх господарств це сукупність специфічних економічних відносин, заснованих на грошових і соціально-психологічних взаємозв'язках, що виникають між домашнім господарством і зовнішнім середовищем, а також усередині домашнього господарства, пов'язаних з формуванням, розподілом і використанням фінансових ресурсів в процесі соціально-економічної діяльності.

Соціально-економічна сутність фінансів домогосподарств проявляється через їх функції: розподільчу, відтворювальну, ресурсоутворюючу, соціально-регулюючу, інвестиційну, контрольну.

Систематизація поглядів різних учених і теоретичне узагальнення дозволили виділити такі основні функції фінансів домашніх господарств(табл. 13.1):

11. розподільна, за допомогою якої розподіляється ВВП;
12. ресурсоформуюча, що виявляється у формуванні доходу
13. домогосподарства за рахунок різних джерел;
14. соціально-регулююча, така, що дозволяє поліпшити добробут за
15. рахунок соціальної спрямованості регулювання розподілу фінансових коштів, у тому числі і між його членами;
16. інвестиційна, що забезпечує формування капіталу домогосподарства, його розміщення у фінансових інструментах;
17. контрольна, що виявляється в контролі за формуванням і використанні коштів.

Таблиця 13.1

Функції фінансів домогосподарств

ФУНКЦІЇ	ЗМІСТ
1	2
Розподільна функція	забезпечує розподіл частини національного доходу, що припала на долю домашнього господарства між усіма його учасниками і забезпечує кожного члена домогосподарства необхідними фінансовими ресурсами у формі грошових коштів спеціального цільового призначення
Відтворювальна функція	забезпечує безперервність процесу відтворення робочої сили і кожну людину грошовими коштами, необхідними для підтримання нормального існування.
Ресурсоутворююча функція	проявляється через формування доходу домашнього господарства за рахунок кількох джерел. Структуру та склад позикових джерел фінансування життєдіяльності, домогосподарство визначає в рамках фінансових рішень, що ним ухвалюються.

Продовження табл. 13.1

1	2
Соціально-регулююча функція	проявляється через формування збалансованого розвитку домашнього господарства як економічної одиниці, тобто можливу зміну частини доходу, що перебуває в розпорядженні і припадає на одного члена домогосподарства за рахунок соціальної спрямованості фінансових коштів між його членами.
Інвестиційна функція	забезпечує «постачання» фінансових ресурсів суспільному виробництву і відображає процес вкладення власних фінансових ресурсів з метою збільшення капіталу домогосподарств
Контрольна функція	здійснюється контроль за рухом фінансових ресурсів у всіх сферах фінансових відносин домогосподарств. Інструментом контролю за фінансами домогосподарств є бюджет домогосподарства, який дозволяє контролювати доходи і витрати домогосподарства, оцінити результати господарської та інвестиційної діяльності.

Важливою є взаємодія всіх функцій фінансів домогосподарства між собою. Всі функції фінансів домашніх господарств взаємопов'язані і діють одночасно, доповнюючи одна одну. Функції, що виконуються фінансами домогосподарств, визначають їх специфіку як одного із елементів фінансової системи держави. Взаємодію усіх функцій фінансів домогосподарства між собою відображено на рис. 13.4.

Найважливішою є соціально-регулююча функція, яка нерозривно пов'язана з регулюючою. Ця функція спрямована на поліпшення добробуту домашнього господарства.

Фінанси домогосподарств відіграють провідну роль у системі суспільного виробництва:

- забезпечуючи безперервність відтворення робочої сили;
- виступають джерелом фінансових ресурсів;
- створюють фундамент для поступального розвитку економіки держави.

Рис. 13.4. Взаємодія всіх функцій фінансів домогосподарства між собою

Фінанси домогосподарств функціонують у грошовій формі і оцінюються у національній грошовій одиниці.

Бюджет домогосподарства - це фонд грошових коштів, що формується за рахунок різних джерел на певний проміжок часу з метою подальшого використання для задоволення потреб всіх членів домогосподарства.

Виділяють дохідну та видаткову частини бюджету домогосподарства.

До дохідної належать основні доходи (заробітна плата, стипендія, пенсія, доходи від підприємницької діяльності, доходи від підсобного господарства, соціальні трансферти) та другорядні доходи (дивіденди, проценти, доходи від власності, рента). До видаткової частини бюджету науковець відносить витрати домогосподарства за їх призначенням, а саме: купівлю продовольчих та непродовольчих товарів, оплату житла та комунальних послуг, послуг культурно-побутового призначення, транспортні послуги, сплату податків тощо

Основна специфічна відмінність фінансів домогосподарств від фінансів інших секторів економіки полягає у методах формування доходів та фінансових ресурсів, а також у напрямках і структурі їх витрачання та зберігання.

Фінансові ресурси домогосподарств - це сукупність економічних відносин, які виникають при розподілі, формуванні та використанні грошових доходів чи заощаджень з метою задоволення власних потреб.

Основною складовою формування фінансових ресурсів домогосподарств, є їх доходи.

Доходи - це сукупність надходжень упродовж певного періоду часу з усіх можливих джерел, як у грошовій, так і не грошовій формах, що збільшують активи домашнього господарства і можуть бути спожиті ним без зменшення реальної вартості його майна.

Доходи є важливою формою фінансів домогосподарств та матеріальним втіленням фінансових відносин у цій сфері.

За даними Державної служби статистики України до величини загальних доходів домогосподарств відносять такі показники:

1) *Грошові доходи*, які включають :

- суму грошових та натуральних (у грошовій оцінці) надходжень, одержаних членами домогосподарства у вигляді оплати праці;
- доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості;
- доходи від власності у вигляді відсотків, дивідендів, продажу акцій та інших цінних паперів;
- надходжень від продажу нерухомості, особистого та домашнього майна, худоби;
- пенсії;
- стипендії;
- соціальні допомоги (пільги та субсидії готівкою на оплату житлово-комунальних послуг, електроенергії та палива, компенсаційні виплати за невикористане право на санаторно-курортне лікування тощо);
- грошові допомоги від родичів та інших осіб;

- аліменти;
- інші грошові доходи;
- 2) *не грошові доходи*, які включають:
 - вартість спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства (за винятком поточних витрат на її виробництво) в порядку самозаготівель;
 - безготівкові пільги та субсидії на оплату житлово-комунальних послуг, електроенергії та палива;
 - безготівкові пільги на оплату товарів та послуг з охорони здоров'я, туристичних послуг, путівок на бази відпочинку тощо;
 - безготівкові пільги на оплату послуг транспорту, зв'язку;
 - грошова оцінка допомоги від родичів та інших осіб продовольчими товарами;

3) *сукупні ресурси* (загальні доходи; суми використаних заощаджень, приросту в обстежуваному періоді позик, кредитів, боргів, узятих домогосподарством, а також повернених домогосподарству боргів).

До джерел формування фінансових ресурсів домогосподарств відносять:

За рахунок власних джерел:

- доходи від трудової діяльності (заробітна плата, премії, гонорари, винагороди);
- доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості;
- доходи від особистого господарства (вартість спожитої продукції та реалізованих надлишків);
- доходи від продажу нерухомості, особистого майна, худоби
- доходи від власності у вигляді відсотків, дивідендів, продажу акцій та інших цінних паперів
- пенсії, стипендії,
- тіньові доходи.

За рахунок позикових джерел:

- допомога з боку держави та місцевої влади
- позикові кошти від фінансових інститутів
- позикові кошти від родичів та інших домогосподарств
- кошти, які отримані як спадщина, дарування
- виплати страхових компаній внаслідок настання страхової події

- пільги та безготівкові субсидії на оплату житлово-комунальних послуг, електроенергії, палива
- пільги безготівкові на оплату товарів та послуг з охорони здоров'я, туристичних послуг, путівок на відпочинок, на плату послуг транспорту тощо.

Характерними особливостями фінансових ресурсів домогосподарств є:

- фінансові ресурси перебувають у формі грошових засобів або фондів грошових коштів;
- фінансові ресурси включають дві основні складові: доходи та заощадження домогосподарств;
- формування фінансових ресурсів домогосподарств може відбуватися як за рахунок власних, так і за рахунок позичених джерел;
- фінансові ресурси домогосподарств формуються зі спостережених та неспостережених доходів.

До спостережених джерел формування відносяться власні та позикові доходи членів домогосподарств, а до неспостережених - вартість послуг та продукції виробленої членами домогосподарств, безпосередньо в рамках домашнього господарства та доходи від діяльності, що не охоплюється офіційною економікою та неоплатна добровільна праця членів домогосподарств. Взаємозв'язок оплачуваної і неоплачуваної праці, її розмежування і розподіл в суспільстві пов'язаний із зростаючою участю жінок в найманій зайнятості, високий рівень прихованого безробіття та неповної зайнятості призводить до циклічних змін у співвідношенні оплачуваної і неоплачуваної праці.

Витрати домогосподарств поєднують усі класифікації витрат і включають обов'язкові платежі, витрати на споживання та витрати на накопичення. Сукупні витрати складаються з суми споживчих та неспоживчих сукупних витрат і характеризують структуру використання домогосподарством сукупних ресурсів та відображають реальний поточний стан матеріального добробуту домогосподарства.

До обов'язкових платежів відносять податки та збори з фізичних осіб, комунальні та інші платежі. Такі витрати скорочують реальні доходи домогосподарств та не дають можливість накопичувати доходи.

Споживчі витрати поділяються на поточні та капітальні.

Поточні витрати включають витрати на придбання

продовольчих та непродовольчих товарів, а також витрати, які входять до періодичних витрат за надання послуг (послуги перукарів, косметологів, поточне обслуговування у лікарів і т.д.).

Капітальні витрати є витратами на придбання коштовних товарів та можуть бути: витратами на придбання меблів, житла, транспортних засобів, витратами на освіту або придбання туристичної путівки та ін.

На загальну суму витрат домогосподарств впливають внутрішні та зовнішні чинники. Узагальнений вплив внутрішніх та зовнішніх чинників на загальну суму витрат домогосподарств наведено на рисунку 13.5.

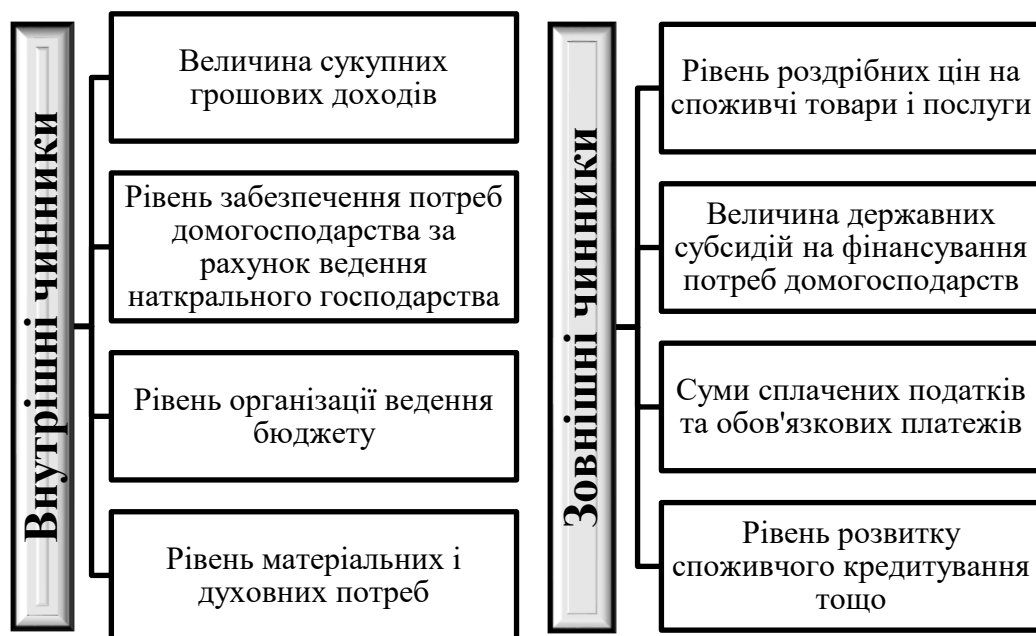

Рис. 13.5. Вплив основних внутрішніх та зовнішніх чинників на загальну суму витрат домогосподарств

Домогосподарства не повністю витрачають поточні доходи, а роблять накопичення (заощадження). Добровільне відкладення грошей на задоволення своїх потреб в майбутньому є основою заощаджень населення.

Рівень доходів населення зумовлює потребу нагромаджувати гроші, щоб придбати потрібний товар або сплатити послугу в майбутньому

Заощадження - це частина грошових доходів населення, яка призначена для того щоб забезпечити потреби у майбутньому і яка формується внаслідок скорочення поточного особистого споживання.

За змістом заощадження домогосподарств – це фонди грошових коштів, які домогосподарства формують з метою задоволення своїх майбутніх потреб або забезпечення майбутніх доходів.

За формою заощадження – це частина не спожитого у поточному періоді сукупного доходу домогосподарства, яка при організаційній формі може трансформуватися в інвестиційні витрати, а при не організованій формі – виводитися на певний час з обігу, тобто залишатися «на руках»

Заощадження населення можна вважати інвестиційними ресурсами у тому випадку, коли домогосподарство ухвалює рішення вкласти свої заощадження в об'єкти підприємницької діяльності або інші види діяльності з метою збільшення їх вартості. І процес вкладання тимчасово вільних коштів у різноманітні фінансові активи є одним із проявів активної фінансової поведінки домашніх господарств в сучасних умовах. І саме від дохідності, строковості та рівня ризиковості активів залежить ефективність здійснюваних заощаджень. Їх класифікують за різними ознаками (табл. 13.2).

За функціональною спрямованістю заощадження домогосподарств поділяють на мотивовані (або добровільні) та немотивовані (або вимушені).

Мотивовані - намаганням підвищити або хоча б зберегти рівень задоволення потреб членів домашніх господарств у майбутньому. Мотивовані заощадження, як правило, є добровільними.

Немотивовані (вимушені) - відмова громадян від звичних обсягів споживання через незалежні від них обставини (необхідність збільшення своїх заощаджень).

За характером мобілізації заощадження домашніх господарств поділяють на організовані та неорганізовані.

Організовані є більш економічно вигідними як для населення, так і суб'єктів фінансового ринку та держави загалом.

Таблиця 13.2

Класифікації заощаджень домогосподарств

Класифікаційна ознака	Група	Види заощаджень
За функціональною спрямованістю	<i>Мотивовані заощадження</i>	<ul style="list-style-type: none"> - придбання дорогих товарів - непередбачувані витрати; - витрати майбутніх періодів (весілля, освіта та ін.) - звичка заощаджувати кошти; - заощадження з метою отримання прибутку.
	<i>Немотивовані заощадження</i>	<ul style="list-style-type: none"> - рівень доходів досить великий, тобто домогосподарство має змогу задовольнити нинішні потреби - рівень пропозиції та якість пропонованих товарів або послуг не може задовольнити попит споживачів; - реалізація ефективної державної політики, спрямованої на підвищення рівня заощаджень домогосподарств.
За характером мобілізації заощаджень	<i>Організовані</i>	<p>Кошти, які за допомогою посередників; банків, небанківських кредитних установ, страхових компаній, інститутів спільного інвестування тощо розміщені на фінансовому ринку і приносять їхнім власникам дохід у вигляді відсотків, дивідендів</p>
	<i>Неорганізовані</i>	<p>Кошти в національній та іноземній валюті, що знаходяться на руках у населення, в банківських сейфах, а також кошти, вкладені у товари тривалого користування та майно</p>
За формою здійснення заощаджень	<i>Готівкові заощадження</i>	<ul style="list-style-type: none"> - заощадження в іноземній валюті, - заощадження в національній валюті.
	<i>Кошти на рахунках фінансово-кредитних установ</i>	<ul style="list-style-type: none"> - кошти на рахунках у банках; - кошти у небанківських фінансових установах.
	<i>Вкладення</i>	<ul style="list-style-type: none"> - вкладення в акції та боргові цінні папери; - вкладення в нерухомість, дорогоцінні метали, антикваріат.

Неорганізовані є невігідними не лише їх власникам, які не

отримують відповідні доходи, але й державі, адже значні їх обсяги ускладнюють процес регулювання грошової маси в обігу.

Від'ємні - виникають за низьких поточних доходів і для підтримання належного життєвого рівня можуть використовувати раніше заощаджені кошти (тобто можуть витратити більше, ніж отримувати доходів, наприклад в умовах інфляції).

За формою здійснення важливим критерієм є прийняття рішення членами домогосподарства про вибір найефективніших форм заощаджень .

Державна політика щодо фінансів домогосподарств базується на методах, інструментах та важелях впливу, зображених на рис. 13.6. Основну роль у захисті економічних інтересів домогосподарств має відігравати держава – відповідно до реалізації обраної соціально-економічної фінансової моделі.

Рис. 13.6. Державна політика формування фінансів домогосподарств.

Основними критеріями підвищення ефективності у сфері

фінансів домогосподарств є:

- підвищення рівня життя населення за рахунок стійкого росту доходів від трудової діяльності (заробітна плата, підприємницький дохід, доходи від самозайнятості) та доходів від власності, що є можливим лише за умов зниження темпів інфляції та підвищення курсу національної валюти;
- підвищення ролі фінансів домашніх господарств у інвестиційному процесі, який, з одного боку, є фактором макроекономічної стабільності, а з іншого – перетворює особисті заощадження у важливе джерело майбутніх доходів громадян.

Фінанси домогосподарств в результаті своєї діяльності можуть мати і деструктивний вплив на елементи фінансової системи та можуть нести збитки для фінансової системи загалом за такими напрямками:

- тіньових операцій;
- участі у корупційних схемах;
- заощадження коштів поза фінансовою системою, виводячи тим самим частину активів з фінансового ринку;
- розбалансування фінансового ринку.

Для стимулювання розвитку домогосподарств і спрямування їх фінансів на розвиток країни доцільно:

- спрямувати політику НБУ на стабілізацію національної валюти;
- підвищити соціальні стандарти для населення, що призведе до стимулювання економіки країни шляхом формування платоспроможного попиту;
- зменшення диспропорцій в структурі доходів і витрат за рахунок підвищення ролі доходів від трудової діяльності та зменшення значення соціальних трансфертів;
- створення належних умов для надання можливості отримання доходів від власності;
- запровадження прогресивної шкали оподаткування доходів громадян;
- розвиток гарантованих недержавних фондів пенсійного забезпечення і страхування життя та здоров'я;

- впровадження дієвих механізмів детінізації доходів населення;
- сприяння підвищенню фінансової освіченості населення.

Фінанси домогосподарств відіграють важливу роль у забезпеченні фінансовими ресурсами, відтворенні робочої сили національної економіки, що сприятиме покращенню інвестиційного клімату в державі.

Фінанси відіграють провідну роль у будь-якій економічній системі, аналогічно фінансова безпека є невід'ємною складовою економічної безпеки, органічно поєднуючись із іншими її компонентами, такими як соціальна, інтелектуальна, інформаційна та матеріальна безпека (рис. 13.7).

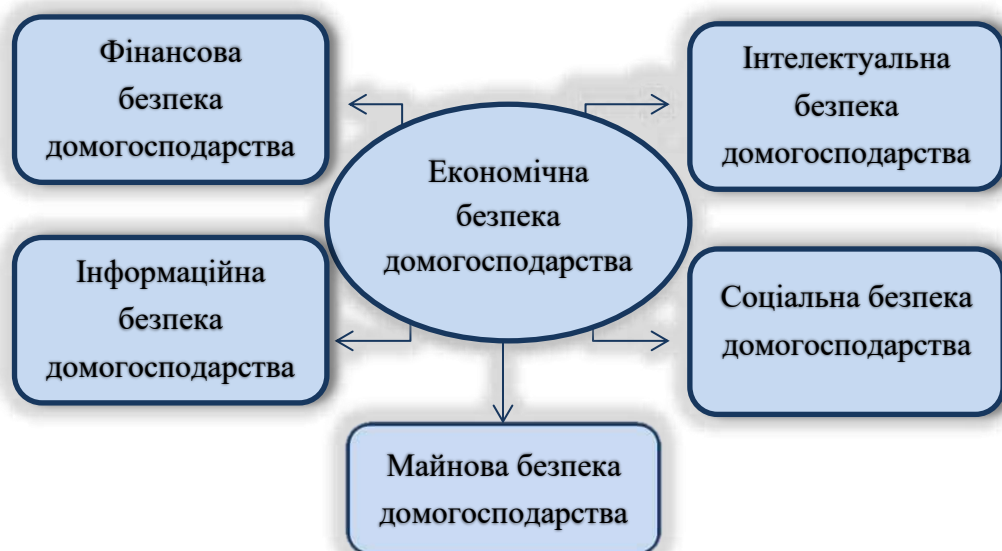

Рис. 13.7. Складові економічної безпеки домогосподарства

Інтелектуальна безпека домогосподарства – це збереження та розвиток інтелектуального потенціалу домогосподарства;

Інформаційна безпека домогосподарства – забезпечення захисту особистої інформації та доступу до відкритих джерел інформації;

Соціальна безпека домогосподарства – забезпечення гідного і якісного рівня життя населення незалежно від впливу внутрішніх і зовнішніх загроз;

Майнова безпека домогосподарства – забезпечення фізичного та морального захисту капіталу і майна домогосподарства, його комерційних інтересів.

Фінансова безпека є універсальною категорією, яка відображає захищеність суб'єктів соціально-економічних відносин на всіх рівнях, починаючи з держави і закінчуючи кожним її громадянином, оскільки може забезпечити стабільність та захищеність діяльності від негативних впливів зовнішнього середовища, а також усунути загрози або пристосуватися до умов, що не позначаються негативно на його діяльності.

У період фінансової нестабільності, проведення економічних реформ в Україні та створення умов для реалізації державної політики щодо нормативно-правових та фінансово-економічних засад дозволяє забезпечити достатній захист домогосподарства та поліпшити його рівень фінансової безпеки.

Визначення сутності «фінансова безпека» в економічній літературі має два різноспрямованих підходи (вітчизняний та закордонний). Мета вітчизняного підходу полягає в тому, що фінансова безпека розглядається як безпека держави та промислових підприємств (реального сектору), яка вже потім визначає фінансову безпеку домогосподарств та окремих громадян. Сутність закордонного підходу, навпаки, полягає в розгляді фінансової безпеки домогосподарств як первісної основи, що дає змогу через задоволення власних потреб громадян забезпечити безпеку функціонування всієї фінансової системи країни. Різниця у підходах полягає в першу чергу в національному менталітеті.

Існують різні підходи до визначення сутності фінансової безпеки домогосподарств, зокрема, як:

- певний стан фінансів домогосподарств;
- ієрархічну систему, що складається з сукупності взаємопов'язаних елементів;
- рівень захищеності фінансових інтересів домогосподарств;
- результат реалізації фінансових (або суспільно-економічних) відносин у суспільстві, якщо вони ефективно функціонують;
- складник підсистеми фінансової безпеки держави.

Домогосподарства є активними учасниками фінансових відносин, тому, пріоритетним у безпековій політиці держави має бути питання забезпечення фінансової безпеки домогосподарств.

Ієрархія рівнів фінансової безпеки представлена на рис. 13.8.

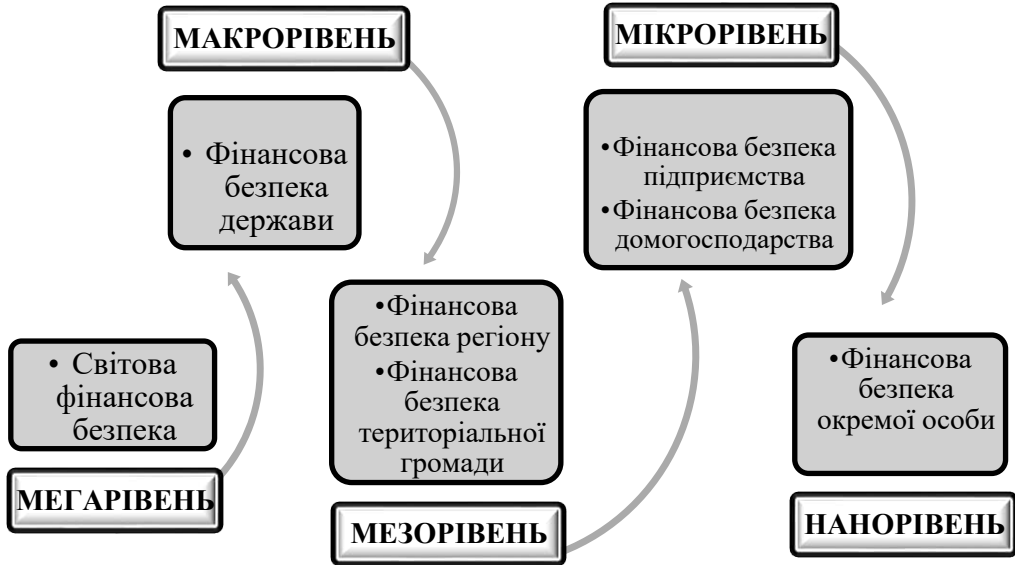

Рис.13.8. Рівні фінансової безпеки держави

Розглядаючи фінансову безпеку можна виділити такі її рівні:

- *макроекономічний рівень* передбачає ефективність формування та використання фінансових ресурсів держави та її здатність до нейтралізації загроз фінансовій безпеці;
- *мезоекономічний рівень* включає фінансову безпеку регіонів, фінансову безпеку територіальних громад, тобто рівень безпеки адміністративно-територіальних одиниць відповідно до реалізації реформи децентралізації в Україні;
- *мікроекономічний рівень* виокремлює фінансову безпеку суб'єктів господарювання та фінансову безпеку домогосподарств, адже саме домашні господарства та окремі підприємства відіграють провідну роль у розвитку вітчизняної фінансової системи та економіки в цілому і знаходяться у взаємозв'язку з іншими складовими фінансової системи;
- *нанорівень* включає фінансову безпеку окремої особи, що дозволяє сформуванню такого рівня фінансових ресурсів щоб забезпечити свою життєдіяльність та створювати заощадження фінансових ресурсів.

Фінансова безпека домогосподарства - це здатність домашнього господарства провадити у життя самостійні фінансово-економічні рішення відповідно до своїх інтересів у рамках правового середовища.

Фінансова безпека домогосподарств це основа соціальної стабільності в державі. Складовими елементами фінансової безпеки домашнього господарства є: соціальна безпека, валютна безпека, інвестиційна безпека, грошово-кредитна безпека (рис. 13.9).

Рис.13.9. Складові елементи фінансової безпеки домашнього господарства

Об'єктом фінансової безпеки домогосподарств є фінансові ресурси і активи домашнього господарства в грошовій та майновій формах, безпеку яких необхідно забезпечити.

Суб'єктом фінансової безпеки є домогосподарства, які самостійно керують своєю фінансово-господарською діяльністю, а також інші суб'єкти економічних відносин (державна, фінансово-кредитні установи, суб'єкти господарювання, інші домашні господарства).

Фінансова безпека домашніх господарств має свої особливості:

- фінансова безпека домогосподарств - це такий фінансовий стан домогосподарств, який здатний реалізовувати

фінансові інтереси всіх членів домогосподарства та забезпечувати їм гідний рівень життя;

- фінанси домогосподарств найменш регулюються державою та взаємозв'язані з іншими ланками фінансової системи;
- основною функцією фінансової безпеки домогосподарств є здійснення комплексу заходів, спрямованих на попередження та нейтралізацію загроз фінансовому стану домогосподарства;
- джерела формування та способи використання фінансових ресурсів домогосподарства передбачають підтримку його життєдіяльності та розвиток людського потенціалу;
- зміна доходів домогосподарств залежить як від економічних, так і від неекономічних факторів;
- при зменшенні доходів домогосподарств збільшуються окремі статті їх витрат, що призводить до вразливості їх фінансового стану;
- домогосподарства не можуть скоротити свої витрати нижче рівня споживання повсякденних товарів;
- ризики фінансів домогосподарства зумовлені ризиком інших учасників фінансового ринку та насамперед пов'язані зі змінами на фінансовому ринку.

Забезпечення фінансової безпеки домогосподарства створює умови для:

- стабільного соціального-економічного розвитку домогосподарства та реалізації його поточних інтересів;
 - отримання достатніх фінансових доходів домогосподарства, на основі чого воно отримує фінансову незалежність;
 - формування та розвитку механізмів державного регулювання в галузі страхування фінансових відносин між домогосподарствами та фінансово-кредитними установами з метою отримання доходів від фінансово-кредитних операцій;
 - державного захисту домогосподарств від зовнішніх та внутрішніх загроз;
 - забезпечення пріоритетності державної фінансової політики розподілу доходів та витрат на користь населення;
 - досягнення інвестиційної привабливості домогосподарства.
- Фінансова безпека домогосподарств спрямована на підвищення

її фінансових можливостей та фінансову стабільність.

Основними функціями системи забезпечення фінансової безпеки домогосподарства є:

- *попереджувальна*: здійснення комплексу тактичних та стратегічних заходів, спрямованих на попередження загроз та їх нейтралізацію;
- *прогностична*: прогнозування й ідентифікація внутрішніх і зовнішніх загроз інтересам суб'єкта фінансової безпеки;
- *управлінська*: створення умов та можливостей для оперативного раціонального управління фінансовими ресурсами як у повсякденних умовах, так і за надзвичайних ситуацій.

Основними завданнями забезпечення фінансової безпеки домогосподарства є:

- виявлення чинників, ризиків і загроз фінансовій безпеці;
- визначення індикаторів фінансової безпеки домогосподарств і порівняння їх з граничною межею;
- розробка системи моніторингу: спостереження, збирання, обробку, зберігання і аналіз інформації щодо стану фінансової безпеки домогосподарств;
- розробка заходів, спрямованих на зміцнення фінансової безпеки домогосподарств.

Забезпечення фінансової безпеки домогосподарства реалізовується через досягнення балансу між доходами та витратами за рахунок:

- забезпечення зайнятості всіх працездатних членів домогосподарства;
- ощадливого використання фінансових ресурсів;
- формування і примноження заощаджень;
- високого рівня фінансової грамотності всіх членів домогосподарства

Фінанси домогосподарств виконують важливу роль як у функціонуванні фінансової системи, так і суспільства загалом. Тому забезпечення їх фінансової безпеки дозволяє підтримувати такий фінансовий стан домогосподарств, який би був стійким до впливу внутрішніх і зовнішніх загроз та небезпек в процесі їх життєдіяльності та здатний реалізовувати власні фінансові інтереси домогосподарства, а також забезпечувати гідний рівень життя його членів.

13.2. Фінансова безпека домогосподарств: чинники впливу та загрози

Фінансова безпека це захищеність домогосподарства від впливу зовнішніх та внутрішніх загроз, підтримка стабільності його розвитку та достойного життя всіх членів домогосподарства, ефективне використання доходів та створення заощаджень.

Для забезпечення фінансової безпеки необхідно:

- раціонально використовувати фінансові ресурси;
- правильно прогнозувати та планувати витрат;
- ефективно управляти домашнім бюджетом;
- приймати раціональні рішення у фінансових питаннях;
- ефективно здійснювати витрати.

Існує безліч чинників, які здійснюють вплив на рівень фінансової безпеки домогосподарств.

Значний вплив на фінансову безпеку домогосподарства має середовище та його економічні агенти (держава, фінансові корпорації, роботодавці, інші домогосподарства) в якому вони функціонують. Держава, яка вступає з домогосподарствами у відносини щодо перерозподілу доходів (стягуючи податки з громадян і виплачуючи їм трансферти, наприклад, субсидії), реалізує суспільні блага підприємствам і населенню безоплатно або за зниженими цінами. Джерелом загроз є ті деструктивні дії, які впливатимуть на можливість реалізації конкретних фінансових інтересів членів домогосподарства і забезпечення їх фінансової безпеки.

На фінанси домогосподарств також значний вплив мають чинники політичні, економічні, соціальні, демографічні та інноваційні.

Політичні чинники це вплив соціально-економічної політики і базових макроекономічних параметрів, формування довіри до державних фінансових інститутів.

Економічні чинники це вплив : цінової і товарної політики держави, що передбачає потребу у наявності зручних інструментів інвестування.

Соціальні чинники це вплив освітньої політики, яка має відповідати потребам зростання економічного і промислового потенціалів держави.

Демографічні чинники безпосередньо пов'язані з освітньою

політикою та рівнем безробіття.

Інноваційні чинники це поширення мережі інтернет та збільшення швидкості передачі даних, застосування фінансових технологій у банківській сфері та небанківських фінансових установах; зростання популярності криптовалют та майнінгу.

Загалом всі чинники впливу на фінансову безпеку домогосподарства можна згрупувати за класифікаційними ознаками поданими на рисунку 13.10.

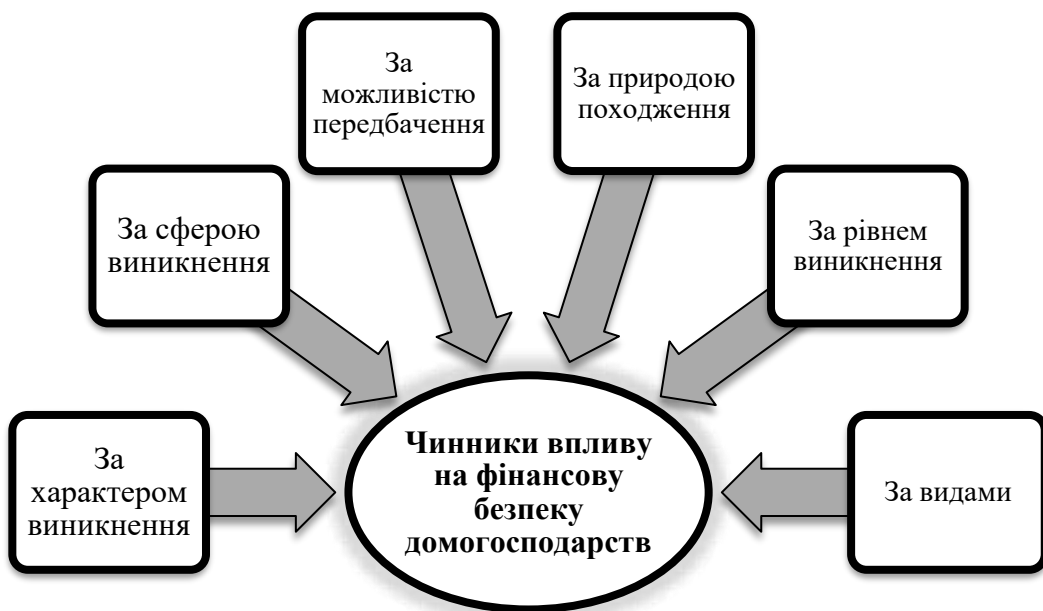

Рис.13.10. Чинники впливу на фінансову безпеку домогосподарств

За характером виникнення чинники впливу на фінансову безпеку домогосподарств поділяють на:

- суб'єктивні:
 - фінансова самостійність;
 - психологічні особливості осіб, що входять в домогосподарство; спосіб життя, яке веде домогосподарство;
 - мотивація і передбачення дій;
 - рівень фінансової активності членів домогосподарства;
 - рівень фінансової грамотності
- об'єктивні:

- зміна умов реалізації трудового потенціалу;
- соціальне середовище, в якому функціонує домогосподарство

За сферою виникнення чинники впливу на фінансову безпеку домогосподарств поділяють на:

➤ зовнішні:

- економічна ситуація в країні;
- рівень розвитку фінансових інститутів;
- система соціального страхування; система пенсійного забезпечення;
- рівень стабільності законодавчої бази

➤ внутрішні:

- фінансовий потенціал домогосподарства;
- фінансові відносини між членами домогосподарства;
- фінансові цілі і поведінка членів домогосподарства;
- результати фінансової діяльності домогосподарства

За можливістю передбачення чинники впливу на фінансову безпеку домогосподарств поділяють на:

➤ прогнозовані:

- рівень економічного розвитку домогосподарства;
- диференціація доходів і зміна життєвого рівня;
- рівень доступності соціальних послуг

➤ непрогнозовані:

- правдивість інформаційного потоку;
- індивідуальна реакція на нововведення;
- невизначеність середовища;
- випадкові чинники

За природою походження чинники впливу на фінансову безпеку домогосподарств поділяють на:

➤ організаційні:

- кооперація праці;
- раціональний розподіл обов'язків серед членів домогосподарства

➤ інституційні:

- правила сумісного господарювання;
- сумісне вирішення фінансових питань; дотримання традицій

За рівнем виникнення чинники впливу на фінансову безпеку домогосподарств поділяють на:

➤ макрорівень:

– фінансово-господарська діяльність окремого домогосподарства;

– фінансово-господарська діяльність суб'єкта господарювання, власником якого є домогосподарство, або де працюють члени домогосподарства

- мезорівень: фінансово-економічний стан регіону, галузі
- макрорівень: соціально-економічний розвиток країни
- мегарівень: співпраця держави з іншими країнами і міжнародними фінансовими інститутами

За видами чинники впливу на фінансову безпеку домогосподарств

поділяють на:

- політичні: рівень довіри до влади
- економічні:
 - цінова політика держави,
 - товарна політика держави
 - податково-бюджетна політика держави;
 - політика оплати праці
- соціальні:
 - соціальна політика держави;
 - освітня політика;
 - рівень охорони здоров'я;
 - система соціального забезпечення;
 - розвиненість соціальної структури;
 - рівень безробіття;
 - частка працездатного населення
- демографічні:
 - рівень народжуваності;
 - рівень смертності
- технологічні:
 - інтернет;
 - фінансові технології.

Загрози фінансовій безпеці домогосподарства це:

- це події, зміни або дії, яким притаманна динаміка;
- спричиняють шкоду або порушення нормального функціонування домогосподарств, і як наслідок є причиною збитків та втрат;
- виникають під дією певних чинників (зовнішніх та внутрішніх), що вимагає проведення певного комплексу

заходів з боку суб'єктів фінансової безпеки домогосподарств (домогосподарств, держави, сектору фінансових корпорацій, роботодавців) для їх усунення.

Поняття «загроза» це сукупність умов, процесів, факторів, які перешкоджають реалізації національних інтересів або створюють небезпеку для них та суб'єктів господарської діяльності.

На думку Зварич М.С. загрози фінансовій безпеці домогосподарства можна класифікувати за такими ознаками (рис. 13.11)

Рис. 13.11. Класифікація загроз фінансовій безпеці домогосподарства

Загроз фінансовій безпеці домогосподарства поділяють:

➤ за сферою виникнення:

Зовнішні загрози залежить від загального стану економіки та фінансової політики, що проводиться в державі. Це несприятливі макроекономічні умови в країні; високий рівень інфляції;

нестабільність валютного курсу; нестабільність податкової, кредитної і страхової політики; безробіття; зростання рівня злочинності.

Внутрішні загрози це навмисні або випадкові дії учасників домогосподарства, що призводять до незадовільного фінансового стану (відсутність планування витрат; відсутність заощаджень; низький рівень фінансової грамотності; втрата годувальника; втрата працездатності).

➤ за суб'єктами:

Загрози з боку держави: корупція, низький рівень охорони здоров'я та освіти;

Загрози з боку фінансового сектору економіки: фінансова криза, девальвація національної валюти, порушення прав споживачів фінансових послуг.

Загрози з боку роботодавців: неофіційне працевлаштування, порушення трудового законодавства, прав та гідності працівників.

Загрози з боку інших домогосподарств: соціально-побутові конфлікти.

➤ за видами:

Політичні: нестабільна політична ситуація, падіння довіри до влади.

Економічні: фінансова криза, нераціональний розподіл фінансових ресурсів в державі, дефіцит державного бюджету, низька ефективність податкової системи, зростання зовнішнього та внутрішнього боргу держави.

Правові: нестабільність законодавчої бази, недовіра до принципу верховенства права.

Демографічні: демографічна криза.

Природні: природні катаклізми, що загрожують втраті майна, природні умови, що загрожують втраті працездатності.

➤ за тривалістю:

Довготривалі: світова фінансова криза, фінансова криза в країні, стихійні лиха.

Короткочасні: погіршення фінансового стану, часткова втрата фінансових ресурсів.

➤ за характером:

Суб'єктивні: низький рівень фінансової активності та мотивації, фінансова залежність від інших домогосподарств.

Об'єктивні: незадовільне соціальне середовище, низький рівень добробуту в країні.

Функціонуючи в системі фінансової безпеки держави для фінансової безпеки домогосподарства загрозливими можуть бути і внутрішні чинники фінансово-кредитної сфери держави, а саме:

- зовнішня та внутрішня фінансова криза, яка може призвести до виникнення негативних наслідків соціально-економічного розвитку країни;
- відсутність досконалих інституційних механізмів і функціональних структур;
- неефективність податкової політики;
- відсутність інвестиційних програм та можливостей для довгострокових капіталовкладень;
- криміналізація у фінансово-кредитній сфері;
- низький рівень системи захисту прав вкладників і кредиторів тощо.

Усі ці загрози пов'язані з певними ризиками, які можна поділити на 4 групи :

- ризики, пов'язані знизженням купівельної спроможності;
- ризики, пов'язані з отриманням доходів;
- ризики, пов'язані з заощадженнями;
- ризики, пов'язані отриманням кредитних ресурсів.

На основі вищезазначених загроз та ризиків, які здатні вплинути на фінансовий стан домогосподарства формується загальний комплекс заходів забезпечення фінансової безпеки домогосподарств. Забезпечення фінансової безпеки домогосподарства залежить від того, наскільки ефективно суб'єкт здатен уникнути можливих загроз та ліквідувати негативні наслідки деяких складових зовнішнього та внутрішнього середовища.

Основні напрями забезпечення фінансової безпеки домогосподарств відображено у таблиці 13.3.

До основних форм забезпечення належного рівня фінансової безпеки домогосподарств можна віднести:

- проведення відповідних семінарів у соціальних інститутах держави, інших державних службах та установах, громадських організаціях;

Напрями забезпечення фінансової безпеки домогосподарств

Напрями	Шляхи реалізації забезпечення фінансової безпеки домогосподарств
Зростання доходів домашніх господарств	<ul style="list-style-type: none"> - пошук більш високооплачуваної роботи за фахом; - створення власного бізнесу за залучення власних та позикових коштів; - проведення диверсифікації джерел доходів, виявлення потенційних джерел доходів та ухвалення відповідних фінансових рішень про їх реалізацію; - використання прибуткових фінансових інструментів для отримання доходів від власності, інвестування коштів та ін.
Забезпечення необхідного балансу доходів і витрат домогосподарств	<ul style="list-style-type: none"> - чітке планування доходів та витрат членами домашнього господарства на короткостроковий, середньостроковий і довгостроковий періоди, що сприятиме зростанню їх прибутку, а відповідно реалізації їх мети та покращенню добробуту членів домашніх господарств
Самострахування	<ul style="list-style-type: none"> - формування резерву власних фінансових коштів домогосподарств на короткостроковий, середньостроковий і довгостроковий періоди; - ухвалення правильних фінансових рішень із врахуванням величини доходів і (або) фінансових ресурсів; - забезпечення захисту фінансових резервів із використанням ощадних фінансових інструментів; - запобіганню ситуацій із можливістю втрати частини доходу або фінансових ресурсів; - прийняття правильних рішень щодо розміщення фінансових ресурсів
Страхування домогосподарств	<ul style="list-style-type: none"> - страхування з використанням можливостей страхових організацій. Зовнішнє страхування представлено такими видами страхування: загальнообов'язковим державним, корпоративним та добровільним страхуванням домогосподарств.
Правовий захист домашніх господарств	<ul style="list-style-type: none"> - регулювання відносин у сфері діяльності домогосподарств із врахуванням нормативно-правових актів, що приймаються на рівні держави: <ul style="list-style-type: none"> - Конституція України, - Цивільний, Податковий, Земельний кодекси, - Кодекс законів про працю - місцеві нормативні акти, які регулюють діяльність домогосподарств на місцевому рівні - цивільно-правові договори, що регулюють відносини домогосподарств з іншими суб'єктами

- трансляція телевізійних програм, телемости, «круглі столи», для проведення яких запрошуються відповідні спеціалісти з теми фінансової безпеки;
- публікації в засобах масової інформації певних рекомендацій щодо напрямів забезпечення фінансової безпеки домашніх господарств;
- обговорення питання фінансової безпеки домогосподарств на форумах, через мережі Internet та аналітичні статті спеціалістів;
- підвищення фінансової грамотності населення.

Реалізація комплексу заходів, спрямованих на вирішення головних завдань забезпечення фінансової безпеки домашніх господарств, забезпечує досягнення головної цілі – зміни фінансової культури домогосподарств та підвищення рівня захисту домогосподарств як учасників фінансового ринку.

13.3. Методика оцінки фінансової безпеки домогосподарств

Відповідно до існуючої Методики оцінки рівня економічної безпеки в Україні законодавчо не визначені показники оцінювання рівня фінансової безпеки домогосподарств. Натомість існуюча методика оцінювання та визначення економічної безпеки містить показники, які безпосередньо мають відношення не лише до домогосподарства як соціального утворення, але й як до учасника фінансових процесів, що здатен не лише зазнавати впливу, але й впливати на розвиток економічної системи, зокрема у розрізі показників соціальної та макроекономічної безпеки.

Для визначення сучасного стану фінансової безпеки домогосподарств та формування його прогнозу необхідно скористатися алгоритмом наведеним на рисунку 13.12.

1. Формування переліку індикаторів

Оскільки для оцінки фінансової безпеки домогосподарств немає усталеного переліку індикаторів, було сформовано наступний перелік:

- 1) Співвідношення середньої заробітної плати в Україні та в Європі, %;
- 2) Співвідношення витрат домогосподарств на освіту до кінцевих споживчих витрат, %;

Рис. 13.12. Алгоритм моніторингу та визначення інтегрального рівня показників

- 3) Частка соціальних допомог у структурі сукупних ресурсів домогосподарств, %;
- 4) Співвідношення обсягу нових депозитів домогосподарств до наявного доходу, %;
- 5) Індекс легкості започаткування бізнесу;
- 6) Співвідношення прийнятого в експлуатацію житла (нове будівництво) до загальної кількості населення України, %.

2. Розрахунок індикаторів фінансової безпеки домогосподарств

У таблиці 13.4 зазначені вхідні дані для розрахунку індикаторів фінансової безпеки домогосподарств.

Таблиця 13.4

Вхідні дані для розрахунку індикаторів фінансової безпеки домогосподарств за 2019-2021 рр.

Показник	2019	2020	2021
Середня заробітна плата в Європі, євро	2 400	2 500	2 700
Середня заробітна плата в Україні, євро	290,7	390,4	361,7
Кінцеві споживчі витрати домогосподарств, млн грн	2 918 278	3 053 971	3 717 848
Витрати домогосподарств на освіту, млн грн	34 600	36 684	43 488
Пенсії, стипендії, допомоги та субсидії (у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство), грн	2 302,57	2 552,82	2 844,67
Сукупні ресурси домогосподарств (у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство), грн	11 930,42	12 156,29	14 082,52
Нові депозити, залучені у населення, млн грн	576 126	730 317	794 152
Доходи населення, млн грн	3 744 060	4 045 191	4 698 600
Прийняті в експлуатацію квартири у житлових будинках (нове будівництво), одиниць	125 986	96 504	151 720
Населення України, тис. осіб	42 153,2	41 902,4	41 588,4

Користуючись Методичними рекомендаціями щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, проведемо розрахунки індикаторів фінансової безпеки домогосподарств України за 2019-2021 рр. Методологія розрахунку індикаторів фінансової безпеки домогосподарств представлена в таблиці 13.5.

Таблиця 13.5

Методологія розрахунку індикаторів фінансової безпеки домогосподарств

Індикатор		Формула
I ₁	Співвідношення середньої заробітної плати в Україні та в Європі	(середня заробітна плата в Україні/середня заробітна плата в Європі)*100%
I ₂	Співвідношення витрат домогосподарств на освіту до кінцевих споживчих витрат	(витрати домогосподарств на освіту/кінцеві споживчі витрати домогосподарств)*100%
I ₃	Частка соціальних допомог у структурі сукупних ресурсів домогосподарств	(соціальні допомоги/сукупні ресурси домогосподарств)*100%
I ₄	Співвідношення обсягу нових депозитів домогосподарств до наявного доходу	(нові депозити, залучені у населення /доходи населення)*100%
I ₆	Співвідношення прийнятого в експлуатацію житла (нове будівництво) до загальної кількості населення України	(нове будівництво (прийняті в експлуатацію квартири у житлових будинках)/населення України)*100%

Проведемо розрахунок кожного з індикаторів на основі вхідних даних за допомогою формул, описаних у табл. 13.5 на прикладі індикаторів за 2019 рік:

1) I₁ – *Співвідношення середньої заробітної плати в Україні та в Європі*

Відповідно до формули розраховуємо співвідношення середньої заробітної плати в Україні та в Європі у 2019 році:

$$I_{12019} = \left(\frac{290,7}{2\,400} \right) \times 100 = 12,11$$

2) I₂ – *Співвідношення витрат домогосподарств на освіту до кінцевих споживчих витрат*

Відповідно до формули розраховуємо співвідношення витрат домогосподарств на освіту до кінцевих споживчих витрат у 2019

році:

$$I_{22019} = \left(\frac{34\,600}{2\,918\,278} \right) \times 100 = 1,18$$

3) I_3 – Частка соціальних допомог у структурі сукупних ресурсів домогосподарств

Відповідно до формули розраховуємо частку соціальних допомог у структурі сукупних ресурсів домогосподарств у 2019 році:

$$I_{32019} = \left(\frac{2\,302,57}{11\,930,42} \right) \times 100 = 19,3$$

4) I_4 – Співвідношення обсягу нових депозитів домогосподарств до наявного доходу

Відповідно до формули розраховуємо співвідношення обсягу нових депозитів домогосподарств до наявного доходу у 2019 році:

$$I_{42019} = \left(\frac{576\,126}{3\,744\,060} \right) \times 100 = 15,39$$

5) I_6 – Співвідношення прийнятого в експлуатацію житла до загальної кількості населення України

Відповідно до формули розраховуємо співвідношення прийнятого в експлуатацію житла до загальної кількості населення України у 2019 році:

$$I_{62019} = \left(\frac{125\,986}{42\,153\,200} \right) \times 100 = 0,29$$

Таким же методом розраховуємо індикатори для 2020 та 2021 років та проводимо аналіз відповідності значення індикаторів до їх оптимальних значень (табл. 13.6).

3. Нормування індикаторів фінансової безпеки домогосподарств

Для здійснення нормування індикаторів необхідно скористатися формулами, що наведені в «Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» та відповідними значенням для нормування (табл. 13.7).

Таблиця 13.6

Індикатори фінансової безпеки домогосподарств за 2019-2021 рр.

Індикатор	2019	2020	2021	Оптимальне значення	Критичне значення
(I ₁) Співвідношення середньої заробітної плати в Україні та в Європі, %	12,11	15,62	13,4	80	15
(I ₂) Співвідношення витрат домогосподарств на освіту до кінцевих споживчих витрат, %	1,18	1,2	1,17	20	1
(I ₃) Частка соціальних допомог у структурі сукупних ресурсів домогосподарств, %	19,3	21,0	20,2	5	25
(I ₄) Співвідношення обсягу нових депозитів домогосподарств до наявного доходу, %	15,39	18,05	16,90	30	0
(I ₅) Індекс легкості започаткування бізнесу	71	64	-	10	80
(I ₆) Співвідношення прийнятого в експлуатацію житла (нове будівництво) до загальної кількості населення України, %	0,29	0,23	0,36	30	5

*Сірим позначено значення індикаторів, що є меншими за критичне.

Таблиця 13.7

Значення індикаторів фінансової безпеки домогосподарств для нормування

Індикатор	Характеристичні значення індикаторів					
	Стимулятори	$X_{кр}^L$	$X_{неб}^L$	$X_{дв}^{L, нез}$	$X_{здв}^L$	$X_{опт}^L$
I ₁		15	25	40	60	80
I ₂		1	5	10	15	20
I ₃						
I ₄		0	5	10	20	30
I ₅						
I ₆		5	10	15	25	30
Дестимулятори	$X_{опт}^R$	$X_{здв}^R$	$X_{дв}^{R, нез}$	$X_{неб}^R$	$X_{кр}^R$	
I ₃		5	10	15	20	25
I ₅		10	20	40	60	80

L (ліва частина) – для індикаторів, які є стимуляторами, нормування відбувається за критеріями лівої частини. R (права частина) – для індикаторів, які є дестимуляторами, нормування відбувається за критеріями правої частини

Унаслідок того, що індикатор за типом А до певного значення є стимулятором, а в разі подальшого його збільшення є дестимулятором, нормування такого індикатора потребує поєднання розрахунків за типом С (яка є стимулятором) та за типом В (що є дестимулятором).

В інтервалі між лівою та правою частинами оптимальних значень індикатора нормалізоване значення дорівнює 1.

Нормування індикатора за типом С (стимулятори) здійснюється за формулою:

$$y_{ij} = \begin{cases} 0,2 \exp\left(\frac{x_{ij} - x_{кр}}{n_i}\right), x_{ij} < 0 \cap x_{ij} < x_{кр} \\ 0,2 \frac{x_{ij}}{x_{кр}}, 0 < x_{ij} < x_{кр} \\ 0,2 + 0,2 \frac{(x_{ij} - x_{кр})}{(x_{неб} - x_{кр})}, x_{кр} \leq x_{ij} < x_{неб} \\ 0,4 + 0,2 \frac{(x_{ij} - x_{неб})}{(x_{нездв} - x_{неб})}, x_{неб} \leq x_{ij} < x_{нездв} \\ 0,6 + 0,2 \frac{(x_{ij} - x_{нездв})}{(x_{здв} - x_{нездв})}, x_{нездв} \leq x_{ij} < x_{здв} \\ 0,8 + 0,2 \frac{(x_{ij} - x_{здв})}{(x_{опт} - x_{здв})}, x_{здв} \leq x_{ij} < x_{опт} \\ 1, x_{опт} \leq x_{ij} \end{cases}, (13.1)$$

де x_{ij} – значення і-о індикатора в період j;

y_{ij} – нормаване значення індикатора x_{ij}

Нормування індикатора за типом В (дестимулятори) здійснюється за формулою 13.2.

$$y_{ij} = \begin{cases} 1, x_{ij} < x_{\text{опт}} \\ 0,8 + 0,2 \frac{(x_{\text{здв}} - x_{ij})}{(x_{\text{здв}} - x_{\text{опт}})}, x_{\text{опт}} \leq x_{ij} < x_{\text{здв}} \\ 0,6 + 0,2 \frac{(x_{\text{нездв}} - x_{ij})}{(x_{\text{нездв}} - x_{\text{здв}})}, x_{\text{здв}} \leq x_{ij} < x_{\text{нездв}} \\ 0,4 + 0,2 \frac{(x_{\text{неб}} - x_{ij})}{(x_{\text{неб}} - x_{\text{нездв}})}, x_{\text{нездв}} \leq x_{ij} < x_{\text{неб}} \\ 0,2 + 0,2 \frac{(x_{\text{кр}} - x_{ij})}{(x_{\text{кр}} - x_{\text{неб}})}, x_{\text{неб}} \leq x_{ij} < x_{\text{кр}} \\ 0,2 \frac{x_{\text{кр}}}{x_{ij}}, x_{ij} \geq x_{\text{кр}} \end{cases} \quad (13.2)$$

Використовуючи значення індикаторів валютної безпеки наведених у таблиці 13.7 та формулу 13.2 здійснимо нормування. Нормовані значення вищезгаданих індикаторів відображено у таблиці 13.8.

Таблиця 13.8

Нормовані значення індикаторів фінансової безпеки домогосподарств за 2019-2021 рр.%

Рік	Розрахунок нормованого значення індикатора	Нормоване значення
1	2	3
Співвідношення середньої заробітної плати в Україні та в Європі – тип С		
2019	0,2*(12,11/15)	0,1615
2020	(0,2+0,2)*((15,62-15)/(25-15))	0,0248
2021	0,2*(13,4/15)	0,1787
Співвідношення витрат домогосподарств на освіту до кінцевих споживчих витрат – тип С		
2019	(0,2+0,2)*((1,18-1)/(5-1))	0,018
2020	(0,2+0,2)*((1,2-1)/(5-1))	0,02
2021	(0,2+0,2)*((1,17-1)/(5-1))	0,017
Частка соціальних допомог у структурі сукупних ресурсів домогосподарств – тип В		
2019	(0,4+0,2)*((20-19,3)/(20-15))	0,084
2020	(0,2+0,2)*((25-21)/(25-20))	0,32
2021	(0,2+0,2)*((25-20,2)/(25-20))	0,38

Співвідношення обсягу нових депозитів домогосподарств до наявного доходу – тип С		
2019	$(0,6+0,2)*((15,39-10)/(20-10))$	0,4312
2020	$(0,6+0,2)*((18,05-10)/(20-10))$	0,644
2021	$(0,6+0,2)*((16,90-10)/(20-10))$	0,552
Індекс легкості започаткування бізнесу – тип В		
2019	$(0,2+0,2)*((80-71)/(80-60))$	0,18
2020	$(0,2+0,2)*((80-64)/(80-60))$	0,32
2021	-	-
Співвідношення прийнятого в експлуатацію житла (нове будівництво) до загальної кількості населення України – тип С		
2019	$0,2*(0,29/5)$	0,0116
2020	$0,2*(0,23/5)$	0,0092
2021	$0,2*(0,36/5)$	0,0144

4. Визначення вагових коефіцієнтів

Для розрахунку інтегрального показника необхідно визначити вагові коефіцієнти. Для визначення інтегрального показника фінансової безпеки домогосподарств було застосовано однаковий ваговий коефіцієнт (0,0166) до кожного індикатора.

5. Розрахунок інтегрального показника фінансової безпеки домогосподарств країни

Для розрахунку інтегрального показника фінансової безпеки домогосподарств використаємо формулу 13.3:

$$I_m = \sum_{i=1}^n d_i y_i, \quad (13.3)$$

де I_m – агрегований показник/субіндекс m -ї сфери економічної безпеки, де $m = (1, 2, 3 \dots 9)$;

d_i – ваговий коефіцієнт, що визначає ступінь внеску i -го показника в інтегральний індекс складової економічної безпеки;

y_i – нормалізована оцінка i -го індикатора.

Відповідно до вищенаведеної формули розрахуємо інтегральний показник фінансової безпеки домогосподарств на прикладі за 2019 рік:

$$\text{ФБД 2019} = 0,0166 \times (0,1615 + 0,018 + 0,084 + 0,4312 + 0,18 + 0,0116) \times 100\% = 1,47\%$$

Таким же методом розраховуємо інтегральні показники фінансової безпеки домогосподарств за 2020р. та 2021р. Розраховані показники фінансової безпеки домогосподарств України за 2019-2021 рр. подано в таблиці 13.9.

Таблиця 13.9

Інтегральний показник фінансової безпеки домогосподарств, 2019-2021 рр.

	2019	2020	2021
Інтегральний індекс фінансової безпеки домогосподарств, %	1,47	2,22	1,86

Задля формування остаточних висновків варто використати шкалу діапазонів стану рівня ФБД, що представлена на рис. 13.13

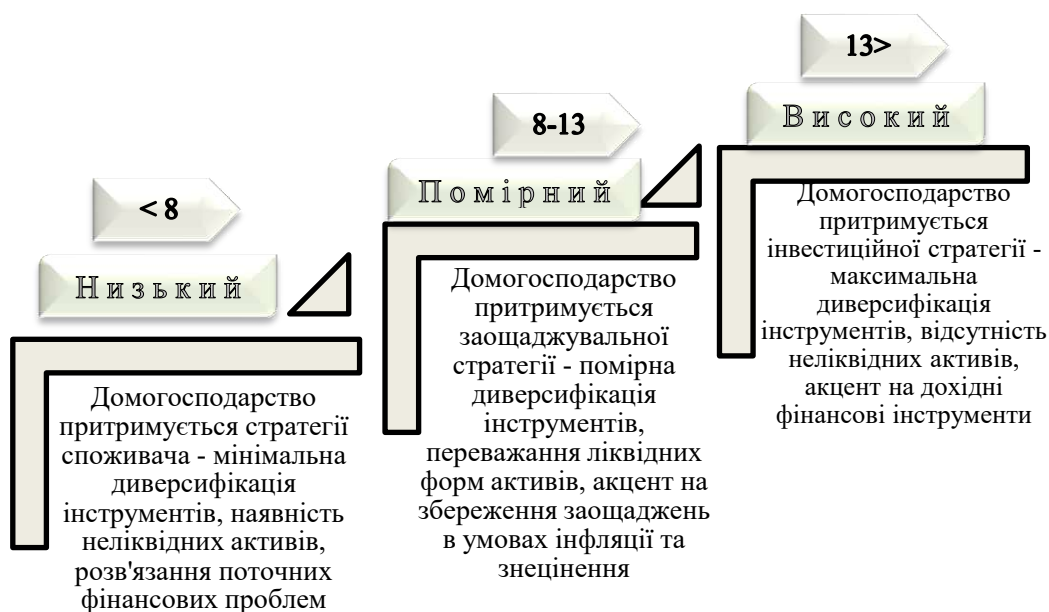

Рис. 13.13. Інтерпретаційна шкала рівнів фінансової безпеки домогосподарства

Згідно отриманих розрахунків стан фінансової безпеки домогосподарств можна визначити як низький. Динаміку рівня фінансової безпеки домогосподарств за 2019-2021 рр. продемонстровано на рисунку 13.14.

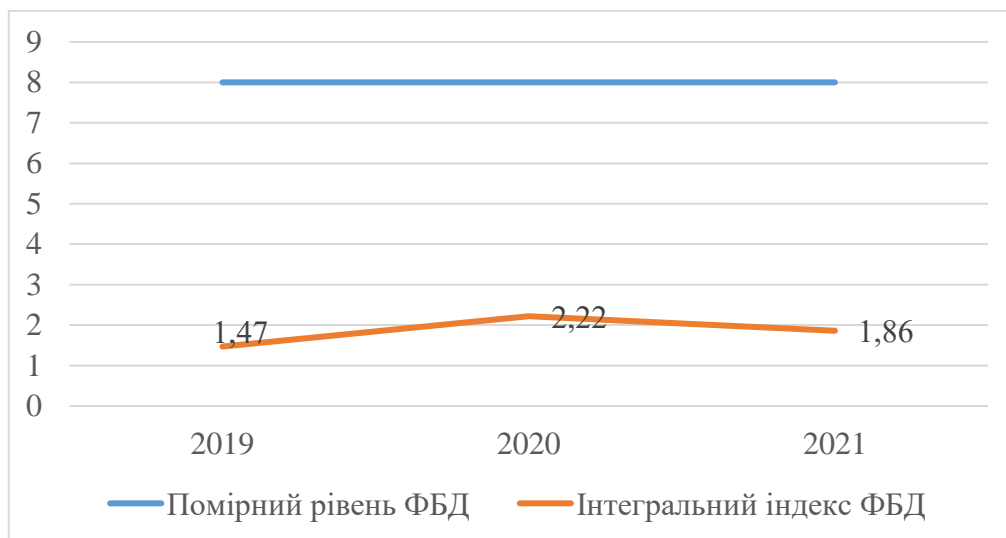

Рис. 13.14. Рівень фінансової безпеки домогосподарств України 2019-2021 рр.

Інтегральний показник дає змогу комплексного підходу та розуміння тенденцій щодо зміни стану фінансової безпеки домогосподарств. Його використання у перспективі доцільно адаптувати до розрахунків показників фінансової безпеки на рівні держави.

6. Розрахунок прогнозних показників

Проаналізувавши рівень фінансової безпеки домогосподарств України, можна спрогнозувати яким він буде у 2022 – 2024 рр. Для розрахунку використовуємо метод динамічного ряду, що включає в себе послідовність показників, які характеризують зміну показників у часі.

Основним аналітичним показником динамічного ряду, що застосовується для прогнозування значень показників є середній коефіцієнт зростання.

Середній коефіцієнт зростання розраховується за наступною формулою:

$$k = \sqrt[n-1]{\frac{x_n}{x_0}}, \quad (13.4)$$

де x_n – кінцеве значення динамічного ряду;

x_0 – початкове значення динамічного ряду;

n – кількість показників динамічного ряду.

На основі таблиці 13.8 розрахуємо коефіцієнт зростання та прогнозні показники нормованих значень індикаторів фінансової безпеки домогосподарств на 2022 – 2024 рр.

Розглянемо на прикладі співвідношення середньої заробітної плати в Україні та в Європі спосіб розрахунку коефіцієнту зростання та прогнозованого показника на 2022 рік:

$$1) K = \sqrt[3-1]{\frac{0,1787}{0,1615}} = 1,05$$

$$2) \frac{ЗП_{\text{Укр}}}{ЗП_{\text{ЄС}}} 2022 = 0,1787 \times 1,05 = 0,1876$$

Таблиця 13.10

Прогнозний рівень нормованих значень індикаторів фінансової безпеки домогосподарств, 2022-2024 рр.

Індикатор	Коефіцієнт зростання	2022	2023	2024
Співвідношення середньої заробітної плати в Україні та в Європі, %	1,05	0,1876	0,1969	0,2067
Співвідношення витрат домогосподарств на освіту до кінцевих споживчих витрат, %	0,97	0,0165	0,016	0,0155
Частка соціальних допомог у структурі сукупних ресурсів домогосподарств, %	2,07	0,7452	1,5425	3,1929
Співвідношення обсягу нових депозитів домогосподарств до наявного доходу, %	1,13	0,6237	0,7047	0,7963
Індекс легкості започаткування бізнесу	-	-	-	-
Співвідношення прийнятого в експлуатацію житла (нове будівництво) до загальної кількості населення України, %	1,11	0,0159	0,0176	0,019

Далі розраховуємо прогнозований рівень фінансової безпеки домогосподарств України на 2022 – 2024 роки за формулою 13.3 на основі вищенаведених даних з таблиці:

Для розрахунку прогнозного інтегрального показника було застосовано однаковий ваговий коефіцієнт (0,0166) до кожного індикатора.

$$\text{ФБД } 2022 = 0,0166 \times (0,1876 + 0,0165 + 0,7452 + 0,6237 + 0,0159) \times 100\% = 2,64\%$$

Таким же методом розраховуємо прогнозний інтегральний показник на 2023р. та 2024р. У табл. 13.11 та на рис. 13.15 наведено прогнозовані значення інтегрального показника та динаміку прогнозованого рівня фінансової безпеки домогосподарств України за 2022-2024 рр.

Таблиця 13.11

Прогнозний рівень індексу фінансової безпеки домогосподарств України, 2022-2024 рр.

Показник	2022	2023	2024
Індекс фінансової безпеки домогосподарств, %	2,64	4,11	7,02

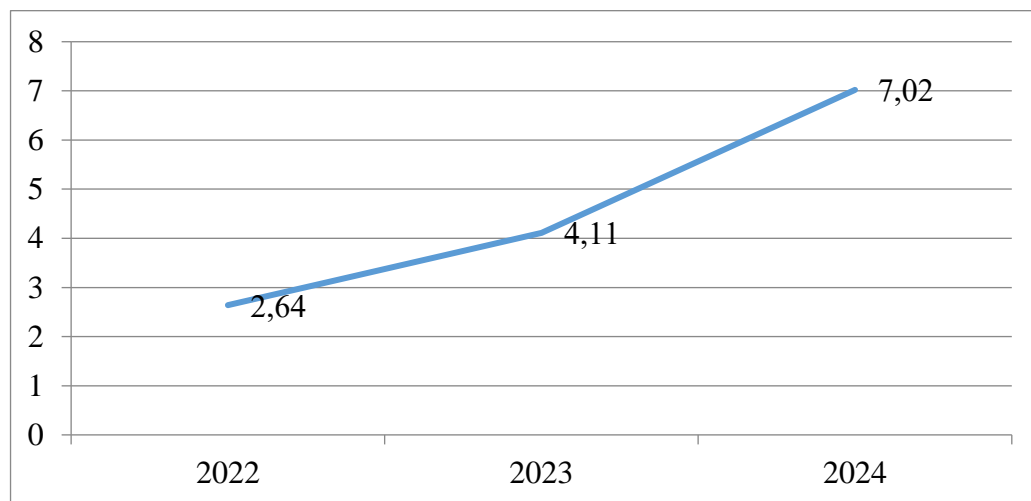

Рис. 13.15. Прогнозований рівень фінансової безпеки домогосподарств, 2022-2024 рр., %

7. SWOT-аналіз

На основі проведеного дослідження представлено SWOT-аналіз фінансової безпеки домогосподарств країни (рис. 13.17).

У списку сильних сторін та можливостей проставляються тільки позитивні оцінки (якщо «5» — відповідний сильний фактор має найвищий рівень, а якщо «1» — найнижчий).

<p>СИЛЬНІ СТОРОНИ (+8)</p> <p>(+4) Розвинені індивідуальні домогосподарства ;</p> <p>(+4) Велика кількість освічених громадян.</p>	<p>СЛАБКІ СТОРОНИ (-9)</p> <p>(-4) Демографічна криза;</p> <p>(-3) Високий рівень безробіття і незбалансованість ринку робочої сили ;</p> <p>(-2) Низький рівень матеріальної мотивації праці .</p>
<p>МОЖЛИВОСТІ (+9)</p> <p>(+4) Створення нових робочих місць;</p> <p>(+3) Підвищення ефективності підготовки кадрів;</p> <p>(+2) Вступ України до ЄС.</p>	<p>ЗАГРОЗИ (-8)</p> <p>(-4) Важка прогнозованість рівня інфляції через нестабільність економіки;</p> <p>(-4) Ескалація військових дій.</p>

Рис. 13.17. SWOT-аналіз фінансової безпеки домогосподарств

Слабкі сторони і загрози оцінюються за тим самим принципом, тільки максимум — для негативних значень (якщо «5» — найвищий негативний рівень впливу, якщо «1» — цей фактор слабкості практично невластивий).

13.4. Напрями підвищення фінансової безпеки домогосподарств

Забезпечення фінансової безпеки домашніх господарств спрямоване на підвищення їх фінансових можливостей та фінансову стабільність.

До основних напрямів забезпечення фінансової безпеки домашніх господарств відносять:

- 1) збільшення доходів домашніх господарств;
- 2) балансування доходів і витрат домогосподарств;
- 3) використання самострахування;
- 4) страхування з використанням можливостей страхових організацій;

5) правовий захист домашніх господарств.

Перший напрям передбачає здійснення низки заходів з боку домашніх господарств для збільшення своїх доходів:

- пошук більш високооплачуваної роботи за фахом;
- створення власного бізнесу із залученням не тільки власних фінансових ресурсів, але і позикових коштів;
- здійснення диверсифікації джерел доходів, пошук нових джерел доходів;
- виявляти потенційні джерела доходів та ухвалювати фінансові рішення про їх реалізацію;
- використовувати прибуткові фінансові інструменти для отримання доходів від власності, інвестування коштів та ін.

Другий напрям передбачає необхідність балансування доходів та витрат домашніх господарств.

Планування щотижневих доходів і витрат членами домашнього господарства дає можливість скласти план доходів і витрат домашнього господарства на короткостроковий, середньостроковий і довгостроковий період (місяць, квартал, рік тощо) і дозволяє:

- 1) виявити при формуванні доходів в наступному періоді потребу у витратах членами домогосподарства і балансувати їх;
- 2) визначити напрями використання доходів домашніх господарств;
- 3) виявити резерви для майбутніх непередбачених витрат;
- 4) раціональне управління борговим навантаженням;
- 5) виявити періоди дефіциту фінансових коштів.

У плані доходів і витрат виділяють такі напрями використання фінансових коштів:

- витрати, спрямовані на забезпечення життєвих потреб (харчування, одяг, взуття, побутова техніка, меблі, транспорт тощо);
- витрати, пов'язані з проведенням культурного відпочинку, розважальних заходів;
- витрати, пов'язані зі здійсненням обов'язкових платежів;
- витрати, пов'язані з погашенням боргів;
- витрати, пов'язані із забезпеченням фінансової безпеки (страхові премії).

Третім напрямом забезпечення фінансової безпеки виступає самострахування домашніх господарств.

Самострахування передбачає:

1. формування резерву власних фінансових коштів домашніх господарств, що мають короткостроковий, середньостроковий і довгостроковий періоди;
2. забезпечення захисту фінансовим резервам, використовуючи ощадні фінансові інструменти;
3. ухвалення раціональних фінансових рішень щодо розміщення та використання фінансових ресурсів;
4. уникнення ситуацій, у яких можлива втрата частини доходу або фінансових ресурсів;

Формування фінансових резервів передбачає створення певних цільових і нецільових фондів домашніх господарств, які мають короткостроковий, середньостроковий і довгостроковий характер.

Цільові фонди мають цільовий характер і формуються для конкретних цілей (фонд ремонту житла, фонд відпустки, фонд весілля та ін.).

Нецільові фонди (так звані «про чорний день») не мають конкретних цілей використання, але створюються для фінансування непередбачених витрат при настанні несприятливих подій в життєдіяльності домогосподарств (хвороба, умисне і ненавмисне нанесення збитку майну домогосподарства, збиток від стихійних лих тощо).

Формування фінансових резервів домашніх господарств здійснюється за рахунок чистого прибутку домашнього господарства, виходячи з поставлених ними цілей використання даних фінансових коштів (рис. 13.18).

Домогосподарство може самостійно встановити розмір відрахувань від чистого прибутку, які можуть бути як фіксовані, так і в процентному співвідношенні. Відрахування можуть бути щотижневі, щомісячні, щоквартальні тощо.

Сформовані фінансові резерви є заощадженнями домашніх господарств, які залежно від цільової спрямованості можуть бути розміщені у:

- *фінансові активи* (наявні фінансові кошти в національній та іноземній валюті, депозити в національній та іноземній валюті, цінні папери та ін.);
- *нефінансові активи* (рухоме, нерухоме майно, людський капітал, тощо).

Рис. 13.18. Формування фінансових резервів домашніх господарств

Основою формування фінансової безпеки домогосподарства є вкладення фінансових коштів у людський капітал. Такі вкладення домогосподарства сприяють в майбутньому збільшенню їх доходів.

Четвертим напрямом діяльності щодо зміцнення фінансової безпеки домашніх господарств виступає страхування з використанням можливостей страхових організацій (зовнішнє страхування).

Зовнішнє страхування домашніх господарств включає:

- 1) загальнообов'язкове державне страхування;
- 2) корпоративне страхування
- 3) добровільне страхування домашніх господарств

Фінансовий захист домашніх господарств забезпечується державою за допомогою формування відповідних цільових соціальних фондів:

- Пенсійного фонду;
- Фонду загальнообов'язкового соціального страхування з тимчасової втрати працездатності;
- Фонду загальнообов'язкового соціального страхування на випадок безробіття;
- Фонду загальнообов'язкового соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань.

Функціонування фондів відбувається за рахунок єдиного соціального внеску домашніх господарств – найманих працівників та обов'язкових відрахувань працедавців і дрібних приватних підприємців.

Держава не може повністю забезпечити фінансовий захист домашніх господарств, тому вся сукупність ризиків повинна бути забезпечена за рахунок колективного страхування і розподілена між державою, підприємствами, домашніми господарствами, що дозволить сформувати повний страховий захист членів домашнього господарства, пов'язаних з їх життям і здоров'ям.

В умовах, коли держава і підприємства не можуть повною мірою сформувати страховий захист і всі витрати, пов'язані з настанням страхових випадків, переносяться на «плечі» членів домашніх господарств, виникає необхідність самостійно забезпечити страховий захист за рахунок добровільного страхування.

Ідеальна модель страхового портфеля домашнього

господарства передбачає поєднання двох форм страхування (обов'язкового і добровільного) і значної кількості договорів в різних галузях страхування: особисте страхування, майнове, соціальне, відповідальності, фінансових ризиків (рис. 13.19).

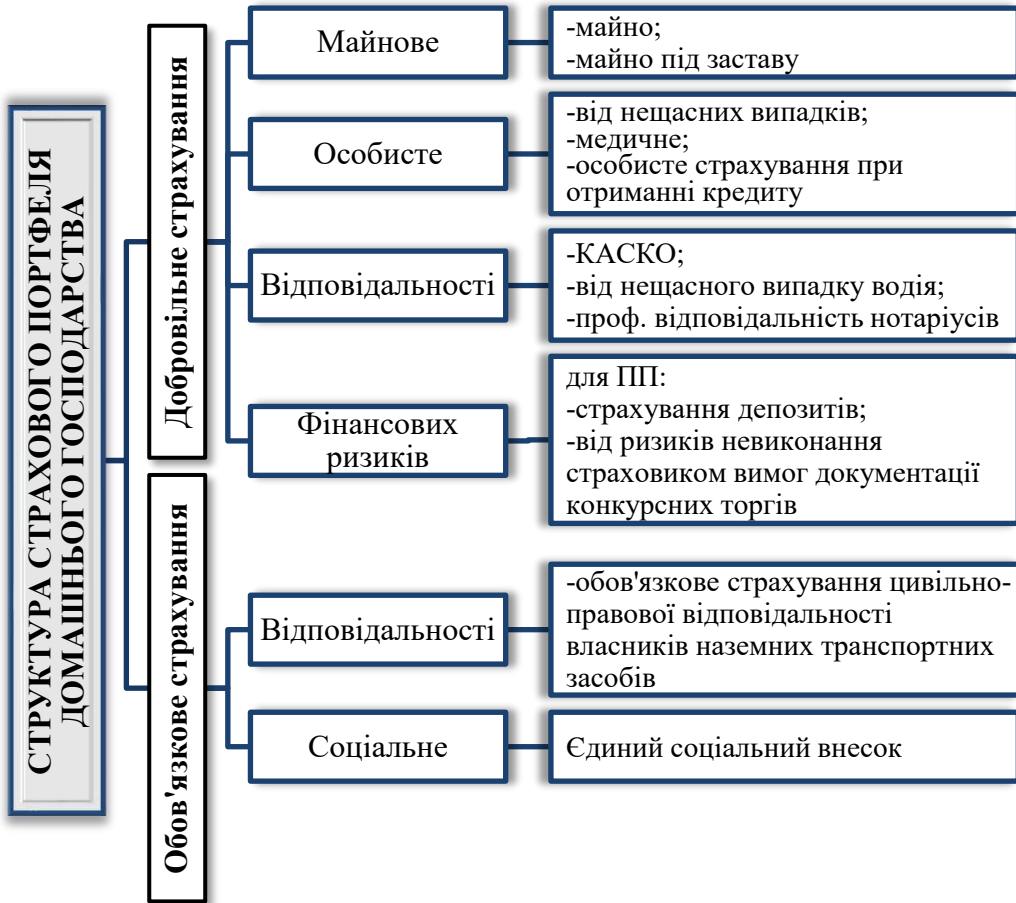

Рис. 13.19. Структура страхового портфеля домашнього господарства

Така модель страхового портфеля не доступна для рядового домашнього господарства, оскільки передбачає великі фінансові витрати на його формування по придбанню великої кількості страхових продуктів.

На формування індивідуального страхового портфеля домашнього господарства мають вплив зовнішні і внутрішні чинники.

Зовнішні чинники відображають певні характеристики соціально-економічного стану країни, регіону.

Внутрішні чинники відображають певні характеристики фінансового стану, фінансової активності домашнього господарства тощо.

П'ятим напрямом забезпечення фінансової безпеки є забезпечення правового захисту. Правовий захист домашнього господарства здійснюється за рахунок нормативно-правових актів, що приймаються на рівні держави та забезпечують регулювання відносин у діяльності домашніх господарств. Суб'єктами забезпечення правового захисту є держава, яка здійснює контроль і нагляд за виконанням даних актів та підприємства, установи, організації та самі домашні господарства як виконавці відповідних актів.

Для забезпечення фінансової безпеки домогосподарств необхідний достатньо високий рівень освіти, а саме фінансової освіти. Уміння успішно управляти фінансами домогосподарств сприяє підвищенню його добробуту, а обізнаність з асортиментом фінансових послуг дозволяє активніше використовувати можливості на фінансовому ринку.

Під фінансовою грамотністю населення розуміють здатність громадян України:

- ефективно управляти особистими фінансами;
- здійснювати облік витрат і доходів домогосподарства і здійснювати короткострокове і довгострокове фінансове планування;
- оптимізувати співвідношення між заощадженнями і споживанням;
- розбиратися в особливостях різних фінансових продуктів і послуг (у тому числі інструментів ринку цінних паперів і колективних інвестицій), мати актуальну інформацію про ситуацію на фінансових ринках;
- приймати обґрунтовані рішення щодо фінансових продуктів і послуг та усвідомлено нести відповідальність за такі рішення;
- компетентно планувати і здійснювати пенсійні накопичення тощо.

Наслідки низької фінансової грамотності населення на мікрорівні проявляються в збільшенні кількості фінансових зловживань, у нагромадженні надлишкової кредитної

заборгованості, неефективному розподілі заощаджень, а на макрорівні гальмує розвиток фінансових ринків, зменшує довіру до фінансових інститутів та державної політики щодо їх регулювання, створює додаткове навантаження на бюджети всіх рівнів, веде до зниження темпів економічного зростання.

Стабільний розвиток економіки залежить не тільки від впровадження найефективніших виробничих та фінансових технологій, але й від того, наскільки населення готове та спроможне їх використовувати.

Забезпечення фінансової безпеки домогосподарств можливе тільки умови використання вищезазначених напрямів як взаємозалежних і взаємодоповнюючих, що забезпечать достатній захист домогосподарства.

Питання для самоконтролю

1. Назвіть ознаки сучасного домашнього господарства.
2. Перелічіть складові економічної безпеки домогосподарства.
3. Дайте визначення поняття «фінансова безпека домашніх господарств».
4. Які елементи є складовими фінансової безпеки домашнього господарства?
5. Назвіть та дайте характеристику функціям системи забезпечення фінансової безпеки домогосподарства.
6. Які чинники мають вплив на фінансову безпеку домогосподарств?
7. Які загрози фінансовій безпеці домогосподарств вам відомі?
8. Охарактеризуйте напрями забезпечення фінансової безпеки домогосподарств.
9. Назвіть відомі вам індикатори фінансової безпеки домогосподарств.
10. Дайте характеристику основних напрямів забезпечення фінансової безпеки домашніх господарств.

Тестові завдання

1. Яка функція фінансів домогосподарств проявляється через формування збалансованого розвитку домашнього господарства як економічної одиниці?
 - а) ресурсоутворююча
 - б) відтворювальна
 - в) розподільна
 - г) соціально-регулююча
2. Виберіть правильне твердження:
 - а) формування фінансових ресурсів домогосподарств відбувається лише за рахунок власних коштів
 - б) фінансові ресурси включають дві основні складові: доходи та заощадження домогосподарств
 - в) фінансові ресурси формуються лише із неспостережених доходів
 - г) доходи домогосподарств можуть існувати лише у грошовій формі
3. До зовнішніх чинників на загальну суму витрат домогосподарств НЕ належить:
 - а) величина державних субсидій на фінансування потреб домогосподарства
 - б) рівень матеріальних і духовних потреб
 - в) рівень розвитку споживчого кредитування тощо
 - г) рівень роздрібних цін на споживчі товари і послуги
4. За функціональною спрямованістю заощадження домогосподарств поділяють на:
 - а) мотивовані та немотивовані
 - б) організовані та неорганізовані
 - в) готівкові та неготівкові
 - г) кошти на рахунках та вкладення
5. Здатність домашнього господарства провадити у життя самостійні фінансово-економічні рішення відповідно до своїх інтересів у рамках правового середовища – це:
 - а) грошово-кредитна безпека домогосподарства
 - б) фінансова безпека домогосподарства
 - в) соціальна безпека домогосподарства
 - г) валютна безпека домогосподарства

6. Яка функція системи забезпечення фінансової безпеки домогосподарств передбачає здійснення комплексу тактичних та стратегічних заходів, спрямованих на попередження загроз та їх нейтралізацію?

- а) прогностична
- б) управлінська
- в) попереджувальна
- г) контрольна

7. До основних завдань забезпечення фінансової безпеки домогосподарства НЕ належить:

- а) виявлення чинників, ризиків і загроз фінансовій безпеці
- б) забезпечення зайнятості всіх працездатних членів домогосподарства
- в) розробка заходів, спрямованих на зміцнення фінансової безпеки домогосподарств
- г) визначення індикаторів фінансової безпеки домогосподарств і порівняння їх з граничною межею

8. За характером виникнення чинники впливу на фінансову безпеку домогосподарств поділяють на:

- а) прогнозовані та непрогнозовані
- б) організаційні та інституційні
- в) суб'єктивні та об'єктивні
- г) технологічні та демографічні

9. Що належить до важелів впливу державної політики щодо фінансів домогосподарств?

- а) тактичне та стратегічне планування
- б) податки, субсидії, соціальні норми
- в) контролінг та моніторинг
- г) податкова та соціальна політика

10. Фонд грошових коштів, що формується за рахунок різних джерел на певний проміжок часу з метою подальшого використання для задоволення потреб всіх членів домогосподарства – це:

- а) доходи домогосподарства
- б) бюджет домогосподарства
- в) заощадження домогосподарства
- г) фінанси домогосподарства

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Акімова Л.М. Становлення системи економічної безпеки держави в Україні: сутність, рівні, складники. Публічне адміністрування: теорія та практика. 2018. № 1(19).
2. Аналітичні матеріали щодо державного боргу України / Міністерство фінансів України URL: https://mof.gov.ua/uk/derzhavnij-borg-ta-garantovanij-derzhavju-borg_osn_inf
3. Андрієнко В. Сутність та місце безпеки ринку страхових послуг в економічній безпеці держави / В. М. Андрієнко, Р. В. Кобко // Економіка та держава. - 2017. - № 5. - С. 24-28. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2017_5_7
4. Ачкасова С.А., Клімчук О.В. Теоретичні аспекти визначення сутності фінансової безпеки страхової компанії / С.А. Ачкасова, О.В. Клімчук // Молодий вчений. – 2016. – травень. - № 5 (32). – С. 4-8. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2016/5/2.pdf>
5. Барановський, О. Безпека грошового обігу [Текст] / О. Барановський // Регіональна економіка. – 2006. – №2. – С. 130-142.
6. Барановський О. І. Дослідження теоретичних засад боргової безпеки держави. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка». 2016. Вип. 1 (47). Т. 1. С. 327–337.
7. Барановський О.І. Безпека інфляційних процесів. – Абетка безпеки. 2017. URL: <https://ns-plus.com.ua/2017/06/05/bezpeka-inflyatsijnyh-protseviv/>
8. Барановський О.І. Курс що не веде до стабільності // Абетка безпеки. - 26.11.2017 URL: <https://ns-plus.com.ua/2017/11/26/kurs-shho-ne-vede-do-stabilnosti-valyutna-skladova-finansovoyi-bezpeky/>
9. Барилюк М.М. Аналіз чинників впливу на забезпечення фінансової безпеки комерційного банку / М.М. Барилюк // Фінансовий простір. – 2017. – № 1 (25). – С. 8-17.
10. Барилюк М.М. Функціонування системи забезпечення фінансової безпеки комерційного банку / Барилюк М.М. // Світ фінансів. – 2017. - № 2 (51). – С. 158-169.
11. Банківська система: навчальний посібник / [Ситник Н.С., Стасишин А.В., Блащук-Девяткіна Н.З., Петик Л.О.] ; за заг. ред. Н. С. Ситник.- Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2020. – 580 с.

12. Білоус І.І. Сутнісна характеристика поняття фінансової безпеки домогосподарств. Держава та регіони. №4 (115). 2020.
13. Боднар Є. І. Фінансова безпека страхового ринку / Є.І. Боднар // Науковий Вісник Херсонського державного університету. – 2017. – Випуск 27. – Частина 3. – С. 11-13.
14. Бойко І. А. Проблеми та перспективи розвитку ринку страхування в Україні [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://nauka.zinet.info/3/boiko_i1.php
15. Бондаренко С.М., Бугас Н.В. Соціальна політика держави як основа забезпечення соціального розвитку. Державне управління та розвиток. 2021. № 2.
16. Бондарук Т. Г., Бондарук О. С. Інвестиційна безпека держави: стратегічні цілі та механізм забезпечення // Статистика України. 2019. № 2. - С. 83–91.
17. Бондарук Т. Г., Бондарук О. С., Бондарук І. С. Концептуальна основа механізму забезпечення бюджету безпеки. Науковий вісник Полісся. 2017. № 3 (11). Ч. 1. - С. 21– 28.
18. Буткевич О. В., Халецька З. П., Гора А. В. Особливості оцінювання фінансової безпеки держави в умовах нестабільної економіки. The modern trends in the development of business social responsibility: V International scientific conference (June 25-26, 2021. Lisbon, Portugal). Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2021. 116 pages. - FINANCE, INSURANCE AND STOCK EXCHANGES с.79-83
19. Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.07.2010. № 2456-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>
20. Бюджетний менеджмент / У.З. Ватаманюк-Зелінська, Н.С. Ситник, А.В. Стасишин, В.В. Круглякова. – Львів : «Магнолія», 2021, 2021. – 511 с.
21. Валютна політика. Офіційний сайт Національного банку України. URL: https://old.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=123175
22. Васильців Т. Г., Лихолат С. М., Гудзовата О. О. Стан та напрями удосконалення державного регулювання грошово-кредитної сфери в системі забезпечення фінансової безпеки України. // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна. - 2018. - Вип. 2.- С. 22- 26.

23. Васильців Т.Г., Гудзовата О.О. Грошово-кредитні інструменти забезпечення фінансової безпеки на сучасному етапі соціально-економічного розвитку України. URL: <http://old2.niss.gov.ua/content/articles/files/Vasylytsiv-4bda3.pdf>

24. Веріга Г.В. Критичний огляд категорій валютного ринку та аналіз підходів до його регулювання. Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. 2015. № 1. С. 34–55.

25. Вещай Ю. Методичні аспекти оцінювання фактичних індикаторів економічної безпеки реального сектору економіки України. Причорноморські економічні студії. 2018. № 32. С. 11–15.

26. Власюк О.С. Актуальні проблеми фінансової безпеки України в умовах посткризової трансформації : монографія / О. С. Власюк. — К. : НІСД, 2014. - 432 с.

27. Власюк О.С. Актуальні проблеми фінансової безпеки України в умовах посткризової трансформації : монографія / О. С. Власюк. — К. : НІСД, 2014. — 432 с.

28. Галайко Н. Р. Сутність і значення боргової безпеки в системі економічної безпеки держави. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2017. № 2. С. 24–33.

29. Галушко Ю.П. Інструменти грошово-кредитного регулювання в системі факторів економічного зростання / Ю.П. Галушко: дис. ... канд. економ. наук: 08.00.08 (гроші, фінанси і кредит). – К., ДВНЗ «Університет банківської справи», 2016. – 223 с.

30. Гасанов С.С. Фіскальні правила і фіскальна відповідальність : контекст економічної безпеки / С.С. Гасанов // Фінанси України. – 2018. – № 3. – С. 7-23.

31. Гетманенко О.О. Сучасний стан та тенденції розвитку фінансової безпеки України в умовах триваючої глобалізації світового господарства / О.О. Гетманенко // Інвестиції: практика та досвід. –2020. - № 13-14. – С.40-49.

32. Гетманенко О.О. Сучасний стан та тенденції розвитку фінансової безпеки України в умовах триваючої глобалізації світового господарства / О.О. Гетманенко // Інвестиції: практика та досвід. –2020. - № 13-14. – С.40-49.

33. Гнатенко В. Загрози економічній безпеці держави в умовах глобалізації. Аспекти публічного управління. 2021. Т. 9, № 1. С. 55–62.

34. Голюков С.С. Податкова складова фінансової безпеки України / С.С. Голюков // Науковий Вісник Херсонського державного університету. – 2017. – Випуск 25. – Частина 2. – С. 122-125.

35. Гребенюк Н.О. Фінансова безпека банків: система розпізнання загроз та усунення ризиків / Н.О. Гребенюк // Вісник Харківського Національного Університету. – 2016. – Випуск 91. – Серія «Економічні науки». - С. 53-64.

36. Гудзовата О. О. Грошово-кредитна політика в системі забезпечення фінансової безпеки України: теоретико-методологічні засади та напрями реалізації: монографія. Львів: Вид-во ННВК «АТБ», 2018. - 300 с.

37. Гудзовата О. О. Ідентифікація та напрями протидії зовнішнім викликам стабілізації грошово-кредитного сектору. Вісник Львівського торговельно- економічного університету. Економічні науки. Львів: Вид-во ЛТЕУ, 2018. - Вип. 55. - С. 29-34.

38. Дадашова П.А. Вплив тіньової економіки на економічну безпеку держави. 2016 URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5271>

39. Дахнова О. Є. Аналіз стану грошово-кредитної безпеки України / О. Є. Дахнова, Т. Е. Городецька, А. О. Семенець // Актуальні проблеми економіки. - 2016. - № 1. - С. 277-285.

40. Дахнова О.Є. Оцінка стану бюджетної безпеки України / О.Є. Дахнова, Т.Е. Городецька // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. - 2018. - Вип. 1. - С. 345-352.

41. Денисов О. Економічна безпека галузей промисловості в системі економічної безпеки держави : Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Київ: ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», 2019. 496 с.

42. Державний борг та гарантований державний борг. Офіційний веб-сайт міністерства фінансів України. URL: https://mof.gov.ua/uk/derzhavnij-borg-ta-garantovaniy-derzhavju-borg_osn_inf

43. Доходи державного бюджету України. Аналітичний портал Open budget. URL: <https://openbudget.gov.ua/national-budget/incomes>

44. Євростат. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/labour-market/earnings/main-tables?language=uk>

45. Єфименко Т. І. Фіскальна та монетарна безпека національної економіки / Т. І. Єфименко ; ДННУ “Акад. фін. управління”. – К., 2016. – 447 с.

46. Єфименко Т. І. Фіскальна та монетарна безпека національної економіки / Т. І. Єфименко ; ДННУ “Акад. фін. управління”. – К., 2016. – 447 с.

47. Журба О. М. Місце валютно-курсової політики в механізмі забезпечення економічної безпеки / О.М. Журба // Причорноморські економічні студії – 2017. – Вип. 22. – С. 10-15.

48. Журба О. М. Місце валютно-курсової політики в механізмі забезпечення економічної безпеки / О.М. Журба // Причорноморські економічні студії – 2017. – Вип. 22. – С. 10-15.

49. Журба О.М. Регулювання валютного ринку у контексті реалізації національних інтересів / О.М. Журба // Інфраструктура ринку – 2018. – № 17. – С. 30-45.

50. Закон України «Про банки і банківську діяльність» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text>

51. Закон України «Про валюту і валютні операції» // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2018, № 30, ст.239. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2473-19#Text>

52. Закон України «Про Інвестиційну діяльність » » № 155-IX від 03.10.2019, ВВР, 2019, № 48, ст.325. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/155-20#Text>

53. Закон України «Про Національний банк України» (зі змінами і доповненнями № 1349-IX від 19.03.2021 року). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text>

54. Закон України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2346-14#Text>

55. Звіт про науково-дослідну роботу «Формування страхового ринку України в контексті сталого розвитку» URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/324217603.pdf>

56. Золотарьова О.В., Галаганов В.О. Сучасний стан та перспективи^[1] розвитку банківської системи України / О.В. Золотарьова, В.О. Галаганов // Проблеми економіки та політичної економії. - 2017. - № 1. - С. 83-98.

57. Індекс інфляції по Львівській області. Мінфін. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/indeФх/inflation/lvovskaya/>

58. Касперович Ю.В. Фіскальна безпека держави в умовах гібридної війни: аналітична доповідь / Ю.В. Касперович. – Київ : Фенікс, 2019. – 128 с.
59. Кифяк В.І., Сироїжко К.В., Дмитрієва О.М. Інфляція та інфляційні процеси в Україні // Молодий вчений/ - № 11 (51)/ - листопад. – 2017.
60. Козакевич О. Р. Видатки Державного бюджету та рівновага валютного ринку України / О. Р. Козакевич // Український журнал прикладної економіки. - 2018. - № 1. - Том 3. - С. 53-62.
61. Козакевич О. Р. Вплив фіскальної політики на забезпечення стабільності валютного ринку України / О. Р. Козакевич // Ефективна економіка. - № 12. - 2018.
62. Койло В.В. Формування фінансової безпеки України під впливом залучення кредитних ресурсів міжнародних фінансових організацій: Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Суми: Сумський державний університет, 2018. 305 с.
63. Колісніченко П.Т. Загрози, ризики та небезпеки в системі економічної безпеки підприємства. Науковий вісник Херсонського державного університету. №24. 2017. С. 56-59.
64. Комплексна програма розвитку фінансового сектору України до 2020 року: Постанова Правління Національного банку України від 18 червня 2015 року № 391. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=43352266>
65. Конвенція Ради Європи «Про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом» URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_948#Text
66. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
67. Кравчук Н. Я. Фінансова безпека: [навчально-методичний посібник] / Кравчук Н. Я., Колісник О. Я., Мелих О. Ю. – Тернопіль: Вектор, 2010. – 277 с.
68. Кривіцький В.Б. Вектори вдосконалення митного контролю в Україні в контексті забезпечення фіскальної безпеки держави / В.Б. Кривіцький // Наукові записки Національного університету «Острозька академія», серія «Економіка» . – 2018. – № 11 (39). – С. 135-142.

69. Кузнєцова А. Я. Концептуальні засади формування механізму валютного регулювання в Україні / А. Я. Кузнєцова, Н. О. Місяць // Бізнес Інформ. – 2017. – № 9. – С. 215-220.

70. Кулінська А.В. Державне управління фінансовою складовою економічної безпеки національної економіки України / А.В. Кулінська: дис. ... докт. економ. наук: 08.00.03 (економіка та управління національним господарством (економічні науки)). – Одеса: Одеський національний політехнічний університет, 2017. – 531 с.

71. Кутузова М.М. Економічна безпека: концептуальне визначення та шляхи забезпечення. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2017. № 2. С. 126–129.

72. Лавров Р.В. Сучасні тенденції валютного регулювання в Україні / Р.В. Лавров, І.В. Садчикова, І.О. Середюк // Економіка та держава. – 2019. № 8. – С. 4-11.

73. Лісняк А.Є. Чинники фінансової безпеки банків. Вісник університету банківської справи. 2017.- № 3(30).

74. Луцишин З. Сучасна офшоризація бізнесу у конструкті національної фіскальної безпеки / З. Луцишин, Н. Южаніна, Т.Фролова, Д.Перебийніс // Міжнародна економічна політика. – 2019. – № 1 (30). – С. 71-111.

75. Малахова О.Л. Регулювання діяльності банків в контексті забезпечення фінансової безпеки держави / О.Л. Малахова // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2017. – Випуск 17. – С. 684-691.

76. Меренкова Л.О. Боргова безпека України: теоретичні засади, стан, перспективи // Економіка та суспільство. – 2018. - Випуск # 15. – С. 704-712.

77. Мирончук В.М., Паночин Ю.М. Оцінка рівня фінансової безпеки в Україні. Науковий вісник Ужгородського національного університету. №2. 2017. С. 31-34.

78. Міністерство фінансів України URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/banks/stat/count/>

79. Момот Т.В. Тіньова економіка як загроза економічній безпеці України / Т.В. Момот, О.М. Ващенко, Р.Ю. Тесленко // Економіка та суспільство. Мукачівський державний університет – 2018. – № 15. – С. 169-176.

80. Мороз М. О. Стан формування системи забезпечення інвестиційної безпеки України / М. О. Мороз // Вісник Університету банківської справи. – 2017. – № 1. – С.30-37

81. Мороз Максим Олександрович. Інвестиційна безпека України [Текст] : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08 / Мороз Максим Олександрович ; Держ. ВНЗ "Ун-т банк. справи". - Київ, 2019. - 24 с.

82. Мороз Максим Олександрович. Інвестиційна безпека України [Текст] : дисертація на здобуття наукового ступеня канд.екон.наук : 08.00.08 / Мороз Максим Олександрович ; Деерж. ВНЗ «Університет банківської справи». – Київ. – 2019. – 252 с.

83. Мороз Максим Олександрович. Інвестиційна безпека України [Текст] : дисертація на здобуття наукового ступеня канд.екон.наук : 08.00.08 / Мороз Максим Олександрович ; Деерж. ВНЗ «Університет банківської справи». – Київ. – 2019. – 252 с.

84. Музичка О.М., Журибіда Н.Р., Галько Є.О. Методичні підходи до оцінювання рівня фінансової безпеки банків. Бізнес Інформ. 2019. № 3. - С. 322- 327.

85. Нагайчук Н.Г. Фінансова безпека і стійкість страховика / Н.Г. Нагайчук // Фінансовий простір. – 2018. - № 3 (31). – С. 25-34.

86. Наказ 29.10.2013 № 1277 Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text>

87. Наукова робота зі спеціальності «Фінанси і кредит» на тему «Управління державним боргом». – 2019. – URL: <https://knute.edu.ua/file/NjY4NQ==/50039b22d0c2aee59ee12513f2dec6ec.pdf>

88. Нікитенко Д.В. Загрози інвестиційній безпеці держави: сутність та класифікація // Ефективна економіка. – 2018. - № 12.

89. Нікитенко Д.В. Стан інвестиційної безпеки України / Д.В. Нікитенко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент. – 2017. – Вип. 25 (1). - С. 96-102.

90. Носань Н.С. Проблемні аспекти діагностики стану фінансової безпеки України: експертний підхід. Причорноморські економічні студії. № 43. 2019. С. 69-73.

91. Обласний бюджет Львівської області. Аналітичний портал Open budget. URL: <https://openbudget.gov.ua/local-budget/13100000000/info/indicators?year=2021&month=12>
92. Олійник Д. Політика Нацбанку є неефективною, незадовільною і не в інтересах України. – 23 червня 2020 року: URL: <https://fru.ua/ua/media-center/blog/oliinyk/politika-natsbanku-e-neefektivnoyu-nezadovilnoyu-i-ne-v-interesakh-ukrajini>
93. Омельченко О.І. Аналіз та регулювання грошової маси України/ О.І. Омельченко, Рац О.М. // Ефективна економіка.- 2018.- № 3 URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/3_2018/54.pdf
94. Офіційний веб сайт Міністерства фінансів України. Міжнародний валютний фонд. URL: <https://mof.gov.ua/uk/>
95. Офіційний сайт Головного управління статистики у Львівській області. URL: <https://lv.ukrstat.gov.ua/>
96. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
97. Офіційний сайт Європейської бізнес асоціації. URL: <https://eba.com.ua/research/doslidzhennya-ta-analilyka/>
98. Офіційний сайт Національного Банку України. URL: <https://bank.gov.ua/>
99. Офіційний сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг URL: <https://nfp.gov.ua/>
100. Офіційний сайт Світового банку. URL: https://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/media/Annual-Reports/English/DB2019-report_web-version.pdf
101. Павліченко Є., Гузенко О. Нормативно-правове регулювання економічної безпеки України. Адміністративне право і процес. 2020. № 7. С. 169–174.
102. Пантелєєв В.П. Фінансова безпека банку / В.П. Пантелєєв, А.В. Чмихалов // Молодий економіст. – 2018. – № 1 (53). – С. 949-951.
103. Пархонюк Ю.М. Валютний ринок України: ризики функціонування та перспективи розвитку розвитку / Ю.М. Пархонюк // Інфраструктура ринку. – 2017. – Вип. 6. – С. 216-147. URL:
104. Подік І.І. Податкова безпека як складова частина економічної безпеки національної економіки / І.І. Подік // Науково-практичний журнал. Східна Європа: економіка, бізнес та управління. Серія:

Економіка та управління національним господарством. – 2016. – № 2 (02). – С. 100-106.

105. Положення про Державну службу фінансового моніторингу: постанова Кабінету Міністрів України від 29.07.2015 р. № 537. Урядовий кур'єр. 2015. 18 серп. № 150. 76. Положення про Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку : указ Президента України від 23.11.2011 р. № 1063/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1063/2011> 77.

106. Положення про обов'язкові критерії і нормативи достатності капіталу та платоспроможності, ліквідності, прибутковості, якості активів та ризиковості операцій страховика: розпорядження Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг від 07.06.2018 р. № 850. Офіційний вісник України. 2018. № 59; 82. Ст. 2086.

107. Полторак А.С., Тусова Н.О. Напрями удосконалення методичного інструментарію оцінки стану фінансової безпеки України. Економічний форум. № 2. 2018. С. 224—330.

108. “Про затвердження Положення про здійснення банками фінансового моніторингу”. Постанова Правління НБУ 19.05.2020 № 65 зі змінами і доповненнями від 12.01.2021 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0065500-20>

109. Про банки та банківську діяльність : Закон України від 07.12.2000 р. № 2121-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 5. Ст. 30.

110. Про валюту і валютні операції : Закон України від 21.06.2018 р. № 2473- VIII. Урядовий кур'єр. 2018. № 139.

111. Про внесення змін до постанови Правління Національного банку України від 18 червня 2015 року № 391 та Комплексної програми розвитку фінансового сектору України до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ips.ligazakon.net/document/PB17157>

112. Про державне регулювання ринку цінних паперів : Закон України від 30.10.1996 р. № 448/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 51. Ст. 292. 336

113. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню

тероризму : Закон України від 28.11.2002 р. № 249-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 1. Ст. 2.

114. Про затвердження Інструкції про порядок валютного нагляду банків за дотриманням резидентами граничних строків розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів. Постанова Правління НБУ № 7 від 2 січня 2019 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007500-19#Text>

115. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України. - Наказ 29.10.2013 № 1277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text>

116. Про затвердження Положення про заходи захисту та визначення порядку здійснення окремих операцій в іноземній валюті. Постанова Правління НБУ № 5 від 2 січня 2019 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005500-19#Text>

117. Про затвердження Положення про здійснення операцій із валютними цінностями Постанова Правління НБУ № 2 від 2 січня 2019 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002500-19#Text>

118. Про затвердження Положення про перелік заходів захисту, порядок та критерії їх запровадження, подовження та дострокового припинення. Постанова Правління НБУ № 4 від 2 січня 2019 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004500-19/conv#Text>

119. Про затвердження Положення про порядок здійснення уповноваженими установами аналізу та перевірки документів (інформації) про валютні операції. Постанова Правління НБУ № 8 від 2 січня 2019 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008500-19#Text>

120. Про затвердження Положення про порядок надання банками Національному банку України інформації щодо договорів, які передбачають виконання резидентами боргових зобов'язань перед нерезидентами-кредиторами за залученими резидентами кредитами, позиками. Постанова Правління НБУ № 6 від 2 січня 2019 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0006500-19#Text>

121. Про затвердження Положення про структуру валютного ринку України, умови та порядок торгівлі іноземною валютою та банківськими металами на валютному ринку України. Постанова

Правління НБУ № 1 від 2 січня 2019 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0001500-19#Text>

122. Про затвердження Положення про транскордонне переміщення валютних цінностей. Постанова Правління НБУ № 3 від 2 січня 2019 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003500-19#Text>

123. Про затвердження Правил функціонування Системи підтвердження угод на валютному ринку України. Постанова Правління НБУ № 10 від 2 січня 2019 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0010500-19#Text>

124. Про національне антикорупційне бюро : Закон України від 14.10.2014 р. № 1698-VII. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18/ card2#Card](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18/card2#Card) 84. Про національний банк України : Закон України від 20.05.1999 р. № 679-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14>

125. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> 86. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19.06.2003 р. № 964-IV. Урядовий кур'єр. 30 липн. (№ 139).

126. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні : Закон України від 26.01.1993 р. № 2939-XII. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 13. Ст. 110.

127. Про страхування : Закон України від 07.03.1996 р. № 85/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 18. Ст. 78.

128. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : Закон України від 12.07. 2001 р. № 2664-III. Відомості Верховної Ради України. 2002. № 1. Ст. 1.

129. Про цінні папери та фондовий ринок : Закон України від 23.02.2006 р. № 3480-IV. Відомості Верховної Ради України. 2006. № 31. Ст. 268.

130. Прокопенко Н.С. Забезпечення фіскальної безпеки держави в умовах єволінтеграції / Н.С. Прокопенко, А.О. Тимошенко // Науковий Вісник Херсонського державного університету. – 2017. – Випуск 27. – Частина 3. – С. 72-77.

131. Редько О.В. Вплив пандемії COVID-19 на стан та перспективи розвитку міжнародного фондового ринку / О.В. Редько,

О.В. Гаркавенко // Економічний Вісник НТУУ. – 2020. - № 17. – С. 164-174.

132. Редько О.В. Вплив пандемії COVID-19 на стан та перспективи розвитку міжнародного фондового ринку / О.В. Редько, О.В. Гаркавенко // Економічний Вісник НТУУ. – 2020. - № 17. – С. 164-174.

133. Рекуненко І.І. Оцінка рівня фінансової безпеки України / І.І. Рекуненко, Т. О. Бочкарьова, С.В. Кононенко // Причорноморські економічні студії. – № 40. – 2019. – С. 211-216.

134. Рибак С. О. Механізм забезпечення бюджетної безпеки держави в умовах трансформації фінансових відносин : автореф. дис. ... д-ра екон. наук. Чернігів, 2020. 40 с.

135. Розвиток фінансового ринку України в умовах європейської інтеграції: проблеми та перспективи [колективна монографія] / за заг. ред. В.Г. Барановой, О.М. Гончаренко. Харків: "Дісаплюс", 2019. 370 с.

136. Самура Ю.О. Формування системи безпеки в банківських установах / Ю.О. Самура, Н.С. Кульчицька // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2017. – Вип. 15. – С. 548-553.

137. Середньострокова стратегія управління державним боргом на 2019–2022 роки. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/MTDS_2019-2022_UKR_v11062019_Final.pdf

138. Ситник Н.С. Оцінка фінансової безпеки страхового ринку в сучасних умовах / Н.С. Ситник, О.В. Кравцова // Бізнес Інформ. – 2019. - № 10. – С. 219-225. URL: https://www.business-inform.net/article/?year=2019&abstract=2019_10_0_219_225

139. Ситник Н.С. Фінансова безпека банків як один зі складників фінансової безпеки держави/ Н.С. Ситник, І.М. Васьків // Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління. – 2018. – № 6. – Том 29 (68). – С. 129-132. URL: http://www.econ.vernadskyjournals.in.ua/journals/2018/29_68_6/29.pdf

140. Сіка Е., Ткаленко Л., Любачівська Р. Модель інвестиційної безпеки економіки України в євроінтеграційному векторі розвитку // Міжнародна економічна політика. – 2019. - № 2 (31). – С. 101 – 119.

141. Стащук О., Потрапелюк М. Наукові основи фінансової безпеки домогосподарств. Економічний часопис Волинського

національного університету імені Лесі Українки. 2022. Т. 4, № 28. С. 75–80.

142. Стратегія монетарної політики НБУ 2016-2020 . URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/strategiya-monetary-politiki-na-2016-2020-roki>

143. Сутність та місце безпеки ринку страхових послуг в економічній безпеці держави. Економіка та держава. 2017. № 5. С. 24–28.

144. Суторміна А.М. Особливості використання адміністративних інструментів валютного регулювання [Електронний ресурс] / А.М. Суторміна // Глобальні та національні проблеми економіки: електронне наукове фахове видання. – 2015. - №3. – С. 795 – 800.

145. Сухорукова Т. Г. Оцінка та напрями підвищення фінансової безпеки регіонів України. Вісник економіки транспорту і промисловості. № 64, 2018. С. 186-196

146. Сучасний стан та тенденції розвитку фінансової безпеки України в умовах триваючої глобалізації світового господарства. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/13-14_2020/8.pdf

147. Тахтай О.В. Правові засади забезпечення безпеки на ринку небанківських фінансових послуг в Україні / О.В. Тахтай // Прикарпатський юридичний вісник. – 2015. – Випуск № 3 (9). – Том 2. – С. 168-171.

148. Тимошенко О.В. Методологічні засади рейтингування країн Євросоюзу за показниками макроекономічної безпеки / О.В. Тимошенко // Проблеми економіки. - № 4. – 2015. – С. 62-72.

149. Тищенко В.В. Монетарна політика в Україні / В.В. Тищенко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. - Випуск 26. - частина 2. – 2019. – С. 76-81.

150. Тіньова економіка в Україні: стан, тенденції, шляхи подолання https://www.naiu.kiev.ua/files/naukova-diyalnist/naukovi-zahodi/zbirniki/2017/tin_ekon.pdf

151. Ткаленко С.І. Інвестиційна безпека: теорія, методологія, практика : монографія / С. І. Ткаленко. – Чернігів : ЧНТУ, 2018. – 286 с. – С.37.

152. Третьякова О.В. Фондовий ринок України: особливості функціонування в сучасних умовах / О.В/ Третьякова, В.М. Харабара, Р.І. Грешко // Економіка та держава. – 2020. - № 5. – С. 104-107.

153. Указ Президента України Про Стратегію сталого розвитку “Україна – 2020”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#Text>

154. Урядовий портал. Мінекономіки опублікувало урядовий прогноз економічного і соціального розвитку України на 2021-2023 роки. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/minekonomiki-opublikovalo-uryadovij-prognoz-ekonomichnogo-i-socialnogo-rozvitku-ukrayini-na-2021-2023-roki>

155. Утенкова К.О. Дестабілізуючі чинники зовнішнього і внутрішнього середовища підприємства та їх вплив на економічну безпеку. Економіка та держава № 8. 2019. С. 44.

156. Утенкова К. Економічна безпека як складова національної безпеки України. Вісник Харківського національного університету імені ВН Каразіна. № 9. 2019. С. 133–144.

157. Ухналь Н.М. Бюджетна безпека країни в умовах загострення фінансових ризиків/ Н.М. Ухналь // Наукові праці НДФІ. – 2018. – № 1 (82). – С. 436-442.

158. Фізичний обсяг Валового регіонального продукту. Портал відкритих даних. URL: <https://data.gov.ua/dataset/8731fc45-1504-43d4-91be-e5645b05df70/resource/cd25d8dc-f82f-47d8-af15-9ec94dfca85e/download/15-indeksi-fizichnogo-obsyagu-valovogo-regionalnogo-produktu-u-tsinakh-poperednogo-roku.csv>

159. Фінанси об'єднаних територіальних громад: навчальний посібник / [Ситник Н.С., Стасишин А. В., Ватаманюк-Зелінська У.З., Західна О. Р. та ін.]; за ред. Н. С Ситник. – Львів: Видавництво «Апріорі», 2019. – 533 с.

160. Фінансова безпека банківського сектору. URL: https://pidru4niki.com/1151051362035/bankivska_sprava/finansova_bezpeka_bankivskogo_sektoru

161. Фінанси підприємств: навчальний посібник / [Ситник Н. С., Смолінська С.Д., Ясіновська І.Ф.]; за заг. ред. Н. С. Ситник.- Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2020. - 402 с.

162. Фінансова безпека сучасного страхового ринку України / Т. О. Бочкарьова, О. С. Журавка // Економіка. Фінанси. Право. - 2015. - № 6(1). - С. 57-65.

163. Фінанси бізнесу: навчальний посібник / [Ситник Н.С., Сташишин А. В., Попович Д.В., Сич О.А. та ін.]; за ред Н. С Ситник – Львів. Видавництво «Апріорі», 2019. – 432с.

164. Фінансова безпека фондового ринку [Електронний ресурс] – Режим доступу : https://pidru4niki.com/78219/finansy/finansova_bezpeka_fondovogo_rinku#95

165. Фінансовий менеджмент: навчальний посібник / [Ситник Н.С., Сташишин А.В., Гукалюк А.Ф., Західна О.Р., Сич О.А., Шушкова Ю.В.] ; за заг. ред. Н. С. Ситник.-Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2020. – 845 с.

166. Фондовий ринок у сучасних макроекономічних процесах на фоні макроекономічних показників в Україні в 2019 році URL: <https://www.nssmc.gov.ua/document/?id=10666647>

167. Фондовий ринок України та його регулювання [Електронний ресурс] – Режим доступу : https://studwood.ru/1519822/finansy/fondoviy_rinok_ukrayini_ta_yogo_derzhavne_regulyuvannya

168. Цивільний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

169. Цивільний процесуальний кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

170. Черниш І.В., Дячков Д.В., Потапюк І.П. Особливості забезпечення економічної безпеки в контексті інформатизації соціально-економічних відносин. Економічна безпека: держава, регіон, підприємство: Матеріали V Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції з міжнародною участю, 20 грудня 2018 р. – 20 січня 2019 р. – Полтава: ПолтНТУ, 2019. – 161 с.

171. Чугунов І. Податкова безпека держави / І.Чугунов, А. Нікітішин // Вісник КТНЕУ. – № 4. – 2019. – С. 31-41.

172. Чугунов І. Податкова безпека держави / І.Чугунов, А. Нікітішин // Вісник КТНЕУ. – № 4. – 2019. – С. 31-41. URL: <http://visnik.knute.edu.ua/files/2019/04/5.pdf>

173. Шляхи вирішення проблем, пов'язаних з високим рівнем присутності іноземного капіталу в банківській системі України. Аналітична записка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/inozemn_kapital-cbb0a.pdf

174. Юхименко В. М. Страховий ринок України в контексті впровадження вимог Solvency II [Електронний ресурс] / В. М. Юхименко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2017. – Випуск 12. – С. 190-193.

175. Яковенко Р. Чинники, що впливають на стан національної економіки. Економічна безпека країни. Універсальна газета. 2018. URL: <https://dspace.kntu.kr.ua/handle/123456789/7752>.

176. Fitch Rating (2020). Official web-page. URL: <https://www.fitchratings.com>

177. Fortune (2020). Official web-page. URL: https://fortune.com/subscribe-trial/?utm_source=google&utm_medium=cpc&utm_campaign=11420491672&utm_content=109686826737&utm_term=fortune&gclid=CjwKCAiAsOmABhAwEiwAEBR0ZupSbM4_fr pQorMSkXSH8GK1XsIc3hUOosFz0S3KWwkKZqWy5pTDzBoCiPEQAvD_BwE

178. Mark Reeves Top 5 Security Practices for Financial Institutions to Defeat Online Identity Attacks URL: <https://www.entrust.com/top-5-security-practices-financial-institutions-defeat-online-identity-attacks/>

179. Moody's (2020). Official web-page. URL: <https://www.moody.com>

180. Standard&Poors Global Rating (2020). Official web-page. URL: https://www.standardandpoors.com/en_US/web/guest/home

181. The Economist (2020). Official web-page. URL: <https://www.economist.com>

182. Wikipedia (2021). CRS (Common Reporting Standard URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Common_Reporting_Standard

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Безпека небанківського фінансового сектору – це рівень розвитку фондового та страхового ринків, що дає змогу повною мірою задовольняти потреби суспільства в зазначених фінансових інструментах та послугах

Банківська таємниця – це професійне зобов'язання банків тримати в таємниці всю інформацію, що стосується фінансових та особистих аспектів діяльності клієнтів та третіх осіб, за умови, що така інформація стала відомою в результаті стандартного банківського обслуговування клієнтів

Безпека банківської системи є складовою фінансової безпеки держави і забезпечує збалансованість, стійкість до негативних впливів всієї фінансової, грошово-кредитної, валютної, банківської, бюджетної, податкової систем та ефективного функціонування національної економічної системи в цілому.

Безпека небанківського фінансового сектору - це рівень розвитку фондового та страхового ринків, що дає змогу повною мірою задовольняти потреби суспільства в зазначених фінансових інструментах та послугах

Безпека фондового ринку – це оптимальний обсяг капіталізації ринку, що здатний забезпечити стійкий фінансовий стан емітентів, власників, покупців, організаторів торгівлі, торговців, інститутів спільного інвестування, посередників (брокерів), консультантів, реєстраторів, депозитаріїв, зберігачів та держави в цілому.

Борговий ризик-менеджмент держави – це діяльність уповноважених органів державної влади, яка впливає на стан державного боргу за допомогою спеціальних способів, методів і прийомів з метою забезпечення оптимального співвідношення рівня витрат на його обслуговування і погашення з рівнем ризиковості, який він породжує.

Бюджет домогосподарства - це фонд грошових коштів, що формується за рахунок різних джерел на певний проміжок часу з метою подальшого використання для задоволення потреб всіх членів домогосподарства.

Бюджетна безпека – це систематизований комплекс дій держави у бюджетній сфері з метою забезпечення захищеності державних фінансів шляхом збалансованості доходів та витрат

бюджетів всіх рівнів, раціонального використання фінансових ресурсів та бюджетних інструментів для гарантування фінансової стійкості держави, відповідно до чинного законодавства.

Валютна безпека – це стан курсоутворення, який характеризується високою довірою суспільства до національної грошової одиниці, її стійкістю, створює оптимальні умови для поступального розвитку вітчизняної економіки, залучення в країну іноземних інвестицій, інтеграції України до світової економічної системи, а також максимально захищає від потрясінь на міжнародних валютних ринках.

Державний борг – це загальна сума боргових зобов'язань держави з повернення отриманих та непогашених кредитів (позик) станом на звітну дату, що виникають внаслідок державного запозичення.

Валютна політика – це сукупність економічних, правових та організаційних заходів, що здійснюються центральним банком та іншими органами державного регулювання щодо діючих у державі валютних взаємовідносин між суб'єктами господарювання, домашніми господарствами та органами державного управління

Внутрішній державний борг – це загальна сума заборгованості держави чи місцевого самоврядування, яка складається з усіх випущених і непогашених боргових зобов'язань держави або місцевого самоврядування, включаючи боргові зобов'язання держави чи органів місцевого самоврядування, що вступають у дію в результаті виданих гарантій за ризиками або щодо зобов'язань на підставі законодавства або договору.

Гарантований державою борг – загальна сума боргових зобов'язань суб'єктів господарювання – резидентів щодо повернення отриманих та не погашених станом на звітну дату кредитів (позик), виконання яких забезпечено державними гарантіями.

Грошово-кредитна безпека – це такий стан грошово-кредитної системи країни, який характеризується економічним зростанням, стійкістю грошової одиниці, стабільністю її купівельної спроможності та таким рівнем інфляції, що сприяє зростанню реальних доходів населення.

Грошово-кредитна політика – це комплекс заходів у сфері грошового обігу та кредиту, направлених на регулювання економічного зростання, стримування інфляції та забезпечення

стабільності грошової одиниці України, забезпечення зайнятості населення та вирівнювання платіжного балансу.

Домогосподарство – це господарююча економічна одиниця, яка складається з невеликої кількості людей (однієї людини), які спільно проживають в одному житловому приміщенні, ділять спільний побут і спільно формують бюджет своїх доходів та основних витрат задля забезпечення себе всім необхідним для життєдіяльності та задоволення власних потреб.

Доходи – це сукупність надходжень упродовж певного періоду часу з усіх можливих джерел, як у грошовій, так і не грошовій формах, що збільшують активи домашнього господарства і можуть бути спожиті ним без зменшення реальної вартості його майна.

Державний борг – це загальна сума боргових зобов'язань держави з повернення отриманих та непогашених кредитів (позик) станом на звітну дату, що виникають внаслідок державних запозичень.

Економічна безпека – це стан держави та інститутів влади, за якого максимально забезпечуватиметься захист національних інтересів, у тому числі економічних, та соціально орієнтований розвиток країни.

Економічна безпека держави – це стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз, забезпечувати високу конкурентоспроможність у світовому економічному середовищі і характеризує здатність національної економіки до сталого та збалансованого зростання.

Економічна стійкість – здатність економічної системи витримувати вплив шоків, зокрема тих, які виникають внаслідок реалізації внутрішніх чи зовнішніх загроз, що дозволяє підтримувати стає економічне зростання.

Загроза – наявні та потенційно можливі чинники, що створюють небезпеку реалізації життєво важливих національних інтересів

Загрози банківській безпеці – це будь-які явища чи дії, настання яких може нанести банку шкоду фінансового (збитки, недоотримання доходів, втрата капіталу, пошкодження майна) й нефінансового (втрата довіри, зниження кредитного рейтингу, втрата клієнтів, контрагентів та ключових співробітників) характеру, сукупна дія яких може призвести до банкрутства банку.

Загрози економічної безпеки – явища і процеси, що впливають негативно на господарство країни, що утискають економічні інтереси особи, суспільства і держави.

Загрози фінансовій безпеці України – це сукупність наявних і потенційно можливих явищ і чинників, що дестабілізують фінансову сферу.

Фінансова безпека підприємства – це захищеність життєво важливих інтересів підприємства, за якої забезпечуються його сталий розвиток, своєчасне виявлення, запобігання та нейтралізація реальних і потенційних загроз економічним інтересам.

Заощадження - це частина грошових доходів населення, яка призначена для того щоб забезпечити потреби у майбутньому і яка формується внаслідок скорочення поточного особистого споживання.

Зовнішній державний борг – це заборгованість держави перед іноземними громадянами, фірмами, урядами та міжнародними фінансовими організаціями.

Інвестиційна безпека — це такий стан рівня інвестицій, який дає можливість оптимально задовольняти поточні інвестиційні потреби національної економіки за обсягом і структурою з урахуванням ефективного використання й повернення коштів, які інвестуються, оптимального співвідношення між розмірами внутрішніх і зовнішніх інвестицій, іноземних інвестицій у країну і вітчизняних за кордон, підтримання позитивного національного платіжного балансу.

Інвестиційний клімат – це сукупність політичних, соціально-економічних, соціальних, культурних, організаційно- правових і географічних факторів, що притаманні тій чи іншій країні, які приваблюють або відштовхують інвесторів вкладати приватний капітал в господарську систему (економіку країни, регіону, підприємство).

Індикатори фінансової безпеки – це система показників, які дозволяють оцінити поточний фінансовий стан організації, виявити проблеми, визначити основні напрямки та найбільш ефективні заходи щодо зниження зовнішніх та внутрішніх загроз та зміцнення фінансової безпеки організації, компанії, бізнесу.

Інфляційний потенціал – це накопичений у різних формах у результаті перерозподілу в часі «запас» інфляції.

Інформаційна безпека банків – це багаторівнева система збору, зберігання, обробки, передачі та захисту інформації, що циркулює як у банку, так і зовні та може впливати на прийняття управлінських рішень відносно діяльності банку.

Механізм забезпечення економічної безпеки країни – це система організаційно-економічних і правових заходів із запобігання економічним загрозам

Механізм забезпечення національної безпеки держави – це комплекс дій суб'єктів системи, який спрямований на досягнення бажаного рівня безпеки національної економіки України.

Механізм забезпечення бюджетної безпеки розуміють комплексну систему організаційно-інституційних, правових та функціональних заходів, дій та методів державного управління в сфері бюджетної безпеки з метою забезпечення вчасного виявлення та нейтралізації загроз безпеці державних фінансів.

Національна безпека України - це захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз

Платоспроможність – здатність країни-боржника залучати іноземні позичкові ресурси і обслуговувати свій зовнішній борг, не порушуючи при цьому нормальний хід відтворювального процесу, і передбачає підтримку певних стабільних темпів економічного зростання.

Політика забезпечення фінансової безпеки регіону - це комплекс заходів, що мають економічну і правову природу, та спрямовані на досягнення і підтримку безпечного стану життєздатності, що здійснюються відповідно до стратегічного плану його розвитку.

Регіон - це адміністративно-територіальна одиниця, утворена з метою здійснення державної політики щодо збалансованого розвитку територій, забезпечення реалізації спільних інтересів жителів районів та міст-районів, що входять до його складу, та надання населенню визначених законом спеціалізованих та високоспеціалізованих адміністративних, соціальних та культурних послуг, які об'єктивно не можуть бути надані у районах та містах-районах.

Система державного регулювання страхового ринку – це

сукупність форм, методів та інструментів регуляторного впливу, за допомогою яких здійснюється регулювання і контроль страхової діяльності, а також забезпечується захист прав та економічних інтересів суб'єктів страхового ринку.

Система забезпечення інвестиційної безпеки – це сукупність нормативно-правових актів, регламентів, інфраструктури, ресурсів (матеріальних, фінансових, трудових, інформаційних, часу), використовуваних методів й інструментів її забезпечення, взаємопов'язаних і взаємозумовлених економічних, фінансових, політичних, нормативно-правових, організаційно-методичних, інформаційно-аналітичних, технологічних, кадрових, режимних, наукових, просвітницько-пропагандистських та кримінально-процесуальних заходів і процедур, що здійснюються для захисту інвестиційної діяльності від наявних чи потенційних загроз, які можуть призвести до істотних економічних втрат або відмови від реалізації потенційно успішних інвестиційних проектів.

Система фінансової безпеки регіону – це сукупність взаємопов'язаних елементів, підсистем, фінансових інструментів, методів та заходів, що забезпечують його безпеку та досягнення ним основної мети діяльності.

Соціально-економічна сутність фінансів домашніх господарств – це сукупність специфічних економічних відносин, заснованих на грошових і соціально-психологічних взаємозв'язках, що виникають між домашнім господарством і зовнішнім середовищем, а також усередині домашнього господарства, пов'язаних з формуванням, розподілом і використанням фінансових ресурсів в процесі соціально-економічної діяльності.

Стан ліквідності передбачає наявність у країни в даний період часу певної суми коштів чи міжнародних платіжних засобів, достатньої для погашення поточних боргових зобов'язань.

Стратегія забезпечення фінансової безпеки банківського сектору економіки країни – це сукупність довгострокових цілей і управлінських підходів, реалізація яких забезпечує захист кредитно-фінансової організації від потенційних загроз розголошення комерційної і банківської таємниці, а також завдання їй будь-яких інших форм збитків майнового і немайнового характеру.

Суб'єктами валютної безпеки держави є Національний банк України, Кабінет Міністрів України, Міністерство фінансів України,

Державна фіскальна служба України та інші органи державного регулювання, що володіють, відповідно до норм чинного законодавства, повноваженнями у сфері валютного регулювання.

Фінанси домогосподарств — це регульовані у визначеному правовому полі за допомогою спеціальних методів, прийомів та інструментарію потоки коштів через мікрорівневу систему грошових фондів, які забезпечують функціонування і розвиток людей як фізичних осіб, їх економічну діяльність з метою придбання житла, підтримання здоров'я, здобуття освіти, отримання пенсії, забезпечення інших аспектів людської діяльності.

Фінансова безпека держави – це такий стан її фінансової системи, що характеризується високим рівнем розвитку, цілісності, стійкості і конкурентоспроможності держави, що забезпечує необхідну основу для здійснення економічної і соціальної політики з метою забезпечення національної безпеки, а також протидії внутрішнім і зовнішнім загрозам безпеки країни.

Фінансова безпека домогосподарства - це здатність домашнього господарства провадити у життя самостійні фінансово-економічні рішення відповідно до своїх інтересів у рамках правового середовища.

Фінансова безпека страхового ринку — це такий рівень забезпеченості страхових компаній фінансовими ресурсами, який дав би їм змогу в разі потреби відшкодувати обумовлені в договорах страхування збитки їх клієнтів і забезпечити ефективне функціонування.

Фінансова розвідка – це постійний процес збирання, накопичення, структурування, аналізу даних про внутрішнє й зовнішнє середовище та видавання вищому менеджменту фірми інформації, що дозволяє їй передбачити зміни в цьому середовищі й ухвалювати своєчасні оптимальні рішення з управління ризиками, упровадження змін у фірмі та відповідні заходи, спрямовані на задоволення майбутніх запитів споживачів і підтримання прибутковості.

Фінансові ресурси домогосподарств - це сукупність економічних відносин, які виникають при розподілі, формуванні та використанні грошових доходів чи заощаджень з метою задоволення власних потреб.

Фінансову безпеку регіону -це своєчасне виявлення можливих

загроз пов'язаних з економічною, інноваційною, геополітичною та будь-якою іншою діяльністю регіону, встановлення контролю за цільовим використанням ресурсів, задля забезпечення надійності усієї фінансової системи, створення гарантій, стабільного розвитку економіки регіону та стійкої конкурентоспроможності для покращення загального соціально-економічного розвитку регіону.

Фіскальна безпека держави - це стан захищеності фіскальних інтересів держави, підприємств та громадян, здатність бюджетно-податкової системи своєчасно виконувати функції, адекватно реагувати на виклики, протидіяти ризикам і загрозам зовнішнього та внутрішнього характеру.

Фіскальна політика держави - це один із інструментів державного втручання в економіку з метою подолання економічного спаду. Вона передбачає стягнення державних податків із усіх суб'єктів економіки, котрі мають будь-який дохід.

Фондовий ринок (ринок цінних паперів) – це система економічних відносин щодо випуску, розміщення, обліку та купівлі-продажу цінних паперів з метою залучення тимчасово вільних фінансових ресурсів одних економічних суб'єктів та надання їх у платне користування іншим суб'єктам.

Цінні папери – специфічні фінансові документи, що засвідчують відносини співвласності чи позики між їхнім власником та емітентом. Особливості цього специфічного товару визначають склад учасників фондового ринку, місце його розташування, порядок функціонування, правила регулювання і нагляду тощо.

Чинники – наявні (позитивні чи негативні) або можливі умови чи процеси, що мають вплив на об'єкт дослідження за певних умов.

ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК

Б

Банківська таємниця, 399
Безпека банківської системи,
620
Безпека небанківського
фінансового сектору, 620
Безпека фондового ринку, 620
Борговий ризик-менеджмент
держави, 621
Бюджет домогосподарства, 621
Бюджетна безпека, 81, 84, 112,
119, 120, 121, 519, 621

В

Валютна безпека, 52, 273, 274,
290, 307, 321, 325, 621
Валютна політика, 276, 277,
282, 621
Внутрішній державний борг,
622

Г

Гарантований державою борг,
622
Грошово-кредитна безпека, 52,
215, 260, 622
Грошово-кредитна політика,
218, 285, 622

Д

Державний борг, 113, 173, 175,
180, 195, 202, 203, 212, 621,
623, 624
Домогосподарство, 569, 571,
572, 579, 580, 590, 591, 592, 599
Доходи, 80, 91, 95, 97, 108, 128,
131, 136, 137, 155, 156, 160,
178, 203, 229, 425, 490, 493,
494, 495, 497, 575, 576, 577,
578, 581, 600, 618,

Е

Економічна безпека, 9, 11, 13,
20, 21, 24, 41, 428, 429
Економічна безпека держави,
14, 15, 21, 623
Економічна стійкість, 623

З

Загроза, 4, 42, 108, 112
Загрози банківській безпеці,
623
Загрози економічної безпеки,
623
Загрози фінансовій безпеці
України, 623
Заощадження, 623

І

Інвестиційна безпека, 331
Інвестиційний клімат, 369, 624
Індикатори фінансової безпеки,
490, 624
Інфляційний потенціал, 253,
624
Інформаційна безпека банків,
422, 624

М

Механізм забезпечення
бюджетної безпеки, 117
Механізм забезпечення
економічної безпеки, 624
Механізм забезпечення
національної безпеки, 41, 624

Н

Національна безпека України,
625

П

Платоспроможність,

**Політика забезпечення
фінансової безпеки регіону,
625, 514**

Р

Регіон, 485, 625

С

**Система державного
регулювання страхового
ринку, 466, 625**

**Система забезпечення
інвестиційної безпеки, 341,
625**

Ф

**Фінанси домогосподарств, 569,
573, 627**

**Фінансова безпека держави, 47,
381, 627**

**Фінансова безпека
домогосподарства, 587, 627**

**Фінансова безпека
підприємства, 524, 525, 563
Фінансова безпека регіону, 488,
505**

**Фінансова безпека страхового
ринку, 52, 433, 627**

**Фінансова розвідка, 553, 559,
627**

**Фінансові ресурси
домогосподарств, 575, 577,
627**

**Фіскальна безпека держави,
125, 126, 128, 154**

**Фіскальна політика держави,
127, 628**

**Фондовий ринок, 468, 473, 482,
628**

Ц

Цінні папери, 628, 673,

ЗАТВЕРДЖЕНО

**Наказ Міністерства
економічного розвитку і
торгівлі України**

29.10.2013 № 1277

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ щодо розрахунку рівня економічної безпеки України

I. Загальні положення

1. Ці Методичні рекомендації розроблені з метою визначення рівня економічної безпеки України як однієї з основних складових національної безпеки держави і визначають перелік основних індикаторів стану економічної безпеки України, їхні порогові значення, а також алгоритм розрахунку інтегрального індексу економічної безпеки.

2. Методичні рекомендації мають інформаційний, рекомендаційний, роз'яснювальний характер та не є обов'язковими.

3. Ці Методичні рекомендації базуються на комплексному аналізі індикаторів економічної безпеки з виявленням потенційно можливих загроз економічній безпеці в Україні і застосовуються Мінекономрозвитку для інтегральної оцінки рівня економічної безпеки України в цілому по економіці та за окремими сферами діяльності. Інші органи виконавчої влади, наукові інститути та інші установи в межах своїх повноважень можуть використовувати ці Методичні рекомендації та визначати рівень складових економічної безпеки для прийняття управлінських рішень щодо аналізу, запобігання та попередження реальних і потенційних загроз національним інтересам у відповідній сфері.

4. Розрахунки здійснюються Мінекономрозвитку двічі на рік на підставі офіційних даних статистичного обліку Держстату, Нацкомфінпослуг, Міндоходів, Міненергугілля, Мінфіну і Національного банку та експертних оцінок, у тому числі рейтингових звітів міжнародних неурядових організацій.

II. Визначення термінів

5. У цих Методичних рекомендаціях терміни вживаються в такому значенні: економічна безпека - це стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз, забезпечувати високу конкурентоспроможність у світовому економічному середовищі і характеризує

здатність національної економіки до сталого та збалансованого зростання.

Складовими економічної безпеки є: виробнича, демографічна, енергетична, зовнішньоекономічна, інвестиційно-інноваційна, макроекономічна, продовольча, соціальна, фінансова безпеки;

виробнича безпека - це стан виробничої сфери країни, за якого забезпечується максимально ефективно використання наявних виробничих потужностей у країні, їх модернізація та розширене відтворення, зростання рівня інноваційності виробництва та підвищення рівня конкурентоспроможності національної економіки;

демографічна безпека - це стан захищеності держави, суспільства та ринку праці від демографічних загроз, за якого забезпечується розвиток України з урахуванням сукупності збалансованих демографічних інтересів держави, суспільства й особистості відповідно до конституційних прав громадян України;

енергетична безпека - це стан економіки, що сприяє ефективному використанню енергетичних ресурсів країни, наявності на енергетичному ринку достатньої кількості виробників та постачальників енергії, а також доступності, диференційованості та екологічності енергетичних ресурсів;

зовнішньоекономічна безпека - це стан відповідності зовнішньоекономічної діяльності національним економічним інтересам, що забезпечує мінімізацію збитків держави від дії негативних зовнішніх економічних чинників та створення сприятливих умов для розвитку економіки завдяки її активній участі у світовому розподілі праці;

інвестиційно-інноваційна безпека - це стан економічного середовища у державі, що стимулює вітчизняних та іноземних інвесторів вкладати кошти в розширення виробництва в країні, сприяє розвитку високотехнологічного виробництва, інтеграції науково-дослідної та виробничої сфери з метою зростання ефективності, поглиблення спеціалізації національної економіки на створенні продукції з високою часткою доданої вартості;

макроекономічна безпека - це стан економіки, за якого досягається збалансованість макроекономічних відтворювальних пропорцій;

продовольча безпека - це стан виробництва продуктів харчування в країні, що здатний повною мірою забезпечити потреби кожного члена суспільства в продовольстві належної якості за умови його збалансованості та доступності для кожного члена суспільства;

соціальна безпека - це стан розвитку держави, за якого держава здатна забезпечити гідний і якісний рівень життя населення незалежно від віку, статі, рівня доходів, сприяти розвитку людського капіталу як найважливішої складової економічного потенціалу країни;

фінансова безпека - це стан фінансової системи країни, за якого створюються необхідні фінансові умови для стабільного соціально-економічного розвитку країни, забезпечується її стійкість до фінансових шоків та дисбалансів, створюються умови для збереження цілісності та єдності фінансової системи країни. Фінансова безпека, у свою чергу, має такі складові:

- банківська безпека - це рівень фінансової стійкості банківських установ країни, що дає змогу забезпечити ефективність функціонування банківської

системи країни та захист від зовнішніх і внутрішніх дестабілізуючих чинників незалежно від умов її функціонування;

- безпека небанківського фінансового сектору - це рівень розвитку фондового та страхового ринків, що дає змогу повною мірою задовольняти потреби суспільства в зазначених фінансових інструментах та послугах;

- боргова безпека - відповідний рівень внутрішньої та зовнішньої заборгованості з урахуванням вартості її обслуговування та ефективності використання внутрішніх і зовнішніх запозичень та оптимального співвідношення між ними, достатній для задоволення нагальних соціально-економічних потреб, що не загрожує суверенітету держави та її фінансовій системі;

- бюджетна безпека - це стан забезпечення платоспроможності та фінансової стійкості державних фінансів, що надає можливість органам державної влади максимально ефективно виконувати покладені на них функції;

- валютна безпека - це стан курсоутворення, який характеризується високою довірою суспільства до національної грошової одиниці, її стійкістю, створює оптимальні умови для поступального розвитку вітчизняної економіки, залучення в країну іноземних інвестицій, інтеграції України до світової економічної системи, а також максимально захищає від потрясінь на міжнародних валютних ринках;

- грошово-кредитна безпека - це стан грошово-кредитної системи, що забезпечує всіх суб'єктів національної економіки якісними та доступними кредитними ресурсами в обсягах та на умовах, сприятливих для досягнення економічного зростання національної економіки.

III. Підходи до визначення інтегрального індексу економічної безпеки

6. Інтегральний індекс економічної безпеки складається з 9 середньозважених субіндексів (складових економічної безпеки):

- 1) виробнича безпека;
- 2) демографічна безпека;
- 3) енергетична безпека;
- 4) зовнішньоекономічна безпека;
- 5) інвестиційно-інноваційна безпека;
- 6) макроекономічна безпека;
- 7) продовольча безпека;
- 8) соціальна безпека;
- 9) фінансова безпека.

7. Фінансова безпека, у свою чергу, містить такі складові:

- 1) банківська безпека;
- 2) безпека небанківського фінансового ринку;
- 3) боргова безпека;

- 4) бюджетна безпека;
- 5) валютна безпека;
- 6) грошово-кредитна безпека.

8. Розрахунок інтегральних індексів у розрізі зазначених субіндексів (складових економічної безпеки) здійснюється на основі оцінки понад 130 окремих індикаторів, які базуються як на статистичних даних, так і даних, отриманих шляхом опитування респондентів.

9. Визначення інтегральної оцінки економічної безпеки здійснюється в такому порядку:

- формування множини (переліку) індикаторів;
- визначення характеристичних значень індикаторів;
- нормування індикаторів;
- визначення вагових коефіцієнтів;

розрахунок інтегральних індексів за окремими сферами економіки та інтегрального індексу економічної безпеки в цілому.

IV. Формування множини (переліку) індикаторів

10. Формування множини (переліку) індикаторів здійснюється за принципами репрезентативності (включені найбільш суттєві показники, що впливають на рівень економічної безпеки держави), достовірності (адекватно відображають стан складової безпеки) та інформаційної доступності (під час розрахунку використовуються офіційні статистичні дані та публічні експертні оцінки).

11. Формування переліку індикаторів здійснюється на основі відбору показників, які найбільш повно характеризують кожен із субіндексів, з урахуванням попередньо накопиченого досвіду оцінювання, напрацювань українських та міжнародних вчених у сфері економічної безпеки, показників економічної безпеки, визначених профільними міжнародними організаціями (Міжнародним валютним фондом, ООН, Продовольчою і сільськогосподарською організацією ООН (ФАО), нормативними документами ЄС тощо), цільових орієнтирів, установлених у національних програмах розвитку (перелік індикаторів та джерел вхідної інформації за складовими економічної безпеки наведено в додатку 1).

12. Сформована множина індикаторів за допомогою коефіцієнтів кореляції повинна бути перевірена на ступінь щільності статистичних зв'язків між їх числовими рядами з метою уникнення посиленого ефекту під час розрахунку інтегрального показника. Разом з тим найбільш важливим індикаторам (без яких оцінювання рівня безпеки було б неповним) у разі виявлення значної парної кореляції числових рядів надається менша вага.

13. Під час розрахунку інтегрального показника за певний період у разі застосування індикаторів, які мають періодичність оприлюднення лише один раз на рік або публікуються із значною часовою затримкою, використовуються останні наявні значення цих індикаторів.

14. Перегляд системи індикаторів та їх характеристичних значень у зв'язку зі змінами в національній і світовій економіці буде здійснюватися в разі необхідності, але не рідше ніж один раз на п'ять років.

V. Визначення характеристичних значень індикаторів

15. Для кожного індикатора складових стану економічної безпеки України розроблені характеристичні значення, які визначають рівень економічної безпеки. Діапазон характеристичних значень кожного показника (індикатора) вимірюється від 0 до 1 (або від 0 до 100 відсотків) та ділиться на п'ять інтервалів (див. рис.):

[u_0 , **укрит**), [**укрит**, **унебезп**), [**унебезп**, **унездв**), [**унездв**, **уздв**), [**уздв**, **уопт**],

де u_0 - значення індикатора, яке характеризується як мінімальний або абсолютно небезпечний рівень економічної безпеки та за якого рівень економічної безпеки дорівнює 0;

укрит - значення індикатора, яке характеризується як критичний рівень економічної безпеки та за якого рівень економічної безпеки дорівнює 0,2, або 20% оптимального значення;

унебезп - значення індикатора, яке характеризується як небезпечний рівень економічної безпеки та за якого рівень економічної безпеки дорівнює 0,4, або 40% оптимального значення;

унездв - значення індикатора, яке характеризується як незадовільний рівень економічної безпеки та за якого рівень економічної безпеки дорівнює 0,6, або 60% оптимального значення;

уздв - значення індикатора, яке характеризується як задовільний рівень економічної безпеки та за якого рівень економічної безпеки дорівнює 0,8, або 80% оптимального значення;

уопт - значення індикатора, яке характеризується як оптимальний рівень економічної безпеки та за якого рівень економічної безпеки дорівнює 1, тобто дорівнює оптимальному значенню.

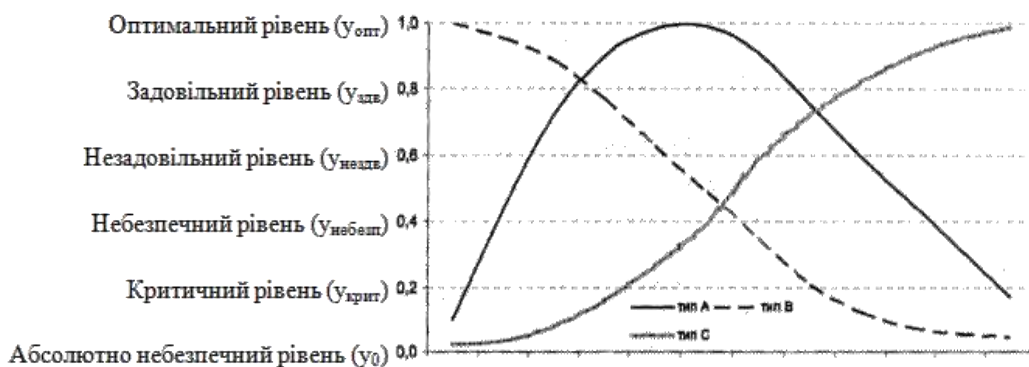

Рис. Діапазон характеристикних значень рівнів економічної безпеки за різними типами індикаторів

16. Множина індикаторів залежно від економічного змісту поділена на три типи (див. рис.).

Індикатор типу С є стимулятором, тобто наявний прямий зв'язок між показником-стимулятором та інтегральною оцінкою.

Індикатор типу В є дестимулятором, коли між показником-дестимулятором та інтегральною оцінкою наявний зворотній зв'язок.

Найбільш поширеним серед множини індикаторів є змішаний тип А, який до певного значення показника є стимулятором, а в разі подальшого збільшення перетворюється на дестимулятор складової/субіндексу стану економічної безпеки.

17. Приведення індикаторів, які є різними за типами (стимулятори, дестимулятори, змішаний тип), до інформаційної односпрямованості та розмірності тлумачень характеристикних значень відбувається шляхом нормування.

18. Присвоєння характеристикних значень певній величині індикатора складової економічної безпеки здійснюється за допомогою таких методів:

аналогового методу (оптимальними вважаються значення індикатора в країнах, які визнані еталоном у цій сфері; визначення середніх значень, а саме "задовільного рівня" та "незадовільного рівня", здійснюється шляхом групування та узагальнення значень індикатора, які досягнуті в інших країнах світу);

законодавчо-нормативний критерій (критичний або оптимальний рівень визначається відповідно до граничного рівня, закріпленого в національному законодавстві чи профільними міжнародними організаціями);

експертної оцінки.

19. Присвоєння характеристикних значень для кожного індикатора

здійснюється таким чином:

$$U_0 = X_0; U_{\text{крит}} = X_{\text{крит}}; U_{\text{небезп}} = X_{\text{небезп}}; U_{\text{нездв}} = X_{\text{нездв}}; U_{\text{здв}} = X_{\text{здв}}; U_{\text{опт}} = X_{\text{опт}} \quad (1),$$

де x - величина (статистичні дані) індикатора;

u - характеристичне значення індикатора.

Відповідно до зазначеного:

x_0 - величина індикатора, яка характеризується як мінімальний або абсолютно небезпечний рівень економічної безпеки та за якої рівень економічної безпеки дорівнює 0;

$x_{\text{крит}}$ - величина індикатора, яка характеризується як критичний рівень економічної безпеки та за якої рівень економічної безпеки дорівнює 0,2, або 20% оптимального значення;

$x_{\text{небезп}}$ - величина індикатора, яка характеризується як небезпечний рівень економічної безпеки та за якої рівень економічної безпеки дорівнює 0,4, або 40% оптимального значення;

$x_{\text{нездв}}$ - величина індикатора, яка характеризується як незадовільний рівень економічної безпеки та за якої рівень економічної безпеки дорівнює 0,6, або 60% оптимального значення;

$x_{\text{здв}}$ - величина індикатора, яка характеризується як задовільний рівень економічної безпеки та за якої рівень економічної безпеки дорівнює 0,8, або 80% оптимального значення;

$x_{\text{опт}}$ - величина індикатора, яка характеризується як оптимальний рівень економічної безпеки та за якої рівень економічної безпеки дорівнює 1, тобто дорівнює оптимальному значенню.

VI. Нормування індикаторів

20. Нормування індикаторів здійснюється за допомогою лінійної функції таким чином, щоб характеристичні значення індикаторів потрапляли в зіставні за величиною інтервали. Перехід від абсолютних до нормованих значень індикаторів дозволяє вимірювати індикатори за шкалою від 0 до 1 або у відсотках: 0 відповідає 0%, 1 - 100%. Таким чином, отримане нормоване значення індикатора характеризує своєю величиною ступінь наближення до оптимального значення 1.

21. Нормування індикатора за типом С здійснюється за такою формулою:

де x_{ij} - значення i -го індикатора в період j ;

u_{ij} - нормоване значення індикатора x_{ij} ;

π_i - константа згладжування, для кожного індикатора визначається окремо експертним шляхом.

Значення індикаторів для нормування наведено в додатку 2.

22. Нормування індикатора за типом В здійснюється за такою формулою:

де x_{ij} - значення i -го індикатора в період j ;

u_{ij} - нормоване значення індикатора x_{ij} .

23. Унаслідок того, що індикатор за типом А до певного значення є стимулятором, а в разі подальшого його збільшення є дестимулятором, нормування такого індикатора потребує поєднання розрахунків за типом С (для лівої частини, яка є стимулятором) та за типом В (для правої частини, що є дестимулятором).

24. В Інтервалі між лівою та правою частинами оптимальних значень індикатора нормалізоване значення дорівнює 1.

VII. Визначення вагових коефіцієнтів

25. Розрахунок інтегрального індексу в цілому та інтегральних індексів за окремими сферами економіки здійснюється за допомогою вагових коефіцієнтів, які визначено шляхом експертного оцінювання.

26. У березні 2013 року було проведено експертне опитування, спрямоване на збір системної оціночної інформації щодо стану окремих сфер економіки, внутрішніх та зовнішніх загроз цим сферам, умов для ефективного ведення бізнесу. В опитуванні взяли участь 25 - 30 експертів. Опитування експертів здійснювалось у формі стандартизованого інтерв'ю.

27. Опитування передбачало отримання відповідей на поставлені запитання у формалізованому вигляді (оцінка за десятибальною шкалою). Одержана в результаті опитування інформація дала змогу під час подальшого аналізу використовувати середні експертні оцінки, що характеризували важливість кожного індикатора для узагальнених об'єктів та структур чи впливових взаємозв'язаних чинників у складних системах.

28. Розрахунок вагових коефіцієнтів для кожного субіндексу здійснювався за такою формулою:

$$d_i = \frac{a_i}{\sum_{i=1}^n a_i} \quad (5),$$

де i - індикатор, який визначає стан агрегованого показника/субіндексу економічної безпеки, де $i = (1, 2, 3 \dots n)$;

a_i - експертна оцінка, що характеризує важливість i -го індикатора для узагальнених об'єктів/субіндексів економічної безпеки;

d_i - ваговий коефіцієнт, що визначає ступінь внеску i -го показника в інтегральний індекс складової економічної безпеки.

Вагові коефіцієнти для розрахунку субіндексів економічної безпеки та інтегрального показника економічної безпеки наведені в додатку 3.

VIII. Розрахунок інтегральних індексів за окремими сферами економіки та інтегрального індексу економічної безпеки в цілому

29. Інтегральний індекс економічної безпеки визначається ієрархічно:

на нижньому рівні - індекси за окремими сферами економіки (зокрема фінансової безпеки, складовими якої є бюджетна, валютна, торгова безпеки тощо);

на верхньому - узагальнений індекс.

30. Розрахунок інтегрального індикатора за кожною сферою безпеки здійснюється за такою формулою:

$$I_m = \sum_{i=1}^n d_i y_i \quad (6),$$

де I_m - агрегований показник/субіндекс m -ї сфери економічної безпеки, де $m = (1, 2, 3 \dots 9)$;

d_i - ваговий коефіцієнт, що визначає ступінь внеску i -го показника в інтегральний індекс складової економічної безпеки;

y_i - нормалізована оцінка i -го індикатора.

31. Інтегральний індикатор економічної безпеки України (I) в цілому

розраховується за такою формулою:

$$I = \sum_m d_m I_m \quad (7),$$

де d_m - ваговий коефіцієнт, що визначає ступінь внеску показника/субіндекса m -ї сфери економічної безпеки в інтегральний індекс економічної безпеки України;

I_m - агрегований показник/субіндекс m -ї сфери економічної безпеки, де $m = (1, 2, 3 \dots 9)$.

**Заступник директора
департаменту
макроекономічного
прогнозування**

М.О. Дуда

Додаток 1

до розділу IV Методичних
рекомендацій

ПЕРЕЛІК

індикаторів та джерел вхідної інформації за складовими економічної безпеки

Включається в розрахунок за умови запровадження Держстатом статистичних спостережень щодо середньої вартості 1 кв. метра загальної площі житла.

**Заступник директора
департаменту
макроекономічного
прогнозування**

М.О. Дуда

Додаток 2

до розділу V Методичних
рекомендацій**Значення індикаторів для нормування***

* L (ліва частина) - для індикаторів, які є стимуляторами, нормування відбувається за критеріями лівої частини; R (права частина) - для індикаторів, які є дестимуляторами, нормування відбувається за критеріями правої частини.

№	Найменування індикатора, одиниця виміру	Характеристичні значення індикатора									
		X ^L _{крит}	X ^L _{небезп}	X ^L _{нездв}	X ^L _{здв}	X ^L _{опт}	X ^R _{опт}	X ^R _{здв}	X ^R _{нездв}	X ^R _{небезп}	X ^R _{крит}
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1. Виробнича безпека											
1.1	Середнє співвідношення обсягів валової доданої вартості промисловості України та ВДВ промисловості окремих країн Європи, відсотків	20	30	40	60	80					
1.2	Різниця індексу ВДВ промисловості України та Китаю, відсоткових пунктів	-15	-10	-5	0	1					
1.3	Різниця індексу промислового виробництва України та Росії, відсоткових пунктів	-5	-2	0	3	5					
1.4	Ступінь зносу основних засобів промисловості, відсотків	5	10	15	20	30	40	50	60	70	80
1.5	Частка високотехнологічної продукції в загальному обсязі реалізованої промислової продукції, відсотків	1	2	3	5	7	12	30	45	60	75

Фінансова безпека держави

1.6	Трудомісткість промислового виробництва, відсотків	4	8	10	15	20	25	30	40	45	50
1.7	Рентабельність операційної діяльності промислових підприємств, відсотків	1	3	4	5	6	10	20	30	40	60
1.8	Обсяг виконаних будівельних робіт до 1990 року, відсотків	10	20	40	60	90					
1.9	Ступінь зносу основних засобів у будівництві, відсотків	5	10	15	20	30	40	50	60	70	80
1.10	Рентабельність операційної діяльності підприємств будівництва, відсотків	-1	3	4	5	6	10	20	30	40	60
1.11	Ступінь зносу основних засобів на підприємствах транспорту та зв'язку, відсотків	5	10	15	20	30	40	50	60	70	80
1.12	Рентабельність операційної діяльності підприємств транспорту та зв'язку, відсотків	-5	0	1	3	5	8	10	12	13	15
1.13	Урожайність основних зернових та зернобобових культур, ц з 1 га площі збирання	15	20	25	35	45	55	75	95	100	150
1.14	Середній річний удій молока від однієї корови, кг	3000	4500	5000	5500	6000					
1.15	Ступінь зносу основних засобів у	5	7	10	15	25	35	45	55	65	75

Додатки

	сільському господарстві, мисливстві, лісовому господарстві, відсотків										
1.16	Співвідношення імпортової ціни на газ в Україні та Європі, разів						0,75	0,85	1	1,1	1,2
2. Демографічна безпека											
2.1	Чисельність наявного населення, відсотків до рівня 1990 року	85	90	95	97	100					
2.2	Очікувана тривалість життя при народженні, років	66	68	70	75	78					
2.3	Коефіцієнт дитячої смертності (померло дітей віком до одного року), на 1 тис. народжених живими						4	5	7	9	11
2.4	Коефіцієнт природного приросту, на 1 тис. осіб наявного населення	-2	-1	0	1	1,5					
2.5	Частка населення похилого віку в загальній чисельності населення (станом на кінець звітної періоду), відсотків (коефіцієнт старіння)	11	13	15	17	18	20	21	22	23	25
2.6	Демографічне навантаження непрацездатного населення на працездатне, відсотків	35	36	38	40	45	50	51	52	53	55
2.7	Загальний коефіцієнт міграційного приросту, скорочення (-) (на 10	-2,0	-1,0	0,0	1,0	2,0	3,0	3,5	4,0	4,5	5,0

Фінансова безпека держави

	тис. осіб)										
3. Енергетична безпека											
3.1	Частка власних джерел у балансі паливно-енергетичних ресурсів держави, відсотків	40	50	60	70	80	100				
3.2	Рівень імпоротної залежності за домінуючим ресурсом у загальному постачанні первинної енергії, відсотків						30	40	50	55	60
3.3	Частка імпорту палива з однієї країни (компанії) у загальному обсязі його імпорту, відсотків						25	30	40	50	60
3.4	Знос основних виробничих фондів підприємств паливно-енергетичного комплексу, відсотків	5	10	15	20	30	40	45	50	60	70
3.5	Відношення інвестицій у підприємства паливно-енергетичного комплексу до ВВП, відсотків	0,5	1,0	1,5	2,0	2,5	3,5	4,0	5,0	6,0	7,0
3.6	Енергоємність ВВП, кг умовного палива/гривень	0,7	0,5	0,45	0,35	0,25					
3.7	Запаси природного газу, місяців споживання	2	2,5	3	4	4,5	6	6,5	7	7,5	8
3.8	Запаси кам'яного вугілля, місяців споживання	2	2,5	3	4	4,5	6	6,5	7	7,5	8

Додатки

3.9	Частка відновлювальних джерел у загальному постачанні первинної енергії, відсотків	2	3	3,5	4	6					
3.10	Частка втрат при транспортуванні та розподіленні енергії, відсотків						1,1	1,4	1,6	1,8	2
4. Зовнішньоекономічна безпека											
4.1	Відкритість економіки, відсотків						75	85	90	95	100
4.2	Коефіцієнт покриття експортом імпорту, разів	0,85	0,9	0,95	0,975	1	1,2	1,25	1,3	1,5	1,7
4.3	Питома вага провідної країни-партнера в загальному обсязі експорту товарів, відсотків						5	8	15	20	25
4.4	Питома вага провідної країни-партнера в загальному обсязі імпорту товарів, відсотків						5	8	15	20	25
4.5	Питома вага провідного товару (товарної групи) в загальному обсязі експорту товарів, відсотків						5	6	7	8	10
4.6	Питома вага провідного товару (товарної групи) за виключенням енергетичного імпорту в загальному обсязі імпорту товарів, відсотків						5	8	12	15	20
4.7	Питома вага сировинного та низького ступеня	0,1	3	5	8	15	20	30	40	50	60

Фінансова безпека держави

	переробки експорту промисловості в загальному обсязі експорту товарів, відсотків										
4.8	Частка імпорту у внутрішньому споживанні країни, відсотків	5	7	10	12,5	15	17	19	22	25	30
4.9	Індекс умов торгівлі (ціновий), відсотків	85	90	95	105	110					
4.10	Завантаженість транзитних потужностей нафтотранспортної системи, відсотків	50	60	70	80	90					
4.11	Завантаженість транзитних потужностей газотранспортної системи, відсотків	50	60	70	80	90					
5. Інвестиційно-інноваційна безпека											
5.1	Валове нагромадження основного капіталу, відсотків ВВП	18	20	23	25	30					
5.2	Відношення вартості нововведених основних засобів до обсягу капітальних інвестицій, відсотків	55	65	70	75	85					
5.3	Інтегральний індекс інвестиційної сприятливості бізнес-середовища, відсотків	50	60	70	80	90					
5.4	Відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій до ВВП, відсотків	4	4,5	5	6	7					
5.5	Відношення кредитів, наданих нефінансовим	10	13	15	20	25	30	50	60	70	80

Додатки

	корпораціям та домашнім господарствам на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості (кумулятивно, скореговані на курсову різницю), відсотків ВВП										
5.6	Частка продукції, що була реалізована на конкурентних ринках країни, відсотків загального обсягу продукції (станом на початок року)	50	55	60	70	80					
5.7	Розмір економіки України, відсотків до світового ВВП	0,15	0,2	0,5	1,5	2,5					
5.8	Питома вага обсягу виконаних наукових і науково-технічних робіт у ВВП, відсотків	0,5	1	1,5	2	3					
5.9	Відношення витрат на наукові та науково-технічні роботи за рахунок держбюджету, відсотків ВВП	0,2	0,3	0,5	0,75	1					
5.10	Чисельність спеціалістів, які виконують науково-технічні роботи, до чисельності зайнятого населення (на 1 тис. осіб)	5	10	13	17	22					
5.11	Питома вага підприємств, що впроваджували інновації, у загальній кількості промислових	5	10	15	25	35					

Фінансова безпека держави

	підприємств, відсотків										
5.12	Питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промисловості, відсотків	3	7	15	20	25					
5.13	Відношення експорту роялті, ліцензійних послуг, комп'ютерних та інформаційних послуг, наукових та конструкторських розробок, послуг в архітектурних, інженерних та інших технічних галузях, відсотків до ВВП	0,4	0,6	0,8	1	1,5					
5.14	Частка осіб, які повідомили, що за останні 12 місяців користувалися послугами Інтернету (обстеження домогосподарств), відсотків	20	30	45	60	80					
6. Макроекономічна безпека											
6.1	Різниця між індексами продуктивності праці в Україні та реальної середньомісячної заробітної плати, відсоткових пунктів	-15,0	-10,0	-6,0	-3,0	-0,5	0,5	2,0	5,0	8,0	12,0
6.2	Рівень "тінізації" економіки, відсотків ВВП						13	18	22	25	30
6.3	Сальдо поточного рахунку платіжного балансу України, відсотків ВВП	-7	-5	-4	-3	-1,5	1,5	3	5	7	10
6.4	Рівень безробіття (за						5	6	7	8	9

Додатки

	методологією Міжнародної організації праці), відсотків										
6.5	Рівень тривалого безробіття (понад 12 місяців), відсотків до загальної чисельності безробітних					20	30	35	40	50	
6.6	Різниця темпів зростання ВВП України та темпів зростання економік країн, що розвиваються, відсоткових пунктів	-2	-1,5	-1	1	2					
6.7	Індекс споживчих цін (до грудня попереднього року)	-2	-1	-0,5	1	2	3	4	5	8	12
6.8	Відношення наявного доходу населення до ВВП, відсотків	40	43	45	50	53	55	58	60	63	65
6.9	Схильність населення до заощаджень, відсотків	3	5	8	10	12	14	16	18	20	22
6.10	Відношення обсягів заробітної плати до обсягів соціальних допомог та інших одержаних поточних трансфертів, разів	1	1,1	1,2	1,4	1,6					
6.11	Відношення обсягу ВВП на одну особу в Україні до середнього значення в країнах ЄС-27, відсотків	10	25	50	70	90					
6.12	Зайнятість населення в неформальному секторі економіки, відсотків до загальної чисельності						5	10	15	20	25

Фінансова безпека держави

	зайнятих												
7. Продовольча безпека													
7.1	Добова калорійність харчування людини, тис. ккал	2250	2500	2700	2900	3100							
7.2	Співвідношення обсягів виробництва та споживання м'яса та м'ясних продуктів на одну особу, відсотків	80	85	90	95	105							
7.3	Співвідношення обсягів виробництва та споживання молока та молочних продуктів на одну особу, відсотків	80	85	90	95	105							
7.4	Співвідношення обсягів виробництва та споживання яєць на одну особу, відсотків	80	85	90	95	105							
7.5	Співвідношення обсягів виробництва та споживання олії на одну особу, відсотків	80	85	90	95	105							
7.6	Співвідношення обсягів виробництва та споживання цукру на одну особу, відсотків	80	85	90	95	105							
7.7	Співвідношення обсягів виробництва та споживання картоплі на одну особу, відсотків	80	85	90	95	105							
7.8	Співвідношення обсягів виробництва та споживання овочів та продовольчих баштанних культур на одну особу, відсотків	80	85	90	95	105							

Додатки

7.9	Виробництво зерна на одну особу на рік, тонн	0,6	0,7	0,8	0,9	1					
7.10	Рівень запасів зернових культур на кінець періоду, відсотків до споживання	5	15	30	40	50	60	65	70	80	100
7.11	Частка продажу імпортованих продовольчих товарів через торговельну мережу підприємств, відсотків						12	16	20	23	25
8. Соціальна безпека											
8.1	Частка населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими 75 відсотків медіанного рівня загальних доходів, відсотків						18	20	23	25	30
8.2	Відношення середньомісячної номінальної заробітної плати до прожиткового мінімуму на одну працездатну особу, разів	1,5	1,8	2	2,5	3					
8.3	Відношення середнього розміру пенсії за віком до прожиткового мінімуму осіб, які втратили працездатність, разів	1	1,5	1,5	1,75	2					
8.4	Співвідношення загальних доходів 10 відсотків найбільш та найменш забезпеченого населення						4,5	5	5,5	6	7

Фінансова безпека держави

	(децильний коефіцієнт фондів), разів										
8.5	Частка витрат на продовольчі товари в споживчих грошових витратах домогосподарств, відсотків						20	25	30	40	50
8.6	Обсяг видатків зведеного бюджету на охорону здоров'я, відсотків ВВП	3	4,5	5,5	6,5	7					
8.7	Обсяг видатків зведеного бюджету на освіту, відсотків ВВП	3	4,5	5,5	6,5	7					
8.8	Чисельність ВІЛ-інфікованих осіб з діагнозом, що встановлений уперше в житті, осіб на 100 тис. осіб населення						0	6	12	20	30
8.9	Чисельність хворих на активний туберкульоз із діагнозом, що встановлений уперше в житті, осіб на 100 тис. осіб населення						0	10	20	40	60
8.10	Загальна чисельність учнів денних загальноосвітніх навчальних закладів, відсотків до загальної чисельності постійного населення у віці 6 - 17 років	55	60	65	70	80					
8.11	Сума несплаченої заробітної плати станом на 1 січня (1 липня) до фонду оплати праці за грудень (червень)						0	0,5	2,5	5	10

Додатки

	звітнього року, відсотків										
8.12	Рівень злочинності (кількість злочинів на 100 тис. осіб населення)						1000	1100	1200	1300	1400
8.13	Рівень зайнятості населення у віці 15 - 70 років, відсотків населення відпо- відної вікової групи	50	53	55	58	60					
8.14	Відношення середньомісячної заробітної плати, нарахованої в середньому за годину, у країнах ЄС-27 та в Україні, разів						0	2	3	4	5
8.15	Відношення середньої вартості 1 кв. метра загальної площі житла до середньомісячної заробітної плати, разів					1	1,5	2	3,5	5	6
9. Фінансова безпека											
9.1. Банківська безпека											
9.1.1	Частка простроченої заборгованості за кредитами в загальному обсязі кредитів, наданих банками резидентам України, відсотків						2	3	4	5	7
9.1.2	Співвідношення банківських кредитів та депозитів в іноземній валюті, відсотків	50	70	80	85	90	110	130	140	160	180
9.1.3	Частка іноземного капіталу у	10	12	15	18	20	25	30	35	40	60

Фінансова безпека держави

	статутному капіталі банків, відсотків										
9.1.4	Співвідношення довгострокових (понад 1 рік) кредитів та депозитів, разів						1	1,2	1,8	2,2	3
9.1.5	Рентабельність активів, відсотків	-1	0	0	0,5	1	1,5	2	2,5	3	3,5
9.1.6	Співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань, відсотків	0,5	0,65	0,8	0,85	1	1,0	1,5	1,8	2	3
9.1.7	Частка активів п'яти найбільших банків у сукупних активах банківської системи, відсотків						30	35	40	50	60
9.2. Безпека небанківського фінансового ринку											
9.2.1	Рівень проникнення страхування (страхові премії до ВВП), відсотків	1	2	4	6	8					
9.2.2	Рівень капіталізації лістингових компаній, відсотків ВВП	15	30	40	50	70	90	105	120	140	150
9.2.3	Рівень волатильності індексу ПФТС, кількість критичних відхилень (-10 відсотків)						0	1	2	3	4
9.2.4	Частка надходжень страхових премій трьох найбільших страхових компаній у загальному обсязі надходжень страхових премій (крім страхування життя), відсотків						10	12	15	20	30

Додатки

9.3. Боргова безпека											
9.3.1	Відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу до ВВП, відсотків						20	30	40	50	60
9.3.2	Відношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП, відсотків						40	45	55	60	70
9.3.3	Середньозважена дохідність ОВДП на первинному ринку, відсотків						4	5	7	9	11
9.3.4	Індекс ЕМВІ+Україна						200	300	500	700	1000
9.3.5	Відношення обсягу офіційних міжнародних резервів до обсягу валового зовнішнього боргу, відсотків	20	36	41	45	50					
9.4. Бюджетна безпека											
9.4.1	Відношення дефіциту/профіциту державного бюджету до ВВП, відсотків	-6	-5	-4	-3	-2	3	5	6	8	10
9.4.2	Дефіцит/профіцит бюджетних та позабюджетних фондів сектору загальнодержавного управління, відсотків до ВВП	-3	-2	-1	-1	0	0	1	2	3	5
9.4.3	Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет, відсотків	18	19	20	23	25	28	30	33	35	37
9.4.4	Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та						6	7	10	13	16

Фінансова безпека держави

	погашення державного боргу до доходів державного бюджету, відсотків										
9.5. Валютна безпека											
9.5.1	Індекс зміни офіційного курсу національної грошової одиниці до долара США, середній за період	90	94	95	96	97	104	106	108	112	130
9.5.2	Різниця між форвардним і офіційним курсом гривні, гривень	-1,2	-0,8	-0,5	-0,3	0,0	0,3	0,5	0,8	1,2	2,5
9.5.3	Валові міжнародні резерви України, місяців імпорту	1,5	2	2,5	3	5					
9.5.4	Частка кредитів в іноземній валюті в загальному обсязі наданих кредитів, відсотків						20	30	37	45	50
9.5.5	Сальдо купівлі-продажу населенням іноземної валюти, млрд. доларів США	-8	-4	-3	-2	0	0	5	7	8	10
9.5.6	Рівень доларизації грошової маси, відсотків						15	20	24	27	30
9.6. Грошово-кредитна безпека											
9.6.1	Питома вага готівки поза банками в загальному обсязі грошової маси (М0/М3), відсотків						20	22	25	30	35
9.6.2	Різниця між процентними ставками за кредитами, наданими	-1	0	1	2	3	4	5	6	9	11

Додатки

	деPOSITними корпораціями у звітному періоді, та процентними ставками за депозитами, залученими депозитними установами (крім Національного банку), відсоткових пунктів										
9.6.3	Рівень середньозваженої процентної ставки за кредитами, наданими депозитними корпораціями (крім Національного банку) в національній валюті, відносно індексу споживчих цін, відсоткових пунктів	-7	-3	-1	1	3	5	7	9	11	15
9.6.4	Частка споживчих кредитів, наданих домогосподарствам, у загальній структурі кредитів, наданих резидентам	1	2	3	4	5	9	12	15	18	21
9.6.5	Питома вага довгострокових кредитів у загальному обсязі наданих кредитів (скорегований на курсову різницю), відсотків	25	30	40	50	60					
9.6.6	Загальний обсяг вивезення фінансових ресурсів за межі країни, млрд. доларів США						1,0	2	5	10	15

**Заступник директора
департаменту
макроекономічного
прогнозування**

М.О. Дуда

Додаток 3
до розділу VI Методичних
рекомендацій

Таблиця 1

**ВАГОВІ КОЕФІЦІЄНТИ
для розрахунку субіндексів економічної безпеки та
інтегрального показника економічної безпеки**

№	Найменування індикатора, одиниця виміру	Значення вагового коефіцієнта
1	2	3
1. Виробнича безпека		
1.1	Середнє співвідношення обсягів валової доданої вартості промисловості України та ВДВ промисловості окремих країн Європи, відсотків	0,0531
1.2	Різниця індексу ВДВ промисловості України та Китаю, відсоткових пунктів	0,0284
1.3	Різниця індексу промислового виробництва України та Росії, відсоткових пунктів	0,0284
1.4	Ступінь зносу основних засобів промисловості, відсотків	0,0733
1.5	Частка високотехнологічної продукції в загальному обсязі реалізованої промислової продукції, відсотків	0,0730
1.6	Трудомісткість промислового виробництва, відсотків	0,0683
1.7	Рентабельність операційної діяльності промислових підприємств, відсотків	0,0686
1.8	Обсяг виконаних будівельних робіт до 1990 року, відсотків	0,0653
1.9	Ступінь зносу основних засобів у будівництві, відсотків	0,0673
1.10	Рентабельність операційної діяльності підприємств будівництва, відсотків	0,0666
1.11	Ступінь зносу основних засобів на підприємствах транспорту та	0,0716

Додатки

	зв'язку, відсотків	
1.12	Рентабельність операційної діяльності підприємств транспорту та зв'язку, відсотків	0,0673
1.13	Урожайність основних зернових та зернобобових культур, ц з 1 га площі збирання	0,0680
1.14	Середній річний удій молока від однієї корови, кг	0,0595
1.15	Ступінь зносу основних засобів у сільському господарстві, мисливстві, лісовому господарстві, відсотків	0,0669
1.16	Співвідношення імпоротної ціни на газ в Україні та Європі, разів	0,0743
2. Демографічна безпека		
2.1	Чисельність наявного населення, відсотків до рівня 1990 року	0,1265
2.2	Очікувана тривалість життя при народженні, років	0,1265
2.3	Коефіцієнт дитячої смертності (померло дітей віком до одного року), на 1 тис. народжених живими	0,1431
2.4	Коефіцієнт природного приросту, на 1 тис. осіб наявного населення	0,1874
2.5	Частка населення похилого віку в загальній чисельності населення (станом на кінець звітної періоду), відсотків (коефіцієнт старіння)	0,1625
2.6	Демографічне навантаження непрацездатного населення на працездатне, відсотків	0,1265
2.7	Загальний коефіцієнт міграційного приросту, скорочення (-) (на 10 тис. осіб)	0,1274
3. Енергетична безпека		
3.1	Частка власних джерел у балансі паливно-енергетичних ресурсів держави, відсотків	0,1153
3.2	Рівень імпоротної залежності за домінуючим ресурсом у загальному постачанні первинної енергії, відсотків	0,1193
3.3	Частка імпорту палива з однієї країни (компанії) у загальному обсязі його імпорту, відсотків	0,1199
3.4	Знос основних виробничих фондів підприємств паливно-енергетичного комплексу, відсотків	0,1090
3.5	Відношення інвестицій у підприємства паливно-енергетичного комплексу ВВП, відсотків	0,1090
3.6	Енергоемність ВВП, кг умовного палива/гривень	0,1216
3.7	Запаси природного газу, місяців споживання	0,0499
3.8	Запаси кам'яного вугілля, місяців споживання	0,0499
3.9	Частка відновлювальних джерел у загальному постачанні первинної енергії, відсотків	0,0994

Фінансова безпека держави

3.10	Частка втрат при транспортуванні та розподіленні енергії, відсотків	0,1066
4. Зовнішньоекономічна безпека		
4.1	Відкритість економіки, відсотків	0,0835
4.2	Коефіцієнт покриття експортом імпорту, разів	0,1061
4.3	Питома вага провідної країни-партнера в загальному обсязі експорту товарів, відсотків	0,0885
4.4	Питома вага провідної країни-партнера в загальному обсязі імпорту товарів, відсотків	0,0935
4.5	Питома вага провідного товару (товарної групи) в загальному обсязі експорту товарів, відсотків	0,0909
4.6	Питома вага провідного товару (товарної групи) за виключенням енергетичного імпорту в загальному обсязі імпорту товарів, відсотків	0,0877
4.7	Питома вага сировинного та низького ступеня переробки експорту промисловості в загальному обсязі експорту товарів, відсотків	0,0981
4.8	Частка імпорту у внутрішньому споживанні країни, відсотків	0,0992
4.9	Індекс умов торгівлі (ціновий), відсотків	0,0996
4.10	Завантаженість транзитних потужностей нафтотранспортної системи, відсотків	0,0774
4.11	Завантаженість транзитних потужностей газотранспортної системи, відсотків	0,0754
5. Інвестиційно-інноваційна безпека		
5.1	Валове нагромадження основного капіталу, відсотків ВВП	0,0807
5.2	Відношення вартості нововведених основних засобів до обсягу капітальних інвестицій, відсотків	0,0715
5.3	Інтегральний індекс інвестиційної сприятливості бізнес-середовища, відсотків	0,0771
5.4	Відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій до ВВП, відсотків	0,0727
5.5	Відношення кредитів, наданих нефінансовим корпораціям та домашнім господарствам на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості (кумулятивно, скореговані на курсову різницю), відсотків ВВП	0,0747
5.6	Частка продукції, що була реалізована на конкурентних ринках країни, відсотків загального обсягу продукції (станом на початок року)	0,0644
5.7	Розмір економіки України, відсотків до світового ВВП	0,0658
5.8	Питома вага обсягу виконаних наукових і науково-технічних робіт	0,0719

Додатки

	у ВВП, відсотків	
5.9	Відношення витрат на наукові та науково-технічні роботи за рахунок держбюджету, відсотків ВВП	0,0654
5.10	Чисельність спеціалістів, які виконують науково-технічні роботи, до чисельності зайнятого населення (на 1 тис. осіб)	0,0642
5.11	Питома вага підприємств, що впроваджували інновації, у загальній кількості промислових підприємств, відсотків	0,0843
5.12	Питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промисловості, відсотків	0,0855
5.13	Відношення експорту роялті, ліцензійних послуг, комп'ютерних та інформаційних послуг, наукових та конструкторських розробок, послуг в архітектурних, інженерних та інших технічних галузях, відсотків до ВВП	0,0703
5.14	Частка осіб, які повідомили, що за останні 12 місяців користувалися послугами Інтернету (обстеження домогосподарств), відсотків	0,0516
6. Макроекономічна безпека		
6.1	Різниця між індексами продуктивності праці в Україні та реальної середньомісячної заробітної плати, відсоткових пунктів	0,0828
6.2	Рівень "тінізації" економіки, відсотків ВВП	0,0950
6.3	Сальдо поточного рахунку платіжного балансу України, відсотків ВВП	0,0914
6.4	Рівень безробіття (за методологією Міжнародної організації праці), відсотків	0,0914
6.5	Рівень тривалого безробіття (понад 12 місяців), відсотків до загальної чисельності безробітних	0,0894
6.6	Різниця темпів зростання ВВП України та темпів зростання економік країн, що розвиваються, відсоткових пунктів	0,0717
6.7	Індекс споживчих цін (до грудня попереднього року)	0,0854
6.8	Відношення наявного доходу населення до ВВП, відсотків	0,0837
6.9	Схильність населення до заощаджень, відсотків	0,0759
6.10	Відношення обсягів заробітної плати до обсягів соціальних допомог та інших одержаних поточних трансфертів, разів	0,0798
6.11	Відношення обсягу ВВП на одну особу в Україні до середнього значення в країнах ЄС-27, відсотків	0,0711
6.12	Зайнятість населення в неформальному секторі економіки, відсотків до загальної чисельності зайнятих	0,0824
7. Продовольча безпека		

Фінансова безпека держави

7.1	Добова калорійність харчування людини, тис. ккал	0,0945
7.2	Співвідношення обсягів виробництва та споживання м'яса та м'ясних продуктів на одну особу, відсотків	0,1048
7.3	Співвідношення обсягів виробництва та споживання молока та молочних продуктів на одну особу, відсотків	0,1071
7.4	Співвідношення обсягів виробництва та споживання яєць на одну особу, відсотків	0,0971
7.5	Співвідношення обсягів виробництва та споживання олії на одну особу, відсотків	0,0921
7.6	Співвідношення обсягів виробництва та споживання цукру на одну особу, відсотків	0,0870
7.7	Співвідношення обсягів виробництва та споживання картоплі на одну особу, відсотків	0,0958
7.8	Співвідношення обсягів виробництва та споживання овочів та продовольчих баштанних культур на одну особу, відсотків	0,1021
7.9	Виробництво зерна на одну особу на рік, тонн	0,0893
7.10	Рівень запасів зернових культур на кінець періоду, відсотків до споживання	0,0351
7.11	Частка продажу імпортованих продовольчих товарів через торговельну мережу підприємств, відсотків	0,0948
8. Соціальна безпека		
8.1	Частка населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими 75 відсотків медіанного рівня загальних доходів, відсотків	0,0911
8.2	Відношення середньомісячної номінальної заробітної плати до прожиткового мінімуму на одну працездатну особу, разів	0,0857
8.3	Відношення середнього розміру пенсії за віком до прожиткового мінімуму осіб, які втратили працездатність, разів	0,0808
8.4	Співвідношення загальних доходів 10 відсотків найбільш та найменш забезпеченого населення (децильний коефіцієнт фондів), разів	0,0803
8.5	Частка витрат на продовольчі товари в споживчих грошових витратах домогосподарств, відсотків	0,0838
8.6	Обсяг видатків зведеного бюджету на охорону здоров'я, відсотків ВВП	0,0651
8.7	Обсяг видатків зведеного бюджету на освіту, відсотків ВВП	0,0610
8.8	Чисельність ВІЛ-інфікованих осіб з діагнозом, що встановлений уперше в житті, осіб на 100 тис. осіб населення	0,0583

Додатки

8.9	Чисельність хворих на активний туберкульоз з діагнозом, що встановлений уперше в житті, осіб на 100 тис. осіб населення	0,0583
8.10	Загальна чисельність учнів денних загальноосвітніх навчальних закладів, відсотків до загальної чисельності постійного населення у віці 6 - 17 років	0,0544
8.11	Сума невиконаної заробітної плати станом на 1 січня (1 липня) до фонду оплати праці за грудень (червень) звітнього року, відсотків	0,0847
8.12	Рівень злочинності (кількість злочинів на 100 тис. осіб населення)	0,0529
8.13	Рівень зайнятості населення у віці 15 - 70 років, відсотків населення відповідної вікової групи	0,0823
8.14	Відношення середньомісячної заробітної плати, нарахованої в середньому за оплачену годину, у країнах ЄС-27 та в Україні, разів	0,0612
9. Фінансова безпека		
9.1. Банківська безпека		
9.1.1	Частка простроченої заборгованості за кредитами в загальному обсязі кредитів, наданих банками резидентам України, відсотків	0,1510
9.1.2	Співвідношення банківських кредитів та депозитів в іноземній валюті, відсотків	0,1425
9.1.3	Частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків, відсотків	0,1371
9.1.4	Співвідношення довгострокових (понад 1 рік) кредитів та депозитів, разів	0,1487
9.1.5	Рентабельність активів, відсотків	0,1496
9.1.6	Співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань, відсотків	0,1359
9.1.7	Частка активів п'яти найбільших банків у сукупних активах банківської системи, відсотків	0,1351
9.2. Безпека небанківського фінансового ринку		
9.2.1	Рівень проникнення страхування (страхові премії до ВВП), відсотків	0,3496
9.2.2	Рівень капіталізації лістингових компаній, відсотків ВВП	0,3295
9.2.3	Рівень волатильності індексу ПФТС, кількість критичних відхилень (-10 відсотків)	0,1278
9.2.4	Частка надходжень страхових премій трьох найбільших страхових компаній у загальному обсязі надходжень страхових премій (крім страхування життя), відсотків	0,1931
9.3. Боргова безпека		
9.3.1	Відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу до ВВП, відсотків	0,2195

Фінансова безпека держави

9.3.2	Відношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП, відсотків	0,2214
9.3.3	Середньозважена дохідність ОВДП на первинному ринку, відсотків	0,1830
9.3.4	Індекс ЕМВІ+Україна	0,1778
9.3.5	Відношення обсягу офіційних міжнародних резервів до обсягу валового зовнішнього боргу, відсотків	0,1983
9.4. Бюджетна безпека		
9.4.1	Відношення дефіциту/профіциту державного бюджету до ВВП, відсотків	0,2671
9.4.2	Дефіцит/профіцит бюджетних та позабюджетних фондів сектору загальнодержавного управління, відсотків ВВП	0,2482
9.4.3	Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет, відсотків	0,2203
9.4.4	Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету, відсотків	0,2644
9.5. Валютна безпека		
9.5.1	Індекс зміни офіційного курсу національної грошової одиниці до долара США, середній за період	0,1775
9.5.2	Різниця між форвардним і офіційним курсом гривні, гривень	0,1505
9.5.3	Валові міжнародні резерви України, місяців імпорту	0,1801
9.5.4	Частка кредитів в іноземній валюті в загальному обсязі наданих кредитів, відсотків	0,1496
9.5.5	Сальдо купівлі-продажу населенням іноземної валюти, млрд. доларів США	0,1657
9.5.6	Рівень доларизації грошової маси, відсотків	0,1767
9.6. Грошово-кредитна безпека		
9.6.1	Питома вага готівки поза банками в загальному обсязі грошової маси (М0/М3), відсотків	0,1615
9.6.2	Різниця між процентними ставками за кредитами, наданими депозитними корпораціями у звітному періоді, та процентними ставками за депозитами, залученими депозитними установами (крім Національного банку), відсоткових пунктів	0,1697
9.6.3	Рівень середньозваженої процентної ставки за кредитами, наданими депозитними корпораціями (крім Національного банку) в національній валюті, відносно індексу споживчих цін, відсоткових пунктів	0,1725
9.6.4	Частка споживчих кредитів, наданих домогосподарствам, в загальній структурі кредитів, наданих резидентам	0,1523
9.6.5	Питома вага довгострокових кредитів у загальному обсязі наданих	0,1697

Додатки

	кредитів (скорегований на курсову різницю), відсотків	
9.6.6	Загальний обсяг вивезення фінансових ресурсів за межі країни, млрд. доларів США	0,1743

Таблиця 2

**ВАГОВІ КОЕФІЦІЄНТИ
для розрахунку фінансової безпеки**

№	Субіндекси фінансової безпеки	Значення вагового коефіцієнта
9.1	Банківська безпека	0,1723
9.2	Безпека небанківського фінансового ринку	0,1068
9.3	Боргова безпека	0,1746
9.4	Бюджетна безпека	0,2023
9.5	Валютна безпека	0,1686
9.6	Грошово-кредитна безпека	0,1753

Таблиця 3

**ВАГОВІ КОЕФІЦІЄНТИ
для розрахунку інтегрального показника економічної
безпеки**

№	Субіндекси економічної безпеки	Значення вагового коефіцієнта
1	Виробнича безпека	0,1218
2	Демографічна безпека	0,0913
3	Енергетична безпека	0,1148
4	Зовнішньоекономічна безпека	0,1095
5	Інвестиційно-інноваційна безпека	0,1089
6	Макроекономічна безпека	0,1224
7	Продовольча безпека	0,1007

Фінансова безпека держави

8	Соціальна безпека	0,1013
9	Фінансова безпека	0,1294

**Заступник директора департаменту
макроекономічного прогнозування**

М.О. Дуда

Навчальний посібник

ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ

За загальною редакцією доктора економічних наук,
професора Ситник Н.С.

Комп'ютерне верстання
В.Ю. Ситник

Підписано до друку _____ р.
Формат 70x100/16. Папір офсетний
Гарнітура Times. Умовн.друк.арк. ____.
Тираж 100 прим.

Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000